

IHS
LOYOLA
B. FRANCISCVS XAVERIVS
GASPARIS
SANCTII
CENTVMPVTEOLANI
E SOCIETATE IESV
THEOLOGI,
IN COLLEGIO COMPLVTENSI
Sacrarum literarum Interpretis,
IN ZACHARIAM
PROPHETAM
COMMENTARII CVM
Paraphrasi.
NVNC PRIMVM
euulgati cum tribus Indi-
cibus vtilissimis.
Cum Priuilegio Regis.
GONZAGA
B. STANISLAVS
LVGDVNI
Apud Horatium
Cardon
M.D.CXVI.

EXCELLENTISSIMO PRINCIPI D.D. INNACHO DE MENDOZA, MARCHIONI DE MONDEXAR, COMITI DE TENdilla, Domino Prouinciæ de Almoguera.

GASPAR SANCTIVS E Societate Iesu S. P. D.

MVLTA sunt, Princeps excellentissime, quæ me non inuitant solùm, sed pene cogunt, vt exiguum hoc, & ab ignobili auctore ignobile, atque obscurum opus in tuo nomine, atque auspiciis apparere velim. Neque leuis est ratio, quòd partim illud elaboratum est in eo Collegio, quod ex tua familia fœminæ cum paucis Religiosissimæ, multísque nominibus inclytæ fundarunt, téque, ac reliquos illustrissimæ familiæ de Mondexar Dominos illius patronos esse voluerunt: partim in Iesumontana domo, in qua æstiua scholastici nostri, quo tempore grauis censetur, & periculosa statio Complutensis, de more ponunt, quæ in tractu Mondexarensi est, id est, in tua ditione, quámque tu & frequenter obire, & multis modis ornare, atque exhilarare voluisti. Sed sunt grauiores aliæ, non iam à maioribus, quorum extant amplissima in Societatem merita, quæ si nunc enumerare coner, lõgus sim; sed à te ipso, à te (inquã)

ipso, quę vt propriæ, & vt sapientum communis est sensus, & oratio, veræ laudes sunt; sic etiam propriè, ac verè sibi nostra studia, atque conatus vendicant. Nemo, credo, de nostris ignorat, quod ex externis plurimi nouerunt, & prędicant, quemadmodum, quæ Societatis sunt, tua esse statuas, studeásque res nostras & sermone grauiter, & assiduè, & officiis ornare luculenter. Mitto alia, quæ non patitur epistolarum ratio. Illud dicam, quod non vni Collegio Complutensi, sed Societati toti non potuit non accidere gratissimum. Quòd ea tibi pietas, is amor est in eius fundatorem Beatum Patrem Ignatium, vt nihil aliud agere cogitaréve, nisi de illo omnibus modis ornando, atque colendo videaris. Dedisti tunc pietatis eximiæ, & amoris in Beatum Patrem singularis illustre documentum, cùm primùm à Pontifice Paulo in Beatorum numerum relatus est: quem diem sic tibi festiuum, & candidum affulsisse significasti, ac si tibi propria foret, & non cum orbe toto communis illa festiuitas. Vidimus, qui tunc in nostro, imò tuo Complutẽsi Collegio morabamur; quemadmodum nullis tentatus precibus, sed instigante pio, atque generoso pectore, vltrò omnia tua ad ornandum, hilarandúmque felicem illum, & celeberrimum diem obtulisti: neque minùs complecti alacriter, ac splendidè, quàm prolixè, atque studiosè promiseras. Quam pietatem ex eo die, omnibus deinde annis, eadem magnificentia, nec minore Religionē renouas, & instauras. Cùm enim eo tempore, in quo anniuersaria redit Ignatio cõsecrata solemnitas, pridie videlicet Kalendas Augusti, scholastici nostri, id est, Collegij pars maior, in Iesumontanā domum valetudinis causâ secedat, in illa tu & pretiosam vestem ad ornandum templum, & grauem ad officium sacrum, multiplicémque symphoniam, & mille alia ad cohonestandum illum locum, & diem subsidia contulisti. Quæ licèt leuia forent, &

exilia,

exilia, & non maiorem in modum illustria, non tamen leuia sunt & studiosi animi, & officiosæ humanitatis argumenta. Cùm enim grauissimæ aliæ curæ, quæ in amplissima familia, Rerúmque publicarum administratione non possint esse non molestæ, ac plurimæ, passim occurrant; nihil tamen huic de Beato Patre, nobísque mirificum in modum ornandis præferendum, nihil præuertendum esse cogitasti. Quare in eam curam sic incubuisti diligenter, sic animum intendisti officiosum, & pium, vt ab omni alio negotio solutus esse viderêre. Habes hoc abs te, & ab ingenio, & liberali animo tuo, Princeps excellentissime; sed est, quod te maiorem in modum ad piam hanc cogitationem instimulat, domesticum exemplum. Vidisti enim Innachum parentem, quem iam Ignatium licet appellemus, quia in Beati Ignatij societatem ascribi se, & cooptari voluit. Vidisti, inquam, parentem optimum sic nostram probasse, ac suspexisse familiam, vt non iam illi sua, quod faciunt alij, sed se ipsum, quod ex eo genere, ac loco faciunt non ita multi, omnino tradiderit. Obierat vir ille eximius legationes varias cum externarum gẽtium probatione, ac laude impleuerat peregrina Regna sui ingenij, atque prudentiæ singularis admiratione, sicut antea à primis etiam annis impleuerat Hispaniam; sed ad extremum contempta Principum gratia, quam meritis sibi pararat ingentibus, quod reliquum erat ætatis, cœlestis maluit, quàm terreni Principis obsequio consecrare. Vidimus illum superioris vitæ, & antiqui splẽdoris immemorem, vbi Religiosæ vitæ modum amplexus est, & expeditam ad perfectionem semitã ingressus, ita se ad seuerioris disciplinæ leges astringere, sic formare seniles annos noua, & quasi iuuenili forma; vt tunc natum existimares, neque quicquam longo vitæ tempore, nisi de Religione, nisi de affectionum, sensuúmque victoria, nisi de animi vera demissione

meditatum. Vſque adeò namque alacriter, & auidè ferebatur ad ea, quæ vulgares, & prophani ſpiritus vilia eſſe, atque indecora iudicant, vt non tam calcaribus ad illorum ſtudium incitandus, quaſi ſegnis, & languidus, quàm frænis, quaſi nimis incitatus, & ardens cohibendus cenſeretur. In eo ardore ſpiritus, cùm vix dum Religioſi vitæ curſum iniiſſet, cum magna ſui animi voluptate, & aliorum, qui rem attentiùs conſiderabant, admiratione nouus miles deceſſit: vt nemo iam dubitare debeat, benignè à Deo cum illo, & amanter actum, cùm ad illud ſtadium vocatus, & ab eo euocatus eſt curriculo, ex quo in cœlum recta eſt, atque expedita via. Quid ergo iam miremur, Princeps optime, ſi paternæ pietatis, & Religionis hæres, tam ames, & obſerues Societatem noſtram, quam matrem tuo, imò potiùs noſtro iure vocare poſſis, cuius ſe pater tãtopere ſtuduit vocari filium? Hæ me rationes, Princeps excellentiſſime, vt laborem hunc exiguum, & ignobilem tibi conſecrarem, adduxerunt, cuius benignitatis erit illum amplecti, fauerèque, quominùs timidè oculos hominum, atque iudicia ſubeat. Quod ſi, vt humanitas tua ſperare iubet, aliquando conſequor, bene cum labore hoc rudi, bene mecum actum exiſtimabo. Vale, Princeps optime, quem nobis Deus, Reíque publicæ diu præſtet incolumem. Vale.

APPRO

APPROBATIO.

REgio iubente Senatu vidi, & accuratè, quantùm licuit, recognoui Commentaria hęc cum paraphraſi in Zachariam Prophetam à ſapientiſſimo, religioſiſſimóque Patre Gaſparo Sanctio concinnata: nihil verò in ipſis deprehendi quod Catholicam doctrinam, aut pietatem vel minimùm lędat, ſed multa potiùs, & magna quę aſtruant, & illuſtrent. Imò in hoc genere Commentationis, in quo nil ferè ab antiquis, & recentioribus prætermiſſum, veteribus noua coniungens meritò ſui deſiderium prouocat, nec minùs accēdit rara animi modeſtia in pronunciandis ſententiis, earumdem mira cohærentia, ſumma Interpretis dexteritate cum trilingui peritia, atque eruditione mirabili. Conſonant denique hæc Commentaria aliis præclaris eiuſdem authoris in Iſaiam Prophetam non ita pridem editis. Cenſeo igitur vt etiam publica luce donentur ad magnum Eccleſiæ bonum. Matriti in Carmelitano Cœnobio 12. Auguſti 1615.

I. FRANCISCVS A IESV DE XODAR.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi.

EGo Antonius Suffrenus Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi Præpoſitus Prouincialis, Opus quod inſcribitur, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* IESV *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, iuxta priuilegium eidem Societati à Regibus Chriſtianiſſimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. & Ludouico XIII. nunc regnante, 14. Februarij 1611. conceſſum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab hominibus noſtræ Societatis compoſitos, abſque Superiorum eius permiſsione imprimant, permitto HORATIO CARDON Lugdunēſi Bibliopolæ, vt ad ſex primos annos imprimere, ac liberè diuendere poſsit. Datum Lugduni die 10. Aprilis 1616.

ANT. SVFFRENVS.

APPRO

APPROBATIO.

IOANNES CLAVDIVS DEVILLE in ſacra Theologia Magiſter, & in S. Pauli Lugdunenſis Canonicus,& in hac Lugdunenſi Diœceſi,à Domino Dionyſio Simone de Marquemont Illuſtriſſimo,& Reuerendiſſimo Archiepiſcopo librorum Cẽſor deſignatus: fidem facimus, nos *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate Ieſu Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Cõmentarios cum paraphraſi* perlegiſſe, omniáque in illis iuxta orthodoxam Catholicæ Apoſtolicę ac Romanę Eccleſię, & Sanctorum Patrum ſanam doctrinam ſumma cum eruditione exponi. Lugduni apud S. Paulum Idib. Iulij 1616.

DEVILLE.

R.D.D. Thomæ de Meſchatin la Faye huius libri imprimendi facultas.

THOMAS DE MESCHATIN LA FAYE, Comes, Canonicus,& Camerarius Eccleſiæ Lugdunenſis, & Vicarius Generalis in Archiepiſcopatu Lugdunenſi: Opus inſcriptum, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* IESV *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, vt in lucem edatur, facultatem concedo. Lugduni 3. Auguſti 1616.

MESCHATIN LA FAYE.

LIBRVM hunc inſcriptum, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* IESV *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, ab HORATIO CARDON Bibliopola Lugdunenſi in lucem dari permittimus: ſimul, ne quis citra factam ei ab ipſo poteſtatem, denuò excudat, interdicimus. Datum Lugd. die 4. Auguſti 1616.

SEVE.

Summa

Summa Priuilegij à Christianissimo Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarrę Regis auctoritate sancitum est, atque patentibus Literis cautum, ne quis in Regno suo, aliísve locis ditioni suę subiectis, intra proximos annos decem, à die impressionis primæ inchoandos, ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quouis modo, & ratione conetur librũ, qui inscribitur, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate IESV Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphrasi*, præter HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdunensem, aut illos, quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eâdem auctoritate Regiâ omnibus suis subditis, eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam, vbicumque fuerit, ad id agendum im-

pellere, ac inſtigare ſine conſenſu dicti HORATII CARDON. Idq́ue omne ſub confiſcatione librorum, aliiſque pœnis originali Diplomate contra delinquentes expreſſis. Datum Turonibus die 19. Aprilis 1616.

De mandato Regis.

Signatum

BERRVYER.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ QVÆ IN COMMENTARIIS Zachariæ explicantur.

Prior numerus caput, posterior numerum indicat marginalem.

EX II. PARAL.

EX IOB.

EX PSALMIS.

EX PROVERB.

EX ECCLES.

EX SAPIEN.

EX ISAIA.

EX IEREMIA.

EX EZECHIEL.

EX AMOS.

EX IONA.

EX MICHEA.

EX ABACVCH.

EX NAHVM.

EX SOPHON.

EX AGGÆO.

EX MATT.

EX IOANN.

EX EPIST. AD ROM.

INDEX

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRÆ SACRÆ QVÆ IN COMMENTARIIS ZACHARIÆ TRADVNTVR.

Prior numerus caput; posterior numerum marginalem indicat.

ne

ARGVMENTVM PRIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

ID agit per Prophetam Dominus, vt populum à captiuitate reducem ad se conuertat, quem alia studia ad alias cogitationes abduxerant. Proponítque non dißimiles parentum mores, qui cùm Prophetarum monita respuissent, in grauia lapsi fuerunt infortunia. Deinde duobus spectris; altero equitum in myrteto; altero fabrorum cum ferreis cornibus, instaurationem vrbis, ac templi, & omnium bonorum abundantiam promittit.

CAPVT I.

1 *IN mense octauo, in anno secũdo Darij Regis, factũ est verbũ Domini ad Zachariã, filium Barachiæ filij Addo, Prophetam, dicens;*

2 *Iratus est Dominus super patres vestros iracundia. Et dices ad eos; Hæc dicit Dominus exercituum.*

PARAPHRASIS.

1 IN mẽse octauo, qui & Marchesuan, anno secũdo Darij Histapis Regis Persarũ, audiuit Zacharias filius Barachiæ, & nepos Addo, Dominum ad se his verbis loquentem.

2 Grauiter ego Dominus in patres vestros indignatus sum. Hæc ergo meo nomine, ô Zacharia, dices ad eorum filios.

3 Conuertimini ad me, dicit potens, & bellator Deus: & ego conuertar ad vos, dicit idem Dominus bellator, & potens.

4 Cauete ne parentum vestrorum mores, & insaniam sequamini, ad quos eadem fiebant Prophetarum verba; qui in nomine Dei exercituum, in eundem omnino modum sic clamabant.

Relinquite, quam ingressi estis sceleratam viam: & meliùs iam cogitate, quàm fecistis hactenus. Neque tamen audierunt me admonentem benignè, aut dignum existimarunt, ad qum mentem, oculosque conuerterent, dicit Dominus.

5 Sed vbi sunt stulti illi parentes vestri, qui cum sibilo, & risu excipiebant verba mea, neque ad se pertinere arbitrabantur propheticas minas? vbi sunt Prophetæ, aut qui illos falsa spe, & fallaci promisso in verum exitium induxerunt; qui neque ipsi viderunt, quam promittebant, felicitatem, neque fieri potest, vt videant, cùm iam extincti sint; seu potiùs, vbi sunt Prophetæ veri, qui vera vobis, licèt dura, prædixere? nunquid hi in æternum viuent, vt vos quotidie moneant? non sanè: sed iam tempus aduenit, in quo Prophetia vera per longa temporum spatia silebit. Quare dum licet, audite nunc Prophetarum oracula.

6 Defe

3 Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum: & conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.

4 Ne sitis sicut Patres vestri, ad quos clamabant Prophetæ priores, dicentes; Hæc dicit Dominus exercituum.

Conuertimini de viis vestris malis, & de cogitationibus vestris pessimis: & non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Dominus.

5 Patres vestri vbi sunt? & Prophetæ nunquid in sempiternum viuent?

6 *Ve*

6 *Verùntamen verba mea, & legitima mea, quæ mandaui seruis meis Prophetis, nũquid non comprehenderunt patres vestros, & conuersi sunt, & dixerunt: Sicut cogitauit Dominus exercituũ facere secundùm vias nostras, & secũdùm adinuentiones nostras fecit nobis?*

6 Defecerunt iam parentes vestri, qui nullum inesse pondus arbitrabãtur Prophetarum oraculis: experti iam magno suo malo esse quàm verissima, quæ à me ipsis minaci Prophetarum voce prædicta sunt. Et iam in mediis malis deprehensi, qui cæci in prosperitate fuerunt, ad meliorem mentem vexatione traducti dixerunt, heu nimis serò! En iustè à Domino sæuiente patimur, quod iuxta nostra merita, vesanáque consilia in nostrum caput facienda decreuerat.

7 *In die vigesimaquarta vndecimi mensis Sabath, in anno secundo Darij, factum est verbũ Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, Prophetam, dicens.*

7 In die vigesimaquarta mẽsis vndecimi, qui & Sabath; tertio nimirũ mense post priorem visionem, anno secundo Darij, de quo priùs, factum est verbum Domini instruens Zachariam filium Barachiæ, filij Addo.

8 *Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter myrteta quæ erant in profundo: & post eum equi rufi, varij, & albi.*

8 Quasi in Babylone degerem, vt antea captiuus, per noctem videbar mihi videre virum equo insidentem rufo, in profundo fluminis inter myrtos, quæ vtramque fluminis ripam coronabant: & eodem in loco post illum alios, qui equis rufis, maculosis, & albis vehebantur.

9 *Et dixi: Quid sunt isti Domine mi? Et*

9 Tunc ad Angelum dixi, qui in me loquebatur, quique dux mihi futurus erat, & magister: Domine mi,

isti, qui equestres veniunt, quinam sunt? Dixit autem mihi non eques ille primus, sed Angelus prophetalis, qui intra me erat, & à quo, vt illam visionem intelligerem, eram illuminandus; Nihil te ista cura, ô Zacharia, conturbet; audi tu attentè, ac vide quæ dicuntur, ac fiunt, mei erit muneris præstare, vt tu hæc clarè, & sine errore cognoscas.

dixit ad me Angelus Domini qui loquebatur in me; Ego ostendam tibi quid sint hæc.

10 Tunc verò, qui inter myrteta primus mihi apparuerat, respondit satis quidem obscurè, ita vt necessaria mihi fuerit postea lux ab Angelo, qui familiaris erat mihi, quíque loquebatur in me, dixítque: Isti, quos rufis, versicoloribus, albísque equis insidere conspicis, sunt, quibus Dominus id negotij dedit, vt vniuersam lustrarent terram.

10 *Et respondit vir qui stabat inter myrteta, & dixit: Isti sunt quos misit Dominus, vt perambulent terram.*

11 Illi verò equites, quibus mandatum erat, vt terram obirent, dixerunt Angelo, qui se mihi inter myrtos obtulerat, præstitisse se quod ipsis à Deo datum esset negotij: quare lustratam esse terram, omnémque sine vllo bellorum motu pacatè inhabitari: neque iam amplius contra Iudæos regiones illas quodam infensas quicquam moliri.

11 *Et responderunt Angelo Domini, qui stabat inter myrteta, & dixerunt: Perambulauimus terrã, & ecce omnis terra habitatur, & quiescit.*

12 Vbi autem Angelus, qui in me, & pro me loquebatur, habitari omnia, & esse pacata, ab equitibus cognouit, recordatus rem Iudaicam nondum esse constitutam, sed multis modis vbicunque turbari, aut impediri; sic est ad Dominum locutus (nam iam equestris visio recesserat.) Domine exercituum, si pacata sunt omnia, si alij populi quieti, & sine metu

12 *Et respondit Angelus Domini, & dixit: Domine exercituum vsquequò tu non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es?*

es? Iste iam septuagesimus annus est.

metu viuunt, cur te non miseret Ierusalem, & aliarum ciuitatum Iuda, quæ desertæ sunt, & à vicinis hostibus quotidie tentãtur? Ecce septuagesimus agitur annus, ex quo vrbe iam omnino, & Templo caremus, quæ exusta, atque euersa fuere sub Sedecia Rege decimonono, anno postquam vastari, atque perire cœpit res Iudaica.

13 *Et respondit Dominus Angelo, qui loquebatur in me, verba bona, verba consolatoria. Et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me, Clama, dicens:*

13 Respondit verò Dominus Angelo, qui intra me loquebatur verba ad leniendum Iudaicæ Gentis dolorem opportuna. Quæ vt ego ad populum voce clara referrem, Angelus imperauit.

14.15 *Hæc dicit Dominus exercituum; Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno. Et ira magna ego irascor super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum.*

14.15 Verba cõsolatoria hęc sunt, quibus Dominus mœrentem populum reficit, ac confirmat. Vehemẽter me populi mei dolor tangit, & ad furorẽ inflammat contra gentes, quæ sibi in illum, plusquam à me concessum est, iuris, & seueritatis assumpserunt. Ego enim, vt pater, licèt seuerè, modicè tamen pro meritis populo meo succensui: neque quicquam meæ seueritati proposui tanquam optimus medicus, nisi vt inueterato morbo commodam adhiberem medicinam. At illi, qui mihi benigni consilij ministri, atque adiutores esse debuerunt, hostili prorsus animo, ad ea incommoda, quæ ego inflixi, plurima addiderunt alia, eáque acerbissima, à quibus abstinuisset paternus animus, & qui mei

consilij minister esse vellet, potiùs quàm suo furori satisfacere?

16 Quia ergo populus vexatus est durè, propterea hæc dicit Dominus. Sicut offensus recedere visus sum à Ierusalem, sic etiam misericors ad illam reuertar: efficiámque vt domus mea in ipsa rursus instauretur, extendatúrque perpendiculum super Ierusalem, vt non temere, & raptim, sed ex arte, atque quietè exædificetur.

16 *Propterea hæc dicit Dominus: Reuertar ad Ierusalem in misericordiis; & domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: & perpendiculum extendetur super Ierusalem.*

17 Iussus sum ab Angelo præterea nomine Domini exercituum sic clamare. Vt ante excidium Ierusalem, populíque captiuitatem ciuitates omnium rerum abundantia affluebāt, vtpote à Domino electæ; sic etiam rursus Dominus, affluentibus omnium rerum abundantia ciuitatibus, consolabitur Sion, & eliget adhuc Ierusalem ad illum decorem, & gloriam, quam in priori obtinuerat statu.

17 *Adhuc clama dicens; Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc affluent ciuitates meæ bonis, & consolabitur adhuc Dominus Sion, & eliget adhuc Ierusalem.*

18.19 Iterum, cùm oculos eleuarem, oblata est mihi species altera plena consolationis. Videre enim videbar quatuor cornua, quæ interrogatus Angelus dixit quatuor esse nationes, quæ ad illum vsque articulum variè, ac durè populum Dei insectatæ sunt.

18.19 *Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua. Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc? & dixit ad me; Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Israël, & Ierusalem.*

20.21

20.21 *Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, & dixi: Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens; Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam per singulos viros, & nemo eorum leuauit caput suum: & venerunt isti deterrere ea, vt deiiciãt cornua gentium, quæ leuauerunt cornu super terram Iuda, vt disspergerent eam.*

20.21 Postquam mihi obiectum est spectrũ illud quatuor cornuum, occurrit statim alterum totidem fabrorum. Tunc verò Angelus interrogatus respondit mihi: à quatuor cornibus sic esse ventilatum Iudam, vt quantùm ab hostibus afferri incommodi potuit, tantùm quisque pertulerit, ita vt nemo his vrgentibus; ac ventilantibus cornibus caput leuauerit. Nunc verò à Domino missos esse fabros, qui cornibus illis vim ac potestatem adimant, & conterant gentes, quæ vt dispergerent populum, cornu leuauerunt.

COM

COMMENTARII IN CAP. I. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Zacharias omnium Prophetarum obscurissimus.

Ggredimur difficillimi operis explicationem, id est, Zachariæ obscurissimi Prophetarum omnium oracula: siue materiam ipsam intueare, siue orationis genus. Materia varia est, ita vt in hunc librum bona ex parte congesta videantur, quæ dispersa sunt in aliorum Prophetarum oraculis. Dicendi genus omnino Propheticum, id est, obscurum, interruptum, varium. Adde in hoc Propheta etiam symbolicum, & vt ita dicam, hieroglyphicum. Ex quo, meo iudicio, fiet, vt qui hunc Prophetam probè cognouerit, faciles habeat, & explicatos aditus ad abdita reliquorum Prophetarum arcana. Ex quibus omnibus consequens est, vt opus hoc non possit non esse, & implexum valdè, & vehementer obscurum. Quare magnus Doctor Hieronymus, & ad eruendos ex sacris Scripturis abditos sensus omni literarum, atque ingenij subsidio, & multorum annorum labore, atque experientia instructus, vbi in Prophetas alios luculentissima scripsisset Commentaria, perfunctus iam longis, impeditísque laboribus, in extremo pene omnium Prophetarum, quasi in portu hæsit, & admiratus operis difficultatem, & ipsa obscuritate deterritus, sic in secundo libro Commentariorum in hunc Prophetam, id est, post cap. 6. Exuperium alloquitur, cuius rogatu id negotij susceperat. *Ab obscuris ad obscuriora transimus, & cum Moyse ingredimur in nubem, & caliginem. Abyssus abyssum inuocat in voce cataractarum Dei; labyrinthæos patimur errores, & Christi cæca regimus filo vestigia.* Quare iuuari se postulat Exuperij orationibus, vt ex ea caligine illustratus, & ex labyrintho plusquam Dedalæo feliciter emergat. In illum nos ingredimur labyrinthum, quem Hieronymus horruit, eosdem explicare tentamus nodos, quos tantus Doctor impeditos inuenit. Precor igitur diuinum Spiritum, cuius afflatu diuinus hic vates locutus est, vt lucem mihi præferat, & ad tantum splendorem cõniuenti, & tantæ caliginis abyssum cæcis pene vestigiis ingressuro.

In mense octauo, in anno secũdo Darij Regis, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, Prophetam.] In ipso Prophetiæ exordio morari parumper libet, & inuestigare nonnulla, quæ nisi priùs expediamus, hærendum nobis sæpius est in salebra. Multa hîc video statim in ipsum Prophetiæ aditum à Propheta congeri, & tempus in quo hæc prædicta; & genus ipsius. Et primùm, vt quo ordine à Zacharia digesta, eodem à nobis explicentur, videndum est quo tempore hoc Dei verbum factum fuerit. *Mense*, inquit, *octauo, anno secũdo Darij*. Quis octauus sit iste mensis obscurum est, quia non apud omnes constitutum, vndenam menses ab Hebræis inchoandi. Sed, vt omittam, quæ ab aliis de annorum ratione, atque ordine

2.

Mensium ord. quis apud Hebræos.

dine obſeruari ſolent, mihi certum eſt virum hunc ſanctum, cùm ad Iudæos ſcriberet, qui à captiuitate ſoluti Hieroſolymis agebant, non curaſſe, quod aliqui exiſtimarunt, de menſium ordine, qui inchoari potuit ab Imperio Darij, cuius auſpicium, ſiue principium, principiũ anni feliciter auſpicati cenſeri potuit.

Annus duplex, vulgaris & ſacer, & vnde vtriuſque initium.

Et primùm quòd ad annum pertinet, obſeruãdum, quemadmodum apud nos multiplex eſt annus; vulgaris, qui incipit à Kalẽdis Ianuarij; Aſtrologicus, qui ab æquinoctio verno; Eccleſiaſticus qui ab Aduentu; Scholaris, qui apud Hiſpanos à die Lucæ ſacro ducitur: ſic apud Hebræos duplex annus fuit, ſacer, & vulgaris. Vulgarem ab Ægyptiis, vt reor, acceperũt Hebræi, apud quos diu inueterarunt; ſicut & menſium nomina à Chaldæis, quia lõgam etiam moram apud ipſos traxerunt. Hic verò vulgaris annus à Septẽbri incipiebat, ſicut & nunc ſeruãt Hebræi, vt ex eorum Kalendario conſtat; licèt Hieron. in c. 1. Ezech. prope initiũ ab Octobri putet; vbi docet illud eſſe toti Orienti cõmune principium. Sed nõ multũ ab Hebræis diuerſus eſt Hieronymus: nam cùm Hebræi à Neomenia, id eſt, à primo die Lunæ ducant menſiũ initia: contingit plerũque, vt in vnã Lunã duo illi menſes incurrant, qui à nobis dicuntur September, & October.

3. Alter annus eſt ſacer, qui nõ tam negotiorum rationem conſiderat, quàm feſtorum, & ſacrorũ dierum, & huius initiũ ſumitur à Luna propiori æquinoctio verno. Quare neceſſe eſt, vt primus menſis partem occupet Martij, atque Aprilis. Ita Ioſephus lib. 1. Ant. c. 4. Sumpſit verò annus hic ſacer exordium ex Dei

Exod. 12.

præcepto Exod. 12. *Menſis iſte vobis principium mẽſium, primus erit in menſibus anni.* Neq̃ue exiſtimo tunc primùm nominari cœptum: ſed cùm iampridem Hebræi apud Ægyptios eſſent commorati, illorum faſtos, & ordinẽ temporum imitati, antiquiſſimam temporum rationem, quam ab Adam reliqui ſuſcepiſſent, obliti ſunt, aut indulgentes peregrinis dominis abiecerunt. Quare cùm liberi iam eſſent, & ſui potiùs, quàm Ægyptij iuris, ne quid hęreret ex antiqua ſeruitute, iuſſi ſunt ad antiquam rationem temporis reuerti. Nihilominus, vt dicit Ioſephus ſuprà, Moyſes de antiqua anni, ac mẽſium diſpoſitione quoad res alias non ſacras nihil mutauit, nẽpe quoad pacta, nũdinas, & res alias forẽſes: ſicut apud nos, vt dixi, alia eſt ratio ſacri, atque Eccleſiaſtici anni, qui ab Aduentu ducitur, alia vulgaris, & ciuilis, qui à Kalendis Ianuarij.

Anni vulgaris olim idem initium quod ſacri.

Hinc ergo quæſtio oritur, vtrùm menſis iſte octauus, de quo Zacharias, ad vulgaris, vel ad ſacri anni legem exigendus ſit? Sed quæſtionem totã ſoluit facilè Propheta noſter, ſi illum propiùs, & attentiùs intueamur. Nam paulo pòſt ita menſium numerum, & ordinem deſignat, vt dubitare iam poſſit nemo: hoc ipſo capite, *In die*, inquit, *vigeſimaquarta vndecimi menſis Sabbath*: & cap. 7. *Factum eſt verbũ Domini ad Zachariam, in quarta menſis noni, qui eſt Casleu.* Sed hi mẽſes in eo ſunt ordine iuxta rationem anni ſacri incipiendo à Niſan .i. Aprili, ſeu Martio: nam in illos duos menſes, vt diximus, incurrere ſolet æquinoctialis Luna: non à Septembri. i. in anno vulgari iuxta quem Caſleu eſſet ſecũdus, & Sabbath quartus. Et eundem ordinẽ ſecuti ſunt, opinor, ſcriptores omnes ſacri. Quare in Scriptura ſacra laborandum non eſt de anno vulgari etiam dum ſermo eſt de re politica, atque profana: nã exempla occurunt non pauca in quib. & ordo mẽſium

4. Sacri anni ratio ſeruata à Zacharia.

Nũquam S. Scriptura anni vulgaris rationem habuit

notatúr, & numerus, de rebus omnino non sacris, quæ de anno sacro esse intelligenda nemo, credo, dubitabit. 1. Machab. cap. 4. *Et ante matutinum surrexerunt quinta, & vicesima die mensis noni; hic est mensis Casleu.* Esther 3. *Hic est mensis primus, cuius vocabulum est Nisan:* & c. 8. *Erat autem tempus tertij mensis, qui appellatur Siuan:* & cap. 2. *Ducta est itaque ad cubiculum Regis Assueri mense decimo, qui vocatur Tebeth.* Chaldæus etiam in re prophana, cùm agit de agrorum satu, & crebro, & opportuno faciendo, sic exponit illud Eccl.c.11. Eccles. cap. 11. *Da partem septem, necnon & octo, optimam partem seminis confer mense Thisri in agrum tuũ: neque tamen & mense Casleu à seminando auoceris.* Vbi agit de mẽse Septẽbri, & Octobri, qui à Nisã deducti septimus sũt, & octauus; qui idonei sunt sementi faciẽdæ. Si verò à mense Septembri ducerentur, septimus esset Martius, & octauus Aprilis, qui mẽses inepti sunt sementi faciendæ; quia tũc metuntur fruges in Iudæa, & messis hordeaceæ manipuli offerũtur. Vbi notandum obiter, Chaldæum pro Marchesuan, qui octauus mensis est, posuisse Casleu, qui in S. Scriptura sæpe nonus vocatur.

Eodem modo existimo à sacris Scriptoribus habitam esse rationem anni sacri non solùm ab Exodo, vbi eius anni exordium indicatum est, sed etiam in Genesi, tum quia lõgè probabilius est primum mensem mundi fuisse ab æquinoctio verno: tũ quia Moyses, qui à Domino populo indixerat mensem illum futurum esse anni principium, illa tempora videtur notare debuisse, quæ maximè nota, atque vsurpata populo esse cupiebat. Atque ideo non solùm tempora, quæ Ægyptiacam captiuitatem, sed etiam quæ diluuium antecesserunt, illo numero, atque ordine notabat, qui iam apud Hebræos, & familarior, & notior esse cœperat. Cuius sententiæ est Ribera in cap. 2. Aggæi.

Hæc de annis. Quòd verò ad mẽses attinet, certũ imprimis est apud Hebræos menses à numero, atque ordine notari: quare dicũtur *primus, secundus*, &c. Hîc autẽ aliquis rogare posset, cur apud Hebræos plerunq; menses ab ordine numerentur, cùm propria etiam occurrant nomina, quibus inter se commodè discerni possint, vt Nisan, Iiar, Siuã, Thamnuz, Ab, Elul, Thisri, Marchesuan, Chasleu, Tebeth, Sebath, Adar? Solutio difficilis non est: nam; vt fatentur omnes, & ipsa nominũ notatio declarat, hæc Chaldaica sunt nomina: quare à sacris Scriptoribus non nisi post Babylonicam captiuitatem vsurpãtur. Vbi hoc obiter notandũ, interdũ in Scriptura mẽses duobus nominib. notari; altero Chaldaico, & proprio, altero à numero, atque ordine, idque, vt reor, eã ob causam, quia quemadmodum aliis locis, vbi aliqua duo habẽt nomina in S. Scriptura, neque omnib. nota, vtrũque nomen explicari solet: de Thoma Ioan. 21. *Thomas, qui dicitur Didymus:* de Thaddæo Matth. 10. vt habent Græca exemplaria, & plurima ex Latinis, & legit sine dubio Hieronymus. *Thaddæus, qui cognominatus Lebbæus.* Quorum prius Chaldaicum, posterius Hebraicũ nomen est eiusdem significationis. Act. 1. *Ioseph, qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus:* & Act. 9. *Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas;* & huius generis complura alia occurrent exẽpla. Ponuntur autem duo nomina idiomatis diuersi, vt diuersis etiam nationib. res esset nota. Sic ergo, quia menses & ab ordine dicuntur *primi, secũdi*, &c. & ab Hebræis, & à Chaldæis appellantur *Nisan, Adar*, &c.

5. Quæ mẽsium nomina, & vnde.

Reg. Vbi aliquis duo habet nomina, vtrũque solet S. Scriptura exprimere.

vt om

vt omnibus esset notum quid quoque tempore fieret, cùm nõ omnes Hebræorum, aut Chaldæorũ notas intelligerent, vtrumque nomen adhibitũ est ab his, qui in Babylonico exilio, aut qui non longè pòst soluta iam captiuitate scripserunt. Sic Zacharias cap. 1. & cap. 7. quia recèns à captiuitate reuersi adhuc Chaldaicã rationem temporis retinebãt. Sic in captiuitate sæpius Mardochæus, qui author esse existimatur libri Esther: quia historiam illam tam Hebræis, quã Chaldæis cognitã esse cupiebat.

6\. Sed est adhuc dubium, quia ante tẽpora Babylonica videmus nomina aliquorum mensium fuisse propria. Nam 3. Reg. cap. 6. inueniuntur menses Zio, & Bul, quorum alter secundus dicitur, alter octauus: & cap. 8. Ethamin, qui etiam dicitur septimus: & ipsius Moysis tempore mensis primus dicebatur Abib, sic enim Hebraicè, quem noster vertit Exod. 13. & Exod. 23. *mensis nouorum*, vel *nouarum frugum*. Respõdeo, mihi esse verisimile, quod placet Prado in cap. 1. Ezechielis, olim Hebræos nomina omniũ mẽsium habuisse propria: sed ex quo Deus Exod. 12. præcepit, vt mensis, qui postea vocatus est Nisan, primus esset in mensibus anni, hinc ab eo mẽse reliqui *primus, secundus, tertius* dicti sunt. Cùm verò ante Moysen, qui primus hoc accepit præceptum, nullus scriptor inter Hebræos fuerit, factũ est, vt reliqua mensium nomina, vtpote nũquam mandata literis, exciderint. Aut fortasse quemadmodum in mense tres notati dies Calẽdarum, Nonarum, atque Iduum nominibus, reliqui à numero prout longiùs, aut propiùs ab his remoti, & in die quatuor horæ notissimæ, quia in his magnæ fiũt temporum, aut negotiorũ mutationes, & in nocte quatuor notantur spatia vigiliarũ nomine distincta, sic etiam verisimile est in anno certos quosdam terminos fuisse consignatos propriis nominibus, reliquos à numero vocatos *secundum, tertium*, &c. quemadmodũ olim apud Romanos quidã mẽses propriis nominibus, alij cõmuni, id est, ordine, & numero notabantur. Ouid. 10. Fast.

Martis erat primus mensis, Venerisque secundus:
Hæc generis Princeps, ipsius ipse pater.
Tertius à senibus, iuuenum de nomine quartus,
Quæ sequitur numero turba notata fuit.

Ante captiuitatẽ Hebræi aliqua habuerunt propria nomina mensium.

Darij Regis.] Hîc iam videndum cur Darij, id est, externi Regis anni meminerit, sicut fecit Aggæus; cùm tamen alij ex Prophetis domesticorum Principum tẽpora notauerint. Sed est obuia ratio; tum quia ex domesticis Hebræi Regem habebant nullum, tum etiam, quia, si cuipiam, Persarum Regibus seruiebant, quorum auctoritate, & inchoata priùs Templi constructio, & interrupta postea, & tandem post lõgum tempus reuocata. Oportebat præterea, vt quãdo voluit Deus, vt legati à se Prophetæ monumentum extaret, tanti beneficij tempus amplissimi alicuius, atque notissimi Regis ætate notaretur. Quod etiam accidit quando ab eodem maior Propheta Ioannes missus est. Nam cùm Rex non esset è Iudæorum semine, peregrinorum Principum, Tiberij, Herodis, &c. & nomina, & tempora Ioannis prædicationi præfixa sunt. Sed quis fuerit Darius iste, obscurũ est. Primùm, certum est hũc esse Darium, de quo Esdras lib. 1. cap. 4. & 5. nam huius imperio instaurata est templi fabrica, & ibidẽ sub eodem prophetasse traduntur Aggæus, & Zacharias. Hunc quidã ex Hebræis putãt fuisse filium Esther, & addunt 7.

Tempora Principũ nominib. notari solita.

Darius iste non fuit filius Esther, vt volunt Hebræi.

hunc ab Alexandro victũ. Illud videtur nõ pugnare cum tempore, in quo nunc versamur, quia historia Esther contigit ante hoc tempus: quod ex eo fit planũ, quia Mardochæus ductus fuit in Babyloniam cum Iechonia, vt liquet ex cap. 2. Esther, & clariùs cap. 11. Cõtigit verò inter captiuitatem primò solutam à Cyro Rege; & secundò nunc à Dario, ex quo mihi fit verisimile Assuerum istũ, qui duxit Esther, & à quo susceptus traditur fuisse Darius, fuisse Cambysem Cyri filium, qui alio nomine Artaxerxes, & Assuerus dicitur 1. Esd. c. 4. qui facultatem à Cyro factam ædificandi ciuitatẽ, & tẽplum reuocauit. An verò Darius iste filius Esther fuerit, non constat; neque est verisimile, quia non esset necessarium ab his qui prohibebantur in Ierusalẽ instaurare ciuitatem, & templum suppliciter literas dare ad Regẽ pro pertexẽdo opere: neque facultas esset ad secundũ vsque annum dilata, cùm vrgere possent cõmunem causam Mardochæus, & Esther, quorũ neque Prophetæ, neque Esdras meminerunt. Sed neque Assueri, siue Cambysis filius fuit iste Darius, vt facilè patet ex profana historia, sed alius qui duobus Magis, qui Imperium occuparãt, interfectis, quartus à Cyro Babylonicam sedẽ occupauit. Illud verò quod addunt Hebræi, Darium istum victum ab Alexandro, omnino incredibile, nisi dicamus Babylonicam Monarchiam statim in suo principio defecisse. Et sanè hoc Hebræorum somnium non solùm cum tota profana historia pugnat, sed etiam cum diuina. Nam constat Alexandrum non lõgo spatio antecessisse Machabæorum tempora. 1. Machab. cap. 1. Sed longè ante illa Alexandri, Machabæorúmque tẽpora instauratum est templũ, cuius ædificãdi facultatem fecit iste Darius. Fuit ergo hic cuius anno secundo facta est secũda continuandæ fabricæ facultas, Darius Histaspis, quartus à Cyro, qui primus Iudæis facultatẽ fecit redeundi Ierusalem. Quod necessariò dicendum est, cùm statim dicatur hic annus septuagesimus ab vrbis excidio.

Assuerus, cui nupsit Esther videtur fuisse Artaxerxes, qui & Cãbyses.

8. Quo tempore soluta captiuitas.

Incidit autem hic annus secũdus, vt Eusebius tradit in Chronicis, in vltima tẽpora Regũ Romanorum. i. in Regnum Tarquinij superbi, in Olympiadam 64. Cùm autẽ Christi natiuitas inciderit in Olympiadã 194. vt tradit Eusebius, & Kalendarium Romanum, & cõmuniter alij, fit à Zachariæ Prophetia vsque ad augustissimum Christi ortum annos intercessisse 20. supra 500.

9. Quis Zacharias qui occisus inter templum & altare. Matt. 23.

Factum est verbum Domini ad Zachariam filiũ Barachiæ, filij Addo.] Hîc excutienda nobis est quæstio ab aliis neque paucis, neque ignobilibus auctoribus disceptata; An hic Zacharias, de quo nobis sermo, ille sit qui à Domino Matt. 23. occisus dicitur inter templum, & altare, de quo sententiæ variæ. Omitto hîc Rupertum, qui hunc Zachariam Iacobum fratrem Domini putat, quia hic omnium nouissimus in templo occisus est, non procul à ciuitatis excidio; nam etiamsi Zachariæ nomen conueniret, non tamen mortis tempus: Christus enim de occisis ante se Prophetis loquebatur; Iacobus multo pòst interfectus est.

Prima sẽtẽtia quòd fuerit pater Ioannis Baptistæ.

Alij Zachariam esse putant Baptistæ patrem; ita Orig. tractatu 19. in Matth. Bas. Orat. de humana Christi generatione. Grego. Nyss. Orat. in diem natiuitatis Christi. Cyril. Alex. aduersus Anthropomorphitas cap. 2. Epiph. lib. de vita, & interitu Prophetarum. Theophylactus in Matt. Ex recentioribus tenet Baronius 1. tom. Annal. 1. anno Christi, Toletus in Lucam cap. 11. annot. 10. & Chri-

& Christophorus Castro de Deipara cap.11.num.11.

10. Secunda, quòd filius Ioiadæ. Alij credunt fuisse Zachariam filium Ioiadæ, de quo lib.2. Paralip. cap.24. vbi lapidatus esse dicitur in atrio domus Domini. Ita sentit Hieronymus, quem sequuntur alij pene omnes è recentioribus. Iansenius c.84. concor. Gagneius, Abul. Maior, Albertus, S.Thom.& ex nostris Salmeron, Maldonatus, Barradas, Emanuel Sa, & Viegas. Pro qua sententia rationes hæ sunt præcipuæ. Primò, quia peculiaris ratio fuit, cur illius Zachariæ Christus meminisse debuerit: nam sicut sanguis Abel de terra clamauit; Gen.4. sic etiam clamauit, expetiuítque vindictam Zacharias iste moriturus.2.Paralip.24. *Videat*, inquit, *Dominus*, *& requirat*. Secunda ratio est, quia templum non extabat Zachariæ Prophetæ temporibus; quare in eo perimi non potuit. Tertia, quia non erat Sacerdos, atque adeò inter templum, & altare esse non poterat. Quarta, quia non constat ex sacra Scriptura, vbi Zacharias Propheta occisus fuerit.

11. Verior sententia, quòd hic Propheta. Alij nostrum hunc Prophetam esse putant. Ita Chrysost. homil. de Ioanne Baptista tom. 2. Tertul. in Scorp. c. 8. & Theophylactus in Matth.suprà, aliquos dicit ita sensisse, Ribera, Montanus, Vatablus, Zunniga, & Glossa ordinaria hîc. Et hæc mihi sententia multo probabilior; tum quia Christus Matth.23.de Prophetis loquitur, quos dicit à se missos, & apertè Luc. cap.11. dicit omnium Prophetarum sanguinem exquirendum esse ab Abel, &c. Loquebatur autem de eo, vt apparet, qui notus erat Iudæis illius temporis. Alij verò præter hunc nostrum, neque numerabantur in Prophetis, neque ita vocabantur. Secundò, quia ibi Prophetæ pater exprimitur Barachias, quod aliis ab hoc Propheta non conuenit. Neque satisfacit, quod Hieronymus dicit, Barachiam sonare *benedictum Domini*, atque adeò Ioiadam Zachariæ patrem, de quo 2.Paralip.cap.24. dici posse Barachiam; quod etiam dici posset de auo Ioãnis Baptistæ: nam cùm multi essent Zachariæ, Christus aliquid addidit, & proprium, & notum, quo illum, cuius sanguis erat effusus, ab aliis distingueret. At nulli pater Barachias fuit nisi huic nostro: quòd si aliis eiusdem nominis parentes contigissent, non sanè parentis nomen aptè esset à Christo additum, cùm nominis communitas potiùs confunderet personas, quàm distingueret. Nostri verò Zachariæ pater, cui poterat ignotus esse, cui modò notus esset Zacharias, cùm statim eius nomen in Prophetiæ principio legatur? Ab alio verò Zacharia Barachiæ filio, de quo Isaias c. 8. satis distinguitur nomine Prophetæ. Neque (vt Hebraici docent codices) idem est nomen illius Barachiæ de quo Isaias cap.8.& patris Zachæriæ Prophetæ. Ille enim dicitur יברכיהו *Iiberciahu*, hic verò ברכיהו *Berecìachu*, vna minùs litera. Neque admodùm refert, quòd Hieronymus dicit vidisse se in Euangelio Nazaræorum, *filium Ioiadæ*: nam illius Euangelij auctoritas aut nulla est, aut certè perquàm tenuis: at Euangelij Matthæi, in quo est *filius Barachiæ*, perquàm maxima. Scio à Nicephoro ex sentẽtia Hippolyti Martyris tradi patrem Ioannis fuisse filium Barachiæ. Sed hoc mihi propter rationem allatam difficillimum est: neque enim communem notam Christus adduceret, vt vnum Zachariam ab alio secerneret.

12. Reliquum est, vt satisfaciamus his, quæ ab Hieronymo, atque ab aliis contrà obiiciuntur. Nam ex his, puto, magis erit probabilis nostra sententia. Obiicit Hieronymus nostri Prophetæ tempore vix reliquas esse templi ruinas, atque ideo non potuisse in templo occisum esse. In templo antiquo, & à Salomone constructo nemo dubitat; at potuit in eo, quod à captiuitate excitatum fuit à Zorobabel. Qui quo tempore prophetare cœpit. i. anno secundo Darij, bona pars templi ædificata fuerat, vt constat ex lib. 1. Esdræ capite 5. & anno 6. Darij absolutum est templum. 1. Esdræ capite 6. id est, anno 4. postquam Zacharias prophetare cœpit: sed prophetauit etiam anno 4. Darij, vt ipse scribit cap. 7. Quare si duos tantùm addideris annos illius ætati, quod non est difficile creditu, cùm multa deinde prophetauerit, quæ breui tempore non videntur contingere potuisse, planè absolutum vidit templum secundum. Sed absolutum esse templum ipse planè Zacharias indicat c. 15. dum ait se in domũ Domini proiecisse 30. argenteos, quam domum esse templum Domini, omnes pene Interpretes docent; & res ipsa declarat. Neque si adhuc imperfectum esset templum, durum esset si inter templum, & altare dicatur occisus: nam per prolepsim satis vsitatam in Scriptura, inter templum, & altare occisus dici potuit, quia eo loco occisus est, vbi postea ædificata sunt ista, aut vbi tunc inchoata, & bona ex parte perfecta. Certè ædificatum iam altare fuerat. 1. Esdræ cap. 3. sicut Gen. 12. & 13. aliqua contigisse traduntur in Bethel, cùm tamen multo pòst cap. 28. appellatus fuerit locus ille Bethel, qui priùs Iuza vocabatur.

Quando prophetauit Zacharias, templum secundum aut omnino, aut magna ex parte perfectum erat.

Ex quo etiam occurritur obiectioni Toleti, qui ideo negat cædem inter templum, & altare conuenire posse huic Zachariæ, quia Sacerdos non erat, atque adeò in locum illum arcanum intrare nõ poterat. Nam cùm eo tempore nondum esset absolutum omnino, atque adeò neque dedicatum templum, liberum erat cuilibet illuc ingredi, & locus satis erat opportunus, vt ibi acceptum à Domino verbum populo annunciaret. Vnde verisimile fit, cùm duriùs interdum ageret cum populo, & conflatum fuisse odium, & illatam cædem. Sed neque difficile est creditu, etiamsi perfectum, dedicatúmque esset templum illud, tamen Zachariam in illis rerum angustiis, mortísque articulo in arcanum illum locum introiisse. Sanè Sacerdos non erat Adonias. 3. Reg. 1. & mortis, quam à fratre Salomone timebat, declinandæ causa, eò vsque irrupit. *Adonias autem timens Salomonem, surrexit, & abiit in tabernaculum Domini, tenuítque cornu altaris.* Et eandem ob causam ad eundem vsque locum penetrauit Ioab cap. 2. Imò ex his locis non obscurè colligitur illud fuisse commune miserorum asylum, àquo Zacharias, etiamsi Sacerdos non esset, prohiberi non debuit, aut religione loci deterreri. Sed sunt qui putent fuisse Sacerdotem, & in his Dorotheus in synopsi, & Sozomenus lib. 9. cap. vltimo, Nicephorus lib. 14. cap. 8. Cedrenus in Honorio anno 11. qui dum agunt de ipsius inuentione, tradunt inuentum fuisse in arca Sacerdotali indutum stola; eo nimirum habitu, quem in vita gestauit.

Ad altare in magna angustia accessus erat etiã nõ Sacerdotibus.

At dices non constare alio in lo co de huius Prophetæ cæde. Re- 14.

Regul. Multa in suis locis omissa, & alibi narrata.

Respondeo, non esse nouum in sacra Scriptura, vt quæ in aliquo loco, eóque maximè proprio sunt omissa, ea alibi ab aliquo alio auctore sacro tradantur, vt pluribus docuimus Act.1.ad illud. *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua*: maximè quia illorum temporũ historia, in quibus occisus Zacharias esse potuit, ad tempus vsque Machabæorum interrupta est.

15. Non ille de quo Matthæus Zacharias filius Ioiadæ.

Quòd ille qui occisus fuit inter templum, & altare, non fuerit Zacharias filius Ioiadæ, satis, opinor, efficaciter probat Toletus; tum quia Christus Matth. 23. locutus videtur de sanguine impiè profuso & primi, & vltimi Prophetarum: sed vt ille Zacharias filius Ioiadæ Propheta fuerit, quod non puto, non tamen Prophetarum vltimus interfectus est. Post illum enim interfecti fuerunt Isaias, & Ieremias, Amos, & alij, vt est communis Hebræorum, nostrorúmque traditio, & habet Kalendarium Romanum. Zacharias verò vltimus omnium occisus fuit, quia etiam fuit Prophetarum veteris testamenti penè postremus. Quod si quis probauerit, nihil, credo, erit quod huic sententiæ aliquis obiiciat. Et quidem ita sentiunt Hebræi in libro Cosræ. i. abbreuiationis Seder Holam: & in lib. Baba Batra cap.1.& Iosephus lib. 1. contra Appionem. *Ab Artaxerci*, inquit, *vsque ad nostra tempora singula quidem descripta sunt, verùm non pari fide digna censentur apud nos; quòd non fuerit Prophetarum exacta successio.* Sed est hoc ex sacra Scriptura pene certum. 1. Machab. cap.9. vbi simul atque soluta captiuitas est, defecisse dicuntur Prophetæ. Nam mortuo Iuda ea consecuta est populi Hebræorum tribulatio à Bachide, qualis non fuit ex quo ex grauissima Chaldæorum tyrannide emerserunt Hebræi; illa verò temporum calamitas Prophetarum defectu notatur. *Et facta est*, inquit, *tribulatio magna in Israël, qualis non fuit ex die, qua non est visus Propheta in Israël.* Quod etiam indicasse videtur Zacharias hoc capite, vbi dicit; *Prophetæ nunquid in æternum viuent?* indicans deinceps cessaturam esse Prophetiam.

Zacharias fuit pene vltimus Prophetarum veteris testamenti.

16. Neque admodùm vrget, quod nonnullos adduxit in Hieronymi sententiam, quia nempe Christus de his locutus videtur, qui sui sanguinis vindictam à Deo expetierunt, quia sanguis Abel contra fratrem clamauit. Gen. 4. & Zacharias filius Ioiadæ clamauit in morte, *Videat Dominus, & requirat.* 2. Paralip. 24. Nam aliorum iustorum sanguis impiè profusus etiam clamat, vindictámque expetit. Apoc.6. *Vidi*, inquit Ioannes, *animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium, quod habebant, & clamabant voce magna, dicentes. Vsquequò Domine sãctus, & verus, non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de his, qui habitant in terra?*

Apoc.6.

Adde etiam quòd Zacharias filius Ioiadæ in atrio lapidatus dicitur, non inter templum, & altare, vbi etiam Iudæi Christum lapidare tentarunt. Ioan.8.

17. Quòd verò Zacharias iste non fuerit Baptistæ pater, ex eo videtur posse suaderi, quia Christus vt magni alicuius sceleris Iudæos argueret, magni nominis viros ab illis occisos proposuit, qualis fuit Abel, vel ipsa antiquitate notissimus: & similiter aliquis è recentioribus adduci debuit, qui impiè esset interfectus. Sed Ioannis pater, etsi sanctissimus, minùs tamen illis erat commendatus, & quia recens eius memoria,

&

& quia non adeò illis venerabilis. Sed noster hic Zacharias notissimus erat, quia è Prophetarum numero, & pater eius ignorari non poterat, quia in ipso statim exordio Prophetiæ, Barachiæ filius appellatur.

18. Non fuit Zacharias pater Baptistæ, de quo Matthæus.

Neque video quantùm momenti habeat ista sententia, ab illis verbis, *quem occidistis*, vt hinc efficiatur id, quod Græci putant de patre Ioannis, quasi illi, qui tunc aderant, Zachariam illum interfecerint, de quo nobis quæstio. Quia satis vsitatum est in omni lingua, atque natione, vt filiis tribuantur, quæ facta sunt à patribus. Nam si quis v. g. Græcos reprehendat, vt fecit Cicero pro Flacco, etiãsi cũ præsentibus ageret, à quibus nihil accepisset mali res Italica, vsitato tamen modo loquendi aptè diceret. *Vos in Italiam, regionem antea duram, & bellicosam delicias molles, & effœminatos mores induxistis*. Aut si Italos laudet, aut Hispanos præsentes, ad illos dicat. *Vos olim orbem armis subegistis*; ad hos verò: *Vos regiones incognitas vltra Oceanum aperuistis*; cùm tamen, qui talia de se audiunt, nihil horum fecerint, aut tentauerint. Sed est hoc in sacra Scriptura frequẽtissimum. Ose. cap. 13. cùm ageret cum sui temporis hominibus Deus, *Ego*, inquit, *cognoui te in deserto, in terra solitudinis*: & Micheæ cap. 6. *Popule meus quid feci tibi; aut quid molestus fui tibi? responde mihi; qui eduxi te de terra Ægypti, & de domo seruientium liberaui te*, &c. Sed ij quibuscum tunc loquebatur Deus, neque in deserto fuerant, neque ex Ægypto liberati. Sic omnino hoc loco cùm dicit, *quem occidistis*, non significat Christus ab illis fuisse Zachariam occisum, sed ab eorum parentibus; maximè quia illi dici posse videntur interemisse, qui cędem factam esse probant: id quod Christus proximè iisdem obiecerat Iudæis Matth. 23. *Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum*.

Addo ex Græcis Patribus, non omnes qui citantur, de patre Ioannis ita sentire, sed tantùm dicere sic ab aliis tradi, neque quicquam afferunt præter traditionem. Et in his sunt Basilius, Cyrillus, Alex. Euthymius, imò omnino videntur negare plurimi eorum, qui cum Græcis sentire dicuntur, dum dicunt interfectum quidẽ esse Zachariam, non tamen à Iudæis, sed ab Herode: eo quòd filium suum Ioannem, quem ipse cum aliis infantibus extinguere cupiebat, de quo admiranda audierat, futurúmque Iudæorum Regem suspicabatur, satellitum suorum gladio subtraxerit. Quare non erat, cur Christus Iudæis obiiceret illam Zachariæ cædem. In his est Epiphan. lib. de Prophetarum vita, & interitu, Cedrenus in compendio historiarum. Metaphrastes in Commentario de S. Ioanne Baptista. Petrus Alexandrinus in regulis Ecclesiasticis, can. 3. quas recepit sexta Synodus apud Theodorum Balsam. 19.

20. Neque vlla ex rationibus, propter quas interfectus esse traditur (nam nõ omnibus est eadẽ) satis est aut firma aut grauis. Non illa quæ à pluribus affertur, quòd Virginem defendere voluerit ab his, qui postquam iam enixa filium in loco destinato virginibus sedere vellet, illam inde exturbare conati sunt, virginem esse affirmans, neque eo loco, & ordine indignam. Nam primùm quis credat B. Virginẽ tam humilem, ac modestam, quæque tantopere celarat mysterium incarnati Verbi, & seruato adeò religiosè purificationis pręcepto matrem se professa

fessa fuerat, quasi mater non esset, in illud virginum conclaue concessuram? Deinde verisimile non est, aut adeò præfractè Zachariam illorum studiis obluctaturum, qui contrà nitebantur, aut alios ita futuros infensos Sacerdoti sibi aliàs nō inimico, vt temerare eam ob causam manus Sacerdotali sanguine voluerint; idque in loco sacro.

21. Neq; illa grauior est ratio, quā ex antiqua traditione adducit Cyrillus. *Nam cùm audissent*, inquit, *Iudæi Regem totius creationis ad humanam natiuitatem diuino consilio procedere, veriti ne in eius Regis potestatem, & imperium venirent, eum qui hæc de partu testificatus erat, interficiunt Sacerdotem sacrificantes.* Quasi Iudæi, cùm hæc à Zacharia dici potuerūt, liberi essent à Regia potestate, & mallent peregrinis seruire dominis, quàm proprio, atque domestico, & quem omnium maximè cōmunibus votis, atq; studiis desiderabant. Quare non sine causa hæc de Ioannis parente Zacharia apocrypha esse, & sine vllo fundamento putat Hieronymus.

22. Regul. Parentum nominib. interdum homines ab aliis distinguūtur.

Sed concedamus antiquæ traditioni, vt interfectus fuerit tam hic Zacharias, quàm alius filius Ioiadę, concedamus etiam iis, qui pro illis sentiunt, fuisse etiam Prophetas; tamen adhuc nostræ sententiæ suū quoque pondus inest, & maior apparet ratio, cur Christus Barachiæ nomē interposuerit. Certū est enim, vsúque Scripturæ frequentissimum, vt qui nomine, aut munere conueniunt, parentum nominibus distinguantur. Quare qui dicti sunt Ieroboam, eiusdem Regni Principes, nempe Reges Israël, parentum nominibus internoscuntur, & alter dicitur filius Nabath, alter filius Ioas: duo itē discipuli vocati Iacobi, eodē modo distinguuntur, quia alter Zebedæi filius; alter Alphæi dicitur. Sic etiā vt hi tres Zacharię, & mortis genere cōuenerint, & vitę instituto, & Prophetiæ dono, sicut etiam illi de quib. modò, & Regio, & Apostolico nomine, & munere cōsensêre, tamē aliquo modo distinguendi fuerunt; neque aliquid apparet aliud præter parentum nomen. Quare verborū Christi sensus erit; vt cætera gratis concedamus; ex tribus illis Prophetis, quos occidistis inter templum, & altare, qui vocati sunt Zachariæ, illius, cuius pater fuit Barachias, sanguis descendet super vos. Illud verò de Prophetiæ dono gratis omnino concedo superiori sententiæ; nam de Zacharia filio Ioiadæ, vnde vel tenue Prophetiæ vestigium? Alter verò Ioannis pater, licèt Propheta fuerit, quia de Christo prophetauit Luc. 2. non tamen habebatur Propheta, quia de Christo egerat, quem Iudæi Seruatorem, aut Messiam non agnoscebant: atque ideo etiamsi ad eorum aures Zachariæ vaticinium aduenisset; pseudoprophetam existimassent potiùs quàm Prophetam, quia etiam Christum seductorem putabant.

23. Zacharias senex è Babylonia reuersus.

Et vt tandem hinc abeamus, occurramus ad extremum rationi, quę alicui fortasse grauis videri posset: nam non tam ferro, ac vi Zacharias sublatus videri potest, quàm morbo, aut etiam naturæ necessitate; nam valdè senex obiisse traditur, & cum Aggæo Propheta sepultus. Ita Epiphanius lib. de vita, & interitu Prophetarum, & Dorotheus in synopsi. Hoc tamen argumentū ab ætate Zachariæ sumptū nullū omnino est; nam, vt idē Doroth. scribit, & Isidor. lib. de vita, atque obitu Sanctorū, valdè senex rediit è Babylone Zacharias, & ita docet Ka-

lendarium Romanum die 6. Septẽbris. Neque de genere mortis quicquam ab his auctoribus dicitur.

24. Addo Zachariæ auus alius ab eo de quo 3. Reg. 13. *Filij Addo, Prophetam.*] Hieronymus putat hunc Addo esse Prophetam illum, qui locutus est ad Ieroboam 3. Reg. 13. nam 2. Paralip. 9. dicitur. *Reliqua autem opera Salomonis scripta sunt in verbis Nathan Prophetæ : in visione quoque Addo Videntis contra Ieroboam filium Nabath.* Sed non est grauis admodùm coniectura; tum quia qui hîc Addo dicitur, Heb. scribitur עדו *Ghido*: in Paralipomen. verò יעדי *Iehdi.* Deinde quia inter illũ Addo, & Zachariam intercesserunt 480. anni, & eo plus, quod spatium eo sæculo duæ hominum ætates non implerant. Neque hîc locum habet illa communis ratio, quòd longè post illud tempus in quo Ieroboam ab Addo Propheta admonitus est, susceptus fuerit ab Addo Zacharię pater; nam eodem tempore à leone interfectus est Addo, quo vaticinatus est contra Ieroboam.

25. Non ideo Prophetæ parentes judicãdi, quia in titulo Prophetiæ cũ Propheta ponũtur. Hîc obseruandum, à nonnullis existimari ex Hebræorum sententia, quotiescunque Prophetæ pater, aut auus ponitur in titulo, ipsos quoque fuisse Prophetas. Quare Amos vnus de duodecim Prophetis, qui dixerat; *Non sum Propheta, nec filius Prophetæ: sed pastor caprarum, vellicans sycomoros*; patris nomen in titulo non habet. Ita Hieronymus in Commẽtariis Sophoniæ in principio, qui non tam probat, quàm refert Hebræorum sententiam. Eãdem sententiam ex Hieronymo tradit S. Thom. in Isaiam & in Ieremiam iterum in principio : & Rupertus in Sophoniã. Quam etiam regulam tradit Lyra in principio Sophoniæ, & Zachariæ, dicitq́; nõ solùm Hebræorum esse, sed etiã quorundam Catholicorum. Neque Basilius negat in 1. cap. Isaiæ. *Patris* inquit, *nomen qua ex causa attexuit? vt ostenderet donum prophetalis gratiæ patri prærogatum; ad se etiam nunc velut per manus peruenisse.*

Amos Propheta nõ fuit Isaiæ pater.

Sed sanè hæc Hebræorum traditio suspecta est : neque illam tam probat Hieronymus, quàm recenset. Et Burgensis prima additione in cap. 1. Zachariæ, & alibi sæpe hanc traditionem grauiter incusat, & Hebræorum esse negat : & Abenezra in principio Ioëlis docet à Prophetis parentum suorum nomina proponi, quia ab illis nobilitati sunt. Quã etiam rationem adduxit Basil. suprà, quam videtur probasse magis. Et quidẽ mirũ esset, si tot essent Prophetæ, quot Prophetarum maiores in vaticiniorum initiis commemorantur, aliis in locis Scripturæ nullam illorum factam esse mentionem. Neq; admodùm verisimile est, tot prophetali dono præditos, quot à Baruch, & Sophonia in principio positi sunt : sic enim ille. *Hæc verba libri quæ scripsit Baruch filius Nariæ, filij Maasiæ, filij Sedeciæ, filij Sedei, filij Helciæ.* Hic verò : *Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniam filium Chusi, filij Godoliæ, filij Amariæ, filiæ Ezechiæ.* An tam longa Prophetarum series à tot sacris scriptoribus omissa? Tractauit hanc quęstionem pluribus Ribera præludio 4. in Prophetas minores. 26.

Causã verò cur in Prophetarum libris parentum nomina præfigantur, non propriam esse puto, quod etiam censuit Ribera, sed communem cum iis, qui nomen habuerũt cum aliis commune; à quibus vt distingui possent, propriam illorum notam adhiberi oportuit. Quare à Christo Simõ appellatur filius Ioãnis, vt ab altero secernatur Simo- 27. Cur parẽtes in principio Prophetiæ nominati.

ne,

ne, qui vocatur Chananæus, neque alia nota Iacobus Alphæi à Iacobo Zebedæi filio; & Ieroboam filius Nabath ab alio sibi cognomini filio Ioas, nisi parentum nominibus separantur. Quòd verò pater Amos, qui in minorum Prophetarum ordine tertius numeratur, non ponatur in Prophetiæ ingressu, ideo est, vel quia non erat tunc alius, qui eodem cum Propheta nomine vocaretur, vel certè quia ex ignobili parente, qualem esse oportebat illum, qui caprarium, & rusticum hominem genuisset, nihil commendationis addi poterat Prophetę vaticinio.

28. *Iratus est Dominus super patres vestros iracundia.*] Id agit Dominus per Prophetam, vt populum ad se trahat, quem aliena studia ad alias cogitationes abripuerant, adducítque antiquam parentum vesaniam, qui cùm similia documenta à prioribus Prophetis tradita respuissent, in grauia, atque diuturna incommoda lapsi sunt. Quid verò valeat cõiugatarum vocum copulatio, *iratus iracundia*, docuimus pluribus ad illud Cant. 1. *Osculetur me osculo.*

29. *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.*] Hæc verba sæpe audiuit populus antiquus à Prophetis. Ioël. cap. 2. *Conuertimini ad me in toto corde vestro.* Sed hîc breuiter quærẽda duo; alterum, cur hoc loco præcedere dicatur Dei conuersionem hominis conuersio; cùm communiter Theologi tradant à Dei conuersione præcurrente, habere hominẽ vt conuerti possit ad Deum: & ideo Thren. vltimo dicitur. *Conuerte nos Domine, & conuertemur?* Alterum est, cùm Propheta loquatur ad eos, qui iam ex captiuitate redierant in Ierusalem, operámque dabant instaurando templo; cur monet vt cõuertantur, quasi tunc desides inueterascerent in peregrino solo, & de templo, sacrísque curam prorsus abiecissent? Alteri dubio respondet Tridentinum sess. 6. cap. 5. his verbis. *Cùm dicitur in sacris literis; conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, libertatis nostræ admonemur* (quia nimirũ possemus non conuerti, sicut statim dicitur de his, qui vocati sunt; *& non audierunt, neque attenderunt ad me dicit Dominus.*) *Cùm respondemus, conuerte nos Domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratia præueniri confitemur.* Et sanè hoc loco illud *conuertimini*, vox est Dei ad homines iam conuersi, mouentísque ad studium salutis: hortatur tamen homines vt se quoque ad ipsum conuertant, quo plura in eos, ac maiora conferat beneficia.

Dei conuersio ad nos, præcedit nostram cõuersionẽ ad Deũ.

Alteri dubio dupliciter occurri potest: nam populus ille, etiãsi iam reuocatus in patriam, & segniter se gerebat in rerum sacrarum instauratione, vt colligitur ex Aggæi cap. 1. & id, quod ex Babylonicis morib. peregrinum contraxerat, nondum omnino deposuerat; atque adeò cõuersus ad Dominum omnino, id est, ex toto corde non fuerat. Iubet ergo Dominus, vt vetera deponat, noua meditetur, & vnum in omnibus intueatur Deum, si modò velit illum habere rerum suarum custodem, & curatorem.

Siue quia, vt diximus ad illud Act. 10. *in veritate comperi*, ex Scripturæ consuetudine cùm actio noua, ac prima significari videtur, illa noua non est, sed veteris continuatio, confirmatio, aut augmentum. Vide Salmeronem Proleg. 15. Regula 30. quomodo Ioan. 2. Discipuli credidisse dicuntur in Chana Galilææ, quia ibi nouo miraculo confirmata est fides; iam enim antè crediderant, neque enim aliter il- 31.

Regul. Interdum videtur actio noua, quę veteri continuatio, aut augmentum est.

lum essent secuti. Et Genes. 15. *Credidit Abraham Deo, &c.* quando sperauit ex emortuis membris nasciturum filium; crediderat tamen multo antè, quando exiuit è patria; ad Heb. 11. *Fide obediuit Abraham in locum exire, quem ignorabat.* Sic illud Ecces. 18. *Ne verearis vsque ad mortem iustificari:* & Apoc. vltim. *Qui iustus est, iustificetur adhuc.* Sic ergo hoc loco id sibi videtur velle illud; *& ego conuertar*, id est, perseuerabo in benefaciendo, & pluribus cumulabo donis, si vos conuertimini, id est, perseueratis in officio, aut etiam crescitis.

32. *Ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamauerunt Prophetæ priores.*] Quàm sæpe Prophetæ clamauerint, futurúmque prædixerint & vrbis excidium, & populi captiuitatē, videbit facilè qui vel leuiter attigerit Prophetas, qui ærumnosum illud tempus antecesserunt. Qui verò increduli diuinis oraculis non solùm in sua sibi impietate obstinatò perstiterunt, sed etiam cœlestium minarum præcones malè mulctarunt, suis tandē infortuniis edocti cognouerunt Prophetarū voces pondus habuisse diuinæ auctoritatis. Vide caput extremum 2. lib. Paralip. vbi ostenditur quæ pœna sit consecuta antiquorum insaniam, qui Prophetarum verba cum sanna, & sibilo excipiebant.

33. *Patres vestri vbi sunt? & Prophetæ nunquid in æternū viuent?*] Quantùm referat hócne, an illo modo distinguantur voces, vide Salmeronem Proleg. 9. quinq. 1. can. 26. Hîc ego sic orationem distinguo, vt non eodem *patres*, & *Prophetæ* pertineant. Quare interrogationis notā pono post, *vbi sunt*, iuxta distinctionem Hebrœorū, qui ibidē adhibēt *Athna.* Deterret autem Zacharias sui tēporis Hebræos parentū exēplo, qui cū magno numero septuagesimo ante reditū anno in captiuitatē, & prædā essēt abducti Babylonē, ibi omnes post variā, & in singulos dies deteriorem fortunam in exilio extincti; & procul à parentum sepulchris in alieno solo computruerūt, fortè, vt de illorum duce Ioachim dicitur Ieremiæ 22. sepultura asini sepulti. Quasi dicat: vbi sunt patres vestri, qui inania putabant Prophetarum verba? nempe in Babylonia consumpti, quo se venturos non putabant. Est autem verisimile ex tanta multitudine quæ in prædam auecta est, paucos admodū in patriā rediisse, cùm longum septuaginta annorum spatiū, & dura apud Barbaros ministeria, vel ferrea pectora frangere potuerint. Rediisse tamen aliquos certum est ex Aggęo c. 2. *Quis ex vobis*, inquit, *est derelictus, qui vidit domum istā in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?* Et clarius lib. 1. Esdræ cap. 3. *plurimi etiam de Sacerdotibus, & Leuitis, & Principes patrum & seniores qui viderant tēplum prius, cùm fundatum esset, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna.* Hos verò non fuisse in magno numero, indicat Propheta cū dicit; *Patres vestri vbi sunt:* quasi iam non sint. Et Aggæus suprà, *Quis ex vobis est derelictus?* nam cùm pauci sunt, reliqui ex Scripturę more nulli existimantur.

Pauci ex his, qui abducti sunt ex Ierusalē, ex captiuitate redierunt.

Secundò, deterret Iudæos, comminatus eis defuturos esse Prophetas, qui Dei mādata ad ipsos perferant; quod sanè grauissimi doloris causā, & maximi supplicij momentum habet. Et sanè, vt suprà diximus n. 16. ab hoc tēpore vsq; ad Ioannē, id est, ad Noui Testamēti Prophetas fuerūt supra 500. annos. Certè nō fuisse Prophetas Machabæorū tempore cōstat 1. Mach. c. 4. vbi de 34.

A tempore Zachariæ defecit Prophetia vsque ad Euangelij tempora.

altaris

altaris profanati lapidibus nihil statuunt, donec veniret Propheta, quẽ ea de re consulerent.

35. Graue damnum si desit Dei verbum. Hîc dubitare non nemo posset, an hoc loco sermo sit de Prophetis falsis, qui fraudi fuerunt populo nimiùm credulo, dicentes nunquam futurum, vt Hebræi ab Assyriorum Rege abducerentur captiui. Ita vt sensus sit, falsos esse Prophetas, qui & ipsi iam perierunt, neque viuunt adhuc parentes, quos ipsi inani spe, & promissione lactabant. Quare cùm in vita sua id, quod ab eiusmodi Prophetis promissum erat, non acceperint, neque victuri sint, vt aliquando accipiant, consequens est, vt falsos illos fuisse fateamur. Et in hanc partem magis inclinat Ribera, & tenet Hieronymus, Interlinearis, & Lyra: sed placet magis, vt de veris Prophetis sermo sit. Et ita tenet Theodoretus, Montanus, Palacios vterque, & probat Hebræorum interpunctio, vt diximus; maximè quia de falsis Prophetis in hoc capite sermo nullus, de veris multus. Et est sensus satis accommodatus personæ loquentis: ac si admonitus à Deo Zacharias instare iam tempus, in quo defutura esset Prophetia, admoneat alios, vt nunc audiant Dei oraculum ex ore suo, quod iam pene futurum esset postremum: quia multis pòst annis longum erit Prophetarum silentium. Vide infrà cap. 6. vbi dicitur requieuisse spiritus Propheticus super Chaldæos, id est, cessasse.

36. Potest etiam aliter locus hic exponi, si de veris Prophetis accipias. Obiêre iam Prophetæ, per quos parentibus vestris illa denunciaui quæ apud Babylonios captiui pertulerunt; sed viuunt verba mea quorum nec apex vnus inanis excidit. Quia licèt extincti iam Prophetæ minùs comprehendere potuerint parentes vestros; comprehenderunt tamen illos, & mea decreta, & intentatæ per Prophetarum ora veraces minæ. Quod ipsi vel inuiti fateri coacti sunt: & ideo statim dicunt. *Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobiscum*, &c.

Veruntamen verba mea, & legitima mea, quæ mandaui seruis meis Prophetis, nunquid non comprehenderunt patres vestros?] Vox *veruntamen*, Heb. אך non solùm aduersatiua est, sed etiam continuatiua, & affirmatiua. Sed etiamsi aduersatiuè sumatur, commodum habet sensum, illum nempe, quem extremum adduximus. 37.

Hîc obserua, iisdem verbis denunciare Zachariam sui temporis Hebræis diuina præcepta, quibus antiquiores Prophetæ parentibus denunciarunt. Vt enim Zacharias sæpius vsurpat, *dicit Dominus exercituum*: sic Prophetæ priores, vt Zacharias ipse docet; *clamabant*, inquit, *Prophetæ priores, dicentes: Hæc dicit Dominus exercituum*; & parentes ipsi iam comminationis diuinæ pondus experti dicunt. *Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobiscum*, &c. Vt hinc discant posteri eadem sibi cum parentibus infortunia subeunda, quando iisdem verbis & mandata tradita, & minæ propositæ sunt. 38.

Neque vacat mysterio, quòd toties Propheta eum à quo mandata denunciat; vocat Dominum exercituum. Vt enim obseruauit Chrysost. hom. 1. in epist. 2. ad Corint. & Oecumenius in cap. 1. ad Ephes. attribui Deo solent varia nomina iuxta id quod exigit materia, cuius gratiâ diuinum auxilium imploratur. Nam quemadmodum Gentiles, qui ex variis effectibus varios sibi Deos finxerunt, eósque implorant ad ea, ad 39. Nomina Deo variè accõmodata pro rerũ opportunitate.

quæ existimantur aliquid habere numinis; Martem ad bellum, Apollinem, & Æsculapium ad valetudinẽ, Cererem, & Bacchum ad victum, &c. sic Deum, qui omnia ista obit munera, & multo plura, quàm excogitare potuit Gentilium cæcitas, eo imploramus nomine, quod nostro maximè vsui, & tempori accommodatum est. Modò appellatur *lux*, & *salus*. Ps. 26. *Dominus illuminatio mea, & salus mea:* modò *virtus, & fortitudo,* modò *Deus misericors, clemens, & Pater totius consolationis,* modò *petra*, & *refugium*: quia conuenienter his nominibus pro rerum opportunitate alia, atque alia obit ministeria. Sic ergo in Aggæo singulis propè prædictionibus, in Zacharia sæpissimè Deus vocatur exercituum, quia excitabant populum hi Prophetæ ad instaurandum, & moliendum opus à potentissimis hostibus impeditũ; quare bellator nominatur, & potẽs, cuius virtuti omnis succumbat potentia mortalium. Vel certè cùm minetur Propheta his, quibuscum loquebatur grauia incommoda, qualia parentes olim passi fuerant, vt ostendat hæc posse inferre Deum contra omnium Gentium potentiã, atque conatus, Deum appellat exercituum.

40. *In die vigesima, & quarta vndecimi mensis Sabath.*] Eodem nempe anno, mense ab eadem visione tertio. Certum est solere Deum, & verbis loqui, & rebus: sicut Ægyptij signis quibusdam hieroglyphicis suas cogitationes obscurè quidem, significanter tamen expromunt. Quæ signa, quia verborum sustinent pondus, & vices, verbum etiam vocantur: sicut etiam propter communem vsum verba ipsa vocantur visiones, quod non tam verborum, quàm imaginum est. Vide Isaiam cap. 1. 2. & 13. vbi diuina oracula verbis proposita *visiones* appellantur.

Ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, dicens.] Participium hoc difficilem reddit huius loci sententiam, 41.
neque enim conuenire potest cum Zacharia, quia in diuerso casu est, neque cum verbo Dei: quia diuinũ verbum non dixit quod proximè adiungitur. *Vidi per noctem*, &c. Sed sunt omnino verba non Dei loquẽtis, sed Prophetæ narrantis, quo tẽpore, & loco obscurum illud spectrũ viderit. Quare alij aliter vertunt. Pagninus *dicendo*: sed est æquè obscurum. Vatablus; *in hunc modum*: sed non satis exprimit vim, atque vsum vocis Hebraicæ לאמור *Lemor.* Ego verò accommodatè ad phrasim Hebraicam, eodem omnino sensu cum vulgata, sed fortasse clariùs, ita puto conuerti posse; *ad dicendum*, vel, *vt diceret*: quia illud לאמור non tam infinitiuus est, quàm gerundiũ accusatiui, quod satis ostendit *Lamed* verbo præpositum; licèt terminatio illa alios etiam vsus habeat in Hebraica lingua, hoc sensu: Visionem vidit, aut verbum audiuit Zacharias, vt eo doctus, vel instructus doceret ad alios. Nisi mauis, illud *dicens*, sic accipere, vt sit idem quod *destinatum*, seu, *directum*; & tunc quæ proximè succedunt non sint quasi persona patiens (vt Grammatici loquuntur) illius participij *dicens*, sed aliquid ab eo separatum, in hanc sententiam: *Factum est verbum ad Zachariam directum*: deinde explicat quodnam fuerit verbum illud, seu visio; nam visionem dici posse verbum nuper diximus.

Vidi per noctem.] Quia obscura est hæc visio, ideo quibusdam videtur oblata fuisse per noctem, à cuius tenebris aliquid etiam caliginis assumeret hæc visio. Sed cõiecturæ leuis; multa

42. Regul. Visio non ideo obscura est, quia in nocte oblata.

multa

multa enim per noctem oblata sunt, quæ tamen nihil habuerunt obscurum, vt de Iosepho Virginis sponso liquet, qui bis noctu admonitus est verbis ipsa pomeridiana luce clarioribus. Accepêre item noctu responsum Labã, & Abimelec: alter vt mitiùs ageret cum Iacob, alter vt vxorem redderet Abrahamo. Verisimilius longè est, vt putat Hieronymus, Theodoretus, Haimo, & Ribera; nocturno tempore significari ęrumnosum statum Hebræorum, qui vel apud Chaldæos relegati morabantur, vel qui ad patrios fines reuocati, à finitimis tamen hostibus bello lacessiti, & nouo Regis Persarum decreto ab ædificando prohibiti, nihilo tutiùs, aut liberiùs in suo, quàm alij in peregrino solo degebant. Vt enim hieroglyphicæ notæ alia designabãt, sic etiam nocturnum ipsum tempus, suas quoque partes agebat in hac visione hieroglyphica. Est autem vsitatum, vt tempus, & locus rerum per speciem, atque visionẽ significandarũ, naturis, atque statibus accommodentur. Quare qui nunc apparet inter myrtera noctu, quia iam ex parte respirabat populus à Babylonica seruitute, ille idem in Sina, aspero, ac senticoso monte in spinoso rubo, eodémque ardenti visus est; quia tunc populus idem in Ægypto sub duro Pharaonis imperio pungebatur spinis, & vrebatur tribulationum igne.

Reg. Tempus, & locus in quo oblata visio, aliquid designat.

43. Greg. 2. lib. Mor. cap. 2. aliam indicat causam, dũ docet, per *noctem* significari prosperitatem, quæ non est diu duratura. Quare 3. Reg. 3. Salomoni noctu data est sapientia, quia citò illã, vel amissurus erat, vel peccatis obscuraturus grauissimis. Sic etiam in nocte hîc promittitur Hebræis felicitas, vel libertas, quæ non esset in longa sæcula duratura. Nam illa eadem gens, quæ tunc ex dispersione collecta diuturnæ seruitutis iugum excusserat, grauiùs à Romanis, & inclẽmentiùs accepta, multas orbis regiones ereptis ex incendio reliquiis constrauit: & templum illud secundum, ad cuius molitionem tanta animi auiditate ferebantur, multo maiori ruina per Romanos, quàm per Chaldæos antea primum excisum est.

Et ecce vir ascendens super equum rufum.] Communis est Hebræorum sententia, vt inquit Hieronymus, cum quo omnes penè alij consentiunt; virum hunc esse Michaëlem, qui custos olim Synagogę fuit. Dan. 10. sicut nunc est Ecclesiæ. Nam statim, qui modò dicitur *vir*, *Angelus* vocatur, qui etiam orat pro populo Dei. Tam verò equus, quàm myrtis peramœnus locus, & præsentem populi statum, & affulgentem felicitatem portendũt. Equus quidem, quia velox est, velocitatem indicat imminentis iam à Deo, & à Rege Persarum beneficij: & idem vltionem designat, quam Deus iam in Chaldæos moliebatur. Sicut etiã Apo. 6. *insidẽti in equo rufo datũ est, vt sumeret pacẽ de terra, & vt inuicem se interficiant.* Et in hoc Propheta cap. 6. Chaldæos adumbrant equi rufi, sanguinarios vtique, & bellatores, vt vbi explicat Hieronymus. Et Dominus Isai. 63. tinctis vestibus, & rubris venisse dicitur de Bosra, qui populos in furore suo calcauerat.

44. Michaël Synagogę custos.

Arias Montanus virum equo insidentem rufo, Alexandrum Magnũ esse putat, qui Babylonicas vires fregit, & subiugauit; & illos, qui aliorum colorum equos conscenderunt, opinatus est esse Reges, qui Alexandro sublato, alias, atque alias tam ampli Imperij partes susceperunt. Sed singularis est ista sen- 45.

Alexander parũ Iudæis fauit.

ſententia, neque Iudæorum temporibus, aut argumento capitis huius accommodata. Agitur enim hîc de libertate, atque ſplendore Iudæorum, cui nihil opis attulit Alexander, quia quo tempore florere cœpit, iam res Iudaica non inſtaurata ſolùm, ſed etiam aucta, atque ornata erat: neque quicquam à Chaldæorum potentia offenſionis imminebat Iudæis, cui occurrere debuerit Alexander, qui ſuo etiam tempore nihil attulit aut opis, aut ſolatij. Eſt ergo aliquid aliud, quod ſtatim magis aperiemus.

46. *Et ipſe ſtabat inter myrteta.*]Heb. חדסים *Chadaſim.* LXX. transferunt, *inter duos montes vmbroſos*; id eſt, habentes vmbroſas arbores, id eſt, denſarum frondium; hoc enim modo deſcribitur myrtus. Et ſanè Leuit. 23. *myrtum* vertit Chaldæus, vbi vulgatus vertit, *lignum denſarum frondiũ.* Ab hac arbore creditur vocata fuiſſe Ediſſa Regina Eſther, à pulchritudine, quia myrtus arbor eſt pulchra, & ideo à gentibus Veneri conſecrata, & ab ea Myrtea, ſeu Murtia vocata, id eſt, formoſa, ſeu Ediſſa. Porrò myrti in profundo erant, ſiue ſit aquarum profunditas, vt communiter omnes accipiunt, & explicãt vocem מצלה *Meſulah*, ſiue depreſſa vallis, quod videtur voluiſſe Septuaginta, qui vertunt, *inter duos montes.* Vallem autem illam humidam, & paluſtrem fuiſſe oportet: nã in eiuſmodi plerunque prouenire ſolent myrti. Iſai. 41. *Ponam deſertum in ſtagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum: dabo in ſolitudinem cedrũ, & ſpinam, & myrtum.* Chaldæus trãſfert, *in Babylonem.* Et reuera Babylon depreſſior eſt, & quaſi in profundo: vt docuimus in Comment. ſuper Iſai. in illud cap. 13. *ſuper montem caliginoſum.* Maximè ſi editiorem locum, vbi ſita eſt Ieruſalem, intueare. Et ideo aſcendiſſe dicuntur Hebræi ex captiuitate. Oblata eſt ergo Prophetæ in hac viſione Babylon in loco profundo, quia & ipſa profunda eſt, & paluſtris, quippe quam influit, & circunfundit Euphrates. Quo ſitu ſtatus ærumnoſus oſtendebatur eorum qui reliqui erant in Babylonico tractu. Sed oblata viſio eſt inter myrteta, vel quia viri erant non pauci ſancti, ac nobiles, qui ſolari poterant afflicti populi mœrorem, vt dicit Hieronymus; vel quia iam ſeſe oſtentabat ab exilio liber, & expeditus reditus in patriam.

Eſther vocata Ediſſa à myrto.

Et poſt eum equi rufi, varij, atque albi.] Multa in hac viſione obiecta fuêre Zachariæ, quæ impediunt maximè, & obſcurant huius loci ſententiam. Obiectus eſt, qui primus equum rufum aſcenderat, quem eſſe Michaëlem ex omnium penè ſententia iam antea diximus. Fuit etiam Angelus alius, qui in Zacharia loquebatur, qui videtur fuiſſe Angelus Zachariæ familiaris, qui occulta illi, atque obſcura reuelabat, quémque vocare poſſumus ſpiritum Prophetæ, ſeu Prophetiæ, vt Hieronymus putat, & Athanaſ. epiſt. ad Serapionem. Nam hic, vt ſtatim ſubditur, ſuggerebat Prophetæ, quid eſſet populo dicturus. Neque aliter accipiunt hunc locum Aug. tom 3. in Enchiridio capite 59. & Greg. libro 28. Moral. capite 6. imò ex hoc loco quidam colligunt, intra Prophetam fuiſſe ipſius Angeli ſubſtantiam, qui interiùs loquebatur. Quod non obſcurè indicat Gregorius ſuprà, & illud, *in me*, ſatis declarat: neque enim eſt in accuſatiuo, vt putauit Albertus; nam Hebraicè eſt בי. LXX. vertunt ἐν ἐμοί, quod omnino aliquid ſonat nõ 47.

Angelus Prophetæ familiaris, ſiue qui illi vt Prophetæ aderat.

alla

allapsum foris, sed inclusum interiùs. Erat igitur Angelus bonus in Zacharia ad illum modum, quo malus esse solet in obsessis corporibus. Nam quòd Angeli tam boni, quàm mali illabantur in humana corpora, docet S.Tho.2.2.d.8.art.5. quod sanè dicendum necessariò, iuxta illorum sententiam, qui Angelorum operationem coniunctam esse censent cum illorum substantia.

48. In equis Imperia significata.

Qui verò sint equi rufi, albi ac varij, non omnes eodem explicant modo. Arias Montanus qui primum equitem putabat esse Alexandrum, hos existimat esse Reges illos, qui extincto Alexandro, in variis tanti Imperij partibus successêre. Sed communiter alij quatuor orbis Imperia designari putant, quorum ingenia optimè diuersis equorum coloribus adumbrantur; licèt in explicandis Regnis, accommodandísque coloribus non omnes consentiant. Hieronymus refert Hebræorum sententiam, qui commutato ordine à Zacharia proposito, in albis equis Medos intelligunt, & Persas, qui posteriores Assyriis Iudaicum populum humaniùs tractauerunt, quia sub ipsis fuit soluta captiuitas, & instaurata Ierusalem cum templo. In variis autem Macedones, quia ex illis quidam beneuoli, atque benefici, quidam infensissimi fuerunt. In rufis Romanos, qui omnino sanguinarij deleuerũt cum ipsa ciuitate ac templo genus quoque antiquissimum Iudæorum. Sed Hieronymus aliter accipit: ita vt in rufis Assyrios, & Chaldæos agnoscat, quorum alteri decem tribus, alteri deinde reliquas duas egêre captiuas. In albis autem, & variis Medos, & Persas, quorum aliqui clementes fuerunt, vt Cyrus, & Darius, alij crudeles, vt Cambyses, qui & Artaxerxes. Et in hunc ferme modum accipiunt Haimo, Dionysius, Albertus, & alij. Neque de Romanis existimo in hac equorum varietate quicquam adumbratum: neque enim tunc admodùm erant potentes, quia quo tempore oblata est Zachariæ harum rerum species, adhuc sub Regibus erat Romana potentia: neque præterea ab aliis quicquam metuebant ij, quos perturbatione, & metu vacuos esse iubebat Propheta. Et eandem ob caussam existimo nihil hîc agi de Macedonum potentia, quia eo tempore nec dum erat nata, imò neque cognita: quia cum Philippo pene nata, & cum Alexandro filio aucta quidem ad miraculum, sed cum ipso breuiter extincta est.

Veri mihi similius videtur, hoc equorum spectro designari populos, qui vel antea populum è patriis actum sedibus oppresserant, vel nũc etiam à seruitute respirare non patiebantur. Nam licèt Cyri edicto in vrbem redierint, vt dicit Esdras lib. 1.cap.2. *quadraginta duo millia trecenti sexaginta exceptis seruis eorum, & ancillis*; adhuc autem multi erant reliqui in Babylone, quos vel itineris molestia, vel res auctior in externa regione, vt obseruauit Bonauentura de processu religionis cap. 30. à redeundo retardarunt. Quorum multi deinde vario successu cum Esdra cap.8. lib.1. & cum Nehemia cap.1. eiusdem reuersi sunt. Hi verò qui erant Hierosolymis quo tempore hæc à Zacharia dicebantur, non erant neque metu, neque periculo liberi: nam extincto alienissimo tempore Cyro, suffectus eius loco Cambyses, sublata facultate ædificandi templi à parente concessa, res rationésque Iudęorũ omnino turbauit, neque dum renouata fue- 49. Equi regna designant Iudæis infensa.

rat à Dario, vt liquet ex Esdra lib.1. cap.5.& 6. Quare omnes Iudæi sub huius Prophetiæ tempus aliquid durum patiebantur, quidam in Babylone captiui, alij iam in patriam reuocati nihilo mitiùs à Samaritis, & à finitimis populis vexabantur.

50. Verisimilius est designari populos variè in Iudæos affectos.

Quamuis ergo, vt plerique putant, verisimile sit in equis quatuor notari gentes, de quibus suprà Hieronymus: tamen, vt dixi, verisimilius mihi est, quod etiam placuit magis Riberæ, notari gentes, quæ aliquo modo in Iudæorum genus afficiebantur, quarum aliquæ pacatæ erant, atque beneuolæ; aliquæ verò contra Iudæos, vt de Samaritis diximus, adhuc aliquid hostile tentabant. Cùm enim in varias Persarum, Medorúmque prouincias essent dispersi, fortasse in 129. nam tot in Imperio suo continebat Assuerus, Esther c.1. & ad Bosphorum vsque ablegati, vt est in Abdia, verisimile est in tanta gentium locorúmque diuersitate plurimos esse, qui Iudæorum vicem miserati, illos amplecterentur humaniùs, & hi equorum candore designantur. Plurimos item, qui illorum commodis inuiderent, & duriùs acciperent, quos adumbrat rubeus, atque sanguineus color: & in his erant Samaritæ, qui eo tempore acerrimè aduersabantur Iudæis in murorum fabricamentis. In variis autem designari opinor eos populos, in quibus homines non omnes beneuoli, aut secus, sed quod in magna multitudine vsu plerunque euenit, partim amico, partim infenso animo afficiebantur. Quòd verò non vnum Regnum in vno colore significetur, eo mihi persuadeo, præter alia; quia non vnus, aut alter equus rufus, aut albus visi commemorantur; sed vnius coloris multi. *Et post eum*, inquit, *equi rufi varij, & albi*. Deinde qui illis insidebant, dicuntur perambulasse terram; & respondisse omnem terram habitari, & quiescere; vnde inferri optimè potest, adfuisse tunc coram Michaële cœlestis militiæ Principe multarum prouinciarum Angelos custodes, quibus id negotij datum, vt suam quisque prouinciam beneuolam reddat genti Iudææ.

Hinc colligo quàm aptè Michaël sedeat super equum rufum; quasi pugnaturus contra gentes, quæ populo sibi in tutelam dato aduersabantur; neque minùs rufus, id est, acer Michaël ad propugnandum; quàm alij ad oppugnandum, extinguendúmq; populũ. Pacatæ verò dicuntur omnes gentes, quia iam illas ita fregerat Michaël, vt nihil contra Iudæos amplius mutirent, vel quia, iuxta Scripturæ morem id factum esse dicitur, quod propè est vt fiat, vt diximus Cant.1. n.14. Et hoc videtur mihi probabilius: quia nondum erat pacatus Rex Persarum Darius, quando hæc obiecta fuêre Zachariæ: vt facilè colligitur ex Esdra, qui cap.5. prophetasse tradit Zachariam quando impeditum opus fuerat à finitimis hostibus: cap. verò 6. pacatus fuisse dicitur; imò impensè benignus. Ex quo sit verisimile nationes alias Persarum Regi subiectas, in quibus agebat captiuus populus, mutato iam animo, atque studio Darij, ipsas quoque ad Regis imitationem, cuius ad exemplum totus componitur orbis, mutasse quoque consilia, meliúsque deinceps de Iudæorum salute cogitare cœpisse. Accedit quòd Angelus orat Deum, vt tranquillitatem afferat afflictæ populi fortunæ: cui si omnia expedita forent, aut pacata, non

51. Michaël strenuus in defendendo populo.

erat cur tanto opere contenderet orando.

52. Angeli prouinciarũ tutelares. Hinc obserua, vt iam tandem ex hoc profũdo myrteto emergamus, illos qui equis insidebant, Angelos esse illarum prouinciarum tutelares, qui equorum coloribus notabantur. Nam prouinciis singulis suos præesse custodes docet Theologi ex Daniele cap. 10. Ideo verò sedentes videntur inducti, quia quemadmodum strenuus, atque robustus eques; reíque equestris non imperitus equum præferocem, & indomitum, cui insidet, mansuefacit tandem, & reluctantem cogit parere frænis: sic etiam Angeli, qui præsunt, & quasi insident regionibus cruentis, & immitibus, illas & domant, & leniunt, obsequentésque reddunt diuinæ voluntati.

53. Deinde obseruandum, licèt hæc quasi in Babylone oblata fuerint Zachariæ, vt ex Chaldæo diximus, qui pro eo, quod vulgatus habet; *in profundo*, ipse vertit, *in Babylone*, quem è recentioribus multi sequuntur; non tamen tunc Zachariam fuisse in Babylone, sed in illam spiritu potiùs, quàm corpore fuisse deductum: sicut contrà Ezechiel spiritu è Babylone in Hierosolymam abreptus est. Spectabat itaque in Ierusalem Propheta, quod in Babylone geri videbatur: sicut etiam in Tragœdiis plerunque accidit, quæ ita exhibentur, exempli gratiâ, in Romano theatro, vt Athenis, vel Troiæ spectari fingantur. Quòd enim Zacharias fuerit in Ierusalem, ex ipso docemur, qui sæpe ad Zorobabel loquitur, & ad Iesum filium Iosedech, & dicit expresè Esdras lib. 1. cap. 5. Visi sunt autem Angeli, qui Iudæorum causa laborabant, in profundo, siue fluminis, quod ad

Myrtetũ in profundo optimè explicat statũ Iudæorum.

vtramque oram pulcherrimis vestiebatur myrtis, siue vallis, iuxta LXX. versionem, qui vertunt, *inter duos montes vmbrosos*. Quo spectro optimè declarabatur præsens Iudæorum status: nam sic erant in profundum depressi, vt illis suaue aliquid aspiraret, & amœnum obtenderet myrtorum species, atque fragrantia. Erant enim in alienis sedibus, sed inter myrtos, id est, inter Prophetas, viròsque sanctos, putà Nehemiam, & Esdram, qui pro ipsis apud Deum, & terræ Principes satagebant, vt multi volunt; vel certè inter Principes ipsos terræ, qui iam faciles, atque beneuoli suæ benignitatis mitiorem auram afflabant.

Ad extremum obserua, quando à Hierosolymis Iudæi propter immania scelera abducti sunt Babylonem, in fluminum Babylonis littore fuisse salices, steriles nempe arbores, quæ ideo à Græcis ὠλεσίκαρποι, id est, *frugiperdæ* dicuntur. Ps. 136. *In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra*. Post peccatum enim pœnitentia & opportunum, & salubre medicamentum est; cuius optimum symbolum, & organorum silentium, & aquarum profunditas, & diuturnæ lacrymæ: hoc enim indicat illud, *ibi sedimus, & fleuimus*: & salicum natura, nam aspectu inamœnæ sunt; & gustatu amaræ, vt notauit Virgil. Ecloga 1. 54.

Pœnitentia ad lætitiam adducit peccatorem, qui in mœrore fuit.

Salices carpetis amaras. ———

Quare in pœnitentia nihil est dulce præter lacrymas, neque memoria aliquid versat præter Sionis amissæ lugubrem historiam. Sed vbi iam peracta pœnitentia est, emergenti è fluminis profundo alueo occurrunt non iam frugiperdæ, atque amaræ salices, sed myrti speciosæ ac lætæ, quæ antiquam sterilitatem, & squal-

lorem satis cumulatè compensant.

55. *Et dixi: Quid sunt isti Domine mi?*] Verba sunt Prophetæ ad Angelum, qui in ipso loquebatur; non cum eo, qui visus fuerat inter myrteta, nam si cum isto, non sanè dixisset: *Quid sunt isti?* sed, *qui estis?* Neque enim minùs erat obscurum, quis esset primus ille, quàm alij, qui statim cum illo equestres aduenêre, & rogatus familiaris Angelus statim respondit.

56. *Ego tibi ostendam.*] Existimat Dionysius Carthusianus ab Angelo, cuius ministerio Deus Zachariæ futura ministrabat, formari in spiritu, & imaginatiua facultate Zachariæ imagines quasdam, & species rerum futurarum. Quare licèt Angelus, qui inter myrtos erat, Zachariæ responderit, aperueritque quod scire vehemẽter studebat, & deinde alij, qui rufis, albis, atque variis equis insidere videbãtur, nihilominus præstitit familiaris ille Angelus, quod promiserat, quando per illas imagines, quibus voces etiam dedit, reuelauit quod opertum fuerat Zachariæ. Hæc mihi neque satis aptè, neque admodùm expeditè dici videntur; & aduersantur communi fere aliorum Interpretum sentẽtiæ, qui in primo Michaëlem, in aliis diuersarum gentium Principes, & custodes agnoscunt. Neque hæc sententia videtur omnino probari ipsi Dionysio, qui statim de spectris illis, quasi de Michaële, & custodibus Angelis verba facit. Dicendum ergo est, Angelum siue custodem, siue, vt ita dicam, prophetalem (nam sicut Principibus, qui non solùm sibi, sed commissis etiam suæ fidei prouinciis viuunt, duo tribuuntur Angeli: sic etiam verisimile est Prophetis, qui ad aliorum quoque salutem dati sunt, duos item assignatos esse spiritus) præstitisse optimè, quod promiserat, quia quæ obscurè dicta sunt ab aliis Angelis, ipse declarauit.

Et respondit vir, qui stabat inter myrteta.] Angelus hîc non respondet ad interrogata Zachariæ, sed simpliciter loquitur. *Respondere* enim in Scriptura non semper est interrogatis satisfacere, vt fert Latinorum vsus, sed interdum sermonem ordiri nemine percontante. Exempla sunt plurima; Matth. 11. *Respondens Iesus dixit; confiteor tibi pater*: & cap. 12. *Respõderunt ei quidam de Scribis*, &c. *Domine volumus à te signum videre.* cap. 17. *Respondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine bonum est nos hîc esse.* Et statim sine dubio illud, *Responderunt*, nihil aliud est, quàm *dixerunt*, quia Angeli cùm locuti sunt, interrogati non fuerãt ab Angelo Domini; id est, à Michaële; & in hoc capite plura sunt exempla. Vel certè dici posset cum Ribera, respondisse Michaëlem alteri Angelo, qui signis ostendebat cupere se visionem intelligere. Sed placet prior explicatio, iuxta quam historia quædam proponitur obscura, quæ deinde ab Angelo familiari clariùs exponitur, vt constat. 57. Reg. Respondere, idẽ quod dico.

Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambulent terram.] Id videtur agere Michaël, vt auctoritatem conciliet aliis spiritibus: nam ipsi de se statim locuti sunt; vt magis persuadeatur, confirmetúrque ad optimè sperandum animus Zachariæ, dum testimonium audit illorum, qui à Domino missi fuisse dicuntur. 58.

Et responderunt Angeli Domini.] Hîc *respondere*, pro *loqui* simpliciter vsurpatur: neque enim vlla præcesserat interrogatio. Dixerunt itaque Michaëli peragrasse se omnẽ terram, illámque pacatam esse, & omnino quie- 59.

quiescere. Ex his Zachariæ verbis quidam existimant, quo tempore hæc Prophetæ oblata sunt, cómunem fuisse pacẽ in toto terrarũ orbe. Quod sanè verum non est; nam vt Orosius lib.2. cap.8. aliquos motus, & bella commemorat, quæ in hoc tempus inciderunt, id est, in extrema Regum Romanorum tẽpora. Neque à bellis otiosus fuit Darius Histaspis, cuius anno secundo auditum fuit hoc Zachariæ vaticinium, vt refert Iustinus lib.2. in fine. Quare verius puto, ideo dici vniuersam terram esse pacatam, non quidem in omnes, sed in Iudæos, quorum causa laborabat Zacharias, & Michaël Synagogæ custos, & quò spectabat tota visio. Neque vniuersam omnino terram, sed illam, quæ illorum Angelorum curæ, atque tutelæ credita erat, & in quia dispersi morabantur Iudæi, iuxta ea, quæ diximus Act.2. ad illud, *ab omni natione, quæ sub cœlo est.* Vt enim docet Hieronymus in illud Isai.c.13. [*Disperdam omnem terrã.*] *Idioma est*, inquit, *Scripturæ sacræ, vt omnem terram illius significet prouinciæ, de qua sermo est.* Exempla sunt obuia; præter hæc duo Actuum, & Isaiæ accipe aliud Lucæ 2. *Exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis*; nempe subiectus Cæsari. Aliud habes infrà c.5. *Maledictio, quæ egreditur super faciem omnis terræ*, nempe Palæstinæ. Seu certè adeò esse propè, vt res Iudæorum turbidæ componerentur, vt iam pro pacatis, & tranquillis haberi potuerint, iuxta dicta nuper num.52. Ex quo apparet Michaëlem Ducem esse, & Principem aliorum tutelarium Angelorum, cui nẽpe generalis hominum custodia credita est, quandoquidem ad illum referunt alij custodes Angeli quid in variis prouinciis rerum fiat. Et ita canit Ecclesia in eius festo, dum vocat *Principem militiæ Angelorum, & animarum suscipiendarum præfectum,*

Michaël dux aliorum Angelorum tutelariũ.

Et respondit Angelus Domini, & dixit: Domine exercituum vsquequò tu non misereberis Ierusalem?] Hîc quoque, *respondit*, idem significat, quod *dixit*: neque enim vlla præcesserat interrogatio eius, cui respondere potuerit. Videtur autem iam abiisse equestris illa visio, quæ erat in myrteto, quia iam tantùm audiuntur verba Angeli, qui in Zacharia loquebatur; neque hæc verba ad Angelos, sed ad Dominum exercituum referuntur. Occasionem verò sumpsit ex pace, & tranquillitate regionum illarum, quæ propediem futura sperabatur, intentis in eam curam Angelis, vt si quid oriretur impedimenti, remouerent, vt populo turbato, atque oppresso pacem, & veniam peteret. 60.

Iste iam septuagesimus annus est.] Incidimus in nodũ, in quo expediendo illustrium Doctorum ingenia laborarunt; quo nempe tempore impleti fuerint 70. anni quibus duraturam Hebræorum captiuitatem prædixit Ieremias cap.25. & cap.29. *Cùm cœperint*, inquit, *impleri in Babylone 70. anni, visitabo vos &c. & reducam vos ad locum istum.* Fatẽtur communiter Doctores impletũ esse spatium à Domino definitũ anno primo Cyri, quia tunc soluta captiuitas est, & facta est Iudæis reuertendi facultas. Quod facilè comperies si tẽpora Chaldæorum Regum accuratè dinumeres. Anno primo Nabuchodonosor abduxit captiuum Regem Ioachim, & cum eo Danielem, & plures alios; quod liquet ex Ieremia cap.25. *Verbum*, inquit, *quod factum est ad Ieremiam de omni populo Iudæ in anno 4. Ioachim filij Iosiæ Regis Iuda; ipse est annus primus Nabuchodo-* 61.

Quo tempore impleti 70. anni captiuitatis.

nosor Regis Babylonis. Sed Danielis cap. 1. captus fuisse dicitur Ioachim anno primo Nabuchodonosor. *Anno*, inquit, *tertio Regni Ioachim Regis Iuda venit Nabuchodonosor Rex Babylonis in Ierusalem, & obsedit eam, & tradidit Dominus in manum eius Ioachim Regem Iuda*. Ex quib. locis simul cōpositis palàm fit anno primo Nabuchodonosor cœptam esse Iudęorum captiuitatem. Neq; est cur quemquam commoueat, quòd primus annus Nabuchodonosor incidisse dicatur in quartum Ioachim Ierem. 25. & Dan. 1. tertio anno Regni sui dicatur Ioachim traditus in manus Nabuchodonosor; ex quo videri posset Nabuchodonosor nōdum iniisse Regnum: id enim nasci potuit ex Scripturæ consuetudine, quæ annos nondum completos solet præterire, & interdum numerare pro integris. Vide Salmeronem Proleg. 9. quinquag. 1. can. 30. & vt omittam exempla alia, hoc vnum sit pro multis. Regnasse dicitur Dauid 2. Reg. 5. septem annis, & sex mensibus in Hebron super Iudam, & triginta tribus annis super omnem Israël, & Iudam: & tamen ibidem regnasse traditur 40. annis, à quo numero sine dubio exclusi sunt sex menses, qui priùs cum 7. annis computati fuerant: & 3. Reg. 2. vbi etiam 40. annis regnasse scribitur in Hebron, dicitur obtinuisse regnū 7. annis, vbi sex menses omittuntur, qui priùs fuerant expressi. Vide infrà n. 66.

Reg. Anni nōdum cōpletiomitti solent interdū; interdum pro integris numerātur.

Iuxta hanc regulam non est difficile conciliare Ieremiam, qui quarto anno Ioachim, cùm Daniele, qui eiusdem Regis anno tertio obsessam fuisse dicit Ierusalem: nam secundus annus inceptus Nabuchodonosor, qui non est à Ieremia numeratus, concurrere potuit cum anno quarto Ioachim tantùm inchoato; qui à Daniele præteritus, quia non integer, & à Ieremia quasi esset integer, numeratus est. Nam Prophetis ex Scripturæ consuetudine liberum fuit aliter, atque aliter numerare.

62. Cœpit ergo captiuitas anno primo Nabuchodonosor, quem in Regno vixisse 45. annos satis ex Scriptura constat: quia anno 8. Regni sui obsedit iterum Ierusalem, & secum abduxit in Babylonem Ioachim filium Ioachim. 4. Reg. 24. Mortuus est autem anno 37. post transmigrationem Ioachim. 4. Reg. 25. Nam eo anno Euilmerodach subleuauit Ioachim è carcere, *anno quo regnare cœperat*, id est, primo, eodem nempe, quo pater mortuus est. Ex quo fit omnino planum à prima captiuitate, de qua sine dubio loquebatur Ieremias, ad mortem Nabuchodonosor intercessisse 45. annos. Quot annos regnauerit Euilmerodach, nihil ex Scriptura certum. Hebræi 23. existimant in Seder Holam, quos communiter sequuntur Recentiores. Balthasar autem 3. regnauit annos, vt scribit Dan. cap. 8. Quòd si hos omnes ad summam vnam colligas, plenum deprehendes septuagenarium annorum numerum. Quòd verò vnus redundet annus, ex eo accidit, quia imperfecti aliqui anni in tot Regum temporibus pro integris adhibiti sunt.

Captiuitas cœpit primo anno Nabuchodonosor.

63. Quòd verò exactis tribus his Regibus soluta sit captiuitas, primo videlicet anno Cyri, probatur liquidò ex Ieremia cap. 27. *Et seruient ei* (Nabuchodonosor) *omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius*, id est, donec Babylon capiatur, quod accidit tempore Balthasaris, qui filius

lius fuit filij Nabuchodonosoris. Quare audiendi non sunt externi aliqui historici, qui Reges alios obtrudunt ante Persarum Imperium, in quibus est Metasthenes, & Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 12. & lib. 1. contra Appionem, & Berosus, quem ibidem citat, & complures alij. Neque horum opinioni, aut errori potiùs fauet Hieronymus in cap. 5. Danielis, vbi aliorum sententias recitat potiùs, quàm probat. Nam ibi non semel Nabuchodonosor proauum fuisse dicit Balthasaris: at in cap. 27. Ierem. apertè dicit Balthasarem nepotem esse Nabuchodonosor. Et sanè Commentarios in Ieremiam scriptos esse post operam datam Danieli, ipse fatetur Hieronymus in Prologo super Ieremiam. Quare si priùs secus sentire visus est, postea sententiam mutauit.

Iisdẽ verbis prædicta captiuitatis solutio & finis Imperij Babylonici.

Accedit quòd iisdem verbis quibus à Ieremia prædictus est captiuitatis terminus, prædictus quoque fuit Babylonici Imperij finis. Ierem. 25. *Seruient*, inquit, *omnes gentes istæ Regi Babylonis 70. annis; cùmque impleti fuerint 70. anni, visitabo super Regem Babylonis*, &c. *& super terram Chaldæorum, & ponam illam in solitudinem sempiternam.* Quod verò idem fuerit Cyri Regni apud Babylonios exordium; & captiuitatis dimissio, præter Ieremiæ vaticinium liquet apertè Esdr. 1. cap. 1. 2. Paralip. cap. vltimo, & Dan. c. 9. qui anno primo Darij impletum esse scribit 70. annorum spatium à Ieremia prædictum. Darius autem ille cum Cyro simul regnauit, cuius erat auunculus.

64. Est tamen hîc difficultas maxima, cùm iam pridem deletũ esset Chaldæorum Imperium, & tertius à Cyro regnaret Darius filius Histaspis, sub quo hęc Zacharias vaticinatus est, quo modo nunc ab eodem dicatur annus esse septuagesimus? Variè ab auctoribus tentatus hic nodus. Quidam illud, *iste septuagesimus annus est*, cum interrogatione legunt hoc sensu. Isténe est septuagesimus annus, tandiu nobis speratus? Siccíne promissa comples, quæ in hunc annũ nobis reseruasti? Quid prodest laxata captiuitas? quid facta templi instaurandi facultas, si templum adhuc exustum perseuerat? Et hoc satis dici videtur verisimiliter. Fortasse septuagesimus annus apud Hebræos in Prouerbium abierat, qui tãtùm sibi felicitatis ab eo anno pollicebantur, & pro libertate sumebatur; sicut tempus seruili operæ constitutum, & emeritæ mercedis terminus à seruis pro libertate ponitur. Quare qui ad festum S. Petri, vt in Hispania plerunque fit, annuam operam locaret alteri, non incongruè sanctum Petrum, aut eius festum libertatem vocaret suam; & ita dicitur vulgò seruulorum quocunque tempore finiatur opera locata. *Oy hazemos sã Pedro ò sã Iuan.* Et tunc sensus est idem qui superior, nempe; hæccíne est promissa nobis libertas? Aliæ sunt siue solutiones, siue fugæ huius difficultatis: sed placet vehementer sententia Riberæ, quã immeritò nobilis quidam scriptor nostri temporis duriùs accipit, quæ sanè difficilis non est, si accuratè diuersa tẽpora captiuitatis obserues. 65.

Septuagesimus annus non ab aduẽtu Nabuchodonosor, sed ab excisa vrbe hoc loco numerãdus.

Primò anno Regni sui Nabuchodonosor obsedit Ierusalem, vt vidimus ex 4. Reg. 24. & Dan. 1. & ab eo tempore numerari diximus annos 70. captiuitatis. Tunc verò desolata non est Ierusalem,

imò relictus est Ioachim, qui & Iechonias, tributarius tamen à Nabuchodonosor. Anno deinde octauo non dum tamen perfecto, vt apparet, quia, qui octauus vocatur 4. Reg 24. idem septimus dicitur Ieremiæ cap. 25. quia cùm imperfectus esset postremus annus, ex vsu Scripturæ vel omitti, vel numerari potuit, iuxta ea, quæ diximus suprà n. 62. Anno itaque octauo, nondum tamen completo, rediit Nabuchodonosor in Ierusalem, abduxítque secū Ioachim, neque tunc vrbs est excisa, aut templum exustum; quin relictus est Sedechias Regis captiui patruus eius loco. Anno verò nono Sedechiæ, & 17. Imperij sui rediit Nabuchodonosor, & secundo deinde anno, id est, 2. Sedechiæ, & 19. sui Imperij cepit, vastauítque Ierusalem, & templum succendit, vt constat 4. Reg. 25. & Ierem. 52. Hoc ergo anno dici potest desolata ciuitas; nam ante illud tempus erepta erat ciuitati præda, ac splendor potiùs, quàm ipsa incendio tradita. De hac vltima vastitate, & captiuitate loquitur hoc loco Zacharias, vt tradit Theodoretus in capite nono, Danielis, vbi conciliat Ieremiam, & Esdram cum Zacharia, dum dicit illos à primæ captiuitatis initio ducere 70. annos; hunc à nouissima obsidione, qua funditùs ciuitas, & templum deleta sunt. Eusebius in Chronico sub Olympiade 58. duplicem etiam distinguit septuagenarium numerum, & captiuitatis primæ, qui sub Cyro, & desolationis extremæ, qui sub Dario finitus est. Quam etiam distinctionem adducunt Hebræorum magistri, & expresè traditur in Chronico abbreuiato Hebræorum, vbi anno septuagesimo Imperij Babylonici rediisse dicitur Zorobabel, id est, solutam esse captiuitatem, & septuagesimo anno ab exciso tēplo, id est, decimooctauo anno Imperij Medorum ascendisse Esdram. Neque aliter conciliari possūt illi, qui modò anno primo Cyri completos esse tradunt annos 70. modò anno secundo Darij; vt est Hieronymus, qui in Proœmio Commentarij super Aggæum, & in cap. 4. Ezechielis terminum statuit sub Dario: vbi apertè dicit ab excidio templi ad secundum annū Darij produci annos 70. At verò super Ieremiam cap. 25. & cap. 29. ineunte Cyri Imperio annos illos definit. Quam etiam sententiam ostendere videtur Zacharias ipse, aut Angelus, qui in ipso loquebatur. Nā quasi admonitus ab illis qui dixerāt, omnia Regna terræ habitari, & esse in pace; dixit, *vsquequò tu non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est.* Ac si diceret: cùm reliquæ ciuitates habitentur, pacatæque sint, cur pateris tamdiu ciuitatem hanc nostram esse deletam? vsquequò non misereberis Ierusalem? nempe vt ædificetur; ecce septuagesimus annus est, ex quo deleta est. Et quasi ad Angeli votum respondeat Dominus, statim subdit. *Domus mea ædificabitur in ea,* &c. *& perpendiculum extendetur super Ierusalem.* De vno itaque tempore agit Ieremias, quod impletum est anno primo Cyri; de altero verò Zacharias, cui finem attulit secundus annus Darij.

Aliter 70. anni Ieremiæ, aliter septuagesimus Zachariæ numeratur.

Nunc videndū quomodo à templi, vrbísque desolatione ad annum secundum Darij interiecti fuerint anni 70. Alij aliter computant hæc tempora; sed iuxta ea, quæ suprà dicta sunt, non est difficilis explicatio, si à 70. annis detrahas 19. Nam anno primo Nabuchodonosor primùm capta est ciuitas: deinde anno eiusdem 66.

Quandiu regnauit Cyrus.

Ant. cap. 14. Et sanè si de hoc tertio templo sermo esset, nihil hinc contra nostram sententiam oriretur impedimenti. Sed hoc nullo modo credo verè dici posse, quia vt ex Iosepho constat suprà, templum illud Herodis decem annis absolutum est. Neque quod Iosephus prodit, à fundamentis fuisse secundum templum excisum, & à fundamentis tertium excitatum, credo verum esse. Nam Christus in secundum templum à Zorobabele constructum iugressus est: hac enim ratione Deus per Aggæum cap. 2. consolatur eos, qui dolebant secundum templum longè distare à gloria, & amplitudine prioris; quia ingressu Messiæ in illud templum multo gloriosius futurum erat, quàm quod tot expensis, atque annis ædificauit Salomon. *Quis in vobis*, inquit, *est derelictus qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? Nunquid non ita est quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare Zorobabel*, *dicit Dominus*, &c. *& veniet desideratus cunctis gentibus; & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum*, &c. *magna erit gloria domus istius nouissimæ, plusquam primæ.* Quòd si nihil extaret eius templi, quod excitabat Zorobabel, quando Christus templum est ingressus, quid haberet aut momenti, aut consolationis illa ratio ab Aggæo proposita? Et quidem Ægesippus lib. 1. cap. 25. tradit templum ab Herode nō tam esse de nouo conditum, quàm ornatum, & immenso sumptu, & exquisito decore. Quare sine dubio Ioan. 2. sermo est de templo hoc Zorobabelis. Neque difficile est in extruendo illo templo, adducendóque in illud ornamentum, & gloriam, quam

Non omnino excisum est templum secundū quando constructum fuit tertium ab Herode.

habuit Christi tempore 46. annos fuisse consumptos. Nam primùm ab anno primo Cyri, vt liquet 1. Esdræ cap. 3. ædificari cœpit templum, & absolutum est anno Darij 6. Esdræ cap. 6. Quare ab inchoata fabrica ad ipsius perfectionem anni fluxêre 20. vt ex eo patet quod diximus num. 67. Deinde non parum temporis positum est à Machabæis in instaurando, ornandóque eodem templo, ad cuius munimentum construxerunt turrim, quæ deinde Antoniana vocata fuit, vt tradit Iosephus libr. 15. cap. 14. A Simone verò Oniæ filio, qui octauus Pontifex fuit post captiuitatem, quantùm operæ positum sit in ornando, atque amplificando templo, tradit non solùm Iosephus libr. 12. Ant. cap. 2. sed etiam Ecclesiasticus cap. 50. *Simon*, inquit, *Oniæ filius Sacerdos magnus, qui in vita sua suffulsit domum, & in diebus suis corroborauit templum; templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes templi.* Videtur autem necesse non paucos annos in hac structura, seu instauratione fuisse consumptos, quia templum prius erat humile. Esdræ. 1. cap. 5. nempe cubitorum 60. altitudinis: neq; permissum est, vt maiora fundamenta iacerentur, quàm quæ illius altitudinis molem sustinere possent. Quare & fundamenta corroborauit, ne moli maiori succumberent, & deinde templi duplicauit altitudinem.

Adde his annis tempus quod Herodes in eodem templo illustrando consumpsit; neque enim (vt nuper diximus) tam nouum construxit, quàm instruxit vetus. Consumpsit autem annos 10. auctore Iosepho. Quare difficile non est existimare, in eo templo quod

Christus vidit, ædificando, atque illustrando positos esse annos 46.

72. Ex quibus videtur non admittenda alia solutio, quæ placuit nonnullis, neque ignobilibus auctoribus. Origeni tom. 12. in Ioannem; Ekio in fine capitis primi Aggæi; Lyrano in Ioannem suprà, & Riberæ hîc, & libro 1. de templo cap. 26. qui dicunt non admodùm laborandum esse quid vulgus illud hominum ignobilium, qui columbas vendebant, dixerit, rerum etiam suarum ignorantissimum: neque videri mirum, si Iudæorum hæc imperita turba, aut fallatur, aut fallere hoc loco velit, cùm alij magis periti in rebus valdè notis multa falsa dixerint. Hæc itaque solutio, ad quam vltimò, vbi nullũ aliud effugium apparet, confugere solemus, necessaria non est, quia, vt vidimus, ex variis temporibus, quibus opera data est ornando, atque amplificando templo, totum illud 46. annorum spatium impleri potuit.

73. *Et respondit Dominus Angelo.*] Hîc ostenditur diuinæ prouidentiæ modus, quæ per superiorem potestatem alios illuminat, sicut Princeps per legatos sibi subditos homines. Ex quo constat quanti facere debeamus Angelos, qui diuinæ voluntatis nobis nuntij sunt, & interpretes.

74. Verbũ bonum quid. *Verba bona, verba consolatoria.*] Bona, inquit Hieronymus, de futurorum promissione; consolatoria de præsentium necessitate. Quæ verò illa fuerint, explicatur statim. Porrò in Scriptura *verbum bonum* multa significat, eáque ad voluptatem, felicitatémque accommodata, eadem propè, quæ *benedicere*. Quare vsitatum est apud profanos, *dicere bona verba*, id est, bene alicui precari. In Deo autem qui alteri precari nihil potest, cùm bona omnia aliis largiatur, dicere bona verba, est, bona promittere, seu conferre. Porrò *bonum* idem esse quod *gratum*, (Bonũ idẽ quod gratum.) perspicuum est ex cap. 8. Esther, vbi טוב ponitur, vbi vulgatus habet, *si placet Regi.* Et ibidem vbi vulgatus, *si Regi placeo.* Heb. *si bona ego*: & Genes. 19. *Si bonum est in oculis vestris.* Econtrà verò *non bonum* significat *graue, & molestum*, qua ratione etiam *malum* pro incommodo, atque infortunio sumitur: & in hunc sensum accipiendum illud Ezech. 21. *dedit eis præcepta non bona*, id est, quæ non placuerunt.

Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno.] Hæc sunt verba consolatoria, & bona, quibus Dominus dolorem abstergit mœrenti Prophetæ. Heb. קנא *Kanà*, quod *dolorem* significat; sed *admixium iræ.* Qui n. zelo tangitur, ita dolet alicui accidisse infortunium, vt etiam indignetur ei, à quo profectũ est. Dolet ergo Deus tandiu, támque durè vexatum esse populum Hebræorum, succensétque grauiter Chaldæis, quòd tãtùm licere sibi putauerint in alienũ populum. Porrò illa coniugatorũ repetitio, *Zelo zelatus sum*, magnam habet epitasim, vt docuimus in illud Cant. 1. *Osculetur me osculo.* 75. Zelus Dei.

Super gentes opulentas.] Hebraicè שאננים *Saananim.* Quæ vox *quietum* sonat, & *pacatum.* LXX. transtulerũt *superpositas*, iuxta illud Psal. 65. *imposuisti homines super capita nostra.* Illæ verò gentes sunt, quæ suprà ab Angelo quiescere dicebantur, in summa nimirum rerum abundantia; quas Dominus populo suo imposuerat, vt per illas quasi per flagella castigatum, ad meliorem mentem reuocaret. 76.

Quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiu 77.

Reges, & potentes instrumēta Dei ad correctionem, non ad exitiū. *adiuuerunt in malum.*] Causam reddit Dominus, cur ita grauiter gentibus opulentis, pacatísque succenseat: quia cùm non tam hostili, quàm paterno animo ipse rebellem populum castigare voluerit, non vt perderet, sed vt corrigeret, in illúdque consilium quasi administram, & sociam assumeret gentem Chaldæam: ipsa tamen hostili animo adeò durè mulctauit, vt voluisse videatur non tantùm patriam libertatem, & commoda omnia eripere, sed etiam sanguinem, & vitam expetere. Voluit quidem Deus aliquod malum infligere nimiùm iam insolenti, ac lasciuienti populo, atque ideo à patriis eiectum sedibus in seruitutem dedit genti Chaldææ. Et si quid aliud, quod malum videri poterat, cogitauit, eò spectabat, non vt deleret, sed vt seruaret, non vt repelleret, sed vt magis amplecteretur. Adiuuit tamen non piam, paternámque curam Dei opulenta illa, atque effera natio, sed *in malum*, id est, addidit ad ea incommoda, atque infortunia, quæ Deus inflixit, plura alia, à quibus abstinuisset, & animus mitis, & paternus amor, & quasi Deus de illorum tantùm strage, atque exitio cogitaret: sic ipsi ad stragem, & exitium quicquid habuerunt virium contulerunt. Quemadmodum, vt dicit Hieronymus, si pater in filium ingenuum pædagogo potestatem dederit, vt illum corrigat, castigétque moderatè, atque opportunè, vt in officio, pudore, atque obseruãtia contineat, ipse verò omnibus horis sæuiat, concidat flagris, ac tandem perimat. Aut si sanandus ægrotus commendetur Chirurgo, ipse verò, & arte, & potestate abusus, illum aut plus æquo excruciet, aut omnino mutilet, aut debilitet; is sanè dignissimus est, qui nō minore supplicio ab irato parente puniatur. Similis huic querimonia est in eandem Babylonem Isai. 47. *Iratus sum super populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & tradidi eos in manu tua, non posuisti eis misericordiam, super senem aggrauasti iugum tuum valdè, & dixisti: in sempiternum ero domina.* Et 2. Paralip. c. 27. Obed Propheta dixit filiis Israël, qui de Iuda prædam magnam asportauerant. *Ecce iratus Deus patrum vestrorum contra Iudam, tradidit eos in manibus vestris, & occidisti eos atrociter, ita vt ad cœlum attingeret vestra crudelitas.* Et Ps. 68. *Quem tu percussisti, persecuti sunt.* Percutere paternæ curæ est; persequi hostilis animi. Hunc verò locum optimè explicuit Dominus ipse Isai. cap. 10. *Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea:* & post pauca. *Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita æstimabit, sed ad conterendum erit cor eius,* &c. Locus optimus contra eos, qui cùm sint cum publica potestate, dum suo furori, aut stomacho indulgent, seueriùs animaduertunt in reos, quàm æquitas, aut humanitas patitur.

Isai. 47. 2. Paralip. 27. Ps. 68.

Iudex, & Rector videant quid sibi à Domino permissum.

78. *Reuertar ad Ierusalem.*] Quasi iam pœnarum satis dedisset Ierusalem, consilium dedit Deus de eius instauratione, & ait extendendum esse perpendiculum, id est, ædificandam esse non festinatò, & raptim ex obuia materia: sed ex arte, & per otiū.

79. *Effluent bonis.*] Ea erit bonorum abundantia, vt capere illa nequeat murorum ambitus. Metaphora sumpta est aut à vase, aut stagno: quod vbi plenum est exundat, diffundítque foras, quod cōtinere non possunt pro rerum abundantia angusta spatia. Hūc respexit cap. 2. vbi

dicitur habitatum iri sine muris Ierusalem prę multitudine hominum. In multis codicibus est, *affluent*, & ita habet Sixtianus, eodem quidem sensu, sed illud videtur dici significantiùs.

80. *Et ecce quatuor cornua.*] Hîc iam alia se offert species oculis Prophetæ, quatuor nempe cornua, quibus exagitati sunt viri Iuda, & Israël, & è suis regionibus ventilati. Porrò satis notum est in Scriptura *cornua* significare fortitudinem, metaphora sumpta ab animalibus, quæ instructa cornibus terrori aliis, atque exitio sunt. Quare exaltare cornua, est potentiam extollere; contrà verò frangere, est illa minuere, atque debilitare. Ps. 64. *Cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iusti.* Et quia magna est in Regibus potentia, fit vt cornũ sumatur pro Regno. Ecclesi. 47. de Dauid. *Exaltauit in æternum cornu eius.* Exempla sunt obuia. Sed obscurum est, quænam sint hæc cornua, quibus exagitatus est, ac ventilatus populus Dei. Multi quatuor esse Regna putant, à quibus diuersis temporibus variè tentata est Iudęorum fortuna, putà Chaldęorum, Persarum, Græcorum, & Romanorum. Veruntamen longè probabilius est, de aliis hîc esse sermonem: neque enim quid passus, sed quid passi fuerint Iudæi, ostenditur hîc Zachariæ. Nam de cornibus agitur, quæ ventilarunt iam, non de his, quibus permissum est, vt in futurum ventilent. Neque hîc tantùm agitur de duabus tribubus, sed de toto Israël. *Hæc sunt*, inquit, *cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Israël, & Ierusalem*; sed Israël, id est, decem tribus, nihil passus est à Græcis, & Romanis: item quia illi fabri, de quibus statim, ideo venerunt, ne amplius cornua illa nocere possent; sed Græci, & Romani nocuerunt multo postea Iudæis; & Romani ad extremum multo grauiùs, quàm vnquam Chaldæi. Dicendum ergo viditur cum Theodoreto, at Cyrillo, quos Ribera sequitur, & tradunt aliqui ex Hebræis, in his quatuor cornibus designari totidem orbis partes, à quibus populus Hebræorum vel tentatus, vel iactatus fuit; nempe à Meridie, Idumæos, & Ægyptios, quorum illi adiuuêre Babylonios contra Ierusalē. Psal. 136. *Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem, qui dicunt; exinanite, exananite vsque ad fundamentum in ea.* Hi verò paulo ante excidium Ierusalem sub Iosiæ tempus grauiter afflixerunt Iudæos. 4. Reg. 23. & 24. ab Occidente Palęstinos, ab Aquilone Assyrios, ab Oriente Ammonitas, & Moabitas. De his agit eodem propè modo, atque ordine Sophonias cap. 2. vbi ob eandem caussam puniendos esse dicit.

Cornu pro fortitudine, & regno.

Quatuor cornibus quatuor orbis partes designantur.

81. *Quatuor fabros.*] Quinam fuerint hi fabri, non explicat textus. Pro *fabro*, Heb. est חרש *Charas*: vtraque verò vox *artificem* significat, varium tamen pro materiæ varietate. Apud Isai. cap. 44. *ferrarium* sonat, quia adiungitur ברזל *Barzel*, id est, *ferrum*; & paulo pòst *lignarium*, quia subiicitur עצים *Esim*, id est, *lignorum*. Sed hîc ex adiunctis ferrarius intelligitur. Ideo enim venisse dicuntur, vt conterant cornua illa, vtique ferrea, quę priùs Dei populum ventilarant. Formaturi ergo veniebant alia longè fortiora, quæ priora debilitarent, ac frangerent. Aderant autem cum instrumentis ad opus illud ferrarium accommodatis, malleo putà, incude, lima, &c. Neque enim aliter Propheta cognosceret illos esse fabros. Dura sanè videtur hæc metaphora

Faber cōmune multis artibus nomen.

Hebrai

Hebraicæ consuetudinis ignaris, maximè in Prophetis, qui symbolis sæpe loquebantur: quo altiùs, diutiúsque hærerent in animis oracula, quæ ab oculis transmissa, maiorem vim accipiunt, quàm ab auribus. Cornua, vt diximus nuper, potentiæ, ac roboris sunt signa: illa ex ære fingi ad significandam potentiam, vímque
Micheæ. 4. maximam ad profligandas inimicas acies satis exploratum. Micheæ. 4. *Surge, tritura filia Sion, quia cornu tuũ ponam ferreum*, &c. *& comminues po-*
3.Reg.22. *pulos multos*. Et 3. Reg. 22. pseudopropheta Sedecias, qui vt Regibus Iuda, & Israël victoriam ab hostibus paratam ostenderet, fecit sibi cornua ferrea, & ait. *Hæc dicit Dominus: his ventilabis Syriam donec deleas eam.* Quare pro externa vi, quæ vires discussit Israëliticas, cornua obiiciuntur ferrea, quibus indicat Deus futuram iterum in Israële virtutem ad frangendos hostes, idque admodùm breui, quod indicant fabri intenti iam operi cudendo. Hi fabri Angeli sunt, vt inquit Hieronymus, Theodoretus, & Cyrillus, illi fortasse qui Ierusalem, & præcipuis ciuitatibus præerant.

42. Mala in auctorem suum relata. Hæc consentaneè ad textum Hebraicum, vulgatæque versionem. LXX. aliter reddunt, iuxta quorum versionẽ sensus est paululùm ab hoc diuersus. Si enim illi, ἐξῦναι αὐτὰ εἰς χεῖρας αὐτῶν, id est, *vt exacuant ea in manibus eorum*. Sic vertit Latinus Interpres Græci textus. Ego potiùs verterem, *in manus*, quia ita sensus ibi indicatus meliùs explicatur, & ita exigit ratio grammatica. Theodoretus significat ab Angelis sic esse externarum nationum rationes turbandas, vt illa eadem cornua; id est, arma, quæ ad populi Dei cladem, atque exitium distrinxerant, in se ipsas conuertant; & ea ratione pœnas dent quàm acerbas, & sua immanitate dignissimas: id enim est exacuere cornua, non quidem contra Israël; alioqui verba Angeli non essent bona, atque consolatoria: sed in eos, à quibus populo Hebræorũ accidit tam longa, duráque calamitas. Porrò *manus*, sumi pro hominibus, satis est notum, aut pro viribus, vt *manus Ioab*, pro ipso Ioab. 2. Reg. 12. *Nunquid manus Ioab tecum est?* Sic exacui cornua in manus eorum (vt nos vertebamus) est idem atque contra eos. Cur verò LXX. verterint *in manus*, ea videtur esse causa, quia vbi vulgatus reddidit *per singulos viros*, Heb. כפי איש *Cephi is*. Vbi כ notam similitudinis accepit, & adiunxit פה *Peh*, de cuius significatione, atque vsu mox agemus. LXX. putauerunt esse vocem vnam simplicem כף *Caph*, quæ *manum* significat, & in statu syntactico, ab alio nomine vno tantùm differt puncto, neque Hieronymi tempore differebant; quia tunc nondum erant excogitata puncta.

Per singulos viros.] Heb. כפי איש *Cephi is*. Phrasis est Hebraica paulo 83.
obscurior, quę variè à variis exponitur. Ribera nimiùm affixus literæ vertit, *secundùm os viri*, id est, quantùm quisque voluit. Tanta enim erat illarum gentium potentia, vt Iudæi resistere non valerent. Os verò pro voluntate sumi docuerat Oseæ 10. n. 37. Sed exempla, quæ ibi adducit, vt cum tanti viri pace mihi liceat, non satis probant, neque fortasse sensus illius loci est, quem ipse adducit. Quem vt tandem ostendam, explicabo duarum illarum vocum proprietatem, & vim. איש *is*, id est, *vir*, apud Hebræos indefinitè pro *quolibet*, aut *quocunque*, idque frequen

Reg. Vir indefinitè ponitur pro quolibet.

quentiſſimè. Cant. 3. *vniuſcuiuſque gladius*.Hebraicè,*viri gladius*:& cap. 8.*vir affert pro fructu eius mille argenteos*, id eſt,*quicunque*. Præterea illud פי *pi*, ſiue id propriè contingat,ſiue figuratè, & hoc meliùs, ſignificat *menſuram, proportionem*,& *modum*,vt 4.Reg.2. vbi vulgatus; *fiat in me duplex ſpiritus tuus*.Hebraicè פי שנים ברוחך *pi ſinim beruchacha*, id eſt, *menſura duorum*,vel, *duplex in ſpirtiu tuo*.Eodem ſenſu ponitur Deut. cap. 21.& infrà cap.13.num.8.interdum verò vſum habet præpoſitionis,*iuxta*,aut *ſecundùm*, & plerunque aſſumit,aut ל *Lamed*,aut כ *Caph*. Exod. 16 num. 21. pro eo, quod vulgatus habet, *colligebant autem ſinguli quantùm ſufficere poterat ad veſcendũ*. Heb. לפי אכלו *lepi oclo*,id eſt, *iuxta comedere cuiuſlibet*. Num. 6. n.21. vbi noſter,*iuxta quod mente deuouerat*. Heb. כפי נדרו *chephi nirdo*,id eſt,*iuxta votum eius*.Exempla alia paſſim occurrent.

Ex his,meo iudicio,non obſcurè colligitur huius loci ſententia.Illud ergo *per ſingulos viros* ſic expono;*pro vniuſcuiuſque menſura*, aut *facultate*, vel,*iuxta id,quod quiſque poterat*. Ad verbum,*pro menſura*,ſiue, *ad menſuram viri*.Non itaque ſignificat feciſſe Iſraëliticæ gentis inimicos quantùm illis libuit; ſed quantùm potuerunt; ita vt facultas potiùs defuerit ad nocendum, quàm voluntas. Neque ideo malè vertit Hieronymus,cùm ita reddit. *Hæc ſunt cornua,quæ ventilauerunt Iudam per ſingulos viros*; ſignificat enim Regiones illas per cornua ſignificatas, quantùm potuêre iuxta ſingulorũ virorum, vel vniuſcuiuſque viri facultatem ventilaſſe Iudam. Quomodo hæc Lxx. conuerterint,explicuimus num. præcedenti.

Sed eſt adhuc dubium,an ſinguli illi viri pro quorum facultate, ac 84.
menſura,& vt ita dicam,capacitate, vaſtata fuit Iudæa,ſint Hebræi; hoc ſenſu, vt quantùm facultatis, aut opum cuilibet eripi potuit, ſit ereptum: aut quantùm iniuriæ pro cuiuſque conditione inferri potuit, ſit illatum. Vel certè ſint inimicæ gentes; ita vt ex hoſtibus quantùm pro ſua quiſque facultate,ac libidine incommodi, aut iniutiæ afferre potuit,tantùm attulerit:nam vtramque explicationem admittit verborum vis,& ordo. Vtrumque contigiſſe in captiuitate, atque vrbis excido,ſatis notum in Scriptura. Sed credo hîc de menſura, & conditione Hebræorum agi potiùs, quàm aliarum gentium, & ita ſentit Hieronymus,& in eam partem inclinat Ribera,& indicat quod ſequitur:*& nemo eorum leuauit caput ſuum*; ſine dubio Hebræorum; nam illorum calamitas iam præceſſerat, aliorum verò futura prædicitur. Quemadmodum verò Hebræorum genti, vel in ciuitatis excidio, vel ſub Babylonicæ ſeruitutis iugo ereptum fuerit,quantùm eripi potuit, docet Ieremias in Threnis, maximè cap. vltimo, vbi ſignificat Iudæos in quolibet ſtatu,ordine, ac ſexu ſubiiſſe ignominiam, atque iniuriam in eo, quod cuilibet maximè præcipuum, atque decorum fuit. *Mulieres*,inquit, *in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu ſuſpenſi ſunt; facies ſenum non erubuerunt: Adoleſcentibus impudicè abuſi ſunt: & pueri in ligno corruerunt, ſenes defecerunt de portis,iuuenes de choro pſallentium*. Neque mortuis honorem ſepulturæ exhiberi patiebantur, vt de Aſſyriis conſtat Tob. cap.1.& 2.qui ideo ſanctus ſenex vitę pericu

Quid Iudæi à Chaldæis paſſi fuerint.

periculum adiit, quod interfectos fratres sepelisset; & de Babyloniis Ierem.7. *Et erit morticinium populi huius in cibos volucribus cœli, & bestiis terræ, & non erit qui abigat.* Sed neque mortuorum ossibus, qui iam diu tumulati fuerant, parcitum est: nam illa effossa sunt de sepulchris, & per ludibrium, & ignominiam in loca aperta, & sordida proiecta. Ita prædixerat Ierem. cap. 8. *In illo tempore, ait Dominus, eiicient ossa Regum Iuda, & ossa Principum eius, & ossa Sacerdotum, & ossa Prophetarum, & ossa eorum, qui habitauerunt Ierusalem, de sepulchris suis. Et expandent ea ad Solem, & Lunam, &c. non colligentur, non sepelientur, in sterquilinium super faciem terræ erunt.* Et hoc ipsum re ipsa fuisse completum scribit Baruch cap. 2. *Statuisti verba tua, quæ loquutus es in manibus puerorum tuorũ Prophetarum, vt transferrentur ossa Regum nostrorum, & patrum nostrorum de loco suo: & ecce proiecta sunt in calore Solis, & in gelu noctis.* Ex quibus constat ab omnium ordinum hominibus siue viuis, siue mortuis non abstinuisse Chaldæos.

ARGVMENTVM SECVNDI CAPITIS ZACHARIÆ.

Sicut præcedenti capite in tertia visione verba audiuit Zacharias consolatoria de instauranda Ierusalem, & templo, perdendísque hostib. quorum manibus antea afflicta fuerat, atque deleta res Iudaica: nunc id quàm ocyßimè futurum discit Propheta alia visione. Nam vt ostendat Deus nihil iam esse impedimenti ab hostibus, & omnia esse ad fabricam expedita, & prompta, obiicit Prophetæ speciem cuiusdam præfecti fabrorum cum mensorio funiculo vt metaretur spatia, in quibus esset instauranda ciuitas. Deinde Angelus quidam superior Angelo, qui Zachariæ aderat, edicit, vt de rebus futuris Prophetam instruat, quas ipse deinde populo proponat. Quarum hæc est summa, eam futuram ciuium multitudinem, vt plurimi extra mœnia habitare cogantur: quibus tamē Deus pro mœnibus erit. Quare veniant statim è Babylonia exules, neque metuant futurum sibi ab hostibus impedimentum, quos Dominus malè mulctabit, dabítque prædam iis à quibus antè prædam abstulerāt. Denique sanctificaturum Dominum possessionem suam, in eáque sicut priùs habitaturum esse gloriosè.

CAPVT II.

1 *ET leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensorum.*

2 *Et dixi, quò tu vadis? Et dixit ad me: vt metiar Ierusalem, & vi*

PARAPHRASIS.

1 STatim sub hæc oblata est mihi species alia consolatoria. Vidi enim quendam quasi magistrum, & præfectum fabrûm cum fune mensorio.

2 Qui à me rogatus quò tenderet, respondit, sibi metiendam esse Ierusalem, explorandúmque funiculo, quanta

quanta esset longitudo eius, & latitudo.

3 Ecce autem Angelus mihi familiaris, quique in me loquebatur, egredi visus est. Cui alius occurrit superior Angelus, à quo Angelus, qui loquebatur in me, mandatum accepit, vt his me verbis doceret, & instrueret.

4 Adest iam tempus longè benignius Solymitanę vrbi, quę sic abundabit ciuibus, ac iumentis, vt cùm tantam multitudinem nequeat continere murorum ambitus, extra mœnia quantumuis lata plurimi habitare cogantur.

5 Neque illis, quibus extra mœnia habitare continget, ab hostium vi, atque insidiis aliquid timendum est: nam ego illis pro muro igneo aduersùs inimicorũ vim, & insidias oppositus, non solùm tutos; sed etiam gloriosos præstabo, & ego in medio populi gloriosus ero.

6 Ergo quando iam omnia expedita sunt ad reditum, & propè est vt in patrio solo habiteris perquàm commodè. O vos, qui in Babylone durum traxistis exilium (neque enim mihi sermo est cum illis, qui aliis in locis extorres habitãt; dispersa quippe est tribus Iuda in quatuor vẽtos) vos, inquam, properate iam è Babylone, sic enim Dominus iubet.

7 Propera, inquam, Sion de Ba-

videam quanta sit latitudo eius, & quãta longitudo eius.

3 *Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occursum eius.*

4 *Et dixit ad eum: curre, & loquere ad puerũ istũ, dicẽs: Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominũ, & iumentorum in medio eius.*

5 *Et ego ero ei, ait Dominus, murus in circuitu, & in gloria ero in medio eius.*

6 *O, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos, dicit Dominus.*

7 *O Sion fuge, quæ habi-*

tas apud filiã Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituũ.

bylone, Domino iterum, atque iterũ iubente.

8 *Post gloriam misit me ad gentes quæ spoliauerunt vos: qui enim tetigit vos, tangit pupillam oculi mei.*

8 Dominus exercituum, inquit Angelus mihi familiaris alterius nomine, quem superiorem esse dixi, id mihi negotij dedit, vt postquam te, ô Sion, in tuam sedem reuocatam gloriosam reddidero, cogitationem meam, atque vires conuertam ad perdendas gentes, à quibus vexata, atque spoliata es. Tam enim amat te Dominus, vt compungi putet pupillam oculi sui ab eo, qui aliqua ratione tetigerit, ac violauerit te.

9 *Quia ecce ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ iis qui seruiebant sibi; & cognoscetis quia Dominus exercituum misit me.*

9 Ecce ego iam leuo manum meã in gentes tibi hactenus infensas; efficiamque breui, vt prædæ tibi sint qui opimam, atque multiplicem abs te prædam abstulerunt. Tunc autem cognosces, ô Sion, missum me à Domino fuisse, cùm proximus rerum prædictarum euentus fidem facturus sit certam promissioni meæ.

10 *Lauda, & lætare filia Sion: quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.*

10 Lauda ergo Sion diuinam in te benignitatem, & exulta; quia ecce ego, dicit Dominus, ad te clemens, & misericors redeo, vt habitem, sicut olim ante captiuitatem in medio tui

11 *Et applicabuntur gẽtes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & scies quia Dominus exercituũ misit me ad te.*

11 Neque erit numerus exiguus in te, sed magni fient ad te vndecũque concursus; quos ego tanquam meum mihi populum amplectar. Et iterum, atque iterum affirmo in medio tui futurum mihi proprium domicilium, & tunc scies, ô Sion, esse me à Domino missum.

12 *Et* 12 Possi

12 *Et possidebit Dominus Iudam partem suam in terra sanctificata: & eliget adhuc Ierusalem.*

12 Possidebit Dominus Iudam populum sibi, vt quondam, sic etiam nunc è multis electum. Non vt hactenus in Babylone, regione execrabili cum ignominia: sed in Ierusalem multis à se modis sanctificata, cum gloria.

13 *Sileat omnis caro à facie Domini: quia consurrexit de habitaculo sancto suo.*

13 Paueat ergo Dominum omnis caro: quia Deus, qui in medio populi habitat, ex medio populi bellator consurget cōtra eos, qui aut ipsi, aut eius populo hostes esse volent.

COMMENTARII IN CAP. II. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. T *leuaui oculos meos, & vidi.*] Leuare oculos attẽtionem significat, maximè vbi res obiecta est, nõ tam oculis; quàm cogitationi, vt in somnis vsu euenire solet. Sed credo tã hîc, quàm superiori capite spectra sic esse proposita Prophetę, vt videri potuerint, imò & necesse fuerit oculos in ea habuisse intentos.

2. *An hæc Prophetia historicè de Ierusalem intelligenda, vel de Ecclesia.* Antequam capitis explicationem aggredior, explorandum, atque excutiendum est, an hæc Prophetia historico, ac literali sensu intelligenda sit de Ierusalem, vel certè de Ecclesia propaganda, atque amplificanda posterioribus Euangelij temporibus: nam quòd mystico, & allegorico sensu in Ecclesiam secũdum istud caput conueniat, nemo dubitauit. Res sanè grauis est, explicatúque dignissima. De Ierusalem accipiunt Theodoretus, Cyrillus, Albertus Magnus, Dionysius, Hugo. Et planè idem videntur sentire qui in simili omnino causa, id est, in Ierusalem restituta sermonem esse putant historicum de Ierusalem: mysticum verò de Ecclesia; qua de re nos multis egimus in Proœmio cap. 40. Isaiæ. Hi verò sunt præter illos, de quibus nuper, S. Thomas, Adamus Pintus in Isaiam sæpe, Theodoretus in illud Baruch. cap. 5. *exue te Ierusalem stola luctus.* Iansenius in concordia cap. 8. ad illud, *vox clamantis.* Toletus in illud Lucæ cap. 4. *spiritus Domini super me*, annotat. 32. 33. 34. Maldonatus in eadẽ verba. Gabriel Vazquez in annotationibus ad c. 9. ad Rom. n. 29. Vide totum Proœmium citatum, vbi de hac re pluribus. De Ecclesia verò Hieronymus. Philastrius hæresi de funiculo mẽsorio. Lyranus, & Emanuel Sa: & omnium acerrimè Ribera, qui satis eruditè quæstionem tractat. Et primùm regulam tradit sanè optimam ex Augustino lib. 3. de doctrina Christiana cap. 10. & 11. qui docet quando sensus aliquis historicè, quando allegoricè sumendus sit. *Quando ea* (inquit) *quæ dicuntur, propriè accipi possunt, vt verba sonant, nec quid habẽt absurdi contra veritatem, aut contra sanã fidei, morúmve doctrinã, tunc ille sensus est historicus, sin autem maiora sint, quàm vt possint illi rei conuenire, de qua dicũtur, quærendus est alius sensus occultior, atq; sacratior, qui quanuis spiritualis videatur, historicus tamen sit. Quare licèt Ps. 71. in titulo præferre videatur argumentũ de Salomone; verùm quoniã quædã sunt, quæ propter magnitudinẽ suam in Salomonẽ conuenire non possunt, cõstat de alio Salomone filio Dauid, scilicet Christo, historicè esse intelligẽdum. Quare* (inquit) *si quis ostẽdere poterit quæ dicũtur in hoc capite, omnia verè facta esse in vrbe Ierusalẽ, sine dubio mihi probabit illum esse historicũ sensum: sed quia id ostendi non potest, quia longè grandiora sunt, superest, vt de Ecclesiæ felicitate interpretemur post salutarem Christi aduentũ.* Deinde probat multa eorum, quæ dicuntur, non posse conuenire in Ierusalem, licèt plurima conueniant. Et probat ex quorundam Hebræorũ sentẽtia, qui (vt tradit Hieron.) cùm viderent superioribus sęculis nõ fuisse completa, quæ hoc Zachariæ vaticinio prædicta

ctasũt,illa ad Messiæ tẽpora retulerũt. Deinde ostẽdens dũ totũ caput explicãdo decurrit, multa esse, quæ ad terrestris Ierusalem amplitudinem & structuram aptari non possunt.

Discedo equidem inuitus abeo, quem & plurimùm obseruo, & cuius diligentiam, atque eruditionem magni facio, & puto multo esse probabilius historicum sensum de terrestri Ierusalem institutum esse potiùs, quàm de mystica; id est, de Ecclesia. Quo enim modo verba essent bona, & consolatoria, quæ nunc dicuntur ab Angelo, si mœrorem ex animo Prophetæ non eximerent, quo tunc angebatur molestissimè? At vt constat, non erat tunc Propheta sollicitus de Ecclesia, cuius fortasse cogitatio neque mentem subierat, sed de sua Ierusalem, quam euersam dolebat, & cuius instaurandæ tempus aduenisse dixerat. Septuagesimus enim annus non excitandæ, propagãdæque Ecclesiæ destinatus erat, sed ædificandæ, atque habitandæ Ierusalem. Rursus quemadmodum in capitis explicatione Ribera probat esse multa, quę non facilè venient in structuram, maiestatémque Ierusalem, sic nos in capitis decursu probare conabimur omnia posse ad vrbis Solymitanæ molitionem, & dignitatem aptari. Quæ si assequimur, probabimus Riberæ hunc historicum esse sensum: neque enim ille cum Augustino quicquam amplius requirit: id ergo suis locis agemus. Nunc ad textum.

4. *Et in manu eius funiculus mensorum.*] Species hęc est ciuitatis struẽdæ, & habitus architectorum, qui vbi aliquid ex arte politum, ac firmum moliri student, priùs rem totam per otium metantur, & definiunt. Similis species, & in idem cõsilium obiecta fuit Ezechieli cap. 4. *Ecce vir*, &c. *& funiculus lineus in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius.*

Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occursum eius, & dixit ad eum.] Ex hoc loco, aliísque similibus probant Theologi Angelos inter se loqui: quo modo verò id faciant, longa disputatio est. Vide S. Thom. 1. p. q. 107. & ibidem Interpretes: neque desunt alibi etiam exempla manifesta. Apoc. 7. *Angelus vnus clamabat ad quatuor Angelos, dicens: Nolite nocere terræ, & mari*, &c. Et in Prophetiis Danielis, & Michéæ Angelorum locutiones occurrent. Porrò tertius ille Angelus, qui egressus est, vt Angelum Zachariæ familiarem illuminaret, ac doceret, superior erat aliis: vt enim ex Dionysio cap. 5. de cœlesti Hierarchia docent Theologi, superiores Angeli non illuminantur ab inferioribus. Vide S. Thom. 1. p. q. 106. art. 3. Angeli inter se loquuntur.

5. *Loquere ad puerum istum.*] Illuminat nunc superior ille spiritus Angelum Zachariæ, vt idem postea Zachariam illuminet, illuminaturum deinde Israëlitas alios. Porrò hîc *puerum* non puto esse nomen ætatis, sed ministerij, quod aliquando in Scriptura reperitur, maximè vbi aliquid adiungitur, cui subesse videtur ille, qui vocatur puer; vt Lucæ cap. 1. *in domo Dauid pueri sui*: & Act. 4. *Aduersum sanctum puerum tuum Iesum.* Et Gen. 24. seruus Abraham, qui senior dicitur, & toti domui præfectus, puer etiam vocatur; neque verò puerili ætati tantum negotium permitti debuit. Neque hîc deest aut nota, aut ratio ministerij: nam futurus est Zacharias minister Angeli, per quem diuinum de instauranda ciuitate consilium Iudæis annunciat. Cur ergo vox *puer* Latina, Puer non semper ætatis nomen, sed aliquando ministerij. Reg. Quædam ætatis nomina naturam indicant ministerij.

tina, & Hebraica נער *naar*, *seruum* significet, & *iuuenem*, ea ratio est, quia in ea ætate plerunque homines subire solent aliorum seruitia, aut ministeria: nam ætas grandior alieno potiùs indiget ministerio, quàm apta sit aliis præstare suum. Sicut Sacerdos, etiamsi iuuenis sit, presbyter dicitur, id est, senex: quia senes vel soliti sunt obire, vel apti sacro illi obeundo ministerio. Hinc ergo fit, vt seruus prouectioris ætatis, quíque senex meritò vocari posset, dicatur puer, vt nuper vidimus de seruo Abraham. Exemplum est aptum apud Hispanos, *moço*, quæ vox tam cadit in puerilem ætatem, quàm in senilem, & grauem, modò alterius seruituti sit addicta. Alij ideo putant Zachariam iam senem puerum vocari, quia talis esse videtur cum Angelis, ante quos tunc erat, comparatus, sicut discipulus rudis coram magistris sapientissimis, aut infirmus, & tener coram robustissimis, aut ætate grandis coram iis qui longissimo æuo maiores sunt, pueri dici solent. Ita Glossa interlinearis, & Hieronymus infrà ad illud, *ô, ô fugite*; quem sequuntur plerique alij ex Interpretibus, Haimo, Hugo, Albertus, Dionysius. Ribera existimat *puerum* hîc ætatis esse nomen: cuius sententiæ alij quoque subscribunt. Sed quod diximus, placet multo magis; tum quia sic satis explicatur aptè vox *puer*; tum quia senem rediisse Zachariam ab exilio docent Dorotheus in synopsi, & Isidorus, & quod magni apud me momenti est, Martyrologium Romanum sexto die Septembris.

6. *Absque muro habitabitur Ierusalem.*] Hunc locum putat Ribera nullo modo in terrenam, id est, typicam Ierusalem conuenire posse: quia ciuitas hæc muro septa fuit ab Esdra; imò (vt tradit Iosephus) triplici. Ex quo concludit de mystica, id est, de Ecclesia esse accipiendum; cuius amplitudo nullis est definita spatiis. Sed nos videamus quemadmodum hoc quoque quadrare possit in Ierusalem. Et sanè si cum LXX. legas: *frugifera habitabitur Ierusalem à multitudine hominum, & iumentorum in medio eius*; nihil hinc oritur difficultatis. Nam Regio illa, quæ propter absentiam, exiliúmque cultorum infrequens erat, ac vasta, propter multitudinem tamen eorum, qui ab exilio redibunt, & iumentorum, quorum opera ad subigendos agros vtilis est, rebus omnibus ad vsum, splendorémque ciuium necessariis abundatura dicitur.

Sed neque à translatione vulgati quicquam incommodi est nostræ sententiæ, primò si ita interpretêre. 7.
Munietur quidem muris Ierusalem & ideo, vt vides, cum funiculo mensorio visus est tibi Angelus, qui spatia consideret, & metetur, per quæ circumducenda sint mœnia. At sic ego adero custos, & vigil ciuitati, vt etiam sine muris tutò habitari possit. Et ideo subdit: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus in circuitu.* Neque sensus iste contortus est, aut expressus vi, si Scripturæ consuetudinem obserues; in qua id fieri dicitur, quod aptum est vt fiat, & aliquis id facere, quod vt faciat facultatem, aut auctoritatem habet. Qua ratione dicitur Iob. 9. *Qui præcipit Soli, & non oritur*; id est, præcipere potest Soli ne oriatur, & ipse parebit: & Matt. 12. *Viri Niniuitæ venient in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam*; id est, condemnare poterunt. Exempla plura sunt apud Salmeronem Proleg. 20. quinq. 2. can. 12.

Regul. Id fieri dicitur quod aptũ est vt fiat, & id facere aliquis, quod vt faciat potestatem habet.

Secun-

8. Reg. Et causalis. Secundò, obseruandum coniunctionem (&) non semper coniungere extrema, sed interdū causam reddere, vt docuimus Act. cap. 7. ad illud, *& semini eius*. Exempla sunt obuia. Gen. 14. *Melchisedech Rex Salem proferens panem, & vinum; erat enim Sacerdos Dei.* Heb. *& ipse Sacerdos.* Gen. 20. *Morieris propter mulierem, quam tulisti; habet enim virum.* Hebrai. *& ipsa habet virum.* Isai. 54. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id est; quia peccauimus. Erit ergo sensus huius loci iuxta hęc: Habitari poterit absque muro ciuitas, quia ego murus in circuitu. Quòd si (&) copulatiuam coniunctionem esse velis, sensus est facilis. Habitari sine muro potest Ierusalem, & quia erit multitudo hominum, & iumentorum in ea, vt possit quantamcunque hostium multitudinem sustinere, & frangere; & quia illi ego adero quasi murus igneus.

9. Magnus ciuium numerus futurus dicitur in Ierusalē. Sed est alia commodior explicatio, ac magis obuia, si dicas tantam futuram ciuium multitudinem, vt, quia tot homines ciuitatis septa capere non poterunt, extra mœnia multis aut domos, aut tabernacula construere necessarium sit. Sumpserat, credo, metator ille, atque architectus Angelus spatia satis laxa ad ciuitatis fabricā. Ait ergo alter Angelus, tantum illud spatium, quantū quantum esset, futurū tamen angustum pro ciuium multitudine. Quod dixit multo antè Isaias cap. 45. n. 19. *Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus.* Porro illud (*absque*) idē esse aliquando quod *extra*, vel *præter*, satis in Scriptura frequens; neque enim semper negat, seu excludit, sed aliquando aliquid addit ei, quod priùs affirmarat. Iosue 17. *Et ceciderunt funiculi Manasse absque terra Galaad, & Basan trans Iordanem*, id est, præter terram Galaad, quam iam possidebant: & Iud 8. *Fuit pondus postulatarum inaurium mille septingenti auri sicli absque ornamentis, & monilibus, & præter torques aureas camelorum.* Vbi illud (*præter*) quod sequitur, satis indicat quid valeat (*absque*) quod antecessit: & vtrobique Heb, est לבד *lebad*: & Cant. 4. *absque eo quod intrinsecus latet*: & Cant. 6. *absque occultis tuis*, non significat abesse à sponsa illud, quod intrinsecus latet, sed vltra illud quod in ipsa erat eximum, adesse etiam alia. Quam etiam dicendi phrasim familiarem habet Hispanus, dum dicit: *Tengo tanta renta sin loque herede, o espero de mi Padre*, & similia. Sic etiam hoc loco dicuntur Iudæi præter illud spatium, quod complexus est murorum ambitus, habituri quoque aliqua domicilia extra mœnia. Non itaque negatur hîc murorum circunscriptio, sed ciuium abundantia prædicitur. Quod etiam Hebraica vox multo magis ostendit, quæ sic habet פרזות תשב ירושלים *perazoth teseb Ierusalaiim*, quæ sic ad verbum reddo: *Ierusalem*, id est, ciues Hierosolymitani, *habitabit*, (nā תשב *teseb*, vox est actiua) *vicos*, vel, *ea, quæ murata non sunt.* Hæc verò sunt, aut illa, quæ ciuitati sunt adiuncta, vt suburbia, vel paululùm ab ea remota, vt quæ *pagi* Latinè, Hispanè dicuntur *aldeas*, quæ filiæ ciuitatis vocantur, & quasi eius membra sunt. Vtrumque habitarunt Solymitani ciues; neque enim tantùm quod erat vastum, vacuúmque ciuibus intra antiqua mœnia, sed etiam proxima ciuitatis loca occupauerunt.

Rég. Absque non semper excludit, sed aliquādo addit.

Ea enim multitudo è captiuitate rediit, vt cogi non potuerit intra mœnia quantumuis laxis spatiis ab Angelo metatore descripta. Nam (vt tradit Iosephus lib. 11. Ant. cap. 4.) 10.

virorum, præter aliam imbellem, atque promiſcuam turbam, fuerunt quatuor millia millium, & ſexcenta viginti octo millia dũtaxat ex tribu Iuda & Benjamin. Quid ergo mirum ſi Ieruſalem, id eſt, ciues extra mœnia egreſſi præ multitudine, & ſuburbia proxima, & pagos etiam remotos impleuerint? Quod apertè docuit Nehemias cap. 11. vbi ex eo numero, qui ab exilio rediit, decimã tantùm partẽ habitaſſe traditur in Ieruſalem: & cùm priùs vno numero clauderetur ciuitas, vt ex Nehemia liquet cap. 2. 3. & 4. deinde alij muri conſtructi ſunt, quibus nempe populus, qui extra mœnia degebat, tutus eſſet ab inimicorum iniuria. Quare Machab. 1. cap. 4. mons Sion ædificatus dicitur, & in eius circuitu muri alti, atque firmæ turres excitatę. Denique Ioſephus lib. 6. de bello cap. 6. triplici muro circundatam eſſe ciuitatem ſcribit, & ibidem docet partem quandam fuiſſe mœnibus nudam, quia exuberans habitatoribus ciuitas paulatim extra mœnia ſerpebat. Quare partem illam Agrippa mœnibus cingere aggreſſus eſt, & opus ab eo inchoatum Iudæorum ſtudio poſtea perfectum fuit. Illa verò pars recens tunc mœnibus incluſa *Bezetha* dicta eſt, id eſt, *noua ciuitas.* Quia poſtquam mœnibus ſepta eſt, quæque antè optimè פרזות *perazoth* dici poterat, id eſt, *vicus abſque muro*, poſtea ciuitas dicta eſt; noua tamen, comparata antiquæ ciuitati iam olim mœnibus vallatæ. Ex his habes quomodo locus hic nihil contineat, quod non aptiſſimè cum Ieruſalem terreſtri conueniat.

Quibus mœnibus cincta Ieruſalem.

11. Deus cuſtos, & defenſor Ieruſalem.

Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus.] Ne fortè perturbaret Prophetam, partem aliquam ciuium murorum præſidio nudã obiectam videri inimicorum iniuriæ, ait Dominus ſe illi ciuitatis parti, & cæteris etiam ciuibus futurum pro muro. Igneum verò dicit, vel quia Angelos præficiet vrbis cuſtodiæ, qui Pſ. 103. dicuntur *ignis vrens:* & 4. Reg. 6. Samariam igneis curribus eſſe vallatam, nihil aliud eſſe exiſtimatur, quàm vigili, & ſedula Angelorum cuſtodia eſſe munitam; de qua Iſai. 62. *Super muros tuos Ieruſalem poſui cuſtodes.* Vel certè in igneo muro ſingularis indicatur cuſtodia, atque protectio, quæ quamſimillima eſt illi, qua Deus cauit ne vllus in Paradiſum introiret. Nam quemadmodum Deus cuſtodem Cherubim cum igneo gladio in aditu conſtituit, ſic etiam nunc igneum murum promittit. Quòd ſi, vt Abulenſis putat, & Lyra, & hiſtoria ſcholaſtica, gladius igneus Cherubim, ignis erat inſtar coronæ Paradiſum ambiens, nihilo infirmior cuſtodia Ieruſalem promittitur, quàm olim Paradiſo data eſt. Mirus ſanè amor Dei in populum ſuum, mira prouidentia, quam agnoſcebat Dauid, cùm canebat Pſ. 124. *Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi ſui:* ac ſi diceret, non tam montium ambitu, quàm Domino cuſtode tutam futuram eſſe Ieruſalem. Et Iſai. cap. 26. *Vrbs fortitudinis noſtræ Sion, Saluator ponetur in ea murus, & antemurale.*

Et in gloria ero in medio eius.]Heb. 12.
לכבוד *lecabod.* Fortaſſe ſignificãtiùs, & clariùs, *in gloriam*, id eſt, ero Hieroſolymæ non ſolùm tutelæ, atque cuſtodiæ, ſed etiam honori: reddam enim illam non ſolùm tutam, ſed etiam illuſtrem. Mihi pene certum eſt, illud *in gloria*, actiuè ſumi, id eſt, afferam gloriã populo, in cuius medio ego habitauero. Neque aliter intelligunt Lxx. qui vertunt εἰς δόξαν, qui loquendi modus actionem indicat,

Deus ornamentũ populi ſui.

dicat.

dicat. Quomodo ſæpe dicimus, *ero tibi in ſcandalum, foueam, interitum*, id eſt, afferam tibi ſcandalum, non patiar abs te. Quòd ſi paſſiuè ſumas, vt magis indicat vulgati tranſlatio, hoc ſenſu: ero glorioſus, ſeu glorificatus in medio populi; erit ſanè verus ſenſus, quia inſtaurato templo, renouatiſque ſacrificiis glorificatus Dominus fuit in Ieruſalem: ſed non ſatis congruit cum toto textu, qui de cõmodis agit Ieruſalem, neque cum Hebraica, Græcáque phraſi, quæ ſignificat non tam inde Deũ ſibi gloriã accipere, quàm ſuo populo præſtare. Fateor Hieronymum accipere hoc paſſiuè dum ſit exponit; *& Dominus in medio eius verſetur in gloria*: & eodem modo accipit Lyranus. Vtramque ſignificationem admittit Dionyſius Carthuſianus; dicit enim, *glorificabor per latriæ cultum ab inhabitantibus eam* (Ieruſalem) *eróque eis in gloriam, corda ipſorum lætificando, & ipſos magnificè exaltando*. Reliqui tamen omnes actiuè accipiunt, Theodoretus, Cyrillus, Haimo, Vatablus, vterque Palacios, Ribera. Neque ab hoc ſenſu omnino excludimur per illum ablatiuum *in gloria*, qui, licèt rarò, vſum tamen illum interdum habet.

13. *O, ô fugite de terra Aquilonis, quoniã in quatuor ventos cœli diſperſi vos.*] Locus hic probat noſtro Riberæ hiſtoricum huius capitis ſenſum eſſe de Eccleſia. Neque enim Iſraëlitæ de quatuor orbis partibus, in quas diſperſi fuerant, in ſuos fines collecti ſunt: decem quippe tribuum exilium ſolutum fuiſſe nullibi conſtat. Sed hic ipſe locus contrarium mihi perſuadet: cur enim ſi Euangelij temporibus omnes vocandi, quos in alias, atque alias partes egêre varij caſus, & rerum diſcrimina, iubentur illi tantùm in patriam redire, qui erant in Babylone? nam hæc Solymitanam vrbem ab Aquilone reſpicit: aut cuius ratio redditur, cùm adiungitur, *quoniam in quatuor ventos diſperſi vos?* Reſpondet Ribera, *Babylonem* hoc loco pro mundo ſumi cum ſuis diuitiis, & voluptatibus, qui Sanctos ſemper inſectatur, & vexat. Sed mihi hoc videtur valdè durum, tum quia ſæpe in hoc Propheta de Babylone propriè ſermo fit, & de Hebræa gente, quæ ex Babylone rediit: quare, niſi cauſa premat grauior, ad figuratam orationem confugere neceſſe non eſt. Adde quòd licèt Euangelij temporibus *Babylon* pro mundo ſumatur, idque Sanctis frequens in ore ſit, tamen Prophetarum tempore in vſu non erat, quod ego viderim. Accedit quòd hic cum Sion loquitur, quæ habitare dicitur apud filiã Babylonis. i. Babylonem; ſed reliquæ tribus neque in Babylone erant, neque nomine Sion comprehenduntur.

Babylon Prophetarum tẽpore non videtur ſumpta pro mundo.

Senſus ergo eſt, meo iudicio, ſatis expeditus, etiamſi de tribubus omnibus ſit intelligenda Prophetia: In quatuor cœli ventos, ô genus Iſraëliticum, diſperſi vos, ſed ex omnibus filiam Sion (in qua etiam intelligitur Benjamin, vt ſtatim dicemus) ad libertatem ex Babylone redire iubeo. Sed eſt mihi veriſimile, ſermonem hîc eſſe tantùm de tribu Iuda, & Benjamin, quia hæ quoque variis bellorum euentibus in quatuor mundi partes diſtractæ ſunt. Docet hoc apertiſſimè Ezechiel c. 5. qui cùm ageret de tribu Iuda, & Benjamin, illas in tres partes diſtribuit. *Tertia*, inquit, *pars peſte morietur, & fame conſumetur in medio tui: & tertia pars tantùm in gladio cadet in circuitu tuo: tertiam verò partem tuam in omnem ventum diſpergam.* Omnis autem ventus quatuor venti ſunt, 14.

Duæ tribus in quatuor mundi partes diſperſæ.

de quibus hîc Zacharias, qui ad locum Ezechielis allusisse videtur.

Porrò hoc impletum esse in obsidione Ierusalem constat Ierem. cap. 4. & 5. Thren. vbi pellis exusta fuisse, sicut clibanus à facie tempestatum famis: & quidam fame extabuisse dicuntur; & 4. Reg. 25. obsessa ciuitas fuisse duobus annis, & fames præualuisse traditur. De fuga, atque exilio in varias partes constat ex 4. Reg. suprà, vbi ab exercitu Chaldæorum dispersi sunt plurimi, qui captum à Babyloniis Sedeciam Regem deseruerunt, in varia nempe loca, quæ Scriptura non nominat. Deinde post vastitatem Ierusalem populus qui reliquus fuerat à cæde, cuique præfectus fuerat Godolias à Nabuzardan, metu Chaldæorum profugit in Ægyptum; & licèt ex Scriptura expresè de aliis regionibus non constet, dubium tamen non est ex Ezechiele suprà, in omnes ventos populum fuisse dilapsum. Neque enim instante vndique hoste credibile est, Iudæos diu deliberasse de loco perfugij, neque importunam esse visam ad salutem regionem, quę se primùm aperuisset ad fugam.

15. Ex ea verò multitudine variè dispersa soli redierunt, qui abducti sunt Babylonem, vt sentit Hieronymus in illud Ezech. cap. 11. *Præterea loquere*: dicit enim ex illis, qui dispersi sunt ex Iudæis, non rediisse, qui abierunt in Ægyptũ: imò neq; eos, qui cum Sedecia capti sunt; id verò prædictum est ab Ezchiele suprà cap. 5. dum iubetur tertiam partem capillorum, qui dispergendi sunt in omnem ventum, ligare in pallio. Nam hi sunt, vt dicit ibi Hieronymus, qui è captiuitate redierunt: reliquos enim difflauit ventus nunquam in suum locum aggregandos.

O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.] Hæc verba per epexegesim visitatam in Scriptura explicant quæ proximè præcesserunt. Sed hîc explicandum occurrit, quare solùm ab exilio vocetur Sion, id est, Iuda, cùm etiam simul reuersa fuerit tribus Benjamin. Et primùm, etiamsi Sion non pertineret ad Benjamin, de quo statim pluribus; tamen nouũ non est, vt in Iuda tribus quoque Benjamin intelligatur: nam 3. Reg. cap. 11. dicitur sola tribus Iuda secutura Ieroboam. Sic enim Aias Propheta ad Ieroboam. *Ecce ego scindam Regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem tribus; porrò vna tribus remanebit ei propter seruum meum Dauid*: & cap. 12. *Nec secutus est quisquam domum Dauid præter tribum Iuda solam.* Et lib. 4. Reg. cap. 17. *Iratúsque est Dominus vehementer Israëli, & abstulit eos à conspectu suo, & non remansit nisi tribus Iuda tantummodò.* Sed quòd in tribu Iuda etiam intelligatur Benjamin, satis constat 3. Reg. 12. nam cùm præcessisset, solam tribum Iuda adhęsisse Roboam, statim subditur. *Venit autem Roboam Ierusalem, & congregauit vniuersam domum Iuda, & tribum Benjamin centum quadraginta millia electorum*: & 2. Par. cap. 11. de Roboam dicitur; *Imperauit super Iudam, & Benjamin.* Et duæ tribus non solùm ante captiuitatem, sed etiam postea sæpissime in Scriptura inueniuntur coniunctæ.

16. (margin) 3. Reg. 11. 3. Reg. 12. 4. Reg. 17.

17. Cur verò sola tribus Iuda secuta dicatur Roboam, eam causam esse putat Carthusianus, quia Iuda vltrò, & studiosè amplexa est Roboam contribulem sibi; sed Benjamin non tam ex animo, quàm necessariò, quia permixta erat tribui Iuda.

Abulen

Abulensis quæst. 14. in cap. 11. libr. 3. Reg. existimat ideo Benjamin appellari Iuda, quia illi tribui se adiunxit. Interlinearis putat, quia principalis esset tribus Iuda, ideo ad suum nomen traxisse tribus alias, nempe Leuiticam, & Benjaminicam. Ego aliam rationem inuenio, cur Benjamin cum tribu Iuda coaluisse, & ab ea sumpsisse nomen videri potuerit. Nam de tribu Leui, quæ per omnes tribus erat dispersa, & quæ certam in terra promissionis sortem nacta non sit, alia ratio est; sed nunc de Benjamin nobis quæstio est. Notum est ex libr. Iudic. cap. 20. & 21. tribum Benjamin sic esse concisam, vt ex ea sexcenti tantùm viri reliqui fuerint, & omnes ciuitates, ac viculos incendio conflagrasse. Quare cùm tribus aliæ & ciuibus abundarent, & vrbibus, hæc verò his omnibus spoliata; & propter infandum scelus ignobilis; nullo iam numero habebatur. Quare sub id temporis, quo hæc scripta sunt, sic audiebat tribus illa malè, atque ignominiosè, vt eo se nomine 1. Reg. 9. Saül Regno iudicaret indignum. *Numquid non filius Iemini ego sum* (id est, Benjaminita) *de minima tribu Israël, & cognatio mea nouissima inter omnes familias de tribu Beniamin? quare ergo locutus es mihi sermonem istum?* Hinc existimo exiguam illam tunc, & obscuram tribum vulgò Hebræorum amisisse nomen, & sumpsisse à nobilissima tribu, cui se propter vicinitatem adiunxerat, & cui erat ciuitas Regia Ierusalem, quo tempore hęc scripta sunt, communis, vt mox dicemus. Et licèt tempore Roboam tribus illa frequens esset non solùm hominibus, sed etiam vrbibus, quia tamen olim eò redacta est, vt tribus

Cur tribus Benjamin nomē sumpserit à Iuda.

Tribus Bēiamin exigua aliquādo, & ignobilis.

dici non debuerit, cum aliis composita, retinebat tamen antiquum nomen, quod in aliis rebus etiam mutato priori statu fieri videmus; vocabatúrque eodem nomine, quo alia nobilior, & copiosior familia. Neque id proprium est tribui Benjamin, vt in sua tenuitate nomen sumeret à potentiore tribu, sed commune cum aliis. Nam cùm ex aliis quoque tribubus plurimi sese adiungerent ad tribum Iuda ante captiuitatem per Assyrios, & cum eadem tribu plurimi quoque ab exilio rediissent, vt dicemus infrà cap. 8. numero 27. omnes tamen vocati sunt Iudæi relicto gentilitio nomine.

Hæc quidem ratio satis apparebat grauis, cur in Sion quæ vocatur ab exilio, tribus quoque Benjamin intelligatur: sed est alia, meo iudicio, non inepta, quæ ex ipso situ Ierusalem sumpta est, quæ ædificata fuit in ipsis Benjamin, Iudęque confiniis, ita vt ad vtramque tribum pertinuerit. Quare qui Sion ab exilio reuocat, Iudam omnino reuocat, & Benjamin. Quòd enim Ierusalem ad Benjamin pertineat, constat ex cap. 18. Iosue. Pertinuisse quoque ad Iudam liquet ex eodem Iosue cap. 15. *Habitabit*, inquit, *Iebusæus cum filiis Iuda in Ierusalem vsque in præsentem diem.* Et iisdem verbis dicitur Iud. cap. 1. *Habitabit Iebusæus cum filiis Benjamin in Ierusalem vsque in præsentem diem.* Quòd verò templum ad Benjamin pertineat, probat illa Hebræorum traditio, vt refert Hieronymus de traditionibus Hebraicis, qui illud Gen. 49. *Benjamin lupus rapax manè comedet prædam, & vespere diuidet spolia*; de templo accipiunt, in quo manè à Sacerdotibus immolantur hostiæ,

Ierusalē ædificata in cōfinio duarum tribuum, & ideo ad vtrāque pertinet.

Gen. 49.

& vespere distribuuntur. Et ita putat Chaldæus, & fauet benedictio Moysis Deut. 33. vbi Benjamin in thalamo Domini futurus esse dicitur, id est, in templo, vt etiam Chaldæus exponit. Quare eodem spectant benedictiones Iacobi, & Moysis, nempe ad id, quod erat in Benjamin maximè pretiosum. Quòd verò templum pertineat etiam ad Iudam, indicat Psal. 77. *Repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit: sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit, & ædificauit sicut vnicornium sanctificium suum*, id est, templum. Et hoc ipso capite infrà: *Possidebit Dominus Iuda partem suam in terra sanctificata, & eliget adhuc Ierusalem.* Videntur itaque templum, & ciuitas ad vtramque tribum pertinere, quia pars per synecdochem pro tota ciuitate, ac templo ponitur. Et quemadmodum quia funiculus Iudæ ductus est per fontem Solis; & per fontem Rogel, Iosue cap. 15. & per eosdem fontes funiculus Benjamin, Iosue cap. 18. verè vterque fons diceretur ad vtramque tribum pertinere. Sic etiam quia linea vtriusque tribus per latus Iebus, & vallis Hennon ducebatur, vt constat ex cap. 15. & 18. Iosue, Ierusalem quoque communis erat vtrique tribui. Existimo autem antiquam Ierusalem quæ parua erat, fuisse in tribu Benjamin, sed postea latè amplificatam occupasse partem illam, quæ erat intra funiculum Iudæ.

19. Regul. Vox ter repetita multitudinē magnam, aut studium ingens significat.

Illud deinde obseruandum, ter ex Babylone vocari filiam Sion. Nam priùs dicitur, *O, ô fugite de terra Aquilonis*: deinde, *ô Sion fuge*. Geminata vox vim adhibet magnam, & stimulos, cùm vrgemus aliquid; & communiter contentionem, & studium significat in quacumque materia; aut alicuius affectus, siue doloris, siue voluptatis pondus importat magnum. Quòd si ter repetatur, maximum, idque communiter indicat numerus ternarius. Exempla sunt obuia: & valdè accommodatū in multitudine, Esther cap. 8. vers. 9. nam vbi vulgatus legit. *Centum viginti septem prouinciis*; textus Hebraicus ter repetito nomine habet, *prouinciam, prouinciam, prouinciam.* Et Apocal. 8. magnum dolorem indicat *væ* ter repetitum. *Væ, væ, væ habitantibus in terra.* Et sponsa Cant. 4. ter vocatur è Libano. Sic etiam hîc (*ô*) repetitum vrget grauiter Iudæos in exilio desides. Quòd si Babylonia mundi symbolum est, sanè quàm aptissimè ter homines ex illo vocantur, quod per tria Religionis vota fit. Et qui in mundo viuunt, atque ibi inueterascunt, iure plusquam optimo ter lugeri possunt.

Post gloriam misit me ad gentes.] 20.
Hieronymus hanc vocem Saluatoris esse putat, qui omnipotentem se ab omnipotente Patre missum esse dicit. Idem Eusebius de Demonstr. Euang. cap. 16 & plerique alij. Est quidem hoc satis probabile: neque tamen si loquatur Christus, sermóque sit de gentium conuersione, crediderim ideo sermonem non esse de captiuorum reditu, instaurandáque Ierusalem. Nam in Scriptura sæpe contingit vt ex historia, quæ typus est, migratio fiat ad veritatem, id est, à litera ad spiritum, ab vmbra, & figura ad Christū. Exempla suppeditabit Isaias non pauca; cap. 7. *Ecce virgo concipiet & pariet*: & cap. 10. *Reliquiæ conuertentur, reliquiæ inquam Iacob ad Deum fortem*: & cap. 11. *Egredietur virga de radice Iesse*; cùm priùs de rebus sui temporis verba faceret, & ad easdem postea referat sermonem; sic etiam nunc agit Propheta de Ierusalem instauranda, & quia illa Ecclesiæ quædam

Regul. A typo sæpe ad veritatem translatus sermo.

quædam vmbra est, inserit istud de Ecclesia vaticinium. Sed sanè existimo neque hoc modo locum istum de Ecclesia explicari oportere: nam primùm hîc loquitur ille, quem priùs Zacharias appellauit Angelum, & quamuis Angelus sæpe personam Christi repręsentet, vt Theologi docent, & nos pluribus docuimus in cap. 7. Act. veluti in rubo, in dispositione legis; in lucta cum Iacob, &c. non tamen ideo necesse est, vt quæ hîc dicuntur, omnia ad Ecclesiam referãtur. Nam ex Theologorum sententia Christo tribuuntur illa omnia, quæ cùm temporalia sint, ad animæ tamen salutem pertinent, qualia sunt euocatio filiorum Israël ex Ægypto, inductio in terram promissionis; de quibus Iudas Epistola canonica. *Quoniam Iesus populum de terra Ægypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt perdidit.* Et nunc libertas ex captiuitate Babylonica, & templi, ciuitatísque renouatio, quia hæc maximè iuuare poterant: atque fouere studia pietatis; & ideo meritis Christi, ac curæ tribuenda. Iure ergo Christus dicit se missum, vt hæc præstet; quia hoc suarum partium negotium est.

Quæ ad salutem animæ pertinẽt, Christo tribuẽda.

22. Hæc mihi difficilia non videntur; sed dicam aliquid audacius, non tamen sine fundamento, nisi mea me fallit coniectura. Nempe illud, *post gloriam misit me*, & reliqua ad finem vsque capitis ab Angelo dici, non à Christo, aut in Christi persona. Quod præterquàm quòd expeditum habet sensum, & sine offensione vlla, optimè cum superioribus consequentia componit. Et primùm si Christus, aut in eius persona, aut nomine Angelus loqueretur, non subderet: *quia hæc dicit Dominus exercituum.* Quæ vox non tam est suo nomine dicentis aliquid, aut alienam personam repræsentantis, quàm referẽtis quid alius, aut velit, aut dicat. Existimo ergo primũ, hæc ab Angelo, Dei scilicet nuncio, esse proposita: deinde illud, *quia hæc dicit Dominus exercituum,* non ad ea, quæ sequuntur referri, sed ad ea, quę proximè antecesserũt. Non vt sensus sit, quòd Dominus dixerit se missum à Patre; sed quòd Angelus auctoritate Domini cõfirmauerit, quod antè prædixerat, hoc sensu. Fuge Sion de Babylonia, quia hæc dicit Dominus exercituum, nempe vt fugias. Sic verò hæc esse accipienda, indicat earum partium, quæ in ipsa denunciatione sunt, similitudo; cuilibet enim parti subiicitur: *dicit Dominus,* vt vides, *ô, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos, dicit Dominus: ô Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituum.* Et hîc finitur tota clausula. Deinde incipit Angelus de seipso loqui, cùm dicit; *Post gloriam misit me,* &c. quod necessariò dicendum est, si editionem vulgatam, maximè quam nunc emendatam habemus, cum textu Græco, atque Hebraico, & cum aliis etiam Latinis codicibus non paucis cõponere velimus. Sic enim vulgatus: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Alij verò pronomen habent tertiæ personæ, *oculi sui*, vel, *oculi eius.* Quare si pupilla est oculi Dei, omnino non loquitur Deus, sed Angelus, alioqui non dixisset עינו *eno*, id est, *oculi eius,* sed עיני *eni,* id est, *oculi mei.* Noster autem Interpres, vt alibi sæpe, sensum potiùs secutus est, quàm verba.

Post gloriã misit me ad gentes.] Hæc verba Angeli sunt, qui in sua loquitur, non in Christi persona, qui duplici 23.

plici ratione à Babylone populum in patriam vocat; & quòd gloriosus erit populus ad illud vsque tempus desertus, & vacuus, & quòd pericula maxima, & clades imminent Regionibus illis, in quibus captiui degunt: quæ effugere non poterunt, si se cũ peregrinis hominibus, Deóq; inimicis implicuerint. Illam verò gloriam variè explicãt auctores, qui negant hîc esse sermonem de Christi gloria excitati à mortuis, & ad cœlos assumpti. Hebræi de Romanorũ gloria intelligunt, id est, postquam Romani totius orbis Imperium obtinuerint. Alij de Imperij Persici gloria accipiunt, vt Pagninus. Alij post annunciatam gloriã præstadã populo Dei, de qua priùs dictum fuerat: *Et in gloria ero in medio eius*, annunciandam esse cladem populis, quibus Iudæi antè seruierant. Ita Hugo, & Arias Montanus.

24. Mihi hoc loco magis probatur, quod Alberto quoq; Magno visum est; gloriam hîc esse illam, qua Deus populũ ornauit suũ, instaurata vrbe, & excitato templo, vbi Deus habitaret in medio populi. Vbi enim hæc essent perfecta, Angelus, quo hortatore hæc suscepta sunt, iturũ se dicit ad gentes alias, vt iniuriã, ac vim illatã populo Israëlitico vlcisceretur. Quomodò verò id acciderit, quáve ratione mulctatæ fuerint gẽtes malè olim in Iudæos animatæ, constat ex libris Machabæorum. Certè contra inimicos populi Dei sæpe dura prædicta sunt à Prophetis. A Ierem. c. 47. 48. 49. ab Ezech. cap. 23. & 26. & idem nunc facit Zacharias. Porrò illud, *misit me*, pro futuro sumitur, quod apud Prophetas familiare est, maximè cùm aliquid propè est vt fiat, vt diximus ad illud Cant. 1. *Introduxit me*: nisi malis ita interpretari; *misit me*, id est, in mandatis dedit mihi, vt ad gentes eam.

Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.] Hinc planè, meo iudicio, constat de vltione, ac supplicio illarum gentium potiùs esse sermonem, quàm de conuersione ad fidem. Hanc enim rationem reddit Angelus, quòd grauiter ferat vexari suos non secus atque si quis oculi sui pupillam compungat. Sed hoc non tam beneuolentiam cõciliat ad misericordiam, quàm furorem acuit ad vindictam. Cæterùm vt nuper obseruauimus, in textu Græco, Hebraico, Chaldaico, & nõnullis Latinis codicibus, non est *oculi mei*, sed *ipsius*, aut *sui*. Sed si Angelus in sua persona loquatur, & non repręsentet alienam, sensus est idem, qui à nobis suprà propositus: si hæc verba Christi esse statuamus, alius erit sẽsus, sed qui plenè indicet non hîc à propitio Deo de conuersione gentium agi, sed ab irato de illarum exitio. Ait enim eos, qui populo suo molestiæ aliquid afferunt, in se ipsos graue aliquod infortunium moliri; & quod ipsi vulnus Iudæorum corporibus, aut fortunis infligunt, in rem sibi maximè gratam, qualis est oculorũ pupilla, esse conuertendum. Ita Cyrillus. Cæterùm pupillam Prouerbiali specie sumi pro re maximè chara, quæque maiori studio custoditur, constat ex Deut. 32. & Psal. 16. ad quæ loca videtur allusisse Zacharias. Pupilla verò læsa deformitatem affert, & cæcitatem, extremámque miseriam: quale enim gaudium habebit, qui cœli lumen non videt? Iob. c. 2. Tale verò sibi malum struit, qui contra Dei amicos aliquid machinatur mali. 25.

Dei in suos zelus, & indulgẽtia.

26. *Quia ecce ego leuo manum meam super eos.*] Leuare manũ in Scriptura multa significat, de quibus hîc Ribera: hoc verò loco duo videtur

Leuare manum, iuramenti signum

indi

indicare, vel iuramento confirmare non impunitas fore populo Dei inflictas à gentibus contumelias, & plagas, sed sumendum esse supplicium. Nam leuare manum iuramẽti signum, & pondus obtinet. Gen. 14. Deut. 32. Exod. 6. vel certè manũ extendere idem est quod manum habere armatam, & intentam ad plagam. Et hoc placet magis, quia & frequentius in Scriptura, & rebus accommodatum magis. Ps. 73. *Leua manus tuas in superbias eorum.* 2. Reg. 20. *Homo de monte Ephraim leuauit manum suam contra Regem Dauid.* Porrò non differendas esse illarum gentium pœnas, ostendit illud, *leuo*, in præsenti tempore. Sic enim explicare solemus rem futuram, imminentem iam tamen.

27. *Et cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me.*] Hæc etiam verba Angeli sunt, qui ex rerum, quæ prædicuntur euentibus fidem facit Prophetiæ suæ. Ex quo infero hoc loco sermonem non esse de gentium cõuersione: nam signa non solùm certa, sed etiam proxima esse debent, ita vt videri possint, aut cognosci ab iis qui ad aliarum rerum expectationem vocantur. Alioqui ab his, qui audituri erant hæc à Zacharia postea, nisi signa apparerent, in dubium meritò vocari poterat Angelica, vel Prophetica fides. At gentium conuersio quî poterat signum esse iis, quibuscum Zacharias loquebatur, qui nũquam illam essent visuri, cùm contigerit supra quingentos annos à tempore Zachariæ?

28. *Lauda, & lætare filia Sion.*] Hæc etiam Angeli verba sunt Dei nuntij, atque ipsius promissa referentis, vt docet quod statim subditur: *Dicit Dominus, & applicabuntur gentes multæ ad Dominum.* Neque hoc ad gentium conuersionem pertinere existimo; sed ad multitudinem, quæ ædificato templo, dedicatóque ex Iudæorum gente ad vrbem confluxit, id est, postquam Deus habitare cœpit antiquo suo more in Ierusalem. Quemadmodum verò hoc impletum fuerit, tradit Esdras lib. 1. cap. 8. Quòd verò hîc de Gentili populo sermo non sit, indicat adiectiuum illud, *multa*. Nam absolutè nomen, *Gentes* pro paganis, & his, qui à populo Dei alieni sunt, vsurpatur; si verò aliquid addas, tam de Iudæis, quàm de nationibus aliis intelligitur. Neque si de gentibus externis accipias, necesse est vt de conuersione earum ad fidem intelligas. Nam externi populi, & maiestate templi, in quo Deus præcipuè colebatur editis grauibus ibi suæ præsentiæ testimoniis, & Iudæorum felicitate commoti, & Religionẽ Iudæorum amplectebantur, quod facturum se profitebatur Antiochus Machab. 2. cap. 9. & voti, & pietatis ergo templum obibant, & munera deferebant amplissima. Quod Dauid multo antè cecinerat Ps. 67. vbi postquam de hostibus debellatis egisset, subiecit: *A templo suo, quod est in Ierusalem, tibi offerent Reges munera.* Vide Commentaria nostra in illum locum.

Reg. *Gentes* absolutè pro Gẽtilibus: cum addito pro aliis etiam populis sumuntur.

Et possidebit Dominus Iudam partem suam in terra sanctificata.] Hîc iam Ribera nobiscum sentit, agíque putat non de Ecclesia, sed de Iudæis; & ita planè videtur esse dicẽdum: & est sensus facilis; Possidebit Dominus Iudam populum sibi è multis electum, non in execrabili terra Babylonis, vbi antea fuerat in ignominia, sed in terra Iuda multis à se modis illustrata, & sanctificata, maximè templo, id est, habitaculo sanctificationis suæ. Et ideo subditur: *Et eliget adhuc Ierusalem;* 29.

quia rursus in Ierusalem constituet sibi domum vbi habitet, sicut antea. Nam illam & spoliatam ciuibus, & exustam incendio Babylonico abiecisse omnino videbatur. Quo modo verò in *Iuda* intelligatur quoque Benjamin diximus suprà nu. 16.

30. Silentium obseruantiæ, & timoris signum. *Sileat omnis caro à facie Domini.*] Valdè hæc significanter dicuntur à Propheta. Nã silere in Scriptura significat inter alia ita aliquẽ domitũ esse alterius potentia, vt se commouere non audeat, neque contra illum leuiter, aut obscurè quicquam mutire, & ob id ipsũ reuereri, & colere. Nam huiusmodi silentium obseruantiæ, & timoris significatio est. Iob. cap. 29. *Videbant me, &c. Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo:* & 1. Machab. 1. de Alexandro. *Et siluit omnis terra in conspectu eius:* & Iudith cap. 11. sic ad Holophernem. *Habebis omnem populum sicut oues, quibus non est pastor; & non latrabit vel vnus canis contra te.* Et olim cùm Sacerdos prodibat sacrificaturus, Diaconus præibat dicens, *Sileat omnis humana & mortalis caro, stétque cum metu, ac tremore.* Habes in Liturgia Iacobi, non longè à principio. Heb. הס *chas*, quod, vt dicit Hieronymus in cap. 1. Sophoniæ, interiectio est silentium imperantis, qualis apud Latinos *st*, & apud Hispanos *Chiton.* Rationem reddit, *quia consurrexit de habitaculo sancto suo*; id est, quia est in medio Ierusalem, quasi Dux in arce, vnde abigat, sternátque insultantes hostes. Quo argumento vsus est Habac. cap. 2. *Dominus in templo sancto suo, sileat à facie eius omnis terra.*

ARGV

ARGVMENTVM TERTII CAPITIS ZACHARIÆ.

ALia nunc obiicitur visio Zachariæ, quæ Iesu Seruatoris paßionem, & eius fructum portendit. Visus est enim Iesus Sacerdos filius Iosedech cum veste sordida ante Angelum Iudicem, qui Dei ipsius personam referebat. Qui licèt vehementer obnitente, & accusante Satana, depositis sordibus gloriosam accepit cydarim, & stolam mundam. In qua vmbra illustris quædam lux proponebatur; nempe in Iesu Sacerdote Iesus Seruator. Qui cùm priùs esset instar lapidis rudis, & impoliti, postea tamen à Domino attentißimè cælatus pulcherrimus euasit. Ex qua cælatura id consecuta est terra, vt secura pace, quod antea non poterat, frueretur.

CAPVT III.

1 *ET ostendit mihi Dominus Iesum Sacerdotem magnũ stantem coram Angelo Domini: & Satan stabat à dextris eius, vt aduersaretur ei.*

2 *Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satã: & increpet Domi-*

PARAPHRASIS.

1. OStendit mihi Dominus visionem aliam consolatoriam, nempe Iesum Sacerdotem filium Iosedech, qui reus astabat coram Angelo, qui diuinam referens personam, Iudicem agebat, cui vt aduersaretur, à dextris aderat Satan.

2 Cùm vrgeret causam Satan, & Iesum Sacerdotem vehementer premeret, neque fas esse diceret, cùm peccatum populi, cuius personam sustinebat Sacerdos, nondum esset

ſatis expiatum, inſtaurari Ieruſalem, reſpondit Angelus: Increpet te Dominus, Satan, quando tam iniquè Sacerdotem increpas: te, inquam, Dominus increpet, qui Ieruſalem, contra cuius fabricam tantopere niteris, ſibi ex omnibus elegit. An aliquid præterea pœnarum expetendum putas ab infelici populo, ac Sacerdote; neque ſatis arbitraris dediſſe ſupplicij eos, qui quaſi vſtulatum lignum, & tantùm non redactum in fauillam, ſumpti ſunt ab incendio?

nus in te, qui elegit Ieruſalem: nunquid nō iſte torris eſt erutus de igne?

3 Stabat autem Ieſus coram Angelo ſquallidis amictus veſtibus.

3 *Et Ieſus erat indutus veſtibus ſordidis: & ſtabat ante faciem Angeli.*

4 Tunc Angelus, qui Dei nomine Iudicem agebat, ad eos, qui quaſi adminiſtri aderant, ſic eſt locutus. Auferte iam quicquid in Sacerdote ſqualloris eſt. Et ad Sacerdotem conuerſus inquit: Ecce abſtuli abs te ſordes, quas, quia ex iniquitate adhæſerunt tibi, iniquitatem voco, & indui te mutatoriis, id eſt, lautis, atque pretioſis veſtibus.

4 *Qui reſpondit, & ait ad eos, qui ſtabant coram ſe, dicens. Auferte veſtimēta ſordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abſtuli à te iniquitatē tuam, & indui te mutatoriis.*

5 Et iterum ad miniſtros conuerſus ait: Ponite cydarim, Sacerdotalē nempe mitram ſuper caput Ieſu Sacerdotis. Illi quamprimùm ad præcipientis imperium, cydarim expediunt, imponúntque capiti, & ſplendentibus amiciunt ornamentis.

5 *Et dixit: Ponite cydarim mundam ſuper caput eius, & poſuerunt cydarim mūdā ſuper caput eius, & induerunt eum veſtibus.*

6 Neque receſſit Angelus donec imperata complerentur; qui denunciauit

6 *Et Angelus Domini ſtabat, & conteſtabatur*

batur Angelus Domini Iesum dicens.

ciauit Sacerdoti solenni formula, ac contestatione dicens.

7 *Hæc dicit Dominus exercituũ: Si in viis meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domũ meã, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his qui nunc hîc assistunt.*

7 Vt custodiret vias Domini, eiúsque præcepta seruaret, si modò vellet dignitatem illam Sacerdotalem sibi esse perpetuam. Cuius id erat proprium, vt domum Dei, id est, populum Israeliticum iudicaret, & custodiret templum, & quæ ad eius sanctitatem, & munus pertinebant, curaret. Quæ vt sanctè & ritè, & minori cum molestia fierent, promisit daturum se aliquos, qui ad ea procuranda semper assisterent, ex eorũ numero, qui tunc aderant, & quibus ad suprà dicta ministris vtebatur.

8 *Audi Iesu Sacerdos magne, tu, & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt: ecce enim ego adducam seruum meum Orientem.*

8 Audi iam, ô Iesu Sacerdos, tu, & qui tecum sunt, viri Prophetæ, qui huius oraculi futuri sunt annunciatores, & testes, rem omnino magnam, & quam adumbrant ea, quæ in hoc admirabili spectro oblata sunt: ecce enim ego adducam seruum meum, germen electum, nempe Iesum Seruatorem.

9 *Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu, super lapidem vnum septem oculi sunt. Et ecce ego cælabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum, & auferam iniquitatem*

9 Sicut tu, ô Iesu Sacerdos, post exilij sordes nunc cum stola, & cydari gloriosè splendes, sic Iesus Seruator, cuius tu typus es, ex alio non dissimili squallore pulcher fiet, atque gloriosus. Viden' vt lapis iste (obiectus erat lãpis rudis, scaber, neque dum antè perfectus) impolitus est, & reprobatus ab omnibus? sed hic à Deo artifice summo, magno studio cælabitur. Super illum enim septem oculi sunt, id est, attẽtio ma-

gna in eius cælaturam intenta. Quo verò tempore cælatus fuerit lapis ille, die vna, qua videlicet finietur cælatura, auferetur iniquitas terrę; sicut abs te nunc iniquitas ablata est.

10 Tunc affulgebit terræ pax vsq; adeò secura, vt quod antè non licebat, mutuò se amici ad otium, & delicias inuitent, qui tutò sub vite, ac ficu dies festiuos, ac geniales agent.

terræ illius in die vna.

10 *In die illa dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum subter vineam, & subter ficum.*

COM

COMMENTARII IN CAP. III. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Iesus iste non fuit Seruator noster, sed filius Iosedech.

ET ostendit mihi Dominus *Iesum Sacerdotem magnum stantem coram Angelo Domini.*] Multa sunt in hoc capite obscura, explicatúque difficilia. Imprimis quis sit iste Iesus, cuius ad dexteram aderat infensus Satan: nam sunt qui Christum esse affirment. Orig. homil. 9. in Leuit. & hom. 14. in Lucam. Tertullianus aduersus Iudæos in fine. Ambros. lib. 3. de fide cap. 4. Chrysost. hom. 5. ex variis in Matth. Greg. lib. 2. Mor. c. 20. Lactantius lib. 4. c. 14. Hieron. in illud Psal. 109. *Sede à dextris meis.* Alij Iesum Sacerdotem filium Iosedech; Cyrillus, Theodoretus, Beda in Epistola Iudæ ad illud, *cùm Michaël Archangelus.* Euthym. in illud Psalm. 103. *Diabolus stat à dextris eius:* & omnes pene Hebræorũ Magistri, quos Lyranus sequitur, & plerique è recentioribus, Haimo, Hugo, Carthusianus, Albertus. Sed conciliari possunt hi Patres, si dicamus istos fuisse locutos de sensu historico, illos verò de mystico: & ita tradunt aliqui expresè; Eusebius 4. de demonstr. c. vlt. Iustin. Martyr Dialogo cum Tryphone ad finem. Hieronymus hîc, & fusiùs lib. 2. cõtra Iouinianum. Aug. lib. 12. contra Faustum. Theodoretus hîc. Quòd verò hæc de Christo Iesu historicè intelligenda non sint, probant multa, quæ nisi absurdè, atque impiè de Christo cogitari non possunt; vt quòd Angelus à Iesu iniquitatem abstulerit, monuerítq; vt in viis Domini ambulet; quòd illi promissus sit Seruatoris aduentus, & alia quæ obseruabit facilè attentus lector.

At, inquiunt aliqui, quo tempore hæc à Zacharia dicebantur, iam erat Iesus filius Iosedech & Sacerdotio, & vita functus. Quod cum aliquibus Hebræorum sentit Mõtanus, multísque persuadere contẽdit. Sed rationes non admodùm vrgent, in quibus refellendis, aut infirmandis non moror, ne operam perdam. Satis in pręsentia sit, ostendi posse post hęc tẽpora vixisse Iesũ filiũ Iosedech, quod ex hoc Propheta demonstrari potest non difficilè. Nam cap. 6. Zachariæ dicitur: *Sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedech Sacerdotis magni.* Hæc verò dicta sunt quarto anno Darij, secũdo, vt reor, anno post hæc tempora, aut non multo minùs: imò & vixisse anno sexto Darij ex eo liquet, quia templum absolutum est eo anno, Esdræ lib. 1. cap. 6. sed fuisse absolutum à Iesu, & Zorobabel docet Ecclesiasticus cap. 49. qui de illis ita loquitur. *Qui in diebus suis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctũ Domino, paratum in gloriã sempiternã.* 2.

Sed est adhuc, quod obiiciant: nã non apparet, quænam iniquitas auferri potuerit ab hoc Iesu Sacerdote significata in veste sordida. Si dicamus iniquitatem esse populi, quã portare Sacerdos debet, sicut portat nomina filiorum Israël, & pro illis orare; nihil dicemus alienum 3.

3. Quæ iniquitas Iesu filij Iosedech.

ab vſu Scripturæ. Sed erant etiam peccata propria huius Sacerdotis; quia, vt ex Aggæo conſtat, peccarat populus, neque exigua pars culpæ ad Sacerdotem pertinebat, cùm populum à peccato corrigere debuiſſet. Accedit quòd Eſdræ lib. 1. cap. 10. filij Ieſu Sacerdotis narrantur vxores duxiſſe alienigenas: imò idē feciſſe quoque iſtum Ieſum tradūt non ſolùm Hebræi, ſed etiam Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum; qua in re docet illum typum fuiſſe Chriſti. Præter hæc non video quid obiici poſſit aliud contra noſtram ſententiam.

4. *Sacerdos populum repræſentat & in eum populi peccata redūdant.*

Adde huc, quòd Sacerdos, ſi vllus ex toto populo, perſonam ſuſtinet maximè publicam, eo præcipuè tempore in quo Rex non erat inter Iudæos. Atq; ideo commodè totius populi ſtatus in eo proponitur: vt enim in ſacrificio pro peccato Sacerdotis offertur vitulus, quemadmodum pro totius populi peccato Leuit cap. 7. quia quodā modo totus populus in Sacerdote eſt, & in Sacerdote peccat; aut Sacerdos potiùs in omnib. peccat, quia ipſius peccatum ad aliorum quoque perniciem graſſatur; ita etiam ſiqua perſona ſordidum populum repręſentare poteſt, maximè ſordidus Sacerdos. Ita indicat Cyrillus. Exiſtimo ergo quod in Sacerdote magno videbat Iſaias, id etiam tunc accidere in Hebręorum populo. Erat enim adhuc ſordidus, quia neque dum omnino ex captiuitate erutus; & illa Hebræorum pars, quæ ab exilio redierat, nondum erat à ſuperioribus exilij incommodis renouata; emergebat iam quidem ex afflicta fortuna, neque reſpirare videbatur ſolùm ab ignominia, & ſeruitute, ſed etiam aſpirabat ad dignitatem, & gloriam; aderat tamen Satan, id eſt, occurſus malus, qui inchoatū, atque incitatum illum morabatur curſum. Nam, vt ex Eſdra conſtat, prima illa tēpora à Babylonico reditu, plena fuerunt inſidiarum, atque perturbationis, vt neceſſe fuerit inceptum opus ad ſecundum annum Darij, in quo nunc res agitur, interrūpi. Aderat enim à dextris populi in templi, atque murorū fabricam incumbentis Satan, id eſt, Samaritæ, de quibus Eſdras cap. 3. & 4. qui populum arguerent, inhiberētque ſtudium glorioſi laboris: ſed nihil proficiunt ſcelerata conſilia, & ardens odium in gentem tot iam annis, & incommodis exhauſtam. Nam Ieſus Sacerdos tādem veſtem candidam accipit, & cydarim, & illuſtria ſui muneris ornamenta, id eſt, populus ad priorem amplitudinem, & ſplendorem reuocatur. Hanc ſententiam indicant Beda in epiſtolam Iudæ, Albertus, Hugo, & Interlinearis, dum dicunt impediri hîc reditum captiuorum. Hæc exiſtimo præcipuè propoſita fuiſſe Zachariæ; ſed ſunt adhuc multa obſcura.

Satan ſtabat à dextris eius.] Quid ſit eſſe à dextris alicuius, diximus pluribus in Actis Apoſt. cap. 2. hîc 5.
verò *à dextris* variè exponitur. Hieronymus ſententiam refert Hebræorum, qui ideo putant à dextris Ieſu ſtare Satan, quia vera illi crimina obiiciebat, nempe quòd vxorem duxiſſet alienigenam. Et huius ea videtur eſſe ratio; quia potiorem partem obtinebat in ea accuſatione: nam dextra fortius aliquid, & maius ſignificat, vt dicit Greg. lib. 20. Mor. cap. 20. Facit ad hanc ſententiam quod Auguſtinus docet ad illud Pſalm. 108. *Et diabolus ſtet à dextris eius.* vbi diabolum eſſe à dextris ideo putat, quia pecca

peccator opera diaboli habuit dextra.i.operibus Dei præposuit.Et fauet huic explicationi;quia in iudicio cuius speciē habere videtur hęc Iesu Sacerdotis siue accusatio, siue contradictio, qui à dextris est, superior est. Quod indicatur nō obscurè statim cùm dicitur, *constitue super eum peccatorem*, id est, fac vt peccator, id est, Satan in iudicio superiores habeat partes. Quod hemistichio sequenti per epexegesim explicuit suo more Dauid, dum addit, *cùm iudicatur, exeat condemnatus*. Hæc quidem expositio vera est: nam siue spectemus tempora ante captiuitatem, condemnari meruit populus, & iure optimo lōga seruitute mulctatus est; si verò tempus, quo seruitia dura in exilio subiit, dignissimus fuit, qui nunquam libertatis lucem aspiceret: nam & vxores habuit alienigenas, & alienis etiam moribus vixit: neque multo melior fuit ad patriam reuocatus, quo tempore hæc dicebantur à Zacharia, vt ex Esdra constat, Aggæo, & Malachia, qui, vt putat Hieronymus, sub hæc tempora prophetauit. Dignus ergo erat rebellis ille populus, si merita spectes, qui in alieno solo captiuus moreretur, atque ideo Satan à dextris stabat, id est, superior erat in causa. Sed populus, qui meritis à Dei iustitia exigere non poterat reditum, impetrauit tamen à misericordia; & ita in suo Sacerdote audit ab Angelo, *vt in viis Dei ambulet.*

6. Sunt sanè ista verissima, & satis consentanea temporis articulo, sed est fortasse magis apta sententia, quā tenet Beda in epistola Iudæ, Albertus, & Hugo, Interlinearis, & alij, Nempe ideo Satan esse à dextris Sacerdotis, quia Iudæorum fœlicitati cùm inuideret, Angelorum, & piorum ex eo populo consiliis aduersabatur: nam Satan per impios in Babylone, & per Samaritas in Iudæa Hebræorum consilia, rationésque turbabat; neque quicquam sinebat expeditè, aut cum magno studij, ope ræque pretio administrari. Vt enim amicus à dextris est, vt iuuet, & protegat, quomodo Psalm. 15. dicitur. *A dextris est mihi ne commouear:* & Psal. 108. *Astitit à dextris pauperis, vt saluam faceret à persequentibus animam meam*; sic inimicus est à dextris, vt quod in nobis firmius est, & magis ad laborem idoneum, turbet, & debilitet. Quod sanè per Samaritas faciebat Satan, qui & manus dissoluebat artificum, & opus inchoatum nouis quotidie rationibus morabatur.

A dextris est Satan cùm nobis impedimento est.

Et dixit Dominus ad Satan.] Quidam ex Hebræis Angelum esse putant eum, qui nunc vocatur Dominus, quos è recentioribus aliqui sequuntur, Albertus, Stunica, Montanus, Gabriel Vasquez 1. to. in 3. p. S. Tho. disp. 112. cap. 4. Neque id mihi videbatur difficile, nisi viderem contrà stare omnium ferme Interpretum consensum, quod vt probarem, iis ego rationibus adducebar. 7.
Primùm, quia, vt cōmuniter Theologi docent, & nos multis probauimus in c. 7. Act. Angelus sępe in Scriptura Dei personam repræsentat, & eius loquitur nomine. Secundò, quia toto capite, vt constat, loquitur Angelus: quarę eidem hæc quoque verba videbantur esse tribuenda. Neq; reliqua cōmodè Deo adscribi posse, & fatentur omnes, & textus non obscurè docet. Neque multùm hæc verba differunt ab eis, quibus apud Iudā Michaël Archangelus diabolum increpuit. Acce-

dit quòd si Deus in ea visione oblatus esset Zachariæ, potiùs Sacerdos coram Deo stare diceretur, quàm coram Angelo: stat enim reus corã Iudice potiùs quàm coram patrono. Neq; si loqueretur Deus, videbatur dicturus in tertia persona; *increpet te Dominus*. Sed diceret Propheta potiùs increpatũ fuisse à Domino Satan. Adde ad extremũ, quòd Angelus in hoc capite multa dicit, quæ non minùs Deo tribui posse videbantur, quàm illa, de quibus nobis modò quæstio.

Hæc mihi grauia videbantur, vt existimarem loqui hæc Angelũ populi Iudaici tutelaré; neque occurrebat vlla ratio, quæ in contrariã partem admodùm vrgeret. Sed quando huc inclinat omniũ pene Doctorũ cõsensio, nos etiam cum ipsis idem amplectamur. Et sanè nomen יהוה *Iehoua* ineffabile, pro quo hîc *Dominus* ponitur, attribui Angelis nõ solet. Adde quòd hæc in visione oblata sunt Zachariæ, quasi ita fierét, vnde repræsentatio quædã erat, &, vt ita dicã, figurata actio; neque enim ibi Iesus Sacerdos erat; sed eius species. Quare licèt totũ illud Angelorum ministerio peractũ sit, fieri potuit vt per Angelos obiiceretur Zachariæ Dei aliqua species, sicut per eosdẽ proposita est Satanæ, & Sacerdotis. Neque tũc obstare videtur illa ratio, quæ communiter adducitur, quòd diuinam maiestatem non deceat adeò familiariter agere cum hominibus, cùm Angeli sint illi, qui figuratam illam actioné exhibent, in qua etiam imago quædam est Dei loquentis. Idem tenet cum aliis Interpretibus Bellarminus lib. 1. de Christo cap. 5.

8. Agitur ergo nunc Iesu Sacerdotis causa coram iudice Deo, & populi, cuius partes Iesus, vtpote Sacer dos sustinebat. Cui aderat Angelus, qui cum illo simul de populi reditu, atque salute laborabat. Pugnabat contrà acerrimè Satanas, ad quem Dominus, qui supplicem, & sordidum Iesum intuebatur, ait, *Increpet Dominus in te*. Qua voce fregit Satanæ vires adeò potenter, vt nullũ postea reliquum fuerit impedimẽtum, quominus inchoatum opus sine offensione ad exitum vsque perduceretur. Quod significat tam subita mutatio in Sacerdote facta; nam qui modò sordidus erat, & sicut torris ab incendio raptus, repentè mundis vestibus splendet cum cydari, ac reliquo ornatu Pontificio.

Increpet Dominus in te.] Qui hîc putant loqui Deum, cùm ipsis non admodùm faueat tertia persona, respondent interdum Deum de se ipso loqui, quasi de alio à se diuerso loqueretur, ex vsu Scripturæ, iuxta Hebræorum phrasim. Qua ratione Num. cap. 24. hęc Balaam de se ipso. *Dixit Balaam filius Beor*, &c. & Salomon de se Ecclesi. cap. 1. *Dixit Ecclesiastes*. De Deo quamplurima sunt exempla. Gen. 19. ita Deus. *Scio quòd præcepturus sit* (Abraham) *filiis suis, & domui suæ post se, vt custodiant viam Domini*, id est, meam. Num. 12. *Si quis fuerit inter vos Propheta Domini* (i. meus, *in visione apparebo ei*. Et statim de Moyse. *Ore enim ad os loquor ei, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt*, id est, me. Et sunt hæc omnino certa, & nos pluribus docuimus Cant. 2. ad illud, *Adiuro vos*. Erit ergo sensus: Ego Dominus, qui hîc sũ, increpabo te. Increpabat, credo, Satan Iesum Sacerdotem, dum accusationem premeret, & ad supplicium poscebat; in illum verò Deus, siue, vt probabile putabamus, Angelus increpationem retorquet, & minas.

9. Regul. Interdum aliquis de se tanquã de tertia persona loquitur.

Porrò

10. Porrò pro *increpet*, est futurũ, quod pro imperatiuo sæpe sumitur, significátque cum potestate, & obiurgatione imperare eo vultu, vocísque seueritate, vt aliquem deterreat, ac præcipitem abigat. Increpare verò in aliquem Hebraismus est, quem sæpe imitatur noster Interpres. Iisdem, credo, verbis Hebraicis vsus est Michaël cõtra diabolum in Epistola Iudæ, cùm dixit: *imperet tibi Deus*; vbi alij legunt, *increpet*. Sed est sensus omnino idem: nam verbum גער *gahhar*, *imperare* significat; sed seuerè & propositis minis, qualiter fieri solet in exorcismis. Et in Græco est ἐπιτιμήσαι, quod *increpare*, vel *conuitiari* valet.

11. *Qui elegit Ierusalem.*] Hinc constat quid Satanę propositum fuerit, dum staret à dextris Iesu, nempe non tã vt illi aduersaretur, quàm vt ædificationem Ierusalẽ impediret. Cui Deus dicit, frustra illum allaturum esse moras vrbis, templíque ruinis excitandis, quãdo ipse statuisset electam sibi Ierusalem, ad pristinam gloriam restituere.

12. Ignis pro maxima calamitate. *Nunquid non iste torris est erutus de igne?*] Rationem reddit cur malè malum absterreat dæmonem, quia si peccauit Iesus Sacerdos, aut populus in Sacerdote significatus, satis iam pœnarum vterque dedit, cùm ex incendio longo non aliter ereptus sit, quàm lignum, quod ex igne vstulatum euadit. Quæ dicendi forma satis indicat ærumnosam vitam inedia, laboréque confectam, qualem lamentabatur Ieremias Thren. 4. *Denigrata est super carbones facies eorum:* & cap. 5. *Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis.* Iisdẽ propè verbis vtitur Amos cap. 4. *Facti estis quasi torris raptus ab incendio.* Dicit ergo Deus satis exhaustum esse pœnarum ab eo populo; neque esse cur Satan diuinam iustitiam ad durius aliquod supplicium instimulet. Vel certè cùm ipse promiserit Ps. 67. eis qui inter medios cleros dormierint, vnde contraxerint, & in vestibus sordes, & nigrorem in facie, consequens esse vt veluti nix dealbentur, fiántque similes argenteæ columbæ in pallore auri, quod consecutus est Iesus, qui detractis indumentis squallidis, mundis induitur, & cydari splendet.

Stabat ante faciem Angeli.] Implorans, vt videtur, eius opem in eo cõflictu: & quia illius preces, & verba præcesserant, commodè subditur.

Qui respondit, & ait ad eos, qui stabant coram se.] Respondit vtique superior ille Angelus, qui causam Iesu, & Iudæorum agebat, qui communiter creditur esse Michaël; & conuersus ad alios inferiores Angelos imperat, vt auferant vestimenta sordida, & iterum ad Iesum conuersus dicit auferendam esse ab eo iniquitatem. 13.

Ecce abstuli à te iniquitatem.] Satis vsitatum est in Scriptura, vt *peccatum* sumatur pro peccati pœna. 2. Machab. cap. 12. *Sancta, & salubris est cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis soluantur*, id est, à pœnis pro peccato debitis. 1. Petr. 2. *Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum:* & Zachar. cap. 14. *Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatum omnium gentium.* Huic affine est, quòd etiam *peccatum* pro sacrificio, aut oblatione pro peccato sumitur: nam illud quodam modo pœna peccati est. Quare Christus peccatum pro nobis factus esse dicitur 1. Cor. 5. & Oseæ 4. *Sacerdotes populi peccata comedunt*, id est oblationes pro peccatis. Cùm ergo sordes illæ, & squallor in captiuitate contracta, quæ ablata sunt per Angelos à Sacerdote 14. Regul. *Peccatum, & iniquitas* pro peccatorũ pœna, & purgatione.

Iesu, propter iniquitatem prouenerint, ex vsu Scripturæ ab Angelo vocantur iniquitas.

15. Mutatoria quid. *Et indui te mutatoriis.*] Mutatorias vestes Montanus *Pontificias* interpretatur, quia illæ communes nō erāt, sed peracto sacrificio deponebantur. Adducítque illud Leuit. 16. *Depositisq́; vestibus, quibus priùs indutus erat, cùm intraret in Sanctuarium, relictisq́; ibi lauabit carnem suam in loco sancto, induetúrq́; vestibus suis.* Sed licèt Pontificio cultu indutus fuerit Iesus; quod tamē adeò certum non est, non tamen existimo mutatorias vestes esse Pōtificias: quia has videtur statim accepisse post cydarim; sed mundas, & pretiosas, quales nobilē iam, & ingenuum tanti populi præsidem decebat. Neque enim mutatoriæ vestes sacræ sunt, sed mundæ, & lautæ, quibus homines in festis vtuntur, deponúntque & mutant, cùm profestis diebus ab otio, atque munditia se rursus ad laborem expediunt. Certè Naaman 4. Reg. 5. Sacerdotalia vestimenta non tradidit Giezi, cùm vestes mutatorias duplices dedit. Neq; Deus cùm à filiabus Sion ablaturum se minatur mutatoria Isai. 3. de cultu agit, instructúque Pontificio. Septuaginta pro *mutatoriis* habent *poderem*, id est, vestem ad talos vsque demissam.

16. *Ponite cydarim mundam super caput eius.*] Cydaris est Sacerdotalis mitra, de cuius forma multis Iosephus lib. 3. Ant. cap. 8. & Hieronymus epistola ad Fabiolam de veste Sacerdotali. Vide etiam Riberam lib. 3. de templo cap. 8.

17. *Angelus Domini stabat, & contestabatur, &c.*] Aderat Angelus donec omnia complerentur, quæ futuram Domini salutem portendebant. Edicebat tamen Sacerdoti publica, atque solenni forma, vt viam Domini custodiret, si modò vellet dignitatem illam sibi esse perpetuam. Quod in Sacerdote, vt diximus, suo quoque modo populo denunciabatur, cuius splendor tandiu stetit, quandiu ipse, neque à data fide, neque à Domini voluntate defecit. Hîc obserua quomodo Angelus in persona Domini loquatur, viásque Domini vias suas esse dicat. Ex quo verisimile fit, quod antea suspicabamur, priora verba Angeli esse, non Dei.

Et custodiam meam custodieris.] Vsitatum est apud Hebræos adhibere accusatiuum verbo cognatum, qui plerumque significat id, quod continet, aut indicat, aut circa quod aliquo modo versatur actio. Abac. 3. *Audiui auditionem tuam*, id est, vocem, quæ auditur. Gen. 8. *Odoratus est Dominus odorem*, id est, rem odoriferam. Isai. 8. *timorem eius ne timeatis*, id est, minas, aut arma. Psalm. 115. *laudauerunt laudem eius*, id est, facta laudabilia. Sic hoc loco, custodire custodiam Dei, est Dei obseruare præcepta, quæ ideo tradita sunt, vt obseruentur. Eadem dicendi forma reperitur Leuit. 18. Nā vbi vulgatus habet, *custodite mea mandata*. Heb. est, *custodite custodiā meā*: & Num. 18. vbi vulgatus, *Excubabunt Leuitæ ad præcepta tua*. Heb. & Septuaginta, *custodient custodias tuas.* 18. Regul. Accusatiuus verbo cognatus id interdum significat, circa quod aliquo modo versatur actio.

Tu quoque iudicabis domum meam.] Non solùm hæc visio de Iesu Sacerdote, totóque populo oblata est Zachariæ, sed etiam de Iesu Domino nostro Seruatore, vt mox constabit. Monet ergo Angelus Iesum Sacerdotem, vt legem Dei custodiat, cuius obseruantiæ ergò pollicetur iudicaturum illum in domo Domini, & in atriis eius futurum esse custodem. An verò his verbis significetur vniuersalis administra 19. In Sacerdote à captiuitate summa potestas.

ministratio Reipublicæ Israëliticæ, qualem ante captiuitatem Reges habuerunt, vel tantùm rerum sacrarum, quarum cognitio ad Sacerdotes pertinebat, non facile iudicatu est: quia tempora ab hoc Iesu ad Machabæos vsq; valdè sunt obscura. Sed est verisimilius à Babylonica libertate summam potestatem penes Sacerdotes fuisse. Ita Iosephus lib. 11. cap. 4. *Penes Pontifices*, inquit, *fuit summa auctoritas, donec Assamonæorum* (id est, Machabæorum) *gens mutato rerum statu Regnum obtinuit.* Fuisse quoque Machabæos Sacerdotes satis constat ex eorum libris. Et lib. 20. cap. penultimo idem Iosephus. *Iesus Iosedech filius, & eius posteri quindecim vniuersi vsque ad Regem Antiochum Eupatorem statum Reipublicæ popularem rexerunt.* Cuius rei vestigium aliquod est in lib. Iudith, vbi Sacerdos magnus rem videtur administrasse bellicam. Neque contrà facit, quia hîc non populum iudicaturus esse dicitur, sed domum; quia *domus* sumitur pro populo Israël. Num. 2. *At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est.* & Ierem. 12. *Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam.*

20. *Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hîc assistunt.*] Quidam ita vertunt, *dabo tibi vias inter stantes istos.* Ita R. Dauid, & illum secuti nonnulli ex recentioribus, Pagninus, Vatablus, Montanus; quod etiam sequitur Chaldæus. Qui huius loci talem esse putant sententiam; futurum nempe vt, si legem custodiat, functus iam & munere, & vita ambulaturus sit inter eos, qui ibi aderant; aderãt autem Angeli. Ita vt non solùm temporalia bona promittat, id est, summam auctoritatem in Israël, sed etiam æterna. Diuersa translationis causa fuit, varia notatio punctorum: nam eædẽ literæ aliter, atque aliter notatæ alium, atque alium sensum reddunt. Si ita legas, vt nunc habet textus Hebraicus מהלכים *mahlechim*, ita dicendum esset, vt recentiores illi volunt cum Rab. Dauid. Sed Hieronymus, & LXX. legerunt absque dubio meliùs, מהלכים *mehalechim*: quem nos sequimur, quémque antiqui Patres secuti sunt. Promittit ergo Michaël Angelorum militiæ præfectus Sacerdoti maximo, ex Angelorum numero aliquot, qui illi adsint, tueantúrque ab iis incommodis, quæ Principi viro, summámque rerum obtinenti ab externis, atque domesticis hostibus imminere solent. Ex quo constat iis qui præsunt, non vnum Angelum; sed plures in custodiam dari.

Angelus Principũ aut prouinciarũ.

21. *Audi Iesu Sacerdos magne: tu, & amici tui, qui viri portendentes sunt.*] Hebraicè אנשי מופת *anse mopheth*, id est, *viri portenti.* Quæ verba varias translationes, & sententias admittunt, sicut etiam nostra translatio. Nã viri portẽti dici possunt, vel quia ipsi futuris sæculis portento futuri sunt, & typo rei alicuius. Qualis sine dubio fuit Iesus Sacerdos, qui Iesum Seruatorẽ adũbrabat: vel quia Prophetæ erant portendentes signis, & in typo prædicentes futura. Nam qui Christi typi sunt, qualis hic Iesus, Prophetæ dicuntur: neque aliter à Christo Abel dicitur Propheta, Lucæ 8. vbi dicit sanguinem omnium Prophetarum exquirendum esse à sanguine Abel, &c. & ita placet Hieronymo in illud Ezech. 4. *Si comedent filij Israël*: & sequitur Haimo, Albertus, Dionysius, & Ribera,

Qui typus fuerunt Christi, Prophetæ dicuntur, vt Abel.

ſentiunt ergo, vel hos viros dari in ſignum rerum futuratũ, vel his reuelari illa myſteria, de quibus ſtatim, vt illa poſtmodùm futuris ſæculis annuncient.

22. Alij putant hos vocari viros portenti, ſeu portendentes, ita vt vox illa *portenti* ſumatur paſſiuè, non tam vt ipſi futuri ſint aliis portẽto, quàm accepturi à Domino portenta, & ſigna, quæ obſeruant, & deſiderant. Ita Rab. Dauid, Vatablus, Montanus, & Lyra; & his non valdè diſſimilia Cyrillus, & Theodoretus. Et videntur id velle LXX. qui vertunt τερατοσκόποι, id eſt, *prodigiorum ſpeculatores, & obſeruatores.* Quod quidem à Iudæorum ingeniis non abhorret, qui ſigna quærunt, vt Chriſtus dixit, & Deus accommodatè ad illorum naturam vltrò ſigna offert Regi Achaz per Iſaiam cap. 7. In hãc partem magis inclinabat animus, niſi in aliam conſpiraſſet omnium pene ſententia: & illud *portendentes*, quod vulgatus adhibuit, magis ad edentes ſigna, aut prædicentes futura, quàm ad inſtructos de futurorum euentu pertineret.

23. Hoc tempore qui Prophetæ in Ieruſalem. Erant autem cum Ieſu Sacerdote, quo tempore moliebatur vrbis, templíque fabricam, aliquot Prophetæ, Aggæus, & Zacharias, vt liquet ex eorum vaticiniis, & Eſdræ 1. cap. 5. Fuit etiam Malachias, vt dicit Hieronymus, & Euſebius in Chronico, & Clem. lib. 1. Stromatũ; fuit quoque Ieſus ipſe, & Zorobabel, qui ſi minùs verbis, rebus tamen, & typo prophetauerunt. Imò, ſi credimus Hebræis, vt refert Lyra, etiam aderant tres pueri, qui in fornacem Babylonicam coniecti fuerunt. Neque cum hac expoſitione

Prophetæ dicti videntes. Septuaginta ſeniorum pugnat translatio: nàm τερατόσκοποι ſi accentus eſt in antepenultima, non tam ſignificat quòd ipſi portenta ſpeculentur, quàm quòd aliis pro portento conſpiciendi proponantur. Sicut alia verbalia nomina compoſita quæ antepenultimam acuunt, quod norunt, qui Græcè mediocriter ſciunt. Neque ſi τερατοσκόποι ſint, qui ſigna capiunt, aut vident, ideo non ſunt Prophetæ; ideo enim ſigna vident, non vt ſilentio premant, ſed vt annuncient aliis. Quare Prophetæ Videntes appellantur, & à Prophetia Viſio dicitur, & Prophetarum epitheton eſt.

Ecce ego adducam ſeruum meum Orientem.] Ad audienda verba hæc digniſſima, quæ gemmis notentur, & lapillis, animo iubetur eſſe attento Ieſus Sacerdos. Quæ miror ab aliquibus erepta Chriſto ad Zorobabel eſſe detorta; in quibus ſunt Hebræi iuniores, & quidam ex Catholicis, & in his Theodoretus, & Euſebius lib. 4. de demõſtr. cap. vltimo. Cui, ſi cætera conueniant, quomodo illud, *adducam*, aptè quadrabit, cùm iam adductus fuerit Zorobabel? Quando quæſo Zorobabel quaſi lapis cælatus à ſeptem oculis? Eſt ergo hîc ſermo de Ieſu Seruatore, vt communiter omnes, & Chaldæus apertè, qui vertit *Meſſiam*. Hoc itaque certum, de nomine plus negotij eſt. Pro *Oriente* Heb. eſt צמח *Semach*, quod *germen* ſignificat: quod per *(Oriens)* videtur optimè redditum; quia illa, quæ pullulant, & germinant, oriri dicuntur. Complures metaphoram à Sole: non à plantis petitam eſſe credunt. Quibus hoc perſuadet, & nomen *Orientis*, quod non tam plantis, quàm Soli accommodari videmus: & LXX. vertunt ἀνατολή, quo nomine vſus eſt Lucas cap. 1. *Viſitauit nos Oriens ex alto*. Quòd de Sole eſſe intelligendum ſuadet, quod 24. Chriſtus dictus Oriens.

quod statim sequitur; *illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent.*

25. Orientis metaphora non à Sole, sed à plantis. Multùm sanè momenti habet tot Patrum auctoritas, à quibus discedere audacis est animi, non tamen possum non abire in aliorum sententiam, qui à plantis similitudinem ducunt, non à Sole. Quod satis indicat vox Heb. צמח *Semach,* quæ de Sole nullo modo, de plantis optimè, imò solùm dici potest. Et ita omnes, præter Hieronymum, *Germen* interpretantur: imò Hieronymus ipse non raró. Isai. 4. Ierem. cap. 23. & 33. Quare dubitandum non est apud Hieronymum idem valere (*Germen,* & *Oriens.*) Quod apertè docet infrà cap. 6. ad illud, *Ecce vir, cuius nomen est Oriens.* vbi Heb. צמח *Semach.* Ait enim (*Oriens*) *significare* ἀνατολὴν, ἀναφυὴν, βλάστημα, *id est, germen, quia ex se repentè succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit.* Verba sunt Hieronymi, vbi tribus nominibus germen significantibus, quid sentiret, expressit. Neque quicquam addidit, quod esset Soli affine, vel claritati.

26. Neque vox ἀνατολὴ, qua Lxx. sunt vsi, quicquam incommodat; nam licèt *orientem Solem* sæpe significet, non tamen raró plantarum ortum, aut germinationem: imò propriè ἀνατέλλεσθαι de plantis dicitur, & per metaphoram ad alia traducitur, vt scribit Suidas. Et, vt omittam externos, Scriptura plurima nobis suppeditabit exempla. Psal. 103. vbi nos habemus, *producens fœnum iumentis*: & Hieronymus, *germinans herbam.* Lxx. habent ἐξανατέλλων: & Ierem. 23. vbi Hieronymus, *suscitabo Dauid germen iustum.* Lxx. legunt ἀνατολὴν. Quare Ribera putat in illo Lucæ 1. *Visitauit nos Oriens ex alto,* vsurpari (*Oriens*) pro germine, quia putat ad hunc locũ allusũ esse: neq; obstare quod statim subditur id quod proprium est Solis; *illuminare his qui in tenebris,* &c. quia putat ex vna metaphora migrationẽ factã esse ad aliam; quod in Scriptura est frequens. Quid dicendum sit de hoc loco Lucæ, nihil hîc moror, sed illud certum esse credo, neque infrà apud Zachariam cap. 6. sermonem esse de Sole, sed de germine. Cuius sententiæ sunt quotquot hîc pro *Oriente, Germẽ* reddunt: sunt autem, vt dixi, omnes præter Hieronymum. Tenent præter hos Ribera, Montanus, Vatablus, Legionensis lib. de nominibus Christi, titulo, *Pimpollo-stunica,* Viegas Apoc. cap. 1. sect. 8. Quàm verò sæpe Christus *germen* dicatur, vel mediocriter versatis in Scriptura notum est.

Quia ecce lapis, quem dedi coram 27.
Iesu.] Alia nunc vtitur similitudine, qua confirmat animos eorum, qui variè iactati excitare languentem spiritum non poterant, vt magnum aliquid sperarẽt rebus iam pene collapsis. Docuerat venturum esse germen de quo priùs Isaias cap. 11. *Egredietur virga de radice Iesse,* quæ Regem, Ducémque populi designabat ex radice Dauid, quæ variis incommodis videbatur excisa; vnde excitandum toties dicitur germen Dauid; nunc alia similitudine, quia de templo construendo agebatur, ostẽdit quanta futura sit templi maiestas, & amplitudo, cuius futurus erat Iesus Seruator lapis angularis. Agit verò de Ecclesia ex Iudæis, Gentilibúsque cõflata, quos vnus lapis studiis, moribusque disiunctos arctè copularet. De quo lapide Isaias 28. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatũ, angularem, pretiosũ, in fundamento fundatum.* Huius autem lapidis typus erat, & exemplar

Iesus filius Iosedech, priùs quidem in vestibus sordidis : deinde verò cum stola munda, & Pontificia cydari in templi fabricam sedulò incumbens.

28. *Super lapidem vnum septem oculi sunt.*] Incidimus in locum difficillimum, in quo variè auctores, & se ipsos torquent, & à se vicissim variè distrahuntur. Montanus duos hîc lapides videt: alterum de quo priùs, quo significatur eius templi fabrica, atque duratio, quam tunc vrgebant Principes à captiuitate iam reuersi: alterum verò non manu factũ, id est, Christum, siue eius Ecclesiam, quæ altiori quodam consilio, & septem oculis in eam intentis constructa est.

29. Alij communiter vnum lapidem esse putant, sed adhuc variè explicant. Quidam illum esse credunt, qui cap. 4. dicitur stanneus in manu Zorobabel; & illi septem accommodant oculos, de quibus suo loco dicemus. Sed interim si hanc explicationem admittamus, sensus esse posset non ineptus; nempe, lapidem illum stanneum, id est, perpendiculum, aut aliquam regulam, seu mensuram tectonicam habere supra se septem oculos, quia magnus artifex Deus magno consilio, & summa attentione totum opus metatur, atque definit. Sed sunt multa, quæ minùs cum hac expositione congruunt.

30. Alij oculos in lapide statuunt, ita vt lapis oculatus sit: sed hi etiam variè : nam quidam septem Spiritus sancti dona hîc esse putant, & in his est Hieronymus, Rupertus, S. Thom. in cap. 5. Apoc. & alij non pauci. Alij sepem spiritus, de quibus Apoc. cap. 5. & infrà cap. 4. sed in re obscura, atque impedita dicam quod mihi magis videtur ad veritatem.

Et primùm arbitror vnum tantùm esse lapidem, & in eo significari Iesum Seruatorem. Neque quisquam est, qui aliter sentiat præter Montanum. Per *lapidem* verò significari Christum notius est, quàm vt multis à nobis probari debeat. Existimo autem ostensum esse Zachariæ ante faciem Iesu Sacerdotis lapidem impolitum, & rudem, qualis erat ille, qui reprobatus sæpius tandem factus est in caput anguli, & qualis ille Dan. 2. qui excisus sine manibus statuam deiecit. Deinde verò ostensum esse Prophetæ lapidem illum futurum esse pretiosum, iuxta illud Isai. 28. *Mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem, pretiosum.* Reddit deinde rationem quomodo, aut qua specie futurus sit pulcher, atque pretiosus lapis ille, dum dicit; *super lapidem vnum septem oculi sunt.* De quorum oculorum instructu, ac lumine quid statuam, nihil planè compertum est. 31. Iesus in lapide significatus.

Mihi valdè videtur probabile, quod alij sentiunt, oculatum esse lapidem; eósque septem oculos, septem esse Angelos, qui in variis metaphoris dicuntur assidere Christo, tanquam eius voluntatis administri. Facit ad hæc non dissimilis loquendi modus, quo in Apocalypsi Ioannes vsus est, vbi in septem oculis totidem sine dubio intelliguntur Angeli. Crebræ autem sunt allusiones in Apocalypsi ad hunc Prophetam, & dicendi modus non dissimilis. Sed de hac re agemus pluribus sub finem cap. 4. ad illud. *Septem isti oculi sunt Domini.* Ex quibus huic sententiæ plus accedet probabilitatis. 32.

Sed

33. Septē oculi pro attentione. Sed nunc magis mihi videtur expeditum, si septem oculi pro attētissima consideratione sumantur, magnóque consilio. Septem enim pro multis, & oculos pro attentione vsurpari solere, nemini, credo, dubiū est. Erit ergo huius loci sententia; summo studio, ac cura cælandū esse rudem illum & impolitum lapidem, qui oblatus est Zachariæ. Quod probat id, quod statim subditur: *Ecce ego cælabo sculpturam eius*; quia Dei oculi pro septem, id est, pro infinitis sunt.

34. Vsitatum est inter Prophetas, vt in hoc nostro sępe obseruauimus & in Isaia sæpissimè, vt quoties in eo quod proponitur, aliqua apparet Christi vmbra, aut temporis Euangelici, auocetur sermo ab historia, & typo, & ad Euangelici tēporis mysteria traducatur: quod in hoc rerum articulo spectare licet. Obiectus fuerat Iesus Sacerdos squallidis lacerísq; vestibus, quales retulisse videri potuit ex longo, duróque seruitio; quibus depositis assumpta Pontificia stola, & veste mūda, illustris repētè visus est, & veneratione dignus. Hæc species, & nomen ipsum Sacerdotis satis adumbrabat Seruatorem Iesum. Nam sicut ille sordidus priùs, & abiectus, deinde verò lautus, & gloriosus visus est, sic Christus deposita illa specie, quā è nostro squallore cōtraxerat, perfunctus iā acerbissima morte gloriosissimus apparuit. Hoc idē alia similitudine ad maiorem rei firmitatem, & lucem iterum exprimitur, in lapide priùs impolito, & rudi, deinde magno studio, & singulari artificio mirificè cælato. Fuit quidem Iesus Seruator lapis ille paruus, quē vidit Daniel cap. 2. excisum sine manibus, qui deinde creuit in montem magnum despectus in hominū oculis, quādiu in terris mansit in mortali statu, qui deinde cælatus est à Deo septem oculis, id est, magno studio in eā curam intento. Priùs flagris, spinis, & clauis, sicut etiam lapis qui primùm durè versari, tundi, ac solui videtur ab artifice, qui tunc reprobatus videri potuit hominum iudiciis; deinde ad gloriam, dū illa, quæ priùs videbantur ad ignominiam inflicta, decori fuerunt & pulchritudini. Ac tandē ea ratione super lapidē tanto artificio, curáque excultum fundata fuit Ecclesia, id est, templum aliud illustrius eo, in quod tūc Iesu Sacerdotis incumbebat industria. Quod impleuit vniuersam terram; sicut paruulus ille lapis, de quo Daniel, magnum creuit in montem.

Quomodo in lapide adūbratus Christus.

Septuaginta vertunt, *Ecce ego fodi foueam*. Aquila, *sculpam aperturam eius*. Eodem ferme modo Symmachus, & Theodotio: & est sensus idem, sed magis explicatus. Nam lapis ille ita priùs videbatur sculptus, vt dissipatus potiùs, & deformatus apparuerit, quàm cælatus, & pulcher. Sed illa vulnerum vestigia; atq; foramina, & sinus ex plagis relicti, quæ aperturæ, & foueæ vocari possunt; ita fuerunt à summo artifice, & à septem ipsius oculis illuminata, vt nihil humani oculi vnquā viderint, neque ad aspectum præclarius, neq; ad gloriam illustrius. Deus itaque fodit foueā, quia percussit Christum. Isai. 53. *propter scelus populi mei percussi eum*: sed cælauit illum, quia excitauit à mortuis, & per Passionem gloria, atque honore coronauit. 35.

Et auferam iniquitatem terræ illius in die vna.] Dixerat nuper ablatam esse iniquitatem à Iesu Sacerdote, id est, à populo in Sacerdote repræsentato; vbi *iniquitatem* esse diximus 36.

sordes illas, quas propter iniquitatem in exilio contraxerat. Quæ tamen à populo non vno, sed multis postea dieb. ablatæ sunt: nã adhuc multi Hierosolymis aberant; neq; dum his qui à Babylonia redierant, omnia libera erant ac soluta. Quare in Iesu Seruatore, id est, in huius vmbræ corpore, ac veritate hæc intelligenda sunt, non in Sacerdote filio Iosedech: quia nullus fuit dies, qui simul ab omnibus sordes abstersent. In Iesu verò Seruatore lõgè secus: nam vbi vltima manus accessit exculpendo lapidi, quod in morte accidit, vnus, atq; idem dies & Christo sculpturæ, & vitæ, & mũdo iniquitatis, & exilij finem attulit. Qua verò ratione sublata dicatur iniquitas terræ, cùm tamen post Christi mortem plurima quotidie flagitia pullulent, disputant Theologi, docéntque sufficienter esse à Christo prouisum, quò omnis deleretur iniquitas, modò homines diuinũ illud beneficium dignè velint suscipere; & eo sensu dici posse Christo moriente mortuum quoq; fuisse peccatum, & hominem veterem eodem, quo Christus ligno, crucifixum. Neque hic loquendi modus alienus est à Scriptura, quæ id dicit ab aliquo fieri, qui vt faciat, dignus atque idoneus est, vt pluribus ostẽdimus in illud Act. cap. 23. *De spe, & resurrectione mortuorum ego iudicor*. Et sunt in Scriptura locutiones aliquot huic non dissimiles. Isai. 33. *populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas*. Et Ecclesia canit in vigilia Natiuitatis Domini, *crastina die delebitur iniquitas terræ*.

Quomodo vna die iniquitas terræ à Christo sublata.

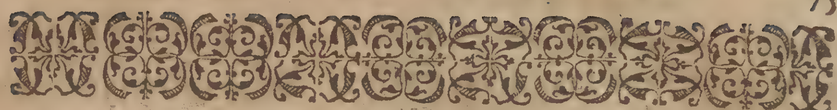
Regul. Id ab aliquo dicitur fieri, qui vt faciat, dignus & idoneus est.

37. *Vocabit vir amicum suum subter vineam.*] Quãuis populus ille sub hæc tempora pacem nactus fuerit, tutóque potuerit sub vite, & ficu securũ otium agere: hæc tamen multo meliùs in tempus conueniunt Euangelij, in quo omnium rerum abundantia, veráque tranquillitas, & nũc maximè, & aliis Scripturæ locis sæpe promittitur. De Euangelio igitur, & spirituali pace præcipuè sermo est: quia à bellis ille populus post hæc verba otiosus omnino nõ fuit; imò nũquam magis, neque maiori cum incõmodo vexatus est. Eisdem pene verbis vsus est Micheas cap. 4. *Sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam; & non erit qui deterreat*. De eadẽ pace loquitur Isai. 2. Ose. 2. Amos cap. vltimo. Esse autẽ sub ficu, aut vite, vulgaris est, & Prouerbialis Hebræorum forma, quæ securam indicat quietem: nam vbi infensi sunt hostes, aut latrones vicini, nemo per otium, aut quietem audet in agris morari. Prouerbium autem natum est ex Hebræorum consuetudine, quibus vsitatum est vites, & ficus serere, quibus solum Hierosolymitanum, vtpote petrosum, & asperum, aptius est; & arboribus quàm segeti idoneum magis. Porrò quàm totus ille tractus abundet vitibus, docet ipsum vinearum nomen toties repetitum. De ficuum abundantia, ac nobilitate illud argumẽto est, quòd massæ ex illis fiunt in vsum totius anni. Abigail 1. Reg. c. 25. inter alia munera obtulit Dauid ducentas massas caricarum, & eidem Siba seruus Miphiboseth 2. Reg. 16. centum massas palatharum, quod est omnino idem. Fructus verò ficuum ibi esse suauissimos, constat ex parabola, seu apologo de oliua, ficu, vite, & rhammo, qui refertur in lib. Iudic. cap. 9.

Esse sub vite, & ficu, Prouerbium.

Ficus in agro Solymitano frequẽs.

ARGV

ARGVMENTVM QVARTI CAPITIS ZACHARIÆ.

OBlato aureo candelabro, cui ex oleario vasculo, quod in summo stipite erat, in septem lucernas per totidem fistulas, seu infusoria oleũ infunditur: & quod ex aurea materia duo oliuarum rami à dextra, læuáque amplectuntur, ac cælant, significat Propheta prouenire non à Zorobabel, aut ab alia Iudaici populi virtute, vt templum instauretur Solymitanum, & res Iudaica moliori loco sit. Deinde varia impedimenta, quæ multis ex locis ostendebantur, sublatum iri demonstrat. Tandem, vt breui absoluendam esse templi constructionem significetur, ostenditur Zorobabel cum tectonico perpendiculo, quasi iam vrgeat opus, & formam ædificij cæmentariis præscribat. Ad extremum explicatur quid portendant septem lucernæ, & duæ oliuarum spicæ quæ obiectæ fuerunt: illæ affixæ; hæ verò insculptæ in candelabro.

CAPVT IV.

1 *ET reuersus est Angelus, qui loquebatur in me, & suscitauit me quasi virum, qui suscitatur de somno suo.*

2 *Et dixit ad me; Quid tu vides? Et dixi; Vidi, & ecce candelabrum aureum totum, & lampas eius super*

PARAPHRASIS.

1 CVm ab aliis visionibus aliquid intercessisset moræ, rediit ad me Angelus mihi familiaris, & me attentum, & vigilem esse fecit, perinde atque si è somno dormientem excitasset.

2 Rogatus ab eo, quid vidissem, respondi, obiectum mihi esse candelabrum ex auro solido, in cuius fastigio, id est, in lenticula, quæ in summo esset candelabri stipite; lampas erat. In capite verò candelabri, id est,

in summa parte scapi, cui erat imposita lenticula cum summa lampade, septem visebantur lucernæ in coronæ modum subiectæ oleario vasi, siue lenticulæ: quibus ex lenticula per septem infusoria, seu canales, qui lucernas cum lenticula coniungebant, oleum influebat.

caput ipsius, & septē lucernæ eius super illud: & septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius.

3 Huic verò lenticulæ cui imposita erat summa lampas, & quam septem lucernę, quasi ex eius fundo pullulantes coronabant, insculptę erant ex auro duæ oliuæ, altera à dextris, altera à sinistris lampadis, quæ lucebat in summo.

3 *Et duæ oliuæ super illud: vna à dextris lampadis, & vna à sinistris eius.*

4 Tunc ego dubius quid sibi vellet tam illustris, atque argumentosi candelabri species, oraui Angelum, qui mihi loquebatur, me vt de illius artificio, ac significatione doceret.

4 *Et respondi, & aio ad Angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc Domine mi?*

5 Quod ipse fecit postquam intellexit nihil de candelabri portento mihi esse exploratum.

5 *Et respondit Angelus, qui loquebatur in me, & dixit ad me; Nunquid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non Domine mi.*

6 Ait igitur ad me: Hoc signo hieroglyphico, quasi sermone suo alloquitur Deus Zorobabelem Ducem populi, cuius hic est sensus. Quemadmodum cādelabrum hoc, in quo ciuitatis, & templi vmbra quædam est, oleo abundans quod continet affatim, funditque lenticula, & tot lucernis instructum, tam latè splendet, vt vides, sine vlla Zorobabelis opera, aut populi labore, sed tantùm mea virtute, atque consi

6 *Et respondit, & ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.*

7 *Quis*

consilio: sic etiam non tam Zorobabelis opera, ciuitas, & templum, quàm meo consilio, atque virtute instaurabuntur.

7 *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planum: & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiã gratiæ eius.*

7 Et nunc agente me, dicit Dominus, ô mons magne, qui te Zorobabelis consiliis, atque studiis opponis (siue Dæmon sit, qui grauiter fert ad Dei gloriam aliquid institui, siue Babylonij, aut Samaritani, qui vrbis, templíque fabricam morantur & impediunt) quantumcunque tumeas, & in altum efferaris, redigeris in planum. Quare cùm iam, ô mõs magne, impedimenti nihil afferre possis, rem Zorababel eò deducet fauentibus iis, qui priùs aduersabantur, vt imponat primarium, id est, summum lapidem, qui extremus est in ædificando, & ædificio toti speciem, & firmitatem præbet. Neque minor erit gratia templi à Zorobabele constructi, quàm eius quod à Salomone priùs excitatum est.

8 *Et factum est verbum Domini ad me, dicens.*

8 Rursus loquutus est Dominus ad me, docuítque futurum, vt domus illa, quæ priori non esset inferior, breui absolueretur.

9 *Manus Zorobabel fundauerunt domum istam: & manus eius perficient eam: & scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos.*

9 Eadem (inquit) manus Zorobabelis, quæ primum demisit fundamenti lapidem, imponet extremum, & perficiet opus. Tunc verò non erit quòd vllus vestrûm dubitet me missum esse à Domino exercituum

10 *Quis enim despexit dies paruos? &*

10 Et quis est qui diem illum despexit, in quo templi huius, quod humile, aut quod ignobile futurum

videbatur, fundamenta posita sunt? Ecquis qui vndecunque oboriri impedimenta contemplatus, nunquam putabat fore, vt ad summũ hæc perduceretur fabrica? Ecquis acclamationes, quę in prima magnorum operum molitione esse solent festiuæ, permixtas esse videt perturbatione, ac luctu? Ecce illi lætabuntur, & videbunt in manu Zorobabel perpendiculum tectonicum, quo per otium templi fabricam metabitur, atque describet, & quietè, ac securè descripta ingenio, opere perficiet.

lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel.

Postquam Angelus aperuit mihi, quid in vniuersum sibi vellet candelabrum aureum, iam speciatim explicat alias candelabri siue partes, siue ornamenta. Et imprimis septem lucernas totidem Domini oculos esse dicit, id est, septem Angelos, qui toti mundo præsident, quique propter datum sibi à Domino ministerium oculi dicuntur Dei. Et nunc quasi collectis totius mundi viribus adiutores sunt Zorobabeli ad templi molitionem.

Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram.

11 Cùm iam doctus essem de toto candelabro, & specialiter de septẽ lucernis, reliquum erat, vt de duobus oliuis, quas cælatas esse dixi in candelabro, ab Angelo docerer.

11 *Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt duæ oliuæ istæ ad dexteram candelabri, & ad sinistram eius?*

12 De illis ergo Angelum percõtatus, cùm primùm nihil mihi respondisset, iterũ vrgeo, ac rogo, quid essent duæ illæ spicæ, aut rami oliuarum, qui ex rostris candelabri assurgunt, id est, ex ea parte stipitis, quæ lenticulam sustinet, & vnde erumpunt

12 *Et respondi secundò, & dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in qui-*

quibus sunt suffusoria ex auro?

punt suffusoria, seu fistulæ, per quas oleum in lucernas infunditur?

13 *Et ait ad me dicens: Nunquid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non Domine mi.*

13 Cùm omnino negarem nosse me quænam esset duarum oliuarum significatio.

14 *Et dixit: Isti sunt duo filij olei splendoris, qui assistunt Dominatori vniuersæ terræ.*

14 Respondit Angelus, in illis oliuis expressos esse duos ordines, qui vngi oleo, ac designari solent, Regium nimirum, & Sacerdotalem. Qui cùm vni, aut alteri regioni, aut ministerio præsunt, vniuersæ terræ Dominatoris administri sunt.

COMMENTARII IN CAP. IV. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

INcidimus in locum, qui diu optima torsit ingenia, neque tamẽ è multis explicatio est vlla, quæ curioso, ac studioso lectori omnino satisfaciat. Nos ex omnibus aut cõflabimus, aut amplectemur vnam, quæ si non vndequaque vera sit, dabimus tamen operam, vt proximè ad veritatem accedere videatur.

1. *Et reuersus est Angelus, qui loquebatur in me.*] Apparet ex his aliquid temporis intercessisse inter hanc, & superiorem visionem. Neque si Angelus hic tutelaris est Zachariæ, existimandus est recessisse, sed nouo quodam afflatu ad futuram visionem Prophetæ animum excitauisse. Neque alienum est à Scripturæ consuetudine, vt aliquid dicatur fieri, cùm factum esse declaratur. Aderat quidem semper cum Zacharia tutelaris Angelus, sed cùm ad illud vsque temporis vestigium præsentiæ suæ non edidisset sensibile aliquod indicium à superiori Prophetia, iuxta communem hominum sensum, & loquendi modum, à quo Scriptura nõ abhorret, recessisse putabatur: rediit verò cùm certum præbuit suæ præsentiæ testimonium. Si verò Angelus sit alius, qui Zachariæ, quatenus Prophetæ aderat, quísque spiritus Prophetiæ dici potest, hic sanè abesse potuit, quia cùm Prophetia habitus non sit, sed Dei donum, quod aliquando abesse à Propheta solet, vt communiter docent Theologi, nihil mirum si à Propheta recesserit, reuersúsque fuerit, cùm adesset iam à Deo noua species, quæ vt Prophetæ cognitionem non effugeret, necessarium erat vt instrueretur, & confirmaretur ab Angelo.

Reg. Aliquid fieri dicitur, cùm factum declaratur.

Angelus Prophetię non semper adest Prophetæ.

Et suscitauit me quasi virum, qui suscitatur à somno.] A somno suscitari se dicit, vel quia in alta eorum, quæ viderat, contemplatione defixus erat, neque aliter quàm qui alto immersus est somno, à se totus abierat: vel quia præ cœlesti, atque prophetico splendore reliqua tenebrarum instar obtinent, in quibus qui dormit, iacere existimatur.

Et ecce candelabrum aureum totum.] Mirum est quot Doctorum, atque Interpretum oculos istius candelabri splendor perstrinxerit. Adsit vtinam nobis illuminator Spiritus, in cuius ipse imagine proponitur, vt eius nos & formam spectare, & quid portendat cognoscere, ac declarare possimus.

De lampade, quæ supra caput esse dicitur, res est satis obscura, neque admodùm inter se consentiunt Interpretes. Heb. est גלה *gulah*, quã Pagninus *lẽticulam*; Tigurina *discum rotũdum* interpretatur. Neque aliter videtur de vocis significatione sentire Hieronymus, qui alibi *lẽticulam* conuertit, & ita appellari censet columnarum capita (de quo statim.) Si ita statuas, in summo candelabro nulla spectatur lampas, sed tantùm rotundum illud, & concauum corpus, quod summum occupat stipitis caput:

caput: neque plures erunt, quàm septem lucernæ, ad quas è lenticula per canales oleum deriuatur. Neque admodùm vrget vox (*lampas*) quam pro *lenticula* vulgatus adhibuit, quia sæpe res contenta pro continente sumitur per metonymiam; atque ideo *lampas* pro vase; in quo lucere solet lampas, vsurpatur. Quomodo sæpe apud profanos auditur *ænea lampas, argentea lampas*, & similia. Quare qui ita hunc locum exponeret, nihil diceret aut contra Hebraicum textum, aut contra vulgatam translationem. Et quidem Hispanorum vulgo vas illud, quod pro lucernis comparatum est, *Lampara* vocatur. Sed quoniam in aliam explicationẽ cum Hieronymo, & Cyrillo incumbunt complures alij, & ita conuertunt Lxx. nos quoque cum pluribus sentiamus, & ad 7. lucernas summam adhibeamus lampadẽ, ad quam ea, quæ deinde sequuntur, attemperemus.

2\. Candelabrum hoc diuersum ab eo, de quo Exod. cap. 25.

2\. Quod ad candelabri formã spectat, mihi certũ est non esse eandẽ, quæ Exod. c. 25. describitur: tũ quia ibi multa sunt, quæ in hoc candelabro Propheta nõ vidit, vt lilia, sphærulæ, & scyphi: tum quia ibi 7. erant lucernæ; hîc verò, 8. iuxta translationẽ vulgati. Qui præter summã lãpadẽ, quæ est in summo stipitis seu lenticulæ fastigio, de quo statim, septem alias adiungit. Illîc sex calami, in quibus totidẽ lãpades sunt, egrediuntur è lateribus candelabri, ternæ è quolibet latere: sed in hoc nostro septem lucernæ sic sunt superiori, ac mediæ subiectæ, vt illã ambiant instar coronæ. Ita putat Montanus, & Isidorus Clarius. Reliqua, vt credo, aperta sunt: illud verò probandũ, coronę in modũ dispositas esse lucernas subiectas priori & pullulare è lateribus.

3\. Lucernæ in candelabro instar coronæ.

3\. In summo stipite, id est, in capite candelabri lampadem esse dicit vulgatus. Pro *lampade* Heb. est גלה *gulah*, quã Hieronymus multis in locis vertit *lenticulam*, id est, vas sic appellatum à figura rotunda, quod etiam alibi significare putat *capita columnarum*, ab eadẽ rotunditate. 3. Reg. 7. n. 41. & 42. Significat etiam *fontem*, seu, *scaturiginem* Iosue c. 15. & Iud. 1. Nã vbi vulgatus habet: *Da mihi irriguũ superius*, in Hebraico textu est גלות *guloth*, id est, *aquarum scaturigines*. Ex his non est difficile coniectare, quid sit lampas illa, seu lenticula, quæ est in capite candelabri, quæ sanè & ad speciẽ pulchra, & ad vsum commodissima est. Præstat enim candelabro id, quod capitellũ columnæ: & quia lenticula vas est, & plenum olei, & quasi scaturigo, & lucernam fouet, quam habet supra se, quęque lampas dicitur, & ad septem lucernas, quas habet subiectas, & quasi erumpentes è fundo ipsius, oleum trãsfundit: & ideo tot habet infusoria, quot sunt lucernæ. Infusoria autẽ voco non olearia vasa, seu lenticulas olei, quæ sint veluti alligata singulis lucernis, vt multi volunt; seu foramina, per quæ à vase aliquo supra candelabrũ, & ab eo separato oleum in lucernas influat; sed vel canales, vel fistulas, quæ à lenticulæ fundo, seu à scaturigine ductæ oleũ ad lucernas transmittunt, coniungũntque illas cum ipsa lenticula, non secus atque collum alia membra cum capite connectit. Pro *infusoriis* Heb. est מוצקות, quod non tam significat vas in quo aliquid cõtinetur quàm id, per quod aliquid communicatur, & transfunditur. Quod nos iuxta vim Hebraicæ vocis vocare possumus *euacuatoria*, seu *infundibula*.

Neq; difficilẽ facit hãc sentẽtiam, 4.

Reg. *Super interdum* idē quod *iuxta significat.*

quòd tam infusoria, quàm lucernæ, & lampas, seu lenticula esse dicuntur non in capite, nempe candelabri; sed super caput: nam siue vocem Hebraicam עַל *hhal*, siue Latinam *super* consideres, vtraque sæpissime ponitur pro *in*, seu, *iuxta.* Exod. 16. *Quando sedebamus super ollas carnium.* Num. 26: *Locutus est super Iordanem ad Iericho*: & Psal. 23. *Fundauit terram super aquas*: & Psal. 136. *Super flumina Babylonis ibi sedimus.* In quibus locis *super*, idem est quod *iuxta.* Erant igitur lucernæ super caput candelabri, cui summa lampas, quæ erat in lenticula, seu scaturigine, insederat; sicut sphęrulæ, seu capitella esse dicuntur in columnarum capitibus 3. Reg. cap. 7. Ex quo apparet illam candelabrorum formam, quæ nostris temporibus frequens esse cœpit, & de quorum inuentione, atque arte aliqui sibi valdè placent, nouam non esse, sed à Deo summo artifice iamdudum oblatam Zachariæ. Neque enim existimo aliam esse candelabri figuram, de qua nunc laboramus, nisi quòd quæ hoc tempore lautioribus hominibus in vsu esse cœperunt, vnum, aut alterum ellychnium habent; hoc tamen propheticum septem lucernis instruitur, & coronatur, præter illam, quam in summa lenticula fuisse diximus.

Sed obiiciet aliquis plures videri fuisse canales, siue fistulas, quàm lãpades, seu lucernas, quæ, vt diximus, pullulant ex lenticulæ fundo. Illæ enim septem sunt; infusoria verò, si textum consulas Hebraicum, multo plura? vbi enim Vulgatus legit *septem infusoria*, Hebr. textus habet שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה *shibhah vau shibhah*, id est, *septem, & septem*, quæ geminatio, aut numerum duplicat, ita vt quatuordecim numerentur fistulæ, aut numerum distribuit, ita vt septem, & septem idem sit quod septena. Si priori modo accipias, duæ fistulæ cuilibet attribuuntur lucernæ, quia lucernę septem sunt; fistulæ verò seu canales quatuordecim. Si posteriori, septem infusoria oleum cuilibet suppeditant lucernæ. Ego primùm opinor nullo modo canales hîc esse quatuordecim, quia, vtcũq; sit de alio quouis idiomate, apud Hebręos (quod ego viderim) geminatũ nomẽ siue numerale sit, siue aptũ distributioni, nunquã numerũ duplicat, sed distribuit: non enim *duo, duo*, siue *duo & duo*, quatuor significant, sed multitudinem in binarios plures distributam; quomodo Marcus cap. 6. vbi vulgatus, *vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos*; Græcè est δυὸ δυὸ, i. *duos duos*: at vt vides, plures erant quàm quatuor. Genes. 7. plurima ingressa sunt arcam animalia munda, quæ tamen ingressa sunt septena, id est, in septenarium numerum digesta, quæ Hebraicè dicuntur, *septem septem*, & ex immundis plura quàm quatuor: at ingressa dicuntur, aut ingredi iubentur eodem cap. vers. 2. & 9. *duo & duo*, id est, bina. Neque obstat ad hanc distributionem si media intercedat coniunctio: habemus enim in Scriptura exempla non pauca, in quibus coniunctione media geminatum nomen distributionem ordinatam significat. Facit ad hoc exemplum, quod modò produximus Genes. 7. *duo & duo.* Vide quæ diximus ad illud Isai. cap. 27. *congregabimini vnus & vnus*, id est, singuli.

Sed illud difficilius, quomodo sin-

gulis

gulis lucernis ſeptena non ſint addita roſtra, infuſoria, ſeu canales; nã, vt diximus, vox alicuius numeri geminata numerum illum ſæpiùs distribuit: at nemo dixit præter R. Salom. & Mont. tantam vel affingi, vel appendi ſingulis lucernis canalium multitudinem. Non nemo cogitare poſſet in antiquis codicibus non fuiſſe geminatum שבעה *ſibhah*: neque id temerè, quando neque à vulgato neque ab aliquo ex antiquis Interpretibus, quod ego viderim, additum eſt aliquid, quod vocis geminationi reſpondeat: qui verò vocem illam in tranſlatione geminant, recentiores ſunt. Sed ſi demus antiquiſſimis etiam temporibus iteratam eſſe vocem illam, non tamen inde neceſſariò fit, numerum illum ſeptenarium ibi diſtributũ eſſe, quod planè viderunt Septuaginta, & vulgatus, qui ſimpliciter non *ſeptena* reddidêre, ſed *ſeptẽ*. Et hoc mihi omnino videtur eſſe dicendum cũ omnibus aliis, vno aut altero excepto, vt etiam volunt, qui pro *ſeptem, ſeptena* conuertunt. Tunc autem, vt Vatablus putat, affirmationis gratiâ iteratur illud *ſeptem*, in hunc modum. *Septem lucernæ ſuper illud, ſeptem inquam, ſunt, & ſeptem infuſoria lucernis ipſis*: ita vt ſeptem ſecundo loco poſitum referatur ad lucernas; aut certè ſit quædam anadiploſis ſatis in Scriptura frequens, quæ vocem iterat, aut ornatus tantùm gratiâ, aut cum aliqua etiam epitaſi, vt Ierem. cap. 2. *Foderunt ſibi ciſternas, ciſternas diſſipatas*. vbi in ciſternis ſecundo lo o poſitis aliquid proponitur cõſiderandum altiùs. Quaſi diceret; non erant ciſternæ ſolidæ, quæ collectam aliunde pluuiam conſeruarent; id enim minùs haberet ſtuporis, ſed erant diſiectæ, atque rimoſæ. Tale eſt illud Iſaiæ c. 40. *conſolamini, conſolamini*: & illud Pſalm. 136. *Exinanite, exinanite*. Sic ergo nunc hic erit ſenſus cum epitaſi: *ſeptem ſunt lucernæ, ſeptem inquam, quare ſatis ſplendoris erit*. Aut ſi ſeptem ad infuſoria referas, *ſeptem, ſeptem inquam, ſunt infundibula, ſingula ſingulis lucernis; quare ſatis erit olei ad fouendam flammam*. Hæc in re dubia, atque coniecturali dici poſſe videntur non abs re.

De figura minùs, credo, difficile, de ſignificatione difficillimum explicatu eſt. Hieronymus ſanè ingenuè fatetur in fine capitis non omnino ſibi placere, quæ ibidem docuiſſet. *Hæc*, inquit, *vt quiuimus, & vt noſtri ingenioli vires ferre potuerunt, loquuti ſumus, & Hebræorum, & noſtrorum varias opiniones breuiter perſtringentes. Si quis meliùs, imò veriùs dixerit, & nos libenter melioribus acquieſcemus*. Et, vt iam ad rem accedamus, quidam hîc putant de præſenti rerum Iudaicarum ſtatu eſſe viſionem hanc. Ita Lyra, & Doctores Hebræorum, vt dicit Hieronymus; alij de Eccleſia, & hi ſunt ex Catholicis plerique. 5.

Candelabrum typus Reip. Iudaicæ, & Eccleſiæ.

6. Ego hîc cum Theodoreto mihi perſuadeo vtrumque ſignificari in candelabro, & ſtatum Iudæorum præſentem, typicè tamen; & Eccleſiæ, quem præſertim intuetur hæc ſpecies. Quia verè in templo conſtruendo, atque exornando illa contigerunt, quæ in hoc ſpectamus candelabro; ſed illa eadem multo illuſtriora contemplari licet in Eccleſia. Vt ergò candelabrum typus eſt templi, rei-

que publicæ Iudæorum ex captiuitate ad pristinam gloriam reuocatæ; sic templum, atque Respublica restituta typus est Ecclesiæ. Nunc de Iudaica; pòst verò de Christiana Republica videamus.

7. Dissiparat Dominus nobilissimum templum, sustulerat ex eo aurum, aut obscurarat, iuxta illud Threnor. 4. *Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides Sanctuarij?* Extinxerat candelabrum, quod instar Solis quoquouersus radios in omnes partes diffundebat. Quod multo antè qui candelabrum conflauit, Salomon prædixit Prouerb. 23. *Lucerna impiorum extinguetur*: & Ierem. 25. *Perdam ex eis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, & lumen lucernæ.* Nunc verò Deus quicquid obscuritatis est, & squalloris in auro, detergit, & ideo ex auro solido producit candelabrum, & accendit lucernam, neque vnam, aut alteram, sed octo, illisque à lenticula, seu scaturigine iugi oleum præbet.

8. Candelabrũ typus templi, & populi Iudaici. Quod proximum est vt fiat, significari, aut dici iam esse factum, notum est in Scriptura, & nos multis ostendimus in illud Cant. 2. *Introduxit me Rex.* Cùm ergo propitio iam Deo, & impensè fauente Iudæorum rebus, quamcelerrimè templi fabrica esset absoluenda, sexto nimirum anno Darij, proponit iam signum perfecti templi, aureum candelabrum cum octo lucernis, & suo, & lucernarum lumine longè, latéque collucens. Candelabrum autem non solùm templi omnium nobilissimi, sed totius Iudaicæ gentis esse signum, docuit Imperator Titus, qui in triumpho de Iudæa capta candelabrum inuexit eius gentis insigne, quod nunc etiam in antiquo fornice Romæ visitur. Et vt suum genus profiterentur Iudæi apud exteras gentes (quod etiam factum puto apud ipsos domi) lucernas habebant liliis insculptas, qualia efficta erant in aureo templi candelabro: sic enim Persius Satyra quinta cùm de festis ageret Iudæorum.

At cùm
Herodis venêre dies, vnctáque fenestra
Dispositæ pinguem nebulæ vomuêre lucernæ
Portantes violas.

Vides quemadmodum Iudæi candelabro sibi familiari, violis, id est, liliis instructo suum sibi genus, & sacra profitentur.

Illa ergo lenticula, quæ supra cādelabrum est, & in medio lucet, summa lampas, Deus est, à cuius Spiritu, vt statim dicetur, non ab industria, aut robore Zorobabelis vim habet, ac splendorem totum illud opus. Ab eo enim habent, vt splendeant subiectæ lucernæ, quia ab ipso oleum habent. Septem verò dicuntur, vel quia in illis adumbratur templum, cuius candelabrum septem tantùm lucernas habuit; aut quia septenarius numerus multitudinem indicat, aut excellentiam. Futurum autem splendorem populi maximum post exilij tempora, & sæpe clamarunt superiores Prophetæ, & hic noster proximè, cùm dixit capite 2. *& in gloria ero in medio eius.* 9.

Hieronymus ex Hebræorum mente alium adducit eius candelabri

delabri sensum; qui in eo legem intelligunt, quibus etiam lampas, quæ in extremo fastigio fulget, Christus est, qui caput est legis, & totum illuminat mundum. In septem lucernis totidem Spiritus sancti dona; in septem infusoriis significari putant illa dona per legem ad homines deriuari. Duas autem oliuas legem interpretantur, & Prophetas.

10. Candelabrum Ecclesiæ typus. Hæc de Iudæorum Republica. De Ecclesia variè Interpretes, & Patres accipiunt. Anastasius Episcopus Nicenus in quæstionibus in Scripturam quæst. 52. candelabrum B. Virginem esse putat, quoniam materiæ expertem lucem gestauit Deum incarnatum. Verùm communiter alij in candelabro Ecclesiam agnoscunt. Cyrillus, August. hom. 8. in Apoc. (si fortè opus illud Augustini est) & non potiùs Tichonij; & viri Ecclesiastici antiqui, vt refert, & sequitur Hieronymus. Lampas media Christus esse putatur, ita Hieronymo referente, veteres Ecclesiæ magistri, item Hebræorum multi: eodem modo Cyrillus, qui eò refert illud Isaiæ 62. *Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur vt lumen iustitia mea, & salutare meum vt lampas accendatur.* Idem Anastasius suprà. Dicitur autem perquàm bellè Christus lampas illa sublimior, quia & ipse caput est Ecclesiæ, neque infusorium habet, per quod ab aliis oleum mutuatum accipiat; cùm in se habeat, vel potiùs ipse sit olei perennis quædam scaturigo. Effundit autem in lucernas, quibus vallatur circùm, & coronatur Ecclesia; quia ab ipso iusti, vt luceant, habent; de cuius plenitudine omnes accipiunt. In septenario numero multi significantur, nempe quotquot Dei gratiâ, & sibi ipsis splendorem accipiunt, & Ecclesiam illustrant. Septem autem infusoria, seu fistulæ, aut canales Sacramenta sunt, per quæ vis illa viuifica, qua iusti & viuunt, & lucent, ad ipsos illabitur. Hæc quæ à me paucis comprehensa sunt, ab aliis pluribus explicantur, quæ prudens omitto, quia neque difficilia sunt, neque obscura.

Et duæ oliuæ super illud, vna à dextris lampadis, & vna à sinistris.] Priùs de figura agemus, sitúque oliuarum, deinde de significatione ipsius. 11. Oliuæ nõ separatæ à candelabro. Oliuas non esse supra candelabrum, vt aliqui volunt, tanquam aliquid ab eo diuersum, sicut neque lenticulam, in cuius summo lampas est, mihi maximè videtur probabile. Neque contrà facit quòd dicuntur esse super illud, id est, caput candelabri; quia vel *super*, pro *iuxta* ponitur, vt nuper vidimus; vel certè erant super scapo; id est, in summo scapo, aut stipite candelabri, cui proximæ erumpebant septem lucernæ, quæ ex lenticulæ fundo pullulabant, inter quas positæ esse dicuntur oliuæ duæ: deinde lenticulæ hærebant, in qua erat oleum pro lucernis omnibus; quod promptum habemus ab ipso textu: *Et duæ oliuæ super illud, vna à dextris lampadis, & vna à sinistris eius.* Ex quo colligo lenticulam non dici caput, sed extremum illud stipitis, in quo lenticula est, sicut capitellum, seu epistylium in columna.

12. Verisimile est oliuas non esse oblatas Zachariæ in propria specie, sed expressè in candelabro ex aurea materia. Deinde verisimilius est oliuas non esse obiectas Zachariæ in propria ac naturali specie cum glauca fronde, cum nigris, aut pallentibus baccis; sed ex aurea materia,

quale totum erat candelabrum, ita vt pars essent ipsius, & ornamētum: sicut vasa pretiosa cælari solent, aut includi illustri aliquo, atque ingenioso emblemate, quod plerunque vsum ostendit operis cælati. Vt si in mulctrali vasculo capram, aut pastorale signum insculpas. Quare in poculis, vasculísque vinariis cælari solent illa, quæ vel vini naturam indicant, vel quæ ipsius vim frangunt, & ab ebrietate liberant. Martialis lib. 8. Epig. 50. in phiala vitem depingit, quæ vinum gignit. Theocritus Idyl. 1. hederam, quæ ab ebrietate vendicat, & Baccho sacra est. Anacreon in poculo, absque dubio ex sui temporis consuetudine, Ode 17. cælari iubet vites, & racemos. Vide Gellium lib. 19. c. 9. De eodem poculi emblemate est Epigramma in 2. lib. Epig. Græcorum. Virgilius in poculo vtrumque coniunxit, hederam, & vitem; sic enim Eclog. 3.

——Pocula ponam
Fagina, cælatum diuini opus Alcymedontis,
Lenta quibus facili torno superaddita vitis;
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.

Sanè Trebellius Pollio in Claudio ad finem inter dona numerat vascula huiusmodi emblemate cælata. *Misi*, inquit, *ad eum discum corymbatum argenteum librarum 20. lanceam argenteam pampinatam librarum 30. pateram argenteam hederatam librarum 20.* Vasa autem aquaria piscibus cælari solita probat illud Martialis lib. 3. Epig. 26.

Artis Phidiacæ toreuma clarum,
Pisces aspicis, adde aquam, natabunt.

Legisse me memini Sacerdotes Isidis initiari solitos hausto lacte & poculo mammillato, id est, instructo, ac cælato mammillis, quæ illius poculi vsum, & liquorem ostenderent, vt est mihi verisimile, in quo tamen loco non succurrit. Sic ergo in candelabro lucernis instructo, cui necessarium oleum, & in lenticula, quæ vas olearium est, aptissimè expressę sunt oliuæ, à quibus oleum exprimitur, sicut vinum à vite. Neq; admodùm verisimile est, cùm illud candelabrum, quod Exod. 25. describitur, lilijs, scyphísque mirifico opere sit exculptum, item alia vasa sacra non pauca, hoc candelabrum in quo & templum & Iudæorum status iam melior portendebatur, aliquo ornamento, siue emblemate caruisse. Vocantur verò oliuæ, qua ratione qui mare æneum sustinere videntur, dicuntur boues, & quæ Pontificiæ vestis fimbrias instruunt, malogranata, & quæ parietes templi pingunt, palmæ vocantur; cùm tamen sint earum rerum imagines.

Stipes

a. Stipes seu scapus candelabri. *b.* Caput stipitis supra quod est lenticula. *c.* Pars summa lenticulæ, vbi est summa lampas. *d.* Lampas summa. *e.* Septem rostra seu canales ex fundo lenticulæ, per quos ad lampades deriuatur oleum. *f.* Septem lampades. *g.* Duæ oliuæ quæ ex duobus rostris assurgunt, ad vtrumque latus summæ lampadis.

Dice

13. Quid duæ oliuæ significent in populo Iudæorum. Dicemus hîc, licèt ante suum locum, doctrinæ, & claritatis gratiâ, quid sibi velint hæ duæ oliuæ adiunctæ candelabro; & vt priùs in lampade, atque lucernis fecimus, quid in Iudæorum nouo statu priùs, deinde quid in Ecclesia portendat, exploremus. Sanè rogatus Angelus sic respondit obscurè Zachariæ, vt pertenuem ab eius responsione, seu oraculo lucem habeamus. Ait enim in extrema capitis parte: *Isti sunt duo filij olei, qui assistunt Dominatori vniuersæ terræ.* Et primùm obscurum est, quid hi filij olei; actiuéne sumantur, an passiuè, id est, an ipsi recipiant oleum, & vngantur illo, aut gignant, infundántque aliis: nam vtrumque indicat hæc loquendi forma.

14. Et vt de Hebræorum Republica priùs agamus, communis est Hebræorum sententia, hîc per duas oliuas intelligi Iesum Sacerdotem, & Zorobabel Ducem; alterum ex Leuitico Sacerdotali genere: alterum ex Regio; nam vtrumque vngi solere satis in Scriptura frequens. Dicuntur autem oliuæ, aut quia vncti sunt oleo, aut quia ipsorum opera, ac ministerio Deus splendere fecit populum antè in exilij, atque obliuionis tenebris obscurum. Vt enim lucernæ ab oleo habent, vt luceant, & quodammodo viuant; sic populi splendor in lucernarum corona significatus ab oliuis, ex quibus oleum exprimitur, emicat, & fouetur.

15. Christus à Zorobabel, & Iesu adumbratus. Sed huic expositioni videtur obstare, quòd lenticulam Christum esse diximus, qui in subiectas sibi lucernas oleum infundit: sed oleum priùs in oliuis est, deinde in vasculis oleariis, vnde videri posset à Zorobabele, & Iesu Sacerdote sumpsisse Christum oleum, potiùs quàm eisdem communicasse. Huic difficultati, quæ sanè leuis non est, sic occurri posset; vel à duabus oliuis, quæ genus Regium, & Sacerdotale designant, Christum adumbrari, qui Rex est, & Sacerdos, & Regum, ac Sacerdotum maximus, qui vnctus est ea plenitudine, vt vas dicatur oleo vsquequaque, & quacunque diffluens; septem implens lucernas, id est, infinitas, iuxta septenarij numeri proprietatem; imò totus sit oleum effusum. Quod, vt in Canticis diximus, valet illud; *Oleum effusum nomen tuum.* Vbi ex Scripturæ consuetudine, sponsi nomen pro sponso vsurpari posse docuimus. Vt autem figura, atque vmbra obscurè aliquid, atque impropriè indicat, sic oleum obscurè tectum, atque inclusum in oliuarum baccis, præsertim si in aurea materia figuratæ sunt, pretiosum verè oleum in aureo exundans vasculo significant.

Vel sanè oliuæ duæ, quicquid habent olei, à lenticula, cuius fundo affixæ, & quasi radicatæ sunt, per radices hauriunt (sicut naturales plantæ succum trahunt à terra) quasi lenticulæ oleo sint irrigatæ. Neque enim sine causa oblati in ea visione sunt Prophetæ rami, seu stipites oliuarum pullulantes ex ea parte candelabri, vnde prodibant infusoria, per quæ oleum transfundebatur ad lucernas. Sic enim textus: *Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro?* Optimè verò in oliua designantur Pontifices, & Reges: vt enim oliua illo nobili, atque dulci succo ita sibi pinguis est, vt tamen aliis quoque suauem illum, ac pinguem liquorem communicet, sicut 16. A Christo alij Sacerdotes, & Reges oleum accipiunt.

etiam mater ita plena habet vbera, vt ex illis lac infans exugat: eodem modo Doctores, & qui aliis quoquo modo præsunt, instillare aliis debent, quam accepêre à Deo olei pinguedinem.

17. Hi duo filij olei, Iesus Sacerdos, & Dux Zorobabel, assistere dicuntur Dominatori vniuersæ terræ. Vbi videri alicui posset, quod etiam cuidam Hebræorum magistro placebat, Dominatorem vniuersæ terræ esse Persarum Regem. Neque deest aliqua species, quæ Iudæum illum in eam cogitationem, seu errorem potiùs inducere potuerit: quia Regis Persarum ea erat in reliquas etiam gentes potestas, vt ad illum auxilij gratiâ confugerent, quibus à Potentioribus, aut vis, aut periculum immineret. Quare ab Osea capit. 5. & iterum capite 10. *Rex vltor* vocatur Assur. Quòd si Assyriorum Rex vltor appellatur, multo magis Persarum Rex Darius, qui Assyriorum Imperio non solùm Babylonicas vires, sed etiam Persicas, ac Medicas adiunxit. Sed hoc magis probatur ex verbis Cyri, qui apertè dicit se dominatorem vniuersæ terræ, Esdræ libro primo capite primo. *Omnia*, inquit, *Regna terræ dedit mihi Dominus*. Accedit, quòd pro *Dominatore* non est אדני *Adonai*, quod de Deo dicitur: sed אדון *Adon*, quod tam ad hominem pertinet, quàm ad Deum. Huic ergo Regi, & dominatori terræ assistere dicuntur hi duo, quia apud eum in magno sunt loco, & gratia, atque eius ope aliis esse possunt ornamento, & solatio erecto templo, & instaurata vrbe, & hostibus, qui ædificationis opus morabantur, aut deletis, aut submotis, aut tandem ad pacem, fœdúsque traductis.

Rex Persarum dictus vltor.

Nihilominus puto in hoc candelabro nullum Regi Persarum esse locum, quia hæc altiora sunt, quàm quæ in personam illam conueniant. Quid enim Regem illum summam esse lampadem dicamus, quæ à se fouetur, & lucet; & ex qua alia omnia vt luceant, habent? Maximè quia Apocal. cap. 11. vbi sine dubio ad hoc caput allusum est, Princeps, ac Dominator vniuersæ terræ Deus est. Est ergo Dominator iste Christus, cui astant duo illi Hebræorum Principes, tanquam magnorum operum administri. Nam assistere alicui, ex Scripturæ vsu, ministrare est: & cap. 3. suprà cùm ad ministros loqueretur Dominus, ad illos dixisse scribitur, *qui stabant coram se*. Reges ergo, & Sacerdotes ministri sunt Dei, per quos diuina potentia maxima quæque præstat in humanis. Hi verò si modò velint sanctè datas sibi partes implere, assistere debent, expectaréque à Domino quid, quóue modo aliquid factum esse velit. 18.

19. Sed iam ex vmbra ad lucem, & à typo ad veritatem candelabrum vocemus. De Ecclesia hîc sermo præcipuus est, quam adumbrat templi, vrbísque instauratio, & de fideli populo ad fidem, & meliorem statum adducto; cuius symbolum est Iudæorum genus à Babylonica seruitute, & sordibus ad antiquam libertatem, & gloriam vocatum. In hoc verò candelabro aureo planè, & mirè quoquouersus lucem diffundente duæ oliuæ sunt; sed non omnibus eædem. Quidam, vt Hieronymus refert, Eliam esse putant, & Moysem,

Candelabrum Ecclesiæ vmbra.

qui Christo in aureo candelabro fulgenti, id est, in transfigurationis gloria astiterunt: alij vtrumque Testamentum; alij Eliam, & Enoch: neque ibi Hieronymus quid sibi magis probetur, ostendit. Cyrillus populos esse putat Gentilem, & Iudaicum ad Ecclesiam aggregatos. Albertus, Petrum, & Paulum, quorum alter circumcisionis, alter præputij minister fuit. Pleríque eò inclinant vt Eliã, & Enoch esse statuant; probaríque putant liquidò Apocal. cap. 11. vbi Ioannes spectasse videtur hunc locum. Cùm enim ibi de extremis Ecclesiæ, mundíque temporibus ageret, hæc inquit: *Et dabo duobus testibus meis* (supple, spiritum meum) *& prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis. Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.* Græcè pro *candelabris* est λυχνίαι, quæ non tam *candelabrum* significat, quàm *lucernam*. Et quanuis neque Ioannes tradat, qui sint testes isti, neque auctores ea de re inter se conueniant, communis tamen opinio est esse Eliam, & Enoch, quos Dominus viuos adhuc ad instaurandam grauem illius sæculi ruinam reseruat. Et nos pluribus ostendimus in caput 3. Actorum, vbi explicuimus cùr Iudicij dies dicatur *restitutionis*. Vide Riberam, & Viegas, sanctum Thomam, Aretham, & Bedam, omnes in capite 11. Apocal. & Suarez 2. tomo in 3. partem disputatione 55. sectione 2. Gregorium homilia 12. in Ezechielem, & Riberam hîc. Qui omnes, & cum his è iunioribus alij in oliuis duos illos testes Eliam, & Enoch agnoscunt.

Quidam in duabus oliuis agnoscunt Eliam, & Enoch.

20. Res sanè obscura, & cui conspiciendæ, atque illustrandæ necessaria est aurei candelabri diuina lux; quæ vt mihi adsit, etiam, atque etiam oro. Licèt illud de duobus testibus Elia, atque Enoch non sit improbabile, & si quos speciatim, illos maximè designet oliuarum vmbra; suspicor tamen aliud sibi velle magis commune, quódque non solùm ad postrema Ecclesiæ tempora, sed etiam ad vniuersam, totámque Ecclesiæ administrationem pertineat. Quare existimo in oliuis designari, qui in Scriptura vngi consueuerunt, quibúsque Deus ad suæ Ecclesiæ gubernationem, animarúmque bonum præsertim vtitur, quales Reges sunt, Sacerdotes, & Prophetæ. Nam & hos quoque vngi in Actis docuimus, vt probat Elias, qui iussus est loco sui Prophetam Elisæum vngere. 3. Reg. 19.

Optimè verò eiusmodi viri oliuis comparantur, quia ab illis nihil nisi oleum exprimitur, quo & leniuntur vulnera, & sanantur. Neque quod habent suauitatis, & succi tam habent sibi, quàm aliis, in quorum vsus libenter effundunt. Quare Dauid optimi Regis præclara forma oliuæ dixit se esse similem Psalmo 51. Fundunt verò oleum, quia oleo rigantur, & ideo in cornu filio olei plantati sunt. Isai. 5. Qui locus *filius olei* dicitur, quia oleo pinguis, & quasi rigatus est. Mihi hoc loco maximè verisimile est, eandem esse significationem arcæ cum duobus Cherubim ex materia oleagina assistentibus, & lenticulæ cum lampade in eius summitate lucente cum duabus oliuis. Nam sicut Deus ex propitiatorio reddebat oracula, atque adeò inter Cherubim (qui scientiæ 21.

Probabilius in duabus oliuis Reges, & Sacerdotes significari.

tiæ multitudinem significant, vt docet Hieronymus in capite 10. Ezechielis ad finem, & epistola 103. ad Paulinum) sedere dicitur, quia ibi oraculis edendis suæ sapientiæ documenta præbet. Et quia hæc doctrina ab eius quoque clementia nascebatur, Cherubim de lignis oliuarum erant fabrefacti. 3. Regum capite 6. Sic etiam quia in lenticula, quæ summo capite ardenti lampade fulgebat, Christus figuratur, qui & ipse fulget, & à sua misericordia alij habent vt fulgeant, inter duas oliuas collocatur; quæ & misericordiæ signa sunt, & vt in aliis splendor foueatur, materiam præbent. Hi verò Sacerdotes sunt, & Reges illi quidem, quia eorum *labia custodiunt scientiam.* Malachiæ 2. Hi autem, aut quia leges ferunt, aut ab aliis latæ, vt integrè seruentur, sedulò laborant. Per vtrosque verò Deus alios illuminat, ac regit, instillátque oleum, vt per illos, atque ex illis deinde ad alios transmittat. Hi nempe sunt, qui oleum vendunt, vt dicit Origenes, & auctor imperfecti in Matthæum capite 25. quos quia non inuenerunt virgines fatuæ extinctis lampadibus, à nuptiali conuiuio, atque deliciis repulsæ sunt. Et quia isti interdum neque oleum habent, quia licèt plantati in cornu filio olei, id est, in Ecclesiæ medulla, & proximi lenticulæ oleo redundanti, aliquid magis amant, quàm oleum; ideò, proh dolor! in terra tanta est diuinarum rerum ignoratio, tam ignota misericordia, tam frigida charitas, ne dicam extincta.

22. Cùm vbique & semper emicare debeat hæc lux, maximè vbi antecessêre tenebræ. Quod ardens hoc candelabrum satis ostendit, quod tunc octo lucernis latè fundit fulgentissimam flammam; quando sublato templo, & extincto candelabro septuaginta annorum interuallo longissimæ noctis tenebras discussit. Et ideo accommodatè ad hunc locum, in quo pene cœcus, & mortuus Hebræorum populus lucem intueri, ac respirare cœpit, Elias, & Enoch duæ oliuæ, & duo candelabra esse dicuntur Apocal. capite 11. quia idem pene præstitêre mundo magna ex parte ab Antichristo decepto, atque seducto; quod candelabrum hoc aureum populo à Babylonico exilio redeunti. Quod enim Iesus Sacerdos, & Zorobabel præstitêre in populo reuocando, id Elias, atque Enoch in restituenda extremi sæculi ruina. Et ita explico Sanctos, qui oliuas in hoc candelabro descriptas Eliam esse dicunt, & Enoch: neque enim illos speciatim designari puto, sed cùm optimè expleuerint, quod facere debuerunt, qui generatim in oliuis significantur, commune illud symbolum aptè duobus illis testibus accommodant. Qua ratione etiam Ioannes Baptista, sicut lucerna ardens, & lucens dicitur, sic etiam oliua dici non immeritò posset. Sicut etiam qui Euangelicam lucem, & Sacramenta in Regiones barbaras induxerunt, quia & Euangelij lucem circumferunt, & diuinæ misericordiæ oleum instillant. Certè Ecclesia duobus fratribus Ioanni, & Paulo, in Antiphona ad *Magnificat* accommodat. *Isti sunt*, inquit, *duæ oliuæ, & duo candelabra lucentia ante Dominum.*

Quo modo Elias, & Enoch duæ oliuæ

Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens.] Rogauit Propheta quid portenderet candelabrum antea descriptum. Respondet Angelus verbum esse Domini, qui interdum signis hieroglyphicis loquitur, non aliter quàm verbis. Deinde explicat quis sit illius candelabri, id est, sermonis hieroglyphici sensus.

23. *Non in exercitu, neque in robore.*] Quemadmodum candelabrum, & lucem habet, & oleum sine vlla Zorobabelis opera, sic templum, & ciuitas, quæ Babylonicus furor euerterat; cuius symbolum cãdelabrum est, non tam Zorobabelis robore, ac studio, quàm agente Deo instaurabuntur, & in eam redibunt amplitudinem, à qua priùs exciderant.

24. *Sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.*] *Spiritum* sumi pro voluntate, atque animo, siue studio, ac fauore, satis notum est. Ait ergo Dominus per Angelum, illustrem illam tanti operis molitionem non esse virtutis, aut industriæ Zorobabelis, sed fauoris, ac voluntatis diuinæ. Si verò de Ecclesiæ longè admirabiliori fabrica accipias, docet Angelus non esse humanæ artis, aut industriæ, sed bonitatis Dei, qui spiritu suo duas oliuas fœcundas fecit olei, quod in communem vsum effunderet, id est, Apostolos, & Doctores alios Euangelicos animauit. Neque enim opus illud tantùm volentis est, & currentis, sed miserentis, atque agentis Dei. Huc facit illud Iud. 7. *Multus tecum est populus, nec tradetur Madian in manu eius, ne glorietur contra me Israël, & dicat; meis viribus liberatus sum.*

25. *Contra Ecclesiam vis nulla potens.* *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planum.*] Loquitur de Zorobabel afflato iam, atque instructo Spiritu diuino, id est, omnipotenti virtute corroborato, cui nihil est arduum, nihil, quod non statim aut cadat, aut frangatur. Et quidem si de templo sumas, atque vrbe, non restitit mons magnus Darius; imò potiùs suam, eámque non mediocrem opem ad perficiendum contulit. Neque vis illa hostilis, quæ fabricam aut impediebat, aut morabatur, quicquam potuit contra armatam diuinitùs Zorobabelis manum. Si de Ecclesia, neque mons magnus diabolus, neque tyranni rerum domini, qui & montes videbantur ita aut sua, aut aliorum opinione sublimes, vt fastigio cœlum putarentur attingere, vel habere diuinam aliquam potentiam, seu diuinæ proximam, qui verè portæ sunt inferni, aduersus Ecclesiam præualuerunt; aut contra diuinæ legis præcones, quos cœlestis impleuit, atque legauit Spiritus, quicquam nisi inani conatu sunt moliti.

Quod ad vsum nominis pertinet, 26. *Mons magnũ principem indicat.*
notum est in *monte* intelligi solitos magni nominis Principes, iuxta illud Abacuch 3. *Contriti sunt montes sæculi, incuruati sunt colles mundi*: & Isai. 40. *Omnis mons, & collis humiliabitur.* Et quidem Rex Babylonis mons pestifer vocatur Ierem. cap. 51. Quòd verò etiam diabolus mõs dici possit, docet hîc Hieron. ex aliorum sententia Matth. 17. *Vnde* Matth. 17.
cùm à lunatico Apostoli Dæmonem expellere non possent, causam à Domino sciscitati audiunt. Amen dico vobis, si habueritis fidem sicut granum synapis, dicetis monti huic, transi hinc, & transibit: & nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus non eiicitur, nisi per orationem, & ieiunium. Mons ibi diabolus accipitur. Hæc Hieronymus. Huius verò rei illustre habemus exemplum in eo conflictu, quem iniit Dauid adolescentulus, belli-

bellíque rudis cum vastæ molis Gigante, & ab adolescentia sua bellatore; vbi exiguus lapis à funda coniectus vastissimum illum montem in planum redegit; quod ita contigit, quia Dauid instar Zorobabelis non in exercitu, neque in robore, sed in spiritu Dei congressus est.

27. Cæterùm cùm addidit, *in planum*; metaphoram persecutus est: nam cùm sternuntur montes, nihil exuberat, sed omnia sunt plana, nisi mauis hîc *planum* pro valle sumere, quod fecit Chaldæus. *Quale tu*, (inquit) *cum Zorobabele reputaris Regnum stolidum, nónne sicut vallis?* Septuaginta vertunt, *vt corrigas*. Et quidem à radice ישר *iasar* vtrumque deduci potest. Neq; admodùm diuersus est sensus: nam corrigere non poterit, aut moderari res Iudaicas, qui stratus est virtute diuina, & coæquatus solo. Porrò nota interrogationis ponenda est post *Zorobabel*, hoc sensu: ô mons magne, quid tu coram Zorobabel? Deinde additur, *in planum*, ac si dicat, non eris mons, sed locus planus, & depressa vallis. Et ita nũc distinguunt Biblia à Sixto correcta.

28. *Et educet lapidem primarium.*] Si de statu templi, reíque publicæ Iudæorum sermo sit, sensus est non difficilis, quem amplectuntur Doctores Hebræorum. Primarius lapis Hebraicè אבן הראשה *eben harosah*, id est, *lapis capitis*, seu *capitalis*: quia caput est totius ædificij, & extremus in opere construendo. Quasi dicat: consummabit Zorobabel nemine impediente inchoatum opus. Sin autem de Ecclesia, sensus est. Imponet Dominus summum angularem lapidem Christum Iesum, super quem cap. 3. septem oculos fuisse dixerat. Dicitur verò Christus lapis primarius, & quia primus in Ecclesię fundamento positus est, & quia summus est in opere; quíque non solùm ornat, sed etiam munit, & continet totum ædificium. Vtrunque dixit Petrus 1. epist. cap. 2. *Ad quem accedentes* (Christum) *lapidem viuum*, &c *& ipsi tanquam lapides viui superædificamini*. Ecce fundamentum: deinde. *Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum*. Ecce caput. Fundamentum est igitur, & fastigium, alpha, & omega, principium, & finis. Vide de hac re plura in cap. 4. Actuũ ad illud, *lapidem quem reprobauerunt*.

Septuaginta vertunt, *lapidem hæreditatis*; qui sensus paulo diuersus est, non tamen incommodus. 29.
Iuxta quam versionem *lapis* pro templo, aut etiam vrbe commodè videtur sumi posse; qui tunc educitur quando excitatur, & erigitur. Dicitur verò lapis hæreditatis Domini, quia illum locum præcipuè ex omnibus elegit sibi in hæreditatem Deus, iuxta illud Psalm. 78. *Venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum*. Porrò iuxta hanc translationem verisimile est, lapidem hæreditatis esse illum, qui excitari solet quasi signum, & titulus, quo ager alicui vindicatur, qui vindiciæ posset appellari, vulgo Hispanorum, *Coto ò mojon*: aut quo ager ab agro discriminatur, quémque non immeritò limitarem, seu terminalem appelles; qualis erat, qui apud Romanos dicebatur terminus. Vide quæ diximus capite 9. ad illud; *Quia lapides sancti leuabuntur super terram eius*. Educi ergo

lapidem illum primarium iuxta hæc, erit locum illum, qui deſertus videbatur, rurſus notari, & deſignari à Deo terminali, aut vindiciali lapide tanquàm maximè propriam Domini poſſeſſionem. Sicut locus ille, vbi lapis à Iacob erectus eſt, *Bethel*, id eſt, *domus Dei* vocatus fuit Geneſ. cap. 28. quaſi pro cultu Domini deſtinatus.

30. De Iudæorum ſtatu. *Et exæquabit gratiam gratiæ eius.*] Variè locus hic exponitur, neque ſanè facilis explicatu eſt. Hebr. pro *exæquabit*, eſt תשאות *teſuoth*, quod verbum non eſt, ſed nomen in plurali numero, quod à radice שוא *Saua* quidam interpretantur *clamores*, ſeu *acclamationes*. In his eſt Rabbi Dauid, Pagninus, Vatablus, Montanus, & alij ex iunioribus, hoc ſenſu. Cùm Zorobabel primarium ſummúmque lapidem poſuerit, qui totius operis fabricam abſoluit, erunt acclamationes lætæ, quales excitari ſolent in theatris, publicíſque conuentibus, cùm aliquid lætum, diúque deſideratum excipitur: tunc enim clamare ſolent ſpectatores, *feliciter*, aut quid ſimile. Sic ergo populus, cùm viderit templo ſummam manum, & ſummum lapidem imponi, clamabit, *Gratia, gratia ſit illi lapidi*, id eſt, feliciter lapis ille ſit poſitus. Eſt quidem expoſitio hæc ſatis accommodata, neque aliena ab Hebraico textu, quem nunc habemus; ſed recedendum non eſt à vulgata, quæ habet *exæquabit*, & ſi magis Grammaticaliter explicare velis, *æqualitates*. Tunc verò non tam deducitur à שוא *Saua*, quod *clamare*, quàm à שות *Sauah*, quod *æquare* ſignificat. Eſt autem notum Hebraicæ linguæ vel mediocriter peritis ſolere א & ח viciſsim inter ſe commutari. Quare LXX. tam hoc loco, quàm Iob. cap. 36 eandem vocem vertunt *æqualitates*: neque puto, ſiue hoc, ſiue illo modo legas, ſenſum eſſe admodùm diuerſum. Nam ea æqualitas eſt in gratia, gratia verò eſt feſtiua acclamatio.

Sed adhuc, ſi de Iudæorum ſtatu locum interpretemur, ſunt expoſitiones variæ, quæ tamen omnes aliquid inueniunt in hoc tempore ſimile alicui beneficio, ſeu gloriæ, quæ ante hunc temporis articulum præceſſerunt. Dionyſius Carthuſ. conferri putat hîc cum Cyro Darium, quia non minùs liberaliter, ac benignè hic inchoatum opus abſolui iubebit, quàm ille priùs inchoari iuſſerat. Seu certè dici poſſet tam liberalem futurum eſſe Deum in ornandis, fouendíſque poſteris poſt exilij Babylonici ſqualorem, quàm fuit in eorum parentibus, quos poſt longam ſeruitutem ex Ægypto, quaſi in ſinu, velut nutrix ad deſtinatam ſedem, id eſt, ad ſuam hæreditatem, & templi maieſtatem adduxit. Aut certè, quod mihi probatur magis, poſterius templum cum prioris amplitudine, & gloria componitur, vt dixit eodem omnino tempore Aggæus capit. 2. *Maior erit gloria domus iſtius nouiſſimæ, pluſquam primæ*. Qua verò ratione poſterius templum prioris amplitudinem exæquet, diximus ſuprà ad cap. 1. n. 71. 31.

Hæc de præſenti Iudæorum ſtatu. De Eccleſia verò, ſpiritualíque templo conſtruendo alia eſt, neque difficilis magis, neque minùs accómodata ſignificatio. Ribera, qui vt in oliuarum vmbra latere putat Eliam, & Enoch, conſequenter putat 32. De Eccleſiæ ſtatu.

tat Prophetam hîc ſpectare tempora Antichriſti, cuius cladem, & vaſtitatẽ reſtituet Dominus per illos. Vt autem copioſa gratia fuit, quã in principio Deus effudit in gentes; quas ad Eccleſiam collegit, ſic in fine non minor erit gratia, quam in Iudæos tunc ad Eccleſiam vocandos effundet. Sed, vt dixi, plura ſæcula, & beneficia reſpicit illa oliuarum ſpecies, & conſequenter hęc Prophetia. Quare aliter locus explicandus, & quidem variè.

33. Æquat gratia gratiã, quia Chriſtus impleet figuras, & Prophetias.

Primùm dici poſſet, tempore Euangelij exæquandam eſſe gratiam primarij lapidis gratiæ ſuperiori, quia Chriſtus gratias omnes, id eſt, Prophetias, & figuras, quarũ ipſe finis erat, impleuit, ſicut vas vacuum æquari dici poteſt ab eo, quo impletur; & à templo ichnographica deſcriptio, & promiſſio à fide iam præſtita.

34. Siue beneficia collata in populum Hebræũ.

Deinde dici ſecundò poſſet, æquatam eſſe ſuperiorem gratiam, quia Chriſtus proportione altiori quodam modo ſeruata æquauit in Eccleſia beneficia omnia, quibus Hebræum populum antea complexus eſt. Neque enim aliquid eſt, quod iactare de Dei in ſuam gentem beneuolentia poſſit antiqua Iudæorum familia, quod non in ſuo ordine cumulatum magis commemoret Eccleſia.

35. Chriſtus ſuo ingreſſu tẽplum abſoluit, & impleuit.

Quòd ſi de templo ſermo ſit, quod videtur ſatis veriſimile, ſignificat Deus poſterius templum à Zorobabele cõſtructum, licèt materia, atque arte multo ſit inferius eo, quod extruxit Salomon, futurum tamen multo glorioſius propter primarium illum lapidem, quem educet Zorobabel, quémque ſeptem oculis in illum intentis Dominus cælauit. Eduxit autem illum Zorobabel, quia ex eius genere natus eſt Chriſtus, & ideo eductus à Zorobabel dici poteſt, forma apud Latinos vſitata, qui eodem pene ſenſu dicunt *natos educere*. Chriſtus ergo templum illud ingreſſus fabricam illam ad eius vſq; aduentum ſemper inchoatam, & rudem ſuo ingreſſu compleuit; non aliter atque pretioſus liquor vacui vaſis complet ſpatia, aut gemma annuli cauitatem, & ſinum, qui ad gemmam includendam magno conſilio ab artifice relictus eſt. Quod ſatis apertè dixit Aggæus cap. 2. qui à Chriſti ingreſſu tantam tribuit gloriam poſteriori templo, vt longè ſit inferius prius à Salomone conſtructum.

Quòd ſi pro *exæquabit*, legas, *acclamationes*, optimè illæ in hunc lapidem primarium conueniunt. 36. Nam cùm primùm de monte, id eſt, de Virginis vtero ſine manibus excíſus eſt, id eſt, ſine virili opere, feſtiuæ Angelorum voces acclamarunt; *Gloria in excelſis Deo* : & deinde obuiam effuſus Hebræorum populus, cum ipſis etiam infantibus, cum feſtis ramis, ſtratíſq; honoris ergô veſtibus triumphalem in modum exceperunt cum hac acclamatione omnium glorioſiſſima; *Oſanna filio Dauid.*

Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam, & manus eius perficient eam.] 37. Non diu differendã eſſe promittit templi conſummationem, neque poſterorum curæ, & pietati relinquendam, ſed ab illo vltimam manum imponendam dicit, qui primam adhibuit. Adhibuerat autem cùm primùm ſub Cyro ab exilio rediit, deinde poſt aliquot annorum ab hoſtibus Iudaici nominis interpoſitam moram, ſexto anno Darij, id eſt, vt putat Ioſephus

lib. 11.

lib.11. Antiquit. capit. 3. anno nono postquam intermissum est opus. Ego diutiùs puto iuxta ea, quæ diximus cap. 1. numero 71. Hîc sine dubio de templo sermo est; quod verum est etiam de Ecclesia, quæ à Christo, cuius erat vmbra Zorobabel, ædificari cœpta, & consummata est.

38. *Quis enim despexit dies paruos?*] Ribera *dies paruos*, tempora interpretatur Antichristi (cuius Regnum durabit ad tempus, & tempus, & dimidium temporis, id est, ad duos annos cum dimidio) in hunc sensum. Quis illorum quibus eius temporis acerbitatem videre contigit, parui fecit, aut non grauiter timuit Antichristi vires? has tamen comminuet Christus, &c. Sed vt alibi diximus, hæc se ad longiora sæcula diffundunt.

39. Et primùm notandum est, pro *paruos dies*, Heb. esse קטנות *Ketanoth*, quod sonat ad verbum, *diem paruarum*, putà acclamationum, aut plausuum. Et videtur allusum ad תשואות *Tesuoth*, quod *acclamationes* significat ex Hebræorum, recentiorúmque sententia; & iuxta hæc sensus est: Quis crederet ad tantam venturum amplitudinem templum, in cuius fundamentis tam tenues fuerunt acclamationes? Fuisse verò paruos clamores, & exiles, ex eo fit verisimile, quia res Iudaica nimis erat angusta, & templi molitio valdè impedita. Neque templi fundamenta magnam aliquam molem patiebantur iuxta Cyri Edictum lib. 1. Esdræ cap. 6. & ideo in his qui antiqui templi gloriæ, & amplitudinis meminerant, largus fletus excitatus est. Sic enim Esdras lib. 1. cap. 3. *Omnis quoque populus vociferabatur clamore magno in laudando Dominũ, eo quòd fundatum esset templum. Plurimi etiam de sacerdotibus, & Leuitis, & Principes patrum, & seniores, qui viderant templum prius cùm fundatum esset, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna. Et multi vociferantes in lætitia eleuabant vocem: nec poterat quisquam agnoscere vocem clamoris lætantium, & vocem fletus populi.*

40. Sed quia illud de clamoribus non adeò probabamus, vt amplecteremur verba vulgati, illud, *dies paruos*, seu, *dies paruarum*, aliquid exile, & tenue esse dicamus. Quod satis est apud Hebræos vsitatum, qui cùm genere neutro careant, pro illo substantiuè adhibent fœmininum, vt pluribus ostendimus ad illud Psalm. 67. *Dum discernit cœlestis Reges super eam*; in hanc sententiam: Despexit dies paruarum rerum, id est, in quibus omnia exigua videbantur. Noster autem interpres paruos dixit dies per metonymiam, quia tempus nomen interdum accipit ab iis, quæ fiunt in tempore; vnde diem lætum, aut tristem vocamus, aut etiam vacuum, quia in eo triste aliquid, aut lætum, aut quia in eo nihil omnino factum est: sic diem magnum vocamus extremi Iudicij diem, quia magna sunt, quæ extremum illum diem manent. Ad hunc ergo modum dies parui vocari possunt in quibus instaurari cœpêre templi ruinæ; quia quæ illo tempore parata erant, aut expectari poterant tot vrgentibus malis, exilia videbantur.

Regul. Tempus, pro his, quæ fiunt in tempore.

Quæ de templo dicta sunt, illa eadem accommodatè cadunt in Ecclesiam; quæ à paruis orta principiis, & à piscatorum primùm ignobili ordine, atque imperito, &

& exiguo numero congregata totum orbem impleuit; & quod est in terra opibus, nobilitate, atque sapientia eximium, complexa est.

41. Hîc obserua, quæ magna fuerunt, eorum pleraque in Scriptura exigua priùs fuisse, atque contempta; voluit nimirum Deus ostendere habere à sua bonitate, vt magna essent, quibus, vt ab aliis magni fierent, nihil inesset proprium. Sic Moysen ex fiscella scirpea in Nili carectis; sic Gedeon ex area, sic Ioseph è carcere, sic Saül ab asinis, sic Dauid ab ouibus, Mardochæum ab ipso pene patibulo ad Regiam, seu Regiæ proximam dignitatem euexit. Sic modò è tenui Iudæorum, atque afflicto statu templum in tantam altitudinem sustulit. Sic Ecclesiam (quam instar illius sponsæ inuenit, quæ in obscœno puerperij sanguine volutabatur, cuíque iam morituræ dixit humanissimus sponsus, *Viue*, Ezech. cap. 16.) ex Chananæo patre Cethęáque genitrice prognatã, id est, ex gẽtibus maiori ex parte collectam ornauit, atque extulit ad Regium nomen. Id enim est quod Paulus dixit ad Ephes. cap. 5. *Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & se ipsum tradidit pro ea, vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ.* Vbi sine dubio allusum est ad cap. 16. Ezech. *& verbum vitæ*, respicit illud *viue*, quod est in Ezechiele.

Quæ magna sunt, ea plerũque è paruis initiis orta.

42. *Et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel.*] Quo tempore hæc oblata sunt Prophetæ interruptum fuerat opus: neque enim, vt diximus, à Dario facta facultas erat interrupta pertexendi. Quare ægro erant animo Iudæi, quia & incommodè habitabãt, & pro augustissimo templo exigua videbantur non tam fundamenta, quàm vmbra. Hos ergo consolatur Propheta dum ostendit Zorobabelem cum stanneo lapide, quasi qui fabris formam præscriberet, modúmque ædificandi, aut laborantes vrgeret, aut illis certè instrumenta porrigeret cæmentaria. Porrò stanneum lapidem esse perpendiculum, quo fabri altitudinem explorant, & examinant, communis pene sententia est. Neque *lapidis* nomen contrà facit: nam esse etiam mensuram architectonicam colligitur nõ obscurè ex Isai. c. 38. in quo vbi vulgatus habet; *& extendetur super eam mensura, vt digatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem*, Hebr. est אבן *eben*, sicut in hoc capite. Et sanè *lapidem* pro mensura sumi, aut pondere. v. g. libra, vncia, &c. quibus rerum grauitatem, aut momẽta examinamus, liquet ex Deut. 25. nam vbi vulgatus legit. *Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius, & minus.* Heb. est; *Non sit in sacculo tuo lapis, & lapis*: & statim vbi vulgatus. *Pondus habebis iustũ, & verũ.* Heb. *lapis integer, & iustitiæ sit tibi:* & 2. Reg. 13. Leuit. 19. & Prou. c. 20. pro põdere, & bilancibus *lapis* ponitur. Puto autẽ in Scriptura *lapidem* non solùm significare id quod sonat; sed etiam pondus ex quacunque materia. Quod satis indicant, quæ à me modò dicta sunt; nam pondera, quæ ad stateram adhibemus, ex metallo esse solent, non ex lapide; quia cùm ex eo aliquid facilè deteratur, iusta esse non possent, præsertim in ea Regione vbi ferri magna copia est. Deut. 8. *Cuius lapides ferrei sunt, & de montibus eius æris metalla fodiuntur.* Et in cantico Moysis qui priùs dicitur lapis; *descẽderunt in profundum quasi lapis.* statim dicitur plumbum, *demersi sunt sicut plumbum:* & statim cap. 5. quod à vulgato dicitur *talentum plumbi.* Hebr. est אבן העופרת *eben haophereth*,

Lapis stanneus perpendiculum tecto n cum.

Lapis pro pondere cuiuscunque metalli.

id est, *lapis plumbeus*. Vt ergo *lapis* pro libra ſumitur, quæ rerum pondera indicat; ſic etiam pro libra, aut libella ponitur, quæ pro fabrorum perpendiculo non rarò vſurpantur: maximè quia materia ipſa ſtannea ſatis oſtendit ad alium vſum in re tectonica accomodari non poſſe.

43. Quidam putant ſermonem hîc eſſe de lapide primario, qui futurus eſt caput ædificij, allusúmque putãt ad illud de reprobato lapide, qui deinde factus eſt in caput anguli; quia בדל *badal*, à quo בדיל *bedil*, id eſt, *ſtannum*, deducitur, *ſeparare* ſignificat. Quaſi lapis ſeparatus, & reiectus nobiliſſimum ædificij locum occupaturus ſit. Ita Ribera cum aliis quibuſdam. Arias Montanus putat conſuetudinem eſſe, vt in magnificis ædificiis Principes, & primum lapidem in fundamentis iaciant, & ad abſoluendum opus imponant extremum; ex qua conſuetudine natam exiſtimat illam execrationem Ioſue cap. 6. de inſtauratione Iericho. *In primogenito ſuo fundamentum illius iaciat, & in nouiſſimo liberorum ponat portas eius*. Sed vnde hanc conſuetudinem acceperit, non video, neque adductum teſtimonium admodùm probat. Nam ille facere aliquid exiſtimatur, & cõmuniter dicitur, qui, vt aliquid fiat autor eſt: & qui iacturus dicitur vrbis fundamenta, ille idem dicitur vrbem ædificaturus eodem textu verborum. Non aliter ergo fundamenta iacit, quàm ædificat; ædificat autẽ non Princeps, ſed Principis ſumptibus, & imperio cæmentarij. Maximè quia non dicitur Princeps ille extremum poſiturus lapidem, ſed portas ciuitatis poſiturus.

44. Sed ſit ſanè hoc verum. At quis in conſtructione templi antiqui audiuit ſtannei lapidis nomen, ad quem ſit alluſum in nouo? aut quæ ſpecies, aut firmitudo in ſtanno, vt tantam molem claudat, atque contineat? De perpẽdiculo faciliùs intelligo, quod etſi fabrili potiùs manui, quàm Principis conueniat, tamen in Principis manu fabris, ac toti populo proponitur, porrigitúrque, vt intelligant ſublatum iam eſſe quicquid afferre moram poterat ædificio. Quo ſymbolo ad ſignificandum adeſſe iam ad ædificandum maturitatem, quid poterat eſſe magis idoneum?

Septem iſti oculi ſunt Domini, qui diſcurrunt in vniuerſam terram.] Qui ſuprà oculatum lapidem eſſe putãt, eundem etiam eſſe credunt, qui modò lapis eſſe dicitur ſtanneus. Sed iam probabiliùs oſtẽdimus eſſe perpendiculum. Nihilominus eoſdem hîc, atque illîc oculos eſſe puto; ſcilicet oculos Dei vigilantiſſimos, atque attentiſſimos, vt illîc cælando lapidi angulari Chriſto, ita hîc regendo perpendiculo in manu Zorobabel: vt quemadmodum prius Salomonis templum ad amuſſim diuinam, id eſt, ad exemplar præſcriptũ à Deo conſtructum eſt, ſic etiam hoc poſterius ad exemplar à Deo propoſitum conſtruatur. Sed adhuc eſt difficile quinã ſint illi oculi ſeptem: nam communiter ſeptem exiſtimãtur Angeli, qui Dei mandata ad gentes perferant, & vt impleantur, dent operam. Nam ideo Domino aſſiſtere dicuntur, vt ad eius vigilent voluntatem, & nutum. Quòd verò ſeptem Angeli præcipui ſint, quorum ſedulitati, ac fidei rerum humanarum adminiſtrationem commiſerit Deus, & docent Theologi, & ex Scriptura facilè conſtat. Ex Apoc. cap. 1. 8. 15. 16. 17. & Tobiæ c. 12. vbi dixit Angelus; *Ego ſum Raphaël Angelus, vnus ex ſeptem, qui aſtamus ante Dominum*. Hi ergo ſeptem ſpiritus oculi

45. (margin) Septẽ Angeli Principes oculi Domini

oculi dicuntur Domini, sicut Diaconi oculi sunt Episcopi, & exploratores oculi Ducis, & vrbium Præfecti, consiliarij, & Iudices oculi Regis. Sanè apud Persas Magistratus erant, qui dicebantur *oculi Regis*; & alij, qui *Regis aures*. Vide Hesychium in voce βασιλέως ὀφθαλμὸς; & Suidam in voce ὀφθαλμὸς βασιλέως; qui etiam appellantur Episcopi, vt iidem docent. Vt ergo Deus per Angelos loquitur; & verba Angeli, ac facta, verba, & facta dicuntur esse Dei, vt pluribus ostẽdimus in cap. 7. Actuũ, sic etiam per Angelos videre dicitur Deus, & Angeli Dei dicuntur oculi, qui discurrunt per vniuersam terram. *Et vidi Agnum stantem tanquam occisum habẽtem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram.*

Qui oculi Regum.

46. Siue autem hîc sermo sit de septenario numero, siue de innumera multitudine, quæ in septenario continetur ex Scripturæ consuetudine, vt volunt aliqui ex Gregorio hom. 25. in Euangelia, non incommodat expositioni, quam & suprà adduximus ad illud, *super lapidem vnum septem oculi*, & quæ magis hîc placet, quæ de studio, ac vigilantia agit, quam Deus adhibet ad templi fabricam. Nam siue per septem hos spiritus, & lapidem cælet, & perpendiculum moderetur; quia hi oculi Dei sunt, septem Dei oculi meritò dici possunt, intenti vtrique curæ. Hæc verò magna esse ostenditur, quando ad vnum opus omnes quasi vires totius orbis administrationi destinatæ colliguntur: sicut etiam ad formandum hominem maior quædam attentio collata videtur Gen. 3. *Faciamus hominem*, &c. Et ob hanc, puto, causam Eccles. c. 20. oculi auari dicuntur esse septemplices: quia nimis attenti sunt ad lucrum.

Cur cum lapide stanneo septem ponantur oculi, dixi quod mihi visum est vero magis affine; addam tamen explicationem aliam, quæ videri alicui fortasse poterit à sensu, textúque sermonis non aliena, quæque mihi non parum arrideret, si auctorem haberem aliquem, quem sequerer. Puto ergo hos septem oculos non pertinere ad stanneum lapidem, sed ad candelabrum, quod diximus præter summam lampadem, in qua Christus adumbrabatur, septem lucernis fuisse coronatum. Vt enim satis liquet, refert se hîc Angelus ad candelabrum, de quo priùs egerat, in quo lucernas esse diximus, & oliuas. In lucernis docet intelligi septem Angelos, qui totam terram obeunt. Nec aliam ob causam puto à Propheta postea tantùm esse quęsitum de oliuis, nisi quia iam ab Angelo expositum fuerat, quid sibi vellent septem illæ lucernæ. Tunc verò dicendum est septem lucernas esse septem Angelos totius mundi præsides: aut Angelorum nomine intelligi Apostolos, seu Apostolicos viros, quorum copiosus numerus in septenario numero significatur; per quos caput Ecclesiæ Christus suæ familiæ, id est, Ecclesiæ prouidet: quos circum se, & sibi coniunctos habet, quibúsque ad lucendum per infusoria oleum impertit. 47.

Septem oculi videntur ad candelabrum pertinere

Ex hoc mihi valdè probabile est, vt obseruauimus suprà cap. 3. septem oculis instructũ esse lapidem, id est, oculatum esse, aut iuxta se septem oculos habuisse. Nam, vt hoc eodem capite diximus num. 4. *super* aliquãdo *iuxta* significat: quare super lapidem vnum dici possunt esse septem oculi, quia iuxta lapidem illum sunt. Siue ergo septem oculi in ipso lapide inclusi sint, siue circa illum dispositi, in eis septem spiritus significari 48.

ſatis eſt veriſimile, quia aliis in locis, vbi eadem propè eſt verborum forma, ſeptem omnino ſpiritus exprimi certum eſt: nam ſicut Chriſtus hîc qui lenticula eſt, & lampas media ac ſumma in candelabro, ſeptem habet lucernas, quæ ſunt ſeptem Angeli; & Apoc. cap. 1. 2. & 3. in dextera habere dicitur ſeptem ſtellas, quæ expreſsè ſeptem Angeli commemorantur. Hæc verò tria *oculi, ſtellæ, lucernæ*, appoſitiſſima Angelorum, atque Doctorum ſymbola ſunt. Hæc mihi de oculato lapide ſatis videntur probabilia, & haud ſcio an magis probem; quàm quæ ibi diximus. Sed hæc alij iudicent.

Quid ſunt duæ oliuæ iſtæ.] Quod ad ſitum, & ſignificationem oliuarum ſpectat, iam à nobis ſuprà expoſitum eſt num. 11.

49. *Quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea.*] Cætera quæ ſupererant ex hoc capite iam ſunt explicata; illud ſupereſt explicandum, quid ſint roſtra aurea. Heb. ביד שני צנתרות *bijad ſene ſanteroth*; quorum poſtremum nomen non alibi reperitur. Communiter exiſtimatur eſſe canalis, ſeu ſiſtula, per quam oleum defluit in lucernas. Commode noſter vulgatus vertit *roſtra*, & Septuaginta μυξωτῆρες, id eſt, *nares*: nam vtraque prominent, & apta tranſlatione vaſis accommodantur. Sunt autem in vaſis roſtra, vel naſi partes illæ, per quas aliquid effunditur.

In quibus ſunt ſuffuſoria ex auro?] 50. Heb. pro *ſuffuſoriis* eſt מריקים *merikim*, quod participium potiùs eſt, quàm nomen, conuenítque cum roſtris, id eſt, canalibus. Neque obſtat quòd צנתרות *ſanteroth*, quòd canales, vel roſtra eſſe diximus, formam habeat fœmininam, & מריקים *merikim* generis ſit maſculini: quia non raró apud Hebræos adiectiuum, aut verbum maſculinum generi fœmineo accommodatur, & contrà. Vide Pagninum in arte lib. 2. cap. 3. vbi plurima adducit exempla. Immò צנתרות *ſanteroth* generis eſſe maſculini mihi certum eſt; quia illud שני *ſene*. i. *duo*, quod adiũctũ habet, maſculini generis eſt: alioquin dicendum eſſet שתי *ſethe*. Neque video quo alio ex loco poſſit ſuaderi contrarium. Eſt ergo ſenſus: oliuæ duæ, ſiue duæ ſpicæ, aut rami oliuarum, quod idem eſt, ſunt iuxta duos canales, ſeu fiſtulas, ex ſeptem, quæ ſubiectæ ſunt aureæ lenticulæ. Quæ fiſtulæ euacuant aurum, id eſt, lenticulam auream, dum ad fouendas lucernas oleum exugunt ex lenticula, tranſmittúntq; ad lucernas. Textus Hebraicus habet מעליהם *mealehem*, id eſt, *deſuper ſe*. Ex quo intelligitur quo modo canales illi ſubiecti ſint lenticulæ, nempe ex eius fundo pullulantes, quando ſuper ſe habent oleum, quod euacuant à lenticula, & ad lucernas transfundunt.

ARGV

ARGVMENTVM QVINTI CAPITIS ZACHARIÆ.

IN volumine, seu longa charta, quam volantem vidit Zacharias, didicit parata esse grauissima supplicia, his præsertim qui furto onerati sunt, aut delibuti periuriis. In altera visione amphoræ, cuius os obstruitur talento, ostenditur futurum esse tempus, quando impleta à Iudæis impietatis mensura, daturi sint pœnas & duras, & longas in Babylone, id est, in exilio, & carcere, & omni prorsus ærumnarum genere.

CAPVT V.

1 *ET conuersus sũ, & leuaui oculos meos: & vidi, & ecce volumen volans.*

2 *Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ecce ego video volumen volans; longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum.*

3 *Et dixit ad me: Hæc est maledictio, quæ*

PARAPHRASIS.

1 CVm primùm species illa candelabri secessit, ad aliud spectrum oculos conuerti: & vidi volumen volans, id est, explicatam chartam ferri per aërem.

2 Et rogatus ab Angelo, quid viderem, videre me respõdi volumen, siue pellem ingentem in aëre volantem, longam viginti cubitis, & latam decem.

3 Cùm ego quid esset in eo volumine scriptum non assequerer, ab

Angelo didici contineri in eo maledictionem, id est, diuinæ seueritatis supplicia, seu potiùs fulmina, quæ in vniuersam terram inuehuntur; in eos præsertim, qui aut furaces habẽt manus, aut linguam periuram. Qui iuxta ea, quæ in eo volumine notata sunt, iudicium subibunt.

egreditur super faciem omnis terræ, quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans ex hoc similiter iudicabitur.

4 Educam volumen illud, dicit Dominus, oneratum minis, & irruet in eorum domum, qui aut aliena rapiunt, aut mendacio suo diuini nominis sanctitatem prętendunt. Quod sanè citò egressurum non est ab ea domo, quam furta, atque periuria contaminauerunt: sed in illa sic bacchabitur diu, vt nihil in ea reliquum faciat à vastitate, non ligna, non lapides, non denique prioris status nuda vestigia.

4 *Educam illud, dicit Dominus exercituũ: & veniet ad domũ furis, & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & cõmorabitur in medio domus eius, & consumet eam, & ligna eius, & lapides eius.*

5 Egressus rursus Angelus iussit me oculos iterum ad spectum aliud conuertere, contemplarique quid esset, quod nouum tunc mihi proponebatur.

5 *Et egressus est Angelus, qui loquebatur in me: & dixit ad me; leua oculos tuos, & vide quid est hoc quod egreditur.*

6 Cúmque rogasset, quidnam illud esset, quod intuebar, respondi amphoram mihi egredientem videri.

6 *Et dixi: Quidnam est? & ait: Hæc est amphora egrediens.*

Noram quidem ex forma illam esse amphoram, quid tamen portenderet ignorabam: quare Angelus ea me cura, & ignoratione liberauit. Dixit enim amphoram illam oculum esse eorum, id est, Iudæorum, qui morantur in terra; aut quia supplicio

Et dixit: Hic est oculus eorum in vniuersaterra.

7. Et

pliciorum acerbitas,quibus afficien-
tur aliquando Iudæi,tanquam ocu-
lus gentibus prodet Iudæorum pec-
cata,quæ aliter in tenebris laterent
abstrusa : aut quia eò intentus est
Iudæorum oculus, vt amphoram il-
lam, & mensuram peccatorum im-
pleant,cuius complementum statim
vltio consequetur diuina.

7 *Et ecce talentũ plumbi portabatur,& ecce mulier vna sedens in medio amphoræ.*

7 Vix dum ab Angelo hæc acce-
peram, cùm se mihi rursus aliud
obiicit visum. Ferebatur enim seor-
sum ab amphora massa plumbea
ingens; visa autem est mihi emer-
gere,extaréque ex medio amphoræ
quædam mulier.

8 *Et dixit:Hæc est impietas. Et proiecit eam in medio amphoræ,& misit massam plumbeam in os eius.*

8 Quam esse impietatem doctus
sum ab Angelo. Etiamsi in ampho-
ra esset illa mulier,extabat tamen,&
eminebat capite : non enim iacebat
omnino,sed sedebat intus. At Ange-
lus illam sic intrò proiecit, vt nihil
emineret foras. Et ne esset vlla emer-
gendi facultas,plumbeo talẽto,quod
proximum esse diximus,os eius ob-
struxit.

9 *Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce duæ mulieres egredientes, & spiritus in alis earum, & habebant alas quasi alas milui; & leuauerunt amphorã inter terrã,& cœlũ.*

9 Cùm primùm iniquitas in me-
diam amphoram coniecta est,& oc-
clusa plumbeo talento,ne vllum in-
de pateret effugium ; ecce offertur
mihi noua visio. Videre quippe vi-
sus sum duas mulieres miluinis in-
structas pennis, quibus inerat spiri-
tus, id est, quæ velocissimo volatu
ferebantur, quæ corripientes am-
phoram,inter cœlum, & terram su-
blimem asportauerunt.

10 *Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in*

10 Tunc ego Angelum, qui lo-
quebatur in me, quémque in rebus
obscu

obſcuris ducem habebam, & magiſtrum, rogaui quonam gentium à mulieribus aueheretur amphora, in qua latebat impietas: ille verò reſpondit in Babylonem rapi, id eſt, in durum, longúmque carcerem. Nam ex proximo Hebræorum exilio Babylon Prouerbiali figura carcer appellabatur. Et quia in exilio, & carcere diutiſſimè quaſi in proprio domicilio futura eſt, ideo ei in Babylone ædificatur domus, & baſis extruitur, cui amphora inſideat.

in me. Quò iſtæ deferunt amphoram? & dixit ad me, vt ædificetur ei domus in terra Sēnahar, & ſtabiliatur, & ponatur ibi ſuper baſem ſuam.

COM

COMMENTARII IN CAP. V. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Eu aui oculos meos, & vidi,] Indicat Propheta è cœlo habuisse oraculum, & non à spiritu Pythonico. Nam spiritus iste, quia terræ immersus, de terra loquitur. Isai. 29. *Erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit.* Spiritus è cœlo deterret à peccando, incitat ad instaurandam Ierusalem, Deíque domiciliũ, spiritus Pythonicus de terrenis loquitur, eóque confert consilia sua.

2. *Et ecce volumen volans.*] Non vni tantùm materiæ alligatus est Prophetarum spiritus, sed varia prædicunt eo etiam tempore, cùm ad alia intentos habent & animos, & vocem. Et sanè in aliarum etiam rerum edendis oraculis, ad Christum migrationes interdum fieri docet sæpe hic Propheta, & Isaias quàm sæpissimè. Dictum nuper fuerat de Hebræorum colligenda fuga, instaurandisque damnis, quibus ab hoste Chaldæo obsidionis, & expugnationis tempore, & longo 70. annorum tractu affecti sunt; sed quia in tanta turba, támque nuda ab humanarum rerum subsidio, multi aut nimiùm prouidi, aut parum verecundi, ita studebant auaritię, vt ab aliorum opibus non cohiberent furaces manus: qui etiam dum in lucrum habent intentum animum, non admodùm horrerẽt periurij nomen, ideo Deus illos proposito supplicio à scelere deterret. Neque verò hæc tantùm erant crimina, quæ Dominus populo suo obiiciat, aut puniat, vt ex Aggæo constat, & Malachia, per quos sub id tempus Dominus populum grauiter incusat; sed voluit Deus, vt inquit Hieronymus, per furtum, atque periurium ostendere peccata omnia, quæ sunt contra Deum, & contra proximum. Sed hæc fortasse duo crimina tunc, & immoderatiùs, & inuerecundiùs admittebantur.

Quæ peccata in populo Iudaico.

Est autem volumen non liber compactus ex multis paginis, qualis communiter hoc tempore, sed vel multæ chartæ adglutinatæ in longitudinem, quæ instar telæ cuiusdam circum bacillum conuoluuntur; vel pellis oblonga, cuiusmodí vsus nunc apud Sinas, & Iaponios frequens. Aquila, & Theodotio verterunt Græcè διφθέρα: de qua multa fabulosè poëtæ, qui ex hoc Zachariæ loco, & ex Ezechiele cap. 2. videntur expressisse, sicut ex aliis Scripturæ locis non pauca. In illo enim volumine Ezechielis, sicut in hoc Zachariæ, scriptæ sunt *minæ & lamentationes, & carmen, & væ.* Nam in ea diphthera à Ioue esse scripta dicunt & hominum scelera, & eorum destinata supplicia, in quam intuens Iupiter existimabatur in scelera ibi notata animaduertere. Vnde natum Prouerbium: ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὰς διφθέρας. i. *Serò Iupiter diphtherã inspexit.* Quod in eos iactatur, qui licèt serò, ali- 3.

Volumen quid.

quando dant pœnas admissi sceleris.

4. Septuaginta pro *volumine*, legũt *falcem*, sicut etiam Græci, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theodoretus. Variç translationi locum dedit vocis Hebraicæ similitudo. Falx enim מגל *maghal* dicitur, volumen autem מגלה *meghilah*, vt reperitur nunc in Hebræo. Porrò מגל *maghal* non tam significat *falcem messoriam*, quàm *putatoriam*, vel, *securim*. Quòd si ad verbum textum Hebraicum interpretêre, non admodùm aliena sunt à falce, quæ eo loco dicuntur: nam vbi vulgatus habet *iudicabitur*, Hebr. est נקה *nikah*, id est, *succisus est*, quod proprium est falcis, maximè putatoriæ. Neque, credo, alienum erat ab antiquis, sicut nostro etiam tempore aliquando factum, vt in gladio, aut alio bellico instrumento seu apparatu symbola, aut notas inciderent earum rerum, quas, dum bella sumerent, animo designassent. De clypeis notum est. Pausanias lib. 5. tradit in clypeo Agamemnonis fuisse expressum Leonis caput cum hac inscriptione; *Hic pauor hominum*. Neque longè hinc abludit quod in vita Marij tradit Plutarchus, in bello Cimbrico Marij, & Catulli milites in telis suorũ Ducum inscripsisse nomina. Inscribi solitos esse gladios tradit Hugo in illud Isai. 49. in sensu morali. *Posuit os meum quasi gladium acutũ*; non tamen probat, quasi res sit certa, & omnibus explorata. Sanè Cedrenus in clypeis militum inscriptum esse dicit nomen ciuitatis, quæ bello petebatur: sic. n. ille anno Christi 208. *Amermumnas militibus mandat, vt quiuis scuto suo Amoriũ inscriberet; quo innuebat se Amorium aggredi velle*. Neque alio sensu accipiendum esse existimo illud Apoc. 19. *& in femore eius scriptum Rex Regum*, &c. vbi *femur* sumo aut pro astrictiori veste, quæ femur tegit, aut pro gladio, qui femoris in bellatore viro ornamentum est. Neq; enim admodùm apparet verisimile, aut decorũ, vt qui eo loco obiiciebatur Ioanni tanquam Dux victor, & expeditus ad pugnam, femur haberet nudum, & compunctum quibusdã quasi seruilibus notis. Quare potiùs existimo sicut in vestimento, sic etiam in gladio summi Regis habuisse inscriptionem. Sic nos hunc locum Apoc. accipimus in illud Cant. 7. *iunctura femorum tuorum*. Et sicut 4. Reg. 13. sagitta salutis dicitur contra Syriam, sic puto in aliis telis aliquid simile fuisse scriptum. Sicut ille, qui Philippo Macedoni oculum exculpsit, sagittæ suæ hoc ipsum inscripsit, vt tradit Solinus cap. 14. & Plutarchus in Paral. Esset exẽplum optimum, si modò verum, quod scripsit non tam Philo Iudæus, quàm Pseudophilo, qui optimo auctori falsum partum supposuit: ille enim in eo libro, qui inscriptus est, *Antiquitates Biblicæ*; tradit Dauidẽ cũ congressurus esset cũ Goliath, in lapidibus, quos è torrente sumpsit, scripsisse nomina Patriarcharum, & Dei. Sed ille non satis suam probat fidem. Idem inuenio in Paraphrasi Chaldaica manuscripta, quæ seruatur in Bibliotheca Complutensi. Ad hunc ergo modũ verisimile est, in ea falce inscripta fuisse illa supplicia, atque iudicia quæ refert Propheta.. Ad quam existimo in Testamento Nouo allusum esse Matth. 3. cùm dicitur. *Iam securis ad radicem arboris posita est*; & Apocal. 14. vbi falx pro supplicio ponitur, *Mitte*, inquit, *falcem tuam, & mete, quia venit hora*

vt

Marginal notes: Pro volumine, aliqui falcẽ legunt. — Arma inscribi solita. — Matt. 3. — Apoc. 14.

vt metatur. Grecè δρέπανον; quæ vox, vt ex eodem capite constat, non solùm ad messem pertinet, sed etiam ad vites. Nihilominùs multa alia sunt, quæ magis probant volumen esse, quàm falcem.

6. *Longitudo eius 20. cubitorum: & latitudo eius 10. cubitorum.*] Ex hac proportione satis indicatur non esse falcem. Cur verò volumen eius dicatur esse magnitudinis, variæ à variis afferuntur causæ. Rabbini quidam tantam esse putant magnitudinem, quia ex templo credunt egressum fuisse volumen illud; tantę enim magnitudinis erat antiqui templi porta. Ita R. Dauid, quem sequitur Lyra, & Sixtus Senensis libro secundo Bibliot. v. *volumen volans*; & indicat Burgensis. Sed ista sunt mera Iudæorum figmenta: nam licèt Zachariæ ætate templum extaret antiquum, vnde constat egressum ex templo volumen? Certè Zachariæ non visum est egressum, sed volans, cùm oculos non in templum, sed in cœlum eleuasset. Esset quidem sensus ad mores non inutilis, quia inde Deus indignatus magis ad puniendum exilit, vbi plura extant ad salutem beneficia. Quare volumen de Sanctuario egressum videri potuit, quia iudicium incepit à domo Dei, & supplicium de Sacerdotibus, Deóque maximè cōiunctis hominibus sumptum est priùs, deinde volat per vniuersam terram. Sed, vt dixi, etiamsi hæc ad plausum sint, nō tamen ad textum.

7. Hieronymus in denario numero prospera nunciari putat; in vicenario, qui ex duobus constat denariis, aduersa. Itaque in his numeris aliquid est γλυκύπικρον, id est, læta sociantur tristibus; quia ad hoc Deus corrigit, vt emendet, & benefaciat. Cur verò his numeris aliquid insit vel prosperum, vel aduersum, rationem hîc non reddit Hieronymus; ostendit tamen (vt notat Ribera) Ezech. cap. 24. in denario significari clementiam, & causam reddit infrà cap. 8. ad illud *apprehendent decem homines*; his verbis. *Iota litera, ex qua sumit exordium Saluatoris nomen, non solùm apud Hebræos, sed etiam apud Græcos denarium numerum significat.* De vicenario, quod triste aliquid, & infaustum indicat, in illud Aggæi 2. *& fiebant viginti*, probat: quia Iacob seruiuit viginti annis, & quia Esau hunc numerum amabat; ideo misit ad eū Iacob eo numero munera non pauca. Cōiectura satis videtur infirma.

Burgensis volumen illud putat 8.
esse Talmud, quod volans dicitur, Talmud Hebręorū
quia nullum habet stabile fundamentum; & maledictio, quia eius doctrina execrabilis est. Et quia de templo, sacráque doctrina egredi videtur, dicitur habere mensuram longitudinis, & latitudinis templi portæ. Designat tamen domos, ad quas peruenit, quia extremam animabus, corporibúsque cladem affert. Vide quæ ibi adducit Burgensis de inuentione Talmud, & deuterosibus, seu traditionibus, & de lege bis data, semel in lapidibus, iterum voce tantùm, quæ quasi per manus ad posteros tradita fingitur. Quæ lex, seu legis somniata traditio, infinitas pene nugas, & deliramenta excogitādi genti cæcæ, & errandi cupidæ occasionem dedit, vel potiùs hinc gens illa vmbram quæsiuit, quam suis erroribus prætenderet.

Ribera ideo existimat designa- 9.
ri longitudinem, & latitudinem, Mensura pœnarū.

quia ibi proponitur & peccatorũ multitudo, quæ latitudo est: & longitudo, quæ fuit in peccando diuturnitas, & obstinatio. Et similiter in eodem volumine maledictiones scriptæ sunt in eadem mensura: quia supplicia grauissima sunt, & eorum æterna duratio. Mensuram autem in pœnis esse iuxta scelerum modum dicit Isai. cap. 28. *Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura*: & Deut. 25. *Pro mensura peccati sit & plagarum modus.* Hoc indicant amphora, & talentum, de quibus statim, quorum altera mensura est, alterum pondus. Et hæc mihi sententia probatur magis. Nõ lõgè hinc abit Chrysostomus, qui in ea mensura indicari putat malorum magnitudinem, & per volantem falcem (nam sic ille legit cum Lxx.) velocissimũ vltionis cursum designari hom. 15. & 26. ad populum.

10. Maledictio quid

Hæc est malectio, quæ egreditur super faciem omnis terræ.] *Maledictio* in Scriptura condemnatio est, siue sententia contra impios lata: nam & Matth. 25. damnati *maledicti* vocantur. *Discedite à me maledicti.* In Deo enim idem est maledicere, ac malè alicui facere, vt probat ficus ex malectione arida. Porrò hîc non credo minas ad vniuersam terram pertinere, sed ad Israëliticam, vt censent Cyrillus, Rupertus, Dionysius, & Ribera; licèt Theodoretus, & è recentioribus quidam aliter sentiant: sed non obscurè indicatur in sequentibus. Nam maledictio contra illos dicitur scripta, qui in Dei nomine iurãt mendaciter; at soli sunt Iudæi, qui in Dei nomine iurãt, quia hi solùm Deum norunt. Neque huic sententiæ quicquam incomodi est, quòd super faciem omnis terræ dicitur egressa maledictio, quia omnis terra de illa intelligitur, de qua sermo est, vt pluribus docuimus ad illud Actor. 2. *Ab omni natione, quæ sub cœlo est.* Vide quæ diximus suprà cap. 5. n. 59.

Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur.] In textu Hebraico ad verbum. *Omnis furans ex hoc sicut ipsum succisus est; & omnis iurans ex hoc sicut ipsum succisus est.* Noster vulgatus eundem sensum clariùs expressit. Hoc volumen scriptum esse existimatur intus, & foris, sicut illud Ezech. 2. in quo erant lamentationes, & carmen, & væ. In altera facie erant peccata, in altera peccatorum pœna, vt putat Sixtus Senensis libro secundo, verb. *volumen.* Vatablus, & alij in vtraque facie idem scriptum esse existimant, ita vt ab omnibus legi vndecunque possit. Hic liber ex eorum numero esse videtur de quibus Dan. capite septimo. *Iudicium sedit, & throni positi sunt, & libri aperti sunt*: & Apocalyp. 20. *Et libri aperti sunt, & iudicati sunt mortui ex iis, quæ scripta erant in libris, secundùm opera eorum.* Heb. non est *iudicabitur* in futuro, sed in præterito נִקָּה *nikah*, id est, *succisus*, vel *deletus est.* Vnde quidam existimarunt sermonem hîc esse de peccatis iam præteritis, & longo supplicio mulctatis, in quibus est Albertus, & Dionysius, & alij quorum meminit Burgensis, qui eorum sententiam optimè refellit. Sed neque nouum, neque rarum est in Scriptura præteritum pro futuro poni, vt latè docuimus ad illud Cantic. 1. *Introduxit me*; præsertim vbi quod prædicitur, breui futurum est; vt hîc contingit; ideo

ideo enim volare fingitur volumẽ, quia supplicium instat. Quare noster Interpres secutus Hebræorum consuetudinnem, non malè reddidit, *iudicabitur.*

12. *Educam illud etiam,* &c. *& commorabitur in medió domus eius, & consumet eam.*] Affirmat Deus perfecturum se, vt periuri, & fures reipsa experiantur, quæ in eo volumine decreta sũt sceleribus supplicia. Quod sanè citò transiturum non est ab ea domo, quam sibi parauit periurium & rapina, sicut hospes; sed tanquã dominus, sic inueterascet diu, vt nihil ibi reliquum faciat à vastitate, & incendio; non ligna, non lapides, non denique prioris gloriæ nuda vestigia. Vide Chrysost. hom. 15. & 19. ad populum. Et est sanè mirifica exaggeratio diuinæ vindictæ, quæ sic grassatur in sceleratorum domo, sicut ignis in arida materia. Quod etiam Eccles. cap. 23. scribitur, *Vir multùm iurans implebitur iniquitate, & non discedet à domo illius plaga.* Accommodat autem se diuinus spiritus hominum consuetudini, qui in magnis criminibus, præsertim vbi læsa maiestas est; ita domos sternunt, complanántque solo, vt ex eis nihil sit reliquum, præter scelerum monumenta. Eo consilio domus impiorum à Domino subuersæ sunt, & quasi seminatæ sale, vt patet in Pentapoli, in qua durat adhuc diuina maledictio, à qua sterilis est, & infelicis soli regio olim vber, & amœna sicut Paradisus Dei. Deleuit Dominus propter peccata hominum mundum totum; eorum nempe domum; & inductis aquis, quasi insperso sale, sterilitatem induxit; plurimùm certè ademit vbertatis antiquæ, vt notauit Abul. in cap. 9. Iud. q. 45. & Psalm. 106. *Posuit terram frugiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea.* Et eodem consilio secutus illorum temporum consuetudinem Abimelech. Iud. 9. vrbem Sichimorum, quæ Regium iugum excusserat, non solùm deleuit, sed etiam seminauit sale. Quod fieri in criminibus maiestatis læsæ docuit ibid. Abul. Et, vt propiùs accedamus, domũ suam Deus, id est, quam suo nomini, & cultui consecrarat, propter peccata hominum euertit, &, vt ita dicam, seminauit sale. De Silo constat Ierem 7. *Spelunca latronum facta est domus ista, in qua inuocatum est nomen meum. Ite ad domum meam in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio; & videte quid fecerim ei propter malitiam populi mei Israël.* Templum à Salomone constructum, vt euersum fuerit, redactúmque in syluam, & vt Thren. cap. 5. dicatur factum vulpium latibulum, satis constat. Fuit enim ibi per multos annos commorata Domini maledictio. Thren. 2. *Repulit Dominus altare suum, maledixit sanctificationi suæ, tradidit in manus inimici muros turrium eius.* Et rursus cap. 4. *Succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius.* Et hoc ipsum templum, de quo nunc Zacharias, in cuius fabricam tantopere omnium pene Iudæorum sedulitas incumbit, sic est deletum, vt, quod Christus prædixit Matth. 24. non sit relictus lapis super lapidem, adeò seminatis, vt ita dicam, fundamentis sale, vt cùm sæpe improborum impietas templum erigere eo situ tentauerit, nihil tamen promouerit; quia in imis etiam fundamentis hærebat diuina maledictio.

Peccati supplicium.

Vide quid est hoc, quod egreditur.] Obiicitur Prophetæ species alia, quæ egredi ideo dicitur,

quia mouebatur, séque spectantis oculis offerebat, qua ratione in Dramate de scena egredi in posscenium dicuntur Actores, & mimi ad hominum conspectum.

13. Amphora quid. *Hæc est amphora egrediens.*] Heb. איפה *Ephah*, quæ mensura est aridorum capiens modios tres, vt dicit Hieronymus in cap. 5. Isaiæ, à qua voce deductum videtur Hispanicum nomen *fanega*. Et ita vertit translatio antiqua Hispanica. Hîc autem generaliter pro quauis mensura ponitur, & ideo LXX. adhibuerunt generale *mensuræ* nomen. Quod aliis sæpe locis facit vulgatus. Amos 8. *imminuamus mensuram.* Heb. איפה *Ephah*. Micheæ 6. Ezech. 4. & hoc ipso loco in Commentariis Hieronymus, dum dicit. *Amphora seu mensura.* Vt ergo Epha, quia notum est mensuræ genus, per synecdochem pro mensura ponitur; sic (vt puto) qui amphora mensura est omnium notissima, communissimáque, pro qualibet mensura tam aridorum, quàm liquidorum vsurpatur.

14. Oculus quid. *Hæc est oculus eorum in vniuersa terra.*] Septuaginta transtulerunt, *iniquitas eorum*; forsan pro עינם *enam*, id est, *oculis*, legerunt עונם *Auonam*, quæ *iniquitatem* valet; sed sensus aut idem est, aut non multùm diuersus. Oculus autem hîc variè sumi potest, vel passiuè, id est, pro scopo, in quem intenti sunt omnium gentium oculi; quia talis est iniquitas, &, quòd de illa sumetur aliquando supplicium; de quibus postea, vt omnium ad se cogitationes, atque oculos rapiant. Qua ratione dicimus, *hæc est mea mens, cogitatio, consilium*: quia de ea re curo, cogito, delibero. Sic illa iniquitas erit oculus terræ, quia in illam erunt omnium gentium oculi coniecti. Potest etiam hîc oculus actiuè sumi, & hoc dupliciter; vel quia sicut oculus omnia aperit, quæ alioqui iacerent in tenebris demersa: qua ratione Sol oculus dicitur mundi, sic illa amphora gentibus prodit, quæ premebantur domesticis latebris, Iudæorum flagitia. Quia nisi dura, atque euidens vindicta esset, celata essent magna ex parte Iudæorum peccata. Ita putat Hieronymus, & ideo infrà amphora, quæ impietatem significat iudicio damnatam, iubetur poni super basim suam, vt sit in omnium conspectu. Hæc quidem satis probabilia, sed credo aliam esse huius loci sententiam, nempe omnium oculos, putà Iudæorum, ad malum esse intentos; quasi illis id vnum negotij datum sit, vt mensuram illam impleant iniquitate, vt Gen. 6. dicitur; *Omnis cogitatio ad malum intenta.* Qua de re statim fusiùs numero vigesimo tertio.

15. Fortasse hîc allusum est ad id quod suprà cap. 2. dictum est. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei:* & infrà cap. 8. *Deus est oculus Israël.* Quia Deus in suum populum intuetur, vt illi in minimis etiam paterna cura prouideat. Sed ingrato illi, ac stolido populo oculus est iniquitas, quia illam sibi propositam habet.

16. *Et ecce talentum plumbi portabatur,*] Sicut priùs *Epha*, siue *amphora* pro mensura ponitur per synecdochem: sic nunc *talentum plumbi* pro quolibet pondere. Et ita statim dicitur *massa plumbea*, magis generali vocabulo, & paulo pòst אבן עופרת *Eben hophereth*, id est, *lapis plumbeus*, Hoc verò plumbeum talentum seorsum

seorsum portabatur ab amphora, vt apparet; quia statim impositum esse dicitur supra os eius.

17. *Et ecce mulier vna sedens in medio amphoræ.*] Ita sedebat hæc mulier, vt cùm pars inferior esset in amphora, superior tamen extaret. Alioqui quomodo sedere videretur in amphora, nisi aliquid illius emineret? Hæc verò mulier, docente Angelo, impietas est, quæ optimè, vt inquit Cyrillus, mulieris habitu describitur; typus enim voluptatis est mulier, & infirmitatis. Omne autem peccatum committitur aut voluptate trahente, aut succumbente infirmitate. Idem pene Theodoretus, qui ideo peccatum existimat speciem mulieris referre, quia ex voluptate plurima nascuntur peccata. Hæc verò non sedebat supra talentum plumbi, vt putat Origen. hom. 6. in Genes. imò & Hieronymus in illud Matth. 11. *Venite ad me omnes*; & in illud Ezech. 22. *Et factum est verbum Domini*; & alibi sæpe. Qui, vt erant in Scriptura versatissimi, memoriter illa retulerunt potiùs quàm exemplari consulto. Qui tamen vbi in loca illa inciderunt, expenderúntque attentiùs, aliter existimarunt. Nam Hieronymus hîc apertè dicit sedisse mulierem in amphora, & deinde aduenisse plumbeum talentum. Sicut etiam in epistola ad Paulinum septem lucernas vidit in candelabro Zachariæ; in proprio verò loco Zachariæ, vbi propiùs candelabrum considerauit, octo deprehendit lucernas.

18. Magnis auctoribus aliquando defecit memoria. Neque est cur miremur in magnis viris, & opere in longo aliquando defecisse memoriam. Neque enim semper, quæ erat illorum sæculorum infelicitas, libris abundabant, quos consulerent, neque infinitam propè rerum copiam memoria contineri facile est. Adducit aliquot exempla Martinus Martinez Cantapetrensis libro 6. Hypotypos. cap. 1. ad medium; sed pleraque falsa, vt facilè constabit ei, qui authores consuluerit, qui erroris arguuntur à Cantapetrensi. Sed vt Aristotelem omittam, qui tribuisse dicitur 2. lib. Ethic. Calypso verba Circes, cùm tamen aliter se habeat, certè ferendum non est duos errores admodùm pueriles duobus Ecclesiæ luminibus, Augustino, atque Epiphanio adscribi à Cantapetrensi. Dicit enim Augustinum lib. de catechizandis rudibus tribuere natiuitati Iacob, & Esau, id quod Scriptura tradit de natiuitate Phares, & Zaram. Et Epiphanio lib. 3. hæres. Messalianorum errorem adhuc magis infantilem inurit: dicit enim Epiphanium tribuisse Mariæ matri Domini illa verba, quæ dicta sunt à Christo Mariæ Magdalenæ; *Noli me tangere*. Ioan. capite 20. quæ sanè longè aliter se habent. Neque video quomodo ex illis Augustini, atque Epiphanij verbis in eam cogitationem venire potuerit Cantapetrensis. Hæc ideo admonui, ne quenquam decipiat Cantapetrensis, sicut me decepit aliquãdo.

Et proiecit eam in medio amphoræ.] 19.
Id est, fecit vt tota includeretur in amphora; neque quicquam extaret eorum, quæ priùs eminebant. *Medium* autem significare quod intus est, aut inter alia, satis vulgare in Scriptura; quo sensu dicitur lupus de medio gregis hœdum rapere, cùm extremum potiùs rapiat. Et mulier Sunamitis dicebat habitare se in medio populi sui, id est, inter suos. Sic hoc loco proiecta est mulier in medio amphoræ, quia intus conclusa fuit.

Et misit massam plũbeam in os eius.]

Vbi

Vbi impietas abstrusa fuit in amphoram, & ibi tota condita, massa illa plumbea, quæ priùs vocata est talentum, os obstruxit amphoræ; neque liberum reliquit exitum, quà pateret effugium.

20. In his, quæ de ordine literæ, descriptionéque visionis dicta sunt, minùs est difficultatis; sed est omnino plurimùm, in hoc cortice inuenire medullam. Id igitur agamus. Mihi primùm videbatur agi hîc non de peccato, aut iniquitate cuiuspiam; sed de pœna, quæ iniquitatem consequitur. Quæ etiam iniquitas dicitur, vt obseruauimus suprà capite 3. vbi à Iesu Sacerdote ablata scribitur iniquitas, id est, sordes propter iniquitatem ab exilio, seruilíque ministerio contractæ. Hæc verò pœna & magna esse dicitur, quia mensuram complet; & diuturna, quia ore graui plumbi pondere occluso, quà se excitet, nihil habet solutum, ac peruium. Quia verò amphora delata est in terram Sennahar, quæ pars est Babylonis, indicari videtur calamitates, & ærumnas graues, atque diuturnas impendere Babyloniis, qui Dei populo tam graues olim, & infensi fuerant. Neque inueniebam quid huic expositioni obiici posset, quod aut veritati repugnaret, aut textui. Sed quia aliò incumbunt aliorum sententiæ, nos quoque aliò cum ipsis abeamus.

21. Plerique hîc peccata indicari existimant, & eorum supplicia, sed planè variè: neque vllus est ferme, qui in explicando omnino cum alio consentiat. Quidam hîc de peccatis decem tribuum, captiuitatéque longissima, quæ post tot sæcula nondum est soluta, sermonem esse credunt. Sed quominus hæc vera esse putem facit, quia amphora delata esse dicitur in terram Sennahar; sed decem tribus eò adductæ non sunt: dicitur enim 4. Reg. cap. 17. *Et transtulit Israël in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor iuxta fluuium Gozam in ciuitatibus Medorum.* Tum quia non apparet quid contra decem tribus portendat, aut de illis demonstret extans priùs mulier ab amphora, deinde inclusa opposito ad os plumbeo talento; quia iam decem tribus mensuram impleuerant, & dabant adhuc suæ impietatis pœnas. Quare alij meliùs de duabus tribubus à captiuitate restitutis intelligunt; sed iidem etiam variè. Ego ne longus sim, parcens aliis sententiis, vel commemorandis, vel recensendis, dicam quàm potero breuissimè quod sentio.

Superiori visione proposita fuerant populo iam libero peccata, quibus tunc immoderatiùs indulgebat, scilicet periurium, & furtum; in quibus alia etiam scelera contineri diximus: deinde quibus modis illa in auctorum caput expiaturus esset Deus. Idem penè significat in hac visione. Proponit quidem mensuram quandam, sed nondum plenam peccatorum, quia mulier sedebat, non iacebat in amphora, & nobiliori sui parte foras eminebat: neque dum plumbea massa amphoram occluserat, sed adhuc erat nonnihil separata. Postea verò eò progressi sunt impietatis Iudæi, vt mensuram impleuerint iniquitate omnino in amphoram inclusa. Quod accidit quando ad cętera flagitia, Seruatoris quoque acerbissimam mortem addiderunt. Tunc verò in obscurã amphorã, id est, obcæcationẽ cõiecti, aut includi permissi opposito plũbeo operculo, neque 22. Suppliciũ ostenditur duarum tribuum.

Babylon pro carcere, aut exilio sumitur.

neque lucem hauriunt, neque purũ spiritum de cœlo ducunt. Mittuntur in terram Sennahar, id est, Babylonem, non quia in eam tantùm prouinciam amandati: nam constat per totum orbem fuisse dispersos; sed quia duæ illæ tribus longum in ea prouincia, & durum exilium traxerant, réque ipsa illis Babylon carcerem, atque infortunium sonabat, dum Babyloniam audiunt, in carcerem se tetrum, atque ærumnosum mitti putant. Quemadmodũ qui ex nostris Argerij, aut Constantinopoli captiui fuerunt, natali solo restituti, cũ Argeriũ audiunt, vincula audiũt, & quandã malorum Lernam; & ad solum nomen eius turbantur, atque horrent. Nõ aliter atq; qui Barathri, aut Tulliani, aut latumiarũ nomen accipiunt; nam vt hæc sordes sonãt, & vincula, sic etiam Sennahar, seu Babylonis appellatio. Hæc mihi expeditior visa est huius nodi solutio: nunc tãdem singula accõmodemus, quod si assequimur, nihil erit quod curiosus lector à nobis amplius requirat.

23. Amphora pro mensura, quæ vt impleatur, expectat Deus, vt peccantem puniat.

Amphora per synecdochem pro mensura sumitur. Dum adhuc iniquitas sedet, non est plena mensura, neque in Babylonem expulsa; tunc eò adducitur, quando & totam occupat spatij latitudinem & plumbeo talento conclusa premitur Iudæorũ iniquitas, id est, impij Iudæi. Constat ex variis Scripturæ locis, testimoniísque Sanctorum, expectare Deum peccatorem, differréque suppliciũ, donec certam, atque ipsi peccatori ignotam compleat scelerum mensuram. Ita hîc Theodoretus, qui adducit illud Gen. 15. de completis iniquitatibus Amorrhæorum; & Gen. 6. vbi definitum est mundo 120. annorum spatium, vt immisso diluuio illum obrueret. Cyrillus eadem latiùs. *Iam quid mensura sit*, inquit, *videndum est: dicimus itaque natura bonum, & hominum amantem esse vniuersorum Dominum. Peccantes enim tolerat, & iniquè agentes sustinet, vniuscuiusque pœnitẽtiam expectans. Quòd si quis etiam diu peccando processerit, supremámque Dei patientiam expertus fuerit, tunc denique pœnis subiicietur, & tam diuturnæ socordiæ prætexere nihil poterit, nec quisquam illum à pœna commissis eius pari eripiet. Quapropter Christus populo Iudæorum impotenti vesania ad quiduis nefarium ruenti inquit; Et vos implete mensuram patrum vestrorum. Mensura igitur, quæ apparebat, peccatorum populi in ipsum cumulatam multitudinem ostendebat.* Hæc Cyrillus. Sed multo eadem clariùs, & significantiùs Augustinus de vita Christiana cap. 4. *Esse certum*, inquit, *peccatorum modum, atque mẽsuram Dei ipsius testimonio comprobatur; & quia vnusquisque celeriùs, vel tardiùs, prout peccatorum suorum modum expleuerit, iudicetur, euidentissimè demonstratur.* Quod postquam aliquot Scripturæ testimoniis, atque exemplis confirmauit, addit. *Quo exemplo manifestissimè instruimur, & docemur singulos secundùm peccatorum suorum plenitudinem consummari, & tandiu, vt conuertantur, sustineri, quandiu cumulum suorum non habuerint delictorum consummatum.* Idem pene Chrysostomus hom. 4. in Matth. & Basilius in illud Isai. c. 1. *Populo graui iniquitate.* Vbi homines peccando eò deduci tradit, vt iam fiant immedicabiles. Vide etiã in eundem Isaiæ locũ Cyrillũ, vbi hoc etiã Zachariæ testimonium adducit. *Ad aliquod*, inquit, *tempus, & mensuram tulit Deus contemptum delinquentis: cùm autem ad plenitudinem, & maturitatem peccati notam sibi, ac perspectam iam pertigerint, supplicium irrogat.* ...

24. Impleuerunt igitur Iudæi mensuram, cùm Christum abiecerunt, egerúntque in crucem; & ideo Christus cùm dixisset ab ipsorum parentibus occisos esse Prophetas, addidit: *& vos implete mensuram patrum vestrorum.* Matth. 23. vbi allusisse videtur ad hunc Zachariæ locum. Ac si dicat: parentes vestri interfectis Prophetis non exiguum peccatorũ aceruum in mensuram congesserunt; vos nunc interfecto Prophetarũ Principe, imò Prophetarũ scopo, mensurã implete. Locus hic admodùm illustris est, & vehemens contra obstinatam peccandi consuetudinem.

Matth 23.

25. *Et misit massam plumbeam in os eius.*] Ferream portam obiicimus carceri, ne quis inde effractis foribus effugiat. Puteo verò, vel lacui, qui sæpe pro carcere est (vt probant Ieremias, & Daniel in lacum coniecti, & carcer Ioseph, qui fouea vocatur Sap. cap. 10. & Gen. 39. סהר, id est, locus rotundus, qui à nobis, vt reor, communiter appellatur *Mazmorra*) graue imponebatur pondus, ne vllum inde captiuus haberet effugiũ; vt de se scribit Ieremias Thren. 3. *Lapsa est in lacum vita mea, posuisti lapidem super me.* Sic ergo in amphoram, quæ est instar putei, seu carceris, demersa est inquitas, id est, gens iniqua, supplicij rea; quæ quia ibi diu futura est, lapide obstruitur, eóque plumbeo. Quare Christus Matth. cap. 23. vt significaret cladẽ, aut dispersionem populi Iudaici futuram esse diuturnam, vbi meminit impletæ mensuræ, subiecit. *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Est autem extremæ miseriæ symbolum iniquitas clausa, & quasi obsignata obstinatione, quæ non minùs difficilè submoueri solet, quàm ingens plumbi massa ab ore putei.

Obstinationis symbolũ.

Et ecce duæ mulieres egredientes.] 26. Prodit iam altera quasi scena prioris actus, duæ nempe mulieres, quæ amphoram corripiunt, auehúntque in terram Sennahar. Cætera ex præcedentibus pene explicata sunt; quæ verò sint duæ istæ mulieres inuestigandum. Quidam hîc agi putant tam de duabus, quàm de decem tribubus Israël, & fœminas illas esse Oolam, & Oolibam, de quibus Ezechiel cap. 23. quæ ipso Propheta exponente Samariam significant, & Ierusalem. Sed hæc explicatio ideo non videtur admittenda, quia duæ istæ mulieres aliquid sunt ab amphora, & ab eo, quod in amphora conclusum est, diuersum. Gens autem Hebræa, vt diximus, in amphora in exilium extruditur; nisi dicamus aliquid à se ipso inuitum trahi. Adde quòd eodem tempore à duabus fœminis corripitur amphora, & in eundem locum deportatur, sed neque eodem tempore, neque in eundem locum abductæ sunt tribus omnes. Neque erat cur iterum dispergerentur decem tribus, quæ restitutæ non sunt.

27. Alij Dæmones esse putant, qui referunt iniquitatem in Babylonem, vt ibi domũ habeat stabilem. Quod ideo futurum sperant, quia inde iam redeunt soluti à captiuitate Iudæi, quorum consuetudine, atque exemplo Babylonij discere potuerunt veram Religionem. Et ideo aiunt à Principe Persarum Dan. cap. 10. Michaëlem prohiberi, ne Iudæos educeret ex Babylonia: quia videbat eorum exemplo repudiatum iri Dæmonum cultum in regione suæ tutelæ credita.

28. Aliis verò placet, quod mihi etiam probatur magis, in mulieribus illis designati Dæmones, aut specialia quædam peccata, quæ eò miseriarum

rum infelix Iudæorum genus deduxerunt. Quæ tamen illa sint, prudēti cōiectura diuinandū est. Ribera excæcationē putat, & indurationem: quod mihi etiam maximè placet, quia id non obscurè significat occlusa mēsura plumbeo talento, Cęcitas quidem, quia vbi os obturatum est, nullum admittit amphora de cœlo lumen: obduratio verò, quia plumbum graue est, &, quod ab illo prouenit impedimentum, non facilè vincitur.

29. Neque est quod huic sententiæ obstrepat, quòd in amphora inclusa dicatur impietas, neque videatur cōsentaneum, vt ab impietate mulctetetur impietas, & ab vno, & altero vitio vitiorum vniuersitas rapiatur. Nam propriè in amphora peccata sola nō sunt, sed gens peccatrix, quæ satis apertè exprimitur in muliere: neque enim populi Iudaici peccata exularunt in Babyloniam, sed quæ peccatis immoderatè se tradidit gens Iudaica. *Iniquitatem* autem pro iniquis, & *impietatem* pro impiis vsurpari satis vulgare est. Accedit quod רשעה *risah* non solùm *impietatem* sonat, sed *impietatem iudicio dānatam*, id est, condemnationem, & peccati pœnam. Ezech. cap. 18. *Filius non portabit iniquitatem patris*, &c. *& impietas impij super eum*, Heb. רשעה *risah*, vbi sine dubio de peccati pœna sermo est. Quia respondet Dominus antiquæ querimoniæ; *Patres nostri comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt.* Sed stupor dentium nō est impietas, sed eius pœna: & ideo subditur, *impietas impij super eum*, id est, stupor dentium super eum, qui vuam comedit acerbam. Impietatem itaque damnatam, imò gentem impiam addictā longo supplicio trahunt excæcatio, & obduratio; quæ tunc completa est quando post tot verborum, exemplorúmque lucem Christum Seruatorem in crucem egit: quia ad illud vsque tempus Deus supplicium distulit, sederéque permisit in amphora, non iacere. Post verò excisa à Vespasiano vrbe iacuit prorsus in sordibus, atque in obliuione, quæ si æterna nōn est, eius tamen modi est, vt æterna videri potuerit.

Locus iste pro moribus illustris est, & grauis: nam qui sedet in amphora, id est, qui in peccatis pacem habet, propè est vt iaceat, id est, spiritum habeat compunctionis, & soporis; ita vt neque lucem aspiciat, neque ictum sentiat; & oppressus talento plumbeo obdurationis suæ à miluinis pennis rapiatur in terram Sennahar, vbi ad eius supplicium ædificetur stabilis, & æterna domus.

Et spiritus in alis earum.] Potestatem diaboli intelligit Hieronymus, qui instigat, velocitatémq; addit pennatis mulieribus. Vtitur autem Deus aliquando Dæmone suæ seueritatis administro, per quē diu exagitauit Saül; & per eundem verisimile est, quod Hieronymus putat, à Iudaico populo obstinatæ perfidię pœnas expetiisse. Et facit huc quòd *spiritus* sæpe pro furore sumitur, vt Psal. 138. *Quò ibo à spiritu tuo?* & Isai. 30. *Spiritus eius velut torrens inundans vsq; ad mediū colli ad perdendū gentes.* Quare dici posset spiritum, id est, irā Dei esse in alis mulierum, id est, Dęmonum, quia administri erant irati Dei. Sed mihi verisimilius, atq; simplicius videtur, dici posse per spiritū in alis celeritatem maximā indicari; neque spiritum hîc aliud esse pręter ventum. Erat ergo ventus in alis fœminarum, quia velocissimo volatu ferebantur. Neque alio sensu credo dici Deum ambulare super pennas ventorum Psal. 17. & 103. nisi quia velocissimè currit, lustrátque omnia, accommodatè ad hominum

30. Spiritus furor, & ira.

Spiritus velocitas.

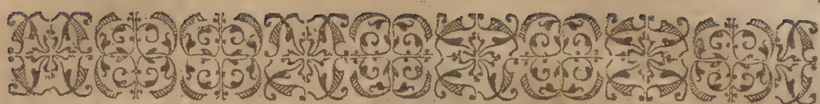
ſenſum, qui ſummam velocitatem vento ineſſe putant. Vnde vulgare illud, *ocyor ventis*, Facit ergo ſpiritus in alis, quod ventus acer, qui inflat, atque impellit nauigij vela.

31. *Et habebant alas, quaſi alas milui.*] Pro, *milui*, Heb. eſt חסידה *chaſidah*, quæ vox variè redditur ab Interpretibus. Quidam ex magiſtris Hebrçorum *ciconiam* reddunt, quia hoc nomen *miſericordiam* ſonat; & ciconia miſericordiæ, & pietatis in parentes ſymbolũ eſt. Lxx. hoc loco *vpupam*, alibi *herodium*, vt Pſal. 103. Hieronymus ſecutus antiquos Hebræos *miluum* tranſtulit. Idem tamen Iob. 39. & Leuit. 11. vertit *herodium*. Hæ tamen volucres rapidum habent, & ſublimem volatum; quod nobis ſatis eſt, vt intelligamus quare חסידה *chaſidah* pennæ datę ſint mulieribus, nempe vt quàm velociſſimè amphoram in Babyloniã corripiant. Neque valdè laborandum eſt, quænam harum auiũ ſit חסידה *chaſidah*, neque puto aliquid certum inueniri poſſe.

32. Hoc tamen ad mores valdè notãdum, miſericordiã Dei cõtẽptam, & beneficia in ingratos collata ſolere acuere diuinam iram; quæ quo magis ſe ab vlciſcendo cohibet, grauiores poſtea habet emiſſiones, & impetus. Expectarat diu חסידה *chaſidah*, id eſt, *miſericordia* perfidam gentem, vt aliquando reſipiſceret, ſed diuinæ iuſtitiæ miniſter, à חסידה *chaſidah*, id eſt, à miſericordia contempta alas ſumit, vt maiori celeritate ſupplicium ſumat.

Beneficia Dei contempta acuunt diuinam iram.

Vt ædificetur ei domus in terra Sennahar.] Explicuimus ſuprà *Babylonẽ* hîc ſumi pro carcere, atque ſupplicij loco: nunc addendum diuturnitatem ſupplicij indicari conſtructione domus, vbi ſtatuatur tanquã in proprio domicilio amphora impietatis. Cùm enim aliquis non diu futurus eſt in aliquo loco, ſed tanquam hoſpes breui diuerſaturus, domum non conſtruit, ſed ad hoſpitium commune diuertit, vt inde quamprimùm aliò conuolet. Quòd ſi diu futurus domicilium ſibi ſtabile parat, vbi non ſolùm viuat, ſed etiam conſeneſcat, ac moriatur. Sic quia in terra Sennahar, id eſt, in carcere perpetuo habitaturus erat infelix ille populus, ædificatur illi domus, vbi ad finem vſque ſæculi non tam viuat, quàm duram, atq; ignobilem mortem trahat. Eodẽ loquendi genere vſus eſt Ieremias cap. 29. ad filios tranſmigrationis. *Ædificate domos, & habitate, & plantate hortos*, &c. Mitto explicationes alias, quæ duriores mihi videntur: hæc mihi ſi non omnino ſoluta, minùs tamen tamen impedita viſa eſt.

ARGVMENTVM SEXTI CAPITIS ZACHARIÆ.

IN quatuor quadrigis, quas diuersorum colorum equi trahunt, quatuor Imperia significantur, quibus Dominus in rerum humanarum conuersionibus administris vtitur. Deinde duabus coronis ex auro, argentoq́ pro templi sumptibus oblato fabricatis, impositisq́ Sacerdotis capiti, cui non solùm Sacerdotales partes deinceps; sed etiam Regiæ permissæ sunt, Christi futurum in æternum Imperium designatur: & in Sacerdote Iesu, Iesus Seruator sic adumbratur perfectè, vt inter illos consilium pacis tradatur esse futurum: quia sic conueniet inter illos duos, sicut inter exemplar, & id, quod optimè ab eo expressum est, conuenire solet. Ad extremum cùm consultum esset illorum memoriæ, qui aurum pro corona piè, ac liberaliter obtulerunt, aliam similitudinem proponit inter Iesum Pontificem, & Iesum Seruatorem. Nam vt ille templum ædificauit Solymitanum, hominibus vndecumque sumptus, operámque præstãtibus, sic Christus templum aliud excellẽtius construxit hominibus vndecumque gentium eò concurrentibus. Id verò de Solymitano templo tunc futurum promittit, si illi, quorum maximè intererat, diuinis præceptis audientes sint.

CAPVT VI.

1 *ET cõuersus sũ, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egrediẽtes de medio duorum montium; & montes, montes ærei.*

PARAPHRASIS.

EX illa visione ad aliam me rursus, oculósque conuerti. Et vidi quatuor quadrigas, in quibus totidem orbis Imperia notabantur, de duobus montibus æreis prodeuntes, intra quos quasi intra claustra, & carceres tenebantur.

2. 3 Quadrigam primam equi trahebant rufi, secundam nigri, tertiam albi; quartam verò maculosi, & fortes. In prima Chaldæorum, in secunda Persarum, in tertia Græcorum, in quarta Romanorum Imperium designabatur.

2. 3 *In quadriga prima equi rufi, & in quadriga secunda equi nigri: & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij, & fortes.*

4. 5 Dubitantem me de quadrigarum sensu sic Angelus affatus est. Istæ quatuor quadrigæ idem omnino portendunt, quod apud Danielem quatuor venti, nempe quatuor Imperia. Egrediuntur autem laxatis suo tempore montium claustris, vt se terrarum Dominatori sistant, eiúsque imperata quàm occyssimè compleant.

4. 5 *Et respondi, & dixi ad Angelum, qui loquebatur in me. Quid sunt hæc Domine mi? Et respondit Angelus, & ait ad me: Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt stent coram Dominatore omnis terræ.*

6 De equis rufis nihil dictum ab Angelo; nam cùm Chaldæorum Imperium iam esset deletum, non erat cur de illo docendus esset Propheta: secus de aliis Equi ergo nigri, id est, Persicum Imperium, egressi sunt cōtra Aquilonem, id est, in Babyloniam, qua expugnata florere cœpit. Albi deinde, id est, Græcorum Imperium, eandem ingressi sunt viam. Quia debellatis Persis eodem loco, quo priùs Chaldæum, Græcorum Imperium stabilitum est. At varij, id est, Romani, ad Austrum profecti sunt; quia Ægypto occupata, quæ è Græcorum Imperio videbatur esse reliqua, Romanorum Imperium constitutum fuit.

6 *In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egressi sunt post eos, & varij egressi sunt ad terram Austri.*

7 Qui

7 Qui

7 *Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram.*

7 Qui à variorum numero erant robustissimi, illi altiora mente complexi, ab aliorũ societate diuulsi aliò proficisci, & per omnem terram discurrere moliebantur.

8 *Et dixit: Ite, perambulate terram, & perambulauerũt terram. Et vocauit me, & locutus est ad me, dicens. Ecce, qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meũ in terra Aquilonis.*

8 Narrauit deinde mihi Angelus, quid vniuersæ terræ Dominator astantibus ante se quadrigis imperarit. Ite, inquit, & lustrate terram. Quod ipsę imperium statim amplexæ, terram peruagatæ sunt. Addit deinde Angelus mihi familiaris, vocatum se à Deo, à quo illa audiuit, quæ deinde mihi retulit. Ecce Persæ, ac Medi, qui ad Aquilonem egressi sunt, dolori, atque furori meo satisfecêre: vlti sunt enim iniurias, quibus populum Iudaicum diu, ac durè vexauêre Babylonij.

9 *Et factum est verbum Domini ad me, dicẽs.*
10 *Sume à transmigratione ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.* 11
Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedech Sacerdotis magni, & loqueris ad eum, dicens.

9 Hæc rursus ad me Dominus.
10 Sume, ô Zacharia, è domo Iosiæ filij Sophoniæ, qui ex captiuitate redierunt, aurum, & argentum, quod ad templi sumptus oblatum est ab Holdai, Tobia, & Idaia. 11 Conflabisque ex eo coronas, quas impones capiti Iesu filij Iosedech Sacerdotis magni, dicésque ei.

12 Hæc

12 Hæc dicit Dominus: Ecce iam aderit verus Imperator Christus: cuius nomen erit *Germen*: qui prodibit ab vmbra, & typo Iesu Sacerdotis, qui duabus coronis redimitus, Sacerdotalẽ, ac Regium Christi dominatum ostendit.

13 Vt enim Iesus Sacerdos templum Solymitanum, sic Iesus Christus templum aliud longè nobilius ædificabit. Et sicut ille gloriosus sedebit in solio suo; & Regis, ac Sacerdotis munus obtinebit, ex quo fiet, vt iam Sacerdos à Rege non dissideat, quia vnus, idémque Rex erit, & Sacerdos; sic etiam ad eius exemplar, & typum, Christus Rex simul, & Sacerdos futurus est. Erit præterea consilium pacis inter illos duos, Christum nempe, & Iesum Sacerdotem, quia inter vtrumque bene conueniet, sicut inter vmbram, & corpus, inter exemplar, & id, quod expressum est ab illo; quia, quod in vmbra Iesus Sacerdos, id totum Iesus Seruator cumulatè complebit.

14 Neque sua quoque gratia, & honore carebunt illi, ex quorum auro, atque argento conflatæ sunt coronæ pro Pontificio capite. Nam eorum nomina coronis ipsis insculpta, in templo Domini munificentiæ, ac pietatis ipsorum perpetui monumenti pondus obtinebunt.

15 Et vt appareat iterum quàm bene inter Iesum Sacerdotem, & Iesum Seruatorem conueniat, id est, inter figuram, & veritatem, quemadmodum qui modò procul sunt, non solùm studiis, atque cõsiliis, sed locorum

12 *Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir Oriens nomen eius: & subter eum orietur, & ædificabit templũ Domino.*

13 *Et ipse extruet templum Domino; & ipse portabit gloriam, & sedebit; & dominabitur super solio suo, & erit Sacerdos super solio suo, & consilium pacis erit inter illos duos.*

14 *Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.*

15 *Et qui procul sunt, venient, & ædificabunt in templo Domini, & scietis quia Dominus exercituum misit*

misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

corum etiam spatiis vobiscum manus operámque coniungent ad templi fabricam: vnde etiam cognoscetis hæc à me non meo, sed diuinitùs afflato spiritu prædici: sic etiam ad illud longè diuinius, atque illustrius templum, quod Christus excitabit, magna vndecunque populorũ multitudo concurret. Hoc verò quod dixi de externis auxiliis ad Solymitanum templum ædificandum, ita demũ vobis futurũ esse vaticinor, si verbis meis fueritis ex animo audientes.

COMMENTARII IN CAP. VI. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *T ecce quatuor quadrigæ.*] Audierũt Iudæi futurum, vt aliquando extorres à patriis sedibus in alieno solo inueterascerent. Quod ne casu, aut temerè euenisse crederent, ostendit Deus multo antè tanquam in vmbra totius orbis ad lõga tempora expressam formam, dum quatuor potentissima Imperia describit, & quæ, quóve ordine ab illis Iudaicus populus vel beneficia, vel incommoda habiturus sit. His enim suæ prouidentiæ administris vtitur Deus, qui ideo stare dicuntur coram Dominatore vniuersæ terræ, quia illorum viribus, ac potentia aliter, atque aliter temperatis, & delicta qunit, & aliqua etiam ex parte merita compensat.

Communis omnium pene Doctorum sententia est, sicut Danieli cap. 7. in quatuor bestiis, & cap. 2. in statua ex variis metallis composita ostẽsa sunt potentissima quatuor orbis Imperia, sic modò Zachariæ in quatuor quadrigis eorum ordinem, & proprietatem ostendi; vno excepto Paulo de Palacios. qui in quadrigis Angelos agnoscit, & Theodoreto, qui putat esse Dei ministros, qui quàm ocyssimè Dei exequuntur mandata. Et quemadmodum post quatuor Imperia non diu permansura oblatum est Danieli Christi Regnum in æternum duraturum; sic nunc Zacharias post hæc Imperia, Christi quoque videt Imperium, non instar quadrigæ confecturum suum curriculam veloci 2.

In quatuor quadrigis quatuor Imperia significata.

Quadrigarum in bello vſus

fuga, ſed cuius Imperij non eſſet in æternum futurus finis. Videtur autem ideo quadrigarum oblata ſpecies, quia, cùm his olim res adminiſtraretur bellica, Imperij acquirendi, atque conſeruandi præcipua fuerunt inſtrumenta. Harum Troianis temporibus vſum fuiſſe liquet ex Homero; & apud Chaldæos multo ante hæc Zachariæ tempora docet Nahum cap. 3. vbi de Chaldæis loquitur ciuitatem Niniuæ oppugnaturis. *Vox*, inquit, *flagelli, vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis aſcendentis.*

3. *Egredientes de medio duorum montium, & montes, montes ærei.*] Hieronymus ideo putat montes æreos vocari, quia inſuperabiles ſunt, & nulla poſſunt vetuſtate conſumi. Sed neſcio quomodo huic expoſitioni minùs conſonat, quia illa Imperia iam fluxêre, & eorũ aliqua ſatis veloci curſu. Alij ferreos montes dici credunt, quia durum fuit, & omnino ferreum illud genus hominum, cui cordi erat bellum, & ſanguis: neque enim alio modo parta ſunt Imperia. Sed fortaſſe accommodatè magis ad vſum quadrigarum, & naturam ventorum, quibus quatuor hęc Imperia aſſimilantur, per montes æreos explicantur quædã quaſi clauſtra, quibus Deus illarum gentium feroces animos, & ardentes ad bella cohibuit. Nam quemadmodum carceribus in circo ſuſtinentur equi, toto corporis nixu ad curſum geſtientes donec ſignum certum oſtendatur ab editore, ſic illæ quadrigæ quaſi reluctatæ diu, & ruptis repagulis tandem eluctatæ ad Imperij curſum prodierũt. Et de Cyro, qui in ſecunda quadriga ſignificatur, apertè videtur indicare Iſaias cap. 45. eadem propè forma verborum. *Aperiam* (inquit Deus de Cyro) *coram eo ianuas, & portæ non claudentur,* &c. *portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.* Et ſicut Deus ventos terræ, ac præcipuè mõtium cauitatibus, & quaſi viſceribus incluſit, qui deinde magno motu terram quatiunt, & firmæ etiam molis ædificia proſternunt; ſic Deus hæc Imperia, quæ deinde ventos vocat, in æneis montibus arctè continuit. Montes præterea cum ventis coniunxit Amos cap. 4. *formans montes, & creans ventum*; & Pſalm. 134. & Ierem. 10. Deus dicitur *producere vẽtos de theſauris ſuis*. Theſauri verò loca ſignificant recondita, vbi incluſa ſeruantur, quæ ita in noſtra ſunt poteſtate, vt quoties libuerit, vel vſui nobis futura fuerint, proferantur. Quare Deus ventos reconditos habet, quos pro ſua voluntate, aut cohibet, aut quaſi laxatis habenis in apertum educit, vt perflẽt, turbéntque, quæ fuerant antè tranquilla. Hinc, credo, ſicut alia plurima ex aliis Scripturæ locis, poëtæ occaſionem ſumpſerunt, vt ventos montium latebris abdiderint, præfecerintque Regem, qui illos ſuo arbitratu, & pro rerum humanarum cõmoditate regeret; vt ex Homero Odyſſ. 20. ſumpſit Virg. 1. Æneid.

—— Hic vaſto Rex Æolus antro
Luctantes ventos, tempeſtatéſque ſonoras
Imperio premit, ac vinclis, & carcere frænat.
Ni faciat, maria, ac terras, cœlúmque profundum
Quippe ferant rapidi ſecum. ——

Plura de his vbi de ventis ſtatim ſermo ſuccedet. Eodem modo Iob c. 38. iniecit clauſtra mari, ne exundãs terram fluctibus obrueret. *Quis concluſit oſtiis mare*, &c. *circumdedi illud terminis meis, & poſui vectem, & oſtia: & dixi; Vſque huc venies, & non procedes* Iob. 38.

des amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Neque aliter cœlestibus aquis opposuit cataractas, quibus ruptis, quasi summotis repagulis orbem deleuit.

4. Geminatio propria Hebræorum. *Et montes, montes ærei.*] Geminatio hæc Hebræorum propria est, & familiaris. Latinus diceret; *& montes erant ærei.* Sed in eo repetitionis genere epitasis est, quasi dicat: montes illi, non vt vulgares alij terrei, aut saxei, sed ærei. Similes repetitiones occurrunt in Scriptura sæpe. Ps. 44. *Virga directionis, virga Regni tui:* & 67. *Mons Dei, mons pinguis.* Ps. 143. *Dextera eorum, dextera iniquitatis.* Ezech. 24. *Dentes leonis, dentes eius.* Dan. 7. *Potestas eius, potestas æterna.* Amos 2. *Altitudo cedrorum, altitudo eius.* Cant. 8. *Lampades eius, lampades ignis.*

5. Quadrigæ hæ non erant sine vectoribus, licèt eorum nulla hîc mentio, vulgari Hebreorum phrasi, qui currus, & equos pro eorũ ascensoribus vsurpãt. Maximè in re bellica, quia hi tunc nunquam ab ascensoribus vacui prodire solent. Quo etiam loquendi genere vtuntur Hispani in re castrensi, qui *hastas* pro hastatis, *equos* pro equitibus, *tubam* pro tubicine communiter vsurpant. Nisi fortè ideo sine viris quadrigæ Prophetæ oculis obiiciũtur, quia non tam ab hominibus, quàm à belluis, id est, ab eis, qui ferinis essent moribus, trahebantur; vnde Dan. 7. belluis quatuor totidem Regna assimilantur.

6. Comparatione Ierusalem regiones aliæ Australes, aut Aquilonares sunt. *In quadriga prima equi rufi.*] Antequam ad rationem, colorémque quadrigarum accedo, obseruo, quæcumque hîc à Propheta dicuntur, attemperatè ad populum Iudæorum esse intelligenda. Etenim variæ mundi plagæ ab Hierosolytano situ ordinem, & nomen assumunt, vt docet hîc Hieronymus, & cap. 2. ad illud, *de terra Aquilonis.* Quare Ægyptus, & mare ad Austrũ pertinere dicuntur, & Babylon ad Aquilonem, quia Ægyptus ab Austro, & Babylon ab Aquilone Hierosolymam respiciũt: sic etiam quatuor orbis Imperia aliter, atque aliter appellari, alio item, atque alio colore notari solent, secundùm quod alio, atque alio modo populum Hebraicum vel tractarunt humaniùs, vel duriùs. Sub his enim quatuor Imperiis aut fuêre priùs, aut futuri erant aliquando.

In quadriga prima Chaldæorum Imperium intelligit Hieronymus, & cum eo alij pene omnes, quod à Nino cœpit, & in Balthasare finitum est: quia hoc cruentum fuit, & sitiens sanguinis. Arias Montanus à coloribus, quibus vtebantur nationes hîc adũbratæ, notari dicit quadrigarum equos. Et quidẽ si hoc satis probari posset, non videbatur aut aliena, aut inepta ratio: sed non video nationes in quadrigis expressas illis, maximè in acie, vsas fuisse coloribus, quibus quadrigarum equi notantur. Chaldæos quidem vsos fuisse puniceo colore, docuit Nahum cap. 2. *Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis*; & Dan. cap. 5. *Quicunque legerit scripturam hanc, &c. purpura vestietur.* Sed aliæ etiam nationes eodem in acie colore vestiebantur: nam de Cyro primo Persarum Rege tradit Xenophon libro 7. Cyropædiæ statim in principio. *Erant milites armati omnes armis iisdem, quibus Cyrus, puniceis tunicis, &c.* & de Persarum Regibus vniuersè tradit Strabo lib. 15. & Q. Curtius lib. 3. De Græcis, maximè Lacædemonibus tradit Ælianus de varia historia lib. 6. cap. 6. & Plutarchus de Instit. Lacædc. Neque color 7. Imperiũ Chaldæorum. Colores quarundã nationum

ille puniceus nota erat Assyriorum, quia etiam hyacinthinis vtebantur vestibus, vt ex Ezech. constat cap. 23. qui vestiri eos solitos esse hyacintho dicit. *Fornicata est igitur super me Oolla, & insaniuit in amatores suos, in Assyrios propinquantes vestitos hyacintho.* Sed nationes aliæ non habuêre colorem illum familiarem, qui in suis quadrigis propositus est: nam Romanis varius, & maculosus in vsu familiari non erat; neque Persis niger. Græcis fortasse magis communis albus, vt notauit Cyrillus, qui ideo eos in albis equis designari coniectat. Sed nescio an alius color ipsis magis vsitatus. Punicei certè meminit Homerus sæpe.

8. Imperiũ Persarum. *In quadriga secunda equi nigri.*] Hieronymus hîc Persas, & Medos intelligit, & cum ipso omnes pene alij, quia eo ordine prodire videntur quadrigæ, quo Imperia. Imperium autem Persicum Babylonico successit. Sed cur in vmbra nigri coloris Persica potentia lateat, obscurum est. Est autem verisimile, ideo Persicum Imperium nigrum vocari potiùs quàm rubrum, quia non tam effudit Iudaicum sanguinem, quod fecerunt Assyrij tot irruptionibus in Palæstinæ fines, tot cladibus in gentem Israëliticam, quàm metum mortis incussit, & aliis etiam modis horrori, atque mœrori fuit. Nam & exultantes gaudio, atque erectos spe excitandi templi, vrbísque instaurandæ, impedito opere à Cãbyse, qui & Artaxerxes dicitur, & Assuerus 1. Esdræ cap. 4. mœrore contraxit: & Assueri Magni tempore, agente Aman, seuerissimo edicto extingui omnino iussum est Iudæorum genus. Hæc atroris plus habent, quàm ruboris, id est, plus mœroris, quàm sanguinis. Et quidem propter hæc duo Hieronymus, & alij atrum esse dicunt Iudæis Persarum Imperium.

In quadriga tertia equi albi.] Hîc iam sese ostentat Græcorum Imperium, quod Alexander eripuit Dario, & primus omnium inuexit in Europam. Ita Hieronymus, & plerique alij. Hoc verò Imperium album fuit, quia principio beneficum in Iudæos: Alexander enim clementer suscepit Iudæorũ genus, templúmque Regia liberalitate ornauit, vt tradit vterque Iosephus; alter 11. Ant. cap. vltimo: alter lib. 2. historiæ Iudaicæ c. 6. Quod item alij Reges fecêre, vt Ptolomæus Philadelphus. Et quanuis sub Antiocho, aliisque Regibus, ad quos Alexandro sublato pars aliqua pertinuit Græci Imperij, variè iactata sit res Iudaica, illud tamen tempus neque longum fuit, neque admodùm atrum, cùm illustre fuerit; atque planè cãdidum plurimis, atque eximiis Machabæorum victoriis. 9. Imperiũ Græcorũ.

Et in quadriga quarta equi varij, & fortes.] Hîc omnium pene consensu exprimitur Romanorũ Imperium, à quibus non eodem modo Iudaicus populus acceptus. Nam Imperatorũ aliqui non solùm mites, sed etiã benefici, vt Augustus, Tiberius, & Claudius; alij non alieni solùm, sed etiam admodùm infensi fuerũt, vt Caius Caligula, Vespasianus, & Adrianus. Quare non vno colore, sed diuersis huius quadrigæ equi notati sunt. Heb. ברדים *berudim*, id est, *grandinati*, seu, *minutis maculis instar grãdinis aspersi*. Qua ratione metaphora non admodùm dissimili guttatum dicimus, quod maculosum, id est, notis guttarum instar distinctum est. Sic Martialis lib. 5. Epig. 104. aues Numidicas guttatas vocat: & Heb. torquis baccatus, i. instructus gemmis, נטיפה *netiphah* dici- 10. Imperiũ Romanorum.

dicitur, quasi *guttatus*. Qui à vulgato *equi fortes*, & Hebr. אמצים *Amusim*, à Chaldæo dicuntur קטמנים *Kitemanim*: quę vox *confringẽtes*, seu, *triturantes* valet, non dissimili sensu. Eodem modo à Daniele cap. 2. & 7. Imperium Romanorum forte vocatũ est. *Ecce, inquit, bestia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis dẽtes ferreos habebat, comedénsque, atque comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans.*

11. *Isti sunt quatuor venti cœli.*] Difficilis, & paulo minùs obscura est Angeli interpretatio, quàm fuit species oblata Zachariæ. Nisi fortè, quod mihi maximè visum est probabile, Angelus interpretationem referat ad visionem Danielis cap. 7. vbi in quatuor ventis ostensa fuerunt totidem Imperia, & res satis exposita fuerat Danieli, & genti Iudæorum, vt credibile est, non ignota. Quare idem videtur velle significare Angelus, qui in Zacharia loquebatur. Ac si dicat: Hæ quadrigæ idem sibi volunt, quod quatuor venti apud Danielem, de quorum significatione non dubitabat Zacharias.

12. Sed huic explicationi obstat quòd in quatuor ventis Danielis non vidétur quatuor Imperia ostẽdi, & in quatuor bestiis, quæ ex mari prodierunt. Vt enim ibi ait Hieronymus, quem plerique sequuntur, in quatuor ventis quatuor intelliguntur Angeli, qui totidem Gentibus præsunt, qui inter sese pugnant, dum commissis suæ fidei prouinciis salutem procurant. Nihilominus in ventis Imperia quoq; designari existimo, ea loquendi figura, per quam, aut pro consequẽtibus antecedentia, aut causæ pro effectibus adhibentur. Imperium antecedunt bella, & varij motus, rerúmque mutationes, ac vicissitudines, quæ optimè cum ventis cõparantur, qui modò huc, modò illuc incitati marinos fluctus in diuersa propellũt. Neque sanè Imperia aliud amplitudinis suæ exordiũ habuerunt. Ita pene Theodoretus, Vatablus, & Pereira in illum locum Danielis. Aptissimè ergo Angelus dicit quadrigas esse ventos, quia sicut ventis turbatum fuit mare, vt bestia prodiret, sic quadrigis, quæ bellici furoris instrumẽta sunt, terra turbatur. Neque quadrigæ tam Imperia sunt, quàm instrumenta Imperij comparandi; sicut venti non tam bestiæ sunt, aut Imperatores, siue Imperia in bestiis expressa, quàm id, quod turbato priùs mari ex fluctibus ad Imperium emersit. Hîc verò Hebræorum more subauditur similitudinis nota, hoc sensu: Istæ quatuor quadrigæ sunt, sicut illi quatuor venti ostensi Danieli. Hæc mihi in re adeò obscura vidétur probabiliter dici posse, vt aliquid lucis tribuamus Angeli expositioni, quæ alioqui alicui videri posset otiosa, cùm non minus obscuritatis habeat ventorum, quàm quadrigarum allegoria.

Qui egrediuntur vt stent coram Dominatore omnis terræ.] Ne quis putet casu contingere, quæ in Regnorum administratione, ac gloria mutationes fiunt, ostenduntur nobilissima illa orbis Imperia astare coram Imperatore summo, & ab eius pendere, vel minimo nutu, vt discant quo loco, tempore, atque ordine progressura sint. Et hoc significat stare coram aliquo, aut alicui assistere, quod ministrorum est. Reges verò quasi quadrigas falcatas, & præcipites, aut ventos efferos, & vehementes; etiam sceleratos, & impios ministros esse Dei, constat. 13.

Homines etiã pessimi instrumenta sũt Dei.

ex Scriptura. De Rege Assyriorum Isai. 10. *Væ Assur virga furoris mei,* &c. *in manu eius indignatio mea, ad gentem fallacem mittam eum, & contra populũ furoris mei mandabo illi; vt auferat spolia, & diripiat prædam:* & Ier. cap. 25. de Nabuchodonosor. *Ecce ego mittam, & assumã vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor Regem Aquilonis, seruum meum.* Ecce quomodo prima quadriga stat coram Imperatore Deo. De secunda quadriga, id est, de Persarum Rege, Isai. c. 45. *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cui apprehendi dexteram, vt subiiciam ante faciẽ eius gentes, & dorsa Regum vertam.* vbi indicat, quod initio capitis dictũ est, educendam esse hanc quadrigam de montibus æreis. Addit enim, *& aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur,* &c. *portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.* De Romanis, id est, de quarta quadriga dicitur Matth. 22. *missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitates illorum succendit.* Fuit autem exercitus Romanorum, quo Dominus vsus fuit ad illius populi puniẽdam perfidiam.

14. In ventis significati Dei ministri. Neque hîc solùm Deus similes facit ventis seruos suos, sed alibi sæpe eadem vtitur metaphora. Hoc sensu credo dici Deum ambulare super pennas ventorum Psalm. 17. quia per ministros veloces consulta exequitur sua: & apertiùs Psalm.
Psal. 103. 103. *Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorũ. Qui facis Angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.* Vbi ex sententia Hebræorum *spiritus* pro vento ponitur. Sic enim hunc locum accipiunt. *Qui spiritus, seu ventos facis tuos nuncios, eorúmque ministerio vteris, vt tibi fuerit collibitum.* Et fauet plurimùm illorum sententiæ, quòd de rerum naturalium opificio, atque vsu ibi sermo est. Quę sententia nõnullis etiam ex Catholicis placuit, vt Vatablo, & Iansenio. Sed omnino eam conuellit Paulus ad Hebr. 1. qui de Angelis hunc locum intelligit: *& ad Angelos* (ait) *quidem dicit: Qui facit Angelos suos spiritus.* Sed nihilominus Paulus nostram sententiam confirmat: quia hîc Angelos suos cum ventis, & ministros comparat cum flamma ignis. Nam licèt Gregor. homil. 34. in Euangelia, & Augustinus, Haimo, & Primasius in cap. 1. ad Hebr. ita interpretentur, vt spiritus sit naturæ nomen, Angelus officij; hoc sensu: qui eos qui natura sunt spiritus, facit Angelos, id est, nuncios suos. Sed communiter alij *spiritus* pro ventis sumunt, Angelósque dicunt ventis esse celeritate similes. Dionys. de cœlesti Hierar. cap. 15. Damasc. libro secundo de fide capite tertio. Theodoretus, & Euthymius, Genebrardus in eundem Psalmum, Basilius, Ribera, & alij in Epistol. ad Hebr. capite 1. Obseruat autem ibi optimè Ribera, cùm dubium est an aliquod nomen vim habeat subiecti, aut prædicati, id facilè apud Græcos ex articulo cognosci posse. Nam illud nomẽ, cui articulus pręponitur, subiectum est; adducítque aliquot exempla accommodata, ex quibus hic vnum, aut alterum apponam Ioan. 1. *Et Deus erat Verbum* Gręcè, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. vbi (*Verbum*) articulum habet: & paulo pòst; *& Verbum caro factum est.* Nam Græcè dubium est, cùm illud ἐγένετο tã carni, quàm Verbo conuenire possit. Sed articulus præpositus *Verbo* docet illud esse subiectum. In hoc verò Psalmo siue apud LXX. siue apud Paulum articulus non est cum (*spiritus*) sed cum (*Angelos.*) Quare hoc sub

Ad Heb. 1.

15. Regul. Quando in Scriptura nomen locum habeat subiecti, quàdo prædicati.

ſubiectum eſt, illud prædicatum. Vbi etiam obſerua hîc deeſſe notam ſimilitudinis hoc ſenſu: Angelos ſuos facit ſicut ventos.

16. Humanarum rerũ inconſtãtia. Hîc ad rem moralem nota, ventis eſſe comparata maxima Imperia, qui fremunt, inflãt, turbántque omnia; ſed breuiſſimè conſident, & euaneſcunt. Excitant fluctus, naues, & nubes hinc inde propellunt, ſed mox vis tota frangitur; neque quicquam à ventis reliquum eſt, niſi quod eorum ſtrauit violentus furor. Quare ſtultus eſt omnino qui ventos ſequitur, quos aſſequi non poteſt: neque ſi poſſet, tenere certè non poſſet diu.

17. *Qui egrediuntur, vt ſtent.*] Hebr. מהתיצב *mehitiaſeb*, variè ab Interpretibus redditur. Pagninus & Vatablus vertunt, *à ſtando*: vulgatus, *vt ſtent*. Sed eſt eadem, aut parum diuerſa ſententia. Illi ſumpſerunt terminum à quo in hũc ſenſum: egreſſi ſunt à ſtando, id eſt, ab eo loco vbi ſtabant incluſæ quadrigæ, ſeu poſtquam ſteterãt. Vulgatus autem ſumpſit terminum ad quem: ideo enim egreſſæ ſunt quadrigæ, vt ſe ſiſterent Deo, & eius imperio in hãc illámve partẽ huius illiúſve negotij gratiâ proficiſcerẽtur. Et ſanè vtraque verſio mutuã ſibi præſtat lucẽ: & illa quam Vatablus, & Pagninus ſequuntur, indicat ſatis explicationem, quam initio probauimus; ſcilicet Imperia illa æreis mõtibus eſſe incluſa, veluti ſi carceribus coërcerentur quadrigæ, quæ è ſuis locis non ſimul egreſſæ ſunt, vt ſtatim oſtenditur, ſed alia poſt aliam, prout Deus illas ad varia miniſteria vocabat. Ribera in voce Hebr. מהתיצב *mehitiaſeb*, illud (מ) cauſam ſignificare putat, & ideo nõ malè vertiſſe noſtrum Interpretem, cùm dixit, *vt ſtent*. Eſt ſanè verum (מ) vim habere cauſæ, non tamen, quod ego viderim, finalis, qualis hîc videtur eſſe; ſed efficientis, & plerumq; inſtrumentalis: neq; alterius generis ſunt exempla, quæ ipſe adducit Oſeæ cap. 7. n. 71. Micheæ 2. n. 64. vbi hãc regulam tradit.

In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis.] Quò 18. Cur de Chaldæis nihil dicit Propheta. egreſſa fuerit quadriga, in qua erãt equi rufi, non declarat Angelus, vt bene Hieronymus; quia cùm hæc deſignet Chaldæos, quorum Imperium iam erat extinctũ, eorúmq; res Prophetæ non eſſent ignotæ, nõ erat cur de illorum euẽtu quicquã eſſet expectandum. Cyrillus putat ideo Angelum non meminiſſe Imperij Chaldæorum, ne contriſtaret Hebræos, quibus inuiſa erat Chaldæorũ memoria: quia tantũ illa adducere voluit, quæ exhilarent mœſtos Iudæorũ animos. Egreſſi ergo ſunt Perſæ, & Medi Ducibus Cyro, & eius auunculo Dario in Aquilonem, id eſt, in Chaldæam, quia illa Hieroſolymorum comparatione Aquilonaris eſt: quam cum Imperio ſuæ ſibi poteſtati ſubiecerunt.

Et albi egreſſi ſunt poſt eos.] De Grecis hîc agitur, qui Duce Alexandro in eandem regionem ingreſſi ſunt, in quam antè P[illegible]: depreſſáque Perſica arrogantia, tertij Imperij exordia poſuerũt, eodem quo Perſæ antea loco. Non priùs Græcorũ deletũ Imperium, quã Ægyptus debellata.

Et varij egreſſi ſunt ad terram Auſtri.] Terra Auſtri dicitur Ægyptus, 19. quia hæc à Meridie reſpicit Ieruſalem. Cur verò Romani, qui in quarta quadriga deſignãtur (vt diximus) in Ægyptum egreſſi dicantur, cùm alias etiam totius pene orbis prouincias luſtrauerint non ſolùm paſſibus, ſed etiam victoriis, docet optimè Ribera, ex quo pleraque eorum, quæ à me hoc loco dicentur, deſum

desumpta sunt. Et præcipua, ac pene sola ratio est; quia licèt innumeras aliasgētes armis subiugarint Romani, nō tamē Grecorū deleuerūnt Imperium, & ad Romanam gloriā transcripserūt, donec Greci Imperij reliquias, quæ in Ægypto consederant, fractis ab Augusto Antonij, Cleopatræq; viribus sustulêre. Nā, vt constat Machab. 1. capit. 1. cùm Alexāder duodecimo anno Regni sui immatura morte decederet; Imperium illis, quibuscum ab adolescentia nutritus fuerat, diuisit; qui quandiu regnarūt, Regnum quoq; Græcorum stetit: & ideo statim dicitur. *Ex his exiit radix peccati Antiochus illustris filius Antiochi Regis, qui fuerat Romæ obses, & regnauit in anno tricesimo septimo Regni Græcorum.* Durabat itaque tūc Græcorum Imperium, durauitq; donec illa Regna, quæ posteri amicorum Alexandri tenebant, in Romanorum venêre potestatē. Quod tunc accidit quādo Ægyptus, quæ Ptolomæo Lagi filio data fuerat ab Alexandro, Augusti Cæsaris armis in prouinciam redacta est. Tunc verò finem habuit Græcorum Imperium, & initiū Romanum. Quod docet Hieronymus, & multi alij ex antiquis, quorum sententiam idem refert in cap. 9. Danielis. Qui dum 70. hebdomadarum tempus computant, finitum esse dicunt Imperium Græcorum morte Cleopatrę, & Romanorum inchoatum in Actiaca Augusti victoria.

20. Ostensa sunt extrema bella, quibus imperia trāslata.

Adde, non omnia bella quatuor quadrigarum ostensa fuisse Zachariæ, sed illa quæ de Imperij summa decertarunt. Nam Cyrus multa alia priùs bella secunda gessit: sed egressus dicitur in Babylonem, quia ibi Imperij mutatio facta est. Idem de Alexandro dicendum; qui eodem pene loco extincto Dario Imperij maiestatem Græco nomini adiunxit. Eodem modo cùm Romani secundo bellorum cursu magnam orbis partem occupauissent, & in his reliquas prouincias ab Alexandro amicis quasi testamento legatas, nō tamen Imperium omnino consecuti sunt, donec ad alias Græci Imperij regiones, Ægyptum, quæ vna supererat ex tot prouinciis, addiderunt. Tunc verò Augustus Imperator dici potuit: tunc ab illo Edictū exiit, vt describeretur vniuersus orbis. Hac igitur de causa equi varij dicuntur ad Austrum egressi, quia Ægypto, id est, Australi regione domita, primùm vocari potuit Romanorum Monarchia.

Qui autem erant robustissimi, exierunt.] Quartam quadrigam trahebant equi varij, & fortes. De variis dictum est ab Angelo exiisse in regionem Australem; de fortibus, qui hoc loco dicuntur *robustissimi*, & vtrobique אמצים *Amusim*, qui sine dubio à variis diuersi sunt. Licèt cōmuniter Interpretes, dum de his nihil seorsum dicunt, eosdem esse indicent. Tum quia hi non dicuntur egressi in Australem plagam, sicut varij; sed exiisse, & quæsiisse ire, atq; discurrere per omnem terram. Deinde illud (*autem*) aliquid omnino diuersum ostēdit. Accedit quòd Dan. c. 2. vbi agit de Romanorum Imperio, in ferreis pedibus distinctum aliquid indicatur, nempe ferrum, & lutum, quę commisceri non possunt. Tractauit quæstionem istā Ribera pene solus, & satis eruditè; alij aut omiserunt omnino, aut perstrinxerunt leuiter, & obscurè. Nūc quando constat in equis variis Romanos adumbrari, videndum est qui

21. Equi robustissimi à variis diuersi.

quinam sint illi robusti, qui eandem cum Romanis quadrigam subeunt.

22. R. David Ismaëlitas, seu Mahometanos esse putat, qui latè dominati sunt: cui subscribit Arias Montanus. Sed hoc mihi nullo modo videtur verisimile; quia equi varij, ac fortes eandem traxerunt quadrigã; sed Ismaëlitæ nunquam cum Romanis iniêre Imperij societatẽ. Præterea Imperium vltimum diuisum iri dixit Daniel cap. 2. Sed quî diuidi potuit Ismaëliticum Imperiũ, cùm nunquam fuerit cum Romano coniunctum? Et est satis verisimile de iisdem agi à Daniele, & Zacharia, ab illo in pedibus partim ferreis, & partim fictilibus, qui ab eodem plantario nascuntur; ab hoc in equis variis, qui priùs in Austrum, & in robustissimis, qui deinde in omnem terram discurrere gestiebant.

23. Æqui robustissimi sunt Gothi. Longè probabilius est, vt optimè coniectat Ribera, in equis robustissimis Gothorum potentiam, & bellicam gloriam adumbratam fuisse. Ad quod persuadendum obseruat hîc non agi de tempore, quo Romani nomen, & maiestatem Imperij pepererunt; sed de alio, quod postea consecutum est. Gothos verò à Romanis fuisse victos, & sub eorum signis diu, ac sæpe meruisse satis exploratum. Certè sub Maximino pugnarunt contra Parthos: sub Constantino contra Licinium, & eo propè tempore quo capta est Roma à Gothorum Duce Athanarico, seu Alarico, Honorio Imperatori bellicam operam nauarunt. Hi ergo non exierunt in Austrum cum equis variis, id est, Romanis, quando victa fuit Cleopatra, & Græci Imperij reliquiæ omnino sublatæ, quia nondum erant à Romanis subiugati. Postea verò post egregiam operam Romanis Ducibus nauatam, tandem sub Honorio, rupto fœdere, populi Romani prouincias inuadunt, & occupant; & ipsam vrbem rerum dominam aliquando diripiunt. Hi in diuersas partes exire moliuntur, quia pro sua multitudine, & bellica virtute angustos fines sibi esse arbitrabantur. Qui tamen asperrimis locis, & quasi æreis montibus inclusi à diuina tenebantur potẽtia: ne, quod fecêre postea, quando audierunt ab Angelo; *Ite, & perambulate terram,* nõ in finitimas solùm, sed in remotissimas etiam regiones erumperẽt. Occupauerunt enim Asiæ, Europæ, atque Aphricæ, neque exiguam, neque ignobilem partem.

24. Verisimile est in robustissimis intelligi Hispanos. Neque longè erraret ab optima coniectura, qui crederet hanc Prophetiam ad Hispanos quoque pertinere, qui ex Gothico sanguine bona ex partẽ, & genus deriuant, & gloriam. Hi enim propter maiorum suorum bellicam virtutem ab Imperio Romano iam olim diuisi sunt, cui aliquando ante Gothorum tempora seruierant. Hi supra omnium gentium virtutem, & audaciam, imò supra omnem historicam fidẽ transmisso felici classe ad Ortum, atque Occasum Oceano, non solùm longissimis spatiis dissitas prouincias nauigatione, atque oculis, sed etiam victoriis ad miraculum vsque illustribus obierunt. Neque hoc de Hispanis cogitare, ac dicere audacis est ingenij; quando viri docti non pauci in extremis verbis Abdiæ, & Isai. cap. 18. in transmarinas regiones Hispanorum ingressum prædictum esse putant, in quibus est Legionensis, & Montanus, & Rebellus noster libr. 18. quæst. 23. Sed vt hoc communiter, & meritò ab aliis improbatur, sic puto hoc, etsi parum certum, magis tamen ad

ad rei ipsius veritatem accedere.

25. *Requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.*] Agit hîc de Persarum Imperio contra Babylonem misso. Et cùm *spiritus* multa significet; hîc tamen vt LXX. interpretantur, & nos cap. 5. diximus, furorem significat, hoc sensu: immissis Persis, rémque Babylonicam latè vastantibus explebitur, & saturabitur furor meus, quem iam antea grauiter imbiberam in Chaldæos, qui populum meum duriùs vexauerũt, quàm ego præceperam. Iuxta ea, quæ diximus cap. 1. *Ira magna ego irascor super gentes opulentas; quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum.* Ita exposuit Cyrillus; & est metaphora ab iratis petita, quorũ animus dum furit, feruet, atque æstuat, & nunc se huc, nũc illuc incessanter rapit. Cùm autem expleuit se vindicta, quemadmodum si mari inducta esset tranquillitas, deferuescit, considet, & quiescit. Vide quæ diximus in illud Isai. 1. *Heu cõsolabor super hostibus meis*

26. Aliam expositionẽ adducit Hieronymus ex Hebræorum sententia, qui hîc spiritum prophetalem accipiunt in hanc sententiam: Requiescere fecerunt spiritum meum prophetalem super Chaldæos, cùm iam sint deleti. Nam ante hoc tempus vrgebat Babylonios Deus frequentibus vaticiniis, à quibus nunc dicit esse cessandum. Et quidem *spiritum* pro dono prophetico sumi constat Micheæ 2. *Vtinam non essem vir habens spiritum, sed mendacium potiùs loquerer*; id est, vtinam in hoc non essem verus Propheta. Sed placet magis prior expositio. Hæc tamen ad sensum moralem optima, quæ indicat Deum quasi iam defessum admonendo Chaldæos, velle requiescere ab eo labore frustra susceptum. Quo supplicio sanè grauissimo vlcisci vult populi sui vexationem crudelem, & tot irritas admonitiones. Hoc idem minatus est per Zachariam suprà cap. 1. dum dicit; *Conuertimini de viis vestris, &c. Prophetæ nunquid in sempiternum viuent?* Væ peccatori vbi ab admonendo diuinus quieuerit spiritus. Vide quæ diximus ad illud Cant. 5. *Dilectus meus misit manum suam per foramen.*

Spiritus pro dono Prophetiæ Mich. c. 2.

Diuini furoris signum verbum subtrahere.

Sume à transmigratione ab Holdai, & Tobia.] Sicut Daniel cap. 2. & 7. vbi egisset de quatuor Imperiis, sermonem transtulit ad æternum Christi Regnum: sic nunc Zacharias de Christi Regno inducit vaticinium, sic tamen obscurè, vt Hieronymus proposita difficultate deterritus in Prologo secundæ partis huius Prophetæ (nam hîc & librum diuidit, & Commentaria) sic dicat eleganter, & vt aliquando solet in senili ætate iuuenescenti ingenio. *Ab obscuris ad obscura transimus, & cum Moyse ingredimur in nubem, & caliginem; abyssus abyssum inuocat in voce cataractarum Dei, & gyrans gyrando vadit spiritus, & in circulos suos reuertitur. Labyrinthæos patimur errores, & Christi cæca regimus filo vestigia.* Adsit vtinã Deus, quẽ iam in nostro Propheta propiùs intuemur, dum eundem cum Hieronymo labyrinthum ingredimur. 27.

Sume à transmigratione ab Holdai, & Tobia, & ab Idaia, & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.] Constat ex lib. 1. Esdræ cap. 1. & 2. plurimùm auri, atque argenti oblatum esse ad ornatum instructúmque templi ab his, qui in patriam ex captiuitate redierunt. Et licèt nihil ea de re ex Scriptura certũ habeamus, est tamen probabile, ea omnia munera alicuius viri, cuius esset explorata probitas, & fides, custodiæ esse com 28.

cõmissa. Ille verò videtur fuisse Iosias filius Sophoniæ, qui, sicut ex sententia Hebræorum refert Hieronymus, fuit æditũus, & custos templi. Cyrillus verò putat statutũ esse gazophylacium à Iudęis, qui è Babylone venerunt, vbi pro templi instructu dona seruarentur, & eius custodiam esse creditam Iosiæ fidei. Iubet ergo Deus Zachariæ, vt ex Iosiæ domo sumat aurum, & argentũ quod oblatum est ab Holdai, & Tobia, &c. qui è Babylonia remearunt, siue tunc primùm, siue multò antè cum Zorobabel: & ex eis coronas conflet, quas in capite ponat Iesu Sacerdotis. Litera valdè confusa, atque implexa est, quam sic ordinat Hieronymus. *Sume tibi ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia qui venerunt ex Babylone: & sumes ab eis, quæ offeruntur munera, aurum, & argentum, & intrabis in domum Sophoniæ, & ibi facies,* &c. Ego quidem non dubitarem illud, *qui venerunt*, accommodare Iosiæ, & eius patri Sophoniæ, quia, vt verba disponit Hieronymus, longum est, & durum hyperbaton; neque quicquam est, quod nos cogat aliter accipere. Esdr. lib. 2. c. vlt. mẽtio fit cuiusdam Tobiæ, apud quem publica gaza, & sacra seruabatur.

29. Typus Christi in duabus coronis. *Et facies coronas.*] Hebræi quidam ex antiquis, vt refert Hieronymus, & ex iunioribus R. Dauid, & nonnulli etiam ex nostris existimãt duas coronas fieri iuberi, alteram Iesu Sacerdoti; alteram Duci Zorobabel. Sed est communis omnium antiquorum, recentiorúmque sentẽtia, vnum Iesum duabus coronis fuisse coronatũ, vt Seruatorem Sacerdotem, & Regem, Pontificia, ac Regia corona figuraret. Neque durum videri debet, si caput vnum gemino diademate onerari videatur potiùs, quàm ornari: quandoquidem necesse non est simul vtrúmque gestare: sicut in Imperatoria inauguratione triplicem diuersis temporibus coronam accipit Imperator, ferream, argenteam, auream. Neque si eodem gestaret tempore, quicquam esset incommodi, cùm in Pontifice Christi vicario triplici diademate thiara resplendeat. Scio nonnullos legere *coronam* in singulari; in quibus sunt Lxx. paulo inferiùs, vbi nos habemus, *& coronæ erunt Helem*; & Chaldæus hîc. Et indicat Hieronymus in Commentariis dum dicit. *Iubetur autem Propheta, vt postquam coronas imposuerit, seu coronam super caput Iesu*, &c. Induxit, credo, hos Interpretes, quia coronis in numero multitudinis adiungitur verbum singulare *erit*, והעטרת תהיה *veha atoroth tihieh*, id est, *& coronæ erit*. Sed satis est notum apud Hebræos nomini plurali verbum adiungi solere singulare; sicut apud Græcos.

Et ecce vir Oriens nomen eius.] Ponitur hîc relatiuum *eius* sine antecedenti, quod præcesserit. Quod genus quoddam est aposiopesis, de quo pluribus egimus in Commentariis nostris super Cantica ad illud cap. 1. *Osculetur me osculo oris sui.* In quo mirifica quædam epitasis est, & significatio animi in alta quadam cogitatione suspensi. *De Orientis* nomine satis multa suprà cap. 3. quod *Germẽ* significare diximus, & sine dubio de Christo intelligendum. Neq; obscurè indicat Propheta cùm rationem reddit, cur geminam coronam Iesu Sacerdoti dederit; quia nimirũ Iesum Sacerdotẽ summum, & æternum, qui Rex etiã futurus erat, adumbrabat. Quidã in *Oriente* aut *Germine* Zorobabelem intelligunt, & illi è duabus alteram coronam accommodant. Ita nonnulli ex He- 30. Oriens pro germine.

bræis, quos sequitur Theodoretus. Sed communis est Patrum sententia, & multorum ex Hebræis, quibus accedit Chaldæus, sermonem hîc esse de Messiah. Neque nomen *Oriẽtis*, aut *Germinis* satis aptum est Zorobabeli, & quæ sequuntur omnia, non illi valdè consentanea.

31. *Et subter eum orietur.*] Heb. *de sub se*, aut *de sub illo*: nam vtrũque valet affixũ *Vau*. Pro *orietur*, Heb. est יצמח *ijsmach*, id est, *germinabit*. Quod siue actiuè sumas, seu passiuè, optimè cadit in Christum. Passiuè quidẽ iuxta sententiam Hebræorũ, vt refert Hieronymus, qui *à se* conuertunt in hũc sensum. *Ex se repentè succrescet*; *& ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit*; id est, habebit à se ipso vt crescat, & non ab aliena virtute. Actiuè verò in hanc sententiã. *Producet ex se ramos innumeros, & tanquã stirps nobilis quoquouersùs diffundet.* Iuxta illud Ioan. 15. *Ego sum vitis, vos palmites.* Et idem sensus erit, si *sub illo* interpretêre, vt vult, & exponit Hieronymus. *Subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabitur Ecclesia.*

32. Iesus Sacerdos vmbra Iesu Seruatoris. Alius sese mihi sensus offert, quem nemini persuadeo, tantùm aliorum iudicio examinandum relinquo. Sub illo Iesu Sacerdote orietur alius Iesus Seruator, qua ratione aliquid, quod sub vmbra latuerat, in lucem prodire dicitur. Cùm ergo Iesus hic Sacerdos multis modis figura sit, atque vmbra Christi, Christus ab hoc adumbratus prodibit aliquando gemina redimitus corona; sicut hic Sacerdos, qui hoc loco, si vnquam, Christi typus fuit. Nam cùm ante hæc tempora Rex esset à Sacerdote diuersus, à captiuitate tamen duæ istæ dignitates, ac tituli in vnam personam coïerunt. Neque vnquam inter Hebræos à captiuitate, nisi extremis eius Reipublicæ temporibus, Regium nomen auditum est. Regia digni as cũ Sacerdotali coniuncta. Sanè in historia Iudith de Rege nihil; de Sacerdote verò Maximo multa, cui cap. 4. Regiæ partes, & Imperatoriæ datę sunt. Nam Eliachim Sacerdos, qui cap. 15. Ioachim appellatur; *Scripsit ad vniuersos per quos via transitus esse poterat, vt obtinerẽt ascensus montium, per quos via esse poterat ad Ierusalem: & illìc custodirent, vbi angustum iter esse poterat inter montes. Et fecerunt filij Israël secundùm quod constituerat eis Sacerdos Domini Eliachim.* Atqui istæ Regiæ partes sunt. Probat hoc historia Machabæorum, vbi quidam Sacerdotes, & Duces esse dicuntur. Mathatias libr. 1. cap. 2. Ionathas cap. 12. Simon cap. 13. Quòd verò de hac vmbra Iesu Sacerdotis id est, ad huius exemplar, & typum Christus exierit, probant ea, quæ sequuntur. Nam quod fecit Iesus Sacerdos typicè, idem altiori quodammodo verè fecit Iesus Seruator. Vnde additur.

Et ædificabit templum Domini, & ipse extruet templum Domino.] In hoc 33. similis erit Christus Iesu Sacerdoti, quia sicut alter templum Domino, sic alter supra firmã petram templũ aliud illustrius, contra quod non præualebunt portæ inferi; Domino item ædificabit. Repetitur autem bis eadem sententia iuxta Hebræorum consuetudinem, ad significandam maiorem vaticinij certitudinem. Iuxta ea, quæ diximus Cant. 6. num. 7. Quam regulam tradit Hieronymus in illud Iob. 3. *& quod verebar, accidit*: & Aug. Psalm. 74. prope initium. Nisi mauis, quod mihi valdè videtur verisimile, alteram partem ad Iesum Sacerdotem, alteram ad Seruatorem referri in hanc sententiam. Sicut Iesus Sacerdos ædi

ædificabit templum, ita Christus. vbi satis ostenditur quemadmodum à Iesu Sacerdote Seruator prodierit. Siletur autem Hebræorũ more nota similitudinis; quam si addideris, nihil erit clarius.

Et ipse portabit gloriam.] Id est, coronã gloriosam, iuxta illud Psal. 20. *Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.* Ecce hic Iesus Sacerdos coronatus quomodo Iesum Seruatorem adumbrat.

34. Christus Rex, & Sacerdos. *Et sedebit, & dominabitur super solio suo, & erit Sacerdos super solio suo.*] Christus verus Rex fuit. Psal. 2. *Ego autem constitutus sum Rex.* & Lucæ. 1. *& dabit ei Dominus sedem Dauid.* Item Sacerdos. Psal. 109. *Tu es Sacerdos in æternum.* Ex his fit verisimile, summam potestatem eo tempore fuisse penes Iesum Sacerdotem; vt omnino Christum adumbraret: Zorobabelem autem fuisse ipsius administrum ad opus templi, résque alias grauioris negotij. Atque ideo cap. 3. vidimus sumpsisse cydarim, & vestimenta gloriæ, & nunc coronas geminas. De Zorobabele nihil vidimus, nisi fuisse in eius manu lapidẽ stanneum, & posuisse primum lapidem in templo instaurando, & impositurum esse postremum. Quod non est summæ potestatis negotiũ, sed eius cui à potestate summa id negotij datum est. Sed, vt Zorobabel Rex fuerit, certè eius posteri non fuerunt: imò, vt tradunt Hebræi in Seder Holam, Zorobabel ædificato templo in Babyloniam rediit, vbi mortuus est. Ab eo tempore constans, & illustris est Sacerdotum successio tum apud Esdram lib. 2. cap. 12. tum apud scriptores alios. Neque in fastis, aut ordine temporum Zorobabelis posteri nominantur, sed Sacerdotũ. Vide Genebrardum in Chronologio anno 3638. Abul. in cap. 6. q. 8. lib. 1. Paralip. Iosephum lib. 11. Ant. c. 4. qui dicunt à captiuitate potestatem summam fuisse in Pontificibus.

Quæ potestas in Zorobabel.

Et consilium pacis erit inter illos duos.] Fuerant antè sæpe controuersiæ inter Reges, & Sacerdotes, adeò vt vexati sæpe fuerint, imò & occisi Pontifices à Regibus, vt liquet in Achimelec, quem occidit Saül, & in Zacharia, quem occidit Ioas in atrio domus Domini. 2. Paralip. 24. Ait ergo Dominus futuram esse pacem inter illos duos, non quidem inter duas personas, sed inter duos Magistratus, seu dignitates personarum. Quia deinceps si non omnino in Iesu Sacerdote, quia de Zorobabele multi dubitant; at in eius posteris item Sacerdotibus hærebit vterque titulus. Quare duæ coronę, postquam Sacerdotis caput attigerint, iubentur deponi, & ad templũ transferri, quia in tẽplo habitaturæ sunt, id est, in domo Sacerdotis. Ac si dicat; qui templo præerit Regia, ac Pontificia corona ornato, præerit etiam Regno. Hæc mihi satis verisimiliter videntur dici posse. 35. Potestas Regia diu perseuerauit in Sacerdotibus.

Quidam illos, inter quos futura dicitur esse pax, Deum intelligunt, & homines, quia Christus Sacerdos, & mediator peccatores cum Deo conciliabit. Alij duos populos Iudaicum, & Gentilem hactenus inimicos, vniendos esse dicunt angulari lapide. Sed vtraque explicatio ideo difficilis est, quia nihil videtur præcessisse, quod ad homines peccatores, seu duos populos pertineat, ad quod referri possit illud, *inter illos duos.* 36.

Meliùs fortasse coniectarent iuxta ea, quæ suprà numer. 32. dicebamus, qui consilium pacis futurum 37.

esse diceret inter Iesum Sacerdotem,& Iesum Seruatorem;quia magna erit inter vtrumque,id est, inter figuram,& veritatem consensio.Impleuit enim verè Christus omnia, quæ obscurè Sacerdos ille figurabat: nam vt ille post squallorem, & sordes stolam accepit mundam, & cydarim gloriæ; templum construxit,amplexus est dignitatem Pontificiam, & Regiam, sic Christus his tot vmbris,& symbolis verè respõdit.Et hoc est pacem esse inter duos, id est, consensionem,qualis est inter exemplar,& id, quod ab exemplari expressum est.

38. *Et coronæ erunt Helem,& Tobiæ,& Idaiæ,& Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.*] Vbi Sacerdos summus gemina corona redimitus, & gemino etiam honore, ac titulo inauguratus fuerit, iubet Deus vt detractæ coronæ in illustri aliquo templi loco reponantur; vt extet propositum aliquod monumentum eorum,quorum ex pietate,ac liberalitate conflatæ sunt. Contulerunt, credo, isti syncerè, atque ex animo dona aurea,atque argentea, & ideo illa præ cæteris eligit Deus, vt sint non solùm Sacerdoti, ac Regi, sed sibi etiam ornamentum,& insigne. Porrò obseruandum est illud *Helem, & Tobiæ*, &c. esse in datiuo, vt probat *Lamed* præfixum:quia coronæ illæ in templo suspensæ id agunt ex Dei instituto,vt recentem semper tueantur apud posteros memoriam eorum,qui obtulerunt.

39. Hebræi,vt sunt ingenio ad fingẽdum audaci, hos viros quorum liberalitate conflatæ sunt coronæ, Danielem esse fabulantur, & tres alios pueros, qui in Bablyonicam fornacem coniecti sunt; coniecturásque adducunt omnino futiles, quas hîc adducit Hieronymus. Sed sanè si isti à transmigratione vnquã essent reuersi, non tacuisset Esdras, qui aliorum meminit longè inferióris notæ. Neq; est admodùm verisimile,eos ad hoc vsque tempus produxisse vitam: essent enim propè centenarij,quia à principio captiuitatis ad annum secundũ Darij plures quàm octoginta anni intercesserunt.Sed tres illi pueri abducti sunt in principio transmigrationis, vt constat Daniel. c.1. ætate, vt verisile est, non infantili, sed ætas centenarij eo sæculo perquàm rara.Accedit quòd, vt tradit Isidorus de vita, & morte Sanctorum Veteris Test. & Martyrologium Romanum die decimosexto Decembris, sepulti sunt tres illi pueri in Babylonia, quod sanè non contigisset si cũ aliis fuissent in patriam reuersi.

40. Reg.
Nomina variaeiusdem hominis,& sæpe diuersorum idiomatum.

Hîc porro obseruandum,variari nomina,vt cũ Hieronymo sentiunt omnes pene Interpretes. Nam qui priùs vocatus est Holdai,nunc dicitur Helem: & qui antea Iosias,nunc Hen. Quare dicendum est,eos fuisse binomines. Cur verò tam breui spatio mutata sint nomina, ea ratio ab omnibus communiter affertur, quia quæ secundo loco ponuntur nomina, paucioribus constant literis,atque adeò commodiùs incidi possunt in coronis, & expressiùs,& non decurtata. Sed certè ratio hæc leuis est,& duarum, triúmve literarum detractio non laxabat coronarum spatia. Et sanè alterum nomen eam ob causam mutari non debuit: neque enim, vt patet.plus spatij occuparet vox prior חלדי *choldai*,quàm posterior חלם *chelem*, Potiùs ergo existimo voluisse Dominum, qua est in suos liberalitate,extare memoriã illustrem, & omnibus propositam horũ virorũ.Cùm verò duo haberẽt nomina, eáque non omnibus nota, quia

Deus suorum honorator.

quia alia fortasse nota Chaldæis, apud quos diu vixerant, & à quibus acceperant, alia Hebræis, scilicet gentilitia, & patria, voluit Deus tam Hebræis, quàm Chaldæis constare illorum hominum pietatem, & religionem. Quare existimo vsque adeò Deum superioribus literas detrahere noluisse, vt maluerit potiùs vtrũque nomen esse cælatum. Quòd verò multi, qui in captiuitate vixerant, aut qui Regi Babylonis aliqua ratione seruierãt, duo nomina habuerint, alterum ab Hebręis parentibus, alterum à Chaldæis dominis, docẽt primùm tres pueri, quibus Nabuchodonosor nomina indidit Chaldaica. Dan. cap. 1. & qui priùs dicebatur Mathanias, vbi ab eodem Nabuchodonosor Rex est constitutus, mutato nomine vocatus est Sedecias. 4. Reg. 24. quod etiam in Testamento Nouo reperitur, vt aliquis duo habeat nomina à diuersis nationibus imposita. Nam qui Heb. Iudas dicitur, & Lebbæus, idem Chaldaicè Thaddęus appellatur, & qui Gręcè Didymus, idem Hebraicè vocatur Thomas. Deinde quò res sit aliqua notior, cùm duo sunt, aut plura nomina, ea in opere aliquo egregio, aut monumento incidi solent, vt ex omnibus pene antiquorum inscriptionibus constat. In his ergo monumentis apparere voluit Deus omnia nomina, quibus homines isti erãt omnibus gẽtibus noti. Et sanè in historia sacra ita fit plerunque, & quidẽ hoc ipso tẽpore. Esdræ cap. 4. duo nomina Regis Chaldæorũ exprimũtur, Assuerus, & Artaxerxes; & Esther cap. 2. vtrumque Reginæ nomen adhibetur Edissa, & Esther, & Daniel sæpe Daniel simul, & Balthasar dicitur, & Simon Petrus, & Thomas Didymus, & Tabitha Dorcas, & alter Simon Chananæus, & Zelotes nominatur. Quod ergo in Scriptura frequenter, atque in humanæ gloriæ monumentis plerumque fit, in aliis monumentis, vbi æterna quæritur memoria, nõ fieret?

In his nominibus, quæ in coronis notantur, aliquid videtur latere mysterij. Nam, vt Hieronymus explicat, *Holdai* est deprecatio Domini: *Tobia*, bonum Domini, seu placens Domino; *Idaia*, notus Domini, *Helem*, somnium; *Hen*, gratia. Eis igitur, qui ad Dominum accedunt, & deprecãtur, & qui Deo placent, atque eo nomine Deo cogniti tanquam eidem grati, ac supplices, datur *Hen*, id est, *gratia*, & dona, quę gratię nomine significantur, & *Helem*, id est, *somniũ*, hoc est, sponsæ deliciæ, ac quies in Domini complexu ac sinu. Notum est enim solenne esse in Hebręorum nuptiis, vt sponsa dormiens inducatur in spõsi sinu, vt plurimis ostendimus in Commentariis nostris in Cantica. Per *somnium* autem blanda quædam, & mollis indulgentia significatur. 41.

Sed est optima, maximéque moralis expositio Hieronymi. Nam coronæ istæ fiunt ab iis, qui è Babylonia reuersi sunt in Ierusalem, id est, ab iis, qui per pœnitentiam à peccatorum sordibus emerserunt, & imponuntur capiti Iesu Sacerdotis, qui Christi typus est. Ait ergo Hieronymus. *Quia nobis proficientibus, & reuersis ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur, imò nobis virtute pœnitentiæ coronatis Saluator in singulis coronam accipit.* Mira sanè commendatio pœnitentiæ, quæ non solùm pœnitentem, sed etiam Christum gloriosè coronat. Quemadmodum si studio, atque opera Iesu filij Iosedech plurimi laxata captiuitate in patriam rediissent, gloriosum esset illi, & instar coronæ; sic quia 42. Iusti sunt gloria, & corona Christi quando à peccato resipiscunt.

quia per Christum homines consecuti sunt, vt ab iis, quibus tenebantur vinculis, soluti aditum habeant expeditum in cœlum, quicunque beneficio Christi per pœnitentiam captiuus esse desiit, coronam conflat Christo multo splendidiorem, quàm Holdai, & Tobias. Sanè hos, quos Euangelij luce lustrarat Paulus, coronam sibi esse prædicat ad Philip. 4. *Gaudium meum, & corona mea.* Placent sanè plurimùm eorum dona, qui è Babylonia, id est, è peccatorũ vinculis exierunt, quando illa Deus suæ insculpit coronæ, testimonióque publico fatetur se illis coronari.

43. Templum Solymitanum, Ecclesiæ typus, tum fabrica, tũ concursu nationum.

Et qui procul sunt, venient, & ædificabunt in templo Domini.] Proponit priùs typũ, quia ad templi fabricam plurimi cõuenient ex gentibus; deinde veritaté: quia eodé modo postea factus est gentium ad Ecclesiam concursus. Accedent itaque Gentes ad Iudæorum religionem, veniéntque ad templum à Iesu Sacerdote constructum, quia ex hoc tempore multi fuêre proselyti, vt in Actis diximus cap. 2. Sed hoc multo magis impletum est in templo à Christo constructo, cuius Hierosolymitanũ typus erat, Venient sanè qui procul sunt, vbi Christus iuxta huius templi formam, seu vmbram aliud extruxerit longè nobilius, in quo ipsi quoque ædificabuntur facti viui lapides, superædificati super angularem lapidem. Ad quem locum allusisse videtur Paulus ad Epes. cap. 2. *Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi; ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.*

44. Quid externi ad templi fabricam contulerint.

Et ædificabunt in templo Domini.] Hoc templum, vt dixi, typus est Ecclesiæ, sicut Iesus Sacerdos, qui illud cum Zorobabele construxit, typus est Christi. Atque ideo existimo in templo Hierosolymitano accidisse, quod splendidiùs in Ecclesia postea. Nunc vidẽdum quomodo qui procul sunt, & situ, & animo à Iudæorũ consiliis, auxilium illis præstent ad templi fabricam: nam id vnum adduxit nonnullos vt existimarent hîc nullo modo sermonem esse de templo terrestri. Mihi certum est accidisse hoc non in Ecclesia solùm, sed in eius vmbra. Nam qui, dum hæc à Zacharia dicebantur, alieniori erant animo à Iudæis, statim agente Deo ita sunt à se ipsis mutati, vt non solùm facultatem fecerint Iudæis interruptum opus pertexendi, sed etiã ex ærario Regio tantùm decreuerint pecuniarum, quantùm exigeret operosa illa templi moles. Darius enim 1. Esdræ cap. 6. vbi confirmauit Cyri decretum, quod ab Artaxerxe, qui Cambyses esse creditur, sublatum fuerat, sic ait ad præpositos, qui sunt trans flumen. *A me præceptum est, vt de arca Regis, id est, de tributis, quæ dantur de regione trans flumen, studiosè sumptus dentur viris illis* (Iesu, & Zorobabeli) *ne impediatur opus.* Deinde iubet vt dentur victimæ, & quæ in templo iuxta legem offerri solent. Quod ita decreuit auidè, vt ad extremum adiecerit: *A me ergo positum est decretum, vt omnis homo qui hanc mutauerit iussionem, tollatur lignum de domo ipsius, & erigatur, & configatur in eo: domus autem eius publicetur.* Et ibid. cap. 7. Artaxerxes non minori studio, ac liberalitate præcepit vt præfecti trans flumen de thesauro Regis expenderent, quantumcumque necesse esset ad domum Dei: & præfecti iidẽ, qui ad Darium, & Artaxerxem scripserant de impedienda templi, murorúmque fabrica executi Regium imperium, necessaria contulerunt ad illam

illam absoluendam. Adde quòd 2. Esdræ c.9. multi ex alienigenis dicuntur esse cum filiis Israël in ciuitate. Ecce qui procul erant, id est, qui maximè oderant Iudæorũ nomen, nunc omnium studiosissimè illorum consiliis, atque incœptis fauent. Hoc idem mihi persuadet, vt de templo Solymitano accipiam id, quod mox additur.

45. *Et scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos.*] Suam propheticam fidem probare vult Zacharias certo signo, quod neque vulgare esse oportuit, neque expectatum diu: alioqui quomodo ex re facili, ac prona alij crederent Spiritu diuino hæc oracula à Zacharia fundi? Est autem magnum, neque expectatum signum, Principem externum sic in populum ærumnosum, contra quem à suis Ducibus, & Præfectis quotidie perfidiæ, atque insidiarum noua consilia audiebat, affectum iri, vt non solùm ædificandi copiam, sed etiam ad ædificandum sumptus liberaliter dederit. Hoc signum dat, quod quia eo spectat, vt se esse Prophetam à Deo missum probet, necesse est, vt signa proxima sint, & quæ breui, qui aderant, essent visuri. Sed quis illorum ad quos hoc Zachariæ vaticinium datum est, Ecclesiam vidit ab his, qui procul essent, ædificari, vt ex eo signo discerent afflatum à Deo Zachariam; cùm ante 500. annos Ecclesiæ nomen non nisi in figura, ac typo auditum sit? Agit ergo Zacharias hìc de templo Solymitano, sed in vmbra, vt dixi, in quo adumbrat Ecclesiam. Et ex hoc signo, quod iam iam expectatur ex Regis Persarum beneuolentia, probat certum futurum, quod de Ecclesia longè pòst futurum vaticinatur.

Quàm verò externi populi copiosè, atque auidè ad Ecclesiam concurrerint, vt à Christiana Religione quondam alienissimi illam postea sua voce, & scriptis, ac etiam sanguine ædificauerint, non est huius loci recensere. Probant Paulus, & Augustinus, qui priùs infensi Ecclesiæ hostes, postea verò illius constantissimi propugnatores extiterunt. De hac gentium conuersione, atque frequentia multa occurrũt in Prophetis, & Psalmis, & sub eadem metaphora construendæ domus. Est egregius locus apud Isaiam cap.60. qui cùm de insulis, remotissimísque locis egisset, ait; *& ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & Reges eorum ministrabunt tibi.* Qui sanè locus optimè cum hoc nostro colludit. (Ecclesiã defendũt, & ornãt, qui priùs eidẽ fuerant infensi.)

46. *Erit autem hoc si auditu audieritis.*] Nota est phrasis Hebræorum, qui repetita eadem voce, aut eius coniugato certitudinem, aut perfectionem rerum significant. Hoc itaque loco promittit Propheta futurum, vt externi homines non modò non impediant templi fabricam; sed etiam promoueant, dummodò ipsi ita audiant præcepta Domini, vt etiam impleant. Quod verum esse puto, quoad illam partem, quæ est de signo antè proposito peregrini auxilij: nam quoad illud aliud templum nobilius, non est cur existimemus impeditum iri Iudæis diuino præcepto non obsequentibus. Neque verò obsecuti sunt, vt Christus illis sæpius obiecit: non tamen ideo non est ædificata, & innumera Gentium multitudine amplificata Ecclesia. Agit ergo de obediẽtia illorum, qui tunc aderant, & de externo auxilio, quod propediem adfuturum esse vaticinabatur. Ne- (Promissio hæc non de Ecclesiæ fundatione, sed de externo auxilio.)

 s

que enim tam antiqua ac liberalis promiſſio de Chriſto venturo pendere debuit à Iudæorum fide, vel obedientia, vel propter illorum peccata reuocari, qui ideo deſcendit, vt hominum peccata deleret. Ex quo fit veriſimile hîc non tam de Eccleſia, quàm de Solymitano templo ſermonem eſſe.

47. Dicunt aliqui, in quibus eſt Ribera, & Stunica, prædici hîc Iudæis à Propheta, non fore Eccleſiæ participes niſi diuinis mandatis audiẽtes fuerint; ſed illis prætermiſſis vocandas eſſe Gentes. At non video vnde hæc colligant: nam tantùm dixerat Propheta; *Et qui procul ſunt, venient*: & deinde ſubdit; *Erit autem hoc ſi auditu audieritis.* Vnde contrarium videbatur eſſe colligẽdum, quàm ipſi colligunt; nempe, ſi auditu audieritis, veniẽt qui procul ſunt; & vos excludemini. Quo quid alienius, vel à veritate, vel à textu? Quare magis expeditum, ac promptum eſt, ſi dicas: ſi auditu audieritis, venient externi, qui vobis in extruendo templo adiutores ſint.

ARGV

ARGVMENTVM SEPTIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

CVm legatio mitteretur à Iudæis qui procul aberant à Ierusalem, vt discerent an instaurato templo seruandum esset ieiunium, quod propter illius incendium voto concepissent; respondit Deus, illa ieiunia, quæ per totos 70. annos constanter seruauêre, sibi grata non fuisse: quia alia interim ab ipsis admittebantur, quæ non poterant esse non ingrata. Quæ cùm sæpe olim per Prophetas parentibus commendasset, illique contra diuina monita penitus obduruissent, grauia quædam incõmoda pertulerunt, qualia posteris etiam minatur, si parentum vestigiis hærere perseuerent.

CAPVT VII.

1 *ET factum est in anno*
quarto Darij Regis,
factum est verbum Domi-
ni ad Zachariam in quar-
ta mẽsis noni, qui est Casleu.
2 *Et miserunt ad domum*
Dei Sarasar, & Rogom
Melech, & viri, qui erant
cum eo, ad deprecandam
faciem Domini. 3 Vt
dicerent Sacerdotibus do-
mus Domini exercituũ, &
Prophetis, loquentes; Nun-

PARAPHRASIS.

1 ANno quarto Darij Hi-
staspis Regis Persarũ,
secundo anno post primam vi-
sionem, quarta die mensis no-
ni, qui dicitur Casleu. 2 Sa-
rasar, & Rogõ Melech, & qui
cum eo erant, miserunt nũcios
in Ierusalem, vt adorarent ibi
Dominum. 3 Et Sacerdo-
tes Domini, atque Prophetas
interrogarent, an seruandum
esset mense quinto ieiunium,
quod post templi incendium
publico voto ipsis esset indi-
ctum: vel stata, atque solenni
forma deinceps adhibendũ

esset illud sanctificationis genus quod iam à multis annis solitum esset obiri.

4 Tunc ergo Dominus sic ad Zachariam locutus est.

5 Loquere iam ad omnem populũ terræ & ad Sacerdotes meo nomine; dicens, eos cùm ieiunarent, ac plangerẽt solenni ritu, aut quinto mense pro tẽpli incendio, aut septimo pro cæde Godolię totos 70. annos, ad illud nempe tempus, quo missa est legatio, sibi potiùs, quàm mihi ieiunasse.
6 Et similiter cùm comederent, & biberent, bibisse sibi, & comedisse, non mihi. Neque enim tam curabant quid esset mihi gratum, quàm sua sibi infortunia, & solitudinem lamentabantur.

7 Neque nunc primùm audiunt quid Dominus de eorum planctu, atque ieiunio sentiat. Iam enim dudum hæc eadẽ per Prophetas priores denunciata sunt ad eorum parẽtes, cùm adhuc Ierusalem nihil esset passa ab hoste Chaldæo; sed esset florens opibus, & ciuibus frequens; & omnes ciuitates eius in circuitu, quà ad Austrum, & quà ad campestria pacatè, & sine bellorum metu habitarentur.

8 Deinde docuit me Dominus

quid flendum est mihi in quinto mense, vel sanctificare me debeo, sicut iam feci multis annis?

4 *Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens.*

5 *Loquere ad omnem populũ terræ, & ad Sacerdotes, dicens: Cùm ieiunaretis, & plangeretis in quinto, & septimo per hos 70. annos: nunquid ieiunium ieiunastis mihi?*
6 *Et cùm comedistis, & bibistis; nunquid nõ vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis?*

7 *Nunquid non hæc sunt verba, quæ locutus est Dominus in manu Prophetarum priorum, cùm adhuc Ierusalem habitaretur & esset opulenta, ipsa, & vrbes in circuitu eius, & ad Austrũ, & in campestribus habitaretur?*

8 *Et factum est verbum Domini,*

mini ad Zachariam, dicens:
9 *Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Iudicium verum iudicate: & misericordiam, & miserationes facite vnusquisque cum fratre suo.*
10 *Et viduam, & pupillum, & aduenam, & pauperem nolite calumniari: & malum vir fratri suo non cogitet in corde suo.*
11 *Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes: & aures suas aggrauauerunt ne audirent.*

12 *Et cor suum posuerunt vt adamantem, ne audirent legem, & verba, quæ misit Deus exercituum in Spiritu sancto per manum Prophetarum priorum: & facta est indignatio magna à Domino exercituum.*

13 *Et factum est sicut locutus sum, & sicut non audierunt, sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum.*

nus
9 quid pro ieiunio, ac planctu, aut certè in ieiunio sibi maximè placeret. Iudicium nempe verum, neque largitate corruptum, neque priuata aliqua ratione inflexum; & misericordia ab vnoquoque erga fratres suscepta.

10 Et omnis calumnia, ac vis à vidua, pupillo, aduena, ac paupere longè summota: deniq; cogitatio, quæ nihil fratri suo meditatur mali.
11 Hæc inquit Dominus, ego parentibus vestris sæpe commendabam: sed ipsi neque aures ad mea verba, neque ad voluntatem meam animum aduerterunt; sed cum fastidio, atque despectu tergum ad me conuertêre recedentes, & ne audirent post tergum clamantem aures suas obturauerunt.

12 Atque adeò, ne legem audirent, aut verba, quæ meo afflati Spiritu Prophetæ ad illos loquebantur, cor suum adamantis in modum obdurarũt. Quare Deus contra illos grauiter indignatus est.

13 Idcirco suo magno merito id consecuti sunt, dum mandata mea, & monita impudenter eludunt, vt cùm ipsi vrgentibus malis ad me clamauerint, ego ad illorum clamores, & preces obsurdescam.

14 Dispersi igitur eos per ignotas, barbarásque nationes; & regionem desiderabilem adeò derelictam, & desertam reliquere, vt syluarum in modum inhorruerit; eo quòd nemo sit non solùm qui ad illam reuertatur, sed neque qui in transcursu videat.

14 *Et dispersi eos per omnia Regna, quæ nesciunt: & terra desolata est ab eis, eo quòd non esset transiens, & reuertens: & posuerunt terram desiderabilem in desertum.*

COMMENTARII IN CAP. VII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *T factum est in anno quarto Darij Regis, factum est verbum Domini ad Zachariam in quarta mẽsis noni, qui est Casleu.*] Duo anni intercessêre inter hanc, & primam Prophetiam, quæ contigit anno secundo Darij. *Casleu* nomen est Chaldaicum, cui respondet noster Nouember. Quare errauit Paraphrastes Chaldæus cùm in cap. 11. Ecclesiastæ octauum mensem, id est, Octobrem vocauit *Casleu*, ad illa verba. *Da partem septem, nec non & octo.* vbi in *septem* septimum mensem intelligit *Tisri*, & in *octo* octauum, quem appellat *Casleu*; cùm nonus sit, vt hinc constat; cùm potiùs *Marchesuan* dicere debuisset.

Casleu mẽsis nonus.

2. *Miserunt ad domum Dei Sarasar, & Regem Melech.*] Ex quo Iudæi insigni accepta clade, & euerso templo captiui abducti sunt, extinctæ antiquæ gloriæ, & præsentis erumnæ memores, indictis communi cõsensu ieiuniis ereptum sibi pristinum splendorem deflebant, & præsentem calamitatem solabantur. Exustum fuerat templum mense quinto, qui dicitur *Ab*, qui Iulius noster est. 4. Reg. vltimo; & ideo eodem mense, die nono ieiuniis suum dolorem, & pietatem testabantur. Eodem anno mense septimo *Tisri* occisus fuit Godolias, quem Rex Babylonis præposuerat his, qui reliqui fuerant ab exilio, & cæde. Et eo sublato aliis in Ægyptũ, aliis aliò dilapsis, quod reliquum erat vrbis ab incendio, desertum est. Eius etiam calamitatis gratiâ septimo mense ieiunium indictum est. Hæc omnia constant ex Hebræorum Kalendario, qui in Babylonia remanserant, ij verò fuêre quamplurimi; nam, vt docet Hieronymus in illud Ezech. cap. 9. *congregabo vos*, non redierunt in Ierusalem qui capti sunt cum Sedecia, & qui in Ægyptum abierunt, quod non obscurè indicat Ierem. cap. 24. dum dicit eos, qui remanserant cum Sedecia in Ierusalem, & qui in Ægypto erant, consumendos fame, & ferro. Fuêre præterea complures alij, qui deinde cum Esdra, atque Nehemia remi-

Ieiunia Iudæis indicta propter varios euentus.

Multi Iudæorũ in Babylonia relicti.

remigrarunt. Illi ergo, qui adhuc erant in Babylonia, cùm viderent templi fabricam sic vrgeri, vt iam nõ longè esset à fastigio, meritò dubitant an à voto concepto, siue à recepta consuetudine ieiunandi soluti sint. Vel certè an liceat instaurata iam antiqua fortuna, & oblata mirifica gaudendi causa tristari: cùm hoc eius sit potiùs, qui alterius felicitati inuidet, quàm qui communi, ac suæ gratulatur. Rogant autem de ieiunio quinti mensis tantùm, quia templum iam pene perfectum erat, cuius ob excidium ieiunij illius religio inducta fuerat.

3. Hîc obseruandum aliter legere Lxx. aliter Hieronymum. Hieronymus habet; *Miserunt ad domum Dei Sarasar, & Regem Melech*, seu, *Rogom Melech*. Septuaginta verò; *& misit in Bethel Sarasar, & Arbath Sagar Rex*. Quos conciliare non leuis est negotij: sed dicendum imprimis, quod obseruauimus in illud Act. 7. *in septuaginta animabus*; esse quidem vera quædam, quæ dicunt Lxx. neque illa tradidisse sine instinctu Spiritus sancti, quamuis non è textu Hebraico. Vide infrà num. 10. & deinde.

Multa addita à Septuaginta, quæ licèt in textu Hebraico non sint, vera tamẽ sunt

4. Miratur Hieronymus, quòd Lxx. transtulerint *Bethel*, cùm eò mitti non potuerint legati, quia iam Bethel cum religione nomen quoque reliquerat. Nam quæ *Bethel* dicebatur olim, id est, *domus Dei*, postea vocata est *Bethauen*, id est, *domus idoli*. Sed hæc ratio non nimis premit versionem Lxx. nam sæpe contingit vt rei nomen accommodetur, quod iam antea mutatum fuerat. Dictum fuerat Iacob Gen. 32. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum; sed Israël*: & tamen post hæc sæpe vocatus est Iacob. Et Ierusalem, quæ dicta est ab Ælio Adriano Ælia, plerunque meliori, ac notiori vocabulo vocatur Ierusalem: & in hoc ipso nomine *Bethel* vsu aliquando venit. Nam vt Bethel fuerit illa, quæ dicitur Bethauen, quod omnino certum non est, cùm ante aureos vitulos tempore etiam Iosue nomen Bethauen audiatur: tamen sæpissime post illud tempus in Scriptura nomen *Bethel* auditur; imò multo post tempora Zachariæ in libris Machabæorum. Sed hoc loco neque de Bethauen, neque Bethel est sermo; sed de templo Domini, vt habet vulgatus. Neq; enim aliud sonat *Bethel* quàm *domum Domini*. Est autem vsitatum apud Lxx. vt nomina Hebraica interdum relinquant, ita vt, quæ nomina sunt communia, sonum habeant, & formam propriorum. Cãt. 4. vbi vulgatus habet, *cum propugnaculis*; ipsi retinuerunt *Talpijoth*. Iudic. 5. vbi noster, *inter duos terminos*. Lxx. *mosphataim*: & suprà cap. 5. vbi noster, *miluus*. Lxx. *Hasidah*. Quod etiam non rarò facit vulgatus, qui Psal. 67. pro vmbra, atque obscuritate posuit *Selmon*, pro locis confragosis, & preruptis retinuit *Bether*. Cant. 2. & 8. & alia eiusdem generis plurima. Sic etiam pro domo Dei adhibuerunt Lxx. eiusdem significationis nomen Hebraicum *Bethel*.

Reg. Nomen quod ablatum erat postea auditur.

Reg. Nomen commune peregrinũ quod proprium videtur, pro eius significatione ponitur.

Hæc minùs difficilia, illud verò valdè difficile, quod in nominibus virorum, à quibus missa est legatio. tam parum conuenit inter Hieronymum, & Lxx. nam ille legit *Regem Melech*, vt in Commentariis indicat; & est in Heb. רגם *Regem*, tametsi iam in textu habeamus *Regem Melech*. At Lxx. legunt *Sagar Rex*. Hæc tanta vocum dissimilitudo mihi suspicionem mouit tempore Hieronymi, ac Lxx. aliquid fuisse varium in Hebraico textu: neque enim 5.

ex textu quem nunc habemus, & quem sine dubio Hieronymus habuit, talia nomina exprimere potuêre LXX. Quod verò attinet ad *Regem Melech*, suspicabar, cùm *Regem*, & *Melech* idem significent, alterum Latinè, alterum Hebraicè; Latinam vocem *Regem*, quæ explicatio est nominis Hebraici, claritatis gratiâ positam esse in margine, & deinde in textum irrepsisse notis Habraicis: aut certè ab Hieronymo cum nomine *Melech* explicationis gratiâ positam esse, quod alibi sæpe ab eodem Hieronymo, aliisque Scripturæ Interpretibus factum est. Adhibetur enim sæpe expositio nominis Hebraici, quod quia in textu originalis linguæ non reperitur, absque dubio Interpretis est; vt Gen. 35. de Benoni, *filius doloris*, de Benjamin, *filius dexteræ*, è textu non est, sed additum ab Interprete. Exod. 12. illud quod additur Phase, *transitus Domini*; & Exod. 16. post Manhu, *Quid est hoc?* addidit sine dubio Interpres. Et facit huc quod ipse sermonis textus satis indicat, *Regem* non esse distinctum à *Melech*: dixisset enim aliàs *Sarasar, & Regem, & Melech*; non *Satasar Regem Melech* sine coniunctione. Sed in eo etiam potuit esse deceptio, quia *Rex* in recto esse debuit, non *Regem* in obliquo, quia qui modò nominantur, non mittuntur, sed ipsi potiùs mittunt legatos. Hæc ego coniectabam in hac nominum perturbatione, neque mea mihi coniectura displicet. Nam licèt videam apud LXX. *Regem*, aut aliquid simile reperiri, nempe Rogom in aliquibus codicibus, vt in Complutensi, sed in emendatis à Sixto non est, neque in eo, quem habuerunt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus.

Reg. Explicatio peregrini nominis sæpe ab Interpreti bus adhibetur de suo.

6. Quod attinet ad personas, à quibus missa est illa legatio, Hebræi, vt refert Hieronymus, existimant esse Persas Darij Regis Duces: neque ipse aliquid aliud probat. Cyrillus legationem missam esse putat ab iis, qui Samariam habitabant, quique ab Assyriis in illum locum translati fuerant. Vtrumque videtur satis difficile: nam fuisse Iudæos, qui per legatos Sacerdotes, & Prophetas cõsulunt, & ipsa ratio docet, & data respõsio. Neque Samaritæ ita erant Religione Iudæorum instituti, aut in eos animati, vt 70. annis toties repetito ieiunio eorum causa ieiunauerint. Quare verisimilius est legationem missam fuisse à Iudæis, vt putat Ribera, qui etiam addit missam ab eis, qui in Babylone remanserant. Quod etiam puto valdè probabile.

Sed fortasse improbabile non est legatos non tam ab his, qui erant apud Babylonios, quàm ab aliis, qui ab excidio Solymitano in Regiones finitimas dilapsi sedem ibi suam constituerant: nam remansisse plurimos satis ex Scriptura constat 4. Reg. cap. vlt. & clariùs Ieremiæ cap. 43. quibus præfectus fuit Godolias. Neque post eius cædem omnes fugerunt in Ægyptum, sed qui ex dispersione ad Godoliam fuerant reuersi. Sic enim Ieremias suprà: *Tollens Iohanam filius Caree, & vniuersi Principes bellatorum vniuersos reliquiarum Iuda, qui reuersi fuerant de cunctis gentibus ad quas fuerant antè dispersi*, &c. Ex quo colligitur non omnes Iudæos in Ægyptum abiisse, sed eos qui ex dispersione ad Godoliam se receperant. Non autem venisse omnes argumento est, quia occiso iam Godolia alij plures ad ipsum sese adiungebant, qui in ipso conatu ab Ismaële interfecti sunt. Est autem verisimile complures alios, audita 7.

Legatio videtur missa ab illis, qui erant in Palæstina dispersi.

dita Godoliæ cæde in suis se ciuitatibus continuisse. Neque præterea omnes, qui in Ægyptum migrarunt à reditu in Iudæam prohibiti sunt; nam aliqui inde redierunt in Iudæã, vt Ieremias scribit c. 44. & Isaias c. 7. prædicit post vastitatem relinquendos esse aliquos in Iudæa; ita tamen paucos, vt vna vacca, & oues duæ possint vnam sustentare familiam. Et hoc satis probatur ex Daniele cap. vltimo, vbi Habacuc agros habuisse traditur, & messores, quibus panes intriuerat in alueolo.

8. Aliqui in reliquiis Iudæorũ fuerunt Principes.

Hi ergo, qui in Iudæa remanserunt, licèt initio pauci, credibile est post longum 70. annorum exilium in eam multitudinem propter naturalem illius gentis fœcunditatem excreuisse, vt suam iam Rempublicam habere potuerint, & ad aliquam peruenisse potentiam, ita vt Principes, & Gubernatores inter suos, vt tenuis illa, atque afflicta ferebat fortuna, designati fuerint. Nam, vt dicit Isaias cap. 3. dum in hæc tempora intueretur, ab Israëlitis in suo infortunio, ac solitudine Regnum offerebatur vltrò illi, cui pallium, & mediocre vestimentum habere contigisset; vsque adeò populus ille nudus atque abiectus erat. *Vestimentum*, inquiunt, *tibi est, esto Princeps noster*. Ad hunc ergo modum verisimile est eos, qui in aliquẽ locum sese receperunt ex fuga, aut quibus pepercit Babylonicus furor, in suo ordine Principem aliquem habere voluisse, & iis credo tantùm indictum esse ieiunium mense septimo, propter cædem Godoliæ, quia pro iis tantùm constitutus erat Princeps Godolias. Quid enim qui iam capti fuerant, neque à Godolia ad illos aliquid pertinebat, præter generis societatem, tantopere dolerent de ipsius cæde, vt propterea publicè decreuerint esse ieiunandum? De iis autem, qui captiui ducti non sunt in Babylonem alia ratio est: quia sublato Godolia Principe suo, sublata quoque videbatur spes liberè, ac tutò manendi in patria. Qui ergo erãt his temporibus Principes in suo quique loco, miserunt legatos, vt quid de ieiunio quinti, & septimi mensis fieri oporteret, à Sacerdotibus intelligeretur. Huic sententiæ fauet Theodoretus, licèt nihil asserat certum. Sed fauet valdè editio Septuaginta, qui apertè vbi noster *Melech*, ipsi vertunt βασιλεὺς. At quî Reges esse poterant; qui neque liberi, ac sui iuris erant in Babylone? Et textus ipse vulgati, dum dicit *Rogom Melech, & viri qui erant cum eo*; & clariùs textus Hebræus, *& viri eius*, quæ verba potestatem in alios significant. Nunc accedo ad horum Principum explicanda nomina.

Sarasar.] Est Princeps Assar: nam שר id est, *Sar, Princeps* est. Si cũ Lxx. legas *Arbath Sagar Rex*, nomen proprium viri videtur Arbath; nomen proprium ciuitatis Sagar, cuius erat Rex Arbath. Si verò cum vulgato legas *Regem Melech*, seu *Rogom Melech*, siue vt habet editio Complutensis ῥαγὼν ὁ βασιλεὺς, *Rogon* nomen proprium esse crediderim, *Melech* commune, quod Regem sonat. 9.

Sed rogabis hîc quomodo Lxx. nomen addiderunt, quod in Hebraico textu nõ inuenitur? Respondeo id in Lxx. non esse nouum. Nam Gen. 46. vbi in vulgato, atq; Hebraico textu septuaginta animæ dicuntur egressæ de femore Iacob, apud Lxx. egressæ traduntur septuaginta quinque: & Exod cap. 1. duabus ciuitatibus quas in Ægypto condiderunt Israëlitæ, nempe 10.

Reg. Lxx differre solẽt à vulgato, non tamẽ sine causa.

Pithon, & Ramesses, Lxx. tertiam addiderunt Heliopolim; & eius generis sunt alia plurima. Hac de re egimus pluribus in illud Act. 7. *in animabus septuaginta quinque.* Nunc ad hæc breuiter respondendum cū Augustino lib. 15. de Ciuitate Dei cap. 14. & lib. 18. c. 42. & 43. Irenæo lib. 3. cap. 25. & aliis pluribus, in quibus etiam est Hieronymus, qui minùs fauet Lxx. viris in epistola ad Domnionem. Lxx. Interpretes diuino Spiritu afflatos in Græcum sermonem Scripturam conuertisse, & vt idem Augustinus docet lib. 2. de doctrina Christiana cap. 14. *Quando aliter in Græcis exemplaribus inuenitur, quàm isti posuerint, cedendum esse arbitror diuinæ dispensationi, quæ per eos facta est: vt libri, quos gens Iudæa cæteris populis vel Religione, vel inuidia prodere nolebat, credituris per Dominum gentibus ministra Regis Ptolomæi potestate, tanto antè proderentur. Itaque fieri potest, vt sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere Gentibus ille, qui eos regebat, & qui os vnū omnibus fecerat, Spiritus sanctus iudicauit.*

11. Reg. Vera sunt quę à Lxx. transferuntur, etiamsi non sint in texu Hebraico.

Iuxta hæc dicendum est quàm verissima esse, quæ Lxx. conuerterunt, etiamsi non inueniantur in textu Hebraico: quia alia etiam præterea docere voluit diuinus Spiritus. Quemadmodum ex Scriptura viri sancti citant, quæ in Scriptura non sunt, vt Paulus, Iudas, Stephanus; quæ tamen sunt verissima. Quare verum est præter Ramessen, & Pithon à filiis Israël ædificatam esse Heliopolim: verum, Principem vnū ex his, à quibus missi sunt legati, esse Arbath, & alia, quæ ad textum Hebraicum addiderunt: verum, ingressas esse cum Iacob animas septuaginta quinque, de quo nemo pius dubitare potest, cùm id quoque dixerit Stephanus Act. 7. Neque ratio deest optima, quæ Lxx. cū vulgato conciliet. Vide quę diximus ad illum locum Act. 7.

12. Reg. Aliquid factū dicitur ab eo, qui rem antea factam amplificauit, aut ornauit.

De Heliopoli, quam extra textum posuerunt, malè accipit Hieronymus Lxx. quam putat ab Israëlitis condi non potuisse, cū ante aduentū Iacob nomen ipsius audiatur Gen. 41. vbi Ioseph duxisse traditur filiam Putipharis Sacerdotis Heliopoleos. Sed sanè ratio hæc non admodùm grauis, quia fieri potuit, vt eo tempore exiguum oppidulum esset Heliopolis, quod postea ab Hebræis amplificatum est, & ad ciuitatis amplitudinem promotum. Quæ ratio satis esse potuit, vt ædificata dicatur ab Hebræis: sicut Romana ciuitas condita fuisse dicitur à Romulo, quia ab illo amplificata fuit, cùm priùs exigua mole esset ab Euandro constructa. De quo Virgil. lib. 8. Æneid.

Tunc Rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Et eius rei exempla sunt obuia. De Babylonia exemplum graue, quæ proculdubio ædificata fuit multo ante ætatem Nabuchodonosor, siue Nembrot, vt videtur docere Moyses Genesis 10. vbi ita de illo: *Fuit autem principium Regni eius Babylon:* & tradit Orosius lib. 2. cap. 6. ita multos sensisse; seu certè à Semiramide, vt est communis Græcorum, Latinorúmque sententia. Tamen Nabuchodonosor Dan. 4. de se ipso prædicat: *Nónne hæc est Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui?* Vide quæ diximus ad illud Isai 47. *Filia Chaldæorum.* Vel certè cùm esset priùs euersa Heliopolis, ex antiquis ruinis instaurari potuit ab Hebræis, vbi à vastitate reliquum esse potuit templū, aut sacrariū, cuius ante Hebręorum appulsum in Ægyptum, Sacerdos esse potuit Putiphar, sicut Hiel

3. Reg.

3. Reg. 16. ædificasse dicitur Ierichο,quia illam instaurauit, postquã excisa fuerat à Iosue.cap.6. Sed miror cur hîc hæserit Hieronymus, cũ idem dicere potuerit de Ramesse, quæ ædificata dicitur ab iisdem; & tamen Gen.47.eius mentio fit. Huc facit quod diximus c.1.n.32. aliquid fieri dici cùm continuatur actio,aut augetur opus.

13. Deprecari faciẽ quid. *Ad deprecandam faciem Domini.*] Deprecari faciem alicuius, est idem quod orare coram, vel ante aliquẽ, vel ad aliquem:quia facies *coram* significat. Exempla sunt obuia. Est autem mihi valdè verisimile, per faciẽ hominem circumscribi, ita vt facies hominis,idem sit quod homo: imò id etiã cõmune esse rebus inanimatis,vt *facies gladij,venti,vlceris,aquarũ* pro gladio, vẽto,vlcere,aquis. Certè in hoc loco,& similibus *facies Domini* pro Domino sumitur, maximè in orationibus, & sacrificiis.1. Reg. 13.*Faciem Domini non placaui*, id est, Deum:& 3.Reg.13.*Et ait Rex ad virum Dei:deprecare faciem Domini Dei tui,& ora pro me,vt restituatur manus mea mihi; orauitque vir Dei faciem Domini.*Iob.11.*Deprecabuntur faciem tuam plurimi.* Psal. 44. *Filij Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur.*Psal.118. *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.* Vide quæ diximus ad illud cap. 25. Isaiæ, *faciem vinculi.*

14. Fletus pro ieiunio. *Nunquid flendum est mihi in quinto mense; vel sanctificare me debeo, sicut iam feci multis annis?*] *Fletus* hoc loco pro ieiunio sumitur, sicut etiam sæpe in Scriptura *afflictio animæ.* Quòd *fletus* pro ieiunio sumatur,facilè ex responsione Domini colligitur,cùm enim legati de fletu quęsiissent,de ieiunio responsum accepêre. Vtrumq; verò tam fletus, quàm ieiunium *sãctificationis* nomine significatur, vt obseruat hîc Hieronymus.*Fletus,inquit,atque ieiuniũ sanctificatio dicitur. Vnde in Ioël præceptum est Sacerdotibus,vt sanctificent ieiunium,& prædicẽt curationem; curat enim vulnera delinquentis abstinentia,& ieiunium,& curatos quosque sanctificat.*Pro,*sanctificare*,Heb. est הנזר *hinazer*, quod *separare* significat,& *more viuere Nazaræi,separando se à turba,& abstinendo à vino.* Hoc sensu: Debeo Nazaræando, aut sanctificando me,flere, &c. Quomodo votum Nazaræi ad tempus concipi soleat,diximus pluribus in Actis Apostolorum.

Loquere ad omnem populum terræ, & ad Sacerdotes dicens.] *Populus terræ* pro multitudine sumitur, quæ à viris in quibus aliquid est præcipuum, ac singulare secernitur. Ierem.44. *Reges vestri,& Principes vestri,& populus terræ*; & cap.52. *Septem viri de his,qui videbant faciem Regis*, &c. *& sexaginta viros de populo terræ.* Hinc accedit aliquid momenti ad nostrã sententiã,quòd scilicet non è Babylone missi legati,sed ex aliis regionibus magis finitimis:nam hoc respõsum redditum videtur his,qui legatos miserunt;redditum autẽ est Sacerdotibus,& populo terræ, vtrique Palæstinæ, non Babyloniæ. Arias Montanus putat nihil esse dictũ ad legatos, quia indigni videbãtur respõso; sed nõ puto illos ab hoc oraculo fuisse præteritos;quia nihil cõtinet suaue,nihil quod non sit plenũ acerbitatis. Quare si in legatis aliquid peccatum est,non alio aut vultu,aut oratione excipi debuerunt. 15. Populus terræ pro multitudine.

Nunquid ieiunium ieiunastis mihi?] Meminisse oportet eius verbi, quod in suis mandatis proponendis adhibuerunt legati; *aut sanctificare me debeo,sicut iam feci multis annis?* Succẽset enim grauiter Deus,& quasi nauseat ad nomen *sanctificationis*, quod 16. Quod ieiunũ gratum Deo.

sibi arrogat populus ille à ieiunio non tam verò, quod animum mundat, quàm fucato, ac mendaci, quod inanem obiicit speciem sanctitatis. Quare respondit Dominus sibi non placere ieiunium illud, quod 70. annis captiuitatis obierunt Iudæi; in quo non tã diuinæ voluntati, quàm sibi ipsis obsequebantur. Si enim ieiunarent, ac flerent, vt offensum Deum sibi placarent; aut studerent ex animo placere Deo, id omnino submouerent, quod fastidit maximè, atque execratur Deus, nempe peccata: sed iis indulgent intemperantiùs; cùm sibi videntur à cibis, & poculis temperare. Quòd autem Deo non ieiunauerint isti Iudæi, hinc fit omnino planum; quia postquam soluta est captiuitas, & templum excitatum, id agunt vt liberi sint à ieiunij voto. Nõ tam ergo votum illud concepisse videbantur, vt placerent Deo, quàm vt liberarentur ab exilio. Ex quo patet quàm parum Deo grata sint illa vota, ac pœnæ ideo obitæ, vt quis effugiat, quæ timet incommoda; non vt Deo, aut pro peccatis pœnas exoluát, aut ipsi placeat: quia eiusmodi vota nihil sibi cœleste, atque æternum proponunt. Vide eandem omnino sententiam apud Isaiam cap. 58. quam optimè exposuit Greg. 3. p. Past. admon. 20. & hom. 16. in Euang. Bernard. sermone 38. Leo PP. sermone de ieiunio.

Vota, quæ Deo grata.

17. Pro eo, quod vulgatus habet; *Nunquid ieiunium ieiunastis mihi?* Hebr. est; *Nunquid ieiunium ieiunastis mihi ego?* Qui loquendi modus vsitatus est apud Hebræos, neque credo sine epitasi. Adhibent enim sæpe absolutè nominatiuum pronominis, quod deinde in alio casu positũ est, & quod si epitasim non haberet, videri posset otiosum. Gen. 24. vbi vulgatus; *Recto itinere me perduxit in domũ fratris domini mei.* Heb. *Ego in via deduxit me*: & Psal. 41. vbi vulgatus. *Me autem propter innocentiam suscepisti.* Heb. *Et ego propter innocentiam suscepisti me.* Et Ecclesiastæ 2. vbi noster; *Si vnus & stulti, & meus occasus erit.* Heb. *Qualis est euentus stulti, etiam ego eueniet mihi.* & 1. Reg. cap. 25. vbi vulgatus. *In me sit, Domine mi, hæc iniquitas.* Heb. *In me ego, Domine mi iniquitas.* & Gen. 27. vbi vulgatus: *benedic etiam, & mihi pater mi.* Heb. *benedic mihi, & ego pater mi.* Sic hoc loco illud *ego* absolutè positũ, magnam, meo iudicio, epitasim habet. Videtur autem per aposiopesim intelligendum. *Egóne admitterem*, seu, *Egóne præcepi vobis istud ieiunium?* Porrò hanc Hebræorum phrasim valdè cognitam esse oportet, quia illam in aliena etiam lingua seruant sacri, & canonici scriptores. Et, vt omittam alia, sufficiant nobis modò duo exempla, vbi Hebræorum more pronomen absolutè ponitur. Ad Ephes. 3. *Ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis Gentibus; si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis, quoniam secundùm reuelationem notum mihi factum est sacramentum.* vbi priora sine dubio absolutè ponuntur. Similiter 1. Thesal. 3. in principio, & 1. Ioan. c. 2. *& vos vnctionem, quam accepistis, maneat in vobis*; illud *vos* absolutè videtur esse positum. & Psal. 68. *Ego verò orationem meam ad te Domine*; in Heb. illud *ego* redundat. Quare illud in sua trãslatione omisit Hieronymus, qui ita reddidit; *mea autem oratio ad te Domine.* Vide, quę diximus ad illud Isaiæ cap. 11. *in die illa radix Iesse.*

Reg. Aliquando nominatiuus absolutè ponitur, maximè in pronominibus.

18. *Nunquid non vobis comedistis.*] Cùm expleto ieiunij tempore comedebat ille populus, non id faciebat, vt aliquid assumeret virium, quò Deo constantiùs seruiret, & diutiùs; sed vt genio indulgeret suo;

suo; atq; adeò immodicè se in cibū effundebat. Ex quo colligūt viri spirituales, non solùm placere Deo abstinentiā à cibis, sed etiā ciborū vsū; illam, dū carni detrahit, quod addat spiritui, hunc, dum corporis confirmat vires, vt spiritus habeat, quod impendat Deo. Quare Paulus 1. Cor. 10. *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* At longè aliter hi, quos Deus reprehendit, si quid ventri detrahunt; id aut auaritiæ impendunt, aut ambitioni: siue comedunt, voluptati, & luxui. Ita Theodoretus.

19. Regul. Verbum pro Prouerbio, aut id, quod vulgò dicitur. *Nunquid non hæc sunt verba mea.*] *Verbum* hoc loco idē esse puto, quod Prouerbium; aut id, quod in multorum ore frequens est. Qua ratione 1. Reg. 17. dixit Dauid à fratre reprehēsus. *Nunquid non verbum est?* id est,
1.Reg.17. quid ego dico, aut rogo, nisi quod omnibus pene in ore est? Et reuera ita paulo ante audierat à multis. Ostendit itaq; Deus hæc, quæ modò denunciat Iudæorum populo, fuisse priùs, integra adhuc Republica, eorum parentibus prædicta, vt constat Isai. 58. quibus denūciata est clades, & exilium, quia dum ieiunarent, rapinis vacabant, calumniis, atq; periuriis. Significarat autem Deus per Prophetas sæpe id, quod per Zachariam modò denunciat; *Iudicium verum iudicate, &c.*

20. Regul. Transitus à prima persona ad tertiā vsitatus. *Quæ locutus est Dominus.*] Hic à prima persona transit ad tertiā, quod est in Scriptura frequēs. Gen. 19. *Dixitq́; Dominus; num celare potero Abraham, quæ gesturus sū, &c. scio enim quòd præcepturus sit filiis suis, & domui suæ post se, vt custodiant viā Domini.* i. meā, & Num. 12. *Locutus est Deus ad Aaron, &c. Si quis fuerit inter vos Propheta Domini.* i. meus, & infrà: *ore ad os loquor ei palàm, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt.* i. me. Huiusmodi phrasim olet illud Gen. 19. *Igitur Dominus pluit super Sodomam, & Gomorrhā sulphur, & ignem à Domino de cœlo,* id est, à se, quasi dicat: non pluit Dominus vt cōmuniter antea è nubibus imbrem, aut grandinem, aut fulmina, sed à seipso, id est, sua manu vibrauit fulmina, & iniecit sulphureum ignem in illas ciuitates. Est autē vulgare apud Hebræos, vt aliquis de seipso, tanquam de tertia persona loquatur, vt Gen. c. 4. sic Lamec dixit ad vxores. *Audite vocem meā vxores Lamec:* & Dauid de se Ps. 131. *Memento Domine Dauid.* Neque apud profanos infrequens. Gen.19.

In manu Prophetarum priorum.] Heb. בּיד *bijad,* Quæ vox trāsfertur, infrà *per manū.* Formula vsitata Hebræorum, qua ministerium, seu instrumentum significatur. Est autem idem, ac si diceret, *per Prophetas.*

Et auerterunt scapulam recedentem.] In aliquibus codicibus Latinis est *recedentes.* Sed Hieronymus sine dubio *recedentem* conuertit, vt ex eius Commētariis constat, consentaneè ad textum Hebraicum, & ita legunt in singulari Lxx. quod secuti sūt codices à Sixto correcti. Auertere autē scapulam, signū est eius, qui alterius mandata, ac monita contemnit: & est vsitata, ac pene Prouerbialis Hebræorum forma, quæ sumpta est ex habitu illorum, qui dum alios, aut non curāt, aut parui faciunt, faciem auertunt, & cōuertunt terga. Ierem. cap. 2. *Verterunt ad me tergum, & non faciem:* super quem locum sic Hieronymus. *Quando magister præcipit, obedientis indicium est, si demisso contrà audiat capite; si autem vertat tergum, contemnētis.* Et in hunc sensū apertè acceperunt hunc locum Lxx. dum vertunt νῶτον παραφρονοῦντα, id est, *scapulam contemnentem.* 21. Auertere scapulam, Prouerbialis figura.

22. *Et aures suas aggrauauerũt.*] Conatum indicat hæc forma verborum, quo aliquis sibi ipsi eripit audiendi facultatem; & ignorantiam, vt dicunt Theologi, affectat; vt de aspide dicitur Psal. 57. *Sicut aspidis surdæ, & obdurantis aures suas*; & Act. 7. Iudæi contra Stephani verba *continuerunt aures suas, & impetum fecerunt.* Sic, puto, isti de quibus modò Zacharias. Potest fortasse alius esse sensus sumptus ex proprietate vocabuli. *Aggrauari* enim est impediri aliquo graui onere, quominus aliquod membrum suum sibi munus obire possit; vnde pedes aggrauati dicuntur. 2. Reg. 3. *& pedes tui non sunt compedibus aggrauati*; & cor, si occupatum fuerit variis studiis, ac desideriis; & aures si captæ sunt inanibus promissis, & blandis adulationibus. Et hi dicuntur à Stephano Act. 7. habere cor, & aures incircuncisas; quia non remouerunt illa, quæ cordi, & auribus adhæserunt ab ambitione, & auaritia, & ab aliis noxiis animi pestibus. Hi ergo, qui modò à Zacharia reprehenduntur, iam aliis studiis, seu vocibus aures occuparant, quominus illas peruias haberent diuinis admonitionibus.

Aggrauari quid.

13. *Et cor suum posuerunt vt adamantem.*] Ostendit Iudæos sic obduruisse contra diuinas voces, & cœlestes impulsus, vt omnino statuerint illis non esse cedendum, neque relinquendum id quod iam animo comprehendissent; sicut adamas naturali sua duritie, ac firmitate, neque frangitur, neque cedit ictibus: sic mentem assuetam malis, eorúmque non solùm desiderio, sed etiam tyrannico dominatu occupatam contra cœlestem vim, ac diuinæ bonitatis impulsum obfirmat obstinatio. Hîc obserua, quibus gradibus ad tantum malum, id est, adamantinam obstinationem peruentum sit. Primùm non audiuntur diuina verba, deinde recedit scapula, id est, diuina contemnitur admonitio: ad extremum cor instar adamantis obdurescit.

Obstinatio, & quæ ad illam via.

Et non audierunt.] Hîc (*&*) causalé esse puto, sicut alibi in Scriptura sæpe. Isai. 64. *Iratus es, & peccauimus*, id est, quia peccauimus. Quare ratio hîc redditur, cur populus dispersus, & durè mulctatus sit, quia Deo per Prophetas admonenti audiens non fuit. 24.

Et causalis.

Sic clamabunt, & non exaudiam.] 25.
Incertum est an hæc ad eos pertineant, ad quos olim facta Prophetarum verba, & qui obdurati animi pœnas, aut iam dederunt, aut modò pendunt in alieno solo: aut certè ad eos tantùm, qui tunc aderant, aut qui sciscitatum, quid factu fas esset, legatos miserunt. Quidam ad antiquos referunt, & in his est Theodoretus, & Cyrillus: & ex his nonnulli tempus futurum pro præterito adhibitum esse censent. Alij illud, *clamabunt, & non exaudiam*, per mimesim dictum putant: ita vt repetantur verba, non quæ nunc primùm dicit Deus; sed quæ ad antiquos olim per Prophetas dixerat; in hanc sententiam: Sicut ipsi non audierunt; sic nec in tribulatione clamantes auditi sunt. Quod Deus illis antè minatus fuerat cùm dixit, *clamabunt, & non exaudiam.* Cui expositioni fauet, quòd vbi vulgatus habet, *dicit Dominus exercituum.* Hebr. est אמר *amar*, id est, *dixit* aut, *dicebat.* Et hoc placet Riberæ, & est satis verisimile.

Mihi verisimilius est, ad præsentes has minas pertinere, id est, ad Sacerdotes, & populum terræ, qui nuper 26.

per congregari iussi sunt. Adducuntur autem in exemplum antiquorum supplicia, vt ex parentum calamitate discant posteri, quid ipsi passuri quoque sint, si illorum mores, & cōsilia secuti, aures, & corda aggrauent contra Prophetarum voces. Et reuera ita accidit: neque minùs variè, ac duriter dispersi sunt, quàm eorum maiores: neque minùs hostiliter à Vespasiano, quàm parentes olim à Nabuchodonosore vexati sunt. Ab eodem propè argumento, neque oratione admodùm dissimili cap. 1. exorsus est Zacharias suam Prophetiam.

27. Porrò quia implexa sunt hæc, & interrupta hyperbatis, sic videntur aptè posse contexi. Primùm Deus dicit non placere sibi præsentium ieiunia, sicut neque priùs parentum ieiunia placuêre. Quibus hoc ipsum antè significarat integra adhuc, & florente Republica. Deinde præcepit Dominus Zachariæ, vt illa repetat verba, quibus parentes olim allocutus est, nempe, *Iudicium verum iudicate*, &c. Deinde ostendit quomodo illi non paruerunt, sed auerterunt scapulam recedentem, &c. & aggrauauerūt aures, & ideo dispersi, iactatíque sunt: sic istos, qui modò in suis sibi ieiuniis placent, non minoribus afficiendos incommodis, si iudicium verum non iudicauerint, &c. Et hûc spectat illud, *clamabunt, & non exaudiam*, nempe qui modò, vt parentes olim, scapulam recedentem auertunt. Vbi subaudienda est similitudinis nota, quæ apud Hebręos omitti solet. *Sic clamabūt*, &c. Deinde postquam interpositum est de posterorum supplicio vaticiniū, videtur redire ad parentum incommoda, quæ interrupisse videbatur hyperbato. Sed credo potiùs, quæ reliqua sunt ad finem vsque capitis, ad posteros quoque pertinere, quia in Græco textu non est, *dispersi eos*, sed, *dispergam*, non, *desolata est*, sed, *desolabitur*. Neque Hebraicus textus huic significationi repugnat; nam licèt tempori futuro sit præpositum *Vau*, illud tamen neque semper futurum in præteritum conuertit; neque hîc illo notatur puncto, quod *Vau* habere debet, cùm illud obit munus. Habet enim Sebàn, non Pathach: cum altero puncto copulat, cum altero conuertit. Quod optimè vidit Vatablus, qui per futurū reddidit. *Sic iam clamēt, nec eos exaudiam, dicit Dominus exercituum: quin eos proturbem in omnes gentes.* Neque, si omnino per præteritum esset conuertendum, vt fecit Vulgatus, quicquam crederem incommodare posteriori sententiæ: satis enim notum est in Scriptura, maximè apud Prophetas, pręteritum tempus vsurpari pro futuro, propter rerum certitudinem. Exemplis supersedeo commemorandis, quia passim occurrunt.

Et posuerunt terram desiderabilem in desertum.] Sæpe terra promissionis desiderabilis dicitur propter pulchritudinem, & abundantiam. 28.
Psal. 105. *Pro nihilo habuerunt terram desiderabilem*; de qua multiplex est commendatio, & frequens in Scriptura. Thren. 2. de Ierusalem: *Hæccine est vrbs perfecti decoris, gaudiū vniuersæ terræ?* Cant. 6. *Pulchra es amica mea, suauis, & decora, sicut Ierusalem*; & sæpe dicitur manare lacte, & melle. Quàm verò sit vastata hostiliter, explicuit Ierem. Thren. 1. Isai. cap. 1. & maximè intelligitur ex eo, quòd posita dicitur in desertum, vbi pro hominibus antè Religiosis, & sapientiæ deditis, feræ habitant, sicut in

in saltu; vt lamentabatur Ierem. Thren. 5. Posita verò dicitur nobilis, & speciosa ciuitas in desertum, non tam priùs à Nabuchodonosor, & postea à Romanis, quàm à Iudęorum peccatis; quibus prouocatus Dominus hostiles manus in Israëliticæ sortis vastitatem armauit. Cui accedit quod de eiusdem terræ antiquis habitatoribus multo antè cecinit Dauid Psal. 106. *Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim; terram frugiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea.*

Eo quòd non esset transiens, nec reuertens.] Hebraica phrasis, qua significamus aliquid esse omnino derelictum. Quid enim magis, aut desertum, aut contemptum, quàm illud ad quod nemo reuertitur consultò, aut casu saltem in transcursu videt?

ARGV

ARGVMENTVM OCTAVI CAPITIS ZACHARIÆ.

AGit de singulari liberalitate, ac indulgentia, qua suum populum amplexabitur Deus, quem priùs tam diu, ac tam seuerè mulctarat. Quare ait vndecumque terrarum Iudæos ab exilio euocandos in Ierusalem, atque ibi ita pacatè, ac commodè victuros, vt plurimi vtriusque sexus membra iam extremo confecti senio baculo sustentent, plateásque compleant, in quibus frequentes futuri sint infantium, puellarúmque festiui chori. Deinde agris, qui priùs exercuerant potiùs agricolarum patientiam, quàm annuo prouentu compensarant operam, omnem abundantiã, & fertilitatẽ promittit. Quæ tamen omnia ea lege sperari iubet, si modò iustitiam, pacem, ac pietatem colant. Deinde omnium populorum, atque linguarum futuros esse dicit concursus magnos in Ierusalem admiratione earum rerũ, ex quibus non dubia coniectura cognoscent, cum Iudæis iterum habitare Deum. Quæ omnia cùm historicè in Iudæorum Rempublicam conueniant, multo tamen cumulatiùs, atque illustriùs in Ecclesia completa sunt.

CAPVT VIII.

1 *ET factum est verbum Domini exercituum, dicens.* 2 *Hæc dicit Dominus exercituum; Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam.*

3 *Hæc dicit Dominus exer-*

PARAPHRASIS.

1 HÆc ad me Dominus exercituum. 2 Affecit me grauis zelotypiæ dolor, cùm viderem Sion, quam velut sponsam mihi delegeram, coniugalem fidem prodidisse; & ideo indignatione graui in illam animaduerti.

3 Hæc iterum ad me Do-

minus. Vt ante captiuitatem habitabam in Ierusalem in tẽplo ad specialem mihi cultum electo: sic modò erecto rursus domicilio, quod dissipatum fuerat, in eundem locum reuertor: & Ierusalem quondam adultera, fidem iam colet coniugalem, & erit ciuitas, quæ verè me, & ex animo obseruet: & mons huc vsque derelictus, ac violatus, sanctitate rediuiui templi, & restituta Religione sanctificabitur.

cituum: Reuersus sum ad Sion, & habitabo in medio Ierusalem: & vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis, & mons Domini exercituum, mons sanctificatus.

4 Rursus ad me Dominus: Complebunt plateas Ierusalem vtriusque sexus plurimi natu vsque adeò grandes, vt decrepita senectute membra baculo sustentent.

4 *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem: & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum.*

5 Neque deerunt quoque inter senes infantium quoque ac puellarum festiui chori.

5 *Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus, & puellis ludentibus in plateis eius.*

6 Hæc iterum Dominus ad me. Quòd si, qui reliqui sunt à cæde, & exilio, id difficile putant: id tamen longè erit apud me facile, dicit Dominus.

6 *Hæc dicit Dominus exercituum: Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, nũquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum?*

7 Iterum ad me Dominus: Ecce ego reducam populum meum ab Occasu, & Ortu, id est, ab omnibus locis, in quæ dispersus est. 8 Et faciam,
vt

7 *Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego saluabo populum meum de terra Oriẽtis, & de terra Occasus Solis. 8 Et adducam eos, &*
habi-

habitabunt in medio Ierusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate, & in iustitia.

vt rursus habitet in Ierusalem. Quem ego, vt populum meum amplexabor iterum: & ipse me verè, iustè, ac seriò obseruabit, & colet.

9 *Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus vestræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os Prophetarum in die, qua fundata est domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur.*

9 Sic iterum Dominus ad me. O vos, qui auditis his diebus sermones hos per ora Prophetarum, qui fuerunt in die, quo fundata est domus Domini (id est, quo soluta captiuitate iacta sunt fundamenta rediuiui templi) confortate manus vestras spe commoditatis, & vbertatis maioris.

10 *Siquidem ante illos dies merces hominum non erat, nec merces iumentorũ erat; neque introëunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines vnumquemque contra proximum suum.*

10 Nam ante hos dies non erat fructus, quem hominum, ac iumentorum operæ sterilis, atque infelix ager rependeret. Neque ex vllo labore, atque studio, quod homo in excolendo agro suscepisset, quicquam percipiebat pacatum, aut prosperum. Idque ideo maximè, quia soluta societate, & animis non bene consentientibus omnia turbatè, ac trepidè fiebant, neque quicquam erat à metu ac periculo vacuum.

11 *Nunc autem nõ iuxta dies priores ego faciam reliquiis populi huius, dicit Dominus exercituum.* 12 *Sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germẽ suum, & cœli dabunt rorem suum: &*

11 Nunc verò longè aliter me geram cum populi reliquiis. 12 Nam terræ commissum semen cumulatè referet agricolæ fœnus: vinea vindemia, ager germine cultoris operam abundè compensabit, neque enim me iam placato, atque propitio terræ deerit

cœleſtis imber. Hæc omnia affatim à me recipient populi reliquiæ.

poſſidere faciam reliquias populi huius vniuerſa hæc.

13 Et ſicut antea omnia vobis infeliciter, ſic contrà nunc omnia feliciſſimè euenient, vt quemadmodum veſtra priùs infortunia, in grauis alicuius ærumnæ Prouerbiali figura comparationem adhibebantur; ſic deinceps veſtra felicitas in magnæ alicuius felicitatis amplificationem aſſumatur. Quare depoſito metu meliorem iam animum accipite.

13 *Et erit: ſicut eratis maledictio in Gentibus, domus Iuda, & domus Iſraël; ſic ſaluabo vos, & eritis benedictio: nolite timere, confortentur manus veſtræ.*

14 Quia hæc dicit Dominus: Sicut parẽtum veſtrorum peccatis ad iracundiam prouocatus de veſtra afflictione cogitationem ſuſcepi. 15 Neque diu miſertus ſum; ſic iam ad miſericordiam inflexus, beneficus, ac liberalis eſſe volui in vos, ô Iuda, & Ieruſalem. Quare metum deponite.

14 *Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitaui, vt affligerem vos, cùm ad iracundiam prouocaſſent patres veſtri me, dicit Dominus. 15 Et non ſum miſertus: ſic conuerſus cogitaui in diebus iſtis, vt benefaciam domui Iuda, & Ieruſalem: nolite timere.*

16 Hæc ergo facietis, ſi vultis eorum bonorũ cõmoditate frui, quę vobis modò largè polliceor. Nõ ſimulatè, ac fraudulenter cum proximis, ſed verè agite, atque ſimpliciter: in iudiciis veſtris pacem, ac iuſtitiam ſeruate.

16 *Hæc ſunt ergo verba, quæ facietis. Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo: veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis veſtris.*

17 Neque quiſquam in fratrem ſuum aliquid deinceps meditetur mali; neque vobis placeant vltrà iuramenta delibuta mendaciis: hæc enim ſunt

17 *Et vnuſquiſque malum contra amicum ſuum ne cogitetis in cordibus veſtris, & iuramentum mendax ne*

ne diligatis: omnia enim
hæc sunt quæ odi, dicit Do-
minus.
18.19 *Et factum est verbum*
Domini exercituum ad
me, dicens: Hæc dicit Do-
minus exercituum: Ieiu-
nium quarti, & ieiunium
quinti, & ieiuniũ septimi,
& ieiunium decimi erit
domui Iuda in gaudium,
& lætitiam, & in solenni-
tates præclaras: veritatem
tantùm, & pacem diligite.
20 *Hæc dicit Dominus exer-*
cituum: Vsquequò veniãt
populi, & habitent in ciui-
tatibus multis; 21 *& va-*
dant habitatores vnus ad
alterum, dicentes: Eamus
& deprecemur faciem Do-
mini, & quæramus Domi-
num exercituum, vadam
etiam ego. 22 *Et venient*
populi multi, & Gentes ro-
bustæ ad quærendum Do-
minum exercituum in Ie-
rusalem, & deprecandam
faciem Domini.

23 *Hæc dicit Dominus exer-*

sunt dicit Dominus, quæ odi,
atque detestor.

18.19 Nunc iam, dicit Do-
minus, ad legatorum interro-
gata respondeo; non solùm ie-
iunium quinti, sed etiam ieiu-
nium quarti, & ieiunium sep-
timi, & ieiunium decimi, de
quibus nihil rogatum fuerat,
omitti posse; modò, vt antea di-
xeram, veritas colatur, & pax.
Nam ieiunia illa deinceps po-
pulo Iudæo in gaudium, & læ-
titiam, & solennitates præcla-
ras conuertentur.

20 Et addidit Dominus: Ve-
nient vsque adeò alacres po-
puli, vt ciuitates multas Iu-
dæorum inhabitent. 21 Vt
se mutuò, auidè, & studiosè
cohortentur, dicántque vicis-
sim inter se; Eamus, vt ado-
remus Dominum: agite, ea-
mus, & quæramus Dominum
exercituum. Cúmque aliqui
apud se statuerint, eò omnino
esse proficiscendum, alij rur-
sus, atque alij se socios adiun-
gent dicentes eodem studio,
atque alacritate; Ibimus & nos
vobiscum. 22 Accedent tã-
dem populi multi neq; igno-
biles, neque infirmi; sed splen-
didi, atque robusti, vt Domi-
num exercituum quærant, il-
lúmque venerentur in Ierusa-
lem.

23 Hæc insuper Dominus:

Eo tempore ex omnium Gentium linguis decē, (id est, plurimi homines) adhærebunt Iudæis; & apprehensa eorum lacinia dicent: In eandem nos ciuitatem, & religionem socios assumite. Exploratum est enim nobis id, quod iam multo populorum accepimus rumore, Deum esse vobiscum:

cituum: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis Gentium, & apprehendent fimbriam viri Iudæi, dicentes: Ibimus vobiscum, audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est.

COMMENTARII IN CAP. VIII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *T factum est verbū Domini exercituum ad me, dicens.*] Quę hoc octauo capite dicuntur, videntur ad superiorē Prophetiam pertinere, in qua peccata populo suo exprobrarat Dominus, propter quæ vastata fuit ciuitas pulcherrima, & filij quondā charissimi in seruitutem dati. Nunc Deus vbi homines in suorum scelerum cognitionē adduxit, & si quid erat in eorum animis arrogantiæ, depressit, in spem excitat, promittítque ea, quæ à placato numine sperari solent. Quo genere sermonis sæpissime Deus vsus est in Prophetis, ne suis meritis homines aliquid redditum esse sibi persuadeāt: sed à diuina liberalitate profectum. Porrò, vt Hieronymus eleganter tradit, probátque exemplis in cap. 5. Amos, mos est Scripturæ semper aduersis læta subiungere, & postquam tristia Deus fuerit comminatus, ad pœnitentiam eos, quos terruit, prouocat. Idem docet Origenes homil. 1. in Ieremiam.

Deus solet aduersis læta subiungere.

Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam.] Idem est sensus dupliciter explicatus Scripturæ more, quæ sententiā grauiorem cum epitasi aliter, atque aliter iterare solet. Videtur autem Deus agere cum suo populo, quasi cum sponsa, quæ fidem prodidit & torum, quam actus zelotypia, quæ dura sicut infernus esse dicitur Cāt. 8. repulit à se, & inueterascere fecit captiuā, & seruam in aliena domo. Iam verò quasi furor ille ex amore, zelóque conceptus deferuesceret, redire se velle ait in sponsæ domū, aut potiùs in domum suā reuocare fugitiuam sponsam: & ideo subdit. *Reuersus sum ad Sion, & habitabo in medio Ierusalem.* De zelotypia in sponsam accipiunt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Haimo, Hugo, & alij. 2.

Zelus Dei in spōsam.

Pro

3. Zelus odiũ & fauorẽ significãt. Pro *zelo*, Heb. est קנא *kana*, quod dubiæ significationis est, sicut Latinum verbum *vlciscor*, quod fauorem significat, & odium. Qua ratione dicimus; *vlciscor inimicos*, id est, pœnas sumo: &, *vlciscor patriam, & parẽtem*, id est, pœnas sumo ab iis, qui parenti, ac patriæ iniuriam intulerunt. Sic etiam *zelo* fauorem indicat. Quo sensu dicimus; *zelare gloriam Dei*. Neque alio sensu dicit Zacharias cap. 1. *Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno:* & Ioël cap. 2. *zelatus est Dominus terram suam*, id est, doluit quòd illa esset tam grauiter ab hostibus afflicta. Significat etiam odium, aut iram, aut studiũ vindictæ. Ezech. 16. *Auferetur zelus meus à te, & quiescam, ne irascar amplius.* Et posteriori modo puto sumendum esse hoc loco: neque obstat quòd verbum קנא *Kana*, quando studium, & fauorem significat, habet post se *Lamed*, id est, notam datiui casus; quia id perpetuum non est, vt constat ex Psal. 105. vbi etsi *Lamed* adiunctum habeat, indignationem, & furorem significat; *& irritauerunt Moysem*. Heb. *zelati sunt, afflixerunt.*

4. *Et vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis; & mons Domini exercituum, & mons sanctificatus.*] Continuat, credo, eandem sponsæ metaphoram: nam Ierusalem futura dicitur fidelis, & Deo sponso suo ornatura thalamum, quod *in monte sanctificato* videtur exprimi. Mons verò ideo videtur appellari sanctificatus, quia in eo templum Dei instaurandum erat, in quo sicut olim ante captiuitatem, statis sacrificiis, atque legitimis colebatur Deus. Porrò templum *thalamum* dici, verisimile fit ex illo Deut. 33. vbi Moyses sic loquitur de Benjamin, ad cuius sortem templum pertinebat. *Benjamin amantissimus Domino, habitabit confidenter in eo: quasi in thalamo tota die morabitur; & inter humeros illius requiescet.* Deut. 33. Quæ sanè verba thalamum sonant, & nuptiarum delicias.

Cur verò Ierusalem dicatur *ciuitas veritatis*, quærenda nobis ratio 5. est. Heb. est אמת *emeth*, quæ vox *veritatem* significat, & *fidelitatem*. Spõsa ergo veritatis, seu fidelitatis ea est, in qua simulatum nihil est, aut fictum; quæ vt verbis amorem, ac vultu præ se fert, ita etiam habet in animo, quæ ita fidem colit coniugalem, vt præter sponsum nullum non modò ad thalamum, sed neque ad animum amatorem admittat. Quod satis explicuit Deus ipse Isai. cap. 1. dum fidelem opponit meretrici. *Quomodo*, inquit, *facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij?* & paulo pòst ordine mutato: sicut hoc loco Zacharias ait. *Post hæc.* (id est, postquam te tribulatione purgauero & excoxero ad purum scoriam tuam) *vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis*, siue, *vrbs veritatis.*

Hîc nobis expendendum est, 6. antequàm ad alia gradũ faciamus; an hæc intelligenda sint de Ierusalem tantùm, an tantùm de Ecclesia, vel de vtraque simul, ita vt historicus sensus sit de Ierusalem, allegoricus de Ecclesia. Ribera hîc multis probare contendit hæc nullo modo conuenire posse in Ierusalem, atque adeò de Ecclesia tantùm historicè sumi oportere. Sicut etiam cap. 2. existimauerat, ea, quæ ibi traduntur, quæ non sunt valdè ab his diuersa, impleta esse in Ecclesia, non in Ierusalem. Ratio verò præcipua, imò vnica, quæ in eam cogitationem induxit Riberam, ea est, quia quæ hoc capite dicuntur, maiora sunt, atque illustriora, quàm Hæc de terrestri Ierusalem historicè, de Ecclesia typicè dicũtur.

quæ terrestris Ierusalem angustiæ capiant; & quia hæc omnia in illa præstita nō sunt. Quod etiam cum Ribera sentiunt ex iunioribus alij. Sed plerique cum Hieronymo, Ruperto, Haimone, Lyra, Theodoreto, ac Cyrillo historicè hæc intelligunt de Ierusalem, typicè de Ecclesia. Quæ sententia placet magis, sicut alia similis suprà cap. 2. Hæc verò tunc constabunt magis cùm in singulis explicandis probauerimus, quæ in hoc capite continentur omnia contigisse terrestri Ierusalem.

7. Accedit quòd, vt verè cōtigit Solymitanæ ciuitati, vt sublato tēplo Deus inde recesserit, quoad specialem illum modum, quo populum suum ornabat, & fouebat, & abactis ciuibus desertus locus in syluarum modum fruticibus asper feras aleret, sic etiam vt asperis, & duris mitia, atque benigna redderet Deus consentaneum videbatur: vt veræ, ac propriè solitudini, & vastitati veram, ac propriam frequētiam, inopiæ, atque egestati veram abundantiam, longę obsidioni, ac duræ seruituti diuturnam pacem, absentiæ denique suæ instaurato templo, redintegratóque religioso cultu aspectum suum verè, & propriè, & non tantùm in typo remetiretur, quæ in hoc capite pollicetur Deus.

8. *Reuersus sum ad Sion.*] Vt ante captiuitatem habitabam in Ierusalem in templo ad specialem sacrificiorū cultum electo, sic modò erecto rursus domicilio, quod euersum fuerat ab hoste Chaldæo, in eundem locum reuertor. Hæc Ribera putat in Ierusalem non posse cadere, quia aliquando Deus templū illud, vrbémque deseruit, iuxta illud Matth. c. 3. *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Quasi Deus hîc promitteret se illam ciuitatem, & templum nō abiecturum amplius. Sanè verbis multò grauioribus 3. Reg. 9. pollicitus est Deus habitaturū se in templo à Salomone cōstructo; illud tamen deseruit aliquando, vastaríque permisit. *Sanctificaui*, inquit Dominus, *domum hanc, quam ædificasti, vt ponerem nomen meum ibi in sempiternum; & erunt oculi mei, & cor meum ibi cunctis diebus.* Fateor multo nobiliùs, atque copiosiùs id esse in Ecclesia cōpletum, non tamen ideo in terrestri Ierusalem impletum non est. Quomodo in promissionibus subaudiri interdum soleat conditionalis particula, diximus super Acta cap. 10. n. 34.

Et vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis.] Veritatem Ribera non inuenit in Ierusalem, quæ extremis maximè temporibus plena erat falsis Pharisæorum, Sadducæorúmque traditionibus. Sed vt hîc אמת *emeth veritatem*, id est, veram doctrinam significet, certè ea non caruit illa Respublica, quam accepit ab Esdra, neque perpetuam futuram esse veritatem illam prædicit Zacharias, sed futuram aliquando. Sed, vt diximus hoc loco, *veritas* fidem significat, quam integram, & inuiolatam seruare debet fidelis sponsa. Quam tunc seruare dicitur quando à sponsi fide, id est, à vero cultu non diffluit ad idola colenda. Idololatriam verò *fornicationem*, siue *adulterium* in Scriptura dici satis notum est ex Ierem. cap. 2. Ezec. cap. 16. Oseæ cap. 2. & post alios amatores abire nihil est aliud, quàm Gentium ritu inanium Deorum simulachris honorem deferre. 9.

Et mons Domini exercituum, mons 10.

sancti

ſanctificatus.] De hac geminatione dictum eſt cap.6.ad illud, *& montes, montes ærei.* Hîc nihil video quod non quadret in terreſtrem Ieruſalem: nam hæc in montibus ſita eſt; & ideo aliis in locis mons etiam dicitur. Pſal.67. *Mons Dei, mons pinguis.* Sanctificatus verò eſt, quia religione ſacer, & diuino conſecratus cultui, & quia in eo templũ, quod alibi *ſanctum*, & *ſanctificatio* dicitur.

11. *Adhuc habitabunt ſenes, & anus in plateis Ieruſalem.*] Hîc nihil aliud eſſe puto quàm hypotypoſim felicis, amplæ, atque pacatæ ciuitatis, quæ ſanè elegantiſſima eſt; vbi conuerſa fortuna, atque benignior ex aduerſo reſpondet antiquæ calamitati: qua ſicut nihil ærumnoſius fingi potuit; ſic nihil hîc potuit excogitari felicius. Singula oppone ſingulis, & diuinam quandam eloquentiam intuebere. In Iere. Thre. capite ſecundo, & quinto narrantur ſenes tacentes, ſquallidi, & habiti ab hoſtibus ludibrio; hîc verò quieti inducuntur; annis, & auctoritate graues, & ætatem grandem, & labentia præ ſenectute membra baculo ſuſtentantes. Illîc proponuntur infantes exhalantes animas in materno ſinu extrema fame, maciéque confecti; virgines ſquallidæ, ac gemẽtes, & barbarorum hominum iniuriæ, ac libidini expoſitæ: iuuenes impudenter vexati, & ante ſuam maturitatem extincti; ceſſaſſe denique dicitur pſallentium chorus. Nunc verò commutata fortuna, habitaturi dicuntur ſenes, & anus in plateis Ieruſalem, & in plateis futuri feſtiui infantium, ac puellarum ludi.

Ieruſalem vaſtata priùs; deinde eadẽ menſura plenè reſtituta.

12. *Et viri baculus in manu eius.*] Hebræorum phraſi *vir* ſumitur indefinitè pro *vnoquoque.* Qua dicendi forma ſignificatur non vnum, aut alterum futurum eſſe ſenem in Ieruſalem, ſed plurimos propter diuturnam pacem, & rerum abundantiam ad grauem illam ætatem peruenturos.

Si hæc ad Eccleſiam referas, quod omnino in allegorico ſenſu faciendum eſt, optimè explicant feliciſſimum eius ortum, & curſum 13.
Augetur enim quotidie noua ſobole, adduntur infantes, id eſt, neophyti, eo ſtudio, ac voluptate, vt in platea illa latiſſima, atque auguſtiſſima Eccleſiæ, in ipſorum etiam tyrannorum conſpectu geſtire, & choros ducere videantur. Neq; deſunt viri graues ætate, atq; conſilio, qui Eccleſiam moderentur, quos animarum Epiſcopos, & rectores Spiritus ſanctus cõſtituit. Quàm læti olim fideles ſacra ſuſceperint Chriſtiana in Actis Apoſtolorum legimus: quàm noſtra ætate tranſmarini populi, & priorib. ſæculis ignoti nos ipſi quotidie videmus.

Eccleſiæ incrementum.

Ecce ego ſaluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occaſus Solis.] Hic locus maximè perſuadet Riberæ, quæ hîc traduntur, nullo modo poſſe ſumi de Ieruſalem. Nã Iudæi, ſicunde, non ab Ortu, & Occaſu Solis, ſed ab Aquilone eſſent reducendi. Cùm enim decem tribus multo antè ad Aſſyrios, duæ poſtea ad Babylonios tranſmigrarint, quæ duæ prouinciæ ad Aquilonem ſpectant, non ſunt ex Hebræorum gente vlli, qui ab aliis regionibus in patrias ſedes reuocari potuerint. Sed ſupponit Ribera in nullum alium locum Iudæos fuiſſe diſperſos: aut hîc tantùm agi de illis, qui bello ſubacti, & exilio mulctati ſunt. Sanè ſuprà cap. 2. 14.

dispersi dicũtur Hebræi in quatuor ventos, quem locum de duabus tribubus, quæ in patriam redierũt, esse intelligendum probauimus latè ad illa verba eiusdem capitis; *O, ô fugite de terra Aquilonis*. Quæ vide omnino.

15. Iudæi quã variè dispersi. Sed quòd præter captiuos alij quoque fuerint in aliis regionibus, non solùm Hierosolymæ vicinis, sed etiam valdè remotis, & probãt quæ diximus cap. 7. & docet Philo Iudæus in legatione ad Caium, Iudæos sua ętate negotiationis gratiâ esse dispersos in omnes orbis partes, vbi bonus esset ager, & se ostentaret spes aliqua lucri. Inter quas prouincias, quas ibi connumerat, quædam ad Orientem, quædam ad Occidentem Solem spectant. Neque verò minùs negotiationi studebant, atque auaritiæ Iudæi ante captiuitatem Babylonicam, & Assyriam, quàm postea Philonis ætate; & eo nomine grauiter reprehenduntur à Prophetis. Certè Salomonis tempore classis mittebatur in Indiam, & 2. Paral. cap. 1. & 9. negotiatores Regij commemorantur, & negotiatorum nomen inter Iudæos frequens. Quare sicut Philonis ętate Hebręi in varias Asiæ, Aphricæ, atque Europæ prouincias dispersi erant; sic olim quando Palæstina bello ab Assyriis, ac Babyloniis tentata est, plurimos in varias quoque prouincias fuisse disseminatos non est improbabile, ad quos commune suæ gentis exitium non pertinuit. Quare isti in Assyriam, ac Babyloniam abducti non fuerant: atque adeò excitato iam templo ad vrbem, ex aliis regionibus non Aquilonaribus congregati sunt.

16. Sed rogabis cur ab Ortu, Occasúque Solis vocandi esse dicuntur, & non ab Aquilone, & Austro? Hoc idem ego rogarem, cur si de Ecclesia sermo est, prætermissæ sunt Aquilonares, & Australes plagæ; quasi inde ad Ecclesiæ sinum nullus sit aggregatus? Sed est prompta responsio, non solùm ex Hebræorum, sed ex omnium pene Gẽtium modo loquendi, qui Orientis, & Occidentis nomine totum, quàm latè patet, terrarum orbem designant. Psalm. 112. *A Solis ortu, vsque ad Occasum laudabile nomen Domini*. Matt. 12. Luc. 13. *multi ab Oriente, & Occidente venient*. Nunquid ad Aquilonem, & Austrum diuini nominis gloria non diffundetur, aut tantùm ex Occasu, & Ortu ad Ecclesiam fiet externarum Gẽtium concursus? Significat ergo Deus ex omnibus mundi plagis redituros esse in patriam Iudæos, & ex omnibus locis ad Ecclesiam venturos esse Gentiles.

Ortu, & Occasu totus orbis significatur.

Et ero eis in Deum in veritate, & in iustitia.] Sæpe in Scriptura iungitur cum veritate iustitia. Psal. 84. *Veritas de terra orta est, & iustitia de cœlo prospexit*. & Psalm. 14. *operatur iustitiam, & loquitur veritatem*. Sed dubium est an ista iustitia, & veritas Dei sint, an hominum: ita vt Deus promittat futurum se Deum in veritate, vt scilicet promissa cõpleat: & in iustitia, vt præmiis Iudæorum virtutes, quas commendat, & merita compenset. Vel certè homines verè, ac fideliter, & non simulatè, ac perfidiosè, vt antè, Dei voluntati seruituri, & eius mandata, vt decet seruos, ac filios tot ornatos officiis, cõplexuri sint. Hieronym. hæc hominibus priùs, postea tamẽ videtur Deo tribuere. Deo item Theodoretus, Haimo, Hugo, Vatablus, Ribera. Alij verò hominibus, in quibus est Cyrillus, 17.

Diony

Dionysius, Emanuel Sa; quam sententiã magis videtur amplecti Hieronymus; & in hanc ego magis inclino; quia magis cum antecedentibus, & consequentibus congruit. Cum antecedentibus quidem, quia quod ad iustitiam pertinet, Iudæorum falsam iustitiam reprehenderat; nam sanctificari se putabant ieiuniis, cùm tamen in Deum, ac proximos interea multa indigna, ac scelerata committerent. Quare addidit Deus cap. 7. *Iudicium verum iudicate, & misericordiam, & miserationes facite;* & statim monet, vt id ipsum faciant, quia talibus obsequiis ab illis coli desiderat. Quod verò ad veritatem attinet, quia paulo antè dixerat vocandam esse Ierusalem ciuitatem veritatis; & rursus hoc capite veritatem commendat. Amplectitur itaque Deum ciuitas in veritate, quia velut sponsa fidelis vnum Deum colit, abiicítque inanium Deorum insanum cultum: hoc enim sensu explicuimus illud suprà, *ciuitas veritatis.* Amplectitur in iustitia, quia illa præstabit, quæ postea commendantur, & superiori capite abfuisse à suo populo Deus questus est. Illa autem esse veram iustitiã multis in locis docet Deus, & iisdem pene verbis, quibus hîc Zacharias; vsus est etiam Isaias cap. 1. & Iacobus cap. 1.

18. *Confortentur manus vestræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os Prophetarum, in die, qua fundata est domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur.*] Hæc satis indicant sermonem esse de vrbe, ac tẽplo Hierosolymitano: erigit enim Dominus languentes animos expectatione hominum, qui ex tot regionibus ad vrbem conueniẽt; & spe futuræ vbertatis ac pacis, de qua statim, vt iuxta Prophetarum verba in eius, ac templi fabricam constanter incumbant. Constructio verò, atque ordo horum verborum paulo est implicatior; quæ sic videntur ordinari posse. *O vos, qui auditis his diebus sermones hos per ora Prophetarum, qui fuerunt in die, quo fundata est domus Domini* (id est, quo fundamenta iacta sunt templi) *confortentur manus vestræ,* &c. Redolet autem ex hoc loco aliquis Hebraismus: nam relatiuum Hebræorum more omissum est à nostro Interprete, cùm tamen illud habeat Hebraicus textus; qui post (*Prophetarum*) habet (*qui.*) Videri alicui posset huiusmodi verba inculcari solita esse à reditu Iudæorum, templique renouandi principio à Prophetis, nempe Aggæo, & Zacharia, qui, vt dicit Esdras lib. 1. cap. 5. & 6. eo tempore prophetabant, ac prospera omnia pollicebãtur. Sic enim Esdras c. 6. *Seniores aute Iudæorũ ædificabant, & prosperabantur iuxta Prophetiam Aggæi Prophetæ, & Zachariæ filij Addo.*

Sed credo illa, *in die qua fundata est domus Domini,* non esse intelligenda de primo fundamento templi, quod iussu Cambysis per multos annos interruptum fuit vsque ad annum secundum Darij; sed de fabrica, quæ sub hoc tempus instaurata est. Quæ licèt non tam inchoatio operis sit, quàm continuatio, vulgari tamen Scripturæ more fundari, atque inchoari dici potest: vt enim in illud c. Actuum 10. *in veritate comperi,* pluribus ostendimus, & suprà c. 1. n. 32. Scriptura, cùm aliquid fieri pergit, ita enunciat, quasi tunc primùm fieri incipiat; & in hac materia exemplum habemus promptum. Nam lib. 1. 19.

Regul. Continuatio operis, inceptio vocatur.

Esdræ capite tertio fundatum est templum: sed capite quinto dicitur ædificari cœptum, vrgentibus, adiuuantibúsque Aggæo, & Zacharia Prophetis. Accedit quòd non apparet quinam Prophetæ esse potuerint in illa priori templi fundatione: neque enim illos Scriptura præteriisset, quæ aliorum lõgè inferiorum meminerit. Sed Aggæus, & Zacharias longè post priorem illam fundationem prophetasse tradũtur regnante iam Dario.

20. *Merces hominum non erat, nec merces iumentorum.*] Hæc ab Aggæo cõmemorata sunt capite secundo, qui ideo sterilitatem, & maciem agrorum, & fraudatam laboris, operæque mercedem esse dicit, quia vnusquisque domum sibi cõstruit, templi fabrica neglecta, quasi illius ædificandi maturitas non esset; quæ hîc à nostro Propheta repetuntur. Quæ eò spectant, vt significent inanes fuisse conatus, & labores, quos vel in agris colendis, vel rebus aliis administrandis posuerunt, quia suæ potiùs commoditatis, quàm religionis, ac pietatis causâ susceperunt.

21. *Neque introëunti, neque exeũti erat pax.*] Phrasis Hebraica, quæ in *exitu*, atque *ingressu* omnia complectitur. Vide Commentaria nostra in Acta ad illud capitis primi; *Quo intrauit, & exiuit.* Quanquam aliter etiam exponi potest locus iste: quia reuera cùm eo tempore Iudæi offensas haberent finitimas gentes, securè exire, vel agriculturæ, vel mercaturæ, vel alterius rei gerendæ causâ non poterant. Cùm ergo exirent, exponebantur Iudaici nominis hostibus aut prædæ, aut iniuriæ; cùm autem introirent, à domesticis vim, atque iniuriam patiebantur. Neque id sanè mirum, cùm tot annorũ sterilitas, & fames bilẽ acuant, & manus arment etiam in cognatos, modò aliquid habeant, in quod fames, & egestas irruant. Porrò *pax* ex vsu Scripturæ pro felicitate, atq; abũdantia sumitur; & ita, meo iudicio, sensus erit huius loci proprius: Nihil eorum, quæ suscepistis, aut tentastis vobis feliciter, atque ex voto, seu opinione successit.

Exitus, & ingressus omnia significant.

22. *Et dimisi omnes homines, vnumquemque contra proximum suum.*] Cùm laxata captiuitate primùm Iudæi extruẽdo templo animum verè, ac sedulò applicuerunt; cohibebat Dominus hostilem vim, quæ licèt irritata, & ardens, vel antiquo odio, vel recenti inuidia opus conaretur aut soluere, aut si id minùs posset, saltem morari, nihil tamen perfecit. Hi verò, qui opus moliebantur, sic erant studiis, animísque consentientibus, vt se mutuò fouerent, & priuatas aliorum rationes ad se quoque pertinere arbitrarentur. Vbi verò propositis minis, & edicto Assueri, qui & Artaxerxes dicitur Esdræ capite quarto, quòd contra Domini consilium nihil habuisset roboris, ab opere cessatum est, résque ita neglecta, vt nihil sit tentatum vsque ad Darij Regnum. Eo tempore languentibus studiis, atque opere frigente laxauit Deus eos carceres, quibus antea hostiles vires, & fraudes cohibuerat, vt Iudæorum salutem affligerent, agros vastarent, & mille aliis afficerent incommodis, permisitque vt conspirans illa animorum consensio solueretur, quíque antè fuerant & nomine, & studio fratres, mutuò sibi ipsis essẽt, & im-

Deus adest benignè in sua causa strenuè laborantibus torpentibus: & ignauis secus.

impedimento, & damno. Eò deinde progressa diuini pectoris offensio est, vt quæ antea è cœlo copiosè largiri solitus esset Deus placatus, quorum satu terra grauida, fœtus funderet vberes, & opportunos, illa postea negaret offensus. Quare non minùs durè in patrio solo liberi, quã in Babylonico captiui premebantur Iudæi. Et quod inter hostes videbat, & lamentabatur Ieremias Thren. cap. 5. *in animabus nostris afferebamus panem nostrum à facie gladij in deserto*; idem quoque in Solymitanis agris eueniebat iisdẽ, qui pauxillum frumenti, quod ex copioso satu lõgóque labore reddebat sterilis, & infelix ager, capiebant inter hostiles manus, & insidias, quasi prædarentur alienum, non meterent, aut reconderent suum. Vnde discet Christiana pietas, quantùm temporalium etiam rerum ex eo, vel labore, vel sumptu quem in diuinum cultum, & honorem impendimus, nostris commodis accedat. Quare optimè canit Ecclesia: *Sic nos tu visita, sicut te colimus.*

23. *Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam reliquiis populi huius.*] Contraria omnia pollicetur Deus, vbertatem videlicet, & pacem, & quæ latè Propheta describit, vbi sese Iudæi ad templi fabricam accinxerint. Incipiet ergo vbertas, & pax à domo Domini, sicut ab eadem domo neglecta, quasi neglectus, & incultus ager nullum reddebat annuæ operæ, & duræ molestiæ pretium.

24. *Semen pacis.*] Cætera clara sunt, illud solùm notandum, *semen pacis* vocari, quia non erit sterile, atque euanidum, sed fœcundum, & læto, atque vbere prouentu felix: pax enim abundantiam valet. Ante hoc autem tempus, semen non erat pacis; & id credo significatum esse ab Aggæo cap. 1. dum dicit. *Intulistis in domum, & exufflaui illud*, &c. *quia domus mea deserta est.* Exufflare est euanidũ facere, sicut illud semen quod ventus dicitur. *Ventum seminabunt, & turbinem metent.* Quid prodest hominum labor, si in facienda semente, Deus grano vim eripit seminalem, id est, fœcunditatem? Sic isti Iudæi dum Deum habuerunt offensum, seminabant ventum, id est, semen infœcundum, & vanum, & metebant turbinem, id est, odiorum, & seditionum causam. Euanida sunt, quæ Deum nõ spectant.

25. *Et erit, sicut eratis maledictio in Gentibus.*] Vsitatum est apud Hebræos, vt in principio ponatur verbum substantiuum, quod in aliis linguis, quibus ille loquendi modus familiaris nõ est, videri poterat otiosum. Quare vt multæ clausulæ incipiunt hoc modo: *Et factum est, & fuit*, &c. sic modò hæc incipit, *& erit*. Quem loquendi modum imitatur Hispanus dum dicit; *y succedio que vino*: nihil deesset si tantùm diceret, *y vino*. Porrò in Scriptura *maledictio* inducit, & sonat quicquid miserum, inauspicatum, atque horribile est: sicut contrà *benedictio*, quicquid lætum est, fœcundum, & optabile. Alterum experti fuerant inter hostes, & paulo antè in suis etiam finibus Iudæi: alterum iam adfuturum ostendebãt Prophetarum oracula. Hunc credo esse sensum huius loci. Neque tamen displicet id quod placuit Vatablo, ideo inter Gentes maledictionem fuisse Iudæos, quia illorum ærumnæ, quæ in Prouerbium abierant, in maledictionibus, atque execrationibus assumebantur; sicut *Mysorum calamitas*. Quod Iudæis, qui diuina mandata contemnerent, Deus minatus fuerat Deut. c. 28. num. 37. *Eris in Prouer-*

Reg. Factũ est, fuit, & erit otiosa aliquando in Scriptura.

Iudæorum calamitas Prouerbialis.

bium & fabulā omnibus populis, ad quos te introduxerit Deus. Quod, meo iudicio, non obſcurè colligitur tum ex aliis, tum ex Ieremia ſæpe; maximè cap.24. *Et dabo* (inquit) *eos in vexationem, afflictionémque omnibus Regnis terræ, in opprobriū, in parabolam, & in Prouerbium, & in maledictionem in vniuerſis locis, ad quæ eieci eos.* Et cap. 29. cùm ageret de Achab, & Sedecia falſis Prophetis dicit hoc ipſum magis explicatè. *Ecce* (inquit) *ego tradam eos in manu Nabuchodonoſor Regis Babylonis, & percutiet eos in oculis veſtris, & aſſumetur ex eis maledictio omni trāſmigrationi Iudæ, quæ eſt in Babylone, dicentium: Ponat te Dominus ſicut Sedeciam, & ſicut Achab.* & cap.42. *Eritis in iuſiurandum, & in ſtuporem, & in maledictum, & in opprobrium.* Vbi obſerua in iu-
26. reiurando adhiberi ſolitam execrationem, quod indicat illa vſitata iuriſiurandi formula, *Si introibunt in requiem meam; ſi dedero ſomnum oculis meis.* vbi aliquid ſubauditur execratorium; & cum execratione iuſiurandum plerunque coniungitur, vt cùm dicitur: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat.* Sed colligitur, meo iudicio, apertè hæc execrationis, ſeu maledictionis coniunctio ex cap. 24. Gen. vbi cùm tantùm præceſſiſſet iuramentum, ſeu adiuratio; ſeruus tamen Abraham indicat ibi interceſſiſſe maledictionem. n. 41. Cùm ergo Ieremias dicit futuros eſſe Iudæos in iuſiurandum, omnino ſignificat in concipiendo iureiurando execrationis loco adhibendas eſſe Iudęorum ærumnas, exempli gratiâ: Niſi hoc fecero, contingat mihi, quod Iudæorum genti: aut, miſer, odioſus, aut execrabilis ſim, ſicut Iudæus. Aut certè ſicut noſtra ætate Prouerbium eſt Hiſpanis, Iudæorum timiditas, & auaritia: ſic puto olim Gentibus eorundē ærumnam, ac vilitatem fuiſſe Prouerbio. Et quidem hoc familiare eſt Mahometanis qui in execrationibus dicunt: *Iudæus ſim, ſi fallo, &c.*

In iuramēto ſæpe adhibita execratio.

Et eritis benedictio.] Vt ſumma in- 27.
felicitas, ac vilitas Iudæorum in maledictionem, & Prouerbium quondam fuit; ſic nunc promittit Deus illorum fortunam felicitatis, ac benedictionis futuram eſſe ſymbolum. Quod promiſerat Deus Sophon. cap.3. *Dabo vos in nomen, & in laudem omnibus populis terræ cùm conuertero captiuitatem veſtram.* Quemadmodum Lia, & Rachel ſymbolum fuerunt nobilis, & ingenuæ fœcunditatis. Ruth. cap.4. *Faciat Dominus hāc mulierē ſicut Rachel, & Liā, quæ ædificauerunt domum Iſraël.* Quæ videntur eſſe verba nuptiis familiaria.

Domus Iuda, & domus Iſraël, ſic 28.
ſaluabo vos.] Hæc Ribera nullo modo conuenire putat in Ieruſalem; & ideo de Eccleſiæ temporibus putat intelligenda, quia nullo Scripturæ loco conſtat decem tribus, quæ Iſraëlis nomine explicantur, ab exilio rediiſſe, ne dum conſecutas talē benedictionē, qualem hîc Iſraëli pollicetur Deus. Imò apertè ex Scriptura conſtat illas nunquam in patriam reuerſuras. Oſe. 1. *Voca nomen eius abſque miſericordia, quia non addam vltrà miſereri domui Iſraël; ſed obliuione obliuiſcar eorum; & domui Iuda miſerebor.* & 4. Reg.17. *Tranſlatúſque eſt Iſraël de terra ſua in Aſſyrios vſque in diem hanc,* id eſt, in perpetuū. Id enim ſignificat ille loquendi modus ex Origene hom.7. in Ioſue. Et tradit Ioſephus lib.11. Antiq. cap.5. & Hieronymus in cap. 23. Ezech. vbi dicit ad ſuum vſque tempus decem tribus in vrbibus Medorum captiuas teneri. Idem alij ferme omnes;

omnes; tametsi Cyrillus in Prologo Zachariæ, & Theophylactus, & Theodoretus in illud Oseæ 11. *Quia dies multos sedebunt*, rediisse putent.

29. Multi ex decē tribubus cū duabus redierunt ab exilio.

Ego primùm rediisse non puto decem tribus, tamen affirmare audeo hunc Zachariæ locum de Iudæorum populo esse intelligendum. Quod sanè verum est, siue hoc de aliquibus à duabus, siue de duabus tantùm tribubus accipias. Priorem partem sic mihi persuadeo, quia ex decem tribubus plurimi captiui abducti non fuerant ab Assyriis, vel quia, vt ex Philone nuper dicebamus, negotiandi causâ in varias mūdi plagas erāt dispersi; vel quia cùm premerentur ab Assyriis ante extremam pugnam, qua deletum est Israëlis Regnum, ad duas alias tribus; quibus cum Assyriis nihil tunc erat offensionis, confugērunt, seu, quod ex ipsa Scriptura constat, integra adhuc re magno numero sæpe ab Israël ad Iudam transmigrarunt. Iosephus lib. 8. Ant. cap. 3. ad Roboam Hierosolymis degētem è tota Israëlitarum Ditione confugisse Sacerdotes, & Leuitas, & quotquot è reliqua plebe erant boni, ac iusti, patriā suā deseruisse, scribit vt Hierosolymis Deum colere liceret. Qui eo numero fuerunt, vt illorum accessione Regnum Roboam confirmatum, & corroboratum fuisse tradatur. Certè 2. Paralip. cap. 11. & cap. 15. plurimi ex Israël transfugisse dicuntur ad Assa pronepotē Salomonis; & cap. 30. alij ex tribu Asser, Zabulon, & Manasse accessisse dicuntur ad Ezechiam. Hi ergo qui se ad duas tribus olim adiunxerant, cum iisdē quoque sine dubio in Babylonem translati sunt.

Multi ex decem tribubus ante captiuitatem se adiunxerūt duabus.

30. In captiuitate multi ex decē tribubus cum duabus fuēre in Babylonia.

Accedit quod improbabile non est, multos quoque ex Israël, qui capti fuerant multo antè ab Assyriis, in patriā fuisse reuersos. Nā cùm in eiusdem Regis Imperio duodecim tribus captiuæ morarentur (non enim solùm Babyloniis, & Assyriis, sed etiam Persis, & Medis Cyrus, & Darius dominabantur) quis dubitet aliis alios in eadem regione fuisse permixtos? Quod non obscurè colligitur Dan. cap. 16. vbi duo senes dicuntur filiabus Israël illusisse, non verò filiabus Iuda; vbi planè significat Israëlitidas fœminas, & Iudæas fuisse Babyloniæ. *Sic*, inquit, *faciebatis filiabus Israël, & illæ timentes loquebantur vobis; sed non filia Iuda sustinuit iniquitatem vestram*. Et quidem Esther cap. 3. & cap. 8. traditur Iudæos per 127. prouincias fuisse disseminatos, id est, per totum Regis Assueri Imperium. Cùm ergo facilè inter se potuerint inire commercia, neque Cyrus in suo decreto vllum excepisset à redeundi facultate, quod ipsis ignotum esse non poterat (sic enim Esdras lib. 1. cap. 1. *Suscitauit Dominus spiritum Cyri Regis Persarum, & traduxit vocem in omni regno suo*) nō video cur è decem tribubus multi redire non potuerint. Et ideo fortasse Cyrillus, Theodoretus, & Theophylactus rediisse putarunt decem tribus. Sanè rediisse non paucos de Israël cum duabus tribubus indicat Ierem. c. 3. v. 18. *Ibit domus Iuda ad domum Israël, & venient simul de terra Aquilonis ad terrā, quam dedi patribus vestris*. Et clariùs c. 5. n. 4.

Neque obstat huic sententiæ quòd aliquibus locis negatur reditus decem tribubus, conceditur duabus: nam quemadmodum quādo ex magno numero pauci sunt, qui aliquid non fecerint, omnes fecisse dicuntur; sic quando aliquid ex magno numero fecēre pauci, ex Scripturæ cōsuetudine, nulli fecisse 31. Cur decē tribus omnino negentur rediisse.

exi

existimantur. Exempla sunt obuia. Vide quæ diximus ad illud Act. 1. *De omnibus ô Theophile.* Et est accommodatum exemplum in materia valdè simili Iere. 42. nam cùm ageret cum eis, qui reliqui ex clade cómuni Iudæorum, quasi à belli metu futuri essent liberi, in Ægyptum ire meditabantur, sic vaticinatur. *Omnes viri, qui posuerunt faciem suam, vt ingrediantur Ægyptum, vt habitent ibi, morientur gladio, & fame, & peste, nullus de eis remanebit, neque fugiet à facie mali, quod ego afferam super eos.* Quid grauius, quid minacius, quid clarius dictum est de decem tribubus captis ab Assyrio? Sed de his, qui ad Ægyptios contra Domini præceptum commigrarunt, aliquos euasisse gladium, & pestem, & in Iudæam remeasse, constat ex ipso Ieremia cap. 44. vbi cùm eædem propè minæ præcessissent addit; *Et qui fugerint gladium, reuertentur de terra Ægypti in terram Iuda viri pauci.* Vt ergo Iudæi ex Ægypto redituri negantur, tum quia pauci rediêre, tum quia non vt populus, qui suis publicè legibus, & in sua Repub. honestè viueret, sed vt inquilini sine Rege, ac duce, quasi in aliena: sic etiam licèt ex decem tribubus multi redierint cum duabus, quia tamen infiniti pene alij remanserunt, neque ex hac, vel illa tribu certi, atque discreti, sed confusi, atque permixti, & inter se, & cum aliis duabus reuersi sunt, negantur rediisse. Quare nullam habent Rempublicam à Iudaica diuersam.

32. Et quemadmodum qui ante captiuitatem ex Israël ad duas alias tribus se applicuerunt, non dicuntur, exempli gratiâ Rubenitæ, aut Ephraimitæ, quia earum tribuum nullus erat definitus locus, sed omnes simpliciter vocantur Iudæi, quia vna erat Iudæorum Respublica, in qua ipsi viuebant, tanquam in sua; sic etiam, qui modò ex captiuitate rediisse existimantur, Iudæi dicuntur, nô Rubenitæ, aut Ephraimitæ. Atque ideo optimè his negatus dicitur reditus, quia non suis ordinibus ac familiis discreti, & cogniti, vt antea, sed confusi, ac veluti Iudæ, ac Benjamin familiis adscripti redierunt. Vide quæ de tribu Benjamin, quæ similem ob causam annumerata fuit tribui Iuda, diximus suprà cap. 2. ad illud; *O, ô fugite de terra Aquilonis.* Quod etiam insinuasse videtur Isaias cap. 7. qui cùm ageret de captiuitate Ephraim, in quo totus intelligitur Israël, non negat illum emersurum ab ea, sed non futurum esse populum, id est, non habiturum esse Rempublicam. *Ephraim*, inquit, *desinet esse populus.* Et clariùs Ezech. cap. 37. n. 16. vbi sub duorum lignorum metaphora, quæ in vnum coaluerunt, duos populos in vnum redactos significat. Rediisse autem non paucos docent Doctores Hebræorum l. 1 Esdr. c. 2. vbi cùm eorum qui ex captiuitate 1. Esd. c. 2. ascenderunt, numerus esse dicatur 42000. tamen vbi sigillatim computatio fit ex tribu Iuda, & Benjamin, eorum summam fuisse constat 32000. Respondent ergo Hebræi, rediisse quidem à duabus tribubus 32000. ex aliis verò decem 1000. ex quibus conflatur numerus ille 42000. Neque obscurè docet Tobias cap. vltimo, vbi loqui videtur de decem tribubus captis ab Tobias c. vlt. Assyriis. Nam tunc cùm nondum euersa esset Niniue, neque translatum Imperium ad Chaldæos; duæ aliæ tribus in exilio non erant, quæ à Nabuchodonosor iam rerum potito abductæ sunt. Sic igitur de decê tribubus Tobias. *Propè erit interitus* qui

Niniue; non enim excidit verbum Domini, & fratres nostri, qui dispersi sunt de terra Israël, reuertentur ad eam. Sunt qui putent præteritum hîc sumi pro futuro, agíque de duabus tribubus quæ post hęc tempora dispersę sunt. Et fauet valdè quòd ibidem instauranda dicitur domus Dei, quæ eo tempore euersa non erat. Sed sanè modus ipse loquendi satis indicat aut sermonem tantùm esse de iis, qui tunc erant dispersi, aut certè si de duabus etiam tribubus vaticinium illud sit, decem non excludi.

33. Iure ergo Propheta dicit non solùm saluandum esse Iudam, sed etiam Israël, quia ex 10. tribubus plurimi erant non captiui extra fines patrios; seu quia in Babylone permixti duabus tribubus. Sed etiamsi nullus è decem tribubus rediturus esset in patriam, credo hunc locum facilè posse historicè sumi de populo Iudaico. Quod vt ostendam, obseruo valdè vsitatam esse inter Hebræos figuram, quæ dicitur epexegesis, in qua posterius hemistichiũ prioris sententiam explicat, & continet. Quo in genere millies in sacra Scriptura postquam præcessit *Iacob*, statim eodem sensu ponitur *Israël*. Psal. 13. *Exultabit Iacob, & lætabitur Israël.* Vt ergo in hoc dicendi genere idem est Iacob, & Israël; sic etiam per eãdem figuram Israël, & Iuda in eadem significatione sumuntur. Et vt omittam alia exempla, adducam pauca, quæ mihi suadent hanc sententiam; quia verba, quæ antecesserunt, satis indicant eodem sensu, quæ consequuntur explicari debere. Psal. 113. cùm præcessisset; *In exitu Israël de Ægypto domus Iacob de populo barbaro:* vbi per epexegesim eadem sententia secundo loco repetita est: statim subditur sine dubio cum eadem epexegesi

Reg. Israël sæpe sumitur pro Iuda.

Ps. 113.

Facta est Iudæa sanctificatio eius: Israël potestas eius. Accedit quòd totus ille Psalmus secundùm Hebræorum distinctionem, aut sicut Latini diuidunt, dimidia illius pars perpetua quadam constat epexegesi: Psal. 75. *Notus in Iudæa Deus, & in Israël magnum nomen eius.* Deinde subditur epexegesis alia, quæ satis probat in superiori versu fuisse quoque epexegesim; *& factus est in pace* (id est, in Ierusalem: nam pro *pace* Heb. est, *Salem*, id est, Ierusalem) *locus eius, & habitatio eius in Sion.* Isai. 46. *Dabo in Sion salutem, & Israëli gloriam meam.* vbi Israël pro Iuda sumitur, quia quo tẽpore hæc ab Isaia dicta sunt, iã Israël diuisus, imò & captus erat, & de Iuda sermonem esse, satis indicat tota Prophetia. Et videtur idẽ Isaias explicare voluisse: nam cap. 48. apertè dicit tribum Iuda vocari nomine Israël. *Audite,* inquit, *hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israël, & de aquis Iuda exiistis,* id est, de fonte ac genere Iudæ propagati estis. Ideo autẽ tribui Iuda nomen Israël datum, quia illa fuit omnium familiarum nobilissima; & tribus Regia. Vt ergo Ioseph, quia nobilissimus fratrum, & eorum quasi Princeps, & pater erat, certè primogenij ius, & honorem habuit (quia primogenitus Ruben parentis torum violauit. 1. Paralip. c. 5.) dictus est Israël. Psal. 79. *Qui regis Israël, intende qui deducis velut ouem Ioseph.* Vbi omnium pene sententia in hac epexegesi Ioseph ponitur pro Israël: sic etiam, quia Iudas fuit fratrum suorum fortissimus, & de cuius stirpe Principes generati, vt scribitur 1. Paralip. 5. Israëlis sibi nomẽ assumpsit, sicut postea Israëlitæ omnes Iudæi appellati sunt. Vt ergo suprà dictis locis in Israël intelligitur tribus Iuda, sic in hoc loco Zacharię per epe-

Psal. 75.

Isai. 46.

Ioseph dictus Israël.

xegesim in Israël nihil diuersum intelligitur à Iuda.

Hæc sunt ergo verba quæ facietis.] Satis notum est verba in Scriptura pro rebus sumi.

34. *In portis vestris.*] Id est, in iudiciis, quia ad portas ciuitatis fiebant olim iudicia, vt in loco frequenti: vnde sedere in portis, est ius dicere, & de rebus omnibus statuere. Ruth c. 4. *Ascendit ergo Boos ad portas*, &c. & Prou. vltim. *Nobilis in portis vir eius, cùm sederit cum senatoribus terræ.*

35. *Contra amicum suum.*] Heb. רעהו reehu, id est, *proximum suum*: & ita reddidêre LXX. Hebræis enim idem est *amicus*, & *proximus*; quia omnis proximus nobis amicus esse debet. At ipsi secundũ suas deuteroses, seu traditiones abusi ambiguitate vocabuli, aliter interpretabãtur Matt. 5. cùm dicebant, *Diliges proximum tuum*, &c. vbi in *proximo* amicum intelligebant. Et qui Matth. 5. dicitur *proximus*, Leuit. 19. *amicus* appellatur in vulgato; apud LXX. *proximus*, vbi vox est eadem רעהו *reehu*, quæ, vt dixi, & *amicum*, & *proximum* significat. Christus ergo Matth. 5. sumit verba, non vt sunt in Leuitico; sed vt in Leuitico esse Iudæi interpretabantur. *Dictum est antiquis*, (quemadmodum vos existimatis, ac dicitis) *diliges proximum*, *& odio habebis inimicum tuum.* Priorem partem sumpsit Christus ex Leuitico iuxta LXX. translationem, qui vocem רעהו *reehu*, *proximum* conuerterunt: sicut vulgatus *amicum*: posteriorem reprehendit, & damnat, quia illam non è textu, sed è suo capite sumpserant Iudæi.

Proximus idem qui amicus.

Matth. 5.

36. *Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iuda in gaudium.*] Hucusque dilata fuerat responsio ad legatorum interrogata. Tantùm legationis occasione Propheta reprehenderat aliqua minùs religiosa ac pia, quæ suis fletibus, ac ieiuniis abmiscebant Iudęi: docuerátque quid ab eis maximè Deus requireret; & quid propter hæc ab ipsius benignitate expectandũ esset. Nunc verò iã respondet non solùm ieiuniũ quinti, & septimi mensis omitti posse, sed etiam quarti, & decimi, de quibus ipsi nihil interrogant. Quæ autem fuerint hæc ieiunia, & cuius gratiâ instituta, non omnes eodem modo explicant. Hieronymus, quem sequitur Haimo, Rupertus, Hugo, & Dionysius ex Hebræorum sententia, vt ait idem Hieronymus, & constat ex ipsorum Kalendario, ieiunium quarti mensis ideo institutum ait, quia eo die descendens è monte Moyses tabulas fregit. Exod. 32. & quia tunc rupti sunt muri Ierusalem: ieiunium quinti, quia tunc Hebræi iussi sunt montem non ascendere, sed per quadraginta annos longis errare dispendiis, vt morerentur in solitudine. Num. 4. & quia eodem mense templum incensum est: ieiunium septimi propter cædem Godoliæ: ieiunium decimi, quia eo mense auditum est ab Ezechiele, & ab aliis captiuis templum fuisse subuersum mense quinto. Ita Hieronymus, qui nonnullis parum placet: quia rationum istarum aliquæ neque accommodatæ sunt, quia de his quæri post tot sæcula non esset necesse, neque ex Scriptura probari potest, aut mense quarto fractas esse tabulas, aut quinto denunciatum esse diuturnam futuram esse moram in deserto. Sed prior pars nil officit Hieronymo; nam quæstio proposita tantùm est de ieiunio quinti, & septimi mensis: posterior satis à Ribera defenditur, qui ex Scriptura satis confirmat, &

Quæ Hebræorum ieiunia, & cuius gratiâ instituta.

& quarto mense à Moyse fractas esse tabulas, & quinto terram promissionis per annos quadraginta fuisse interdictam.

37. Nihilominus optimè cum aliis censet Ribera agi hoc loco de ieiuniis propter Hierosolymitanam cladem institutis, & incommoda postremis temporibus accepta: nam cùm instaurato templo, & vrbe, illa essent sublata, consequens etiam erat, vt ieiunia eorum causâ indicta tollerentur. Incommoda verò sunt hæc, quia quarto mense muri Ierusalem diruti sunt à Chaldæis: quia quinto incensum est templum, & ciuitas vastata: quia septimo extinctus est Godolias, & sublata spes vrbis habitandæ: quia decimo obsessa est ciuitas à Nabuchodonosor. Ezechiel. c. 24. Quæ omnia peti possunt ex lib. 1. Reg. c. vltimo, & Ierem. c. 39. & 52. Ab iis verò ieiuniis an accepto oraculo soluti fuerint Iudæi, mihi incertum est. Sed puto non fuisse: nam adhuc hi ieiuniorum dies notantur in Hebræorum Kalendariis; & seruata videntur ieiunia septimi, aut decimi mensis Apostolorum tempore; sed fortasse alia sunt, & alio nomine concepta. Vide quæ diximus in cap. 27. Actuum ad illud; *Eo quòd ieiunium præteriisset.*

38. *In gaudium, & festiuitates præclaras.*] Quia iam tempus instat, in quo redintegrentur rediuiuo templo, atque vrbe, sacra, & festa solemnia Iudæorum; respōdet Deus sublatam iam esse ieiunij siue necessitatem, siue causam: cùm redeant dies festiui, ac læti. Ex quo intelligimus hîc tantùm agi de ieiuniis, quæ instituta sunt propter extremam ciuitatis, ac templi vastitatem.

39. *Vsquequò veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis*] Heb. עדאשר *ad aser*, quod variè exponitur. In explicatione aliorum pene omnium nihil difficultatis habet propositus locus: nam LXX. Chaldæus, & omnes pene iuniores vertunt *adhuc*, siue *adeò vt*, & ita accipiunt Theodoretus, Haimo, Hugo, Ribera, in hūc sensum: ea erit felicitas Iudæorum, & solemnitates adeò præclaræ, vt populi etiam externi mutuò sese cohortentur, vt in eandem Religionem cum Iudæis, imò in eandem ciuitatem conueniant. Neque ab hac sententia recedit Hieronymus,[a] qui illud *vsquequò*, in Commentariis *in tantum* interpretatur. Et hæc mihi omnino probatur expositio.

Alij, qui de Republica Hebræorum nihil hîc agi putant, aliter explicant. 40. Ribera ad superiorem explicationem hanc etiam addit, ieiuniorum loco instituendas esse solemnitates præclaras, donec Christus veniat, qui alias maiores inducat, conuocatis in Ecclesiam hinc inde populis. Michaël de Palacios vult habituros esse Iudæos lætitiam pro ieiuniis, vsquequò veniant populi multi ad fidem, & veram Ierusalem, tempore videlicet Euangelij, quia tunc euerso rursus templo, & vrbe vastata à Vespasiano, redintegrabuntur ieiunia, & fletus. Adde pro hac sententia quod Hieronymus in cap. 1. Sophoniæ scribit suo etiam tempore solere Iudæos miserandum in modum templi, atque vrbis ruinas lamentari. *Videas*, ait, *venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, & senes pannis, annisque obsitos, & in corporibus, & habitu suo iram Domini demonstrantes. Adhuc fletus in genis, & liuida brachia, & sparsi crines, & miles mercedem postulat, vt illis flere plus liceat.* Sunt quidem hæc vera, quæ à Ribera, & quæ à Palacios dicuntur; sed quia hæc existimamus historicè de Republica

Hebræorum intelligenda, minùs placent. Sed laborandum est, vt ostendamus post rediuiuam fortunam, & gloriam Iudæorum multos ex aliis gentibus ad illorum cœtum & sacra conuenisse.

41. Multi ex gentibus instaurato templo Iudæorum Religionem complexi sunt.

Et quidem si hoc loco per *populos* multitudinem Iudæorum intelligam, qui post tot annorum fugam aut exilium in vrbem remearunt, nihil, credo, dicerem aut improbabile, aut nouum. Sed nunc de gentibus accipio à Iudæorum instituto, ac Religione alienis. Et licèt hæc obscura sint, quia ab hoc tempore vsque ad Machabæos sacra interrupta fuit historia, quo tempore aliarum gentium ad Iudæorum Religionem accessio notari potuit, id est, per 300. fermè annos: tamen eius rei aliqua sunt, neque obscura vestigia. Primùm proselytorum mentio frequens, quos in magno fuisse numero ante publicatum Euangelium colligitur ex cap. 2. Actuum, vbi ex tot Prouinciis venisse proselytos, id est, viros Religione Iudæos, ex quot conuenerant genere Iudæi, probabile diximus: numerantur autem ibi nationes plurimæ. Et sanè Eunuchus Reginæ Candacis proselytus fuisse communiter existimatur ab his, qui ex gentibus ad fidem primum omnium admissum credunt esse Cornelium. Est autem verisimile plures alios in Æthiopia fuisse proselytos, quando vir potens publicè Iudaicam Religionem profitebatur. Esdræ lib. 3. c. 5. postquam ad mensem septimum confluxisse ex aliis locis dicuntur Iudæi, statim additur: *Et conuenerunt ibi ex aliis nationibus terræ, & erexerunt sacrarium in loco suo omnes gentes terræ, & offerebant hostias, & holocaustomata Domino matutina.* Quòd si inchoato templo multæ nationes à genere Iudæorum diuersæ, vt modus ipse loquendi indicat, cum Iudæis conuenerunt, vt sacra Iudæorum obirent, quid facturas fuisse gentes existimandum est absoluto iam templo, & instaurata iam antiqua Iudæorum gloria? Neque difficile creditu est, quo tempore sublato Aman excitatus est ad gloriam Mardochæus, plurimos è Chaldæis, quibus placerent Iudæorum instituta ac Religio, deterreret tamē ab eorum amplexu gentis inuidia, & seruilis, & sordida cōditio, nunc mutatione fortunæ, cùm ex eo genere Esther ad Regium nomen, & Mardochæus ad Regio proximum ascendisset, eorum instituta, & sacra fuisse complexos. Quare Esther c. 8. post illam rerum vicissitudinem, scribitur. *Plures alterius gentis, & sectæ Iudæorum Religioni, & cæremoniis iungebantur: grandis enim cunctos Iudaici nominis terror inuaserat.* Adde quòd Danielis tempore multa contigerunt, eáque illustria documenta, quæ probauerunt Babyloniis verum esse Deum, quem colebant Iudæi. Quod apertè confessus est Darius Dan. c. 6. decreto suo, in quo illum Deum viuum & æternum vocat. Et idem confessus est Nabuchodonosor Dan. c. 2. Quare verisimile est ante Persarum etiam Imperium multos fuisse proselytos è Chaldæis. Non est ergo cur negemus hunc locum sumi posse historicè de Iudæis, in quo bellè adumbratur Ecclesiæ progressus, & instauratio: præsertim post Antichristi vastitatem, quæ non minor fuit ea, quam Iudæorum genti inflixit Nabuchodonosor. Et quæ historicè Iudæorum populo contigerunt, hæc multo cumulatiùs, atque illustriùs impleta sunt in Ecclesia. Non

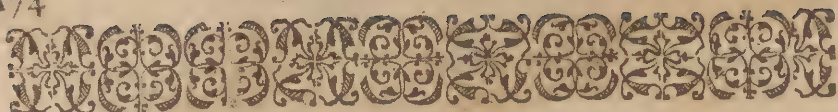
ergo

ergo negamus hæc conuenire Ecclesiæ, sed dicimus in Iudæorum Republica hæc omnia tanquam in typo reperiri.

42. *Eamus, & deprecemur faciem Domini,&c.vadam etiam ego.*] Mimesis hæc est, quæ exprimit modum atque habitum, quo se hortantur, acuúntque siue Iudæi, qui alibi degunt, siue externæ gentes Iudæorum felicitatem admiratæ, vt veniant in Ierusalem. Vbi enim vna ciuitas alteram inuitat ad templum, sacráque Iudaica, illáque annuerit, tertia alia nondum inuitata, permota tantæ felicitatis aut certo, aut dubio rumore dicit, *vadam & ego.* Pulchra repræsentatio eorũ, qui magno studio in aliquod consilium, aut negotium conspirant. Dionysius illud, *ego vadam*, ad Deum refert, ita vt Deus polliceatur se quoque cum illis esse venturum, id est, se futurum cum Iudęis, vt olim ante captiuitatẽ. Sed prior expositio aptiùs cum consequentibus contexitur.

43. *Eo venient populi multi, & gentes robustæ.*] Venturi dicuntur non modò ignobiles populi, atque afflictæ fortunæ inermes, ac omnium prædæ & iniuriis expositi, sicut qui priùs cum Zorobabel è captiuitate remigrarunt: sed instructi & armis, & edicto Regio, & sumptibus ad reliquam fabricam à Dario decretis; ita vt finitimi populi quondam infensi inchoatum opus impedire neque audeant, neque possint, pœna mortis proposita, si quicquã contra moliantur. Vel certè si de gentibus externis sermo est, venturæ dicuntur gentes, & populi florentes, ac robusti, quos non adducet ad Iudæorum Religionem necessitas, aut infirmitas, sed gloriæ splendor, & rerum præclarè gestarum admiratio, & Dei singularis beneuolentia, quam in illum populum quàm liberalissimè ostendet.

Apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium; & apprehendent fimbriam viri Iudæi.]Hîc iam nemo dubitabit de externis gentibus esse sermonem, quas ex multis linguis accessisse ad Iudęos satis cõstat ex cap.2. Actuum. vbi ex omni natione quę sub cœlo est, Iudæi, atque proselyti in festum Pentecostes aduenisse dicuntur. Porrò hoc loco decem pro multis sumi certum est. Sic enim fert Scripturæ consuetudo. Genes. 31. *Pater vester mutauit mercedem meam decem vicibus*: & Leuit.26. *decem mulieres in vno clibano coquent panes.* Iob.c.9. *En decies confunditis me.* 44.

ARGVMENTVM NONI CAPITIS ZACHARIÆ.

Principio Propheta grauia quædam denunciat gentibus quæ duræ fuerunt & infensæ populo Iudaico, cui regiones ab alienis possessæ restituendæ dicuntur, defendendæq; præcipua quadam custodia. Quæ ita de Iudæorum gente historicè intelligenda sunt, vt typicè in Ecclesia multo cumulatiùs & illustriùs implenda existimentur. Deinde historicè eleganter agit, & grauiter de Christi Regno; quem pauperem, & mansuetum inducit, insidentem asinæ, & eius pullo; cuius Regnum futurum esse dicit adeò pacificum, vt necessarij futuri non fuerint vlli apparatus bellici. Deinde historicè se ad res Iudaicas iterum conuertit, præsentémque promittit rerum felicitatem, & Dei in pugnando præsentiam, de hostibus gloriosam & facilem victoriam: & in agris suo iam quasi terminali lapide definitis vbertatem frumenti, & bonitatem vini; quorũ altero robusti iuuenes; altero virgines pulchræ fiant. Quæ tamen omnia mysticè de Ecclesia intelliguntur, & eo sensu ad finem capitis explicãtur.

CAPVT IX.

1 *ONus verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci requiei eius: quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israël.*

2 Emath

PARAPHRASIS.

1 GRauis hæc, & minax Prophetia à Domino graues, atque diuturnas ærumnas portendit terræ Hadrach, & Damasci, quia oculus hominis, & præcipuè tribuum Israël, quem isti populi læserunt, oculus est Dei, atq; ideo illis violatis, atq; cõpunctis oculus Dei cõpunctus esse, atque violatus videtur.

2 Quo

2 Quo in numero etiam pono Emath, Tyrum, & Sidonem; licèt multa ſapientia contra omnia bellorum diſcrimina munitas ſe putent: quia vt prouinciarum terminis, ſic etiam ſceleribus affines ſunt.

2 *Emath quoque in terminis eius, & Tyrus & Sidon: aſſumpſerunt quippe ſibi ſapientiam valdè.*

3 Communiet ſe Tyrus muro, atque aggere contra vim hoſtilem: & argentum cõgregabit non aliter quàm humum; & aurum, non ſecus quã lutum de plateis congregari ſolet.

3 *Et ædificabit Tyrus munitionem ſuam, & coaceruabit argentum quaſi humũ, & aurum vt lutum platearum.*

4 Illam tamen Dominus obtinebit; & cùm in medio mari ſita ſit, ibi tamen occupabit illam, & incendio tradet.

4 *Ecce Dominus poſſidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.*

5 Cùm autem Aſcalon, & Gaza viderint ciuitates vſque adeò munitas cecidiſſe, dolebunt, timebúntque vehementer. Quid enim ſperent ſe pene nudas ab omni inſtructu militari diu poſſe reſiſtere, cùm captam eſſe videant ciuitatem; quam tanto tempore ars, & natura tuebantur? Peribit ego Gaza Regni olim caput, & Aſcalon aliquando non habitabitur.

5 *Videbit Aſcalon, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis, & Accaron, quoniam confuſa eſt ſpes eius, & peribit Rex de Gaza, & Aſcalon non habitabitur.*

6 Separator, qui & manzer, id eſt, Iudæus, ſedebit tanquam dominus in Azoto; & opprimetur tandem Philiſtinæ gentis ſuperbia & gloria. 7 Dabunt enim pœnas illatæ iniuriæ, & ſuo ſanguine effu

6 *Et ſedebit ſeparator in Azoto: & diſperdam ſuperbiam Philiſtinorum.*

7 *Et auferam ſanguinem eius de ore eius: & abominationes eiuſdem de medio den*

dentium eius. Et relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi Dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusæus.

effusi Iudaici sanguinis, & execrandæ audaciæ, atque impietatis supplicium expendent. Denique sicut de Tyro antea dictum est, ipsa quoque subiicietur Deo. Et erit eius Dux & moderator Iudæus: cui Accaron præstabit illud seruile ministerium, quod eidem olim præstitit Iebusæus.

8 *Et circumdabo domum meam ex his qui militant mihi euntes, & reuertentes. Et non transibit super eos vltrà exactor: quia nūc vidi in oculis meis.*

8 Et ex his ministris qui mihi astant ad nutum expediti, & prompti in circuitu possessionis meæ, constituam custodes. Neque sicut antea è vicinis populis exactores erunt duri, atque frequentes, qui populo meo vectigalia imponant, & exigant: quia iam benignior illum respexi oculis omnino meis, id est, non grauibus, ac seueris, sed placidis, ac mitibus.

9 *Exulta satis, filia Sion, iubila filia Ierusalem: ecce Rex tuus veniet tibi iustus, & Saluator: ipse pauper, & ascendēs super asinum, & super pullum filium asinæ.*

9 Hæc tibi, ô filia Sion, ampla sunt à Domino beneficia, humana tamen, & altioris beneficij typus; exultabas earum rerum commutatione, de qua nuper. Nunc multo magis exulta, atque adeò toto præcordiorum affectu iubila: quia Rex tuus Christus veniet tibi, non iniustus, ac violentus, sicut plerique aliorum Regum, qui sibi regnant, non aliis; sed iustus, & Saluator, qui tuam tibi potiùs quàm suam sibi commoditatem quæret; non opprimet te, quia pauper est, & mitis, qui non in militari quadriga;

10 *Disper*

ga, sed in asina, & eius pullo desultorio sedebit.

10 Quia Rex pacificus erit Christus, disperdet quadrigas de Ephraim, & equum de Ierusalem. Neque in eius Regno arcus erit ad bellum, quia iam ad bellicos vsus necessaria nõ erunt. Cuius Imperium à mari vsque ad mare, & à fluminibus ad extremos vsque terræ fines latè se diffundet.

10 *Et disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem; & dissipabitur arcus belli: & loquetur pacem Gentibus, & potestas eius à mari vsque ad mare, & à fluminibus vsque ad fines terræ.*

11 Tu quoque ô Rex pacifice, & Seruator Christe, non satis habuisti restituisse tuos à Babylonio carcere: sed firmato iam sanguine tuo testamento, eos qui in sinu Abrahæ vincti tenebantur, eduxisti.

11 *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos de lacu, in quo non est aqua.*

12 O vos qui vincti Redemptoris vestri aduentum expectatis, diffundite iam & exhilarate animos: vósque ad libertatis vestrę auctorem ac vindicem conuertite.

11 *Conuertimini ad munitionem vincti spei: hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.*

Postquam iam de Iesu Seruatore egi, & eius Regno, redeo ad te, & tua tempora, ô Iuda. Pollicitus sum plurima, eáque amplissima beneficia Messiæ tempore: nunc verò alia tibi polliceor non diu differẽda; sed hodie, id est, non longè post hoc tempus præstanda.

13 Quoniam assumam mihi Iudam, quasi arcum, & Ephraim quasi neruum instructũ iaculis adducam vehemẽter: & ciues tuos ô Sion excitabo, armabóque contra Græ-

13 *Quoniam extendi mihi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim; & suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, Græcia, & ponam te qua*

si gladium fortium.

corum vires,& eris mihi ô Siō, non vt inutilis, aut plumbeus gladius,sed qualis versari ac vibrari solet robustorum lacertis.

14 *Et Dominus Deus super eos videbitur;& exibit vt fulgur iaculum eius;& Dominus Deus in tuba canet,& vadet in turbine Austri.* 15 *Dominus exercituū proteget eos:& deuorabunt,& subiicient lapidibus fundæ, & bibentes inebriabuntur quasi à vino:& replebuntur vt phialæ,& quasi cornua altaris.*

14 Aderit Deus pugnantibus Iudęis,qui fulguris in modum vibrabit iacula , & tuba populos ad arma coget, & ad auxiliandum velox accurret: & inter hostes velut turbo ab Australi regione grassabitur. 15 Iudæi ego protegente Domino,hostes suos sternent lapidibus excussis à funda, quorum carnes vorabunt, bibéntque sanguinem ad ebrietatem vsque:quo non aliter replebuntur,quàm altaris cornua imbui sanguine,aut phialæ, quæ victimarum sanguinem excipere solent.

16 *Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabūtur super terram eius.*

16 Eo verò tempore populum sua benignitate seruatum pascet Deus, quasi gregem suum ; in pascuis suis signis,& titulis quasi lapide terminali consignatis.

17 *Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius:nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*

17 O quantùm bonitatis ac pulchritudinis habebit ager ille, quem Dominus suo assignabit populo, quémque suis sibi titulis circumscribet! Afferet enim frumentum,quod iuuenes robustos,& vinum,quod virgines florentes, atque nitentes faciat.

COM

COMMENTARII IN CAP. IX. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. An caput hoc de Ecclesia intelligēdū, an de Ierusalē.

Nus verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci requiei eius.] Obscurum est an hæc Prophetia de Ecclesia, Christiq; victoriis sit intelligēda, vel certè historicè de Regno Iudæorum, typicè de Ecclesia, vt alia quæ superiori capite à nobis exposita sunt. Theodoretus, Haimo & Ribera totam hanc Prophetiam ad vocationem Gentium; & Ecclesiæ constructionē pertinere putant: alij de temporali Iudæorum Republica interpretantur, Cyrillus, Hugo, vterque Palacios, & inclinat Dionysius. Hieronym. verò cùm in principio dixisset sermonē esse de Ecclesia, ad finem capitis de temporali Republica Iudæorum accipit: quare videtur Hieron. sentire typicè de Ecclesia, historicè de Ierusalē præsens caput institui. Ego, vt quod mihi videtur vero propius esse, ostendam, caput in duas partes diuido; quarum prior debellandos esse Iudaici nominis inimicos prędicit, posterior docet victoriam illam figuram esse Gentium ad Ecclesiā aggregandarum, idque omninò secundùm literam. De posteriori parte nemo, credo, dubitabit, in priori probanda laborandum est.

2. Priorpars capitis intelligitur de Ierusalem, posterior de Ecclesia.

Et primùm fauet ipsa superioris cum præsenti capite compositio: nam vbi auctæ dicuntur tum ex domesticis, tum ex externis auxiliis Iudęorum vires, non est abs re, textúque historiæ, si gentes Iudæis infensæ, pessiméque de illis iam olim meritæ, à Iudæis domitæ, ac subiugatæ fuerint. Quia ad humanam felicitatem non satis esse existimatur, si quispiam antiquam fortunam recuperet, nisi etiam illatas priùs iniurias vlciscatur. Secundò, quia nomen *onus* nihil significat benignū, ac molle, quod præ se fert Euangelij prædicatio, sed durum, & hostile, vt communiter docent Patres, & probant illa Prophetarum oracula, quibus *oneris* nomen præfixum est. Deinde, quia multa sunt in prioris capitis parte, quę nisi violenter contorqueas, ad mitiorem illum sensum trahi non possunt. Pręterea, quia apta videtur agendi ratio, neque in Scriptura insolens, vt priùs proponatur aut typus, aut parabola; deinde adhibeatur eius interpretatio; quod, credo, factum est toto præcedenti capite, & præsentis parte priori. Deinde in posteriori parte mysticus atque allegoricus sensus inducitur ab illis verbis; *Exulta satis filia Sion.* Exploremus iam singula.

In terra Hadrach, & Damasci requiei eius.] Hadrach tantùm reperitur hoc loco, quare incertum est quid significet. Hieronymus, qui mysticum sequitur sensum, compositū nomen existimat ex חד *Chad,* quod *auctum*, & רך *rach*, quod *tenerum*, & *molle* significat. Quare dicit 3.

hanc Prophetiam acerbam esse peccatoribus,& mollem iustis. Deinde ex aliorum sententia docet per *Hadrach* Iudaicum populum intelligi,in quem priùs Deus se acutum ,& acerbum , deinde mollem & benignum ostendit; per *Damascum* verò Gentilem populum, qui ad Ecclesiam vocatus est: quasi Deus in vtroque populo quieturus sit. Sed quia nos priorem partem aliter accipiendam verisimile existimamus , aliter hæc interpretemur necesse est. Communis aliorũ sentẽtia (quã,puto, Hieronym. non negaret, qui non tã ex sua quã ex aliorũ opinione locutus est) Hadrach ciuitatẽ esse Damasco proximam putat,certè non longè à terra promissionis , & Iudæis infensam. Chaldæus vertit , *in terra Australi*. Cyrillus Orientalem regionẽ esse iuxta Emath; Theodoretus ciuitatem esse Arabiæ dicit.

4. Damascus pro populo quolibet Iudæis infenso.

Notum est Damascum caput esse Syriæ. Isai. capite septimo. *Caput Syriæ Damascus*: ex qua sæpe exorta bella , & eruptiones factæ in terram Israël; & quæ sæpe cum Israëlitis contra Iudam conspirauit. Ita vt ab Isaia cap.17. Damascus dicatur *adiutorium Ephraim*. Cur verò eius præcipuè mentio fiat , ea fortasse ratio est, quia cùm Damascus proxima esset Hebræorum finibus, & eorum rationibus maximè infensa , iam pro generali hostium nomine vulgò accipiebatur : sicut apud Hispanos vulgò *Maurorum* nomen non solùm pro Mahometanis omnibus,sed etiam pro hostibus generaliter vsurpatur. Quare Cant. 7. sponsæ nasus , id est, prudentia , vel consilium respicere dicitur contra Damascum , id est,cõtra hostes : & Christus Isai. cap. 8. vt multi volunt , statim ac natus est contra Damascum , id est , contra sui nominis hostes arcum intendit. *Antequam sciat puer vocare patrem suum , & matrem suam , auferetur fortitudo Damasci*. Cùm autem captiui ex Israëlitis sæpe adducerẽtur Damascum, quia ciuitas erat, & proxima, & munita;sicut & nostri plerumque primùm abducuntur Argerium , quod proximum nobis est in Africano littore; sic fiebat,vt pessimè apud Iudæos audiret Damascus , tanquam commune eorum ergastulum , sicut apud nos odiosum est Argerij nomen.

5. Amos 1.

Hinc apparet,quid sibi velit locus ille Amos cap. 1. *& transferam vos trans Damascum*; nempe non iam captiuos Israëlitas abducendos esse Damascum ; vbi plerumque illorum extremum erat exilium , sed longè ab ea relegandos esse, nempe ad Assyrios. Significare itaque voluit longum exilium , quod omnino expressit Stephanus dum Act. cap.7. hunc eundem locum Amos ita conuertit ; *Transferam vos trans Babylonem* , sententiam potiùs secutus quã verba. Significauit enim idem quod Amos, nempe futurum esse longum Israëlis exilium. Act. 7.

6.

Requiei eius.] Septuaginta non legunt *requiei* : sed *requies* in recto. Hieronymus legisse dicit LXX. *sacrificium*: & hæc lectio probatur in codicibus nunc à Sixto correctis. Et iuxta hanc lectionem LXX. commodè locus iste de Ecclesia intelligi posset , in qua verum sacrificium est : sed *requies* magis est ad textum Hebraicum , in quo est מנוחתו *menuchatho*. Porrò illud , *requiei eius* , non refertur ad Deum, ita vt ibi quieturus , & regnaturus sit tanquam in dilecta ciuitate,aut tan

tanquam in Ierusalem: neque enim Hadrach, & Damascum aliquid videmus habuisse præcipuum, quamobrem in eis quieturus Dominus dicatur. Potiùs refertur ad *on⁹ verbi*, quia diu ac grauiter diuinus furor, quem importat *onus*, in illas ciuitates incumbet. Qua ratione suprà c. 6. explicuimus illud; *& requiescere fecerunt spiritum eius in terra Aquilonis.* Cyrillus ad Deum refert, sed sensu non dissimili huic posteriori, *In ipsis* (inquit) *fuit requies eius, id est, omnium dominantis Dei. Requieuit porrò, quia punitas vidit*; & infrà: *Requiescit autē quodāmodo inimica malis ira Domini, cùm, qui eum plurima & effrenatè peccando offenderint, pœnas luerint.* Et quidem hic loquendi modus, vt *requies* pro vindicta sumatur, vsitatus est in Scriptura. Ezech. 5. *Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationē meam in eis.* Loquitur verò hîc Deus hominum more, qui postquam euomuerunt illud acerbitatis virus, quod conceperant, recreari videntur, & requiescere; quia vindicta acceptæ contumeliæ, vel iniuriæ leuamen est. Vide quæ diximus in Commētariis ad illud Isaiæ cap. 2. *Heu consolabor super hostibus meis.* Mira significatio iræ Dei, & grauis peccatoris miseria, peccatíque acerbitas, quæ ita grauant, & quasi torquent diuinum stomachum; vt tunc requiescere videatur quando ira illa euomuerit peccatore mulctato.

Requies pro vindicta.

Ezech. 5.

Ira Dei. Isai 2.

7. *Quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israël.*] Heb. ליהוה in datiuo, id est, *Domino*, siue *ad Dominum*. Quia nos hîc de populo Iudæorum loquimur, non de Ecclesia nisi in allegorico sensu; alias interpretationes omittimus. Si, vt simpliciter præ se ferre videtur vulgata, oculus hominis, & tribuum Israël; aut etiam vt admittere videtur litera Hebraica, homo, & maximè tribus Israël, oculus sint Dei, sensus est pulcher, qui præclaram rationem continet cur Hadrach, Damascus, & aliæ ciuitates euertēdæ sint, quia nimirum grauiter læserunt Dei populum, quem qui tetigerit, oculum Dei tangit; iuxta id quod dixerat cap. 2. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Et sanè in hanc sententiam valdè propendet animus, quia illud idem videtur esse propositum capit. 2. vbi minatur Deus leuaturum se manum contra omnes gentes, quæ spoliauerunt populum suum, ac tandem perfecturum, vt prædæ sint iis, qui sibi antè seruierant. Et rationem reddit: *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Quare dum Dei populus ab illis gentibus offenditur, diuinorum oculorū pupilla compungitur.

Dei singularis amor in homines.

Sed si, vt textus postulat Hebraicus, pro, *Domini*, sit datiuus *Domino*, idem est sensus. Dicitur enim omnis homo futurus esse Deo oculus, sed præcipuè tribus Israël. Vbi obiter notandum; quando aliquid, quod in generali nomine, quod præcessit, continebatur, additur expressè, singularem aliquam rationem in eo indicari, propter quam seorsum nominari debuerit. Hæc nos pluribus ostendimus in illud Act. 1. *cum mulieribus, & Maria matre Iesu.* vbi Maria seorsum nominatur, quia in ea aliquid speciale erat. Illud etiam obserua (&) aliquando non solùm coniungere, sed in eo quod additur, aliquid designare singulare, atque in eo genere maius, vt Prou. 30. *Tria sunt insaturabilia, & quartum, quod non dicit, sufficit*; & statim: *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro.* vbi in illa coniunctione & continetur, & sub-

8. Deus alienas iniurias, quasi proprias vlciscitur

Reg. Et aliquid præcipuū indicat in eo, quod adiungit. Prou. 30.

Ezech.35 auditur vox *præcipuè:* & Ezech.c.35. *Dixerunt filij populi mei; non est æqui ponderis via Domini, & ipsorum via iniusta est,* id est, ipsorum potiùs via
Psal.124. iniusta est. Ps.124. *Montes in circuitu eius: & Dominus in circuitu populi sui,* id est, imò & Dominus. Sic præsenti loco *&* coniunctio addita, & nomen tribuum post generale nomen seorsum expressum aliquid singulare, atque præcipuum esse connotat, cur illarum vexatione offendi magis videatur pupilla diuinorum oculorum.

9. Hæc mihi genuina videtur loci sententia, cui nonnihil videtur incommodare versio vulgatæ, quæ non habet, *Domini oculus est homo, & omnes tribus*; sed *hominis*; nihilo tamen minùs sententia eadem est, aut certè non admodùm diuersa. Nam si oculus Domini est oculus hominis, profectò iniurias illatas homini pro illatis sibi reputat Deus; & ideo se cæsum putat, & ad vindictam accingitur, quia læsum esse videt populum suum.

10. Vindicta derelinquenda. Aliter potest explicari hic locus, & rei morali satis accommodatè, *oculus Domini est oculus hominis*, id est, homo suam iniuriam negligit, neque illam respicit, quia Deo permittit, cuius oculis videt esse propositam. Quare cùm Deus illam videat, commodissimum sibi esse arbitratur homo à se neque videri, neque curari. Ex quo fit, vt cura aut sarciendi damni, aut vlciscendæ iniuriæ magis Deo commendata sit. Vnde Deus infert ad se pertinere in gentes illas immites, & impias seuerè animaduertere, quando populus suus nihil de se cogitat, sed totam causam Deo iudicandam relinquit. Quare illi, qui dixit, *videat*
2.Paralip.24. *Dominus & requirat.* 2. Para. c. 24. respondet Deus; *mihi vindictam, & ego retribuam.*

11. Pauperũ iniuriæ tacitè clamant. Aut sanè si iuxta textum Hebraicum (*Dominus*) sit in datiuo, aut accusatiuo, cum (*ad*) nam vtrumque valet ליהוה, vt etiam vertunt alij, sensus pulcher est, & ad rem moralem egregius. Cùm hominum oculi, & præcipuè tribuum Israël ad me sint intenti, & tacitè petant, vt suam causam suscipiam, in populis duris, & vexatoribus requiescet furor meus. Et quidem pauperum iniuriæ tacitè clamant, repetúntque, vel ipsis nescientibus illud Zachariæ filij Ioiadæ 2.Paralip.24. *videat Dominus & requirat*; & eiusmodi iniuriæ dicuntur peccata in cœlum clamantia, quæ Deus plerumque in hac vita seuerè punit. De oppressione pauperum, qui *viduarum*, ac *pupillorum* significantur nomine, est illud Exod. 22. *Viduæ & pupillo non nocebitis: si læseritis eos, vociferabuntur ad me, & ego audiam clamorem eorum, & indignabitur furor meus, percutiámque vos gladio.* Et Eccli.35. *Nónne lacrymæ viduæ ad maxillam descendunt: & exclamatio eius ad deducentem eas? A maxilla enim ascendunt vsque ad cœlum.*

Hemath quoque in terminis eius.] 12.
Hemath ciuitas est, inquit Hieronymus Syriæ Cœles, quæ ab Antiocho Epiphania dicta est. Et cùm duę sint ciuitates eiusdem nominis, hîc, vt cum Hieronymo sẽtit Theodoretus, & Cyrillus, & communiter alij, de Epiphania sermo est; quæ in aliarum ciuitatum, quæ postea nominantur, terminis est. Quidam putant in terminis esse terræ promissionis, idque à Propheta significari; & hoc dupliciter: aut historicè, quia re ipsa attingit fines terræ promissionis, licèt non ab eadem plaga: nam Hemath à Septentrione, Tyrus & Sidon ab Occasu illam de

definiebant. Alij ſpiritualiter: quia hîc agi putant de Gentium conuerſione, & dicunt has ciuitates futuras aliquando eſſe intra Eccleſiæ fines. Sed hæc mihi parum probâtur, quia illud *eius* non videtur vllo modo reſpicere terram promiſſionis, cuius antea nulla mentio præceſſit; ſed potiùs Damaſcum; & his verbis ſignificari has ciuitates in terminis eſſe Damaſci, nō tam ſitu, ſpatióque locorum, quàm ſocietate vindictæ: quia erunt eiuſdem ſupplicij ſociæ, eodem numero, atque ordine habitæ, quia ſe eiſdem ſceleribus implicuerunt. Qua ratione à Paulo cap. 4. ad Galat. mõs Sina coniunctus eſſe traditur Ieruſalem, non quidem ſitu, ſed myſterij ſimilitudine. Sin verò illud *eius* reſpiciat *requiem*, idem eſt ſenſus, ac ſi dicat, futuras quoque cum Damaſco, & Hadrach illas ciuitates in terminis, in quibus requieſcet diuinus furor, vel eſſe intra ſphæra͂, ad quam effundet ſe diuina vindicta.

13. *Aſſumpſerunt ſibi quippe ſapientiam valdè.*] Heb. *quoniam ſapiens fuit valdè.* Et ita vertunt LXX. ſed aptè Hieronymus reddit, *aſſumpſerunt ſibi ſapientiam*, quia iſti erant non tam aliorum opinione, quàm ſua, non tam vera, quàm fucata, & futili doctrina ſapientiſſimi. Irriſoriè ergo ſapientes vocantur Tyrij, & Sidonij; ſicut Deus Ezech. 18. ſtultam ſapientiam, aut vaniſſimam ſapientiæ opinionem obiicit Regi Tyri: *Ecce ſapientior es tu Daniele, & omne ſecretum non eſt abſconditum à te*, &c. vbi illa eadem propè dicuntur, quæ nunc à Zacharia. Ex quo apparet ſermonem hîc eſſe de temporali potiùs vindicta, quàm de conuerſione ad fidem: nam ſapientia ſuperbè, atque inaniter arrogata, & auaritia, de qua ſtatim, non tam diuinam miſericordiam alliciunt, quàm iram inflammant. Porrò vbicunque ſuperbia eſt, & auaritia, quæ vndecunque pecuniam corradit, & eò præceps rapitur, vnde ſe primùm ſpes aliqua quæſtus oſtendit, nunquam abeſſe ſolet iniuria. Quare veriſimile eſt iniurios fuiſſe Tyrios & Sidonios Hebræorum populo, vel dum grauiſſimis vſuris illorum opes exhauriunt, vel dum apud ſe captiuos pecunia à proximis hoſtibus coëmptos ſeuerè tractant. Alterum indicat Zacharias ſtatim dum dicit; *& non tranſibit ſuper eos vltrà exactor*, haud dubiè ille, qui coaceruauit argentum, quaſi humum, & aurum, vt lutum platearum. Alterum colligitur ex 1. Machab. cap. 3. vbi cùm inermes Iudæos ab armata, atque innumerabili inimicorum manu ſuperatum iri crederent, veniſſe dicuntur ex vicinis regionibus mercatores cum argento, vt ex Hebræorum populo mancipia emerent; quod etiam ante Zachariæ tempora contigiſſe veriſimile eſt, cùm ſæpe ab hoſtibus variè iactata, atque afflicta fuerit Iudæorum fortuna. De Tyri Sidoníſque diuitiis vide Iſai. 13. Ezech. 27.

Ab auaritia abeſſe non ſolet iniuria.

Et ædificauit Tyrus munitionem ſuam.] Quàm ſeſe Tyrus prouidè, ac fortiter contra vim hoſtilem, atque humanos caſus communierit, ſatis oſtendit Ezech. cap. 27. ſed ſtrauit illam diuina potentia, ante Zachariam per Nabuchodonoſor, vt dicit Iſaias cap. 23. & Ezechiel c. 26. deinde per Alexandrum, vt profanæ teſtantur hiſtoriæ: tandem per Iudæos, vt hîc prædicit Zacharias, & ſtatim videbimus. 14.

Tyrus ſæpe vaſtata.

Et percutiet in mari fortitudine͂ eius.] 15.
Tutam ſe putabat Tyrus ab hoſtibus,

bus, quia muris cingebatur, non tantùm lapideis, quamquam ab his quoque satis habebat firmamenti, sed etiam marinis: aquis enim cingebatur, eóque nomine & placebat sibi, & fidebat maximè, quòd sederet in corde maris. Sed diuinæ potentiæ nil est non expugnabile, quæ per vnius homunculi manus, & industriam muros strauit marinos, terrestribúsque copiis liberum cōstrauit ingressum, ad euertendam vrbem. Cùm enim olim Tyrus, sicut nunc Gades, à continenti exiguo disiungeretur freto, spatium illud strauit Alexāder iactis molibus, peninsulámque fecit. Idem ante Alexandrum fecerat Nabuchodonosor, vt dicit super Ezech. Hieronymus in illud c.29. *Omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est.* vbi tradit seruos Nabuchodonosor decaluatum habuisse caput, & depilatos humeros, dum cophinos, lapidésque comportant ad obstruendum fretum, id est, maris angustias. Hæ verò, vt docet Curtius lib.4. quatuor stadiis, vt verò Plin. lib.5.cap.19.& Hieron. in Isai.c.23. & Ezech.26.27. septingentis passibus Tyrum à continenti discludebant. Quàm verò vastata fuerit Tyrus docet Ezech. c. 26. ea dicendi forma qua Hebræi extremam vastitatem explicare solent: ita vt neque pertenue maneat antiquæ gloriæ vestigium. *Radam*, inquit, *puluerem eius de ea, & dabo eam in limpidissimam petram.* Quo etiam dicendi genere vsus est Isaias Propheta cùm extremam calamitatem minaretur domui Ieroboam 3.Reg.14. *Mundabo reliquias domus Ieroboam, sicut mundari solet fimus vsque ad purum.* Quod illîc in puluere radendo, idē hîc significatur in mundando fimo, cuius pars nulla relinqui solet. Et

Ezec.29.

Ezec. 26.

Hyperbole Prouerbialis.

idem de Babylone Isai.c.14. *Scopabo eam in scopa.*

Et hæc igne deuorabitur.] Quando incendio conflagrarit Tyrus, non inuenio: sed conflagrasse certum est ex hac Prophetia; nisi ex vsu Scripturæ dicamus ideo Tyrum dici vastandam incendio, quia extrema omnia passa est. Summa verò calamitas *incendij*, ac *flammæ* nomine explicari solet, quia ignis omnia consumit, ac perdit. Eadem metaphora in eodem propè argumento vsus est Abdias cùm dixit: *Et erit domus Iacob ignis, & domus Israël flamma, & domus Esau stipula.* Est autem mira amplificatio diuinę potentiæ, quòd ciuitas cincta vndique mari inter medios fluctus, tot instructa ad resistendum machinis, non tormentis solùm bellicis quatiatur, sed etiam absumatur incendio. Quòd si hæc ad Euangelij tempus referas, Tyrique conuersionem, multo est magis admirabile, quòd superba ciuitas, & sapientiæ opinione vehementer inflata; tum diuitiis abundans, quæ, vt dicit Matth. c.13. *suffocant semen patrisfamilias*: & in corde maris, id est, voluptatibus demersa, quæ omnia horrent, ac respuunt seueritatem Euangelij, cessit tamen doctrinæ Christi, & liberam antè ceruicem iugo subiecit Euangelico. Quid ergo erit tam naturæ improbitate, quàm studio, atque arte cōtra omnem pietatem munitum, quod non expugnet cœlestis doctrinæ vis admirabilis? 16.

Summa calamitas incendij nomine explicatur.

Vis maxima Euangelij.

Videbit Ascalon, & timebit, quoniam confusa est spes eius: & peribit Rex de Gaza.] Vastitatem minatur ciuitatibus Philistinorum, quibus cum Hebræis longa fuit atque assidua pene dimicatio, quæque opem tulerunt Assyriis, cùm in Iudææ fines irruperunt, sed eadem expeditione, 17.

Palęstinæ vastitas.

&

& cursu tam Tyrij, quàm Palæstini vastati sunt, quo Iudæi, quorum ipsi fortunæ, ac commodis inuidebant, vt dicit Hieronymus lib. 5. in Isai. c. 23. & constat ex Isaia c. 25. & Ierem. c. 47. Confundenda verò dicitur spes Ascalonis, & aliarum ciuitatum, quas statim commemorat, cùm excisas viderint ciuitates alias potentissimas, & eiusdem sceleris socias, Damascũ, Hadrach, & Tyrum. Quid enim sperent incolumitatem & salutem ciuitates peruiæ, & pene nudæ, cùm clausam multis modis, omníque bellico apparatu instructam cecidisse videant?

18. *Et Ascalon nõ habitabitur.*] Quod de Ascalone hîc dicitur, credo de aliquibus aliis Philistinorum ciuitatibus esse dicendum. Desertam sanè fuisse Gazam docent Acta Apostolorum c. 8. & de toto marino tractu, quem incolebant Palæstini, satis apertè constat ex iis, quæ mox dicemus.

19. Alexãder cur mamzer. *Et sedebit separator in Azoto.*]Heb. ממזר *mamzer*, quod alibi ab Hieronymo expositum est *de scorto natus.* Deut. 23. *Non ingredietur mamzer* (id est, de scorto natus) *in Ecclesiam Domini.* Et iuxta hanc explicationem quidam hunc mamzerem esse putant Alexandrum, qui spurius fuit, neque Philippi filius, vt Olympias mater confessa est: & eo nomine à Philippo repudiata. Hic verò, vt postea dicemus, Phœnices, & Palæstinos domuit, & in eorum finibus dominator sedit. Ita Lyra, & Dionysius. Hieronymus tamen, & Ribera, & alij, qui hæc tantùm spiritualiter accipiunt, Christum dicunt esse separatorem, qui frumentum à paleis, bonos pisces à malis, & aurum separat ab scoria. Sed nos qui historicè priorem huius capitis partem accipimus de populo Iudæorum, aliter interpretemur necesse est. An verò mãzer iste, seu separator sit Alexander, vel Iudæorum populus, tunc definiemus, quando viderimus, an vnquam postea à Iudæis ciuitates istæ habitatæ fuerint. Quod mox faciemus.

Christus separator

Et auferam sanguinem eius de ore eius.] Id est, dabunt pœnas illatę iniuriæ, atque effusi sanguinis, suo nimirum sanguine. Est autem elegans metaphora sumpta ab his feris, quę captam prædam lacerant, ac vorãt: accidit tamen interdum potentior aliqua vis, quæ prædam extorquet iam iam vorandam, neque solùm rictum hiantem, & inanem relinquit excussa pręda, sed ipsę quoque feræ præda fiunt. Hos genere loquendi vsus est Iob c. 29. *Conterebam molas iniqui; & de dentibus eius auferebam prædam.* Neque longè diuersè cap. 20. *Diuitias, quas deuorauit, euomuit, & de ventre illius extrahat eas Deus.* Vt ergo isti malè partam pecuniam cum magno suo malo, atque cruciatu euomunt; sic ille, de quo Propheta noster, quem hauserat, sanguinem cum dolore reddet. Porrò hoc loco allusum videtur ad antiqui sæculi consuetudinem, in quo homines ferinum in modum inimicorum quos in acie, aut alio quouis modo superassent, aut bibebant sanguinem, aut carnes deuorabant. Qua de re nos multis egimus in cap. 15. Actuum, dum caussam reddebamus, cur Deus olim populo suo sanguinem, & suffocatum prohibuerit. 20. Vltio diuina.

Et relinquetur etiam ipse Deo nostro.] Id est, erit locus ille quondam alienus, & deditus inani Idolorum cultui, subiectus Iudæorum genti: atque ideo Deum verum colet, sicut prouinciæ aliæ à Iudæis habitatæ,

quos sibi ex omnibus Dominus elegit.

21. *Et erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusæus.*] Superandi dicuntur Accaronitæ, & in eis omnes etiam Palæstini; quòd si qui supererunt ex ipsis, erunt Israëlitis, quod olim Iebusæi; vt liquet ex Iosue c.15. & Iudic.1. restitêre Iebusæi diu, neque vinci potuerunt ante Regnum Dauid, à quo debellati, & à sua arce munitissima, quam propter murorum firmitatem, & loci naturam à cæcis, & claudis defendi posse existimabant, deiecti sunt. Sic Palæstini diu cum Israëlitis, & variè congressi, neque semel in acie superiores, tandem subiugabuntur, erítque in Iuda Dux, qui præsit, & in Accaron subditus, qui non aliter seruiat Iudęorum Duci, atque Iebusæus olim Dauidi. Lyra, & Dionysius Ducem istum Alexandrum esse putant, qui optimè in Iudæos animatus non aliter illis subdidit Accaronitas, quàm Dauid olim repugnantes Iebusæos. Sed, vt mox dicemus, hîc nihil de Alexandro.

22. Hæc, quæ à nobis dicta sunt, non videntur adhibere literæ vim vllam. Quòd si Iudæos in regionibus hoc capite commemoratis tãquam victores, & dominos consedisse probauerimus, & non tantùm Alexandrum, vt aliqui volunt, nil, credo, in nostra sententia nobis supererit negotij. Subiugatas fuisse ab Alexandro Tyrum, Sidonem, & regiones olim subditas Philistæis, & quibus tunc dominabantur Persæ, satis constat ex prophana historia. Vide Iosephum lib.11. Antiq. c.8. Q. Curtium lib.4. Iustinum, Plutarchum, Diodorum Siculum, Arrianum. Et ideo qui in mamzere, siue spurio, aut sicut noster vertit, *separatore*, qui sessurus est in Azoto, Alexandrum intelligeret, vt fecit Lyra, & Dionysius, verè quidem cogitaret; vereor tamen ne satis ad textum accommodatè.

Illud difficilius, an Iudęi in suam quoque ditionem non modò regiones ab Assyriis, Babyloniísque ablatas, sed etiam quas nunquam antea possederant; cùm tamen ad terram promissionis pertinerent, post hæc tempora Zachariæ redegerint. Mihi sanè certum est ad Iudæorum Regnum illas quoque prouincias accessisse, quod multæ rationes illæque grauissimæ mihi persuadent. Primùm, quia hac de re sunt multæ, neque dubiæ, aut obscuræ Prophetiæ. Suprà cap.2. *Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos*, &c. *& erunt prædæ iis, qui seruiebant sibi.* Et Sophonias cap. 2. apertè Gazæ, Azoto, Accaroni, & Ascaloni, & funiculo maris, id est tractui maritimo, vbi Tyrus est, & Sidon, vastitatem minatur, & subiicit: *Et erit funiculus maris requies pastorum, & caulæ pecorum; & erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iudæ.* Et clariùs Abdias: *Et transmigratio exercitus huius filiorum Israël, omnia Chananæorum* (hæreditabit) *vsque ad Sareptam* (hæc ad Sidonios pertinet) *& transmigratio Ierusalem, quæ ad Bosphoron est, possidebit ciuitates Austri* (hæ dicuntur alibi funiculus maris) & concludit Abdias: *& erit Domino Regnum.* Eodem, vt reor, sensu, quo dictum est à nostro Propheta nuper; *relinquetur etiam ipse Deo nostro.* Quod prædixit multo antè Isaias cap.49. n.19. *Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur, qui absorbebunt te.* 23.

Iudęi post exilium plures obtinuêre prouincias, quã antè possederant.

Secundò, quia id constat ex historiis. 1. Mach. c.5. *Iudas declinauit in* 24.

Azo

Azotum terram alienigenarum, & diruit, &c. *& cepit spolia ciuitatum, & reuersus est in terram Iuda.* Quòd autẽ tunc alias quoq; ciuitates subiugauerit, colligitur ex lib. 2. Mach. c. 10. vbi dicitur cepisse Gazaram, quæ Gaza est, vt tradit Iosephus Gorionis filius lib. 3. c. 13. & quidem Gazam in Iudæorum potestate fuisse docet alter Iosephus lib. 4. Antiq. c. 11. nam eam aliquot post annos rebellantem recepit Alexander Hircani filius, nepos Simonis Iudæ Machabæi fratris. Iamniam quoque & Ioppem, quæ ad maris funiculum pertinent, captas esse constat lib. 2. Machab. c. 12. Multas quoque ciuitates habuisse Iudæos in Cœlesyria, totóque tractu maritimo, docet Ægesippus lib. 1. c. 18. cùm scribit illas ereptas esse per Pompeium Iudæis.

25. Cur Iudæus vocatus mãzer.

Ex iis, meo iudicio, satis constat, primò, quàm aptè hæc de temporali Iudæorum Regno intelligantur. Constat secundò quis sit ille separator, qui sessurus dicitur in Azoto: non enim Alexander est, sed Iudaicus populus, qui separator dici potest, quia veteres à Palæstino tractu habitatores expulit. Seu certè quia mamzer alienigenam significat, vt vertunt Lxx. Mãzer Iudæus vocatur, dum Palæstinam habitat, quia nõ indigena illius prouinciæ; sed in eam ingressus aliunde. Si verum esset quod Stunica dicit, Hebræos à Philistæis mamzeres appellari conuitij gratiâ, quia non erant nati in ea regione, in qua consederant, sed ex Ægypto, aut ex Mesopotamia profecti, quos Hispanus vocat *aduenedizos*; & hi plerumque malè audire solent, sensus esset facilis; nempe eos, quos ipsi per ludibrium vocabant mamzeres, Azotũ tanquam dominos, & indigenas possessuros. Sed non video vnde hoc Stunica discere potuerit. Est sanè accommodatum huic loco nomen *alienigenæ*, quo vtuntur Lxx. & putant multi ex Hebræis Doctoribus, & apertè exponit Chaldæus. *Habitabit*, inquit, *Israël in Asdod*, id est, in Azoto, *in quo fuerunt sicut extranei.* Si ergo mamzer alienigena sit, duplex erit sensus, & vterque neque ineptus, neque inelegans: nam illud *alienigenæ*, quod pene proprium erat Philistinorum nomẽ, qui ἀλλόφυλοι, id est, *alienigenæ* dicuntur, referri potest ad ipsos Philistinos, & sensus erit: Philistinos tunc, si vnquam, maximè vocari posse alienigenas, quia in sua regione habitabunt tanquam in aliena, vtpote aliorum potestati subiecti. Referri item potest ad Israël, in hanc sententiam: Tunc verè dici poterit alienigena habitaturus in Azoto, quia Iudæi alibi nati in Azoto domini sedebunt.

Et circumdabo domum meam ex iis, qui militant mihi euntes, & reuertentes.] 26.
Aut domum suam appellat Dominus templum, aut terram promissionis. Quocũque modo accipias, aptus est, & facilis sensus in nostra sententia, quoad terram quidem promissionis, quia totus ille tractus, qui funiculus dicitur maris, vbi Tyrus est, & Philistinorum ciuitates, ad terram promissionis pertinebat; vt constat ex Iosue c. 15. vbi Iudæ funiculo adscribuntur. Accaron, Gaza, & Azotus, &c. & maritimum littus, & cap. 19. funiculo Asser additur Tyrus, & quidem terra Chananæorum, quæ data est filiis Israël mari ipso definiebatur Num. 13. vbi exploratores dixêre: *Chananæus moratur iuxta mare, & circa fluenta Iordanis*; & Iosue 5. *Postquam audierunt omnes Reges Chanaan qui propinqua possidebant magni maris*

loca. Dicit ergo Dominus domum suam, id est, regionem sibi, suóque populo delatam, quam alieni eò vsque possederant, habitandam esse non ab externis, & incircumcisis, sed à gente suo stigmate notata. Neq; frustra dicitur; *Circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi*: quoniam alieni regionem illam, quæ domus Dei dicitur, circumdabant, cùm extremam oram regionis, & ambitum possiderent. Non ergo iam amplius alienigenæ circumdabunt, id est, in circuitu Regionis morabuntur, sed Iudæi.

27. Si tamen *domus* templum significet, eadem pene sententia est. Nam templum quoque alieni populi circumdabant, quia non longè aberant: occupabant enim non exiguam partem sortis Iudææ, vt vidimus, in qua, aut proximè in extrema parte sortis Benjamin téplum erat ædificatum. Vide quæ de templi situ diximus cap. 2. ad illud, *Et possidebit Dominus Iudam.* Dicuntur autem *euntes, & reuertentes*, quia assiduè Deo, & in omni ministerio seruiunt. Sicut enim in ingressu, atque exitu omnia intelliguntur, quæ ab aliquo fiunt; sic etiam in progressione, ac reditu, siue in eundo, ac reuertendo. Nam serui fideles, & in dominorum suorũ oculos, & imperium intenti, non minùs prompti reuocati redeunt, quàm ad præstanda mandata festinia aduolant.

28. Angelorum custodia. Hęc quidem satis apparent probabilia; sed placet multo magis quod hîc indicat Hieronymus, nó solùm pellendos esse hostes à Iudæorum finibus, sed adhibendam esse quoque custodiam, ne in domum Dei aliquid indignum, aut è suo voto moliantur hostes. Custodia verò Angelorum est, quorum sedulum, ac promptum ministerium satis explicant duæ illæ voces *euntes, & reuertentes.* Quod etiam significauit Centurio apud Matth. c. 8. *dico huic vade, & vadit; & alij veni, & venit.* Dixit idem, credo, Isaias c. 62. vbi cùm eadẽ ferme tractasset, addidit: *Super muros tuos Ierusalem constitui custodes*; quos esse Angelos communiter existimant Patres. Facit pro hac sẽtẽtia, quòd pro *circumdabo*, Heb. est חנה *chanah*, quod *castra metari* valet. Quo verbo vsus est Dauid Psal. 33. *immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Alij vertunt, *castra metabitur*; vbi sine dubio sensus est castrensis, & militaris.

Quia nunc vidi in oculis meis.] 29.
Hæc verba nonnulli referunt ad Prophetam, qui dicat ea omnia se vidisse; & ita futura certa, ac si oculis iam facta conspiceret. Ego ad Deum refero, vt communiter alij, vbi aliquid supplendum est, nempe, *vos, ô popule meus*, seu, *vestrã calamitatem.* Et hic sensus posset esse triplex. Primus, vt Deus iratus fingatur, quasi non curauerit, aut respexerit aliorum iniurias. Qui loquendi modus satis vsitatus est in Scriptura, in qua *videre*, aut respicere curam, & fauorem significant. Psal. 14. *respice in me, & miserere mei.* Thren. 5. *intuere, & respice opprobrium nostrum.* Nunc verò indicat Deus respexisse se populum, cuius videbatur curam abiecisse, & velle iam illatas iniurias vlcisci.

Secundus sensus est, vidisse Dominũ hactenus populũ suum oculis non suis, sed alienis, id est, iracundis, & vindictã scintillantibus; nunc tamen vidisse oculis omnino suis, id est, mitibus, & fauẽtibus. Sed tertius sen- 30. Dei humanitas, & suorum amor.

ſenſus mihi maximè omnium probatur, qui iuxta ea quæ cap. 2. & 8. dicta ſunt, populum oculos facit Domini. Cùm ergo Dominus populum ſuum vexatum videt, quaſi oculorum ſuorum pupillam violatam videt. Qui ſenſus eſſet multo clarior, ſi noſter Interpres vocem Hebraicam בְּעֵינַי *Beenai* vertiſſet *oculos meos*, quod phraſis Hebraica non reſpicit, aut certè, *in oculos meos*, Notū eſt enim verbum ראה *raah*. i. *video* habere poſt ſe præpoſitionē ב (.i. *in*) & ideo in Scriptura frequens *reſpicere in aliquem*, *reſpicere in faciem*, eſt omnino idem, quod *reſpicere faciem*. Si ego iuxta Hebraicam ſyntaxim illud ראיתי בעיני *raithi beenai* vertas, *reſpexi oculos meos*, nihil clarius, aut ſignificantius dici potuit.

31. Hinc Prophetia de Eccleſia. Huc vſq; de temporali Iudæorū Republica; quod ſupereſt capitis, de Regno Chriſti eſt, quæ ſumma illius populi exaltatio fuit. Et ſanè cōmodiſſimè: cùm enim ſubactos iam hoſtes Iudaici nominis oſtendiſſet, inductámque pacem regioni antè perpetuis pene bellis, ſeditionibúſq; turbatæ, conſequens erat, vt poſt imaginem & vmbram ſuccederet veritas, id eſt, pax ſpiritualis à Deo ſuo Regno, id eſt, Eccleſiæ reddita, poſt concuſſum iam, & debellatum dęmonis imperium.

32. *Exulta ſatis filia Sion.*] Magni aliquid eſt, quando præter inſtitutum narrationis ordinem repentè mutatur dicendi figura: maximè cùm diu æqualis, & lenis fuit dicendi modus. Viderat hactenus Zacharias mira, neque expectata populi Iudaici beneficia; humana tamen, & quæ ad temporariam tantùm rationem & ſpeciē pertinebant: nunc tandem dum huius typi veritatem intuetur, altiſſimum nempe Chriſti Regnum, & vinctos ex carcere magis diuturno, ac tetro liberatos, mutato ſtylo, ac forma dicēdi, monet admirans filiam Sion, vt quem ipſe videt Regem pacificum, & inſidentem aſinæ, ipſa quoque exultans intueatur.

Quia hoc Zachariæ teſtimoniū ab Euangeliſtis non eiſdem verbis citatū eſt, obſerua Apoſtolos, Apoſtolicóſque viros in citandis Scripturis non tam verba ipſa adhibere ſolitos, quàm ſententiam. Quare Ioannes cap. 12. vbi hunc ipſum Zachariæ locum adducit, ait: *Noli timere filia Sion, ecce Rex tuus*; ſed licèt aliqua verba ſint diuerſa; ſententia tamen eadem eſt, & idem inſtitutū: quia probare tantùm voluit vterque Euangeliſta, tunc impletam eſſe Prophetiam de Rege Iudæorum inſidente pullo aſinæ. 33. Regul. Apoſtoli Apoſtolicique viri in citādis teſtimoniis non tam verba ſpectant, quàm ſententiam.

Vel certè ex duobus teſtimoniis vnum conflatum eſt, quod in Scriptura infrequens non eſt. 1. Petr. 2. *Non credentibus autem lapidem, quem reprobauerunt; hic factus eſt in caput anguli; & lapis offenſionis, & petra ſcandali.* Prior pars teſtimonij ſumpta eſt ex Pſal. 17. poſterior ex Iſai. cap. 8. Et Marci cap. 1. *Sicut ſcriptum eſt in Iſaia Propheta: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparauit viam tuam ante te. Vox clamātis in deſerto; parate viam Domini,* &c. Prior pars ex Malachiæ cap. 3. poſterior ex Iſai. capit. 40. ſumitur. Et Petrus Actuum cap. 1. vbi agit de Iuda, ex duobus Pſalmis vnum contexuit teſtimonium. Vide quæ diximus infrà ad illud c. 11. *decorum pretiū.* Sic ergo Matthęus cùm ageret de Ieſu Rege, & Saluatore, adduxit locum Iſa. c. 62. *Dicite filiæ Siō*, &c. & addidit ex Zacharia: *ſedens ſuper aſinam.* Similiter Ioannes c. 12. videtur ex c. 2. Ioël. ſumpſiſſe prior- 34. Regul. Ex duob. teſtimoniis vnum conflari ſolitum.

rem, & ex Zacharia posteriorem testimonij partem. Cùm enim de eadem omnino re ageret vterque Propheta, atque eadem videretur Prophetia, sumpsit ex Ioël; *Noli timere filia Sion*: quia ibi Ioël dixit; *Noli timere terra, exulta, & lætare, quia magnificauit Dominus, vt faceret, & filij Sion exultate*, &c. ex Zacharia verò sumpsit; *Ecce Rex tuus*, &c.

35. *Ecce Rex tuus venit iustus, & Saluator: & ipse pauper.*] Causam ostendit cur filiæ Sion exultandum sit. Nam cùm toto captiuitatis tempore Regem non habuerit, neque tũc habeat, habiturave sit per 500. ferme annos; nam vsque ad externos Reges per Sacerdotes, & Duces administrata est Iudæorum Respublica: aduenturus tandem est filiæ Sion Rex omnino suus ex Dauidico sanguine, iustus, Saluator: non vt plerique superiorum Regũ, qui neque seruare potuerunt ab iniuriis, & dum suæ commoditati, ac libidini seruiunt, subditũ sibi populum vexauerunt, & exhauserũt sæpe; ac tandem extorrem à patria in longam, ac durã seruitutem abduxerunt. Nõ sic Rex ille, qui post tot iactationes, rerúmque discrimina venturus esse dicitur: erit enim iustus, Saluator, &c. Illud obseruãdum, apud LXX. esse πρᾶον, id est, *mansuetum*, sicut etiam citauit Matthæus secutus LXX. In textu Hebraico, quem nunc habemus, est עני *Ani*, quod *pauperem*, & *humilem* significat, quibus plerumque, vt refert ipsa rerũ natura, adiuncta est mansuetudo. Sed fortasse LXX. ab eadem radice, sed forma diuersa legerunt ענו *Anau*, quod *mansuetum* valet.

36. *Ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ.*] Hîc primùm nobis examinandum est an bene conuerterit noster Interpres: neq; enim desunt qui dubitent: quia vox Hebraica חמור *Chamor* videtur esse masculini, nõ fœminini generis. Et ita putat Euthymius in cap. 21. Mat. & ideo inquit Græcè conuersum esse, ὄνον, quod item masculinũ est. Eodem propè modo Iansenius cap. 110. Concordiæ. Sed non est cur malè vertisse noster Interpres existimari debeat: vtrumque enim nomen tam Græcum, quàm Hebraicum communis est generis. De Hebraico constat 2. Reg. capit. 19. vbi cùm præcessisset eadem vox חמור *Chamor*, subditur עליה *aleha* cum affixo generis fœminini, id est, *super eam*. Et de voce Græca minùs est dubitandum: nam apud Matthæum eidem voci ὄνος fœmininum genus adiungitur *Inuenietis*, inquit, ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς, id est, *asinam ligatam, & pullum cum ea.* Vbi duo signa apparent generis fœminei. Et licèt generis sit ambigui, satis tamen genus expressisse videbatur Matthæus cùm illi voci pullum adiungit. Neq; enim pulli patres sequi, quos non nouerunt, sed matres solent. Maximè quia pullus tener erat, vt LXX. indicant, cùm vertunt καὶ πῶλον νέον, id est, *pullum nouum*. Et satis ostendit, cùm dicit, in quo nemo sederat, propter ætatis itaque infirmitatem needum à matris societate recesserat.

Illud rursum examinandum, an Rex hic super asinam, & eius pullum sederit; an tantùm super alterum? Disputant quæstionẽ hanc communiter Doctores super Matth. cap. 21. neque desunt, qui putẽt non solùm Christum non sedisse super duo, sed neque duo fuisse tunc animalia, sed tantùm vnum. Ita Euthymius suprà, qui putat asinum priùs, deinde filium asini nomina 37.

minari (nam ipse, vt vidimus, asinũ, non asinam esse putat) vulgato Hebręorum more, qui vnam rem vno, atque altero modo significare solent. Sed fuisse duo satis docet Matthęus, quia pluraliter loquitur, & satis distinctè, vt patet. Nam licèt tres Euangelistæ pulli tantùm meminerint, sed de asina nihil negant. Neque verò omnes Euangelistæ omnia dicunt, sed ab alio omissa alius scribit. Sed quòd alij pulli tantùm meminerint, sua ratio est, eáq; non vulgaris, de qua statim.

38. Christus in asina, & in pullo eius sedit.

Quidam in vno tantùm sedisse putant, in quibus est Hieronym. in Matth. Author imperfecti, Abulensis ibid. Iansenius in Concordia. Salmeron tom. 6. tract. 47. quia in tam breui spatio (neque enim plus 15. stadiis abest à Ierusalem Bethania) Christum quasi desultoriè in duobus iumentis vectum esse verisimile non est. Sed alij ferme omnes contrà sentiunt. Chrysost. homil. 65. in Ioanné. Theophylactus, Strabus, Hugo, S. Thomas, Lyra, Caiet. Toletus, Maldonatus. Neque de hoc, meo iudicio, dubitabit, qui paulo attentiùs legerit Matthæum: nam, Christus vtrumque tam asinam quàm eius pullum solui iussit; & dici illorum domino, *quia Dominus his opus habet*. Deinde subditur: *Adduxerũt* (Apostoli) *asinam, & pullum, & imposuerunt super eos vestimẽta sua: & eum desuper sedere fecerunt*. Deinde, quia in hoc alterno asinæ, pullíque conscensu aliquid mysterij agnoscunt communiter Patres, qui hîc adũbrari putãt amplissimũ Christi Imperiũ; quod non solùm Iudęæ finib. circũscriberetur, sed latè se ad Gentes. i. ad orbem vniuersum porrigeret. In asina enim iam effœta senior synagoga describitur, quæ ideo à LXX. ὑποζύγιος & à nostro *subiugalis* vocatur, quia à multis antè sæculis iugum legis portauit, adeò graue, vt Petrus dixerit Actorum 15. *Quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus*. At pullus neque iugum vnquam, neque onus portauerat: quia Gentilis populus liber vixerat, vt onager in deserto, & suæ potiùs voluntati, ac libidini, quàm legibus seruiebat. Vectus est autem Christus asina priùs, quia Iudaico populo priùs legem imposuit; deinde pullo indomito, & inexperto sessoris, quia posteriùs sibi Gentilem populum associauit. Neque ratio Hieronymi, neque aliorum nimis vrget: non enim Christus iumentum mutauit propter necessitatem, aut loci distantiam, sed propter mysterium, de quo modò; & vt Prophetia Zachariæ, quæ vtriusque meminit, sine vlla tergiuersatione videretur impleri.

Cùm verò ex hoc posteriori populo maior numerus Christo, & gloria maior accesserit, ideo pullo insidens asinæ satis à sua maiestate domito, in meliori sui triumphi parte, & loco, id est, spectante, ac plaudente tota ciuitate Solymitana inuectus est. Et quia aspectus ille posterior, & ingressus in ciuitatem totam ferme triumphi gloriã continebat, ideo puto, vno excepto Matthæo, omnes Euangelistas de asina neque obscurè quicquam insinuasse; quia fortasse illa vehebatur cùm primùm ex Bethania progressus, quando tantùm habuit Discipulos sui triumphi spectatores. Vbi autem se in frequentis turbæ conspectum dedit, pullum ascendit, qui secundo loco in hac Prophetia positus est. 39. Cur alij Euangelistæ præter Matthæũ asinæ non meminerunt.

40. Porrò asina hæc subiugalis vocatur ad ostendendã maiorem tanti

Regis

Regis humilitatẽ, & mansuetudinẽ quia asina hęc non ad iterfaciendũ, sicut in ea regione mos erat, sed ad gestandum onus, iugúmque subeundum erat destinata: & ideo ex castello, id est, villa proxima sumitur. Videntur autẽ inter Hebræos duo fuisse genera, aut munera asinorum: alterum eorum, qui subiugales dicũtur, quia sub iugum agũtur, siue vt plaustrum ad onera, siue vt aratrum trahãt ad vertendam terram. Ideo Deuteronom.22. dicitur. *Non arabis in boue, & in asino:* & Isai.cap.30. *pulli asinorum, qui operabantur terram.* Alterum ad iter faciendum; erat autem in ea regione non indecorum asinis inequitare: quare sępe honesti etiam, & principes viri sterni sibi asinos iubent, vt Abraham Genes. 22. Achitophel Regius consiliarius 2. Reg. 17. & Miphiboseth Regius puer. ibid. cap. 19. & Iudic. 10. triginta filij Iair Galaaditæ Iudicis Israël, & totidem ciuitatum Principes, sedere dicuntur super septuaginta pullos asinarum. Et cap. 12. idem dicitur de 70. filiis Abdon Principis Israël; & Iudic. 5. Principes Israël dicuntur sedere super nitentes asinos, id est, pingues, & pulchros. Hispanè *regalados.* Sed Christus subiugali vehebatur asina, & pullo, tenello tamẽ, neque dum assueto sarcinæ, atque adeò non solùm humiliter, sed etiam incommodè sedebat.

Duo asinorũ muneraapud Iudæos.

41. Ridiculũ valdè est quod de hoc asino suo more fabulantur Hebręi, vt tradit Abulensis super cap. 22. Genesis, vbi docet sensisse Hebręos hunc asinum, de quo Zacharias, esse illum, qui portabat Abraham, quando immolare voluit filium suum Isaac. Et in cap. 4. Exodi q. 10. refert ex sententia Rabbi Salomonis, hunc eundem esse asinum cui multis antè sæculis Moyses Exod. cap. 4. vxorem, & duos filios imposuit, cùm Ægyptum repeteret: neque enim, inquit, alius asinus tantum onus portare potuisset, nisi qui portaturus esset Messiam, de quo hîc Zacharias. O rem nugatoriam, & Hebræo Doctore dignam! quasi magnum sit asinum vnum portare matrem cum duobus puerulis, aut ideo per tot annorũ myriades asinus ille conseruari debuerit. Imò illi ipsi, qui hoc nugantur, fateri etiam debent asinum illum adhuc viuere, si portaturus est Messiam: quandoquidem Messiam expectant adhuc, quem nondum venisse putant.

De hoc asino Rabbinorum nugæ.

Et disperdã quadrigas ex Ephraim, & equum de Ierusalem.] Vbi primùm se Propheta ex ea admiratione seu stupore recepit, quem ex tanti Regis asino insidentis mansuetudine conceperat, refert se rursùs ad institutum narrationis ordinem. Dixerat subiugandos esse fines, quos hostes occuparant; ac firmo Angelorum præsidio stabiliẽdos; agebat autem de Republica Hebræorum: nunc verò de Ecclesia sermonem aggressus ostendit tanti Regis Imperium futurum esse pacificum. Atque ideo si qua parata fuerant ad bellicos casus instrumenta, illa iam necessaria non esse; non quadrigas, nõ arcus. Quod antè etiam Deus promiserat Isai. cap. 2. *Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces: non leuabit gens contra gentem gladium, neq; exercebuntur vltrà ad prælium.* Et Micheas cap. 5. adhibet eadem propè verba, quæ nunc Zacharias: *Auferam equos tuos de medio tui; & disperdam quadrigas tuas,* &c. 42.

Ecclesiæ pax per Christũ.

Sed cur hoc loco potiùs meminit Ephraim? an quia Ephraim pro toto 43.

toto Iſraël ſumitur, quia Samaria, quæ Iſraëlitici Regni caput, & ſedes eſt, in tribu Ephraim ſita erat, & inde curribus inſtructi Reges Iſraël contra duas alias tribus ſæpe bella mouerunt. Vel quia duodecim tribus Iſraël ſpirituali ſenſu pro toto orbe ſumuntur? vnde Apoc. c. 7. magnus ille beatorum numerus, quem vidit Ioannes, ex duodecim tribubus Iſraël aſſumptus dicitur. Et Apoſtoli Matth. c. 19. ſedebunt cũ Iudice Chriſto iudicaturi duodecim tribus Iſraël, id eſt, totum mundum. Aptè verò quadrigas accommodat Ephraim, equos Ieruſalem, quia Ephraimiticum ſolum, id eſt, ſortes decem tribuum, quæ nomine Ephraim explicantur, magis aptum curribus, quàm Hieroſolymitanum; hoc enim confragoſum eſt, & interciſum ſalebris; illud magis in planitiem æquatum. Quare Reges Iſraël magno quadrigarum numero inſtructos fuiſſe Scriptura ſacra commemorat.

Hieronymus aliter accipit hunc locum: putat enim quadrigas diſperdendas ab Ephraim, quia hoſtiles quadrigæ non nocebunt amplius Ephraim, neque equi item hoſtiles Hieroſolymis, id eſt, Eccleſiæ in terra promiſſionis adumbratæ. Itaque Rex Meſſias & inducet pacem, & conſeruabit.

44 *Et loquetur pacem Gentibus.*] Id eſt, annunciabit Euangeliũ, id eſt, Regiũ ſuum edictum alienis populis. Quòd autẽ tertia perſona ad primã trãſeat, *& diſperdã*, & deinde redeat ad tertiam, *& loquetur*, vſitatum eſt in Scriptura, maximè in Prophetis, qui cùm in perſona Domini loquantur, modò prima, id eſt, ſua: modò tertia, id eſt, Domini, vtuntur perſona. Porrò *loqui pacem*, idem eſt ac loqui pacificè. Pſal. 27. *qui loquitur pacem cum proximo ſuo.* & Pſal. 84. *quoniam loquetur pacem in plebem ſuam.* Et hoc fortaſſe eſt quadrigas diſperdere, quia à Gentibus iam pacatis non amplius contra Dei populum ad bellum inſtruentur.

Et poteſtas eius à mari vſque ad mare; & à fluminibus vſque ad fines terræ.] Eadem verba ſunt Pſal. 17. vbi de ſpeciali Chriſti Regno etiã ſermo eſt; *Et dominabitur a mari vſque ad mare: & à flumine vſque ad terminos orbis terrarum.* Sed ſanè videtur ab vtroque Propheta tam latè patens Chriſti Imperium nimis anguſtè definiri. Quod enim tantum eſt ſpatium, quòd fines tam ſibi ipſis vicini circumſcribuntur? Nam hîc ſine dubio terræ promiſſionis termini notantur, qui etiam deſcripti ſunt Exod. 23. *Ponam autem terminos tuos à mari Rubro vſque ad mare Palæſtinorum: & à deſerto vſque ad fluuium;* qui termini reſpiciunt quatuor terræ promiſſæ plagas. Eodem ferme modo deſcripti ſunt Deut. cap. 11. *A deſerto, & à Libano, & à flumine magno Euphrate vſque ad mare Occidentale erunt termini veſtri.* Ex quo conſtat *flumen* hîc ſummi pro Euphrate. Neque admodùm obſtat quòd in plurali numero, *à fluminibus*, dicatur, non *à flumine*: nam epithaſis gratiâ res ſingularis pluraliter explicari ſolet, vt de die Sabbathi diximus Actor. cap. 13. nu. 14. nam Sabbathũ illud quod Iudæis religioſum eſt, & ſolenne, Sabbatha dicitur. Sic modò, quia Euphrates fluuius magnus eſt, & ita in ſacra Scriptura nominatur, pluraliter vocatur *flumina*. Et ſanè in Hebraico ſingulariter ponitur מנהר, id eſt, *à flumine*. Fines terræ hîc eſſe puto, quod in aliis terræ deſcriptionibus vocatur *deſertum*; nempe Ara-

45. Terræ promiſſionis termini.

biæ, quæ ad Ortũ spectat. Vocatur autẽ desertum, quia propter aquarum inopiam, & incommoda alia minùs ea regio cultoribus frequens est, quàm finitimæ aliæ regiones. Finis verò terræ, quia cùm alias oras promissæ hæreditatis aquæ definiant, à Meridie mare Rubrum, seu, vt alij volunt, fluuius Ægypti, qui Rhinocorura, siue Rhinocolura dicitur, ab Occasu mare Mediterraneum, à Septentrione Euphrates: ab Ortu tamen terra terminus est. Cùm verò Deus populo suo hereditatem, quæ his definita est spatiis, attribuisset, ille tamen aut pugnando defessus, aut timore exanimatus subiicere sibi aut noluit, cũ posset, aut cùm vellet, non potuit propter sua peccata. Vide Hieronym. in Epist. *Quæris Dardane*. Et nos nonnihil diximus nuper ad illud, *Et circumdabo domum meam*.

46. Regul. S. Scriptura interdum vulgi se opinioni accõmodat.

Sed est adhuc quod quæramus quomodo Christi Imperium Propheta tam angustis terminis cohibeat, & in tractu Israëlitico, cùm tamen ad Gentes quoque latè se diffundere debeat? Duobus modis occurri potest huic difficultati. Prior est, si iuxta Scripturæ comsuetudinem, quæ sæpe non tam secundùm rerum naturam loquitur; quàm secundùm vulgi existimationem, vt docuimus in illud Cant. 6. *Nasus tuus*, dicamus Prophetam loquutum iuxta vulgi sensum, qui amplissima spatia in terra promissionis esse existimabat: atque adeò id, quod à mari ad mare, & ab Euphrate ad desertum continebatur, immensæ cuiusdam magnitudinis esse arbitrabatur. Sicut Hispanorũ olim vulgus ad Romam vsque infinita numerabat spatia: neq; quicquam putabat esse super. Neque dissimili figura vsus est Iuuenalis Satyra 10. qui totum mundum inter Gades, & Gangem complexus est. Aut fortasse quemadmodum in filiis Israël omnes homines significantur Matth. c. 19. *iudicantes duodecim tribus Israël*; sic terra Israël pro toto mundo, & termini ipsius magis vniuersales pro totius mundi terminis vsurpantur.

47. Regul. Loca certa pro illis mundi regionib. posita, ad quas spectant.

Alius modus est soluendi huius nodi, ita vt quatuor illi termini non nominentur, neque hîc à Zacharia, neque à Dauide Psalm. 71. quia illis Imperium Christi conclusũ sit; sed quia ab illis quoquouersus ad extremos terræ fines producatur. Nã, vt suprà diximus, quatuor fines terræ promissionis, quatuor orbis plagas respiciunt, & nominant. Nam desertum Occasus dicitur, atque ideo deserto, & Arabiæ, quæ ad Occasum pertinet, cõmune nomen est: imò & desertum, seu Arabia, Occasus dicitur Psalm. 67. vt pluribus ostendimus in eius Psalmi Commentariis ad illud. *Qui ascendit super Occasum*. Hebr. ערבה *Arabah*. Mare dicitur Meridies; vnde Psalm. 106. cùm quatuor orbis plagæ notarentur, mare Meridies est. *A Solis Ortu, & Occasu, ab Aquilone, & mari*. & Psal. 88. cùm de totius orbis spatiis ageret, diceretque; *Orbem terræ, & plenitudinem eius tu fundasti*, statim orbis partes separatim dinumerat. *Aquilonem*, inquit, *& mare tu creasti; Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabunt*. Vbi Thabor pro Occidente, Hermon pro Oriente ponitur, quia hic ad Ortum, ille ad Occasum spectat. Ita Doctores Hebræorum, Iansenius, Genebrardus, & Chaldæus. Ad hunc ergo modum non malè iudicaret, neque præter Scripturæ consuetudinem, qui terminos magis notos pro illis regionibus

Psal. 106.

Psal. 88.

bus vſurparet, ad quas per illos terminos progrediendum eſſet, id eſt, pro toto orbe, ad quem per quatuor deſignatos fines exitus patet. Ad omnes itaque mundi plagas Chriſti Regnũ ſeſe diffundet; quas quatuor terræ promiſſionis anguli reſpiciunt.

48. Textu Hebraicus corruptus à Iudæis, eſt pro Chriſto.

Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos.] Hîc plurimùm negotij faceſſit textus Hebraicus, quem habemus modò ſine dubio corruptum à Iudæis; qui vbi prodi ſuam ſiue ignorantiam, ſiue perfidiam vident, fontes ipſos turbare, & luci tenebras obtendere moliuntur. Volunt autem, dum Chriſto tantam gloriam, & nobis tantum ad veritatem cognoſcendam lumen inuident, ad Synagogam ſuam, ſiue ad Ieruſalem reſtitutam hunc locum non flectere molliter; ſed violenter contorquere. Primùm illud *tu*, Hebr. eſt, את *Ath* generis fœminei. Et pronomen *tui*, & *tuos* eſt ך generis item fœminei. & pro *emiſiſti* non eſt שלחת *Salachta*, ſed שלחתי *Salachti*, in prima perſona. Et iuxta hanc ſcriptionem vertunt Pagninus, & Vatablus, Galatinus, Chaldæus & recentiores alij cum Chaldæo. *Et tu* (ô Ieruſalẽ) *in ſanguine fœderis tui dimiſi vinctos tuos de lacu.* Sed quòd corruptus ſit à Iudæis Hebraicus textus, ſatis indicant LXX. qui longè aliter vidẽtur legiſſe, nempe vt legit Hieronymus. Reſpondet ad Hebraici textus notationem ſatis diligenter Ribera, ex quo nos pleraque ſumimus. Et, vt ſingula examinemus, primùm certum eſt apud Hebræos genera ſæpe mutari, ita vt terminationes maſculinæ fœmineis nominibus accommodentur. Vide Pagninum libro ſecundo inſtitutionum capite tertio, & ſpeciatim de pronomine את *Ath*, quod maſculinè ſumi docet libro 2. capite 34. idque tribus exemplis confirmat. Idem docet Rab. Dauid in Miclol. Accedit quòd, vt idem docet Pagninus, ſæpe ex אתה *athah* tollitur vltima. Cùm verò Prophetæ ſine pũctis ſcripſerint, poſteriores Hebræi qui longè pòſt addiderunt puncta, decepti ſimilitudine, numeróque literarum pronomen maſculinum fœmineis punctis notauerũt. Idem dicendum eſt de pronomine ך: nam cùm litera vtrique generi ſit communis, qui puncta excogitarunt, illud appinxêre, quod minimè oportuit. De שלחתי illud dico, facilè corrumpi potuiſſe, adiecto *Iod* extremæ literæ. Quod eſſe factum perſuadet Hieronymi magna Hebraici ſermonis peritia. Valdè enim rudis eſſet, ſi nactus literas quas nunc habemus, reddidiſſet *emiſiſti*, & non *emiſi*. Neque veriſimile eſt LXX. Seniores omnium Iudæorum doctiſſimos, ita conuerſuros fuiſſe, niſi nacti eſſent codices aliter notatos.

Accedit quòd ſi in prima perſona legas *emiſi*, non apparet quis ſenſus eſſe poſſit aut facilis, aut commodus. Nam quem indicat Pagnini tranſlatio; *Etiam tu Ieruſalem exulta in ſanguine fœderis tui*; omnino non placet: nam in primis illud *exulta*, de ſuo potiùs capite, quàm de textu ſumpſit. Deinde, quia cùm iam antè præceſſiſſet; *Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem*; non bene contexitur; *Etiam tu Ieruſalem exulta*: quia illud otioſum eſſet & ineptum. Præterea, quia ſi de Chriſto hîc ſermo non eſt, ſed de Ieruſalem reſtituta, vt Iudæi volunt, non eſt cur adeò in ſanguine fœderis exultandum ſit. 49.

Quòd si dicas, cùm superioribus verbis vrgeri magis possint Iudæi, cur illa non corruperint: Respondeo, illa non ita facilè potuisse vitium admittere: sunt enim eius formæ, atque eo ordine dispositæ literæ, vt sine magna mutatione non possint fraudem aliquam Iudæorum consiliis commodam subire.

Est igitur sine dubio sermo de Christo, ad quem Propheta sermonem conuertit; & satis quidem aptè: nam vbi de amplificata Iudæorum Republica, atque pacata dictum est, ac de Ecclesia per omnes terræ fines dilatanda, statim ad aliud tempus non minùs Regium, ac tanti Seruatoris proprium Prophetiam traducit.

50. Porrò illud, *tu quoque*, duo videtur posse coniungere: alterum, vt ad illam laudem de Ecclesia excitata, auctáque vehementer, & locorum spatiis, & fidelium numero, addat quoque libertatem illorum, qui cùm ad fidelium numerum pertinerent, clausi tamen tenebantur in tetro carcere, & lacu profundo, vbi non est aqua, id est, in Abrahæ sinu. Vel sanè cùm in temporaria Iudæorum Republica Christus duo perfecerit, excitarit nempe, munierítque ciuitatem & templum; & latè dispersum populum vndecunque vocauerit, & eos maximè, qui diu Babylonico dominatu durè vexabantur. Sic quoque eodem prorsus ordine, ac modo, non satis Christus habuerit in suo sanguine Ecclesiam constituisse, nisi etiam in eodem sanguine vinctos educeret, qui magis molestum, ac longum in lacu sine aqua, quàm apud Babylonios Iudæi carcerem subierunt. Ita vt typicè Hierosolymorum ædificationi, atque libertati vera Ecclesiæ constructio, atque captiuorum in Abrahæ sinu liberatio ex æquo respondeant. Ac si dicat: ædificasti, ô Rex, & Saluator Christe, Ierusalem & templum, extraxisti captiuos è Babylonico carcere, tu quoque, vt veritas suo typo respondeat, ædificabis Ecclesiam, atque ex alio carcere, quem Babylonicus adumbrabat, vinctos tuos educes. Et fauet huic posteriori explicationi, quòd Christo non solùm spiritualis eius populi libertas tribuitur, sed etiam corporalis, si modò ad spiritualem conferat, vt de Ægyptia libertate dicit Iudas. *Quoniam Iesus populum de terra Ægypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt perdidit.*

Libertas è Babylonia typus libertatis à peccato.

51. Quid testamentũ Vetus, & Nouũ, & cur fœdus dictum.

Cæterùm quid testamentum, & quid testamenti sanguis sit explicato omnino opus est. Et vt plura alia omittam, vocem Hebraicam ברית noster Interpres interdum *pactum*, & *fœdus*: interdum *testamentum* vertit: sicut etiam Græcus interdum συνθήκην, & interdum διαθήκην, quorum alterum *pactum*, alterum *testamentum* valet. Est autem testamentum, quo sensu dicitur Testamentũ Vetus, & Nouum (vt optimè Bellarminus 1. tom. lib. 1. c. 7. & Ribera in Commentariis epist. ad Heb. ad illud c. 9. *testamentum enim in mortuis confirmatum est*) pactum quoddam, quod tamen vim accipit, impletúrq; morte illius, qui genus illud testamenti aut fœderis pactus est. Itaq; omnino testamentum non est: sed quasi legatum cum aliquo onere relictum, tribuendum tamen cùm mors intercesserit illius, qui promisit. Vnde, quia conditionem aliquam requi-

requirit, vt ita loquar, in legatario, pactum est: quia tamen illud mortem expectat aut testatoris, aut promittentis, testamentum.

52. Quomodo sanguis testamentum confirmet. Porrò sanguis testamenti dicitur, quasi testamentum sanguine, id est, testatoris morte confirmatum. Sanguinem enim pro morte sumi satis notum est. Quare in sanguine testamenti vinctos educi, nil aliud esse puto, quàm liberatum iri vinctos è carcere, quando Christi sanguis aduenerit, qui pactũ cõfirmet, aut testamentum stabiliat. Vsus autem videtur Propheta, & Paulus *sanguinis* potiùs nomine, quàm *mortis*, quia cùm duo *sanguis* significet, & id quod propriè sonat, & mortem, illud ad pactum referri potest, quod sanguine sanciri solet; hoc ad testamentum, quod testatoris morte confirmatur.

53. Sunt autem Testamenta duo, Vetus, & Nouum: in vtroque verò promittebatur filiis hæreditas Regni cœlestis. In Nouo apertè, in Veteri obscuriùs, & quasi per ænigmata: vt enim Ecclesia antiqua ex genere Abraham, typus erat Ecclesię: sic promissiones antiquæ, ac sacrificia, typus fuerunt eorum, quæ nunc in Ecclesia clariùs promissa, & magis prompta habemus. Terra promissionis cum suo melle, ac lacte, in quã per tot viarum dispendia, rerúmque discrimina ex Ægypto ingressi fuerunt filij Isräel, æternam hæreditatem adumbrabat; & sanguis victimarum, Christi sanguinem, per quem ad hæreditatem illam aditus aperitur. In Testamento ergo Veteri promittebatur æterna hæreditas, non tamen adeunda, donec testator moreretur, obscurè tamen, vt dixi, & in vmbra; spectabatur enim hæreditas terrena, quę cœlestem, & vitulorum sanguis, qui Christi sanguinem designabat: vt enim Paulus ad Heb. 9. *nec primum* (testamentum) *sine sanguine dedicatum est*; quia morte victimæ mors adũbrabatur Christi testatoris. In Testamento ergo Veteri data est hæreditas, in vmbra tamen, quia qui moriebatur, testator non erat, sed testatoris imago quædam obscura. In Nouo verò iam vera aditur hæreditas, quia mortuo testatore patefactus est aditus ad ipsius bona. Et hoc ipsum indicat Paulus ad Hebr. 4. dum docet Hebræos non introisse in requiem, quamuis à Iosue forent in terram promissionis introducti. *Iterum*, inquit, *terminat diem quandam. Hodie, in Dauid dicendo: hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus* (.i. Iosue) *requiem præstitisset; nunquam de alia loqueretur posthac, die.* Hoc explicuit optimè Lactantius lib. 4. c. 20. *Scriptura*, inquit, *omnis in duo Testamenta diuisa est: illud quod aduentum Domini, Passionémque antecessit, id est, lex, & Propheta, Vetus dicitur: ea verò quæ post Resurrectionem scripta sunt; Nouum Testamentum nominatur. Iudæi Veteri vtuntur, nos Nouo; sed tamen diuisa non sunt; quia Nouum Veteris adimpletio est, & in vtroque idem testator est Christus.* Cùm ergo in vtroque Testamento eadem sit hæreditas, idem testator, sunt tamen aliqua discrimina. 54.
Primum, quia non eodem tempore instituta, ex quo alterum Vetus, alterum Nouum appellatur; secundum, quia prius obscurum & in symbolis veram hæreditatem non tam continebat, quàm figurabat, &, vt optimè Lactantius suprà, clausum, & obsignatum erat: itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum, id est, reuelari, & intelligi mysterium Dei

non potuisset. Tertium, quia illud ad Hebræos tantùm, hoc etiam ad Gentes pertinebat. Quartum, quia impleta conditione, & peracta via, hæreditas tamen non adibatur, quia nondum mortuus erat testator. At in Nouo conditione posita, vbi primùm viator esse desiit, hæreditatem ingreditur.

55. Ex his obscurum non est quid sibi hîc velit Zacharias, aut quid appellet Testamentum Christi, Nouum nimirum, & non iam vitulorum, vt antea, sed Christi sanguine confirmatum: quod non promittit solùm, sed etiam inducit in æternam possessionem. Illud ergo spectabant vincti, & clausi in lacu sine aqua, id est, in sinu Abrahæ, quò pactam sibi hæreditatem legitimè, ac sine vllo impedimento adire iam liceret.

Emisisti vinctos tuos.] Id est, qui tibi seruierant, qui in tuo testamento, ac sanguine spem libertatis suæ collocauerant. *Emisisti*, more prophetico, pro *emittes*.

56. *De lacu, in quo nō erat aqua.*] Omnes cōmuniter intelligūt de sinu Abrahæ. Hieronymus, Cyrillus, S. Tho. 3. parte, quæstione 52. art. 1. & quotquot ex recentioribus de Purgatorio disputant. Cur verò Limbus lacus dicatur sine aqua, variæ sententiæ sunt. Ego, omissis aliis, existimo sic appellari metaphoricè, siue quia in carceribus locus erat depressus, & obscurus, in quo tenebātur magni criminis rei; qui propter profunditatem lacus dicebatur. Sanè absque aqua, quia aliter non tam esset custodiæ, quàm supplicij locus; qui etiam dicitur fouea. Carcer in quē coniectus est Ioseph, lacus dicitur Gen. 40. *innocens in lacum missus sum.*
Sap. 10. Et idem vocatur fouea Sap. 10. *descenditque cum illo in foueam.* Heb. בור *bor*, quod *puteum* significat. Sed à communi puteo, seu lacu carcer iste distinguitur, quia ille aquis abundat, hic verò sine aqua est. Seu certè lacus sine aqua dicitur Abrahæ sinus ab illo lacu sine aqua, licèt non sine cœno, in quem dimissus fuit Ieremias, quia propter profunditatem & squallorem, & quia in loco celebri, vtpote in vestibulo carceris, non poterat esse non notissimus. Erat autem sine aqua, non tamen sine luto. Existimo autem Prouerbiali figura quemcumque locum tetrum, & sordidum vocari lacum sine aqua, à carcere illo Hierosolymitano horrido, & tetro. Sicut locus profundus, squallidus, & horribilis, imò & gehenna ipsa Barathrum dicitur à loco eius nominis, qui erat Athenis pro sontium suppliciis. Vide quæ de huiusmodi carcere diximus super Acta Apostolorum cap. 10. cùm ageremus de Petri custodia. In lacu igitur sine aqua, id est, loco magnæ profunditatis & horroris, nempe in Limbo, expectabant vincti libertatem per Christum: & in sanguine testamenti eius liberati sunt.

Theodoretus aliter exponit 57.
hunc locum, acutè quidem, & satis Euangelij
ad mores, sed parum ad literam. vis, & puritas.
Ait enim Euangelij tempore vocari homines ab inani rerum terrenarum studio, & idolorum cultu, à cisternis vtique dissipatis, quæ continere non valent aquam; Iere. c. 2. ad fontem aquæ viuæ. Et reuera qui aliquid, nisi ab Euangelio quærunt, aquam hauriunt turbidam, & lutulentam, imò cœnum, quale erat in lacu sine aqua, in quem coniectus fuit Ieremias.

Conuertimini ad munitionem vincti 58.
spei.] Actus in stuporem Propheta propter rerum, quas intuebatur, ma

magnitudinem, modò ad Ierusalem gratulabūdus, modò ad Christum, modò ad Sanctos in lacu sine aqua conclusos mentem, orationémque conuertit. Iubet autem vt ad persugium suum Christum referant animum, & quasi iam præsentem illum respiciant. Fingit enim adesse iam illis vindicem, & Seruatorem Christum, sicut ipse sibi intelligibili, aut alia fortasse specie præsentem
Spes beatitudinis animum cõfirmat ad laborẽ intuebatur. Porrò *vincti spei* dicuntur vincti sperantes, Hebraica phrasi, qua *viri virtutis*, & *viri laudis*, viri fortes, & gloriosi vocantur. Vincti etiam spei, vt indicat Cyrillus, & Hieronymus, vocari possunt Sancti omnes, qui in hac vita pro Christo dura patiūtur; quia dum in lacum, id est, in vincula traduntur, dum in equuleo luxantur, sperant tamen meliora, eáque spe in suis se laboribus non modò patienter; sed etiam hilariter sustentant. Hos ergo spes in hæc, quæ vulgò existimantur incommoda, coniicit: sicut spes terræ frumentum condit ibi moriturum: & pecuniam mensario, & hominem naui, ac fluctibus propter emolumentum quod inde capi potest. Dicuntur itaque hi vincti spei, quia illos non tam Tyrannorum sæuitia, quàm spes nostra Christus vinculis astrinxit. Ex horum numero fuit Paulus, qui Act. c. 28. dixit, *propter spem Israël catena hac circumdatus sum*, id est, propter Christum. Vide quę diximus in illud Act. c. 23. *de spe, & resurrectione mortuorũ ego iudicor*. Porrò allusisse videtur Zacha-
Psal. 39. rias ad Psal. 39. vbi hæc omnia coniunxit Dauid, & vinctos spei, & lacum cœnosum sine aqua, & munitioné, siue persugium. *Expectans expectaui Dominum, & intendit mihi: & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fæcis, & statuit supra petram pedes meos.*

Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.] Incertum est quò sint referenda hæc verba. Quidam ad Ecclesiam putant, & Euangelij tempora. Ita Hieronymus, qui præmij magnitudine excitari dicit spem illorum, qui pro Christo duris vrgentur incommodis. Pro qua explicatione obseruandum est in sacra Scriptura *duplicia* pro copiosis, atque ingentibus sumi. Isai. c. 16. *pro cõfusione vestra duplici*, i. magna. Ierem. c. 17. *duplici contritione contere eos*, id est, ingenti. Sic nunc Deus copiosa munera promittit.

Ego quidem hæsi diu in hac sa- 60.
lebra; neque quicquam me magis moratum est, quàm aliorum authoritas, quos ego & feci semper plurimi, & ex animo colo; à quibus, si quando cogor, recedo non libenter. Quare quid hîc mihi verisimilitudinem aliquam obiiciat, propono potiùs, quàm suadeo. Et primùm existimo oblatam esse Prophetæ gloriam, & pacem populi à captiuitate restituti. Deinde, quia ad illius etiam populi laudem pertinebat habere Christum Regem, & vindicem è suo genere, eidem quoque speciem esse oblatam illius Imperij lati, atque gloriosi. Quod cùm stupens, & quasi à se ipso alienus esset contemplatus, ea dicendi figura vsus est, quæ in magna mentis incitatione familiaris esse solet. Nunc verò quasi ab eo stupore receptus refert animum ad illa contexenda, quæ Christi Regni inducta commemoratione interruperat. Quod ipsa dicendi figura innuit, quæ mutatione personæ mutationé indicat Prophetię. Priùs ad multos loquebatur, ad vinctos nempe spei, nunc in singulari numero ad vnam siue Rempublicam, siue gentem sermonem conuertit,

dum

dum dicit; *reddam tibi.* Quare quæ modò subiiciuntur, non ad Christi tempora historico sensu;sed ad Iudæorum Reipublicæ statum,& formam pertinere existimo. Singula igitur iam expendamus, primùm historicè de Iudæis, deinde absoluto capite allegoricè, & mysticè de tempore Euangelij.

61. *Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.*]Hinc existimo oriri periodum aliter atque in multis dispungitur Bibliis:ita vt hæc non sint referenda ad vinctos spei, sed ad aliquid aliud, de quo statim. Illud *hodie* non pertinet ad orationem Zachariæ,vt aliqui volunt:hoc sensu, vt Deus daturus sit duplicia, id est, maiora quàm eo die promittebantur à Zacharia; sed ad præsens tempus,id est,ante aduentum Messiæ,& Euangelij pacem;ita vt ista sit vaticinij sentẽtia. Non solùm tempore Regis Messiç,sed etiam hodie. i.proximis temporibus annuncio,ô Ierusalem,aut Iuda, magna me tibi redditurum; quæ tamen illa futura sint,statim explicat. *Hodie* non tantùm significat præsentem diem,sed tempus non valdè remotum,quódque iam proximè videtur impendere, seu non antè diu transactum est.Est autem vsitatum in sacra Scriptura,vt dies determinatus, & certus pro tempore indeterminato, atque incerto adhibeatur,sicut cras, quod licèt significet diem, qui proximè præsenti succedit, aliquando tamen pro tempore futuro ponitur,eóque valdè distante. Exod.13. *Cúmque interrogauerit filius cras. Quid est hoc?* Et tamen tempus indicatur in eo *cras* longè pòst futurum, nempe post 40.annos, quia sacrificia illa,quæ tunc præcipiebantur, offerenda erant in terra Chanaan, id est,in terra promissionis:& idem dicitur Deut.c.6.n.20. *Heri*, quod proximè antegreditur diem hodiernum, pro præterito sumitur, item *nudius tertius*: quare hæc duo, *heri*, & *nudius tertius* sæpe coniunguntur,quæ sine dubio significant, id quod longè terminum per voces illas notatum antecessit. Sic etiam *hodie* tempus connotat, quod vel non diu pòst futurum, vel non diu antè transactum est. Exempla sunt plurima: tria simul occurrunt Deut.26.n.16.17.18. vbi *hodie*, idem est,quod *nuper.Hodie Dominus Deus tuus præcepit tibi, vt facias mandata hæc.Dominum elegisti hodie, vt sit tibi Deus. En Dominus elegit te hodie,vt sis ei populus.Annuncians* participium præsentis est, quo Hebræi vtuntur pro præsenti tempore indicatiui, quo carent, hoc sensu: annuncio me duplicia redditurum.

Reg. Tempus determinatum,vt hodie, cras, pro tempore incerto, & indeterminato.

Quoniam extendi mihi Iudam quasi arcum.] Præteritum pro futuro sumitur Scripturæ more, maximè quando aliquid proximum est vt fiat, vt pluribus docuimus in illud Cant.1.*Introduxit me*.Sicut etiam illud *hodie* proximè dictum pro futuro sumi diximus. Ostendit autem Deus modum per Prophetam,quo Iudæorum Rempublicam ornaturus sit,atque amplificaturus. Dicit enim debellandas esse gentes per Iudæos, quos assumet suæ virtutis administros; quemadmodum si quis arcu hostes,seu feras configat, & sternat. Quod factum esse Machabæorum tempore tradunt Hebræi: neque id omnino displicet Hieronymo, Theodoreto,& aliis. An verò ante Machabæos horum aliquid acciderit, mihi incompertũ est;quia nihil horum inuenitur in in sacris monumentis, cùm historia sacra ab iis diebus vsque ad Machabæos per centum ferme annos 62.

annos interrupta ſit.

63. *Impleui Ephraim.*] Eodem ſenſu dicitur impletus Ephraim, quo Iudas tanquam arcus intentus. Heb. מלא *mala*, verbum eſt militare. 4. Reg. c. 9. vbi vulgatus. *Porrò Iehu tetendit arcum ſuum manu, & percuſſit Ioram.* Heb. eſt, & apud Lxx. *Et Iehu impleuit manum ſuam in arcu.* Rab. Dauid, *traxit arcum totis viribus ſuis.* Videtur autem in hoc exemplo eſſe quædam hypallage vſitata in Scriptura, ita vt legendum ſit; pro, *impleuit manum ſuam in arcu*, vt locutus eſt hîc Zacharias, *impleuit arcum in manu ſua.* Neque id alienum eſt ab vſu Latinorum. Vegetius lib. 1. c. 15. vbi agit de tyronum inſtitutione. *Maior*, inquit, *adhibenda ſolertia, vt arcum diligenter, ac ſapienter teneant; vt fortiter impleant, vt ſiniſtra fixa ſit.* Implere arcum idem eſſe exiſtimo, quod toto conatu vibrare, & quàm maximè, atque acerrimè telum adigere, vt docuit ſuprà Rab. Dauid. Cyrillus hîc aliud eſſe putat. *Cùm*, inquit, *ſagittarij ferratum arcum curuantes neruum ad pectus adducunt, tunc arcum implere dicuntur, & ſagittam volantem, ſiue telum iaciunt.* Ego arcum tunc impleri puto quãdo extremis arcus capitibus, ſiue cornibus adducto vehementer neruo, coëuntibus impletur circulus, qui priùs videbatur inchoatus, in arcu, qui ſemicirculi figuram obtinet. Quod eleganter expreſſit Virg. lib. 11. Æneid. cùm de iaculatrice Diana loqueretur.

Impleri arcum, militaris phraſis.

Dixit, & auratam volucrem Treïſſa ſagittam
Deprompſit pharetra, cornúque infenſa tetendit:
Et duxit longè, donec curuata coïrent
Inter ſe capita. ——— ———

Quod ſumpſiſſe videtur ex Homero Iliados 4. vbi ex arcu vehementer intento factum eſſe dicit circulum: ſic enim ille de Pandaro.

Αὐτὰρ ἐπειδὴ κυκλοτερὲς μέγα τόξον ἔτεινε.

Et Q. Smyrneus lib. 10. κυκλώθει δὲ κέρας, id eſt, in circulum actus eſt arcus. Qui dicendi modus apud profanos non infrequens. Sidonius lib. 1. ep. 2. *ſpicula capit, implet, expellit.* Nonus lib. 1. Dionyſiacôn ad hũc dicendi modum alludens. *Intendit*, inquit, *telum in neruo ad circulum.* Græcè ἐπικλύκασι. Euripides in Rheſo. *Iungite neruis arcus corneos.* Græcè ζεύγνυτε τόξα.

64. Eſt autem hæc metaphora vſitata in Scriptura, vt quæ inſtrumenta ſunt alicuius, etiam ad rem non bellicam, vocentur ſagittæ. Iſai. 49. *Poſuit me quaſi ſagittam electam, in pharetra ſua abſcondit me.* Porrò Ephraim potiùs meminit, vel quia Ephraimitæ erant peritiſſimi ſagittandi, iuxta illud Pſalm. 77. *Filij Ephrem intendentes, & mittentes arcum:* vel quia Ephraim pro Iuda ſumitur, quia ex ea tribu plurimi ad alias duas acceſſerunt. 2. Paralip. c. 30. quippe qui proximi erant Ieruſalem: & ideo puto aliis in locis in Ephraim Iudam intelligi, vt ſuprà. *Diſperdam quadrigas de Ephraim, & equum de Ieruſalem*; & Iere. 31. iuxta eorũ ſententiam, qui putant caput illud agere de felici Iudæorũ reditu è Babylone, in quibus ſunt Chaldæus, S. Thomas, Hugo, & expreſsè Theodoretus. Ephraim qui eo capite ſæpe repetitur, pro Iuda ſumitur. Quod ſi ita eſt, quod ſanè non videtur improbabile, eadem ſententia bis explicatur: quare idem eſt, *extendi mihi Iudam quaſi arcum; & impleui Ephraim.*

Ex Ephraim multi duabus tribubus adiuncti.

65. *Et ſuſcitabo filios Sion ſuper filios tuos, ô Græcia.*] Satis ex hoc intelli-

gitur sermonem hîc esse de Machabæorum tempore, in quo Græcorum arma (id est, eorum, qui Alexandro Macedoni successêre: nam hi omnes Græci vocantur, sicut horum Imperium Græcia dicitur) variè tentarũt, vexarúntque Hebræorum rationes; quibus tandem Machabæorum virtus superior fuit. Quos nimirum Deus tanquam excussas ex arcu suo sagittas in Græcorum caput intorsit. Cæterùm *suscitare* idem est, quod *iaculari*. Habacuc 3. *suscitans suscitabis arcum tuum*. Quare in eadem perstat metaphora.

66. *Et Dominus Deus super eos videbitur; & exibit vt fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet.*] Hæc etiam accidisse in Machabæorum pugnis satis constat, tum ex victoriis, quæ à magnis hostium copiis, & bellico apparatu satis instructis ab exiguo numero, eóque inermi comparatæ sunt: tum quia victorias illas admirabiles semper antecedebat oratio, quæ diuinum auxilium rebus afflictis, ac pene desperatis aduocabat. Et est notatu dignum, cùm Iudas implorato, atque pacato numine bellum aggrediebatur, semper fuisse superiorem, & eximia decoratum gloria. Bis autem orationem præmisisse non legitur, & tunc ab hoste superatus est. Semel ab Antiocho Eupatore lib. 1. cap. 6. iterum ibidem c. 8. vbi mortuus fuit. Sed sunt non pauca diuini auxilij exempla, & testimonia, eáque admodùm illustria, vt liquet ex lib. 2. Machab. c. 2. vbi author dicit, *scripturum se de illuminationibus quæ de cœlo factæ sunt ad eos, qui pro Iudæis fortiter fecerunt; ita vt vniuersam regionem cùm pauci essent, vindicarent*. Et cap. 5. *In Ierusalem per 40. dies visi sunt per aëra equites discurrere, & armatæ cohortes, tel*[illegible] Et cap. 10. *Cù*[illegible] *vehemen*[illegible], *apparuerunt a*[illegible] *viri quinque in equis f*[illegible]*ri, duc*[illegible]*tum Iudæis*[illegible]*ntes; ex quibus duo Machabæum medium habentes armis suis circumseptum, incolumem conseruabãt; in aduersarios autem tela, & fulmina iaciebant: ex qu*[illegible]*, & cæcitate confusi, & repleti perturbatione cadebant.* Et cap. 11. *Cùmque pariter prompti animo procederent Hierosolymis apparuit præcedens eos eques in veste candida, armis aureis, hastam vibrans*, &c. *Ibant igitur prompti de cœlo habentes adiutorem, & miserantem super eos Dominum.* Et cap. 12. hostes ex Dei præsentia in fugam narrantur versi: & cap. 15. significatur adfuisse præsentia Dei. Quare dubitandum non est impleta fuisse in Machabæis, quæ hîc dicuntur à Zacharia.

Oratio Machabæos armauit, fecítque superiores in acie.

Machabæis assiduè Deus adfuit.

Si verò dicamus iacula Domini fuisse fulmina, & fulgura, & tubam esse tonitru, quibus hostes perterriti, atque strati sunt, dicemus quidem aliquid ex vsu Scripturæ, quæ hæc arma appellat Dei. Habac. 3. *In luce sagittarum tuarum ibunt*, id est, fugiét territi sagittis tuis igneis, & minacibus: & Sap. 5. *Ibunt directæ emissiones fulgurum, & quasi à bene curuato arcu nubium exterminabuntur.* Et Psalm. 28. tonitru dicitur esse vox Domini. *Vox Domini concutientis desertum*, &c. & in hunc sensum accepit Theodoretus. Et eius rei est aliquod vestigium in citatis locis, maximè 2. lib. Machab. c. 10. Id videtur probabilius, ídque priùs diximus. 67.

Habac. 3

Sap. 5.

Psal. 28.

Deus in tuba canet.] Quemadmodum tuba excitat milites, & signum edit ad ineundum prælium, & receptui canens à pugna reuocat; vnde hæc videtur prælia moderari; sic quia Deus Iudæorum castris quasi

Im

Imperator præerit, & ad eius imperium vel progredientur, vel reuocabuntur castra; ideò aptè à Propheta Deo accommodatur tuba.

Ventus pro celeritate *Et vadet in turbine Austri.*] Deest hîc nota similitudinis, id est, quasi veheretur in turbine, id est, velocissimè, ac rapidissimè ferretur in hostes. Est autem vsitatum in Scriptura, vt per *ventos* summa celeritas significetur. Psal. 103. *Qui ambulas super pennas ventorum*: & Nahum cap. 1. *Dominus in tempestate, & turbine viæ eius.* Meminit autem Austri potiùs quàm alterius venti, vel quia hic vehemens est, vt docet Arist. lib. 2. Meteor. cap. 5. vel quia hic, quoniam flat à Meridie, ad Aquilonem irrumpit. Cùm autem Babylonij ad Aquilonem pertineant, quibus præcipuè istæ iactantur minæ, ideo Deus egressurus dicitur in turbine Austri, id est, dimicaturus contra Babylonios.

Ps. 103.

Nah. c. 1.

Et deuorabunt eos.] Hebraismus est: nam verbum אכל *achal* non solùm *comedere* significat, sed etiam *consumere, vastare, & perdere.* Quare aliquid vorari à gladio, & flamma frequens in Scriptura. Hanc loquendi formam natam fuisse ex barbara hominum consuetudine qui fuerunt ante diluuium, qui & carnes comedebant hostium, & eorum bibebant sanguinem, verisimile diximus super caput 15. Act. vbi agitur de suffocato & sanguine. vbi hac de re multa.

68. *Et subiicient lapidibus fundæ.*] Incertum est an lapides fundæ futuri sint Iudæorum, vel hostium Iudaici nominis. Quidam hostium esse putant, vt Vatablus, & Montanus. Et si ita accipias, sensus erit duplex: alter, si *lapidibus* cum vulgato legas, subiiciet Dominus hostes lapidibus fundæ, quos ipsi eiaculabuntur; retorquebit enim in illorum caput. Alter, si *lapides* legas in quarto casu, quod sanè textus ipse Hebraicus videtur postulare, subiicient lapides duros hostium, ita vt nocere non possint. Siue funda pro fundibulariis ponitur: aut pro hostibus, quibus in acie familiaris est funda. Nam pro his funda videtur posse sumi; qua ratione equus, pro equite, hasta, pro hastato; & pila, pro Romanis, gessa, pro Gallis, acinacis, pro Persis vsurpatur. Fuisse autem Græcis familiarem fundam, satis constat ex historia profana. Quòd verò fundis vsi fuerint Græci, qui cum Machabæis bella gesserunt, traditur lib. 1. Mach. c. 5. & cap. 6. vbi dicuntur habuisse multa tormenta, machinas, & fundibula ad iaciendos lapides. Iuuat hanc sententiam, quia statim videtur alios lapides cum istis lapidibus conferre, quos futuros dicit esse gloriosos. Quare hæc sententia non omnino mihi displicet.

Sed tamen vt plerisque placet, 69.
& est magis ad textum vulgati, & LXX. dicendum est, lapides fundæ futuros esse Iudæos, quibus Dominus tanquam arcu ad sagittas, & funda ad torquendos lapides in hostiũ stragem vsus est: quorũ aliqui ita fuerũt fundæ periti, vt cum Cygistis, de quibus Aristoteles in mirabilibus, & cum Balearibus non solùm conferri, sed etiam longè anteponi potuerint. De viris enim Gabaa, quæ est in tribu Benjamin scribitur Iud. c. 20. *sic funda lapides ad certum iacientes, vt capillum quoque possent percutere, & nequaquam in alteram partem ictus lapidis deferretur.* Et 1. Paralip. c. 12. de quibusdam ex Benjamin, qui transfugerunt ad Dauid dicitur, *tendẽtes arcus, & vtraque manu fundis saxa iacientes.*

69. *Et bibentes inebriabuntur quasi à vino.*] Vt deuorandi suprà hostes dicuntur; sic illorum sanguis bibendus nunc dicitur, sumpta dicendi forma ab illa consuetudine de qua nuper. Quem sanguinem Iudæi victores ita auidè, atque sitienter bibent, sicut vinum.

70. *Et replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris.*] Declaratur quanta futura sit inimicorum cædes; quando non aliter Iudæi victores implēdi sunt hostium sanguine, quàm phialæ, quę victimarum sanguinem excipiunt: aut altaris cornua, quæ ex lege Leuit. c. 4. sanguine imbuuntur. Qua similitudine significat Deus futuram sibi gratam hostium cædem, non aliter atque victimarum sanguinem, quo madent altaria. Ita indicat Hieronymus. Porrò illud, *replebuntur vt phialæ*, postquā præcessit *inebriabuntur quasi à vino*, & auiditatem pugnandi, & in pugnando felicitatem significat. Nam quemadmodum qui vinum bibit, ita se impotenter interdum ingurgitat, vt quod haurire non potest, effundat immoderatè, & fœdè vestimenta, pauimentúmque riget, atque commaculet, vt de Bitia Virg. Æneid. 1.

——————ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.

Et de conuiuiis quorundam ebriorum dixit Cic. Philip. 2. *natabant pauimenta vino.* Sic hoc loco ebrietatis metaphora, & phialarum plenitudine, atque ararum aspersione significatur tantùm hostilis cruoris effundendum, vt non solùm expleat Iudæorum sitim, sed etiam longè superet.

71. *Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui.*] Vsitatum est in Scriptura vt *dies* sumatur pro tempore, id est, pro longiori spatio, in quo multi interdum anni continentur, sicut etiam de *hodie* nuper diximus. *Hodie* verò tempus illud indicat, quod modò notat hæc vox, *in die illa*. Iudæi saluandi dicuntur à Domino, sicut grex, quia, vt inquit Hieronymus, Machabæorum exercitus non armatus, neque instructus arte bellandi contra Macedones dimicaturus erat; sed venturus quasi grex paratus ad mortem; qui tamen auxiliante Deo superaturus erat hostilem potentiam. Hoc facilè intelligitur ex 1. lib. Machab. c. 3. vbi cum hostibus negotiatores venisse traduntur cum multo argento, vt captiuos emerent à victoribus. Imò lib. 2. c. 8. hostes ipsos cùm iam victoriam animo, atque spe deuorauissent, attulisse scribunt secum mercatores, quibus captos venderent Iudæos. Mihi modò alius succurrit sensus; an verò satis ad textum aptus, alij iudicabunt.

Dies pro tēpore.

Saluabit Dominus eo tempore, quod notat Zacharias, populum; ita vt nullus dominetur alienus, qui in regione illa ad diuinum cultum ex omnibus electa suæ constituat aut dominationis, aut religionis insignia. Notum est pro vario gentium dominatu, varia etiam excitari monumenta, & quasi symbola Imperij à rerum dominis, maximè in his locis, vbi aliquid præclarè gestum est. De externis non est cur diu morer: pro multis sufficiat nobis vnus locus Leuitic. 26. vbi non obscurè indicatur. *Non facietis vobis idolum, & sculptile: nec titulos erigetis, neque insignem lapidem ponetis in terra vestra, vt adoretis eum. Ego enim sum Dominus Deus vester.* De his, qui in historia sacra continentur, aliqua proferam exempla. Exci- 72.

Rerum gestarū monumenta excitata.

Leuit. 26.

citauit Saül lapidem, imò & fornicem. 1. Regum 15. vt extaret aliquod monumentum superati Amalec. Sed & viri magis religiosi, qui diuinorum beneficiorum memoriam conseruare apud posteros voluerunt, lapides erigebant, in quibus profecta in se à Deo beneficia testabãtur. Moyses Exod. c. 17. in memoriã datæ legis duodecim lapideos titulos erexit: & idem Exod. 24. totidem, quando iterum populus legem est amplexus. Iosue c. 8. iuxta præceptum Moysis Deut. 27. excitauit lapideos titulos, in quibus scripsit Deuteronomium, id est, legem: & cap. 24. alium erexit lapidem in testimonium datæ iterum fidei. Et cap. 4. duodecim lapides reliquit transmisso Iordane in tanti beneficij memoriam, quos ad tẽpus vsque Ioannis Baptistæ durasse docet Abulensis sup. cap. 4. Iosue quæst. 11. Vsq; adeò verò vult Deus suorum beneficiorum non perire memoriam, vt (si modò verum est quod tradit Abulensis in illud Genes. 18. [*erexit Iacob lapidem*] quæst. 3.) conseruarit adhuc tum in arena littoris maris Rubri, tum in ipsa aluei profunditate vestigia curruum, quibus Ægyptij duce, atque hortatore Pharaone in mare delati, atq; ibi demersi sunt.

Beneficiorũ monumenta.

Deus suorum beneficiorũ memoriã perire nõ vult.

73. Vt ergo ad institutum redeamus, saluabit Deus populum suum, relinquétque lapides in illis locis, vbi diuino auxilio partæ sunt victoriæ. In omnibus vtique sedib. terræ promissionis, quas ab externo possessore vindicabit. Inter hæc autem signa, & lapides, qui locum esse Deo consecratum ostẽdent, pascet Dominus populum suum tamquam gregem: sicut pastor inter nota pascua, saxóque terminali ab aliis distincta pecus agit. Hispanè, *Dentro de los cotos*. Et hoc plerũque certum in his, qui in re pecuaria potentes sunt, qui pascua habent propria, non cum aliis communia. Et ideo consequenter ad hæc subditur.

Quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius.] Vbi vulgatus *sancti*, Hebr. est. נזר *nezer*, quod *separationem*, *consecrationem*, & *coronam* significat; à quo vocati sunt Nazaræi, quasi separati, vel consecrati, aut etiam coronati. Quare lapides isti נזר appellari possunt, quia agros ab agris separant, vel illos consecratos esse Deo demonstrant; aut certè terram promissionis cingunt, & coronant, sicut flumina salicibus coronari dicuntur. A priori, & magis propria significatione dici possunt lapides separationis, & quasi terminales, qui regionem Domino consecratam ab aliorum finibus discriminant. Siue, qui regionem illam Domini esse illustri aliqua nota significant. Qui etiam sacri dici possunt, quia religionis ergo à viris piis excitati sunt. Et videntur lapides hi sacri, seu separationis esse illi in quibus Deut. 27. præcepit Deus vt lex scriberetur. Quod transmisso Iordane fecit Iosue cap. 8. Et hæc vidẽtur esse signa illa, à quibus Gentib. esse timendum dicitur Psalm. 64. *Turbabuntur Gentes, & timebunt qui habitant terminos, à signis tuis.* Est autem verisimile, lapides illos, qui excitati fuerãt ex diuino præcepto, in communi vastatione regionis illius, & Iudæorum discessu, ab hostibus, qui in illorum sedes successerant, fuisse sublatos: & ideo nunc dicuntur eleuandi.

74. Lapides erecti in terra promissionis.

Psal. 64.

Pro, *eleuabũtur*, Heb. est מתנוססות *mithnosesoth*, quod à נס *nes* deducitur, quod *vexillum* significat. Quare eleuandi lapides dicuntur qui vi- 75.

ctorias prædicent partas eius virtute, in cuius gloriam excitati sunt. In quibus notæ sint certæ, & quasi symbola tanti Imperatoris; nimirũ lex olim ab ipso lata. Vt ergo Deus excitatis olim titulis, ac lapidibus, quasi relictis suę potentię vestigiis, regionem illam singulari aliqua ratione suam possidebat: sic iisdem signis excitatis, quæ Assyrij, atque Chaldæi antea deiecerant, idem in suam iterum regionem rediisse videbatur. Constituerant sanè Assyrij sui Imperij, atque religionis signa in terra promissionis, quam execrandis inanium Deorum simulacris, & impia superstitione cõtaminarant, vt cõstat ex lib. 4. Reg. cap. 17. quibus suo sibi imperio publico monumento regionem illam consignarant; sed rursus Deus illis deiectis Gentium spurcitiis, suísq; signis vt antea restitutis, in suã possessionẽ postliminio reuertitur, possessionem, inquam, pinguem, & lætam, vbi posset gregem suum inter fines iam cognitos, & lapidibus quasi terminalibus distinctos pascere. Vnde subdit aptè ad superiorem explicationem.

76. *Quid enim bonum eius est, & quod pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*] Sensu allegorico, & præcipuè à Spiritu sancto intento nõ dubito quin hæc accipienda sint de Eucharistia; de qua postea plurib. in sensu mystico: nihilominùs hæc quoque esse historicè accipienda de terra promissionis, typicè tamen, & minùs præcipuè verisimile est. Et primùm obseruo illud (*eius*) non pertinere ad terram; quia affixum, id est, pronomen, est masculinum, nomen verò אדמה *Adamah*, pro quo noster *terra*, fœmininum est; sed ad Deum, siue ad gregem, nam quodlibet horum masculinum est. Ego ad populum refero. Sed certè quocumque modo sumas, sensus idem est, aut parum diuersus. Si ad verbum interpretêre verba Hebr. sic habent. *Quàm bonum eius est, & quàm pulchrũ eius?* id est, quantũ bonitatis, & pulchritudinis afferet populo frumentum, & vinum, quod largè fundet Chananæus ager? *Bonum* ad frumẽtum refero, quod electos, id est, iuuenes (nam בחורים *bachurim electos*, & *iuuenes* significat) robustos facit; *pulchrum* ad vinum, quod virgines florentes, & nitentes reddit.

Terrę promissionis fœcunditas.

Porrò cùm vox Hebr. בחורים *bachurim electos*, & *iuuenes* significet, hîc *iuuenes* interpretor, quia etiam ipsi electi sunt, vtpote strenui, atque robusti; sicut etiam interpretati sunt LXX. quia statim sequitur בתולות *bethuloth*, id est, *virgines*, quæ duæ voces in Scriptura sæpe coniunguntur. Pro, *germinans*, Heb. est ינובב *ienobeb* in *Piel*, quod significat *germinare*, aut *florere faciens virgines*. Hæc verò ideò vidẽtur à Propheta dicta, quia iis contraria longo exilio, atque seruitute confecti iuuenes ac puellæ pertulerãt. Quare Thren. 1. virgines dicuntur squallidæ; & cap. 5. iuuenes extremam ignominiam, atque ludibrium passi. Illæ ergo virgines, quæ quasi plãtę emortuæ aruisse videbantur, reuocatæ ad antiquum solum, quod lacte, & melle rigabatur, germinant iam, & ad priorem redeunt nitorem, dum in regione vbere, ac sua tutò, atque otiosè viuunt. 77.

Mysti

Mysticus sensus posterioris partis huius capitis.

78. PEracta iam totius capitis expli-
Sensus mysticus. catione commodè nunc, vt antea promiseram, ad extremam capitis partem reuertor; quam ad Ecclesiam præcipuè pertinere iam antè dixi, adumbratam tamen in eo successu, quem pro votis nacta est Iudæorum Respublica. Incipit autem hoc caput intueri Christum, & Euangelium ab illis verbis; *Exulta satis filia Sion.* Sed quia illa, & quæ sequuntur vsque ad *conuertimini ad munitionem*, explicata à me sunt de Christo, ideo illis in præsentia omissis, ab his mysticam explicationem aggrediar.

79. *Conuertimini ad munitionem vestrã*
Spes nostra Christus qui potens & benignus est. *vincti spei.*] Cùm proximè Messiæ Regis & potentiam ostenderet, cũ regnaturus esse dicitur à mari vsq; ad mare, & benignitatem, & mansuetudinem, cùm ascensurus esset super asinam, & pullum eius, quæ duo maximè attollere solent spem miserorum, quando cum potentia eius, qui nobis bene cupit, humanitas, atque benignitas coniuncta est; iubet bono esse animo eos, qui vincti sunt. Siue hi sint, qui in Abrahæ sinu spe longum desideriũ sustentant: siue qui Christi causâ vltrò se in vincula, atque tormenta dedũt. Aut certè vincti spei illi sunt, qui spei sua studia, cogitationésque, imò & se ipsos obligarunt. Nam bonorum spes nihil non tentat, nihil non audet. Hos ergo iubet conuertere se, cogitationésque suas ad munitioné, id est, ad Christum, qui vt mitis, & benignus volet, vt potens valebit labores suâ causâ susceptos compensare. Quæ enim ab eius complexu deterrebit potentia, cui tanta adiungitur humilitas, ac mãsuetudo? quem non alliciet, imò & trahet humanitas, quæ temperat, & mollit, si quid est seueritatis in potentia?

Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.] Magna sunt, quæ in suo Regno parauit Christus; sed quæ *hodie*, id est, in præsenti vita daturus est Euangelij filiis, duplicia sunt, id est, eximia. Quàm verò Deus liberaliter, quàm indulgenter amplectatur suos, quàm ornet copiosè, etiam dum pugnandi, atque lugendi tẽpus est, norunt experti fideles serui, quos Dominus inter lilia pascit, dũ aspiret dies, & inclinẽtur vmbræ, id est, interim dum adueniens aditum ad æternam requiẽ aperit. Sed nunc de Ecclesia interpretemur suo tẽpore excitanda per Christum, sicut modò reuocatis ab exilio Iudæis, excitato templo, & instauratis mœnib. fundata est Ierusalem, quæ Ecclesiæ imago quædam fuit. Dicit quidem Deus daturum se duplicia, id est, multo maiora Ecclesiæ tempore, quàm quæ contulit Iudæis redintegrata antiqua fortuna. Quæ quodam modo ad Iudęorum gloriam pertinebant; tum quia Christus ex eo genere natus, tum quia Apostoli, per quos infinitam propè multitudinem ad Ecclesiam adiunxit, ex eadem fuerunt familia. Et ideo apte subiungitur. 80.

Quoniam extendi mihi Iudam 81.
quasi arcum.] Optima Apostolorum descriptio, & eorum, quorũ Deus vtitur opera ad animarum conuersionem. Nam hi à Deo non secus atque ex arcu sagittæ emittuntur; sagittæ, inquam, potentis acutæ in corda inimicorum Regis, quæ videlicet inimica corda configant, ac *Apostoli, atque Apostolici viri describtio, qui Dei arma, & instrumẽta sunt.*

effi

efficiant, vt tandem esse iam inimica desinat. Et quidem si Deus eiusmodi sagittas priùs in pharetra sua abscondit, ac sua deinde iaculatur manu, non est cur de successu dubitandum sit. Sed proh dolor! ab illis qui non minùs arroganter, quã falsò Apostolorum sibi nomen assumunt, vibrantur non ignita iacula ab Euangelio sumpta, sed plumę futiles, ac leuissimæ stipulæ, quas vanitatis ventus circumfert potiùs inani volatu, quàm potẽter, & vtiliter adigit zelus in corda inimicorũ Regis. Habet sanè mundus vnde contra Dei populum promat sagittas, ignitáque spicula, quæ assiduè eiaculatur cum miserabili fidelium strage; qualia habuisse dicitur Antiochus Eupator 1. Machab. 6. *Qui conuertit castra ad locum sanctificationis, & statuit illic balistas, & machinas, & ignis iacula, & tormenta ad lapides iactandos, & spicula, & scorpios ad mittendas sagittas, & fundibula.* Sed qui intus à pertinaci obsidebantur hoste, fecerũt & ipsi machinas aduersùs machinas eorũ. Sic Christus in Ecclesia sua habet vnde spicula iaculetur ignea contra ignea dæmonis tormenta, quæ quotidie in locum sanctificationis, id est, in Ecclesiam contorquet. Hi verò sunt Apostoli, qui iuxta nominis sui notationem sagittæ dici possunt; sunt enim qui mittũtur, & Christus, qui Apostolus dicitur à Paulo ad Heb. 3. *Considerate Apostolum, & Pontificem confessionis nostræ Iesum*; idem sagitta vocatur. Isai. 49. *Posuit me sicut sagittam electam, in pharetra sua abscondit me.* Quem locum communiter de Christo intelligunt Patres. Et duo Apostoli Ioannes, & Iacobus ignea vidẽtur vocari iacula à Christo, cùm appellati sunt *Boanerges*, id est, filij tonitrui. Qui non videntur esse alij quàm fulmina, quæ cũ tonitru excussa, aut fulgura, quæ cœlo tonante emicant.

Et impleui Ephraim.] Satis notũ est Ephraim sumi pro decem tribubus, quæ duce Ieroboam defecerũt à templo, & pene ab auita Religione, erectis aureis vitulis, quos pro Deo colerent. Quia ex ea tribu fuit Ieroboam seditionis princeps, & illius incendij prima fax. Sed, vt suprà diximus, Ephraim pro Iuda sumitur, & eadem est sententia superioris clausulę, quæ dicit extendendum esse Iudam sicut arcum, & hui', quę implendũ dicit Ephraim. Sẽsus erit ergo, ex Ephraim & Iuda sumendum esse arcum, & sagittas, quibus vtatur in subigendis hostibus magnus bellator Christus. Et ideo subditur. 82.

Et suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, ô Græcia.] Græcia hoc loco pro Gentilium populo sumitur: & ita sæpe Iudæus à Græco distinguitur. Ad Rom. 1. *Iudæo primùm, & Græco.* & cap. 2. *Iudæi primùm, & Græci.* Ad Galat. 3. *non est Iudæus, neq; Græcus.* Quare Actorum cap. 6. quando dicitur factum esse murmur Græcorum aduersus Hebræos; & cap. 18. cùm Paulus suadebat Iudæis, & Græcis, existimo in Græcis intelligi etiam quotquot ex Gẽtibus vndecumque ad Iudæorum olim, & postea ad Christianorum Religionem accedebant. Meminit autem hîc præsertim Græcorum, quia ab hoc Zachariæ tempore quicquid grauioris molestiæ, atque certaminis fuit, à Græcis, id est, ab Alexandri successoribus erupit. Hos ego per filios Sion. i. Apostolos, Apostolicosque viros ad Ecclesiam adduxit Rex Messias, abiecta vana idolorum superstitione. 83. Gręci pro Gentilib. ad Rom. 1. Act. 6.

Et Domin' Deus super eos videbitur.] 84.

Ad

Dei patrocinium. Aderit sui Euangelij præconibus Deus, vt dux, qui præcedat, quíque illorum ministerio omnia debellet; qui hortetur, & quasi bellica tuba animos acuat, & inflammet; & turbinis in modum velox, quicquid impedimenti est ab aduersaria potestate, sternat: ac tãdem protegat in extremo rerum vitæque discrimine.

85. Felix Apostolorum successus. *Et deuorabunt eos.*] Persequitur eamdem metaphoram, qua ostendit filios Sion, vbi in subiugandam Euangelio externam gentem incubuerint, ita faciles habituros esse successus, & victorias, vt madentes redeant ex acie, & stillantes inimicorum sanguine; quem si non ad satietatem (quæ enim satietas esse potest sitienti animo diuinæ gloriæ, ac proximorũ salutis?) ad ebrietatem tamen bibẽt. Quo dicendi genere, & in suscipienda animorum cura studium, & alacritas, & in euentu mira felicitas ostenditur.

86. Verbũ Dei potens, & purũ ab eo; quod terrã sapit. *Subijcient eos lapidibus fundæ.*] Lapides hos Hieronymus esse putat verba Scripturæ, quibus vsi sunt Apostoli, aut qui Apostolicum ministerium amplexi sunt; & sanè accommodatè. Hi enim lapides mundi sunt, ac sine vlla scabritie, vt qui è torrentibus sumpti, aut è proxima torrentibus ripa, id est, verba, quæ vel ab ipsa Scriptura petuntur, vel certè ab ipsa Scriptura elaborata, & in Sanctorum sinu, id est, scriptis reposita sunt; qui optimè torrentis ripa vocari possunt. Vt enim Sancti secus decursus aquarum plantati dicuntur Psalm. 1. sic eorum scripta magni fluminis, id est, Scripturæ ripa vocari possunt. Quæ quicquid habent, aut fructus, aut decoris, totum à fluminis societate hauriunt. Hinc verus Dauid pro gloria Israël in nomine Domini progressus ad bellum aduersus magnæ molis Gigantem lapides sumpsit. 1. Reg. 17. *Et elegit sibi quinque limpidissimos lapides de torrente, & misit eos in peram pastoralem.* Eiusmodi lapides facilè excutiuntur à funda; at qui aliunde sumuntur, illigantur potiùs fundæ, quàm ab ea emittũtur. Quare Prou. 26. stulti homines dicuntur lapides habere illigatos fundæ. vbi enim vulgatus noster habet; *Sicut qui lapidem mittit in aceruum mercurij, ita qui tribuit insipiẽti honorẽ:* Chaldęus, & LXX. legunt. *Sicut qui ligat lapidem in funda.* Qui ergo cõcionatorium, id est, Apostolicũ munus aut oblatum suscepit, aut negatum arripuit, si stultus est, id est, se suáque quærit, non quæ Iesu Christi, accipit quidẽ lapides, illigatos tamen fundæ, non limpidos à torrente; sed scabros à sua vanitate, qui aut nullas habent, aut certè leuissimas emissiones. Super fideles sacri verbi nuncios, & pro re Christiana pugnatores strenuos, vt diximus nuper, Dominus Deus videbitur. Secus est cùm aliquis non tam diuinæ gloriæ, quàm suæ vanitati seruit. Psal. 63. *Accedet homo ad cor altũ, & exaltabitur Deus.* Exaltabitur longè Deus, & fugiet ab illis, qui cor altum, id est, spiritus insolentes assumpserint; qui altè de se cogitant, suísque viribus sperant aliquid se perfecturos. Et tunc reuera sagittæ paruulorum sunt plagæ eorum: neque enim tũc Dei lacertis ignea iacula, sed suis futiles stipulas iaculantur.

Prou. 26. Concionatori quid spectandum. Psal. 63.

87. Vir Apostolicus laboris appetens. Quidã putant, vt suprà notauimus, lapides illos non esse Iudęos, quib. Deus Gentium populos strauit; sed hostium potiùs arma, atque potentiam, quæ Deus Iudæorum manibus euertit. Quod textus Hebraicus indicat, vbi in nomine, pro quo noster reddidit *lapidibus*, nullã

adhibet notam ablatiui casus: neque in *subiicient*, & *deuorabunt* affixa sunt vlla; ita vt commodè dicas, *deuorabunt eos, & subiicient eos*, & si ad verbum vertas, potiùs dicendum sit, *deuorabunt, & subiicient lapides fundæ*. Si ita legas, & accipias hunc locum, pulcher est sensus, quo significatur Apostolorum, & Apostolici muneris sectatorum eam futuram esse virtutem, atque constantiam, vt non modò non terreantur, ac langueant propositis minis, & obiectis Tyrãnorum lapidibus; sed vltrò lapides ipsos appetant, deuoréntque tãquam aliquid ingratum palato. Quæ dicendi forma vsitata est Latinis, qui aliquid oculis, aut animis deuorari dicunt, quando auidè ab aliquo spectatur, vel summo studio appetitur. Certè hoc de viro Apostolico Stephano canit Ecclesia, *lapides torrẽtis illi dulces fuerunt*. Sed vt suprà etiam dixi, superior explicatio commodior est, magísque consentanea versioni vulgatæ, quę videtur alios habuisse codices Hebræos, magis sine dubio correctos, quales etiam habuêre LXX. qui etiam verterunt, *in lapidibus*.

88. Concionatorum triũphus, & corona. *Et replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris.*] Aptissima similitudine explicat, quinam futuri sint isti, qui Euangelij gratiâ certamen suscipiẽt, & quotidie ad fidem, seu vitam meliorem alienos, aut improbos adducent. Sunt enim vt altaria consecrata Deo, quæ victimarum quotidie recenti sanguine stillent. Nam vt in templo victimæ, sic in sacro Concionatore, & Christi causam fideliter obeunti animæ pristino instituto conuersæ Deo quotidie sacrificantur. Neque Deo minùs gratus bellator iste respersus illorum sanguine, qui sæculo mortui sunt, vt Deo viuant, quàm ara cum phialis plenis sanguine, aut altaris cornua ex instituto veteris legis imbuta victimarum cruore.

Et saluabit eos Dominus Deus eorum: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius.] Quemadmodum fideles serui fuerunt Apostoli, dum in vnius Dei gloriã intenti magnis se difficultatibus, atque molestiis implicuerunt, sic illos Deus & à periculis eripuit, & longè super terrã eleuauit, adduxítque in honorem illum quem pretiosi lapides habere solent in Regio diademate. Diximus suprà vbi noster vertit, *lapide sancti*, in Heb. esse נזר *nezer*, quod *separationem* significat, vel *coronam*. Quare commodus erit sensus indicatus, dignúsque & Apostolorum meritis, & Christi liberalitate, nẽpe, *quia lapides coronæ eleuabũtur*, vbi Hebræorum more nota similitudinis desideratur, id est, *eleuabuntur sicut lapides coronæ*. Neque mirum si qui coronæ dicuntur Dei Isai. 62. *& eris corona gloriæ in manu Domini*; iidem nunc dicantur lapides illigati coronæ. 89. Deus virum Apostolicum honorat.

Seu certè quia de ædificando templo, atque vrbe institutus est à Zacharia sermo, hîc in nobiliori longè fabrica Apostolos lapidibus comparat, qui in illo spirituali ædificio sublimem locum obtinebunt. Aut quia hîc de his omnibus, quibus ad hominum salutem vtitur Deus, sermo est, hi dicuntur futuri in loco excelso sublimes à terra, quos nihil terrena, atque humana morantur, qui nihil aut velint, aut cogitent nisi cœleste. 90.

Septuaginta pro *eleuabuntur*, legunt, *voluentur*. In quibus, vt ait Cyrillus, intelliguntur mystagogi, atque magistri, de quibus sic loquitur. *Volui autem illos appositissimè dicit, vt ad quiduis sanctorum agilitatem, celerita-* 91. Vir Apostolicus à terrenis expeditus.

leritatémque declaret. Lapides enim orbiculares, seu rotundi citra vllam difficultatem mobilissimi sunt, si quis eos impellere voluerit. Sic animus Sanctorum ad omnia Deo grata obeunda est versatilis. Vt verò ideo celeriter rotundus voluitur lapis, quia minima parte sui, id est, puncto terram attingit: sic etiã fideles hi Dei ministri, quia à terra id tantùm habent, quo niti ac sustentari possint. Quod omniũ nomine dixit illorum dux, & exemplar Paulus 2. ad Timoth. cap. 6. *habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus.*

Eucharistia cibus robustorum.

Quid enim bonum eius, & quid pulchrum eius nisi frumentum electorum, &c.] Rationẽ reddit perquàm optimam, cur hi eleuentur à terra, & velociter ad diuinum imperiũ moueantur: quia frumẽto pascuntur, quod robustos alit, & cœlestes spiritus: non languentes, & ad terrena segniter abiectos; & castum nitorem, qualis virgines decet futuras Christi sponsas. Hi verò omnino eleuati sunt super terram; in quo singularis quædam vis exprimitur Eucharistiæ, quæ vt cœlestis est cibus, ita ad cœlestia attollit hominũ animos, redditque si minùs Angelicos, at Angelicæ naturæ quàm simillimos. Quo munere hominibus nullum aut melius, aut pulchrius dari potuit. Illud (*eius*) populum refert, aut Deum, vt suprà obseruauimus: ille nihil maius, aut pulchrius accipere, hic melius, aut salubrius dare nihil potuit. Explicuit cap. 9.

ARGVMENTVM DECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRomiserat Deus in præsens tempus bona quàm plurima, & quàm maxima Iudæis, quæ ne vana suspicarentur, sicut vana fuerunt pseudoprophetarum; & idolorum promissa, vt præsens successus aliis postea futuris fidem faciat, iubet vt pluuiam petant serotinam, quæ agris maximè opportuna est. Et, vt verisimile est, tēpus tunc erat serotinæ pluuiæ. Deinde graue minatur supplicium pseudoprophetis, qui populū nugacib. oraculis in fraudem impulerunt. Ad extremum valdè amplificat ea ornamenta, quæ gentem Iudaicam à Dei benignitate manent, cuius filiis Dominus vtitur tamquam instrumentis bellicis, quibus latè hostium copias euertet, dilatabítque fines terræ promissionis, ad quos vndecunque gentium captiuos euocabit, superatis impedimentis quæ gentes apud quas degebant exules, opponent. Hæc ita historicè intelliguntur de Republica, statúque Iudæorum, vt multo luculentiùs typicè impleta fuerint in Ecclesia.

CAPVT X.

1 *PEtite à Domino pluuiam in tempore serotino; & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro.*

2 *Quo*

PARAPHRASIS.

1 PLurima vobis nuper promisi agrorū emolumenta, quæ ne vana futura esse suspicemini, agite iam, petite serotinam pluuiam, qua maximè indiget annus, vt segetes ad spicam, & maturitatem adducat: & dabit Dominus vobis nubem, & imbrem largum, ita vt pro pecorum pabulo etiam ager vestiatur, & abundet herba.

2 Hæc

2 Hæc Dei promiſſa longiſſimè abſunt ab illis, quibus ſimulacra, pſeudoprophetæ, aut arioli ante captiuitatem lactabant nimiùm credulum populum, dicentes nihil illi adfuturum eſſe mali, vel à cœli, vel ab hoſtis inclementia, ſeu iniuria, ſeu etiam qui captiuitatis tempore prædicabant, ſi ad patriam ſedem rediiſſet, omnia futura anguſta, & ærumnoſa. Idcirco illi abducti ſunt in exilium, & nunc plerique manent ſicut grex cui non eſt paſtor.

2 *Quoniam ſimulacra locuta ſunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & ſomniatores locuti ſunt fruſtra: & vanè conſolabantur; idcirco abducti ſunt quaſi grex: affligentur, quia non eſt eis paſtor.*

3 In hos ergo pſeudoprophetas, qui paſtores, & authores fuerunt tanti exilij, grauiter indignatus ſum. Neque adhuc ſatis in hircos, id eſt, populi Duces, qui audientes pſeudoprophetarum nugas, nimis obſequētem populum in eandem ſecum perniciem traxerunt; ſæuitum eſt. Iam autem Dominus de domo Iuda, & de grege ſuo ſatis pœnarum ſumpſit. Quo vtetur ad res prçclaras, ſicut in bello Dux equo glorioſè vehitur.

3 *Super paſtores iratus eſt furor meus, & ſuper hircos viſitabo: quia viſitauit Dominus exercituum gregem ſuum, domum Iuda, & poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ in bello.*

4 In hoc Iudaico populo, quem Dominus ad priſtinam dignitatem reducet, non ſolùm equus erit, quo glorioſè Deus & dimicet, & triumphet; ſed etiam angulus, id eſt, turris, ſeu armamentarium, & paxillus, vnde arma dependeant, & arcus, atque alia mi-

4 *Ex ipſo angulus, ex ipſo paxillus, ex ipſo arcus prælij, ex ipſo egredietur omnis exactor ſimul.*

litaria instrumenta, quibus instructi milites in aciem prodeant; & qui domitis hostibus imponant, atque exigant vectigalia.

5 *Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio: & bellabunt, quia Dominus cum eis: & confundentur ascensores equorum.*

5 Hi verò Gigantum in morem præsenti Dei auxilio muniti sic bellabunt strenuè contra ascensores equorum, vt illorum gloriam deprimant, conculcéntque non secus atque platearum lutum.

6 *Et confortabo domum Iuda, & domum Iosep saluabo: & conuertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerunt quando non proieceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos.*
7 Et erūt quasi fortes Ephraim, & lætabitur cor eorum, quasi à vino: & filij eorum videbunt, & lætabuntur, & exultabit cor eorum in Domino.

6 Et confortabo domum Iuda insuper, & domum Ioseph, id est, Israël, & eorum vicem miseratus vtrosque ad antiquam felicitatem restituam. Ego enim Dominus eorum Deus annuam tandem illorum precibus.
7 Et erunt Ephraimitæ quasi Gigantes, quorum animi sic à lætitia gestiunt, quasi qui à vino exhilarantur. Quæ cùm eorum filij, ac posteri videbunt, exultabunt solido, ac vero gaudio, quale immitti solet à Deo.

8 *Sibilabo eis, & congregabo illos, quia redemi eos: & multiplicabo eos sicut antè fuerant multiplicati.*
9 Et seminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei: & viuent cum filiis suis, & reuertentur.

8 Sicut pastor dispersum gregem sibilo; sic ego populum meum latè dispersum, meo beneficio liberum congregabo; adducámque ad illam multitudinem à qua confecti cladibus, atque ærumnis exciderant.
9 Et in promissam sibi terram reuersi, & per eam longè, latéque sicut olim disseminati, viuent læti cum filiis

10 *Et*

filiis meæ clementiæ, atque humanitatis memores: cui acceptum referent, quòd viuant, & quòd florentes sint.

10 Euocabo igitur eos de terra Ægypti, & de Assyriorum terminis ad Libanum, & Galaad. Et cùm tam latè pateant definita spatia, tamen pro redeuntium numero sic erunt exigua, vt vbi habitent, satis loci futurum non sit.

11 Neque minùs officiosus ero in populum, quem nunc ex Ægypto, atque Assyriis euocabo, quàm in eundem fui, cùm demerso Pharaone ex Ægypto quondam eduxi, aut in terram promissam sicco alueo traieci. Nam si occurrat impedimentum, quale olim in maris Rubri traiectu, aut cùm se Iordanis tumentibus fluctibus opposuit, percutiam rursus virga fluctus, & rursus maris, & fluminis profunda siccabuntur, & sublatis impedimentis, quæ Ægyptius, Assyriúsque remigrantibus obiicient, humiliabitur illorum potestas, & gloria.

12 Confortabit itaque Dominus populum suum, qui in nomine Domini felici procedet incessu.

10 *Et reducam eos de terra Ægypti, & de Assyriis congregabo eos: & ad terram Galaad, & Libani adducam eos: & non inuenietur eis locus.*

11 *Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Ægypti recedet.*

12 *Confortabo eos in Domino, & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.*

IN

COMMENTARII IN CAP. X. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Hoc caput de Iudæorum Republica historicè, de Ecclesia mysticè intelligitur.

PEtite à Domino pluuiam in tempore.] Totum hóc caput quidã referunt ad tempus Ecclesiæ, sicut & alia quædam, quæ antecesserunt: & quidem dubitanter, & timidè, vt Hieronymus, Dionysius, & plures è recentioribus. Alij de Republica Hebræorum, vt Theodoretus, Hugo, Paulus de Palacios. Mihi idem videtur esse dicendum quod de superiori capite, nempe historicè accipiendum de statu Iudæorum, typicè verò de Ecclesia. Quare quæ hîc dicuntur, coniungenda sunt cum antecedenti capite iuxta priorem explicationem, vbi vberibus pascuis pascendus dicitur grex; & terra futura ferax frumenti, quod vires augeat iuuenibus, id est, electis, & decorem virginibus afferat. Obseruandum est autem, quod suprà vidimus c.8. in illud, *merces hominum non erat*, famem contigisse, & feracis glebæ miserrimam maciẽ ante hoc tempus, postquam reuocati ab exilio Iudæi Hierosolymitanum agrum colere cœperunt. Iubet ergo Propheta Iudæis, vt bono sint animo: & audacter à Domino iam placato pluuiam petant: rationémque reddit, cur priùs ager sedulæ ac longæ cultorum operæ tam parcè responderit. Hæc autem referenda sunt ad illud capitis præcedentis. *Hodie quoque annuncians duplicia reddam.* Quasi dicat Deus: experimini an vera sint, quæ vobis me largiturum esse polliceor. Petite pluuiam, & nisi vestris votis annuero, &c.

In tempore serotino.] Duo imbres sæpe occurrunt in Scriptura, temporaneus, & serotinus. Temporaneus, qui à Ioële cap. 1. dicitur matutinus, est qui sub mensem Septembrem, atque Octobrem plerumque cõtingit, quia hoc tempus maximè aptum est sementi faciendæ. Alter serotinus, qui frugibus incrementum & maturitatem affert; qui plurimùm in Aprilem, aut Maium incurrit. A Maio verò, in quo partem Aprilis comprehendo propter Lunarem rationem, quæ Hebræorum menses moderatur, vsque ad Octobrem, in quo similiter propter eandẽ rationẽ pars Septẽbris intelligitur, aiunt qui regiones illas incoluerunt, non pluere. Certè Hieronymus in illud Amos 4. *Ego quoque prohibui à vobis imbrem, cùm adhuc tres menses superessent vsque ad messem.* vbi planè agitur de hoc imbre serotino, ait se nunquam in Iudæa mense Iunio, ac Iulio pluuiam vidisse. Imò Samuëlis tempore. 1. Reg. 12. tanquam prodigium quoddam fuisse traditur tempore æstatis, ac messis motas esse pluuias. Videntur autem hæc à Zacharia dicta sub tempus vernum, quando maximè serotinus imber expetitur, qui si absit, sitiente terra, peribit omnis agricolarum spes. Quare Iob capite 29. vt significaret vehemens studium, & desiderium ardens, hac similitudine vsus est. Ex-

2. Imber tẽporaneus, & serotinus quis.

In Palæstina à Maio ad Octobrem pluuia nõ est.

Amos 4.

Iob. 29.

Expectabant me sicut pluuiam, & os suum aperiebant, quasi ad imbrem serotinum.

3. Qui hæc cum Hieronymo de Ecclesia accipiunt, Christum esse putant serotinam pluuiã, quæ fruges ad spicam, & granum adducit; & quidem aptissimè; nam antiqua lex tanquam temporaneus imber stipulam produxit, & herbescentem segetem, quæ fructum non tã habet, quàm promittit in vagina sua, aut in herba latentem. Quare Prophetæ, qui iampridem temporaneum imbrem acceperant in lege, id est, prima semina, serotinum, id est, fructum expectabant, nempe Christum, cùm clamabant; *Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum; aperiatur terra, & germinet Saluatorem.* Isai. 45.

Christus pluuia serotina cur.

4. *Et Dominus faciet niues, & pluuias imbris dabit eis.*] Pro, *niues*, Hebraicè est חזיזים *Chazizim*, quod alij *nubes*, alij *procellas*, LXX. φαντασίας, id est, *apparitiones*, vertunt. Sunt autem apparitiones illæ, seu phantasiæ, coruscationes aut fulgetræ, quæ emicant è nubibus, quæ fere esse non solent sine pluuia, & cum his plerumque contingit imber serotinus. Hieronymus eamdem vocem variis locis variè reddit, Iob. capite 28. *procellam* vertit. *Quando ponebant pluuiis legem, & viam procellis sonantibus.* & *tonitruum* Iob. 38. *& viam sonantis tonitrui.* Quem locum reddit Chaldæus; *& viam nubibus, quæ deiiciant aquam cum tonitruis.* Et fortasse *nubes* hîc Hieronymus, sed leui literarum permutatione pro *nubibus*, *niues* irrepserunt. Certè Sanctes Pagninus in Lexico, & authores Lexici Complutensis, hoc loco putant *nubes* reddidisse Hieronymum. Neque sanè vernum tempus, & cœlum iam clementius, & intepescens satis est niuibus opportunum. Quòd si *niues* vertit Hieronymus, vt est in pluribus codicibus, atque etiam in Sixtiano, ideo videtur fuisse, quia niues quodammodo nubes sunt, quia tandem sicut nubes in aquam soluuntur.

5. *Et pluuias imbris.*] Ex hoc etiam fit verisimile חזיזים esse nubes: nam duo nubium genera hîc videntur constitui. Alterum procellosum, quod copiosæ pluuiæ prognosticum esse solet; & hoc positum est priori loco: alterum mitius, à quo benignior stillat imber, de quo posteriùs. Hæc autem duo nomina eiusdem propè significationis in Scriptura sæpè coniunguntur, *pluuia* & *imber*. Quod autem quidam putant *pluuiæ* nomen, Hebraicè מטר *matar*, esse vniuersale magis quàm *imbris*, Hebraicè גשם *ghesem*, quia pluuia non solùm aquam, sed etiam niuem, aut grandinem mittit; contrahi verò per imbrem, quod statim subiicitur; non videtur verum: nam Iob. capite trigesimoseptimo bis ponitur גשם *ghesem* antè מטר *matar*, id est, imber ante pluuiam: quare imber eodem modo contrahendus videbatur. Dicendum ergo est geminata nomina, siue eadem sint, siue coniugata, aut certè diuersa, eiusdem tamen significationis, habere semper auxesim quandam iuxta suam naturam; vt in 1. Cantic. pluribus diximus ad illud, *Osculetur me osculo oris sui.* Siue nomina sint in diuersis casibus, vt, v. g. *Cantica Canticorum*; *Rex Regum*: siue in co-

Nomina synonyma coniuncta epitasim habent.

dem, vt, *homo homo*, *putei putei*, *dies dies*. i. multi homines, multi putei, multi dies, vel, singuli homines, vel putei, vel dies. Eodem modo si nomina sint synonyma, coniuncta singularem quandam habent epitasim. Exempla sunt plurima. Genes. 2. Adam formatus dicitur *de limo terræ*, id est, de limo purissimo. Et Psalm. 39. vbi vulgatus habet, *de luto fæcis*; Hebr. est *de luto cœni*, id est, copioso. Quo sensu in titulis Psalmorum sæpe ponitur *Canticum psalmi*, & *Psalmus cantici*, quo, vt bene Genebrardus in titulo Psalm. 107. præstantia talis Psalmi significatur. Quæ dicendi forma visitata est apud Latinos, qui dicũt cum eadem auxesi, *purum putum*; *sartum tectum*: & apud Hispanos, qui in re commendanda vocem geminant, dum dicunt, *lindo alindado*; *dinero adinerado*, *dia adiado*. Ad hunc ego modum, hîc *pluuia imbris*; & Iob. 37. *imber pluuiæ*, copiosum imbrem designat.

Gen. 2.

Psal. 39.

6. *Et dabit eis singulis herbam in agris.*] Id est, singulis eorum faciet, vt non ipsi solùm fruges habeant, & maturas, & plenas; sed etiam vt agri ad speciem pulchri, & ad pecorum pascua vberes, & opportuni sint. Pro, *eis singulis*, Hebr. est *viro*, Hebræorum more, qui *virum* pro *quolibet* vsurpant.

7. *Quoniam simulacra locuta sunt inutile.*] Confert nunc verissima Dei oracula cum falsissimis augurum, pseudoprophetarum, & simulacrorum nugis, neque illa futura dicit esse vana, sicut illæ fuerunt vanissimæ. Agit autem, vt ego existimo, Propheta hîc non solùm de vaticiniis, quæ Iudæi acceperunt ante captiuitatem à diuinis, & pseudoprophetis, qui ipsis omnia promittebant secunda, neque quicquam timendum esse à Chaldæorum Rege, in cuius postea seruitutem adacti sunt, sed etiam de aliis, quæ aut in exilio Babylonico, aut etiam in patria soluta iam captiuitate acceperunt à maleficis. Et quidem ante captiuitatem fuisse Prophetas falsos, qui populum nimiùm credulum decepêre, satis docet Ieremias capite 27. *Nolite*, inquit, *audire Prophetas vestros, & diuinos, & somniatores, & augures, & maleficos, qui dicunt vobis; non seruietis Regi Babylonis, quia mendacium prophetant vobis, vt longè vos faciant de terra vestra, & eiiciant vos, & pereatis.* & Threnorum 2. *Prophetæ tui viderunt tibi falsa, & stulta.*

Quòd verò in captiuitate apud Babylonios simulacra Iudæi, atque ariolos consuluerint, satis est verisimile: nam si cùm adhuc essent in Ierusalem, vbi templum erat, Sacerdotes, & Prophetæ, oracula tamen petebant à maleficis; quid ipsos fecisse putandum est inter Gentes omni superstitionis genere contaminatas? Et indicat satis apertè Ieremias cap. 29. in epistola, quam misit ad captiuos, qui erant in Babylone. *Non vos* (inquit) *seducant Prophetæ vestri, qui sunt in medio vestri, & diuini vestri, & ne attendatis ad somnia vestra, quæ vos somniatis, &c. quia hæc dicit Dominus, cùm cœperint impleri in Babylone 70. anni, visitabo vos.* Neque hoc mirum, cùm etiam Deos alienos in captiuitate coluerint: sic enim de illis Ieremias cap. 16. *Eiiciam vos de terra hac in terram, quam ignoratis vos, & patres vestri; & seruietis ibi diis alienis.* Ex quo constat falsos illos Prophetas ademisse

8. In Babylonia Iudæi simulacra, & augures consuluerunt.

capti

captiuo populo ſpem reditus in patriam. Atque adeò veriſimile etiam eſt dæmonem per ſuos maleficos voluiſſe perſuadere, atque etiã obtinuiſſe apud multos, nihil captiuis in patriam reuerſis futurum eſſe ex votis, nihil pacatum, nihil niſi ærumnoſum, & anguſtũ. Cùm verò iam reuerſi experiẽtià cognouiſſent, quanta à vicinis quotidie occurrerent impedimenta, & poſtremis hiſce temporibus ſterilis ager exiguos, atque infelices prouẽtus redderet, quaſi vera eſſent quæ in Babylonia audierant vaticinia; & maleficos in patria iterum conſulebãt, qui illis aduerſa omnia

Multi ex Iudæis Babylonem reuerſi: & in his Zorobabel.

minabantur, & de repetenda Babylone rurſus deliberabant. Quòd niſi nos fallunt Hebręorum Annales, multi qui ab exilio redierant, eòdem remigrarunt: nam & ipſum Ducem Zorobabel abſoluto iam templo rediiſſe Babylonem tradũt in Seder Holam Zuta, in decuria 6. & ibi mortuum. Quis autem credat tantum virum ſolum eſſe reuerſum?

9. De vtrorumque ergo vaticiniis agit Propheta, & de his, qui obiecta falſa ſecuritatis ſpecie populum nimiùm credulum in exilium egêre; & de illis, qui eumdem populũ patriam reuiſere, & inſtaurare cogitantem, propoſito metu retinere moliebantur. Aut etiam fortaſſe de illis poſtremis, qui animos debilitabant, & ſtudium eorum, qui iam erant in Ieruſalem, & in opere faciendo ſegnes reddebant. Nam ad eorũ animos confirmãdos, omniũ illorum Prophetarum fidem infirmatã oportuit. Sed pręcipuè de primis ſermo eſt, quorũ vaticiniis, quæ proſpera omnia pollicebantur, alia opponit vaticinia longè diuerſa, quæ erunt omnino quàm veriſſima, quemadmodum illa alia omnino quàm falſiſſima fuerunt. Quos dicit dediſſe pœnas in exilio pſeudomantiæ, quia non aliis tantùm malum: ſed etiam ſibi ipſis exitium attulerunt. Et ideo ſtatim ſubditur; *idcirco abducti ſunt ſicut grex.*

Pro *ſimulacris*, Heb. eſt *Teraphim*: 10.
de cuius ſignificatione multi multa dicunt. Hebræi *Teraphim* imagines eſſe putant, in quib. futura cognoſcuntur diabolo per eas reſpõſa reddente. Alij etiam ex Hebræis putant caput eſſe primogeniti dæmoni conſecrati, & ne putreſcat, arte conditi, in cuius ore lamina quædam erat, & in ea inſculptum Idoli nomen, quod per os pueri reddebat oracula. Ita Doctores Hebræi, vt refert Lyra in cap. 17. Iud. qui videtur illorum ſententiam nõ reſpuere. Alij inſtrumentum quoddam aſtronomicum credunt ad inueſtigandum per aſtra futuros rerum euentus. Ita R. Dauid, & Abenezra, & Montanus hîc. Sed iſtud de pueri capite, aut de aſtrologico inſtrumento videtur omnino falſum. De capite quidẽ, quia *Teraphim* fabricata dicun[illegible]; at illud non fabricatu[illegible]ntis conditur. Item qu[illegible]uæ furata eſt Rachel, [illegible]*raphim* dicuntur. At qu[illegible] illa fuiſſe multorum primogenitorum capita, & non potiùs imagines aureas, aut argenteas? Et hæc eadem probant nõ eſſe aſtronomicum inſtrumentum, Cylindrum putà, aut Aſtrolabium, quia iſta idola non ſunt. Sed neque exiſtimo *Teraphim* eſſe imagines illas ſatis familiares Gentilibus, ex cera plerumque, & ex alia nonnunquam materia fictas, quas

Teraphim quid.

Dæmon subit, & in illis loquitur: sed patere credo latiùs nomen *Teraphim*, & sumi etiam pro quocumque signo, atque statua, aut simulacro, vt hîc Hieronymus vertit. Certè statua, qua supposita pro Dauid Michol paternos satellites elusit, *Teraphim* dicitur 1. Reg. 19. At quis credat in domo Dauid imaginem fuisse, per quam consuleretur Dæmon; aut filiam Regis ausuram apud se retinere, quod pater tanto studio è Regno depulerat, sublatis pythonibus, ariolis, & diuinis? Sanè omnes pene Interpretes *imagines* vertunt, & Aquila μορφώματα. Vide plura de *Teraphim* apud Lyram in cap. 31. Genes. & in cap. 17. Iudic. & ibi Abulensem; & Riberam in cap 3. Oseæ num. 20.

11. Quidā (ab) exilio reuocati, alij ibidem relicti.

Idcirco abducti sunt sicut grex: affligentur, quia non est eis pastor.] Duo hîc hominum genera videntur cõstitui ex his qui captiui ducti fuerunt; alterum eorum, qui sine vlla sua culpa, saltem qui neque consuluerunt simulacra, neque illorum responsis obsequti sunt. Quorum è numero fuisse plurimos, maximè ante Sedechiam, cõstat ex capite 26. Ieremiæ: vbi Principes Iuda, & omnis po[illegible] obstitisse dicuntur Sacer[illegible] Prophetis, nempe falsis [illegible] vastitatem prædicent[illegible] & templi, mortem molieba[illegible]ertè longè aberat ab eo consilio Daniel cum sociis, qui primo Chaldæorum aduentu, & Ezechiel, qui postea secundo captus est. Cùm verò Sedechias Ieremiam Prophetam vrbis, ac templi ruinam denunciantem non audiisset; sed Prophetas falsos qui verbis lactabant adulatoriis, & alij ferme omnes impij Regis vesaniam imitati eodem simul errore in idem quoque exitium traherentur; hi quidem, qui capti vltimò, quia iisdem se cum scelerato Rege consiliis implicuerunt, ab exilio reuersi non sunt, vt diximus suprà capite septimo ad illud, *sic clamabunt, & non exaudiam.* Neque qui cum Iohanan reclamante Ieremia profecti sunt in Ægyptum, nisi admodùm pauci: at illi forsan qui non tam vltrò, quàm coacti, sicut Ieremias ipse, eò compulsi sunt. Ex aliis verò qui communi errore vel calamitate potiùs, quàm suo scelere lapsi fuerunt (licèt multi aut regionis bonitate capti, aut quia ibi agros, aut alia bona comparassent, redire noluerint) plurimi Dei beneficio patriæ restituti sunt. Ait ergo Deus eos, qui idolorum responsis, & pseudoprophetarum vocibus obsequuti sunt, dedisse pœnas in exilium abductos, daturósque adhuc, quia pastorem non habebunt, qui in antiqua septa, id est, auitam possessionem reducat, se videlicet, qui illos inter alienos desidere patietur. Et hoc multo magis explicat, quod statim subditur.

Super pastores iratus est furor meus: & super hircos visitabo.] *Visitare* hîc *punire* significat. Verisimile valdè mihi est hircos hoc loco eosdem esse, qui priùs pastores vocati sunt, & in quos diuinæ huius comminationis fulmen intentum est. Nam pro, *hircis*, Hebr. est עתודים *Attudim*, qui non sunt quicumque hirci, sed qui gregi præeunt, vt constat Ierem. cap. 50. n. 8. Vnde per metaphoram Principes, ac potentes eo nomine vocantur: nam Isai. cap. 10. numero 13. vbi vulgatus *Principes*, & cap. 14. numero 9. vbi idem *Gigan*

12. In hircis Duces, & Principes intelligũtur.

Gigantes, Hebr. est עתורים: seu certè pastores vocantur falsi Prophetæ, quorum suasu id tentauit infortunatus grex, quod illi exitio fuit; hirci verò Principes, & Duces, qui pseudoprophetarum consulta, ac somnia executi sunt. Neque translatio dura: nam quemadmodum pastor gregem in aliquem locum destinat; dux autem gregis hircus eò deducitur: sic Prophetæ falsi quasi pastores ad Babyloniam, tanquam ad macellum destinarunt Iudæos, & illorum consiliis obsequuti Principes, eò deduxerunt. Puniet ergo Deus pastores, id est, Prophetas falsos, & Principes, quorum alij vel imperio, vel suasu verorum Prophetarum monita abiecerunt. In pastores autem vehementiùs inflammabitur diuinus furor, quia illi turbam ignobilem, & facilè obsequentem Principum studiis in cõmunem secum stragem rapuerunt. Dicuntur autem Principes illi perquàm aptè *hirci*, quia hi inquieti sunt, & lasciui, & in prærupta audaces & præcipites; quique ita gregibus imperant, vt eò trahant, quò ipsis ire collibuerit.

13. *Visito quid.* *Quia visitauit Dominus exercituum gregem suum, domum Iuda.*] De aliis, qui simulacrorum, & pseudoprophetarum voces audierunt, locutus est Deus, quasi de alieno grege, cui pastor non est; de domo verò Iuda, id est, de illis, qui dici Iudæi verè possunt, quia Deum confitentur, neque honorem deferunt mutis simulacris, tanquam de suo sibi grege loquitur. Porrò *visitare*, & fauorem significat, & quidquid à beneuolentia nascitur. Qua ratione Deus dicitur *visitasse populum suum Oriens ex alto*. Lucæ 2. & supplicium, aut id quod ex odio, aut offensione prouenit. Qua ratione Deus dicitur *visitare super peccata*. Si *visitauit* hîc in priori significatione sumas, sensus erit satis rerum naturæ accommodatus. Quia Deus fauere voluit populo suo, ideo Principes malos, & pastores, seu impostores sustulit, aut in exilio reliquit. Sicut cùm populo iratus est, Principes stultos, & pastores fatuos esse permittit. Isai. c. 3. *Et dabo pueros Principes eorũ: & effœminati dominabuntur eis*. Sed puto in priori significatione hîc potiùs esse sumendum; quia non videtur in eadẽ pene clausula fieri debuisse tantam in significatione verbi mutationẽ. Quare hîc & *visito* pœnam significat; & est sententia facilis. Pastores, & hirci nondum dederunt pœnarum satis; adhuc multùm superest quod subeant. Et ideo dicit; *visitabo*: alij verò perfuncti sunt supplicio suis decreto meritis, neque iam amplius puniendi, & ideo dicit, non *visitabo*, sicut de prioribus; sed *visitaui*.

14. *Quia aliquando reũdat.* Sed quo magis sit expedita hæc explicatio, obserua tam apud Hebræos כי *chi*, quàm apud vulgatum *quia*, quod idem valet, redundare non rarò. Genes. 45. vbi noster; *Et ipse dominatur in omni terra Ægypti*, [...] icè est, *& quia ipse domin*[...] Psal. 17. quater particula [...]. & *quoniam* Latinè, expletiua & otiosa ponitur versu 31. 32. 33. 35. & Oseæ c. 10. bis versu 3. *Quia luxit super eos populus*. & versu 5. *quia nunc dicent; non est Rex nobis*. Sic hoc loco (*quia*) non reddit rationem; sed narrationem continuat, hoc sensu. *Visitabo super pastores*, &c. *etiam visitaui super gregem meum*.

15. *Et posuit eos, quasi equum gloriæ suæ.*] Non solùm Deus li-

Optimum symbolū viri apostolici. berauit populum suum, sed etiam ornauit, ac voluit, vt sibi quoque esset ornamento. Hoc loco præteritum, *posuit*, pro futuro *ponet*, adhibitum esse credo, quod satis in Scriptura frequens. Equus gloriæ est equus gloriosus, pulcher, & egregiè instructus. Fortasse equi gloriæ, quib. populum suum comparat Deus, Angeli sunt, in quibus sedere, aut equitare dicitur Deus Psal. 17. Cætera quæ sequuntur, eò spectant, vt per populum priùs abiectum, & squallidū significet eximias se victorias reportaturū. Quæ optimè adumbrant, quæ postea Christus in Ecclesia per Apostolos operatus est; quę accommodare ingenioso Concionatori non est difficile. Quare ea de re paucis. Concionator verò & vir Apostolicus, qualis nostro sæculo fuit è Societate Iesu B. Franciscus Xauier, equo simillimus esse debet, qui Christum velociter, & cum dignitate per omnes mundi plagas & bellantem, & triumphantem circumferat: neq; labore, & cursu languescat, & deficiat, neque ascensu arduo, aut obiecto periculo terreatur; sed talem se præstet omnino, qualis à Iob describitur cap. 39. *Exultat audacter, in occursum pe*[illegible]*s, & contemnit pauorem, nec* [illegible]*o.* Alij sunt, atque vtinam [illegible] numero, qui tanquam viles aselli traducunt potiùs per ludibria, quàm portant gloriosè Christum; dum & ipsi moribus sunt impuris, & in præstando munere segnes, & tardi, & inani, atque nugaci eloquentia Euangelij sanctitatem inuoluunt.

16. Angulus quid. *Ex ipso angulus, & ex ipso paxillus.*] *Angulum* pro Regibus, & Ducibus sumi satis notum est à turribus, quæ in murorum angulis excitari solent ad vrbis defensionem. Quo sensu sumūtur Sophoniæ cap. 1. *Dies tubæ, & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos.* Hinc metaphoricè dicuntur Principes, sicut à Latinis non adeò dissimili metaphora *proceres*. Iud. 20. *Omnes anguli populorū cōuenerūt.* & 1. Reg. 14. *Applicate huc vniuersos angulos populi.* Hieronymus in illud Isai. 19. *deceperunt Ægyptum angulum populorum*; ab angulo domus metaphoram deducit. *Idioma, inquit, est Scripturæ, vt angulum pro Regno ponat, eo quòd populos contineat, & quasi in tota domo fortissimum sit.* Soph. 1. 1. Reg. 14.

Ex ipso paxillus.] Hebr. יתר *iather*, quod *clauum*, seu *paxillum* valet, ex quo aliquod dependet vas. Figuratè paxilli dicuntur hi, ex quibus aliorum spes, ac fortunæ pendent. Quidam per *angulum* Regiam potestatem, per *paxillum* Sacerdotalem intelligunt. Et quidem Eliacim, qui futurus erat Sacerdos, paxillus vocatur Isai. 22. *Et figam illum paxillū in loco fideli, &c. & suspendent super eum omnes gloriam domus patris eius, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vase craterarum, vsque ad omne vas musicorum.* Pro *paxillo* LXX. vertunt *Principem*, qui si fideli, id est, stabili loco fixus sit, tam infirmorum, quàm potentiorum commoda sustentat. 17.

Ex ipso arcus prælij.] *Arcus* hîc per synecdochem pro quolibet armorum genere sumitur, quæ ex paxillo, seu clauo, de quo nuper, suspenduntur.

Hæc de angulo, & paxillo, per quos Regia, ac Pontificia dignitas adumbrantur, optimè conueniunt in Christum, qui Rex fuit, & Pontifex ex tribu Iuda, ex quo spes nostra ac fortitudo pendent. Sed credo historicè ab illis verbis, *posuit eos quasi equum gloriæ suæ*, ad hunc vsque locum 18. Christus angulus, & paxillus Rex, & Pontifex.

locum significari in populo Iudaico futuros strenuos Duces, per quos Deus illustres consequatur victorias; qui in equis exprimuntur, quos in re bellica constat magno esse vsui: & in eodem futurum esse armamentarium, ex quo duces illi in aciem armati prodeant. Armamentarium verò optimè describitur per angulum, & paxillum: nam angulus, vt suprà vidimus ex Hieronymo, locus est fortissimus; quod ad armamentariũ necessarium est: & deinde, vt paxilli sint, seu claui, ex quibus arma dependeant. Ad extremum, vt ibi sint arma, quibus milites cõtra vim hostilem se communiant. Hæc verò per arcum significantur. Talis erat turris illa Dauidica, de qua Cant.4. *Mille clypei pendent ex ea, & omnis armatura fortium.* Hæc verò optimè historicè conueniũt in populum Iudaicum: allegoricè verò multo meliùs in Christum, & Ecclesiam. Quare vbi iam de bellico apparatu actum est, statim de militibus, qui inde egrediuntur armati, inducitur sermo.

19. *Ex ipso egredietur omnis exactor simul.*] A populo Iudaico priùs alienæ gentes vectigalia exigebant, ad futurum tamen tempus dicit Domin⁹ fore vt Gentes illæ domitæ Iudęorũ armis, ipsis conuersa fortuna vectigalia pendant. Porrò hîc *exactor* pro victore ponitur: nam id obtinet victor, vt victis imponat, & suo tempore exigat vectigalia. Pro *exactore*, Heb. est נוגש *noghes*, quod *exactorem* significat, & *arctatorem*, quæ duo potentem hominem, & in bello superiorem ostendunt.

20. *Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio.*] Illud *quasi*, non significat similitudinem, sed veritatem; vt Ioan.1. *Gloriam quasi vnigeniti à Patre*; hoc sensu. Illi qui ex tali armamentario instructi prodibunt, cõculcabunt hostes, aut victos, aut interfectos, sicut qui calcat lutum in via; vt decet viros fortes. Vel sanè cùm vox Heb. גבורים *ghiborim* non significet hominem vtcumque fortem, vel strenuum, sed potentissimum Heroëm, Gigantem, quo nomine vocatus est Nemrod Gen.10. & Goliath 1.Reg. 17. in illo (*quasi*) spectari posset aliqua similitudo, in hanc sentẽtiam. Inde prodibunt armati viri, quasi Gigantes, qui hostes proterãt, quasi viarum lutum. Pedibus autem calcare hostes magnæ victoriæ signum est, qualis proponitur Psalm. 67. *vt intingatur pes tuus in sanguine.* Et hæc victoriæ significatio in sacra Scriptura frequens.

Viri Apostolici vnde ad ministerium muniti.

Si hæc ad tempora Euangelij referas, & Apostolicos excursus, inuenies viros ex Christi armamentario munitos attulisse ad barbaras gentes heroicos animos, & gigantæos planè spiritus; strauisse populos immanitate barbaros, multitudine innumerabiles, locis infinitos, multò præstantiùs, atque feliciùs quàm olim Cæsar, de quo similia adulatoriè mentitus est Cicero. Lege Acta Apostolorum, & superiorum temporum Annales, occurrent passim pedibus euangelizantium pacẽ calcati aliquibus Religione populi, non secus, atque viarum lutum. 21.

Et domum Ioseph saluabo.] Communiter omnes spiritualiter intelligunt de decem tribubus, quas nomine *Ioseph* intelligi putant, quæ & in fine sæculi conuertendæ sunt: & nunc etiam ad fidem ex illis tribubus multi sunt vocati. Sunt quidem hæc vera, & ad allegoriã satis apta, id est, ad tempus Ecclesiæ quæ neminem excludit; sed nescio quàm aptè 22. Ioseph pro Israel.

aptè ad ſenſum hiſtoricum, id eſt, ad præſens tempus, de quo hîc ſermo eſt. Quare reuocanda ſunt quæ ſuprà notauimus cap. 8. ad illud, *domus Iuda, & domus Iſraël.* vbi probauimus ex decem tribubus multos fuiſſe reuerſos ab exilio; & Iſraël ſæpe ſumi pro Iuda. Vide Abulenſem in lib. 1. Paralip. c. 9. q. 3. Cùm ergo Ioſeph vſurpetur nonnunquam pro toto Iſraël, quid mirum ſi pro Iuda ponatur aliquãdo? Quòd verò in Ioſeph totus Iſraël intelligatur, liquet ex Pſ. 70. *Qui regis Iſraël intende; qui deducis velut ouem Ioſeph.* vbi eadem in poſteriori hemiſtichio ſententia per epexegeſim vſitatam Hebræis; nam illud *regis*, quod eſt in priori, Heb. רעה *rogheh*, paſtorale verbum eſt, & eſt idem quod *ouem deduxiſſe*; quod eſt in poſteriori. Et Pſalm. 80. *Quia præceptum in Iſraël eſt, & iudicium Deo Iacob: teſtimonium in Ioſeph poſuit illud.* vbi tria hæc nomina *Iſraël, Iacob*, & *Ioſeph* pro eodem omnino capiuntur: neque in aliam ſententiam accipio illud Pſalm. 76. *Redemiſti in brachio tuo populum tuum, filios Iacob, & Ioſeph.* Sumitur autem Ioſeph pro Iſraël, tum propter ſanctitatem, & potentiam; & quia in Ægypto fratribus ſuis pro parente fuit: tum quia loco Ruben nactus eſt primogenij dignitatem. 1. Paral. 5. Neque ſine cauſa hîc Ioſephum nominat Propheta; nam cùm ſumma omnia tribui Iuda videatur eſſe pollicitus; ne qui ex aliis tribubus cum Iudæis patriam iam ſedem obtinebant, quorum magnus erat numerus, vt cap. 8. pluribus oſtendimus, quíque nomine Ephraim ſæpe ſignificantur, cuius pater fuit Ioſeph, ſe contemni putarent, de his quoque ſeorſum aliquid eſſe dictum oportuit. Siue ergo Ioſeph pro decem tribubus ſumatur, ſicut Ephraim, qui ab eo genitus, quod eſt mihi probabilius, ſeu certè pro toto Iſraël, quod eſt ſatis probabile, promiſſio certè illa ad omnes illos pertinet, vel qui tunc ab exilio Babylonico, atque Aſſyrio in patriam, vel qui poſtea ex Iudaico, ſiue Gentilitio inſtituto ad Eccleſiam congregati ſunt.

Licèt mitem ſe Deus ac benignum oſtẽdat Ioſeph, & Ephraim, id eſt, eis qui è decem tribubus cõmigrarunt Ieruſalem, vt nunc vidimus, & ſtatim magis apparet, dum dicitur, *& erunt quaſi fortes Ephraim*, id eſt, quaſi Gigantes, & Heroës, ſicut dixerat de Iuda: nam vtrobique eſt גבורים *ghiborim*, tamen aliquid videtur promittere tribui Iuda, quod aliis negat. Dicit enim de Iuda; *confortabo domum Iuda*, & de aliis tribubus, *& domum Ioſeph ſaluabo.* Quare his ſalutem, victoriam, & felicitatem pollicetur, illis verò potentiam, & dominatum. Quod ſanè ita accidit: nam ex aliis tribubus Duces non fuerunt, vt conſtat. Sacerdotes verò vſque ad commutatam Rempublicam Iudæorum, id eſt, ad tempus pene Herodis, fuerunt ex Leuitico genere; quod in illa diſtractione tribuũ Iudæ adnumerabatur, cùm in terra promiſſionis nullam haberet certam ſortem Leuitica tribus, ſicut aliæ habuerunt. Et cùm ſeruiret templo, quod in tribu Iuda, & Benjamin ſitum erat, maior pars plerumque duabus illis tribubus adiungebatur. Quod verò ſceptrum, id eſt, Regia dignitas, ablatum non fuerit de Iuda, ſatis fidei facit Iacob vaticinium Gen. 49. An verò Machabæi qui diu Iudaici populi Imperium tenuerunt, Duces, & Sacerdotes de tribu Iuda fuerint, lõga quæ-

23. Ex tribu Iuda Duces fuerũt, & moderatores populi.

quæstio est, neque hoc loco à me discutienda. Ita sanè putat Genebrardus in Chronologia anno mũdi 3900. & Baronius tom. 1. Annalium in apparatu parum à principio. Sed sanè fuisse de tribu Leui satis constat ex lib. 1. Machab. c. 2. vbi Mathatias Machabæorum pater Sacerdos fuisse dicitur ex filiis Ioacim, id est, ex familia Ioacim, quæ inter 24. familias posterorum Aaronis prima exiit. 1. Paral. c. 24.

Probabilius est Machabæos fuisse de tribu Leui.

24. *Et lætabitur cor eorum quasi à vino.*] Mœrori in quo diu fuerat populus in alieno solo lætitia opponitur, quam habebit in suo mirificã, qualis à vino capitur. Vinúm puto pro lætitia sumi prouerbialiter; sicut de cella vinaria diximus in c. 2. Cant. ad illud, *Introduxit me Rex.* Quare Prou. vlt. vinum dandum esse tristibus dicitur. *Date siceram mœrentibus, & vinum his, qui amaro sunt animo.*

25. *Sibilabo eis, & congregabo illos.*] Simili metaphora vsus est Isaias cap. 7. *Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminis Ægypti: & api, quæ est in terra Assur: & venient eis.* Sibilare autem vox est pastoralis, quæ suauiter ac blandè gregem errantem aduocat. Neque abs re, quia de populo quasi de grege priùs locutus fuerat. Sibilauit autem Deus leniter ac benignè, cùm eam mentem dedit primùm Cyro, deinde Dario, postea Artaxerxi, vt auidissimè, & studiosissimè cogitarẽt, non solùm de restituendo; sed etiam de ornando Hebræorum populo.

26. *Quia redemi eos.*] Licèt *redimere* pecuniam connotet, quæ pẽdi pro captiuorum libertate solet; tamen, quia vox eadẽ libertatẽ etiã intuetur, fit vt is, qui quocumque modo à seruitute vindicatur, redemptus appelletur. Vtitur autem Deus præterito *redemi*, vel quia iam cœperat captos in antiquã possessionem reducere (quæ enim fieri cœpta sunt, illa interdum in Scriptura facta esse dicuntur, vt obseruauimus suprà cap. 1. ad illud, *iam septuagesimus annus est*) vel quia quæ non longè sunt, vt fiant, pro factis habentur.

Et multiplicabo eos sicut antè fuerãt multiplicati.] Hæc verba satis apertè indicant sermonem esse non de Ecclesia, sed de Iudæorum gente, quę reditura dicitur in illum statum, in quo priùs fuerat. Qui deinde magis explicatur, dum à Galaad vsque ad Libanum porrigenda traditur illorũ habitatio. Satis enim angusti forent Ecclesiæ termini, si non se magis latè diffunderent, quàm olim Israëlis hæreditas. 27.

Et seminabo eos in populis.] Populos hîc esse puto regiones illas, ex quibus gens Israëlitica depulsa fuit, quas iam externi habitatores occuparant; imò & eas, quæ cùm ad Israëlis sortem pertinerent, non tamẽ ab eo subactę, aut possessæ sunt. Quales fuerunt Tyrus & Sidon, totúsque tractus maritimus, quem diu tenuerunt Palæstini: nam hæc omnia à Machabæis in Iudæorum Ditionem redacta sunt, vt dixim⁹ cap. 8. ad illud, *& erit quasi dux Iudæ.* In illis autem locis dicuntur seminati, non quasi profligati, atque abiecti, vt pereant, sed vt grana fertili, atque subacto solo mandata, quæ copioso prouentu multiplicantur. 28.

Et de longè recordabuntur mei.] Licèt longè sint à Ierusalem, & templo, vbi stabile sibi domicilium Dominus constituit, & in extremis finibus terræ Chanaan, in quibus seminandi dicuntur, recordabũtur 29.

tamen mei: quia ad templum venient, vt festa obeant à lege prescripta: neque quisquam erit, qui eorũ studia, & vota, aut prohibeat, aut moretur, vt fecit olim Ieroboam, & aurei vituli, qui à medio cursu confluentem ad templum pietatis ergo populum represserunt.

30. *Et reducam eos de terra Ægypti, & de Assyriis congregabo eos: & ad terram Galaad*, &c.] Iudæorum plurimos inter Assyrios reliquos esse satis constat. Fuisse etiam inter Ægyptios iam satis probauimus capite 8. ad illud, *domus Iuda, & domus Israël.* Et Ieremias apertè dicit Thren. cap. 25. *Ægypto dedimus manus & Assyriis, vt saturaremur panibus.* Ex Ægypto verò aliquos esse reuersos dictum est suprà cap. 8. Quemadmodum verò Galaaditis regio, & Libanus Machabæorũ imperio paruerint, eodem cap. dictum est.

31. *Et non inuenietur eis locus.*] Ribera locũ refert ad regionẽ Ægyptiorũ, & Assyriorũ, ita vt ex Iudęis nullus apud Ægyptios, & Assyrios relinquẽdus sit; & hoc indicat translatio LXX. *& nõ relinquetur ex eis vllus.* Et dicit hũc esse vsum Scripturæ, vt cũ nullum relictum esse in loco significare volumus, dicamus nullibi eius locum inuentum esse. Quod sanè verum est, & exempla obuia. Psalm. 36. *Quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Dan. 2. *Contrita sunt pariter ferrum, testa, æs* &c. *nullúsque locus inuentus est eis.* Apocalyp. 12. *Draco pugnabat, & Angeli eius: & non valuerunt; neque locus inuentus est eorum amplius in cœlo* In quo loquendi genere suspicor hypallagem esse; & quod homini conuenit, tribui loco. Ac si dicas: ille non est inuentus in eo loco; nisi mauis per metonymiam locum continentem vsurpare pro homine, qui in loco continetur.

Non est inuentus locus eius id est, ille non est inuentus in loco; hypallage.

32. Sed mihi verisimilius est non esse sermonem de loco exilij, id est, de termino à quo; sed de loco, ad quem Iudæi iam liberi restituti sunt, idest, de termino ad quem, qui pro multitudine eorum, qui aliquando regionem illam obtinebunt, angustus futurus esse dicitur. In hanc sententiam licèt termini, ad quos redituri sunt captiui, satis laxi sint, vtpote ad Galaad, & Libanum extensi; tam erit tamen copiosa soboles, quæ ex captiuorum reliquiis propagabitur, vt præ locorũ angustiis cogatur extra definitos terminos externas sibi sedes quærere. Quod accidisse constat, tũ ex aliis locis, tum ex cap. 2. Actuum, vbi ex omni natione quæ sub cœlo est, ad Pentecostes diem conuenisse traduntur Iudæi. Hanc autem sententiam sequuntur plerique ex Interpretib. Chaldæus, Albertus, Hugo, Lyra, Glossa, Vatablus. Neque fortasse ille loquendi modus; *& non inuenietur eis locus*, aptus est Riberæ expositioni: neq; enim eo vti solet Scriptura cùm fauor indicatur, sed exitium, aut calamitas, vt etiam ipse fatetur Ribera in cap. 1. Nahum numer. 18. At hîc sine dubio fauor est: quare non respicit locum, vnde liberati, sunt exterminati Iudæi; sed illum ad quem iam liberati reduces appulerunt.

Quàm latè se diffuderint Iudæi.

Et transiet in maris freto.] Quia dicitur angustus futurus locus præ Iudęorum multitudine, nunc in eãdem sententiam addit Propheta, tentandum esse mare, fluctus remo pulsandos, & transmarinas regiones, atque insulas esse quærendas. Quod reuera factum est, vt liquet ex Actor. cap. 2. vbi ad festum Pentecostes conuenisse commemorantur 33.

tur Iudæi viri religiosi, ex Parthis, Medis, ex Phrygia, Creta, Libya, & locis aliis, quę transmarina sunt. Et Philo in legatione ad Caium tradit totum orbẽ à Iudæis habitari. Hęc explicatio satis est facilis, totique capiti consentanea: sed aliam indicat Cyrillus, quę mihi valdè placet. Existimat enim allusum hîc esse ad illud tempus, quo gens Hebræa ab Ægyptio dominatu libera mare Rubrum traiecit. Et pro hac expositione obseruandũ, omissam hîc Hebræorũ more similitudinis notam. Quare sensus est; eo modo è Babylonica captiuitate superatis difficultatibus reuersurum in terram promissionis populum Hebræum, quo liberatus olim ab Ægyptia tyrannide, traiecto mari Rubro in illam ingressus est. Sicut enim fuit valdè similis Babylonica seruitus Ægyptiæ seruituti; sic etiam non fuit valdè dissimilis libertas. Et quemadmodum obiectu maris Rubri, imminenti à tergo Pharaonis exercitu; impeditus nõ est Hebræorum cursus ad terram promissionis possidendam; sic neque maxima impedimenta, quæ à Babylonica potẽtia quotidie ostendebantur, impedire potuerunt gẽtem Israëliticam, quominùs in eamdem regionem reuocata libertatis lucem aspiceret. Quam sententiam expressisse videtur Isaias cap. 11. *Et erit via reliqua populo meo, qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israël in die illa, qua ascendit de terra Ægypti.* Porrò mare Rubrum, vtpote notissimum Hebræis, quia eo articulo occurrit egredientibus, in quo vrgente hoste spes vitæ in vna fuga posita videbatur, pro maximo periculo sumitur Prouerbiali figura. Psal. 67. *Conuertam in profundum maris.* Hebr. *de profundis.* vbi

Mare Rubrũ Prouerbiali specie, pro maximo periculo, & pro eius fuga.

Psal. 67.

nota similitudinis subaudiẽda. Isai. c. 11. *Leuabit manum suam super flumẽ, &c. vt transeant per eum calceati.* Et Num. 20. *Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnon; scopuli torrentis inclinati sunt, &c.* id est, sublata sunt impedimenta, quia neque fluminis magni Euphratis profundi gurgites; neque scopulorum prę alti, atque prærupti vertices Hebræorum cursum retardarunt. Neque alio sensu accipiẽdum est illud Ionæ cap. 2. qui cùm in Mediterraneo mari vectaretur à marina bellua, tamen in mari Rubro se fuisse dicit: vbi enim vulgatus habet; *pelagus operuit caput meum.* Hebr. est סוף *Suph*, quod *caricem*, aut *mare Rubrum* significat. In quo loco exponendo miri sunt Hebræorum Doctores. Chaldęus *mare Rubrum* vertit. Hũc ergo locum iuxta Prouerbialem dicendi figuram sic interpretor; Ionã nõ aliter demersũ fuisse in mari mediterraneo, quã Pharao demersus est olim in mari Rubro. Est ergo sensus huius loci: si occurrat impedimentũ, quale olim in maris freto, atque traiectu, cùm egrederetur ex Ægypto, obiectum est populo Hebræorum; enatabunt inde captiui; neque graue aliquid patientur à profundo gurgite. Et hæc explicatio, quæ Cyrilli est, & Theodoreti; mihi magis probatur.

Isai. 11.

Num. 20.

Ion. 2.

Et percutient in mari fluctus.] Si fluctus occurrant tumentes, sicut olim in mari Rubro; non deerit virga, quæ illos domet, & aperiat; sicut Deus fecit per manum Moysis.

34. *Et confundentur omnia profunda fluminis.*] Allusum puto ad Iordanem, qui Iosue cap. 3. sicco alueo traiectus est, quando ripas suas tẽpore messis impleuerat. Cõfusio

verò dicitur repressus ille exundantium aquarum tumor, sicut confusus dicitur homo potens, & insolens, cùm ipsius impetus, & furor à maiori aliqua potentia reprimuntur. LXX. aptè ad hanc sententiam vertunt; *siccabuntur omnia profunda*.

35. Hebræorum fabula de reditu decem tribuum.

Hebræi, vt tradit hîc Hieronymus, fabulantur Iudæos, qui vltra Bosphorum sunt, id est, angustum illud fretum, quod Bizantium, & Chalcedonem diuidit, redituros in patriam: & eodem modo diuidendum esse mare illud, quo olim mare Rubrum diuisum fuit. Sed certè locus iste nullo modo fauet illorum insaniæ, etiamsi historicè sumas de Iudæorum reditu: nam hîc tātùm synecdochicῶs illa duo magna impedimenta oblata Hebræis, aut egressuris ad terram promissionis, aut ingressuris ad illam, quæ à mari Rubro priùs: deinde à Iordane oblata sunt, quæ superata fuerunt à Deo, pro magnis periculis, & impedimentis, & pro singularibus Dei beneficiis vsurpari solent, vt vidimus. Et quemadmodum cùm diuidendus dicitur fluuius, non intelligitur propriè diuisio, quia ex Babylone captiui sine Euphratis diuisione reuersi sunt. Sic neque in reditu illorum, qui vltra Bosphorum sunt, si fortè vnquā reuersuri, aperiendum est mare illud; maximè quia illi cùm in Asia sint, vtpote inter Persas, & Medos; & in ea regione, quæ olim Assyriis, atq; Babyloniis paruit, non est cur traiiciendū sit aliquod mare, vt in patriā redeant, quæ in Asia quoque est.

36. *Et humiliabitur superbia Assur.*] Rex Babylonis Assur hîc appellatur, quia Assyrium quoque Imperium obtinebat. Quomodo verò Rex Assyriorum, id est, Babyloniæ ab Alexandro victus, quóve modo Ægyptij subiugati ab Alexādro priùs, deinde à Romanis, satis copiosè tradunt scriptores externi.

Sunt qui hæc postrema referant ad Alexandrum, qui Chaldæorum atque Ægyptiorum potentiam fregit; apud quos extare voluit suæ virtutis, ac nominis monumētum, ad Nili ostia ædificata Alexandria; qui, vt docet Iosephus lib. 2. Antiq. cap. vltim. sicco alueo transiit mare Pamphylię, cuius Deus vestigiis mare peruium fecit, qui Alexandri opera ad euertendum Persarum Imperium vti decreuisset. Idque traditum esse dicit ab iis, qui res ab Alexandro gestas scriptis prodidêre. Sed neque Iosephus hęc probat, imò fabulosa esse indicat, dum dicit; *sed de his, vt cuique libet, ita sentiat*: neque ego hæc apud vllum scriptorem antiquum inuenio; neque id docet Strabo lib. 14. imò contrarium tradit. Dicit enim in mari Pamphylico graue subiisse periculum Alexandrum, eo in loco, qui mari tranquillo apertus, ac peruius esse solet. Et sanè Petrus Crinitus lib. 17. cap. 13. à quoquam veterum scriptorum traditū esse negat. Sed neque, si certa forent, existimarem illud de transitu freti pertinere vllo modo ad Alexandrum, sed ad Iudæos, de quorum gloria, ac felicitate hîc sermo est.

Fabulosū est mare Pamphyliæ apertū fuisse Alexandro.

Confortabo eos in Domino: & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.] Visitatum est, vt antecedens sumatur pro relatiuo, aut pro eo, quod substantiui loco ponitur, & ita hoc loco, *in Domino*, &, *in nomine eius*, &, *dicit Dominus*, posita sunt pro in me, &, in nomine meo, &, dico ego. Simili locutione vsus est Dominus Exod 24. *Moysi quoque dixit Deus: Ascende ad Dominum*, id est, ad me. 37.

37. Antecedens loco relatiui.

Vide

Vide Salmeronem Proleg. 14. formula 13.

38. Hæc quæ huc vſque à nobis propoſita, explicata ſunt historicè de Hebræorum populo; quæ aliqui neſcio quomodo faſtidiunt, oleréque putant Iudaicum aliquid, quia non omnino ad Euangelij tempora referuntur. Quorum ego pietatem laudo; vellem tamen mitiùs, aut equiùs de alia expoſitione ſentirēt: quandoquidem, vt ipſi etiam vidēt, & ingenuè agnoſcunt, nonniſi cōtortè illorum aliqua ad Eccleſiæ tempus trahi poſſunt. Neque deſunt viri pij, & graues, qui de Hebræorum populo hæc accipiunt; quorum nuper meminimus ad illud, *& non inuenietur eis locus*. Alij verò, qui de Eccleſia caput hoc intelligunt, interdum coguntur nonnulla de Iudæorum Republica interpretari, vt accidit Stunicæ. Dionyſius dubius vtrique ſenſui explicationem attemperat. Theodoretus omnino de Hebræis accipit. Hieronymus dubius eſt, neque ita ſequitur ſpiritualem ſenſum, vt alium reſpuat; ſed *pendulus*, vt eius verbis vtar, *incedit gradu*, paratus certè, nō difficilis ad aliam partem amplectendam. Nos ſequuti ſumus illam, quæ proprior viſa eſt literæ, ac textui; in qua tamen Eccleſiæ viuam quandam imaginem intuemur, quam etiam exiſtimamus Spiritum ſanctum in hac mutatione, atque amplificatione populi antea captiui, ac durè vexati adumbrare voluiſſe. Nam ſicut alia in figura contigêre Iudæis, ſic iſta figuram quoque fuiſſe Eccleſiæ, & natæ primùm, deinde afflictæ, ac vehementer poſtea propagatæ veriſimile eſt. Quæ ad myſticum illum & allegoricum ſenſum accommodare vſque adeò promptum eſt, vt eo labore mihi ſuperſedendum putem.

ARGVMENTVM VNDECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRædicit Propheta cladem Ierusalem in Libani specie, & cedrorum sublimitate adumbratæ: tum etiam aliarum ciuitatum, quas aliorum montium, atque arborum nominibus exprimit. Deinde, vt ostendat Deus, quemnam modum cum gente Israëlitica seruaturus sit, iubet Prophetæ, vt pastorem agat, pascátque pecus gladio, atque macello destinatum. Quod ipse fecit assumens duas virgas, alteram mitem, quam decorem vocauit: alteram seueram, & grauem, quam appellauit funiculum. Quas in pascendo alio, atque alio modo ingrato, atque peruicace pecore confregit. Cúmque locati laboris mercedem à gregis dominis exigeret, eámque acciperet pertenuem, ac vilem, iussus est illam ad statuarium abiicere. Deinde, quia futurum erat, vt ad iniqui, & stulti pastoris curam grex infaustus veniret: iubetur Propheta stulti pastoris instrumenta sumere; cui ad extremum gladium minatur Deus, quo dextrum brachium, & oculus item dexter feriantur. Quæ omnia historicè de rebus Iudaicis, allegoricè verò ac mysticè magna ex parte de tempore Euangelij intelliguntur.

CAPVT XI.

1 *APeri Libane portas tuas, & comedet ignis cedros tuas.*

PARAPHRASIS.

1 O Ierusalem quam propter altitudinem, ac speciem Libanum voco, contra hostium arma nihil tua tibi proderunt munimenta. Quare aperies aliquando portas tuas, & liberum aditum hostibus relinques.

2 *Vlu*

ques. Consumet ignis cedros, id est, qui Principes inter alios viribus, & auctoritate sunt.

2 Quòd si potens ciuitas, & egregiè munita ab hoste capitur, quid sperent ciuitates aliæ minùs instructæ ac fortes? Quid non timeat abies succisa cedro? quid non ignobilis turba, cùm nobilior sternitur? Plorare ergo iubeo quercus Basan, ciuitates nempe alias, cùm saltus magis ab arte, & natura munitus vastatus sit.

3 Vlulabunt pastores, & Principes populi, quia vastata Ierusalem peribit illorum cōmoditas, fastus, & potentia: sicut leones rugient sublatis pascuis, quæ sunt ad Iordanis ripas, vbi alebantur pecora; quia præda deficeret, vbi suam sibi famem, & rabiem explerent.

4 Deinde vt actione hieroglyphica miserrimam populi cladem Iudæorum oculis subiicerem, iussus sum à Deo gregem pascere destinatum macello. 5 Quem domini facilè, & sine vllo doloris sensu vendunt, & occidunt: imò suæ fortunæ gratulantur, aguntq; gratias Deo, quòd ipsorum cæde locupletentur: neque pastores quicquam mouet gregis interitus; imò ipsi vltrò ad lanienam deducunt.

6 Eodem prorsus modo Deus non parcet iis, qui Ierusalem, & possessionem Israëli designatam habitauerint.

Vt

2 *Vlula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt. Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus.*

3 *Vox vlulatus pastorum, quia vastata est magnifica eorum. Vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Iordanis.*

4 *Hæc dicit Dominus Deus meus. Pasce pecora occisionis.*
5 Quæ qui possederant, occidebant, & non dolebant, & vendebant ea, dicētes: Benedictus Dominus, diuites facti sumus, & pastores eorum non parcebant eis.

6 *Et ego non parcam vltrà super habitantes terram, dicit Dominus.*

Ecce

Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi sui, & in manu Regis sui: & concident terram, & non eruam de manu eorum.

Vt possessor gregẽ, quem ad macellũ pascit, aliis, atque aliis vendit, à quibus iuguletur: sic ego, dicit Dominus, populum de cuius cæde iam à me definitum est, tradã imprimis proximis suis, ac ciuibus; à quibus nihilo leuiora patietur, quàm ab hostibus. Tradam etiam illi, quem sibi Regem elegit, quem experietur acrem inimicum. Hi verò terram populabuntur Israëliticam, neque ego de illorum manibus liberabo.

7 *Et pascam pecus occisionis propter hoc, ô pauperes gregis.*

7 Et reuera pascam pecus gladio deuotum; propter quod me vehementer miseret eorum, qui in grege pauperes, & infirmi sunt.

Et assumpsi duas virgas, vnam vocaui decorem, & alteram vocaui funiculum, & paui gregem.

Vt pastorem agerem, qualem me Deus esse voluit, sumpsi mihi duas pastorales virgas; alteram mitiorem, quæ molliter regit, neque percutit pecus, quam *decorem* vocaui: alteram, quæ capit, trahit, ac percutit pecus, quam appellaui *funiculum*. Quibus instructus meum pastorale munus obire cœpi.

8 *Et succidi tres pastores in mense vno: & contracta est anima mea in eis, siquidem & anima eorum variauit in me.*

8 Res autem ita mihi accidit infeliciter, vt vno mense tres pastores summouerim. Animus enim liberalis, & mitis, quo pascere cœperam infaustum pecus, propter eius intemperiem, atque ingratitudinem contractus est.

9 *Et dixi: non pascam vos; quod*

9 Cùm ergo viderem inanẽ esse

esse illam pastoralem operam, statui leniter non esse iam amplius pascendum gregem; sed durè, ac seuerè. Quare cùm de macello potiùs, quàm de mitiori pabulo cogitarem, nihil mihi laborandum, seu curandum existimaui, siue tabescant fame pecudes, siue intereant ferro; siue à se ipsis, siue à proximis vicissim lacerentur.

10 Fregi ergo virgam illam priorem, quæ dicebatur decor, vt dissoluerem fœdus, quod cum omnibus populis inieram; & quorũ pecus mercenaria pascebam opera.

11 Quod ea die perfectum est. Quod non latuit pauperes gregis; qui cùm scirent verbum esse Domini, quod tunc opera illa hieroglyphica significabatur, singula, quæ à me fiebant, accuratè, ac vigilanter obseruabant.

12 Tunc ego ad gregis dominos: Si vobis placet, aut opera, quam ego pascendo pecori nauaui, vobis probatur; afferte mercedem, quæ meum laborem dignè compenset. Sin aliter vobis visum, nolite me iam amplius ouium vestrarum custodem esse. Tunc illi locatæ à me tam longæ, atque molestæ operæ pretium triginta argenteos numerarunt.

13 Tunc verò ad me Dominus, cuius in ea vili mercede futurus aliquando contem-

quod moritur, moriatur, &
quod succiditur, succidatur.
Et reliqui deuorent vnusquisque carnem proximi sui.

10 *Et tuli virgam meam, quæ*
vocabatur decus: & abscidi eam, vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.
11 *Et in irritum deductum est*
in die illa: & cognouerunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est.

12 *Et dixi ad eos: Si bonum est*
in oculis vestris, afferte mercedem meam, & si nõ, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.

13 *Et dixit Dominus ad me:*
Proiice illud ad statuariũ,

decorum pretiũ, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domo Domini ad statuarium.

ptus significabatur, vilissimo pretio ab illis æstimatum se dixit. Quare præcepit, vt illud ad statuarium, seu luti formatorem proiicerem. Cuius ego imperio obsecutus, in templum abij, & ibi triginta argenteos, locatæ operæ pretium, ad statuarium proieci.

14 *Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur funiculus, vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israël.*

14 Cùm viderem iam parui me fieri à dominis gregis, & laborem meum tam iniqua mercede compensari, alteram etiam virgam funiculum abiiciens; curam quoque gregis, & studium abieci: vt dissoluerem populos in vnum coalitos; non aliter atque olim dissolui, ac distraxi Israël à Iuda tempore Roboam.

15 *Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti.*

15 Rursus ad me Dominus: Adhuc profer maioris calamitatis symbolum, sume instrumenta improuidi, atque stulti pastoris.

16 *Quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum non quæret, & contritum nõ sanabit; & id quod stat, non enutriet, & carnes pinguium comedet, & vngulas eorum dissoluet.*

16 Quia ego excitabo in terra Iuda pastorem, qui dispersum gregem non quærat, derelictum non inuisat; confractum non alliget, atque consolidet, & quod sanum est in grege, non pascat, & nutriat. Qui carnibus vescatur pinguioribus, erraréque faciat miserum pecus per aspera, & confragosa loca, ita vt vngulis, quamuis ex dura, firmáque materia, dissolutis commouere se etiam in summo periculo non audeat.

17 O iam non pastor, sed vanum, & merum pastoris simulacrum. Descendet in brachium eius dexterum, & in dexterum etiam oculum vindex gladius: arescet brachium, & cum eo cadet potestas simul, & authoritas, tenebrescet oculus, & cum eo calliditas, & consilium peribunt.

17 *O pastor, & idolum derelinquens gregem, gladius super brachium eius, & super oculum dexterum eius: brachium eius ariditate siccabitur, & oculus dexter eius tenebrescens obscurabitur.*

COMMENTARII IN CAP. XI. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1\.

Bi de Iudæorum felicitate actum est, quæ eò progressura dicitur, vt nihil videatur fingi posse fortunatius; iam tandem agit de templi, ciuitatísque plaga planè miserabili, quam inflixit priùs Antiochus, deinde Romani: & quibus gradibus ad illum statum, calamitatémque venerit. Cùm autem Ierusalem plena esset ciuibus, atque omni instructu, splendoréque pulcherrima, comparatur montibus, & specie conspicuis, & pecore abũdantibus, & omni rerum copia, ac varietate præclaris. Quorum strages, ac vastitas longa quadam allegoria illius ciuitatis, ac templi exitium declarat.

2\. *Aperi Libane portas tuas.*] Notum est *montium* nomine viros authoritate, atque potentia nobiles, aut vrbes significari. Quare suprà cap. 3. diabolus, aut Darius mons appellatur, & præcipuè Ierusalem vocatur mons, quia in monte sita est. Isai. c. 2. *Venite ascendamus ad montem Domini.* Et Psal. 67. *Mons Dei, mons pinguis.* Sed Ierusalem præcipua aliqua ratione vocatur Libanus, quia quidquid in Libano pulchrum est, & pretiosum, siue in lignis, siue in aromate, ad tẽpli Hierosolymitani, Regiæque domus fabricam translatum fuit; & quia sicut mons Libanus alios: sic Ierusalem ciuitates alias pulchritudine excellit. Quare Thren. 2. *vrbs* dicitur *perfecti decoris, gaudium vniuersæ terræ.* Allusit fortasse Zacharias hîc ad caput 22. Ierem. vbi sub eadem metaphora denunciat duabus tribubus vastitatem, quæ à Chaldæis obuenit, quæ fuit valdè similis illi, quæ multo pòst inflicta fuit à Romanis, de qua modò Zacharias. *Hæc* inquit, *dicit Dominus super domum*

Mons magnum aliquid significat.

Ierusalem cur dicitur Libanus.

Ierem. 22.

Regis Iuda;tu mihi caput Libani (domus Regis vocatur Galaad , quia sicut in Libano ea præcipua pars;sic Regia domus in Ierusalem) *si non posuero te solitudinem eius,& succendens electas cedros tuas , & præcipitabunt in ignem* .Et infrà.*Ascende Libanum, & clama , & in Basan da vocem tuam.* & paulo pòst. *Quæ sedes in Libano,& nidificas in cedris,quomodo congemuisti?* Quibus in locis *Libanus* sumitur pro Ierusalem. Et clariùs
Ezech.17. Ezech. c.17.*Aquila grandis magnarum alarum venit ad Libanum, & tulit medullam cedri*; id est, Nabuchodonosor venit in Ierusalem,& tulit captiuum Iechoniam Regem.Nūc ergo conuersus ad Ierusalem Propheta denunciat,quanta illi strages immineat , quem finem habituræ sint domus illæ , quas tanto nunc labore,ac sumptu moliuntur restituti ciues.Sumit autem imperatiuū pro futuro, quod familiare est Hebræis,sicut postea; *percute pastorem*, id est,percuties , sic modò, *aperi*, id est,aperies.

3. Libanus pro tēplo. *Aperi Libane portas tuas.*] Quidam *Libanum* putāt pro templo sumi.Euseb. lib. 4.de Demonst.Euāg. Dem. 4. Hieronymus in cap. 17. Ezech. & alij plures. Certè Iosephus lib. 7. de bello c.12. tēpli portam,cùm esset ænea,& vix à viginti viris clauderetur, sexta hora noctis sponte sua apertam esse tradit. Refert etiam Rab. Dauid ex Hebręorum traditione,quadragesimo ante vrbis excidium anno sponte reseratas templi fores, & insignem quemdam Iudæorum magistrum vocatum Iohanan dixisse:*ô domus, ô sacra domus , quid hoc sibi vult quòd tu tibi timeas? equidem scio interitum tibi,& vastationem imminere:& iam olim de te vaticinium editum fuisse. Aperi Libane portas tuas*.Refert hęc eadem paululùm mutata Lyra hîc , & Petrum Galatinus lib.4. cap.8.qui ex Talmud Hierosolymitano docet portas templi cùm vespere clauderētur, manè inuentas esse apertas; & id non semel. Quod etiam dicit Lyra , & omnes hæc referunt ad hunc locum Zachariæ. Nihilominùs longè verisimilius est, *Libanum* sumi pro Ierusalem, vt tenet Ribera,& Theodoretus , neque negat Eusebius , qui suprà ab Ezechiele dicit Ierusalem Libanum appellari. Et sanè qui deinde vocantur cedri, & abietes , Principes sunt , & potentes in ciuitate , non solùm qui templo præsunt , aut templi partes.

Et comedet ignis cedros tuas.] Perseuerat in eadem metaphora , & 4.
sicut *Libanus* pro Ierusalem sumitur , sic quod in Libano eximium est , pro eo , quod est in ciuitate præcipuum. Quare *cedri* sumuntur pro Principibus,siue qui templo , siue qui ciuitati præsunt. Ita Cyrillus,& Eusebius suprà. Et quia syluarum,ac montium extrema vastitas ab incendio est, ideo addit altissimas cedros ab igne deuorandas,id est, illorum Principum neque vestigia fore relinquenda.

Vlula abies,quia cecidit cedrus.] Sicut abies proximè ad cedrorum 5.
proceritatē accedit , & materiæ bonitate in syluestrium ordine non longè inferior,sic per *abietes* significantur,qui Principibus, & optimatibus proximi dignitate sunt. Hos ergo iubet vlulare;nam si cedris neque hostilis securis , neque flamma pepercerunt, multo sanè minùs ab illis temperabunt , in quibus minùs est opis , atque potentiæ. Et ideo subdit;*quoniam magnifici vastati sunt*.

Vlulate quercus Basan.] Quàm fuerit 6.

rit munita Basan, vbi olim Og regnauit, & quemadmodum data sit tribubus Gad, & Ruben, & dimidiæ tribui Manasse, vide Deut. cap. 3. Est autem verisimile, Basan, quia trans Iordanem est, id est, extra terminos terræ promissionis, sumi pro aliis ciuitatibus à Ierusalem, quæ hoc loco fortasse pro duabus tribubus sumitur, quia Ierusalem sita est in duarum tribuum confinio, ita vt non magis ad Iudam, quàm ad Benjamin pertineret, vt diximus capite secundo ad illud, *ô, ô fugite.* Quare hæc non solùm vrbi Hierosolymitanæ denunciari videntur, sed etiam toti Ditioni à Iudæis occupatæ, quo tempore ingruit à Romanis extrema clades. Porrò quia Libanus, & Basan montes sunt egregiè, & ab arte, & à natura muniti, tum etiam ad aspectum præclari, existimo Prouerbiali figura apud Hebræos his nominibus significari, quæ pulchra sunt, expugnatúque difficilia. Isai. capite 2. *Dies Domini exercituum*, &c. *super omnes cedros Libani sublimes, & erectas, & super omnes quercus Basan.* Et cap. 33. *Confusus est Libanus, & obsurduit*, &c. *& concussa est Basan.* Ierem. 22. *Ascende Libanum, & clama; & in Basan da vocem tuam.* Quia verò quercus fortis est, & magna perfert pondera, pro diuitibus, atq; robustis sumitur. Quòd verò pulchras quercus, materiæque ad varios vsu eximiæ ferat Basan, satis intelligitur ex Ezech. cap. 27. vbi cùm nauem Tyri è pretiosis lignis fabricatam ostendisset, in his connumerauit quercus Basan.

7. *Quoniam succisus est saltus munitus.*] Hic saltus est in Ierusalem. Ex hoc loco intelligitur in *Basan* significari populos alios, qui sunt extra Ierusalem: nam ex huius excidio probat ciuitates alias minùs munitas non effugituras communem illam cladem. Aptè verò in Ierusalem constituit cedros, & abietes, quæ celsæ sunt, & magistratus significant: alibi verò quercus, quę fortitudinem præstant, & varios habent vsus, nihil autem præ se ferunt aut dignitatis, aut pulchritudinis.

Vox vlulatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum.] Pastores hoc loco Principes sunt, quorum curæ commissa est populi administratio, atque custodia. Neque nouũ est, aut solius Hebraicæ linguę, Reges vocari pastores: nam Homerus Reges vocat ποιμένας λαῶν. Quoniam verò pastores isti, vt statim ostendit, potiùs lacerabant greges, quàm pascebant, id spectantes vnum, vt suæ commoditati ex eorum incommodis prouiderent, ideo iubet eos plorare; quia sublato pecore nõ est cur suis vsib. quicquam sperent futurum esse reliqui. Hanc vocat magnificentiam ab effectu: quia quòd splendidi, lauti, atque magnifici videantur, faciunt infelicis gregis per summam iniuriam exuuiæ detractæ. 8. Reges pastores dicti.

Vox rugitus leonis, quia vastata est superbia Iordanis.] Qui priùs appellati sunt pastores, nunc credo aptissimè ad illorum mores, & ad Iordanis naturam leones vocari. Rugiẽt ergo leones, id est, immites, & scelerati Principes, quia sublatis pascuis, & extincto pecore nõ erit vnde opimas, vt antè, atque quotidianas, prædas agant. Sed hîc notanda duo: alterum, regiones illas, quas à Libano ad mare vsque mortuum permeat Iordanis, esse vberrimas, vt docet Iosephus libr. 3. de bel. c. 18. 9. Iordanis ripæ fertiles.

& Ægesippus lib.3.cap.26.& Num. 32. constat prope Iordanem vberrima esse pascua: & Genesis 13. regiones circa Iordanem vberrimæ dicuntur. Alterum, in eo tractu, & vbere, & denso leones esse: quod & natura ipsa rerum postulat, & in Scriptura sunt aliquot coniecturæ. Nam vbi densitas arborum ac fruticum est, commoda sunt leonum latibula; vbi plerumque pascuntur greges, ad quos inhiat leonum fames. Certè leo ille, qui à Dauide occisus dicitur 1.Regum cap.17. arietem de grege rapuerat. Et à re nota, & familiari, qualis esse solet aqua, sumitur similitudo. Dicit Amos c.3. *Quomodo si eruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculæ.* Et cùm sponsa Cant. cap.4. venire iubetur de Hermō, Sanir, & Libano, vnde nascitur Iordanis, de montibus pardorum, & leonum cubiculis euocatur. Vt ergo leo rugiet cùm superbia Iordanis, id est, pascua lęta, & perpetuò vernans ager exusta fuerint, quia greges quoque deficient, quorum se carnibus explebant; sic quoque Principes rugient, vbi sublata fuerit infirmior, & ignobilior turba, cuius ipsi commodis insidiabantur. Aut certè superbia Iordanis dicitur ipsa Solymitana ciuitas, quæ gloria est, atque corona illius regionis, quam Iordanis perluit. Quod, si ita accipias, sic licet interpretēre: Vlulabunt Iudæorum Principes, quia euersa Ierusalem nulla iam erit præda, in quam eorum deinceps inhiet auaritia, quēadmodum exusta sylua leones rugient, quia & sua latibula, & quæ sibi fuerant escæ pecudes perierunt.

Leones in Iudæa.

10. Hæc explicatio videtur apta in ea quæ de hoc capite hucusque adducta sunt; sed subit nunc alia non inepta fortasse, quam ideo subiicio minùs libenter, quia quem sequar neminem ducem habeo. Prędicit Propheta futuram Iudaici populi vastitatem, neque quicquam fore iam munitum, atque arduum, quod non expugnatura sit Romanorum potentia: neque minùs Iudæos à Romanis esse superandos, quam à Iudæis olim Chananæi superati, atq; deleti sunt. Duo Impedimenta offerebantur Iudæis quominùs tutò & facilè terram promissionis ingrederentur, & quòd alti essent mōtes, quorum angustię exiguō hostiū numero occupari possent, & quòd iis superatis iterum se Iordanis opponeret, à cuius traiectu impediri facilè possent ab hoste vicino. Alterū impedimētum sublatum est: nam alti, atque prærupti montes, qui vel nullum, vel insidiosum aditum præberēt Hebręis, inclinati sunt, atque aperti non aliter atque olim mare Rubrum, quādo hostis Ægyptius imminebat à tergo. Num.cap.21. citatur ex libro bellorum Domini: *Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnō; scopuli torrentium inclinati sunt, vt requiescerent in Arnon, & recumberent in finibus Moabitarum.* Porrò montes isti ad Libanum pertinent. Num.21.

11. Alterum impedimentum etiam sustulit Deus siccato Iordanis alueo. Iosue 3. Quę res valdè commouit Reges omnes, vt dicitur ibidē cap.5. *Postquam ergo audierunt omnes Reges Amorrhæorum, qui habitabāt trans Iordanem ad Occidentem plagam, & omnes Reges Chanaan, qui propinqua possidebant magni maris loca, quòd siccasset Dominus fluenta Iordanis corā filiis Israël, donec transirent, dissolutū est cor eorum,* &c. Vbi obseruandum est, eo tempore ita excreuisse Iordanem

Probatur Libanum hîc propriè sumi pro monte.

danem, vt aluei ripas impleuerit, quæ aquarum abundantia optimè poteſt appellari ſuperbia Iordanis.

12. Erit ergo ſenſus iuxta hæc: Tempus aderit quando quæ munitiſſima ſunt Iudæorum præſidia, prohibere non poterunt Romanorum potentiam, quominùs liberè irrũpant in Iudæorum fines. Aperiet enim Libanus portas ſuas, vel vltrò fauente Deo Romanorum votis, & pœnas exigente à Iudæorum culpis, vel certè vi depulſo præſidio. Facit ad hæc quòd Romani per illam partem Iudææ oppugnationem aggreſſi ſunt; nam, vt tradit Ægeſippus lib.1.cap.15. Pompeius è Syria, & Damaſco venit in Ieruſalem; quare illi neceſſariò per Libani portas tranſeundum fuit: imò & Veſpaſianus inde caſtra mouit, vt docet Ægeſippus lib.3.cap.5. & Ioſephus lib.3.cap.1.& 5. vbi ex Ptolomaide ſoluiſſe dicitur, quæ in Syria eſt. Et addit Ioſephus capit.5. præmiſſos eſſe ſtratores viarum, qui aſpera complanarent, ſyluáſq; obſtantes præciderent. Et hoc fortaſſe eſt aperire Libanũ portas ſuas.

13. Si dicas parum aptè in hanc explicationem venire quæ mox ſubiiciuntur de quercubus Baſan. Reſpondeo, etiam Baſan eſſe locum munitiſſimum natura, atque arte. Vide Deuteron.3.& Numer.21.qui cõtinẽs Libano eſt, & eius pars. Hęc autem duo loca ſuperata ſunt ab Iſraële, & aperta, quæ clauſa eſſe videbantur, & quaſi murus externis hoſtibus obiecta. Sicut Alpes à natura datas eſſe pro muris Italiæ cõtra Barbarorum impetum dixit Iuuenalis Satyra.10.

In Libano duæ Portæ, Baſan, & Emath.

Oppoſuit natura Alpémq; niuémq;.

Sic duo hi montes, Libanus, & Baſan, vel potiùs vnus mons Libanus, cui duæ erant fauces magis notæ, Baſan, & Emath, claudebãt, muniebantque terram promiſſionis. Sed illa obſtacula ſuſtulit Dominus, aperuítque portas Romano Imperatori à natura obſeratas. Quàm facilè aditus in terram promiſſionis impediri potuerit ab Amorrhæis, vide quod dicit Abul.in cap. Nũm. 21. poſt quæſt.23. ex ſententia Hebræorum: & quomodo à Deo ſublatum fuerit impedimentum inclinatione ſcopulorum. Sed puto hîc præcipuè ſermonem eſſe de illis Libani faucibus, quę occurrunt venientibus è Syria in terram promiſſionis. Hâc enim ingreſſi ſunt priùs Aſſyrij, & Babylonij, & deinde Romani.

Vt Libanus Romanis portas ſuas aperuit; ſic etiam eiſdem Iordanis 14.
ſe peruium dedit, ſuámque ſuperbiam illis inclinauit, quia ab illis facilè tranſmiſſus eſt. Superbia verò Iordanis dici potuit aquarum abũdantia, qua ripas impleuit quo tẽpore ſicco alueo traiectus eſt à Ioſue. Et tunc erit ſenſus: etiamſi Iordanis intumeſcat, ſicut olim contra Iſraëlitas in ingreſſu terræ promiſſionis; cùm tamen in eandẽ regionem ingredi voluerint Romani, nulli erunt impedimento quominùs cogitata perficiant; ſicut neque olim Hebræos ab ingreſſu moratus eſt aperto alueo, eóque calcato ſiccis veſtigiis. Vbi intelligenda eſt nota ſimilitudinis. Aut certè ſuperbia Iordanis dici potuit mare Tyberiadis, ſeu ſtagnum Geneſareth, quæ pars eſt nobiliſſima, atque pulcherrima Iordanis, de cuius vbertate, atque amœnitate vide Ioſephum lib.3.de bello capite 18. & Ægeſippum lib.3.cap.26. vbi oſtendit quàm locus iſte nauali quondã conflictu fœdatus fuerit, & ſanguine,

Mare Tyberiadis.

guine, & cadaueribus Iudæorum. *Cerneres*, inquit, *mixtas ſanguine aquas, plenum cadaueribus lacum, grauis odor, teterrimus fœtor locorum.* Idem ferme Ioſephus lib.3.cap.19. *Mixtum*, inquit, *plenúmque cadaueribus cerneres totum lacum; acerbus autem ſecutis diebus odor illam regionem oppreſſit, & facies. Nam littora quidem naufragiis plena erant, & corporibus tumidis: caleſcentes autem, & tabefacti mortui cœli tractum corrumpebant.* Cùm hæc ergo ſpectarent Hieroſolymitani Principes, & eius populi paſtores, quid mirum ſi tanquam leones rugirent?

15. *Paſce pecora occiſionis.*] Dubium eſt ad quem hæc verba pertineant. Cyrillus ad eos putat, qui priùs dicti ſunt paſtores, & leones: quia legit in plurali, *paſcite.* Theodoretus, & cum eo Ribera, ad Chriſtum referunt, ita vt Pater loquatur ad Chriſtum, iubeátque vt gregem paſcat occiſioni deſtinatum: quia grex ille captus eſt à Romanis, & ad tempus vſq; Chriſti variè iactatus. Alij ferme omnes huic Prophetæ attribuũt, & hoc mihi probatur magis. Quid verò his verbis præceptum ſit Prophetæ, non facile cogitatu eſt. Ego ita exiſtimo id habuiſſe in mãdatis à Domino, vt paſceret gregem macello deſtinatum: & actione illa hieroglyphica oſtendi Iudæorum populum, qui non ſemel ſuprà grex vocatus eſt, Romanorũ gladio, & quaſi lanienæ, ſeu macello eſſe deuotum. Neq; nouum eſt, vt actionibus, & non tantùm verbis Prophetæ aliquid futurum denuncient. Et vt omittam alios, hic idem Propheta in eadem propè materia exemplo nobis eſſe poteſt; qui iuſſus eſt ſumere vaſa paſtoris ſtulti. Vt ergo tunc Propheta perſonam agit ſtulti paſtoris, ſic nunc eius, qui non tam inuigilat gregi, vt paſcat, quàm inſidiatur, atque imminet, vt occidat, aut occiſioni præparet, & macello. Porrò pecora occiſionis ea ſunt, quæ cædi deſtinãtur. Pſa.43. *Æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis.*

Zacharias paſcere iubetur pecus macello deſtinatũ.

Pecus occiſionis quid.

Quæ qui poſſederant, occidebant, & non dolebant, & vendebant ea, dicentes: Benedictus Dominus, diuites facti ſumus.] Mimeſis eſt eorum, qui gregem ad macellum paſcũt, qui cùm cædẽ illius tantùm expectent, pretiumque, neque cum dolore mactant; neque cum moleſtiá vendunt, imò, vtcumque de pecoribus actum ſit, dummodò de vtilitate nihil ipſis excidat, gratias agũt Deo, quaſi ab eo habeant, quò ſanctè ex lacerato pecore commoditatem capiant. Pro, *dolebãt*, Heb. eſt יאשמו ieeſamo, id eſt, *non peccabant*, aut, *non confitebantur*, aut, *credebant ſe peccare*, quia ſcilicet id per Deum licere ſibi exiſtimabant. Hactenus ſymbolum, & quaſi protheſis ſimilitudinis propheticæ.

Iudæorũ clades per Romanos

Hæc quidam ad paſtores Iſraël accommodant, qui de grege ſuæ fidei commiſſo, quaſi de ſuo ſtatuunt, & illum pro ſua libidine aut iugulant, aut vendunt. Sed magis videtur ad veritatem, ſermoníſque textum, ſi de Romanis hæc intelligimus, qui non ſecus atque lanij de gregibus, id eſt, Iudæis ſuæ iam poteſtati ſubditis, durè admodùm ſtatuent. Et ideo ſubditur. 16.

Et ego non parcam vltrà ſuper habitantes terram.] Addit nunc apodoſim Propheta, id eſt, accommodationem propoſitæ ſimilitudinis. Ideo enim gregem occiſionis pauit Zacharias, vt oſtenderet quiſnam maneret exitus populum nunc quidem liberali manu ab exilio, & penè à macello vindicatum, poſtea 17.

verò

verò ignobili captiuitate, & miserabili magis exitio perdendum. Pasce, inquit, pecus occisionis, macta, & vende sine dolore, quia eodem ego modo non parcam vltrà populo iam toties à me seruato, sed occidam, &c. Porrò *terra* hîc pro terra promissionis vsurpatur, iuxta regulam sæpe traditam, qua docemur omnem terram determinatè sumi pro illa de qua sermo est. Vide cap. 2. Actuum ad illud, *ab omni natione quæ sub cælo est*. Vide infrà num. 37.

18. *Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi tui.*] Hîc significatur quomodo grex occisionis venalis futurus sit, neque vni addicendus domino; sed multis, qui in miseri pecoris iugulum crudeliter sæuiant. Imprimis tradentur proximiorum manibus, quod Romanorum temporibus, & sub ipsam extremam cladem contigisse satis constat ex Iosepho libro 5. de bel. capite 2. & lib. 6. cap. 1. & 4. Ex quo disces domesticum Iudæorum inter se odium, quantum exitium attulerit miseræ Reipublicæ. Et tempore Machabæorum multi ex Iudæis fuerunt in Antiochi castris: & de Iasone, & Menelao dicemus postea.

19. *Et in manu Regis sui.*] Cæsarem indicat; nam & ipsi dixerunt Ioann. capite 19. *Non habemus Regem nisi Cæsarem.* Cùm autem Imperatores alij Iudaicum genus variè iactauerint; maximè verò Vespasianus, & Titus, qui Rempublicam illam funditus deleuerunt. Cladem autem à Romanis acceptam perpetuam fore, neque ad suum iterum ordinem reuersuros Iudæos, sicut olim ex Babylone, satis probat, quod sequitur statim; *Et non eruam de manu eorum.*

Et pascam pecus occisionis propter hoc, ô pauperes gregis.] Accommodat nunc Deus prothesim, vt ita dicam, ad apodosim. Quasi dicat: quod dixi de cæde mutua ab intestinis Iudæorum odiis, & à Romanorum Principum armis, illud idem est, quod priùs dixeram, pascēdum esse pecus occisionis. Deinde quemadmodum Lucæ cap. 19. longè antè vrbis excidium, dum considerat Deus tantam, támque speciosam molem excisum iri; *videns Ierusalem fleuit super illam, dixitque dolens. Quia venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui*, &c. Sic nunc multis antè sæculis eiusdem populi idem deflet exitium. Sed præcipuè dolet illorum vicem, qui in eo infelici grege pauperes sunt; sicut etiam Ionæ cap. 4. vbi cùm sermo esset de vastatione Niniue, dixit dolere se super multa hominum millia, qui nesciunt quid sit inter dexteram, & sinistram suam. Miseretur autem pauperum præcipuè: tū quia in communi clade maiora solēt sustinere incommoda; tum quia minore suo patiuntur merito, plectunturque miserè quidquid plerumque, ac maximè delirāt Reges. Et ideo horum vicē misertus Deus clamat, *ô pauperes gregis.* 20. Dei in pauperes clementia.

21. *O pauperes gregis.*] Hæc verba suspensa videri possunt per aposiopesim familiarem in Scriptura, quæ in magno aliquo affectu adhiberi solet & in qua id, quod suppletur, obscurum est, & longiori indiget explicatione. Quid verò suppleri debeat, non facilè occurrit. Sed videtur non improbabile, si dicamus appellari hîc pauperes, & mansuetos, atque humiles; nam hæc omnia valet vox Hebr. עניי *Aniye*, vt iudicent, an rectè faciat; dum gladio committit ingra-

tum pecus:& item, vt statim videbimus, quàm leniter illud pauerit virga decore, deinde paulo seuerius, vtiliter tamen virga funiculo, ac tandem reliquerit, aut permiserit illius curæ, cuius personam referebat Zacharias, cùm iussus est gestare vasa pastoris stulti. Eodem artificio vsus est in eadem omnino causa Isai.5.vbi etiam Iudices constituit viros Iudæ inter se, & vineã, quæ magno studio, atque labore culta labruscas reddidit domino suo.

22. Septuaginta, vbi noster habet, *ô pauperes gregis*, reddũt, *in Chanaanitide*. Translationis diuersitas nata est ex literarum similitudine: nam si separatim legas cum vulgato לכן עניים *lachen aniyim*, ita vertendum est, *propter quod, ô pauperes*. Si coniungas, quod sine dubio fecêre Lxx. לכנעני *lecanhhni*, *Chananæum aliquid* significat. Et iuxta hanc trãslationem sensus videtur, quem Cyrillus indicat, nempe gregem illum qui in regionẽ Chanaanitidem inductus est, in pascua nimirum pinguia, atque salubria, in iisdem regionibus fore lacerandum. Et reuera ita contigit. Lege Iosephum, & inuenies quomodo nulla fuerit pars paulo nobilior, quam non cõstrauerit, fœdaueritque Romanus exercitus Iudæorum strage.

23. *Et assumpsi mihi duas virgas.*] Locus hic difficilis est, & in eo explicando valdè laborant Interpretes. Quidam ad Christum Pastorem referunt, neque ego contrà sentio. Sed credo etiam conuenire Zachariæ, qui veri, atque solliciti pastoris hac actione hieroglyphica typus fuit. Quare vt à pluribus sententiis vel recensendis, vel confutãdis abstineã, censeo hæc & iniuncta fuisse Zachariæ, & ab eodẽ accuratè præstita. Vt enim gregẽ pasceret, oportuit vt virgas assumeret pastorales. Quòd verò eas sumpserit, & pauerit gregem, præstiteritque omnia quæ toto capite tradũtur, suis quæque locis probabimus. Illud interim vniuersè notandum, symbolis, & hieroglyphicis singulis singulatim suam explicationem adhiberi. Et sic, puto, aliquid erit lucis loco maximè obscuro.

In re pastoritia duas videmus esse virgas, seu pastorales baculos: alterum à summo modicè inflexum, qui ita regit pecus, minatur, ac terret: vt tamen illi nihil afferat nocumenti, & ideo à summo incuruus est, ne proiectus siue à prouido, siue ab irato pastore plagam inferat, qui à Latinis communiter *baculus*, ab Hispanis *cayado* dicitur. Alterum non incuruum molliter, sed præferratum vnco, quo tunc vtuntur pastores, cùm pecudes capere student: quod tunc plerumque fit, cũ aut tondendæ sunt, aut mulgendæ, aut certè iugulandæ. Latinè *pedum*, Hispanè vocatur *gancho*, quem etiam *hamatum baculum*, aut *virgam* posses appellare, vt indicat Philostratus apud Suidam, apud quem appellatur κάλαβρωψ, qui dicit eo capi pecudes sicut pisces hamo: quem videtur descripsisse Virg. Eclog. 5. dum pedum formosum esse dicit ære, quo nempe præferratum est. 24. Duæ virgæ pastorales.

Hæc duo virgarum genera etiã fuêre apud Hebræos, ad quæ sæpe allusum est in Scriptura. Ita Doctores Hebræi in illud Psalm. 22. *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Vbi duo etiam hæc genera agnoscit Chaldæus, in quorũ altero legem significari putat, quæ pastoris prouidentiam, atq; indulgentiam prodit: in altero correctionem, 25. Psal. 22.

nem, & castigationem, quę pastoris quidem prouidentiam indicat, plenam tamen seueritatis. Altera virga dicta est נעם *noam*, id est, *iucunda*, *muis*; altera חבל *chebel*, quæ *dolorem* sonat, *funiculum*, & *laqueum*. Ad priorem puto allusum esse Psalm.
Psal. 89. 89. *Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti*; Hebraicè, *lætifica nos*; & statim. *Respice in seruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorum* (illud *dirige*, verbum videtur pastorale) *& sit splendor Domini Dei nostri super nos* (Heb. נעם *noam*, id est, virga illa quæ appellatur *decor*) quasi dicat Propheta: satis diu desæuiit in nos virga, quæ appellatur *funiculus*, seu *dolor*; fac vt aliquando sit super nos virga illa, quæ vocatur *decor*. Ad virgam funiculum allusum est,
Psal. 2. cùm dicitur Psalm. 2. *virga ferrea*,
Thren. 3. id est, præferrata; & Thren. 3. *virga indignationis*. Isai. 10. *virga furoris*. &
1. Cor. 4. Paulus 1. Corinth. 4. dum ait. *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis*? id est, in virga *funiculo*, vel in virga *decore*.

26. Virga decor. Has ergo duas virgas sumpsit Zacharias, vt iniūctum sibi mādatum expleret. Priorem, vt se mitem præberet, qua pasceret molliter in amœnis pascuis, & sibi incommoda omnia subiret, ne quid incommodi accidat commisso gregi. Quod fecit olim Iacob, qui ne macrum, aut sterile pecus esset, ipse duras, atque insomnes transigebat noctes. Fecit etiam Dauid, qui ne ouis periret in leonis faucibus, ipse se audacter in vitæ periculum offerebat. Fecit denique bonus Pastor Christus, qui errantem ouem suis sublatam humeris ad caulas reduxit; & animam suam posuit pro ouibus suis.

27. Sumpsit etiam alteram virgam præferratam vnco, & quasi hamatam, quæ à crucrib pecudē capit, siue vt acri curet medicamēto, à scabre, siue vt à villis nudet, siue vt gladio tradat, & macello. Hæc verò virga optimè appellatur *funiculus*: quia non aliter capit à pedibus ouem, quàm funis, aut laqueus. Vnde à Latinis dicitur *pedum*, quasi pedica, quæ pedes vincit ac trahit. Virga funiculus.

Hæc verò duo symbola satis ostendunt quàm populum suum Deus humaniter, ac prouidè tractarit; vt virga decore rexerit, in pascuis collocauerit vbertatis eximię: & ad posteriorem virgam non antè venerit, quàm vbi priori profici nihil videt. Ac tandem ad stulti pastoris vasa progressus sit; quod extremæ calamitatis momentum habet.

Et succidi tres pastores in mense vno, & contracta est anima mea in eis.] In hoc loco existimo esse hysterō proteron, aut prolepsim, per quam aliqua ante suū tempus explicātur. Nam priùs coarctatam esse animā oportet, & abscissam virgam, quæ vocatur *decor*, quàm occisos esse tres pastores, quos sustulit altera virga, quæ dicitur *funiculus*. Illud *contracta*, satis explicat quomodo Deus gregem suum pauerit virga illa, quæ dicebatur *decor*, animo nempe liberali, ac tenero, qualis ab Isaia describitur cap. 40. *Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit.* Deinde verò cùm grex tanta abuteretur humanitate pastoris, contractus est animus ille largus, & profusus, & quasi pertæsus ingratum, & peruicax gregis ingenium, more hominis infensi, suique laboris dispendio permoti, dixit: *Non pascam vos, quod mo-*

ritur, moriatur, id est, pereat, ac laceretur, nil mea refert.

29. Antequam ad huius symboli explicationem, & corticis medullam accedo, quid in symbolo ipso præcesserit, explicato opus est. Et primùm, verisimile mihi est, sicut in Oseæ nuptiis cum fornicaria, in catenis modò ligneis, modò ferreis Ieremiæ, quasi in imagine propositus fuit status Iudæorum; sic etiam in hoc pascendi genere obiectam esse eidem variam pro temporum, rerúmque varietate formam aspectabilem. Quare verè pauit Zacharias gregem occisionis, priùs molliter, ac benignè, deinde tres pastores succidit, & perfecit reipsa, quæ illi iniuncta sunt, & quæ hîc facta commemorantur. Nunc explorandum est, quinam in hoc symbolo sint tres isti pastores, quos succidit Zacharias: nam de significatione postea. Qua in re omnino diuinandum est, atque adeò ignoscendum, si quicquam alicui audaciùs à me dictum videatur, quandoquidem in hac hieroglyphica specie illustranda, quem sequar ducem nullum habeo, & coniecturæ incertæ sunt.

30. Tres isti pastores, aut propriè fuêre tales, aut figuratè; prius mihi verisimile est. Nam cùm Zacharias adhuc gestaret virgam decorem, & benigniùs gregem pasceret, tres alios pastores, aut simul, aut cum successione, in eam curam socios adhibuisse videri potuit. Qui tamen succisi sunt, vel à pastore prouido, quia parum erant idonei pascendo gregi, dum adhuc gestaret virgam decorem; vel à pastore infenso, cùm iam accepisset virgam funiculum; quia tanta cura, atque prouidentia tam ingratum, & inutilem gregem indignum censebat. Neque huic explicationi incommodat, quòd succisi dicantur pastores illi tres: neque enim vox Latina *succidit*, aut aut Hebraica אכחד *accher*, *occidere* tantùm significat, sed *abscondere*, *celare*, *submouere*. Et in hunc sensum videntur accepisse LXX. dum reddunt eam vocem ἐξαρῶ, id est, *auferam*. Quare iuxta hanc explicationem pastores illi occisi non sunt; sed à pascendo submoti. Quòd si ita est, satis apparet quàm vilis sit illa triginta argẽteorum merces, de qua statim, pro tanta, ac tam prouida tot pastorum custodia.

Sed non minùs ad veritatem, & textum hieroglyphicum visum est, si tres pastores, tres arietes gregis ductores intelligamus, qui à pastore condocefacti reliquo gregi præeunt, ducúntque ad pascua, & inde rursus ad stabula reducunt, qui ab Hispanis dicuntur *los marsos*. Quod fieri ætate nostra nemo nescit; & olim etiã ante hoc tempus Zachariæ fieri solitum colligitur ex Virg. Eclog. 7. qui capro hœdos videtur commisisse. 31. In gregibus aliqui aliorum duces.

Vir (inquit) *gregis ipse caper deerrauerat.* ———

Eius vestigia, & ductũ reliquos fuisse sequutos, indicat quod sequitur.

——— *caper tibi saluus, & hœdi.*

Et lib. 12. Æneid. de tauris idem indicatur; vbi cùm describeretur pugna inter duos tauros, subditur:

Stat pecus omne metu mutum, mussántque iuuencæ;
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur.

Hoc idem de arietibus, & hircis docet Arist. de Hist. animal. lib. 6. c. 19. *Singulis*, inquit, *ouibus singuli duces constituuntur, qui quoties eo nomine à pastore vocentur, antecedunt, quod ab ineunte ætate facere assuescunt.* Id verò 32.

maxi

maximè apud Hebræos in vsu fuisse docet vox אתודים *Aturim*, quæ *hircos* significat, qui gregi præeunt, & ab iis per metaphoram Rectores, & Principes vocantur. Translationes autem huiusmodi nonnisi à rebus maximè notis, atque vsitatis sumi solent. Vide quæ suprà diximus cap. 10. ad illud, *super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo.* Vbi qui priori loco dicuntur pastores, iidem posteriori vocantur hirci. Non ergo videtur durum si metaphoram reciprocam hîc esse dicamus: & quemadmodum Principes, & pastores vocantur hirci, aut arietes, qui præeunt; sic etiam hirci, aut arietes, pastores appellētur. Horum ergo tres dicit Zacharias præ nimia animi offensione à se fuisse occisos. Ex quo apparet, quid reliquum futurum sit de reliqua minori, atque ignobiliori turba.

Nisi mauis hæc de canibus intelligere, qui multo meliùs pastores dici possunt. Nam & hi clamant, excubias agunt, & omnia pene munera pastoris obeunt. Quare qui præsunt, canes vocantur Isai. 56. *canes muti non valentes latrare.* Est autem offensi animi maximum signū, cùm pastor, quos habet curæ, atque laboris socios perimit.

Et contracta est anima mea in eis.]
33. Sicut anima Iudæorum affecta fuit in Deum; sic vicissim anima Dei in eosdem affecta. Quod etiam dixit antè Dauid Ps. 17. *Cum sancto sanctus eris, & cum viro innocente innocēs eris, & cum peruerso peruerteris.* Quid sit, animam Dei esse contractam, suprà indicauimus. Hebr. ותקצר *vatiksar*, quod significat *coangustatam esse*. nam animus antea tam ad largiendum profusus contraxit se, & pronam illam liberalitatem repressit. Porrò, vt Euseb. refert lib. 10. de Demonstr. Euangelic. Demonst. 4. Aquila, & Theodotion verterunt, ὠλιγοψύχησε, i. *exanimata est*, aut, *deliquium passa anima mea.* Quæ mirè explicant, & Dei bonitatem, qui maximè dolet, si quando cogitur propter nostra peccata in nos sæuire (vt ostendit etiam Gen. c. 6. *Tactus dolore cordis intrinsecus; delebo, inquit, hominem quem creaui.* & Isai. 1. *Heu consolabor super hostibus meis, & vindicabor*) aut à sua liberalitate cessare, dum in peccatorem Deus exanimatus est, & quasi curam eius abiecit. LXX. vertūnt, *& grauabitur anima mea super eos.* Quæ dicendi ratio significat valdè quo sit modo Deus in peccatorem affectus: nempe eo, quo ille qui venenum hausit, qui à dolore, atque molestia leuari non potest, donec illam veneni acerbitatem euomuerit. Sic Deus laborare videtur, & grauari donec iram euomat, quam homo secundùm duritiam, & impœnitens cor in diuino pectore thesaurizauit.

Siquidem anima eorum variauit in me.] Hebr. בחלה *bachalah*, id est, *tædio affecta est*; quasi dicat: Citò defatigati sunt obediendo mihi, licèt ego molliter enutrierim; quare alia pascua amabant, & subesse pastoribus aliis studebant. Aquila vertit; *anima eorum immurmurauit in me*, vt refert Euseb. lib. 10. de Demonstr. Euang. Dem. 4. Græcè ἐπικράνθη, id est, *mollis facta est*, sicut poma nimis matura, quæ parum absunt à putredine, in quibus vt nulla firmitas, & durities est; sic in grege nulla fuit in suscepta vitæ ratione constantia. Et est ista translatio ad spiritualem sensum, moresque perquàm bella, quia grex, id est, subditi, qui sibi putant aduenisse mētis maturitatem; id est, qui in se ad sua tractanda sa- 34.

Subditi ne ingenio suo ac prudentię cōfidant.

tis putant esse cõsilij, digni sunt, qui nimiũ præcocis maturitatis pœnas dent sublatis pastoribus, à quibus gubernari possent multo commodiùs. Septuaginta vertunt, *rugierunt in me*, id est, sæuierunt, & qui tanquam oues esse deberent mansuetæ in prouidum, & amantem pastorem, facti sunt sicut leones sæui. Eadem est sententia Ierem. 12. *Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua: dedit contra me vocem; ideo odiui eam.* Quocumque modo accipias, eadem est huius loci sententia. Népe ideo animam Dei esse contractam; quia anima variauit Iudæorum: nam qui priùs humiles esse cœperant, obsequentésque diuinæ legi; cùm suo se iudicio mallent quàm diuino regere, contra Deum non solùm arrogantes, sed etiam audaces, & feroces spiritus assumpserunt.

Quod moritur, moriatur.] Phrasis Hebræa, qua significant se nihil curare quid rerum fiat; ídque cum fastidio, quasi dicant; trahãtur per me omnia pedibus, & pereant. Qua etiam forma idem Hispani significant, dicunt enim cum eodem affectu: *venga lo que viniere, muera qui en muriere.*

36. *Et tuli virgam meam, quæ vocabatur decor, & abscidi eam.*] Statuit Zacharias instinctus à diuino Spiritu non iam amplius vtendum esse indulgentia in efferum illud, & ingratum pecus. Quare abiecit decorem, & sumpsit funiculum. Hæc quæ præcesserunt, vt dixi, per hysteron proteron dicta sunt: nam occisos esse tres pastores, & illud, *quod moritur, moriatur*, non est eius, in cuius manu sit virga decor: à funiculo potiùs pastorum cædes, & vox doloris impatiens nascitur, quàm à decore.

Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.] 37.
Hæc verba in hoc hieroglyphico sermone Prophetæ sunt, qui oues populorum pascebat ex pacto, non suas. Qui cùm fregit virgam, omnino significauit nolle se iam amplius tam molesto pecori pastoritiã operam nauare. Et ita ex eo die irritum fecit pactum, quod cum populis inierat: nam, vt patebit infrà, mercenariam operam populis omnibus, id est, his qui ex captiuitate redierant, locauerat. Notum est autem, vt docet Hieronymus in illud Isai. 13. *Vt disperdam omnem terram*; & nos pluribus ostendimus in illud Act. c. 2. *ab omni natione quæ sub cœlo est*; hanc vocem *omnis*, & similes non vniuersè de omnibus omnino esse accipiendas; sed de regione, aut gente, de qua sermo est. Et sic existimo omnes populos, cum quibus pactum iniit, esse omnes illos, ad quos hoc vaticinium pertinebat, id est, eos qui à Babylone remigrauerant. Qui populi multi dici possunt, quia in plures vicos, atque oppida distracti erant; vt constat ex Esdra lib. 1. c. 2. n. 1. Qui cùm ageret de populo in patrias sedes restituto, ait; *& reuersi sunt in Ierusalem, & Iudam, vnusquisque in ciuitatem suam.*

Et cognouerunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est.] 38.
Illi pauperes ad quos antea Dominus locutus fuerat, cùm dixit suprà, *propter quod, ô pauperes gregis*; quósque Iudices, aut spectatores constituerat, vt probabile censebamus, cognouerunt, & afflatum à Deo Prophetam hæc designasse, & quid Deus in hoc obscuro symbolo, siue ænigmate significare voluerit. Credo autem hæc postrema verba includenda esse parẽthesi: nam quod statim subditur de mercede,

ad

ad alios potiùs videtur spectare, quàm ad hos, qui pauperes inducuntur, & amici Dei. Illud, *qui custodiunt mihi*, Hebraismus est, pro *custodiebant, & obseruabant me*; Hispanè, *estauan a la mira*: quid nempe facerem; nam illa pastione hieroglyphica aliquid latere arcani consilij suspicabantur, à Domino admoniti illis verbis, *propter quod, ô pauperes gregis.*

Et dixi ad eos.] Scilicet populos, quorum pascebat greges, non ad pauperes gregis.

Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam.] Quia mercenarius Propheta alienum pecus pascebat, petit iam mercedem, de qua cum pecoris dominis antè conuenerat; quasi diceret, si eiusmodi essent, vt tam longum, assiduum, atque molestum laborem compensarēt, futurum, vt postea etiam pasceret. Et ideo videtur addidisse, *& si non, quiescite.* Ac si dicat: si parcè, atque auarè pretium operę mihi numeratis, frustra me rursus in eandem curam aduocabitis. Seu certè, quod magis reor, modestus hic pastor mercenarius constitutum antè pretium locatæ operæ recipere noluit priusquam suus labor, atque industria aliis esset probata. Quare monet, vt ipsi videant quātùm laboris, quàm vigilanter, & assiduè in pascendo pecore positum sit. Quòd si eorum voluntati satisfactum, & iudicio probatum sit, afferant mercedem. Porrò *bonum esse in oculis alicuius*, nihil est aliud quàm placere, aut probari.

39. *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.*] Pauerat Propheta alienum gregem, vt est verisimile, longo tempore: nam dùm virgam *decorem* gestauit, aliquot menses posuit suauiter, ac molliter: dum verò illa abiecta *funiculum* sumpsit, exegit saltem vnum mensem durè, atque asperè: quia vno mense dicitur tres occidisse pastores. Tam longo, atque molesto labori exiguū triginta argenteorum pretium redditum est ab ingratis, & auaris hominibus: præsertim si suo sumptu Propheta tres alios pastores conduxerat, quos haberet in eo labore socios. Quare vilem illam pecuniam præcipit Dominus, vt ad statuarium proiiciat. Huc vsque typus. Hæc iterum ad veritatem, & allegoriam referamus: & quomodo ad extrema Iudaicæ Reipublicæ tempora pertineant, exploremus.

Explicatio allegorica superiorum.

ET *assumpsi mihi duas virgas.*] Ita se gessisse Deum cum populo suo, vt priùs leniter tractarit, & amanter, id est, vsus fuerit virga, quæ appellatur *decor*, satis ex sacra Scriptura constat. Et quàm ingratè atque inuerecundè tantæ humaniti responderit vesanus populus, omnia propè tempora ab exitu ex Ægyptiaca seruitute ad Christum vsque testantur. Qua de re longæ, atque assiduæ querimoniæ sunt apud Prophetas. Sed cùm hæc, quæ de duabus virgis à nobis dicta sunt, in omnia Hebræorum tempora cōueniant, dubitare aliquis meritò posset, an de omnibus simul, aut de illorum aliquo dici debeant. Et quidem, si singula sæcula expendamus, inueniemus singularem Dei beneuolentiam, & paternam sollicitudinem in suos: deinde illorum impietatem, ac peruicaciam seuerius esse mulctatam: ac tandem vno mense

mense, id est, breuissimo spatio tres pastores esse sublatos. Nam si primum tẽpus, id est, illud quod Ægyptiam seruitutem consequutum est, intueare, tam humaniter benignus pastor gregem amplexus est, vt portauerit in humeris suis, custodieritque sicut pupillam oculi sui. Deut. 32. Deinde sumpto funiculo duriùs accepit. Lege totum caput. Ad extremum breui tempore tres pastores succidit; Aaron, Moysem, & Mariam. Alterum tempus fuit, quo exactis Iudicibus per Regiam potestatem administrari cœpit Iudaica Respublica. Nam sub ea tempora grauiter afflicta fuit à Philistinis, accepta magna clade, & arca capta, & tribus pastoribus interfectis, Heli, Ophni, & Phinees. Alterum tempus, cùm extincto Regio nomine, & populo illo lauto, ac nobili in Babylonicam seruitutem dato, mutata est forma Reipublicę, resque Iudaica per Sacerdotes, & duces gubernari cœpta: quo tempore tres pastores, vel extincti, vel summoti sunt à cura, custodiáque gregis. Hi verò fuêre Ioacim, & Ioachim, siue Iechonias. 4. Reg. c. 24. & Sedechias. 4. Reg 25 quorum succisionem secuta est miserabilis Hierosolymorum vastitas. Sub hoc tempore in funiculo Deus pauit populum in alieno solo captiuum.

41. Postquam ab hoc exilio populus restitutus est, rursus Deus sumpsit virgam decorem, pauitque gregem quam mollissimè, nimirum sicut pupillam oculi sui, vt in hoc Propheta pollicitus est c. 2. 8. 9. 10. sumpsit tamen postea funiculum, non longè ante Euangelij tempora, castigauitque populum adeò durè, vt non solum externis armis debellãdum, sed etiam domesticis odiis, ac seditionibus conficiendum tradiderit. Tunc autem tres pastores occisi sunt. Qui fuisse videntur siue tres fratres Machabæi, Iudas, Ionathas, & Simon, quibus extinctis res Iudaica grauiter afflicta fuit, siue, vt plerique existimant, magistratuum tres ordines, Sacerdotum, Iudicum, & Prophetarum: nam sub Christi tempore aut sublati erant, aut fœdè corrupti. De quibus statim.

His breuiter non tam expositis, quã propositis, quod ad huius corticis medullã attinet. Quidã priorẽ virgã legẽ naturalẽ esse putant, quæ omnes latè gentes moderabatur: posteriorẽ legem scriptã, quæ ideo funiculus vocata est, quia contracta magis, & ad illum populum cõscripta, qui Dei funiculus appellatur. Deut. 32. *Iacob funiculus hæreditatis eius.* Ita Hugo, Albertus, Ribera, Hieronymus. Alij in lege veteri funiculum, in Euangelio decorem intelligunt. Sed mihi verisimilius est, id quod antè diximus, in virga decore Dei benignitatem, in funiculo eiusdem seueritatẽ indicari. Quod videtur omnino esse dicendum, si quæ sequuntur ad vrbis Solymitanæ vastitatem pertinent, quæ per Romanos illata fuit. Et sanè actiones istæ hieroglyphicæ magis videntur esse symbola rerum futurarum, quàm iam præteritarum monumenta; vt sunt reliqua omnia, quæ in hac spectantur Prophetia. 42.

Et occidi tres pastores in mense vno.] 43.
S. Hieronymus, Haimo, Ribera. & alij quidam hos pastores esse putãt Moysem, Aaron, & Mariam: sed Hieronymus non censet improbabile esse Reges, Sacerdotes, & Prophetas. Idem sequitur Theodoretus, & Cyrillus, nisi quòd pro Regibus legis peritos adhibet. Quod etiam placet quibusdam ex Iunioribus,

ribus, Galatino, & vtrique Palacios. Et hoc mihi multo probatur magis, quia cùm hîc sermo sit, vt patet, de calamitate, quæ populum Iudaicum post Zachariæ tempora vexauit, de excidio putà ciuitatis, & templi, de his peccatis, atque hominibus, siue ordinibus actũ oportuit, quę cladis illius causa fuerunt, & illius incendij proxima fax. Nam alia peccata, siue personas, quæ hoc Zachariæ sæculum antecesserunt, aliæ calamitates consecutæ sunt. Quòd verò hæc tria sub Christi tempora defecerint, satis, credo, notum est: nam imprimis defecit Prophetia: vt enim est Hebræorum traditio, quos nostri communiter sequuntur, post Malachiam ad tempus vsque Christi nullus fuit Propheta. Defecisse præterea ex stirpe Dauidica Regiam potestatem, certius ex Iacobi vaticinio Genes. 49. quàm vt probari debeat. De Sacerdotio summo, constat ex Iosepho, Romanorũ arbitratu, atque etiam Herodis datum, & ablatum esse propè singulis annis, & plerumque venale. Quòd siquis concilium, quod ab Hebræis vocatur Sanhedrim, ad hunc numerum pertinere putet, hoc quoque aut omnino, aut certè magna ex parte sublatum est à Romanis, & translata iudicandi potestas ad Prætores Romanos. Ita Genebrardus in Chron. ex sententia Hebræorum anno Christi 15. & Galat. lib. 4. c. 4. quod nonnulli colligunt ex illo Ioan. 18. vbi Pontifices dixerunt: *Nobis non licet interficere quemquam*; licebat autem per legem Deut. 17. Significãt ergo per Romanorum potestatem ereptum esse sibi, quod per legem licebat. Illud verò concilium in captiuitate durasse docet Galatinus suprà ex sententia Hebræorum, & probatur ex illo iudicio, quo senes, & Iudices populi capitali supplicio damnauerunt Susannam. Dan. cap. 13.

In mense vno.] Mensis vnus non significat tempus, in quo à Domino tres pastores occisi sunt; nam longius multo fuit illud spatium: sed in quo à Zacharia typicè tres sunt vel occisi, vel summoti. Vnus verò mensis typicè longioris spatij symbolum esse potuit: sicut vnus dies vnius anni symbolum est. Ezechiel. c. 4. *diem pro anno dedi tibi.* 44.

Explicatio hystorica.

ET *dixit Dominus ad me: Proiice illud ad statuarium.*] Hinc iam liquet, quemadmodum hæc omnia ad Prophetam pertineant; quãdo vile illud operæ locatæ pretium iubetur ad statuarium proiicere. Locus autem hic difficillimus est, multúmque negotij attulit optimis ingeniis. Quare in eo nos paululùm immorabimur. Pro *statuario* in Hebræo est יוצר *ioser*, quod variè ab Interpretibus exponitur. Septuaginta *conflatorium* reddunt, vt habemus in codice magis correcto; & quædam addunt explicationis, vt reor, gratiâ, quæ in textu non sunt. Sic enim illi: *depone eos in conflatorium; & considerabo si probatum est, sicut probatus sum pro eis.* Eodem modo Aquila, & Symmachus, vt refert Eusebius lib. 10. de Demonst. Dem. 4. Sed Aquila etiam vertit *plastem*. Neque diuo Hieronymo, qui *statuarium* in textu verterat, hæc Aquilæ translatio displicet; nam in Commentariis ait optimè *fictorem*, aut *plastem* verti potuisse. Est autem hoc loco statuarius, qui ex quauis 45.

materia signa fingit, aut conflat. Sed hîc omnino vox Heb. יוצר *ioser*, iuxta familiarem vsum, in Scriptura illum significat, qui aliquid fingit ex argilla, & luto. Quis verò sit hic statuarius, incertum est. Hieronymus, & cum eo complures alij, Rupertus, & Ribera, & ex Hebræis R. Abraham, Deum esse putat, qui omnium plastes, & formator est. Et accommodatè ad hæc locum exponit in hunc sensum Hieronymus. Proiice ante Deum, vt ipse iudicet, quàm malè ab auaris tui laboris merita compensentur. Quod perinde videtur, ac si dicat: videat Dominus, & iudicet. Qui cùm omnium formator sit, noritque cuiusque dignitatem, & merita, videat Dominus, & iudicet, quàm sit illa exigua, atque vilis merces.

Ego hîc, quod in rebus obscuris aliquando licet, aliquid aggrediar nouum, & eo nomine minùs mihi gratum; sed non sine aliquo fundamento, nisi me ipsum fallo. Vilissima sanè fuit illa merces pro tam longo, atque molesto labore: adde etiam & pro mercede alia maiori, qua aliorum pastorum, quibus ad pascendum gregem sociis vteretur, operam redemerat, vt suprà verisimile putabamus. Neque minore pretio conduceret populus ille ingratus, & improbus statuam aliquam seu fictilem, seu fœno, aut alio quouis tomento refertam, quã vellet suo gregi regendo, atque custodiendo præponere, sicut ligneũ, aut stramineum Priapi simulacrũ à prophanis statuitur hortorum custos. Ait ergo Deus: Proiice ad statuarium, qui signa ex argilla fingit, pretium hoc decorum, ironicè, id est, ridiculum, vt ipse è luto pastorem aliquem, aut idolum pastoris fingat, cuius præsentiam alij tam vili mercede coëmant: neque enim illud sordidum, & ignobile pretium alterius operam dignè remunerare potest. Qua loquendi figura satis aptè pretij illius momenta extenuauit. Neque existimo aliud voluisse Deum in hoc typo significare, quàm vilissimum æstimatum esse Prophetæ laborem, & illum à scelerato populo habitum esse ludibrio. Quam fuisse Dei mentem satis videtur cognouisse Zacharias, quandoquidem non abiit ad statuarium, seu plastem, vt verba ipsa indicabant propriè, sed ad templum, vbi sine dubio neque figulus, neque statuarius erat. Proiecit tamẽ ad Sacerdotes, qui gregis videbantur esse domini: & fortasse exprobrãs illis auaritiã & sordes, cùm proiiceret, addidit, sibi vt ab statuario, & plaste fictilem pastorem prouiderent, quem suo preficerent gregi; neque enim alium pastorem tam exigua mercede conduci posse. Et hæc sit prima expositio.

Secunda expositio. Ad statuariũ iubetur proiici pretiũ illud, vt ex eo lutũ emat pro fingendis vasis: tã vili namque mercede lutum potiùs emi, quàm hominum labor, & industria potest. Et est sententia non valdè à superiori diuersa, & allegorico sensui accommodatissima; de quo statim. Et illud *proiice*, non parum fauet; quasi dicat Deus, pretium illud omnino contemnendum, & emendum eo potiùs lutum, quàm ingenui hominis operam. Existimo autem *figulum*, seu *plastem*, prouerbialiter sumi pro luto, & puluere, quia circa lutum versatur eius ars, ea figura, qua materia intelligitur, ex eo qui materiam illam versat, & tractat: quomodo morti proximum ad Lybitinam mittimus, quia illa curat, & vendit; quæ ad funus spe- 47.

Lutum pro re vili.

Reg: Materia intelligitur ex eo qui in ea materia aliquo modo versatur.

ſpectant; & Vulcano aliquid tradi emendandum dicitur, cùm in ignẽ proiicitur, in quo ſe Vulcanus, & ſuam artem exercet. Sic cùm iubemus aliquid ad boues, ſeu ad porcos mitti, paleas ſignificamus aut glandes, aut certè aliquid vilius. Sic ergo, cùm aliquid ad plaſtem proiicimus, lutum eſſe ſignificamus, quia in eo verſatur eius opera. *Lutum* verò pro re viliſſima metaphoricè ſumi in ſacra Scriptura ſatis notum. Sap. 7. *tanquam lutum argentum in conſpectu illius*, id eſt, viliſſimũ eſt, & c. 15. *luto vilior vita eius.*

48. Tertia expoſitio eſſe poteſt ſatis & rerum euentibus, & Iudæorum meritis accommodata, ita vt hac actione hieroglyphica Iudæis prænuntietur illa clades, quæ à Romanis ſuæ Reipublicæ comparata eſt. Contulerat Ieremias cap. 32. tantumdem fere pecuniæ in agrum, qui, vt ſtatim dicemus, ager figuli dici potuit, & librum, atque inſtrumenta emptionis clauſit in vaſe fictili, quod in agro illo ſepultum eſt. Hæc verò prædixêre aliquo modo, certè anteceſſerunt cladem illatam à Chaldæis. Ad huius igitur imitationem Zacharias prædicit non diſſimilem cladem inferendam à Romanis, dum triginta argẽteos ad figulum mittit, qui illos, ſeu illorum pretium in vaſe includat à ſe formato, nempe fictili.

49. Quarta expoſitio: quia pretium iſtud vile, quo emptus eſt tam bonus, ac ſollicitus paſtor Zacharias, figura eſt eius paſtoris, qui poſtea venditus eſt à proditore Iuda, iubet Deus, vt ad ſtatuarium proiiciat illam pecuniam, ſeu, vt alij vertunt, ad conflatorem, vt ex ea figuram faciat; illud enim eſt ſtatuarij præcipuum munus, quaſi dicat: Vilis hæc merces, qua emptus eſt talis paſtor, figura eſt illius iniquæ mercedis, qua ego aliquando venalis ero. Quam expoſitionem videntur probare, quæ ſtatim ſubiiciuntur, vbi Deus typum, & figuram ad veritatem accommodat, dum dicit: *Decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis.*

Has expoſitiones adduxi, in quibus, ſi audaciùs egiſſe videor, cùm ſine duce pergam, facilẽ, credo, veniam obtinebo: cùm obſcurus ſit locus, & valdè celebris; cui aliquid attuliſſe lucis, ſi modò id alicui contingat, magnum eſt operæ, atque ſtudij pretium. Ex iis elige quam malueris, niſi omnes reiiciendas putaueris: nam mihi promptum non eſt ſtatuere quænam illarum cæteris præferenda ſit.

Decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis.] Qui ſuam operam alteri locant, quaſi ſe ipſos vendunt, quia ſibi ipſis libertatem, id eſt, moralem vitam, eripiunt. Eſt autem veriſimile non tantùm pro impenſa trium, aut quatuor menſium opera datam eſſe exiguam illam mercedem Zachariæ; ſed pro toto illo munere, quod obiturus eſſet in paſcendo grege; nullo definito temporis ſpatio. Quare vita Zachariæ triginta argenteis æſtimari videbatur. Accõmodat ergo Deus figuram hanc in Zacharia propoſitam, & explicat, quò ſpectet myſticus ille ac hieroglyphicus labor, tam vili mercede compenſatus. Dicit ergo Dominus populum illum extremis ſuæ Reipublicæ temporibus non aliter futurum in ſe, quàm tunc in Zachariam ſui typum fuiſſet. Laborarat Chriſtus diu, variéque rexerat Iudaicum gregem, modò virga decore, modò funiculo, prout gregis varia ratio, atque commoditas exigebat: emptus eſt

50. [marginal note, torn:] ...i labo... alteri ſibi ...ter ... mori...

tradente proditore Iuda, à Sacerdotibus, Principibúsque Synagogæ, id est, Iudaici gregis, triginta argenteis, hoc pretio Christus appretiatus, hoc emptus fuit. Neque ea pecunia Christo impensa, vt eius muneraretur labor, sed vt ea proditus morti traderetur. Vilis sanè merces est triginta argenteorum; sed grauior iniuria, quòd ea non ad Christi commoditatem, sed ad eius potiùs mortem expenditur.

51. Grauis Iudæorum iniuria in Christum. Hîc obiter nota vsque adeò vilem, & execrandam visam esse Iudæis pecuniam è Christi venditione redactam, vt impium existimauerint illam in Corbonam mittere, id est, ad templi vsum conferre, & sacrificiorum sumptus. Cùm enim Deut. c. 23. præcipiatur ne quæ abominationi sunt, in templum inferantur: sic quia immundam, & abominabilem putabant illam pecuniam, à templo, id est, ab vsu sacro abdicauerunt: peinde atque si pretium esset canis, aut prostibuli merces: nam hæc nunquam admittebantur in templum.

52. Nunc oportet examinemus longam quæstionem exagitatam à multis, & quæ nondum est à quoquam definita; cur quæ hîc tradita sunt à Zacharia, eadem Matt. c. 27. attributa fuerint Ieremiæ Prophetæ? Nam cùm dixisset ibi Matthæus triginta argenteis emptum fuisse agrum figuli, addidit. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam dicentem; & acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israël: & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Sunt qui putent hoc testimonium Ieremiæ quidē esse, sumptum tamen à Matthæo, non ex iis libris Ieremiæ, qui nunc extant, sed ex iis, qui temporum iniuria perierunt: periisse autem aliquid à Iere- (Matt. 27.)

mia scriptum colligitur ex 2. Mach. c. 2. Suspicantur alij testimonium istud à Ieremiæ scriptis callidè à Iudæis fuisse sublatum. Ita Eusebius lib. 10. de Demonst. cap. 4. Origen. Chrysost. Euthym. Sunt qui putent Matthæum ex Apocrypho libro testimonium sumpsisse, ídque etiam aliquādo Apostolos facere solitos. Quod tradit Origenes. Et sanè Hieronymus scribit ab Hebræo quodam sibi traditum esse eiusmodi librum, in quo testimonium istud ad verbum legebatur. Sed hoc parum pium; sicut quod alij dicunt, Apostolos, Apostolicósque viros memoria lapsos interdum aliter locutos quàm postularet sacræ Scripturæ veritas, ídque hoc loco contigisse Matthæo. Aliæ sunt huius difficultatis siue solutiones, siue fugæ, quas vide apud Maldonatum in cap. 27. Matthei, Salmeronem tom. 10. tract. 25. Suarez to. 2. disput. 39. sect. 1. Sed ex omnibus illa maximè placet Hieronymo, Baronio in appendice ad annum 34. Iansenio c. 140. Concordiæ, & Maldonato, atque Suarez suprà, quæ dicit Matthæum suo more tantùm posuisse, *quod dictum est per Prophetam*: ab aliquo autem in margine positum *Ieremiam*, & inde tandem in textum irrepsisse. Quòd verò Matthæus sæpe cōmune nomen Prophetæ scripserit, non propriū alicuius, liquet ex c. 1. n. 12. c. 2. n. 5. 19. 25. & c. 13. n 35. & c. 21. n. 4. & hoc ipso cap. 27. n. 35. Facit ad hæc quòd in Syriaco Euāgelio Ieremiæ nomen nō inuenitur. Et Aug. lib. 3. de cōsensu c. 7. scribit suo tempore in quibusdam Latinis Codicibus nō reperiri Ieremiæ nomen, tametsi hanc sententiā minùs probet Aug. sed potiùs dicat parum referre Zacharias dicatur; vel Ieremias, cùm author Spiritus sanctus qui per Prophetas locutus est, idem

in

in omnibus sit; quod etiam dixit Beda Augustinum sequutus.

Ribera in hunc locum Zachariæ non laborat vbi hoc testimonium adductum à Matthæo apud Ieremiam legatur: tantùm dicit testimonium illud non esse Zachariæ, quia verba illius diuersa sunt ab iis quæ citat Matthæus, & in Matthæo multa sunt, quæ non reperiuntur in Zacharia.

53. Res sane difficilis est, & digna in qua piorum hominum ingenia, atque studia laborent. Ex prædictis antè sententiis illa mihi magis probatur, quæ censet nullius certi Prophetæ nomen positum à Matthæo: sed Ieremiæ nomen primùm alicuius incuria insertum; deinde exceptum ab aliis, sensim omnes expleuisse codices. Quæ cogitatio & minùs habet incommodi, & magnorum virorum, vt nuper diximus, authoritate munitur. Sed sanè durum est valdè, & à quo nescio quomodo pietas abhorret, tandiu in sacris literis alienum inueterasse nomen, & in re purissima illam quasi labem adhæsisse. Neque præterea video, contrà quàm putat Ribera, quomodo negari possit in hoc testimonio non esse aliquid ex Zacharia, cuius verba pene numerat Matthæus. Quare enitendum est, vt testimonium hoc esse Ieremiæ dicamus cum Matthæo, neque excludamus Zachariam, quod Patres omnes, & Interpretes communiter censent. Dicam igitur aliquid, non in quo acquiescat animus, sed quod aliquid habeat non omnino impeditum. Quod licèt aliquid haberet, aut ingenij, aut momenti, quod non reor, eo tamen ipso, quòd patrono destituta sit, non potest mihi non displicere sententia.

54. Satis notum est, in Testamento Nouo tam ab Apostolis, & Euangelistis, quàm ab ipso Domino ex duobus testimoniis diuersorum etiam librorum vnum testimonium solitum esse conflari. Exempla sunt obuia. Actor. 1. ex diuersis Psalmis Petrus vnum fecit testimonium: ex Psalm. 68. sumpsit illud, *fiat commoratio eorum deserta, & non sit qui inhabitet in ea*: & ex Psalm. 108. *& episcopatum eius accipiat alter*. Et idem Petrus è Psal. 1. capite 2. cùm dixit: *lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali*; altera pars sumpta est ex Psalm. 117. altera ex Isai. cap. 8. Et Paulus ad Romanos capite 3. ex multis Psalmis, vnum coagmentauit quasi corpus; sumpsit enim illud; *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum*; ex Psalm. 13. at alios octo versus, qui incipiunt; *Sepulchrum patens*, &c. ex variis Psalmis. Imò & Christus ex Isai. 56. & ex Ierem. cap. 7. composuit testimonium illud Matth. cap. 21. *Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum*. Et suprà nos ostendimus cap. 9. illud testimonium Matth. capite 21. *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit*, &c. ex Isai. cap. 62. & ex Zacharia fuisse conflatum. Vide quæ diximus suprà c. 9. n. 34.

Regul. E diuersis testimoniis Testamenti Veteris vnū componitur.

55. Illud etiam vsitatum, vt cùm verba, aut testimonia duorum sunt, aut altero omisso, alterius tantùm nomen exprimatur, aut totum testimonium, quasi vnius tantùm esset, significetur. Prioris partis exemplum est apud Marcum cap. 1. *Sicut scriptum est in Isaia Propheta: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto: parate viam Domini, rectas facite*

Regul. Cum è duabus authoritatib. testimonium componitur, interdum vnus tantùm citatur author.

semitas eius. Prior pars Malachiæ est, posterior Isaiæ, & tamen omisso Malachia vnus nominatur Isaias. Posterioris exemplum habes Matt. cap. 21. nam cùm illud testimoniũ; *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit tibi, mansuetus, & sedens super asinam*, sumptum sit & ex Zachar. capite 9. & Isai. capite 26. in singulari tamen dicitur à Matthæo; *vt adimpleretur quod scriptum est per Prophetam dicentem*, &c.

56. Sic ergo testimonium hoc apud Matth. cap. 27. ex duobus sine dubio coaluit: ex Ieremia c. 32. & Zachar. c. 11. & tamen vnus citatur Ieremias. Neq; deest causa cur à Matthæo Ieremias potiùs nominari debuerit. Rationem enim voluit reddere Euangelista, vt legenti constaret, non tam pretij, quo Christus emptus est à Principib. Synagogę, quàm agri eo pretio empti. De agro verò nihil dicit Zacharias, quare eo loco nominandus nõ fuit: dixit verò Ieremias cap. 32. vbi ante captiuitatem imminente iam vrbi Chaldæorum exercitu iussus est à Deo agrũ emere, in cuius emptione aliquid celari mysterij ipse cognouit. Nunc reliquum est, vt ostendamus agrum à Ieremia emptum typum fuisse eius, qui triginta argenteis ex Christi venditione redactis à Principibus Synagogæ emptus, quique ager figuli vocatus est. Quod si assequimur, sanè nihil erit, quod aliquis à nobis amplius requirat.

57. Iussus est Ieremias agrum emere eo tempore, quo ipse captus erat, neque aliqua, aut saltem pertenuis spes emergendi è carcere, & cùm ciuitas graui obsidione premeretur à Chaldæis. Quare nulli vsui videbatur futurus ager ille emptori suo, quia venturus statim erat in hostiũ potestatem. Quod significauit ipse Dominus: nam cùm dixisset Ieremias; *Ecce munitiones extructæ sunt aduersus ciuitatem, vt capiatur, & vrbs data est in manus Chaldæorum: & tu dicis mihi, eme agrum argento*, &c. Respondit Deus: *ecce ego tradam ciuitatem istam in manus Chaldæorum.* Ex hoc id habemus vnum, agrum istũ non tam emptum esse domino, aut domesticis, quàm externis, & peregrinis: neque enim illũ agrum possedit Ieremias, vt constat, neque ipsius posteri, quia, vt notauit Hieronymus in c. 23. Ieremias virgo fuit. Ieremias virgo. Idem Ignatius Epist. ad Philadelphiẽses. Isidorus lib. de vita & morte Prophet. cap. 38. Et eò, credo, spectat, quod post captiuitatem idem cecinit Thren. 5. *Hæreditas nostra versa est ad alienos.* Thren. 5.

Quomodo verò ager iste pro sepultura sumi potuerit, nõnulla nobis coniectura est, quia ager erat in Anatoth, quæ assignata fuit Leuitis Iosue cap. 21. in tribu Benjamin. In iis autem ciuitatibus non habebant Leuitę agros pro ferendis frugibus, sed tantũ suburbana, ad alenad iumẽta, vt ibidem dicitur, & verisimiliter hortum pro sepultura, Hebræorum more, qui in agris sepeliebantur, vbi proprium erat, & domesticum sepulchrum; sicut Ioseph ab Arimathia hortum habuit ciuitati vicinum, & in eo sepulchrũ, in quo Christus positus fuit. 58.

Ager autem ille Ieremiæ dici potuit ager figuli, si vspiam alius. Nam eodem cap. 32. postquam in oculis omnium Iudæorum, qui sedebant in atrio carceris, emptus fuit ager, & facta nomina; dixit Baruch ministro suo Ieremias: *Sume libros istos, librum emptionis hunc signatum, & librum hunc, qui apertus est, & pone illos in vase fictili, vt permanere possit diebus multis.* Est autem valdè probabile 59. Ager à Ieremias emptus, cur dictus figuli.

in

in agro eo vas illud fictile cum instrumentis infossum esse: nam si nõ esset tegẽdum terra, non erat quòd clauderetur in vase fictili, vt seruaretur in longum spatium, cùm similia monumenta extra huiusmodi vasa in scriniis, & arculis in multa sæcula integra seruentur. Dicitur ergo ager ille vas figuli, vel quia vas illud fictile, cum instrumẽtis ibi sepultum est, vel quia scriptura ipsa, quæ fundi loco sufficitur, in figulino vase conclusa fuit. Neque hæc dicendi forma admodùm inusitata aut peregrina est: nam ab aliquo effectu non solùm ager aliquis, sed etiam ciuitas nomen solet accipere: sicut Iud. c. 13. Ramalechi seu eleuatio maxillæ dicitur locus ille, vbi asini mandibula Samson Philistæos strauit; & Baal pharasim, vbi iidem à Dauide profligati sunt. 2. Reg. c. 5. &, vt multi è Patribus sentiunt, ideo vbi Christus crucifixus est, caluariæ locus dicebatur, quia ibi sepultum erat caput Adam. Neque rarum est, vt locus ab aliquo possessus, aut in quo est aliquid, quod ad aliquem aliquo modo pertineat, pro possessore, aut pro eo, cuius in eo aliquod extat monumentum, aut opus, vsurpetur, qua ratione à Latinis Vcalegõ, pro Vcalegõtis domo ponitur, Pluto, & manes pro inferno, & ager fullonis in quo erat piscina, vbi fullo dealbabat vestes ex aqua collectitia: & ager, quem figurabat hic, de quo nobis quæstio, dictus est Acheldema, quia in eo erat, aut opus, aut pretium sanguinis. Sic etiam ager Ieremię, ager figuli dici potuit, quia in eo solemni ceremonia vas figuli defossum est. Est autẽ vsitatũ in Scriptura, vt vas fictile, quia opus est figuli, vas figuli vocetur. Psal. 2. *Tanquam vas fictili cõfringes.* Eccle. 27. *vasa figuli probat fornax.* Apoc. 2. *lagena figuli.* Solere locum aliquẽ nomen sumere ab eo quod in eo moratur, aut conditum est, satis est notum. Qua ratione domus Vcalegontis, Vcalegon dicitur, & Misenus, Palinurus, & Caieta nomen accepêre ab illis qui inibi sepulti sunt. Quod etiam in sacris vsitatum est. Arbe enim (teste Hieronymo in traditionibus Hebraicis super Genesim) illud nomẽ habuit à quatuor viris ibi tumulatis. Et Ephrata, seu Bethlehem dicta est Rachel Ierem. cap. 31. vt plurimi ex Patribus volunt cum Hieronymo, quia ibi condita fuit Rachel. Hoc, vt dixi, facile est, illud verò durius, quomodo fictile vas figulus vocari possit: nam iuxta hanc expositionem ager ille vocari potiùs debuit ager vasis fictilis, quàm ager figuli, cùm non figulus in eo, sed vas fictile defossum sit. Sed neque hoc, credo, admodùm alienum est ab vsu loquendi: videmus enim opus sumere nonnunquam nomen ab authore: sic Platonem, Homerum vocamus libros ab illis editos; & Luc. cap. 16. & 24. Moyses, & Prophetæ pro eorum scriptis vsurpantur. Neque id solùm in libris vsitatum; sed in rebus aliis longè diuersa arte, aut industria perfectis. Thermæ à Nerone constructæ, Nero vocatæ sunt à Martiale lib. 10. Epig. 48.

Regul. Multa loca nomen sumunt ab aliquo effectu.

60.

Reg. Interdum rebus, & eorum authorib. cõmune nomen.

Temperat hæc Thermas, nimios prior hora calores.
Halat, & immodico sexta Nerone calet.

Et nummus à Philippo percussus, Philippus vocatus. Horatius lib. 2. epist. 1.

Retulit acceptos Regale numisma Philippos.

Et hoc ipsum nomen exemplo nobis esse potest; nam figulus per metony-

tonymiam pro laterculis fictilibus vsurpatur à Iuuenali Satyra 10. qui Babylonicos muros dum ex cocto laterculo constructos significat, à figulis munitos dicit.

Cùm tamen à figulis munitam intrauerit vrbem.

Et nuper hoc eodem capite num. 47. materiam significari diximus ex eo, quod circa illam materiam aliquo modo versatur, quomodo Lybithina pro funere, Ceres pro pane, Vulcanus pro igne accipiuntur. Quare cùm figulus circa vasa versetur fictilia, vas fictile figulus non incommodè nominari potest.

Inter Hispanos sanè, putóq; etiam apud alias gentes, satis frequens artificum nomina artificiis imponi. Nam pãnorum nobilium certa genera ab inuentoribus dicũtur *Limiste, Labô, Velarte*: & quia ex nostra Societate P. Alfonsus Salmeron Venetiis author fuit, vt fœminę honesto quodam amiculo vterentur, illa amicula vulgo Venetorũ *Salmerones* vocantur. Cui etiam rei affine est, quòd linteorum quędam generã, aut pannorum à regionibus in quibus elaborata sunt, vocantur *Londres, Damasco, Ruan, Olanda, Calicut.* Cuius generis sunt exẽpla obuia, sicut in medicamentis, quemadmodum potionem ab Hippocrate inuentã, *Hippocras* vocamus, &c. sic puto nunc figulum pro vase fictili sumi. Et iuuat hanc coniecturã, quòd artificũ nomina in vasis olim, sicut nunc etiã apud nostros, pleraq; etiam alia insculpebantur, vt obseruauit Vrsinus in appendice operis de triclinio Petri Ciacconij. Vbi ait fuisse Aretij repertum vas fictile cum inscriptione NIMIS, nempe authoris sui. Et ita explicat Martialem lib. 14. distichõ 98.

Aretina Nimis ne spernas vasa monemus.

Et Martialis eodem libro ad distichum 110. cuius titulus est, *Ampulla potatoria*; nomen authoris vasi isculptum indicat; licèt aliter exponi possit.

Hac licet in gemma, quæ seruat nomina Cosmi,
Luxuriose bibas.———

Quòd si vas fictile in agro Ieremiæ defossum, nomen habuit figuli à quo formatum est: ager figuli non admodùm difficili figura vocari potuit. Hæc mihi vero similiora visa sunt: nam hæc non esse à Ieremia prædicta, cùm hæc quotidie in sacris habeat, & canat Ecclesia, respuunt aures piæ, atque Catholicæ.

Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur funiculus.] Hûc vsque & Propheta typicè, & Christus verè gregem pauerat, molliter priùs, & indulgenter in virga decore; pòst duriùs, & seueriùs in virga funiculo. Vtraque verò pascendi forma à sedula pastoris prouidentia nascebatur: vbi verò gregis improbitas, ac peruicacitas, & eorum, qui putabantur esse domini, insignis impudentia, qui tantam operam, tam sedulam, atque vtilem vilissima mercede compensarant, diuinam, vt ita loquar, patientiam exhauserat, ipsam quoque virgam funiculum fregit: sicut virgam decorem antea præciderat, quod nimium offensi animi signũ, & opus est. Qua de re multa sunt, eaque grauissima Scripturæ testimonia, quæ tunc ad extremum malorum ventum esse significat, cum à correctione & flagello Dominus manus abstinuit. Vide Gregor. homil, 12. in Ezech. & lib. 26. Moral. cap. 15. 61.

Ablata virga correctionis, magnæ offensionis signũ.

Et dissoluerem germanitatem inter Iudam 62.

Iudam & Israël.] Hic locus aliquibus persuasit, tres pastores fuisse Moysem, Aaron, & Mariam, cùm fractus dicatur esse funiculus antequam diuisus esset Israël à Iuda. Verùmtamen hic locus non admodùm vrget nos in illam sententiam; imò potiùs optimè indicat, quid postremis temporib. in populo Hebræorum ex variis locis, & tribubus cõgregato fecerit virgæ funiculi præcisio. Nempe vt, sicut olim Israël à Iuda diuisus est, incitatísque odiis vicissim inter cognatas tribus non minùs hostiliter, quàm cum externis pugnatum est, sic etiã, vbi Deus fracto funiculo indomitum gregẽ liberè pro sua libidine vagari permisit, non modò animis, qui priùs in iisdẽ septis claudebantur; sed etiã armis, & castris inter se pugnauerint: neque minùs Iudæi, quàm Romani Iudæis cladi, atque exitio fuerint. Lege Iosephũ, & Ægesippum, & disces quàm Iudæorum vires intestinis bellis exhaustæ fuerint. Soluta est ergo germanitas Israël, & Iudæ, siue quia qui ex aliis tribubus se Iudæis adiunxerant, vt cap. 8. nu. 29. vidimus, contra duas alias tribus arma sumpserunt, quo tempore, siue ab Antiocho, siue à Romanis oppugnata fuit Ierusalem; siue, quod mihi magis est verisimile, quia ibi Hebræorum more nota similitudinis subauditur. Et tũc hic erit sensus, & facilis, & cum filo, veritatéque consentiens. Dissoluam populos in vnũ quasi gregem coactos, non aliter atque olim dissolui germanitatem Israël, & Iudæ, ita vt à rapina, & cæde non temperet furentes animos generis, Religionísque communitas.

63. *Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti.*] Prudentis pastoris, suarúmque pecudum amantis antè formam descripserat, quando cum gemina virga, quarum altera leniter, & blandè, altera duriùs, vtraque tamẽ vtiliter gregem pascebat. Nũc stulti pastoris imaginem proponit, amantis, quærentísque quæ sua sunt, non quæ ad gregis commoditatem pertinent. Quæ verò sint hæc stulta pastoris vasa, seu instrumenta, non difficile iudicatu est. Illa nempe, quæ vel blandimẽto fallaci ad mortem trahunt, aut lacerant vi, & fame attenuant, atque conficiunt potiùs quàm alunt, atque tutantur gregem. Stultus autem pastor est, vt statim ipse indicat Deus, qui greges dispersos, atque derelictos non quæret; quod confractum fuerit, non curabit: carnibus vescetur pinguioribus, erraréque faciet infaustum pecus ita citato gradu, locísque asperis, vt vngulis, quamuis è dura, firmáque materia, dissolutis commouere se in summo periculo, vel necessitate non possit. Qui dũ in lupi faucibus, aut leonis vnguibus vlulatus edũt miserabiliter agni, ipse aut fistula se vesan⁹ oblectat, aut vmbras otiosus captat in opaco loco. Hęc ita que instrumenta sunt stulti pastoris, gladius ad mactandum, fistula ad canendũ: & si quod aliud instrumentum est, nõ tam ad vsum alendarum ouium, quàm ad inertem voluptatem, & inanem potestatis ostentationem.

Stulti pastoris descriptio.

64. Hunc stultum pastorem Antichristum esse cum Hieronymo, ac Cyrillo alij pene omnes Interpretes fatentur; quia ille extremis sæculi temporibus omnia aggredietur, perficiétque, quæ hîc describuntur à Zacharia: & ad quem sese adiungent illi, qui Christum optimum pastorem abiecerunt; iuxta illud Ioan. 5. *Ego veni in nomine Patris mei, &*

Antichristus pastor stultus

non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Non possum non amplecti communẽ hanc sententiam, in quam incumbit omniũ pene authorum conspirans cõsensio, quæ magnæ authoritatis apud omnes momentum habet; dicam tamen quod in hac communi sententia mihi minùs probatur; non quòd alios aliter existimare velim, sed quia aliter locus iste relinqueretur obscurior.

65. Videri primùm alicui posset hîc de Antichristo sermonem non esse: nam priùs de vastitate vrbis agi cœptũ est, deinde verò cap. sequenti de eadem omnino continuatur sermo. Quare non videbatur cur interposita Antichristi crudelitate, ac fraude longus ille sermo tam aptè cum consequentibus cohærens esset intercidendus. Deinde quia multa sunt, quæ non videntur aptè in Antichristum posse quadrare: nã stultus pastor hîc iners fingitur, & otiosus, qui neque dispersum congregat, neque fractum consolidat; at Antichristus strenuus est, & industrius. Denique iste pastor erat, qui hîc à Zacharia reprehenditur, & pastoris munus obedire debuit, & ideo reprehenditur, quia commissi sibi gregis curam abiecit. Sed Antichristus pastor non erat, neque ex instituto, artéque pastorali illa curare debuit optimi pastoris officia, quæ in hoc desiderãtur. Atque ideo accusandus potiùs fuit quòd laceraret, & perderet gregem, quàm quòd minùs vigilãter custodiret. Accedit, quòd quæ ab Antichristo gesta sunt, quia multo post acceptam à Romanis Hierosolymæ cladem contigerunt, non videbantur hoc loco commemoranda. Et quidam quæ sequenti capite dicuntur de libertate & gloria populi Iudaici, quæ, vt textus ipse indicat, post stulti pastoris insaniam contigerũt siue intelligas patrata per Christum mysticè; siue per Machabæos historicè, illa nullo modo post Antichristum acciderunt, qui in sæculum incidit extremum.

66. At dices solere Scripturam aliquando cùm aliquid expositum est, quod alterius figura, vel exemplar esse possit, ad illud subitò, atque ex inopinato sermonem transferre, quod huic Prophetæ non semel accidit; & apud Dan. c. 11. postquam actum est de Antiochi crudelitate, atque odio in Iudæos, statim ad Antichristum, quem mores adumbrabant Antiochi, vaticiniũ traducitur. Et habemus exemplũ non tam simile, quàm omnino idẽ Matth. 24. nam cùm ageretur de Hierosolymæ excidio, sicut nunc à Zacharia, eius occasione actum illicò est de Antichristo. Respondeo, negari non posse id in Scriptura aliquando contingere, & ita forsitan accidisse hoc loco. Verùm id non nisi perquàm raro, neque ad hanc expositionem confugiẽdum, nisi cùm aliter expediri non potest inchoatus sermo; scilicet quando historicè, & propriè non omnia quę dicuntur, illi conueniunt, cuius antea meminimus. Quare Psal. 71. quia Salomoni non omnia conueniunt, quæ ibi scripta sunt, quædã de Christo, cuius typus erat Salomon, interpretamur. Eodẽ modo Dan. cap. 11. Antichristo tribuimus, quæ minùs verè dici de Antiocho poterant. Sed hîc nihil est quod in ciuitatis, populíque Iudaici calamitatem & exitium non cadat, imò, vt nuper diximus, multa sunt, quæ non videntur commodè aptari Antichristo posse.

Regul. Ex vmbra sæpe ad veritatem sermo traducitur.

Su

67. Supereſt iam, quando hîc aliquid aliud ab Antichriſto ſignificari poſſe indicauimus, vaſtationem nempe Hieroſolymæ, oſtendamus quomodo hæc, quæ ab aliis communiter dantur Antichriſto, in vrbis, tẽplíq; ruinam aptè conueniãt. Et primùm obſeruandum maximè, huc vſque nondum actum eſſe de vrbis ſtrage, ſed de iis tantùm gradibus, per quos eò calamitatis lapſum eſt Iudaicum genus. Quia nimirùm paſtori Deo tunc obſequuti non ſunt, cùm in virga, quæ dicebatur *decor*, illos moderabatur ſuauiter, ac placidè. Deinde, quia funiculo, quo vſus eſt poſtea, neque deterriti ſunt ab inceſſu, paſtúque noxio, neque quicquam habuerunt penſi tanti paſtoris ſtudium, ac excubias.

68. Secundò obſeruandum, vſitatã eſſe in Scriptura prolepſim, ſiue occupationem, quando nimirum claritatis gratiâ, aut ne eodem referẽda ſit narratio, aliquid ante ſuum tempus exponimus, quod docet Gregor. c. 1. Præfat. in Iob. *Sacra* (inquit) *Scriptura in ſuperioribus ſuis partibus ſolet breuiter longè pòſt ſequutura perſtringere, cùm ſtudet ad alia ſubtiliùs enuncianda properare.* Per hanc figuram ante ſuum ordinem, & locũ dicta ſunt, quæ ad Chriſtum pertinẽt, venditum vili, ac ſordida triginta argenteorum mercede. Contigerũt enim illa longè poſt Antiochi tempora, de quibus hîc quoq; ſermo eſt. Sed claritatis gratiâ illa ante ſuum tempus commemorare oportuit, vt conſtaret omnibus quanti habita fuerit à Iudæis tã ſedula opera, & tã prolixa benignitas. Neque fortaſſe neceſſarium erat ad prolepſim confugere, quia duæ iſtæ viſiones, aut hieroplyphicæ figuræ coniunctę non ſunt; ſed omnino diuerſæ, quæ diſtinctos ordines, & ſucceſſus portendunt. Et hæc poſtrema de paſtore ſtulto, contigit, vt patet, poſt fractam vtramque virgam, id eſt, multis menſibus poſt priorem.

Prolepſis vſitata in Scriptura

Hinc iam aliqua ſe nobis oſtendet lux ad cognoſcendum, & quis fuerit ſtultus hic paſtor, & quorſum hoc loco de illo inductum vaticinium. Satis offenſus videbatur Deus, quòd vtramque fregiſſet virgam, ſuóque arbitratui reliquiſſet peruicacem gregem: ſed vlteriùs progreſſa eſt diuini pectoris offenſio; permiſit enim vt improbus, atq; ſtultus paſtor illum ageret, id eſt, vt eſt in Prouerbio, *ouem lupo commiſit* Fuiſſet enim actum cum grege meliùs, ſi paſtorem habuiſſet nullum. 69.

Ab hoc tempore, quo hæc prædicta ſunt à Zacharia, & præſignata ſymbolo, varia fuêre Iudæorum tempora: quorũ primo. i. vſque ad tempus Antiochi ſecũdus fuit curſus, ſtatúſque Iudaicæ Reipub. Tũc verò propter paſtoris ſtultitiã conturbata ratio eſt, & ita collapſa, vt vix manſerit antiquæ fortunæ, ac Religionis pertenue veſtigiũ. Stultus autem hic paſtor, vt reor, Ieſus quidã fuit, vt dicit Ioſephus lib. 12. Ant. cap. 6. poſtea vocatus Iaſon, qui ab Antiocho Rege pecuniis nõ tam obtinuit, quàm emit ſummum Sacerdotiũ, id eſt, paſtoris munus. Qui ne quid prioris ſtatus, ac Religionis retineret, nomen quoque gentilitium mutauit, & qui priùs Ieſus dicebatur, vt Græcus videretur, Iaſon vocari voluit. Hic totam Reipublicæ Iudaicæ formam peruertit, &, vt impium ſibi eſſe liceret, aliiſque impunè infanda quoque patrare permitteret, pecuniis emit. Vide 2. lib. Machab. c. 4.

Iaſon ſtultus paſtor.

vbi de hoc Iesu, siue Iasone. *Promittebat* (Antiocho Regi) *centum quinquaginta talenta, si potestati eius concederetur Gymnasiũ, & Ephebiam sibi constituere: & eos, qui Hierosolymis erãt, Antiochenos scribere. Quod cùm Rex annuisset, & obtinuisset principatum, statim ad Gentilem ritum contribules suos transferre cœpit.* Et paulo pòst. *Etenim ausus est sub ipsa arce Gymnasium constituere, & optimos quosque epheborũ in lupanaribus ponere. Erat autem hoc non initium; sed incrementum quoddam, & profectus Gentilis, & alienigenæ conuersationis propter impij, & nõ Sacerdotis Iasonis nefarium, & inauditum scelus. Ita vt Sacerdotes iam non circa altaris officia dediti essent, sed contempto templo, & sacrificiis neglectis festinarẽt participes fieri palæstræ, & præbitionis eius iniustæ: & in exercitiis disci: & patrios quidem honores nihil habentes, Græcas glorias optimas arbitrabantur.* Et paulo pòst idem Iason cùm agon quinquennalis Tyri celebraretur, misisse traditur Tyrum trecentas didrachmas argẽti in sacrificium Herculis.

71. *Cur Iudæi præputii adducant.* Addit verò Iosephus lib. 12. Antiq. cap. 6. Iudæos tunc adduxisse pręputia, ne nudi in ludis Gręcis dissimiles viderentur. Hoc autem de præputiis etiam scriptum est 1. Machab. c. 1. v. 15. vbi obiter nota Iosephi incuriam, qui hæc quæ Scriptura tribuit stulto pastori Iasoni, ipse adscribit Menelao. Porrò, sicut pręputij spoliatione auitam Religionem profitebantur Iudæi; sic adductum præputium abiuratæ illius Religionis testimonium, & professio erat. Quod primum omnium fecisse Esau ad abnegationem Dei, & vt suæ gentis characterem deleret, tradit Epiphanius lib. de ponderibus & mensuris ad medium. Hic ergo Iasõ vasa habuit stulti pastoris; nam cùm pietas cecidisset, multíque ad Gentiles ritus, & indecorã atq; obscœnam turpitudinẽ se abiecissent, ipse gymnicos ludos, & Græcorum palæstram meditabatur. Quod sanè nihil est aliud, quã dum iugulantur oues, stultum pastorem oblectare se fistula. Non lõgè dissimilia his quæ à Iasone facta diximus, ausus est Menelaus Sacerdos, qui non minùs perfidus, atque impius successit Iasoni, quem per fraudem à Sacerdotio depulit: hic enim & populum suum prodidit, & Religionem patriam, vt cõstat ex 2. lib. Machab. cap. 4. & 5. Quòd verò pastor stultus in singulari numero ponatur, non admodùm refert, cùm id sæpe in Scriptura per synecdochem contingat.

Esau primus author adducendi præputium.

Alij, vt dicit Theodoretus, Antiochũ putant hunc fuisse pastorẽ. 72.
Arias Montanus Herodem existimat. Sed licèt hi populum durè vexarint, non tamen videntur dici posse pastores, quia isti non fuerunt ex eo numero, qui communiter vocantur pastores Israël; quales sunt Sacerdotes, & hi præcipuè, in quos post captiuitatem dignitas Regia, ac Pontificia conuenerunt. Neque videntur isti pastores, de quibus Zacharias, alij fuisse ab iis, de quibus Ezech. capite 34. *Fili hominis propheta de pastoribus Israël: Væ pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos: lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis; gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit, non consolidastis, & quod ægrotum, non sanastis: quod confractum, non alligastis: quod abiectum est, non reduxistis: & quod perierat, non quæsistis.* Eadem hæc dicuntur à Zacharia. Et sicut illîc de pastoribus Israël sermo est, vt com

cõmuniter Patres, id est, de his qui sunt ex semine Israël, & in ordine sublimiori: sic etiam hîc. Quare si à magis communi sententia, id est, ab ea, quæ in stulto pastore Antiochum agnoscit, recedendum esset, magis ego in Iasonem propenderem, qui Sacerdos fuit, & ex Sacerdotali genere, & omnium flagitiosissimè gregem prodidit: sed, vt dixi, cum pluribus sentiendum. Si quis pastorem hunc Cæsarem esse putet, non minùs probabiliter diceret, quàm qui Antiochum, aut Herodem putauerunt; nam illi lacerauerunt gregem, dissoluerúntque vngulas, ita vt iam amplius in antiqua septa non redierint; sed neque de hoc vaticinium esse puto.

Hæc mihi satis verisimilia visa sunt, si de calamitate illata per An-
73. tiochum vaticinium istud intelligamus: si verò ad Romana referamus tempora, in quibus omnino deleta est Iudæorum Respublica, & eorum nomen tantùm ad ignominiam, & ludibrium relictum, etiam fuerunt stulti pastores, quales hîc à Zacharia describuntur, qui cùm se prouidos, & vigilantes simularent, intrinsecus autem, vt Christus dixit, erant lupi rapaces. Fuerunt autem Christi tempore, id est, non longè ab vrbe per Romanos excisa, Sacerdotes, & Scribæ externo quidem habitu Religiosi, & legis æmulatores, intrinsecus verò pleni dolo, atque rapina. Quos Christus eodem pene modo descripsit Matth. 23. & Lucæ 11. quo hîc Zacharias: nam quod hîc dicit; *derelicta non visitabit: dispersum non quæret: & contritum non sanabit*; apud Matt. sic expressit. *Reliquistis quæ grauiora sunt legis, iudicium, misericordiam, & fidem*. Et clariùs apud Lucam. *Præteritis iudicium, & charitatem Dei*. Quod hîc, *carnes pinguium comedet*, apud Matth. *quia comeditis domos viduarum*. Quod hîc, *vngulas eorum dissoluet*, in Matth. *Qui clauditis Regnum cœlorum ante homines; vos enim non intratis, neque introëuntes sinitis intrare*. Et infrà de proselyto, *Facitis eum filium gehennæ*. Quod verò de pastore stulto postea subdit: *ô pastor, & idolum*; sæpissimè à Christo Scribis, & Pharisæis obiectum est, dum illos appellat *hypocritas*, quæ vox propriè idolum est, quia propriè *histrionem* significat, id est, qui alienam personam agit, non suam. Quòd si de hoc tempore sermo esset, quod non videtur improbabile, de his potiùs Sacerdotibus, ac Scribis acciperem hunc locũ, quàm de Herode, aut Imperatore Romano. Sed in priorem sententiam magis inclino de Iasone, aut de Iasone simul, & Menelao, quia statim capite sequenti Propheta confirmandos, & roborandos dicit esse Iudæos contra populos sibi priùs infensos, quod accidit post Antiochi cladem, & Iasonis, & Menelai perfidiam, tempore Machabæorum, nunquam verò post acceptam à Romanis plagam. Quæ ratio mihi persuadebat hoc vaticinium de Antichristo non esse intelligendum.

O pastor, & idolum.] Quot incõmoda sequuta fuerint huius stulti 74. Hypocrita, seu pastor simulatus.
pastoris inertiam, atque perfidiam; si de Iasone, ac Menelao intelligas, satis perspicuum est ex libris Machabæorum, maximè lib. 2. c. 4. & 5. Si de Sacerdotibus, & Scribis, ex Iosepho, atque Ægesippi monumentis. Hunc ergo pastorem, quicumque est, optimè dicit idolum, quia in eo externa pastoris imago est, non animus, ac virtus. Qui, quocunque velis modo capere, gre-

gem perdidit: tradidit enim & Antiocho ſpoliandum, aut Romanis, ornamentis, & vita, & multo crudeliùs diabolo lacerãdum. Porrò idolum vmbra quædam eſt, & imago, ſed in qua ſpiritus non eſt, neque quicquam præter externam formam: in qua perſæpe contingit, vt ſint omnia contraria rei repræſentatæ. Quemadmodum ſi ex cupreſſo, aut cedro, quarum lignum amarum eſt (atque ideo, vt docet Vitruuius lib. 2. c. 9. non patitur penetrare cariem, aut eas beſtiolas, quæ ſunt nocentes) fauum fingas, aut pomum, in quibus nihil eſt amari: aut è plumbo volãtem aquilam, aut è duro ſaxo lanam mollem. Sic etiam qui baculum geſtat, & cætera paſtoris inſignia, ſi gregem non curat, ſed potiùs lacerat, lanius eſt, & non paſtor, ſed paſtoris idolum.

Pro *idolo*, Heb. eſt, האליל *haelil*, & eſt in genitiuo, quæ ſic ad verbum reddo, *ô paſtor idoli*, ſeu, *vanitanitatis*. Sed eſt idem ſenſus; quia dum ſtultus iſte vult paſtor videri, id eſt, tueri in ſe ſpeciem paſtoris, paſcit vanitatem, nempe inane nomen paſtoris, quia eiuſmodi monſtrum nihil minùs quàm paſtor eſt.

Gladius ſuper brachium eius, & ſuper oculum dexterum eius.] Sunt qui putent hîc ſignificari ſtulti vaſa paſtoris, ſcilicet, quia gladiũ geſtat in brachio ad ouium cædem; gladium etiam in oculo, quia oculo etiam nocet; ſicut in faſcinatione contingit: vt enim eſt in Prouerbio, *Oculus Domini impinguat equum*: ſic contrà Tyranni oculus extenuat, & exhaurit. Sed communiter authores deſignari hîc putant ſupplicium ſtulti paſtoris. Quoniam verò in brachio potentia intelligitur, gladio brachium præcidi, erit potentiã eripi, & authoritatem. Quod ita cõtigit tam Iaſoni, & Menelao, quàm Sacerdotibus, & Scribis: nam illis ab Antiocho, his à Romanis poteſtas, & authoritas erepta fuit. Super oculum dexterum gladius erit, quia illis prouidentia deerit, & ſanum, atque vtile conſilium, quod accidiſſe Iaſoni, & Menelao tradit Ioſephus ſuprà. Et Scribæ, & Phariſæi hoc audierunt à Chriſto, dum vocati ſunt cœci, & duces cœcorum, & in Chriſti morte ea machinati ſunt, quæ à cœcis potiùs, & dormientibus, quàm à ſanæ mentis hominibus, & vigilantibus excogitari poterant.

ARGV

ARGVMENTVM DVODECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRincipio graue vaticiniũ profertur contra Ierusalem: in cuius oppugnatione, ac vastitate populi omnes experientur, ostentabúntq; quantùm viribus, atque arte possint. Deinde minas conuertit in populos qui contra Ierusalem vires exeruerunt; quos grauiter conculcandos, atque opprimendos dicit: promittítque populo Iudaico auxilium tam potens, vt eo confirmatus sic hostes conficiat, sicut ab igne consumi solet arida materia, & tam illustre, & clarum, vt nemo ex Ducibus Ierusalem ex ea victoria quicquam suis viribus, ac industriæ arrogare possit. Promittit deinde longè maiora beneficia in Euãgelij tẽpus, spiritum nempe gratiæ, ac precum. Nihilominùs ingratus ille populus, & tantæ humanitatis immemor auctorem, & vindicem suæ libertatis, & gloriæ in cruce configet. Ad extremum graue planctum describit, quo vel se Iudæi dira percussi plaga, aut Christum à se confixum amarè prosequentur.

CAPVT XII.

1 *ONus verbi Domini super Israël. Dicit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo.*

2 *Ecce ego ponam Ierusalem super*

PARAPHRASIS.

1 VAticinium graue contra eos, qui ex omnibus tribubus ab exilio cõuenerũt in Ierusalẽ. Hæc dicit Dominus qui cœlos expandit sublimes, & terram deorsum suis librauit, fundauítque momentis: à quo homines habent vt spirent, & viuant.

2 Ecce ego faciam vt Ieru-

rusalem omnibus populis prædæ sit: in qua non aliter furorem suum sanguine, & auaritiam exuuiis expleant, quàm explere sitim ebriosi solent in vinaria taberna: in cuius limine proponi solet hedera, aut aliud signum, aut symbolum venalis vini. Neque solùm ab externa vi vexabitur Ierusalem, sed etiam à ciuibus, atque domesticis, qui contra illam cum hostibus consilia, manúsque coniungent.

superliminare crapulæ omnibus populis in circuitu: sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.

3 Tunc autem omnes populi quantùm virium, atque potentiæ habeant, contra Ierusalem experientur, ostentabúntq; non aliter quàm robusti iuuenes in lapide, aut disco explorare solent quantùm viribus, aut arte possint. Sed tandem vbi aliquandiu contra Ierusalem potentes fuerint, & hostiliter bacchati, ab ipso, quod eleuauere, pondere opprimentur, opprimētur, inquā, omnia Regna terræ vndecunque collecta contra Ierusalem.

3 *Et erit: in die illa ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis. Omnes qui leuabunt eam, concisione lacerabuntur, & colligentur aduersus eam omnia Regna terræ.*

4 Eo verò tempore, dicit Dominus, quo exigam pœnas à populis qui hostili animo vexauêre Ierusalem, percutiam equum, & ascensorē eius adeò grauiter, vt stupidi, & amentes sine consilio, ac sensu præcipites ferantur ac deuij. Cùm verò illi præcipites errabunt, & cœci, populum Iuda mitioribus oculis ad salutem respiciā.

4 *In die illa, dicit Dominus, percutiam omnem equum in stupore, & ascensorem eius in amentia: & super domum Iuda aperiam oculos meos, & omnem equum populorum percutiam cœcitate.*

5 Cùm

5 *Et*

5 *Et dicent Duces Iuda in corde suo: Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum.* 6 *In die illa ponam Duces Iuda sicut caminum ignis in lignis, & sicut facem ignis in fœno, & deuorabunt ad dexteram, & ad sinistram omnes populos in circuitu, & habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem.*

7 *Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio, vt nõ magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam.*

8 *In die illa proteget Dominus habitatores Ierusalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quasi Dauid: & domus Dauid, quasi Dei: sicut Angelus Domini in conspectu eorum.*

5 Cùm Iudaici populi Dominus aperuerit oculos, tunc illum Duces & Principes supplices orabunt, vt vires, & animos addat ciuibus Ierusalem. 6 Quod Deus ita largè præstabit, vt hostibus deinceps sint quod ligno arido caminus, aut ignis stipulæ, ac fœno. Quare à dextris, & à sinistris quocumque se verterint, percutient, & sternent populos in circuitu. Et Ierusalem verè iam erit Ierusalem, id est, similis erit sibi ipsi: redibit enim ad antiquam gloriam, & ciuium frequentiam.

7 Et sicut antea Deus populum Iuda ita magnificè seruauit ab hostibus, vt salus, & victoria ipsius adscriberetur potentiæ: sic nunc adeò erunt aperta diuini auxilij, atque præsentiæ signa, vt qui domui Dauid, ac Regno præsunt, quique gloria sunt eorum, qui habitant in Ierusalem, sibi ac suis victoriam arrogare non audeant: eóque nomine Iudæi reliquis se præferendos putent.

8 Eo enim die sic Dominus proteget ciues Solymitanos, vt qui in ipsis infirmus fuerit, & aliquando ab hoste superatus, sit instar Dauid, audax & strenuus, & qui fuerint eiusmodi, vt filij Dauid propter animi præstantiam, & robur dici potuerint, multiplicatis

à Domino viribus erunt quàm simillimi illis, qui sunt de domo Dei, id est, Angelis, qui Dei ministri sunt.

9 Quo tempore statui conterere quotquot contra Ierusalem aliquid molientur.

9 *Et erit in die illa: quæram conterere omnes gẽtes, quæ veniunt contra Ierusalem.*

10 Sed erunt postea beneficia longè illustriora, dicit Dominus: infundam enim super domum Dauid, reliquósque Ierosolymorum ciues spiritum gratiæ, quo grati sint mihi, & spiritum precum, quo, quia à me omnia profecta esse norunt, à me plura petant. Sed ô diræ mentis consilium insanum! aspicient in me, confugiéntque supplices auxilij gratia, cùm grauibus prementur incommodis; quẽ tamen deinde immemores officij, & gratiæ in cruce configent.

10 *Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum: & aspicient ad me, quem confixerunt.*

Nunc iam à Christo in cruce confixo, ad Iudæ Principes redeo, & Duces Ierusalem, qui affecti illis incommodis, à quibus per me, cùm spiritum gratiæ, & precum acceperint, salutem orabunt, lugebunt super se adeò miserabiliter, sicut lugeri solet à parentibus primogeniti, aut vnigeniti mors.

Et plangent cum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti.

11 In die illa talis erit planctus in Ierusalem, qualis olim fuit Adadremmon in campo Maggedon in Iosiæ funere.

11 *In die illa magnus erit plãctus in Ierusalem, sicut planctus Adadremmon in campo Maggedon.*

12 Planget autem tota terra

12 *Et planget terra: familiæ &*

& familiæ seorsum; familiæ domus Dauid seorsum. & mulieres eorum seorsum.

13 14 *Familiæ domus Nathan seorsum, & mulieres eorum seorsum. Familiæ domus Leui seorsum, & mulieres eorum seorsum. Familiæ Semei seorsum, & mulieres eorum seorsum. Omnes familiæ reliquæ, familiæ & familiæ seorsum, & mulieres eorum seorsum.*

ra Iuda; omnes familiæ seorsum inter se, & in singulis viri separatim à fœminis: quia singulis erit propria, & grauis plorandi materies. Plorabunt in familia Regia Dauid.

13 14 Et in familia prophetali Nathan, & in Sacerdotali Leui, & in doctorali, siue literata Semei; & in omnibus denique aliis viri seorsum à fœminis lamentabuntur.

COMMENTARII IN CAP. XII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

ONus verbi Domini super Israël.] Onus, vt à nobis alibi pluribus ostensum est, Prophetia est, quæ aliquid durum, & hostile denunciat. Porrò *Israël* pro tribubus sumitur à captiuitate restitutis, vel ad patrias sedes ex variis regionibus collectis. Vt enim alibi docuimus, ex omnibus tribubus plurimi Hierosolymam redierunt.

1. *Dixit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens hominis spiritum.*] Vsitatum est in sacra Scriptura, vt cùm Prophetæ aliquid grande, difficiléque creditu dicturi sunt, priùs ostendant potentissimum esse Deum, addántque plerumque illam Dei proprietatem, quæ magis Dei verisimilitudinem ostendit: vt docet Chrysostomus hom. 1. in posteriorem ad Corinth. Quare interdum dicitur *Deus exercituum*: interdum *refugium, & firmamentum*: interdum *illuminatio*, pro rerum illarum diuersitate, vel quæ postulantur à Deo, vel hominibus necessariæ sunt. Hoc verò loco accommodatè dixit Deum auctorem esse cœli, & terræ, & formatorem

Deus sumit nomina rebus accōmodata.

hominis: quia qui formauit hæc, facilè eadem conuertere, & suo arbitratu versare poterit. Eisdem pene verbis vsus est Isaias cap. 42. in materia non admodùm dissimili. *Hæc dicit Dominus creans cœlos, & extendens eos: creans terram, & quæ germinant ex ea: dans flatum populo, qui est super eam; & spiritum calcantibus eam.*

Isai. 42.

2. *Ecce ego ponam Ierusalem superliminare crapulæ omnibus populis in circuitu.*] Existimo totum istud caput spectare excidium, & calamitatem Ierusalem, comparatam præsertim ab Antiocho: & quemadmodum quæ collapsa videbantur externorum, ac domesticorum improbitate, vi per Machabæos sint restituta: nam de Romanis agitur extremo capite, quorum extremam expeditionem antecessit Christi mors, de qua statim cap. 13. In explicando verò quid sit hoc superliminare crapulæ, & lapis oneris, mirè variant Interpretes. Hieronymus ideo superliminare crapulæ futurum dicit in Ierusalem; quia omnes populi, qui illam attigerint, quasi ebrij corruent; & illum plures alij sequuntur. Et facit ad hæc, quòd ebrij in sacra Scriptura dicuntur, qui magna clade, aut incommodis ab aliis vexati, seu concisi sunt. Isai. 51. *Consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius vsque ad fundum.* & infrà: *Audi paupercula ebria, & non à vino.* Vide quæ diximus in illum Isaiæ locum. Idem pene cap. 29. & Ierem. c. 25. *Bibite, & inebriamini, vomite, & cadite: neque surgatis à facie gladij.* Albertus existimat Ierusalem omnibus patētem futuram, sicut ad crapulam, in hunc sensum; quemadmodum vinaria taberna cuilibet est proposita, ad quam omnes liberè, & auidè concurrunt; sic Ierusalem omnium cupiditati, atque iniuriæ fore proponendam. Alia expositio sumi posset ex translatione LXX. qui ita reddunt. *Ecce ego pono Ierusalem sicut superliminaria, quæ mouentur.* Quæ sic explicat Theodoretus: *vrbem similem faciam superliminaribus commotis, & ruinam agētibus.* Sed fortasse iuxta LXX. alia posset esse sentētia, quæ magis cum vulgatæ versione consentiret. Ita nutabit Ierusalem, & quasi rotabitur ab armis populorum, qui in circuitu sunt, sicut rotari, ac circumagi videntur tecta temulantis.

Ebrietas pro calamitate.

Isai. 51.

Ierem. 25.

4. Vbi vulgatus, *superliminare crapulæ*, Heb. סף רעל *saph raal*, quod Hebræorum magistri vertunt; *crater veneni.* Chaldæus, *vas plenum amaritudinis.* Quod etiam faciunt quidam è recentioribus, vt Vatablus, & Pagninus. Quæ translatio plurimùm fauet sententiæ Hieronymi, in qua non tam minæ proponuntur Hierosolymæ, quàm iis qui contra eam arma comparauerint. Indicat enim futurā Hierosolymā gētibus, quasi scyphum crapulę, aut veneni, quē vbi populi biberint. i. vrbē oppugnauerint, nō aliter nutabunt, ac corruent, atque ij, quos vini potestas mente commouerit.

5. Mihi in re obscura si diuinandum est, & ex adiunctis sumenda coniectura, videtur non tam hîc agi de felicitate Ierusalem, eiúsque de hostibus victoria, quàm de ipsius calamitate, quam grauissimā tam ab externis, quā à domesticis hostibus esset acceptura, maximè Machabęorum tempore: nam primùm id suadet illud; *Onus verbi Domini super Israël.* Quod sanè non tam fauet, quàm minas ostentat Israëli: deinde, quia eam sententiam omnino indicat versio LXX. & tenet expressè Theodoretus; & Cyrillus aliquid aduersum hîc agnoscit; & ita

Hæc Prophetia cōtra Ierusalem.

ita omnino cum Cyrillo sentire debent qui hæc spiritualiter accipiũt de Ecclesia à Gentibus impugnata. Neque Hieronymus totus abit ab hac sententia: nam statim, dum explicat illud, *Ponam Ierusalem quasi lapidem oneris*, idẽ sentit. Dicit enim leuandam esse Ierusalem à Gentibus quasi lapidem, vastandámque; deinde Gentes daturas cladis illatæ pœnas. Neq; incommodat huic sententiæ aut calicis, aut crapulæ metaphora: licèt enim calix propinatus aliis incommodi aliquid ac doloris significet, interdum tamen indicat alicuius in re maximè desiderata expletum desiderium; aut venisse aliquem in rei maximè optatæ possessionem; iuxta illud Psal. 15. *Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei.* Et est forma linguæ sanctæ familiaris *inebriare se*, pro explere se; aut suæ cupiditati satisfacere. Psal. 35. *inebriabuntur ab vbertate domus tuæ.* Aggæi c. 1. *comedistis, & non estis satiati; bibistis, & non estis inebriati.* Et quæ sequuntur statim multo magis confirmant hanc sentẽtiam.

Quid ebrietas in Scriptura.

Et Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.] Quemadmodum Iudæorum multi cum externis in patriam conspirarint sub tempora Machabæorum, & vt pactum nefariũ contra Religionem inierint cum Gentibus, satis constat ex libris Machabæorum, præsertim libro 2. capite 3. 4. 9. & ex Iosepho libro 12. Antiq.

5.

6.

Lapis oneris.

Ponam Ierusalem lapidem oneris.]. Eodem ferme modo exponit Hieronymus, & alij pene omnes, qui superiorem locum de victoria Iudæorum accepêre. Dicit autem Hieronymus suo etiam tempore esse in omnibus vrbibus, oppidis, & viculis Palæstinæ rotundos lapides grandium ponderis, ad quos iuuenes exercere se solent, & eos pro virium mensura, magis ac minùs subleuare, & eiusdem formæ visam à se dicit æneam sphæram Athenis, accepisseque à ciuibus Athenarum in illa massa fortitudinem probari. Putat ergo Hieronym. hunc esse sensum; in Ierusalem, quasi in lapide oneris periculum facturas esse Gentes omnes suarum virium; deinde verò eidem succũbentes lapidi, oppressum iri; & reuera ita cõtigit: nam qui Ierusalem variis vexarunt incommodis, postea à Machabæis iidem malè mulctati graues dederunt audaciæ suæ, & impietatis pœnas.

Septuaginta aliter vertunt; *Ponam Ierusalem quasi lapidem, qui conculcatur à cunctis gentibus.* Et iuxta hanc versionem dicit Theodoretus, conculcandam esse Ierusalem, quia lapidem angularem, de quo Isai. cap. 28. Iudæi reprobauerunt, & conculcauerunt. Quare hæc videtur referre non ad Antiochi, sed ad Romanorum arma. 7.

Et colligentur aduersus eam omnes gentes terræ.] Hinc colligit Ribera sermonem hoc loco non esse de Ierusalem, sed de Ecclesia: illam enim non omnes gentes; hanc verò vbique terrarum omnes gentes insectatæ sunt. Sed meminisse debuit eius regulæ, quam tradit Hieronymus in illud Isai. cap. 13. *vt disperdam omnem terram.* vbi docet idioma esse Scripturæ, vt omnem terram eius intelligat prouinciæ, de qua sermo est. Vide quæ notauimus ad illud Act. 2. *ab omni natione quæ sub cœlo est.* Omnes ergo gentes terræ intelliguntur illæ, quæ in Palæstina sunt, aut in vicinis locis. Quæ omnia contigerunt sub Machabæorum tempora. 8.

Hæc quæ hactenus dicta, magis 9.

communia ſunt, atque ideo magis mihi probabilia. Sed adiiciam expoſitionem, quæ ideo mihi probatur minùs, quoniam ab authoribus nuda: fieri tamen poteſt, vt alicui placeat. Et ſanè in rebus obſcuris multa tentare licet. Diximus ſuperiori capite probabile videri, ſtultum illum paſtorem, cuius vaſa portauit Zacharias, eſſe Iaſonem, aut Menelaum Sacerdotes, qui eò vſque progreſſi ſunt impietatis, vt ſublata patria Religione in vrbem ſanctam Græcorum ſuperſtitionẽ inuexerint. Vide quæ ſuprà diximus cap. 11. ad illud: *vaſa paſtoris ſtulti*. vbi poſita dicitur Ephebia, & optimi quique iuuenum proſtituti. Ad hanc igitur Græcam turpitudinem ſpectare puto præſens vaticinium. Pro qua ſententia aliqua nobis ſtatuenda ſunt.

10. In limine ſigna nobilitatis, ordinis, aut artis proponi ſolita.

Primũ, moris eſſe apud omnes ferme nationes, vt in ipſo limine ſtemmata quædã, aut inſignia nobilitatis, ordinis, aut artis proponerentur: quia limina primùm occurrebant hominum oculis. Quod vſque adeò curæ fuit antiquis, vt publica loca, quantumuis ſordida, ac turpia, coronarent, certiſque notis inſignirent. Ita Tertull. de corona militis in fine. *A ſæculo* (inquit) *coronantur & lupanaria, & latrinæ, & piſtrina, & carcer, & ludus, & ipſa amphitheatra & ipſa ſpoliaria, ipſaq; Lybithinæ*. Et lib. de pudicitia titulũ propoſitum eſſe dicit in meretricis cellæ ianuis ſub ipſis libidinum titulis. Sed etiam vſitatũ apud Hebręos in ſuperliminaribus ſymbola quædam, aut ſigna ponere, aut Religionis, aut generis, ſatis ex Scriptura liquet. Et vt omittã ſuperliminaria Hebræorum tincta fuiſſe agni ſanguine, qui genus, & Religionem indicaret, certè ab illis imagines, aut ſymbola idolorum quę prodita Religione patria colebant, in ianuis, & ſuperliminarib. ponebantur. Iſai. 47. *poſt oſtium, & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum*. Sanè in porta Aquilonari templi poſitum eſſe idolum Zeli, ſeu, vt alij vertunt, Baal, dicit apertè Ezechiel c. 18. *Ecce ab Aquilone portæ altaris: idolum Zeli in ipſo introitu*. Et in oſtiis domus inſcripta fuiſſe præcepta diuina conſtat perſpicuè Deut. 6. *ſcribéſque ea* (nempe præcepta) *in limine, & in oſtiis domus tuæ*.

Iuxta hæc puto ſuperliminare crapulæ, aut craterem vini, vt textus habet Hebraicus, poſitum eſſe in Ieruſalem, aut in publicis, frequentibúſq; locis, aut certè in ipſo templo: quia in ciuitate multa erãt vtriuſque ſexus libidinum diuerticula; & ipſum templum mutatum fuerat in execrabile proſtibulum. Nam, vt traditur 2. Machab. cap. 6. *templum luxuria, & commeſſationibus Gentium erat plenum, & ſcortantium cum meretricibus, ſacratiſque ædibus mulieres ſe vltrò ingerebant, intrò ferentes ea, quæ non licebat*. In templis autem Gentilium publica agitari cõuiuia docet Ariſtoteles lib. 7. Politic. cap. 12. & Iudic. cap. 9. ver. 17. Sichimitæ in fano Dei ſui Berith inter epulas, & pocula maledicebant Abimelech. In idoliis, id eſt, Deorũ templis inſtrui menſas, & obiri cõuiuia frequenter, indicat Paulus 1. Cor. 8. verſ. 10. Quin in eiſdem templis eſſe libidinũ diuerſoria, docẽt non ſolùm authores noſtri, vt Arnobius, Minucius, Auguſtinus, ſed etiam Gentiles: & ſuadet dæmonum, quibus illa templa ſunt excitata, deprauata natura, qui obſcœnis delectantur. Quare exiſtimo illo Machabæorum tempore iuxta Gentilicos ritus obſcœnos, & ſordidos,

11. Templum libidinis diuerticulum.

dos, templum Solymitanum popinis, & scortationibus seruiisse. Scyphus autem, aut aliquod aliud symbolum ebrietatis, aptissimum quoque symbolum est Venereę intemperantiæ. Quare Apoc. cap. 17. fornicaria fœmina cum aureo poculo describitur *plena abominatione, & immunditia fornicationis.* Existimo ergo in lupanaribus, atque adeò in ipso quoque templo propositum esse scyphum lupanarium, aut alterius intemperantiæ, quæ est à vino, commune symbolum; qui significaret domũ illam sacratam esse Veneri, aut Baccho. Sicut in officinis aut apothecis proponi solent earũ rerum signa, quæ prostant venales. Adde, quòd Herculi, & Baccho eodem etiam tempore sacrificauerunt Iudæi. De Hercule constat 2. Machab. cap. 4. de Baccho ibidem cap. 6. *Ducebantur*, inquit, *cum amara necessitate in die natalis Regis ad sacrificia, & cùm Liberi sacra celebrarentur, cogebantur hedera coronati Libero circuire.* Et quidam è Iudæis qui in censum sua nomina retulissent, eóque testimonio seruos se Regis Ægyptiorum essent professi, suæ seruitutis insigne habuerunt hederaceum Bacchi folium suis corporibus inustum. Vtriusque verò tam Bacchi, quàm Herculis symbolum fuit scyphus: de Baccho satis notũ; de Hercule probat signum Herculis Epitrapezij, de quo Martialis lib. Epig. & Statius in sylua; & Virg. lib. 8. Æneid. cùm ageret de Herculis sacris, inter alia Herculis insignia scyphum adhibuit

Scyphus Herculi, & Baccho sacer.

——*Herculea bicolor cùm populus vmbra*
Velauitque comas, foliisque innexa pependit:
Et sacer impleuit dextram scyphus.——

Posita ergo sunt superliminaria crapulæ, id est, crapulæ symbolo notata omnib. populis: quia ad Ephebiã, sacráque Bacchi nuper instituta nõ segniùs, aut infrequentiùs confluebant vicini populi, quàm ad Olympiacos ludos, aut Nemæos. Neque deest aliquod in Scriptura vestigiũ: nam 2. Machab. cap. 4. vbi vulgatus habet, *optimos quosque epheborum in lupanaribus ponere.* Græcè est ὑπὸ πέτασον, quæ vox redditur *velum*, ab Interprete: sed etiam *poculum* significat, vt ex Eratosthene docet Athenæus libro 11. cap. 17. Quare, vt is qui trãslationem LXX. Latinam facit, reddit *sub velum*; quia meretrices, & meritorij iuuenes velum suæ turpitudini prætendebant: sic etiam *sub scyphum* vertere potuisset, quòd id quoque significat πέτασος. Neque dura esset aut inusitata locutio, quia signum pro re significata poni satis est frequens. Vertit autem vulgatus propriè *lupanar*, quod figuratè LXX. dixêre πέτασος, siue ille velum sit, siue scypus. 12.

13. Illud verò, *lapidem oneris*, discum esse puto, non quidem metaphoricè, vt cum Hieronymo communiter censent alij: sed propriè; nam reuerà eo calamitoso, & profano tempore, quo præfuit populo pastor stultus Iason, & Menelaus, instituta fuit palæstra, vbi exercerẽt se Iudæi Græcis hominib. permixti; tum aliis gymnicis ludis, tum maximè disco. Sic enim 2. Machab. c. 4. *Erat autem hoc non initium, sed incrementum quoddam, & profectus Gentilis, & alienigenæ conuersationis propter impij, & non Sacerdotis Iasonis nefarium scelus: ita vt Sacerdotes, &c. festinarent participes fieri palæstræ, & præbitionis eius iniustæ, & disci.* Exercebantur autem Gentilium more nudi, quod horrebãt olim Hebræi; nam

Lapis oneris discus.

vt

vt tradit Iosephus lib.12.cap.6. eo consilio Iudæi illo tempore adduxêre preputia, ne cùm nudi in Gymnasiũ inter Græcos prodirent, illis dissimiles viderentur; vsq; adeò inuerecunda erat ludentium species. Quemadmodũ Greci nudi se exercerent in palæstra, vide Dionysium Halicar. lib. 7. Rom. Antiq. Pausaniam lib. 5. Philostratum in Vita Apollonij. Quod etiam à Romanis in quibusdam sacris fieri solitum tradit Ouidius 2. Fastorum, & Plutarchus in Vita Antonij. Quæ morum licentia ad fœminas etiam peruasit, quæ nudæ cum nudis hominibus certabant; idque ex instituto Platonis, vt tradit Eusebius de Præpar. lib.3.c.12. Vide Chrysostomum homil.6. in Matth. ad finẽ. Et mihi satis est verisimile idẽ fuisse in ciuitatem inductum, quandoquidem templum eo tempore plenum fuisse dicitur meretricibus. Est autem discus, de quo nobis nunc opera, non solùm vas latum, & idoneum ministrandis cibis, sed etiam massa quædam rotũda, seu globus ex ferro, plũbo, aut saxo, quo adolescentes vires explorabãt, siue eleuando, siue iactando. Ita Eustathius in lib.2. Iliad. ad illud, δίσκοισιν ἐτέρποντο. vbi dicit, δίσκος ἐστὶ βαρὺς λίθος, id est, *discus est grauis lapis*, qui à nostro vulgato dicitur, *lapis oneris*, eodem sensu: qualis erat quem Hieronymus vidisse se dixit in omnibus oppidis Palæstinæ. Et idem docet Hesychius, qui vocat λίθον στρόγγυλον. i. *lapidem rotundum.* Vide Hieronym. Mercurialẽ de re gymnastica; vbi multa de disco. Hæc etiam expositio locum habet in Romanorum temporibus: nam, vt tradit Iosephus lib.15. c. 11. de Ant. instituta fuerunt ab Herode gymnasia, theatra, & amphitheatra, ad quæ vndecumque magna hominũ frequentia concurrebat. Hæc mihi tã de superliminari crapulæ, quàm de lapide oneris dici posse videbantur non improbabiliter; sed in priorem sententiam libentiùs feror, quia patronos habet nobiles, à quibus hæc nostra posterior nuda est.

14. *Omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur.*] Hæc ad posteriorem sensum non vidẽtur difficilè accõmodari posse, hoc modo: omnes qui lapidem illum oneris leuauerunt, siue Græci fuerint, siue Iudæi, Græcæ superstitionis in ciuitatem sanctam inductæ, & ciuitatis profanatæ pœnas dabunt; stabunt scilicet illis cari alteres, & disci: suo enim pondere opprimẽt eos, qui leuare tentabunt. Hoc autem loco moralis causa naturam imitatur Physicę, vt enim communiter dicitur mercator ab auaritia demersus, quia pecuniæ cupiditate adductus fuit, vt mari se committeret, vbi naufragium fecit: & Iud.19. Leuitæ concubina dici potest perdidisse Benjamin, quia illa libidinosè violata Israëlitarum animos in vindictam accendit; & à peccatis dicitur diluuio periisse mundus, quia eis prouocatus Deus diluuium inuexit. Sic nunc lapis ille oneris opprimet, quia propter Gentiles ludos à nudis hominibus inuerecũdè obitos, discumque peregrino ritu in ciuitate sancta versatum offensus Deus gentem illam mulctabit cæde, aut exilio, aut aliqua alia ignominia duriori. Et ita sanè contigit; nam gentes, quæ ciuitatem ingressæ, ibi obscœnis ludis impudenter bacchatæ sunt, à Machabæis exagitatæ, atque concisæ fuerunt. Item Iudæi, qui barbaros ritus imitati Græcis superstitionibus adhæsêre.

Vide

Vide 2. lib. Machab. cap. 6. In aliorum sententia facilem habet explicationem hic locus, si ibi notam addas similitudinis, hoc sensu. Erit Ierusalem sicut lapis oneris, quẽ ita versat, aut subleuat homo, vt eius põdere dũ vires ostentat, frangatur, aut opprimatur. Quod sæpe accidere solet in arroganti, atque inani virium ostentatione.

15. *In illa die, dicit Dominus, percutiam omnem equum in stuporem.*]Hîc iam ostendit Propheta quomodo, & quibus viribus frangenda sit illa impiorum potentia, & tollendæ sordes illæ peregrinæ, quæ ciuitatẽ fœdauêre Græca superstitione. Hîc verò notandum, equum, & ascensorem sumi pro omni bellico apparatu, atque ideo hæc duo in Scriptura sæpe coniungi. Exod. 15. *Equum, & ascensorem proiecit in mare.* Iob. 39. *Deridet equum, & ascensorem eius.* Aggæi 2. *Equi, & ascensores eorum.* Quàm verò tempore Machabæorum percussæ fuerint Gentes in stuporem obiectis terribilibus spectris, aut alio quouis modo incusso pauore, satis constat ex 2. lib. Machab. variis locis, quæ nos suprà adduximus cap. 9. ad illud, *Dominus Deus super eos videbitur.* Præterea in illa die significari tẽpus longius, à nobis probatum est suprà cap. 5. ad illud, *hodie quoque.*

Equus, & ascensor pro omni bellico apparatu.

16. *Et super domum Iuda aperiam oculos meos.*] Quo tempore tam grauia hæc acciderint incommoda, miserebor, inquit Dominus, populi Iudaici, & ad stuporem vsque percutiam inimicos, ita vt quid faciant nihil sanum, aut certum occurrat. Nam subitus motus, ac timor deliberandi facultatem eripit, sicut accidit Philistæis Iud. capite 15. qui cùm ingentem plagam accepissent à Samson stupentes suram femori imposuerunt: & hoc est quod statim subiicit, *& omnes equos populorum percutiam cæcitate*, seu quia illis erepta mens est, seu quia consilium inierunt in instruendo, inferendóque bello suis rationibus non opportunum.

Equos puto pro equitibus sumi, 17.
& videtur allusum ad tempus Elisæi, quando equites Syriæ in medium plateæ Samariæ cæci deducti sunt, id est, inter medios hostes. Subauditur autem nota similitudinis: sicut olim equites Samariæ percussi cæcitate, sic, &c. Eo ergo tempore, quo alij cæci, & amentes errabunt, Dominus aperiet oculos suos super domum Iuda, quam neglexisse videbatur, & inimicorum armis tradidisse.

Et dicent Duces Iuda in corde 18.
suo; confortentur mihi habitatores Ierusalem.] Hieronymus Duces Iuda illos esse putat, qui cum hostibus oppugnabant Ierusalem; qui meliùs iam in patriam animati optant, vt forti sint animo. Alij de Ducibus intelligunt, qui populo præerant Iudaico, quiq; postea debellatis hostibus genti suæ saluti fuerunt. Et hoc mihi videtur magis expeditum. Illud autem, *confortentur mihi habitatores Ierusalem*, videtur oratio, qua Duces salutem à Domino precabantur, vbi obseruandum est primum effectum diuinæ misericordiæ postquam oculos super populum suum aperuit, fuisse spiritum gratię, & precum, vt statim dicit; nempe vt animos excitent ad spem libertatis, eámque à Domino impetrare contendant. Et hoc magis indicat translatio Aquilæ, quæ sic habet, vt refert Hieronymus; *Conforta mihi habitatores Iuda.* Neque ea displicet Hieronymo. Et quidem ita accidit:

Spiritus precum ex primis affectibus diuinæ misericordiæ.

nam oratione sæpe se populus cõmuniuit contra hostiles acies; & sine dubio ita cõtigit, licèt id in Scriptura expressum non habeamus, cũ primùm Mathatias contra Antiochi imperium Iudæos commouit. Hæc autem verba orationem indicant & preces, quando aliquid videntur optare, idque tacitè in corde.

19. *In die illa ponam Duces Iuda sicut caminum ignis, & sicut facem ignis in fœno.*] Duces sibi prostratos, ac supplices sic corroborauit Deus, vt exigua militum manu innumerabiles hostium copias ea facilitate deleuerint, quã exigua scintilla magnã copiam aridæ materiæ consumit. Hæc satis nota sunt ex Machabæorum libris. Est autẽ apud Hebræos Prouerbialis figura; *Ignis ad stupam*, seu, *ad fœnum*, vt constat ex Abdia, & Isaia cap. 1. qua significamus aliquid ab alio nullo negotio deleri posse.

20. *Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem.*] Septuaginta vertunt: *Et habitabitur Ierusalem adhuc in se ipsa.* Sed est sensus idem; nam, vt alibi pluribus ostendimus, sæpe antecedens repetitur loco relatiui: sed in ea repetitione epitasim esse puto. Antiochi tempore, vt vidimus, sic Ierusalem à se ipsa defecerat, dum idolis seruit, dum tẽplum libidinibus, omnium oculos obscœnis spectaculis incestat, vt nõ Ierusalem diceres, sed Babyloniam, aut Sodomam; faciet tamen Deus restituta Religione, ac purgato tẽplo per Machabæos, vt Ierusalem sibi ipsi, id est, suo nitori, atque sanctitati restituatur. Est autem vsitatũ hoc loquendi genus in magna rerum mutatione. Si Roma. v.g. à sua nobilitate defecit, Romam iam nõ esse Romam: si ab eo statu ad priorem gloriam, & virtutem rediit, Romam iam esse Romam dicimus. Quod in causa non admodùm dissimili dixit Martialis in Amphitheatro, Epigr. 2. de Roma ab Imperatore Domitiano restituta. *Reddita*, inquit, *Roma sibi est.* Sic hoc loco dicitur habitanda Ierusalem in Ierusalem, id est, in eo statu, in quo tunc erat quando verè dici potuit Ierusalem, id est, ciuitas pacis, aut ciuitas sancta.

Anima sibi restituta per pœnitentiam.

Vt non magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam.] Genus victoriæ, 21.
quam sæpe Machabæi reportarunt ab hostibus, satis indicat cæsos esse hostes non tam humanis viribus, quàm diuina potentia: sæpè enim non obscuris signis, atque prodigiis Deus ostendit pugnare se pro Machabæis. Ne igitur domus Dauid, id est, Duces, qui vel ex familia Dauid orti erant, vel qui Dauidis quõdam Regnum administrabãt (nam de genere ac tribu Machabæorum non disputo, vide quę diximus cap. 10. ad illud, *& domum Ioseph saluabo*) suæ virtuti victorias adscriberent, eóque nomine insolescerent, suæ potentiæ illud opus esse significauit Deus. Secundi hemistichij eamdẽ existimo esse sententiam, ita vt gloria habitantium Ierusalem sumatur pro principibus. Faciet ergo Deus, ne qui gloriosi sunt, & Principes in Ierusalem, contra reliquam multitudinẽ Iuda inanes sumãt spiritus, quando manifestis indiciis omnes intelligent victorias partas esse ope diuina.

Victoria à Deo.

Et erit qui offenderit ex iis in die illa, quasi Dauid.] Felicitatem indicat 22.
Iudaici populi iam ad antiquã gloriam restituti: dicit enim eos, qui offenderint, id est, qui infirmi fuerint (vt vertunt LXX. & exponit Hiero

Hieronymus in Commentariis) futuros sicut Dauid fortes, strenuos atque gloriosos.

23. *Et domus Dauid quasi Dei.*] Locus hic difficilis est, neque facile iudicatu, an illud *Dei* in genitiuo sit, aut in nominatiuo plurali. Septuaginta in genitiuo ponunt τοῦ θεοῦ, & ita accipit Hieronymus & alij communiter: & ita censeo dicendum; & tunc sensus erit. Qui fuerint de domo Dauid, id est, digni tāto progenitore, quos nempe Dauid ex suo sanguine prognatos agnoscat, hi erunt quasi de domo Dei, id est, tanquam illi, qui sunt de domo Dei. Qui verò sint isti statim explicat cùm addit; *sicut Angeli Domini in conspectu eorum.* Angeli ergo dicuntur esse de domo Dei, & quia Deo astant, & quia Dei nuncij sunt, qui præire solent castra populi Dei tanquam strenui Duces, & bellatores. Exodi 23. *Præcedet te Angelus meus, & introducet te ad Amorrhæum.*

Pro Religiosis, & verbi Dei ministris.

24. Alicui videri posset, & literæ, & textui consentaneum, si *Dei* sit in nominatiuo: nam Hebraicè est כאלוהים sine vlla nota genitiui casus. Quod nomen non semper *Deum* significat, sed aliquando *Angelos*. Psalm. 8. *minuisti eum paulo minùs ab Angelis.* Hebraicè אלוהים. Et in Scriptura nomen *Dei* aliis etiam rebus commodari solet, vt Sacerdotibus & Iudicibus. Exod. 21. *Offeret eum Dominus Dus.* & cap. 22. *Dom nus domus applicabitur ad Deos.* & ibidem. *Diis non detrahes.* Et Psal. 81. *Deus stetit in Synagoga Deorum; in medio autem Deos diiudicat.* Neque tunc diuersus est sensus; qui nihil aliud indicat, quàm eos, qui sunt è domo Dauid, quo sensu suprà explicuimus, futuros quasi Angelos. Et fauet huic sententiæ, quia alterum hemistichium alterius explicatio est; quod sic habet: *Sicut Angeli Domini in conspectu eorum.* Quæ sic coniungi possent eleganter, & iuxta idioma Scripturæ: *Domus Dauid quasi Angeli; quasi Angeli Domini in conspectu eorum.* Sed prior sententia, quia communis est, magis mihi probatur.

Quæram conterere eos, qui veniunt contra Ierusalem.] Vbi Deus populū ita corroborarit, vt infirmis, & qui iam offenderant, id est, qui propter timiditatem ad hostes defecerant, aut aliquo alio modo animum abiecerant, robur, atque audaciam Dauidicam indiderit: strenuis verò Angelicum robur, & constantiam, dicit se straturum omnium hostium vires: quo planè ostendit sua potentia, non Iudæorum armis, & industria victorias illas esse comparatas. 25.

Quæ hactenus dicta sunt, ita de Republ. Iudaica, Machabæorúmque temporibus accipi possunt, vt etiam ad tempus Euangelij pertineant, quod multi volunt; sed de illis puto historicè, de hoc typicè, quia in hac renouatione, vexatione, ad defensione rei Iudaicæ, optimè ea, quæ Ecclesia passa fuit à Tyrānis, & quomodo Dei singulari prouidentia defensa, atque propagata fuerit, adumbrantur. Quæ verò sequuntur ad finem vsque capitis, etsi non difficilè ad eadem Machabæorum tempora referri possent; tamen verisimilius est pertinere ad tempus Euangelij, & quidem historicè, vt suis quæque locis ostendemus. 26.

Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum.] Si particula (&) continuatiua est, viden- 27.

tur multa, quæ præcesserunt, dicta fuisse per prolepsim, vt quod dixerint Duces Iuda, *Confortentur mihi habitatores Ierusalem*: quæ vox à spiritu gratiæ, & precum orta est, & felicem rerum progressum, qui descriptus est, antecedere plerumque solet spiritus orationis. Sed fortasse (*&*) causalis est, vt alibi sæpe.

Orationis vis & vtilitas.

Vide quæ diximus in Commentariis in Acta ad illud cap. 7. *& semini tuo*: quia spiritus gratiæ, & precum causa fuit tantæ felicitatis. Septuaginta pro, *precum*, vertunt *miserationis*: sed sensus idem est, quia si quis se ipsum miserum cognouerit, statim confugit ad orationem, & preces. Quare eadem vox δέησις apud Græcos *indigentiam*, & *precationem* significat. Porrò spiritus ille miserationis respicere potest Deum, qui humanæ infirmitatis miseratur, & hominem, qui suam infirmitatem agnoscat, & lugeat. Vtrumq; enim valet οἰκτιρμός, quo vsi sunt Lxx.

28. Cùm Deus populo spiritum gratiæ, & precum infundit, profectò indicat non semel, aut iterum, aut breui tempore futurum se illi propitium, ac vindicẽ; sed diu, ac sæpe. Et ideo spiritum infundit gratiæ, vt gratum habeat populum, illíque liberaliter largiatur, quæ vsui futura sunt & gloriæ: & precum, vt gnarus infirmitatis suæ ad Deum confugiat. Spiritus autem precum ille est, qui pro nobis postulat gemitibus inenarrabilibus, id est, qui nos postulare facit. Magnum sanè donum est, & velle Deum grato sibi populo concedere, quæ illi ad salutem expediant; & eidem eam mentem, atque spiritum dare, vt semper petat. Hunc spiritum dedit Machabæis, quo exigua manu ingentes inimicorum copias deleuerunt: nam oratione se ante congressum muniebant Et sanè obseruatione dignum est, semper Iudã fuisse superiorem, quoties implorato diuino auxilio bellum aggressus est; bis autem orationem pręmisisse non legitur, & tunc ab hoste magnã accepit plagam; semel ab Antiocho Eupatore, lib. 1. cap. 6. iterum ab Alcymo, & Bacchide, c. 9. vbi occisus fuit. Pro re morali obserua, spiritũ gratię, & precum aptè coniungi: neque enim si gratia adsit abesse debet spiritus precum, qui id oret à Deo, vt gratia perseueret, & augeatur.

Magnum Dei donũ oratio.

Et adspicient ad me, quem confixerunt.] Locus hic valdè difficilis est, 29.
contorquétque valdè, atque inuertit, quem pertexuimus ordinem hactenus. Neque difficilis esset explicatio de Machabæorum temporibus, nisi hæc verba Ioannes cap. 19. ad Christi mortem retulisset, cùm dixit. *Et iterum alia Scriptura dicit: videbunt in quem confixerunt*; qui planè ad hunc locum respexit, vt communiter omnes, & nos ita omnino tenemus, quod necesse est. Sed non credo incommodare explicationi quam de Iudaica Republica tradidimus. Sed priusquam de Christo hæc interpretemur, expẽdamus hæc iuxta Lxx. translationem.

Septuaginta hunc locum ita con- 30.
uertũt: *Aspicient in me, in quem insultauerunt*; & ex sententia Cyrilli ita distinguunt, vt illud, *& aspicient in me*, ad præcedentia pertineat, & non incipiant clausulam nouam: ita vt illi, quibus datus est spiritus gratiæ, & precum, statim se ad Deum conuertant, & in eum aspiciant auxilij gratiâ. Posuerunt autem pro, *confixerunt*, quod adhibuit vulgatus, & habet Ioannes, *insultauerunt*, decepti, vt inquit Hieronymus, literarum similitudine: legerũt enim רקדו *rakedu*, pro. דקרו *dakedu*;

dakedu; iuxta quam translationem, nisi Ioannis, id est, canonica authoritas intercederet, sensus esse posset: Quia Deus paulo antè dixerat daturum se spiritum precum, aut miserationis, qui nostram nobis paupertatem, & culpas ostendit, propter quæ clamamus, aduocamúsque diuinam misericordiam, & auxilium, subdidisse videri posset eos, qui afflicti fuerant ab Antiocho, quíque Deo insultarant inuerecúdè, atque impiè, reuersuros tamen ad Deum, & eius misericordiam imploraturos, etiamsi Gymnasiis assueti, Gentilium ritu templi sanctitatem meretricum sordibus inquinauerint. Neque hic sensus durus videbatur, etiamsi pro, *insultauerunt*, cum vulgato legas *confixerunt*. Nam hoc etiam verbo in eadem significatione vtitur Malachias c.3. *Si affiget homo Deum, quia vos cõfigitis me?* Accedit, quia hîc non tam videtur Christus loqui, quàm Deus. Hæc ideo dixi, vt ostenderem quàm non difficilè hæc contexi eodem sensu cum superioribus possẽt. Sed quando constat ad hunc locum Ioannem respexisse, aliter hic locus à nobis exponendus est.

31. Reg. Sæpe fit transitus à litera ad spiritum, & rursus ad illam reditus. Dicimus ergo hæc tribuenda esse non Deo à Iudæis contempto, dum sacris pollutis noua idolorum monstra, nouę sacrificiorum sordes inuehuntur; sed Christo in crucem acto, & clauis, lanceáque confixo; vt omnino indicat Ioannes: non tamen ideo existimo mutandam esse sententiam, quam ad hunc vsque locum contexuimus. Quam ad rem obseruandum, solere Prophetas, quando historiam aliquam texere videntur, ex interrupto ad spiritum, id est, ad Christum, seu Euangelij tempora vaticinium conuertere, & inde se rursus eodem pene impetu ad historiam referre. Vide Salmeronem Prolegom.10.can.14. Riberã in Oseæ cap.2. n.34. & 35. Pradum in Commentario Isagogico in Ezech.sect.5. Exempla sunt obuia, pauca hæc accipe. Isai. 45. cùm dixisset: *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram: & subiiciam ante faciẽ eius Gentes:* mox altiùs assurgit, & de Christo dicit, *Rorate cœli desuper*, &c. Et cap. 16. cùm egisset de Moab, repentè transit ad Christum; *Emitte*, inquiens, *agnum Domine Dominatorem terræ de petra deserti*, &c. & statim redit ad historiam: *& erit Moab quasi auis fugiens.* Quo in loco regulam hanc tradit Hieronymus; & in hoc Propheta sunt exempla multa: nam cap.3. auertens ab historia sermonem de Christo dicit. *Ecce ego adducam seruum meum Orientem.* & cap.5. *Ecce vir Oriens nomen eius.* & cap.9. *Ecce Rex tuus venit tibi.* & statim cap.13. *percute pastorem.* In quibus locis quia se aliqua species Christi offerebat, eò abripitur spiritus propheticus; deinde verò ad historiam interruptam reuertitur. Sic etiam hîc Deus quasi admiratus suam liberalitatem, & quanto populum Iudaicum studio, atque amore prosequutus fuerit, deinde Iudæorum ingratã quamdam barbariem, qua in Christum sæuierunt, confixerúntque, dixit; intuebuntur Christum tanquam suæ salutis auctorem, & vindicem, quem tamen, ô vesanam mentem! postea configent. Vbi præteritum *confixerunt*, posuit more prophetico, deinde verò vbi hæc quasi ἐκστατικῶς inserta sunt narrationi, historiam prosequitur de re Iudaica.

Et plangent eum planctu, quasi super vnigenitum.] De Christo plerique hæc accipiunt, & de eo tempo- 32.

re, quo confixus est. Sed sunt multa, quæ huic explicationi minùs fauent: primùm, quia non apparet, quomodo omnes tribus eo ordine, atque frequentia Christi mortem defleuerint, quam nunc prædicit Zacharias. Neque enim Christi mors nisi admodùm paucis dolori fuit; neque publicè defleta, sicut Iosiæ cædes, de qua 2. Paralip. c. 35. Accedit, quòd dura videtur immigratio à prima persona ad tertiam. Dixerat Dominus suprà: *aspicient ad me, quem confixerunt*; & statim mutata persona subditur; *& plangent eum*; alium scilicèt ab eo, qui confixus est. Scio frequentes esse in sacra Scriptura personarum mutationes; sed id non est adeò frequens, vt ex hac mutatione sumi non possit in contrariam sententiam aliqua coniectura.

33. Quidam hæc referunt ad Iudicij tempora, sicut & illud, *videbunt in quem transfixerunt*. Aug. 20. de ciuitate c. 30. & lib. 1. de Trin. c. 13. Theodoretus, Rupertus, Lyranus, Ribera, Haimo, qui vt priorem partem extremi Iudicij temporibus accommodant; sic etiam consequenter posteriorem. Sed vt de priori fateamur, quod non puto, quia nimis videtur à re proposita alienum; de posteriori certè concedi non potest. Neque enim Iudicij tempore omnes tribus terræ plangent Christum, sed si quid ipsis durius acciderit, plangent se ipsas, imò neque omnes plangent; sed qui dãnati fuerint. Illi verò dicũtur ploraturi, aut Christũ, aut seipsos, quibus Deus daturus est spiritum gratiæ, & precum; sed ij non lugebunt, sed gaudebunt potiùs, quia gratiam, & preces potiùs sequitur exultatio, quàm luctus. Sed neque si se ipsas tribus plorẽt, satis aptè hæc in tempora Iudicij conueniunt; quia seorsum ploraturi dicuntur viri à mulieribus; in Iudicio autem extremo non erit hæc tribuum, sexuúmque diuisio. Quare hîc videtur significari aliquid fieri solitum ex Hebræorum more.

Alij hæc de Romanorum tempore, déque ciuitatis exitio interpretantur, in quibus est Cyrillus, & Eusebius lib. 8. de Demonst. Dem. 4. quod etiam videtur difficile: tum quia statim cap. 14. de hac vastatione agitur; neque priùs de planctu, quàm de ipsius planctus causa dicendum fuit: tum quia Iudæi in extremo illo ciuitatis excidio non aspexerũt Christum, neque propter eius mortem putauerunt inflictum sibi malum; sed propter seditiosorum peccata, & propter alia flagitia, quæ tunc ab omnium gentium ordinibus impudentissimè admittebantur Hierosolymis. Certè Iosephus lib. 6. de bello c. 16. tradit eam fuisse in vrbe flagitiorum omnium colluuiem; vt si Romani seriùs aduenissent, aut hiatu terræ deuoranda, aut instar Sodomæ cœlesti igne conflagratura fuerit vrbs illa inquinatissima. 34.

Quare aliter locus explicandus est; & est mihi valdè probabile, quod nuper dicebamus familiare esse Prophetis, Zachariam postquam de Christi morte ἐκστατικῶς breue illud vaticinium attexuit; statim ad interruptam historiam rediisse: neque ea, quæ dicuntur de planctu, ad Christum pertinere; quod satis reddunt verisimile ea, quæ paulo antè diximus: sed ad tẽpora Machabæorum, de quibus hactenus est instituta narratio. Postquam enim effusus est à Deo spiritus gratiæ, & precum, seu miserationum, statim secutus est planctus, 35.

&

& dolor, & oratio, vt de Mathathia, eiúsque filiis constat 1. Machab. c. 1. vbi etiam cum Mathathia conuenisse dicuntur plurimi cum vxoribus suis; & hi videntur esse, qui fleuisse dicuntur seorsum à mulieribus. Sed huic expositioni duo videntur incommodare non

36. Reg. Pronomẽ reciprocũ pro nõ reciproco, & contrà, non reciprocũ pro reciproco adhibitũ ab Interprete.

leuiter. Alterum est, quod in (*plangent eum*) illud *eum*, cùm reciprocum non sit, accommodari non potest, aut referri ad eos, qui plangunt, cùm, *se*, potiùs dicendum esset. Alterum, quia etiamsi reciprocum esset, in plurali numero esse debuit, non in singulari. Ad priorem partem respondeo, affixum *vau*, quod verbo *plangent* adiungitur, vim habere reciproci, & pronominis non reciproci, vt Hebraicæ linguæ mediocriter peritis compertum est: & noster vulgatus aliquando *eum* reciprocè, aliquando *se* non reciprocè vertit. Huius exemplum est Genes. 2. *Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi*; id est, ei. Illius exemplum præ manibus habemus: nam hunc eundem locum, vbi noster *plangẽt eum*; Ioannes Apoc. 1. legit *plangent se*, & eodem modo legunt LXX.

Ad posteriorem non est difficilis solutio ex vsu sacræ Scripturæ, quæ adhibere solet singularem numerum, cùm pluralis præcessisset. Vide Pagninum lib. 4. Regula 18. ex multis vnum aut alterum exemplum accipe. Genes. 27. vbi vulgatus, *Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus, & qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur.* Heb. est, *Maledicentes tibi maledictus, & benedicentes tibi benedictus.* Et Prou. 3. vbi vulgatus, *& qui tenuerit eam beatus.* Heb. *& tenentes eam beatus.* Et ita LXX. non tam voces, quàm significationem, & vsum spectantes, quod singulariter Hebraicè, ipsi pluraliter transtulerũt, καὶ κόψονται ἐφ' αὐτοῖς; id est, *plangent super se ipsos.* Sed est alia ratio longè grauior, quæ me in istam sententiam adduxit: nam Ioannes c. 1. Apoc. qui hunc Zachariæ locum ex omnium opinione respexit, in hanc sententiam interpretatus est; sic enim ille. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt; & plangent se super eum omnes tribus terræ.*

Hæc sententia mihi valdè probabilis visa est, quæ statuit ab omnibus tribubus non plorari Christum, sed illorum statum, atque fortunam, qui spiritum gratiæ, atque precum accepêre. Nihilominùs, quia multi Christo in crucem sublato lacrymis parentatum esse putant; eorum quoque sententiæ si quid occurrebat incommodi, amoueamus. Et primùm obseruo, Prophetis non esse propositum historias texere: neque enim tam historici sunt, quàm vates; narrant autem illa, quæ ad Prophetiarum intelligentiam necessaria sunt. Quare neque semper temporum ordinem seruant, vt in Ieremia liquet; & prætereunt multa, quæ si omisisset historicus, ferendus non esset. Idcirco cùm Zacharias hîc tantùm prædiceret Reipublicæ Iudaicæ deteriorem fortunam tempore Antiochi; & eiusdem instaurationem per Machabæos, reliqua amputauit omnia, quia ad ea non pertinebat vaticinium; statímque descendit ad Christi mortem, sumpta occasione ab eius liberalitate, cui tam iniquè, atque immaniter respondit populus tantopere ab eo ornatus.

37. Reg. Quia Prophetæ historicos non agũt, multa in narrando prætereũt

Secundò, obseruo vsitatum esse in sacra Scriptura, vt talia aliqua dicantur, non qualia sunt, sed qualia esse debent, aut qualia rerum ipsa

ipsarum natura, & status exigebat. Quare in eadem propè causa Amos c.8. dixit. *Inducam super omne dorsum vestrum saccum, & super omne caput caluitium.* Sensus est, tantam futuram esse calamitatem, vt omnes induere debeant cilicia, & caput decaluare; iuxta hæc, licèt non constet, an quando Christus mortem subiit, fleuerit ea multitudo, quæ hîc à Zacharia prædicitur, verumtamen fleuisse debuit, quia plorãdi grauior causa fuit, quàm mortuo Iosia.

39. Quòd si ad tempora Romanorum referas, & vrbis excidium, aptè Iudæorum gens Christi mortem ploratura dicitur. Nam licèt Christi mortis in sua clade Iudæi non meminerint; imò alias ob causas existimauerint illam calamitatem obuenisse, plorabunt tamen Christi mortem, quia reuerà illa tantæ calamitatis occasio fuit. Est autem vsitatum valdè, vt causa sumatur pro effectu, etiam moralis. Qua ratione auaritiæ naufragium tribuimus, si illa in causa fuit, vt negotiandi gratiâ aliquis se fluctibus committeret. Et verè ille dici posset, vel quando esset in medio gurgite, vel ad littus eiectus, suam auaritiã deplorare. Et Troiani exciso iam Ilio lugere dici possent aut Paridis libidinem, aut Helenæ raptum; quandoquidem hæc causa fuerunt tanti mali, licèt Paridis, atque Helenæ funditus excidisset memoria. Sic omnino hoc loco ploraturi dicuntur Iudæi Christi mortem, quia propter illam, & ciuitate, & antiqua gloria carebunt. Quàm autem sæpe, ac miserabiliter lugeant viri, ac fœminę communem illam cladem, docet Hieronymus, qui eorum fletibus testis ipse non semel interfuit; in cap.1. Sophon. ad illud [*Vox diei Domini.*] *Videas*, inquit, *in die quo capta est à Romanis, & diruta Ierusalẽ, venire populũ lugubrẽ, confluere decrepitas mulierculas, & senes pãnis, annisque obsitos, in corporibus, & in habitu suo iram Domini demonstrantes, &c. Adhuc fletus in genis, & lurida brachia, & sparsi crines, & miles mercedem postulat, vt illis flere plus liceat.* Hi omnes, licèt ipsi de Christi morte non cogitẽt, tamen reuerà Christi mortem lugent, quia ab ea satis grauem lugendi materiam habent.

Reg. Causa moralis sæpe ponitur pro physica.

40. Ad illud, quod suprà contra hãc explicationem obiiciebamus, non videri sermonem esse de Christo, quia cùm in prima persona dixisset; *Aspicient in me, quem confixerũt:* deinde in tertia persona dixit; *& plangent eum:* respondeo, illud etiam esse in sacra Scriptura vsitatum, vt de se aliquis in tertia persona loquatur, etsi priùs in prima loqui cœperit. Isai. 22. vbi noster. *Expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te.* Heb. *deponet te.* & c. 42. *Cui peccauimus, & noluerũt in viis eius ambulare;* pro *noluimus.* Ps. 81. vbi vulg. *cibauit illos ex adipe frumenti, & de petra melle saturauit eos*; in textu Heb. priori loco est tertia persona; posteriori prima: & in Euang. sæpe Christus, cùm à prima persona cœpisset, in tertia de seipso in eodem textu locutus est. Matth. 19. *Amen dico vobis, non consummabitis ciuitates Israël donec veniat filius hominis*, id est, donec ego veniam. Ad hunc ergo modum, qui de se dixit in prima persona. *Aspicient in me*; ille idem de se ipso subiunxit in tertia, *& plangent eum.*

Reg. Aliquis de se in tertia persona interdũ loquitur, licèt in prima de se loqui cœperit.

41. Neque verò omittendum, hæc quoque valdè probabiliter dici posse de tempore Iudicij, quod multi, vt diximus, ex Interpretibus volunt. Et fauet plurimùm locus ille

ille Ioannis c. 1. Apoc. qui sine dubio ad hæc Zachariæ verba respexit: vbi, vt verba ipsa indicant, & communiter omnes Patres acciplūt, de extremo Iudicio sermo est; sic autem ibi Ioannes. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ.* Nisi velis hæc per accommodationē traducta ad Iudicij tempus, cùm historicè aliò pertineant.

42. Adduxi tot sententias, eásque fusiùs explicui, quàm antea solitus, quia & celebris est locus, & impeditus: neque quid sequar, omnino mihi expeditum est; magis tamen animus propendet in eam sententiam, quæ primo loco à me probata est, quæ de Machabæorum temporibus hæc interpretatur, & planctum pertinere dicit, non ad Christi mortem, sed ad eos qui spiritum gratiæ, & precum accepêre.

43. *Quasi super vnigenitum.*] Sicut maximè parentes amant, quem vnicum habent filium, sic grauissimum ex eius desiderio, ac funere dolorē concipiunt. Ierem. c. 6. *Luctum vnigeniti fac tibi, plāctum amarum.* Amos 8. *Ponam eam quasi luctum vnigeniti.*

44. *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon.*] Adadremmon, vt inquit hîc Hieronymus, vrbs est iuxta Iezraël, quæ modò vocatur Maximianopolis in campo Mageddon, vbi vulneratus est Iosias à Pharaone Nechao. Tunc verò maximo illū prosecutus est luctu Iudæorum populus, quē singulis annis instaurauit. 2. Paral. 35. *Et vniuersus Iuda, & Ierusalē luxerunt eū, Ieremias maximè, cuius omnes cantores, & cantatrices vsque in præsentem diem lamentationem super Iosiam replicant: & quasi lex obtinuit in Israël.* Hic verò Iosias, quia templum purgauit, idola subuertit, & Sacerdotes impios sustulit, Christi Domini figura fuit, qui sublata impietate veram Religionem restituit; & quod de Iosia Ieremias dixit Thren. c. 4. idem de Christo eisdem omnino verbis dici potest. *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris: cui diximus: In vmbra tua viuemus in Gentibus.*

Si de vastitate Ierusalem sermo sit, constat Iudæos singulis annis illam plorare solitos. De illa quam intulerunt Chaldæi, satis constat ex solemni ieiunio, quod eius rei gratiā à Iudæis indictum esse diximus cap. 7. in principio, mense quinto, & septimo: de illa verò quæ inflicta fuit à Romanis, docet Hieronymus ad illud Sophoniæ cap. 1. *Vox diei Domini*, vt nuper diximus. 45.

Sin autem accipias de Christi morte, solemni, atque anniuersario luctu celebrata, planè ita fit nunc à Christianis, qui non solùm lugent, sed etiam profuso sanguine dolori sibi esse acerbam Christi mortem profitentur. Quod optimè designat trāslatio LXX. qui pro *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon*; legunt: *Sicut planctus mali granati, quod in campo succiditur.* Græcè est ῥοῶνος, est, *puniceti*: non enim tam significat punicam malum, quàm locum punicis consitum malis. Cur verò LXX. ita verterint, mihi incertum est, eius tamen versionis rationem defuisse non puto. Quæ tamen illa sit, non occurrit. Fortasse quo tempore occisus fuit Iosias ab hostib. mala punica excisa sunt, quæ Iudæis erāt in deliciis. Et ea satis idonea ratio visa est, vt ager ille vocaretur Adadremmon: quod nomen hoc tātùm loco reperitur: vel quia explicatio nominis sacræ Scripturæ more pro nomine ipso ponitur, vt pluribus docuimus ad illud Cāt. 4. *suauis, & decora.* Aut denique quia punicetum Hierosolymitanis: in 46. Christi mors solemni plā-ctu deplorata.

magno pretio, atque in deliciis est, in quo laxantur animi, & deponūtur anxiæ, atq; molestæ curæ. Vnde sponsus ait Cant. 6. *Descendi in hortum meum, vt viderem si floruissent mala punica.* Quem sensum indicat hîc Cyrillus. Theodoretus similitudinem sumi putat ab eo strepitu, qui à lignatoribus editur, cùm mala punica succiduntur.

47. Ex omnibus mihi magis placet expositio Cyrilli: nam quemadmodum grauis est dolendi causa, cùm quis populatur, ac succidit hortum, in quo nostras nobis delicias ponimus; sic etiam Christo per tot acerbitates sublato, lugendi Christianis causa est longè grauissima: & ad hãc similitudinem respexisse videtur Ieremias Thren. c. 4. cùm de Iosia, aut, vt alij malunt de Christo dixit. *Cui diximus: In vmbra tua viuemus.* Sed, cùm alia sint grata, quæ si nobis succidantur, aut eripiantur, dolemus, malorum tamē punicorum præcipuè meminit, quia hæc quando comprimuntur, sanguineū fundunt succum, qualem sponsa propinat sponso suo Cant. 8. *Dabo tibi mustum malorum granatorum meorum.* Et idem Christiani meditãtur, cùm in se ipsos piè sæuientes verberum inflictu tundunt terga, libántque Deo nō ab arietibus, seu vitulis expresſū sanguinē, sed à suo corpore pia quadam indignatione lacerato.

48. *Iosiæ quomodo à Iudæis parentatum* *Et planget terra: familiæ & familiæ seorsum.*] Existimo hîc etiam designari quæ in funere Iosiæ contigerunt, & vulgato sacræ Scripturæ more notam similitudinis esse subaudiendam: Quanto dolore Iosiæ mortem populus prosequutus sit, quàm illi prolixè parentarit, satis constat ex lib. 2. Paralip. c. 35. & lib. 3. Esdræ cap. 1. Quemadmodum non viri solùm, sed etiam fœminæ in parentalibus honorem illi, & lacrymas detulerint; dicit Esdras suprà: *In tota Iudæa lugebant Iosiam, & qui præsidebant cum vxoribus lamentabantur eum vsque in hunc diem. Et datum est hoc fieri in omne genus Israël.* Hoc, inquam, id est, vt viri, & fœminæ in omnibus tribubus (quod omnino sibi vult illud, *& planget terra:* nempe Israël, & omnes familiæ, quæ deinde tributim numerantur) pro sua quique parte exequias obeant tanti Principis; in quo post tot Reges impios spes erat omnium. Eodē modo videtur Israël parētasse Aaron, de quo Num. 20. in fine. *Omnis autem multitudo videns occubuisse Aaron, fleuit super eum tribus diebus per cunctas familias suas.*

Familiæ domus Dauid seorsum, & mulieres eorum seorsum.] Indicat Propheta Hebręorum cōsuetudinem, apud quos fœminæ viris permixtæ nihil obibant publicū, vsque adeò, vt illis in luctu, quo tempore minùs est periculi ab intemperantia, atque lasciuia, simul esse non liceret, non modò in alienorum virorum turba; sed neque cum suis. Quod obseruauit hîc Hieronymus. *Hoc propheticum verbum*, inquit, *significat, quòd tempore tribulationis, & luctus non debeamus seruire coniugiis, & operi nuptiarū. Vnde & in Ioël captiuitate propinqua dicitur ad Iudæos. Egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. Et impendente diluuio imperatur Noë: Ingredere in arcam tu, & filij tui seorsum, & vxor tua, & vxores filiorum tuorum* (item seorsum) *& postea finito diluuio dicitur ad eum* (ordine mutato) *Egredere tu, & vxor tua, & filij tui, & vxores filiorum tuorum. Vt qui in arca impendente discrimine fuerant separati, redditi mūdo, generationi, & liberis deseruirēt. Hoc autem non solùm in tempore fit angustiæ; sed in tempore orationis, quando volumus Dominum deprecari, dicente* 49. *Fœminæ seorsum à viris in conuiuiis, in luctu, & in oratione.*

Apostolo 1. Cor. 7. Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi. Igitur & nunc tribus Dauid, & tribus Nathan, &c. à suis vxoribus separat, vt plangant.

Hîc obiter obserua, in locis, vbi
50. Fœminæ seorsum à viris in aliis nationibus. paulo accuratior est ratio pudoris, atq; modestiæ, tam in sacris, quàm in aliis publicis conuentibus separatum à viris fœminas habuisse locum. De conuiuiis Romanorum tradit Macrobius lib. 3. Satur. c. 13. De Græcorum, Cicero Actione 3. in Verrem. De Chaldæorum conuiuiis constat Esther c. 1. vbi Vasthi Regina fœminarum cõuiuium apparauit diuersũ ab eo, quod pro viris instruxerat Assuerus. Quod ita fuit olim Gentibus vsitatũ, & quasi legitimum, vt in domibus paulo splendidioribus pars esset pro viris destinata, quæ *Andronitis*, pars pro fœminis, quæ *Gynæconitis* dicebatur. Quod etiam apud Hebræos in vsu fuisse colligi potest ex eo conuiuio natalitio, quod Herodes instituit, ex Hebræorum sine dubio more. Matt. 14. vbi Herodiadem seorsum ab Herode cum aliis, vt est verisimile, fœminis accubuisse indicat puellæ egressus ad matrem, vt ab illa disceret, quid pro saltatione præmij peteret ab Herode. Et sanè Clemẽs lib. 2. constit. cap. 62. in templo diuersa loca fuisse docet fœminis, & viris. Et Exod. c. 15. Moyses cũ viris, & Maria seorsum cum fœminis cãticum cecinisse tradũtur. Hinc collige, nobis formam quandã à Propheta præscribi, quæ obseruari debeat in anniuersario Christi parentalium luctu, vt fœminis in virorũ conuentu esse non liceat; quæ licèt nunc apud Hispanos in vsu sit, vt tamẽ accuratiùs seruetur, optãdũ est.

51. Cyrillus aliter accipit hunc locũ, non quòd disiuncti loco viri, ac fœminæ diuersam cantilenã instituerint, sed quòd quælibet tribus, aut sexus diuersam habuerit lamẽtandi causam. Mihi vtrũque videtur esse dicendũ, & diuersum esse locum, in quo viri, ac fœminæ consideant: & quẽlibet ordinẽ, ac sexũ præcipuas quasdã, ac proprias habuisse lugendi causas. Neq; enim omnibus eadẽ æquè grata sunt, aut vbi fuerint, illa lugere, aut etiã cõmemorare æquè honestum. Laudãt viri res bellicas, prudentiã in gubernando, in Religione, aut retinenda, aut instaurãda pietatẽ; at fœminę, si quid ad earum cultũ, ad pacẽ, & quietẽ comparatũ est. Argumento nobis est Dauid 2. Reg. 1. qui dũ ipse luget Saül, & Ionathan, à rerũ bellicarũ gloria commẽdat. *Sagitta*, inquit, *Ionathæ nunquã rediit retrorsum, & gladius Saül nõ est reuersus inanis.* Sed quando filias Ierusalẽ ad plorandũ vocat, aliã illis lacrymarũ materiã proponit. *Filiæ*, inquit, *Israël super Saül flete, qui vestiebat vos coccino in deliciis, qui præbebat ornamenta aurea cultui vestro.* Et vt ex eo loco constat, in carmine illo lugubri familiare erat illud. *Quomodo ceciderunt fortes?* quod ter repetit Dauid. Vt autẽ in virorũ plãctu aliquid sonat grãdius, & virili cõstantia dignũ, sic in muliebri eiulatu aliquid auditur tenerum, & molle, vt ex Ieremię cap. 22. videtur posse cõiici. Sic enim de Ioachim filio Iosiæ. *Non plangent eũ: væ frater, & væ soror, non concrepabunt ei, væ Domine, & væ inclyte:* quorum prior pars fœminis, posterior viris videtur tribuenda. Nisi mauis priorem partem cognatis, & domesticis adscribere, à quibus vocandus esset *frater*, sicut etiã in funere fœmina vocatur *soror*; posteriorẽ verò aliis, à quibus vocari solet *inclytus*, &, *Dominus*. Vbi illud *væ frater, & væ soror, væ inclyte, & væ Domine*; formas esse solemnes, & quasi cõceptas in funeris luctu: illã

Alius virorũ, alius fœminarũ videtur cantus, & luctus.

Familiaris forma plãgẽdi apud Hebræos.

quidẽ in priuato, ac domestico, hæc verò in publico, & communi mihi certum est. Et de hoc omnino docet Ier. c. 34. vbi agit de publico plãctu Sedeciæ. *Væ Domine, plangent te.*

52. Quòd si ita accipias, vt planè accipiẽdum videtur, optimè dici possent seorsũ lugere domestici, & cõsanguinei, & seorsum illi, qui alieni sunt à cognatione, licèt in funere, ac plãctu eodẽ loco permixti essent atque confusi. Et eamdem ob causam familia Dauid, Nathan, Leui, & Semei, seorsum dicuntur ploraturæ, quia quęlibet propriã habebit lugendi causam. Familia quidẽ Dauid, quia sublatum Regnũ, quod in ea dudũ inueterarat: familia Nathã, quia Prophetæ, aut cessabunt, aut malè iactabũtur: familia Leui, quia templũ destruetur, polluentúrq; sacra: familia Semei, quia Doctorũ, & Scribarum ordo contaminabitur. Quòd si nõ de luctu propter euersã vrbẽ, sed de eo, qui propter Christi mortẽ institutus est, sermo sit: sanè multo melius seorsũ hę tribus lugere possũt, cùm Iesus Rex, Sacerdos, Propheta, & Doctor iniquissimo iudicio per summos cruciatus, atque ludibria sublatus sit.

53. Porrò in his familiis omnes hominum ordines designãtur, qui pręcipuè aut consensêre, aut incubuêre in Christi mortem. In familia Dauid quæ Regia tribus est; Principes intelliguntur & optimates populi: in Nathã Prophetalis; in Leui Sacerdotalis; in Semei Scribarum, & Pharisæorũ ordo describitur, vt dicit Cyrillus, & Hieronymus. Porrò LXX. pro *Semei*, legunt *Simeonem*, ex cuius tribu lectos esse Iudices, vtpote prudentissimos, ex sententia Hebręorum tradit Cyrillus, & Hieronymus hîc, & quæstione 10. ad Algasiam, & in illud Isaiæ 8. *Hæc ad me loquutus est Dominus.* & ad Algasiã suprà docet Simeonẽ, Akiba, & Hillel magistros fuisse Pharisæorũ.

Has omnes familias existimo hoc eodem ordine parentasse Iosiæ Regi, & aliis, atque aliis epicediis pro officiorum varietate, quæ accepissent à Rege, suum quamque dolorem significasse: (diximus autem allusum esse hîc ad planctum de Iosia, & subaudiri similitudinis notam) neque aliter accidit in Christi morte, vbi omnibus præcipua aliqua ratio lugendi fuit. Neque verò admodùm refert si hæc nõ eodem modo contigerint, quo descripta sunt à Propheta: nam ex vsu sacræ Scripturæ ea facta, aut futura esse dicuntur, quæ vt fiant grauis causa est, aut ipsa rerum natura postulat, vt docuit Salmeron Proleg. 10. quinquag. 2. can. 13. & Ribera in c. 20. Apoc. n. 72. In re verò proposita satis grauis causa fuit, vt omnes simul, & quælibet familia priuatas ob causas lamentarentur. 54.

Si spectes tempus Christi Passionis, hæc etiam videntur contigisse: nam cùm magno in loco Christus esset apud omnes, extarentq; quãplurima beneficia, quibus Iudæorũ incõmodis subuenisset; & eius sanctitatis signa quædam illustria, quæ neque delere, neque obscurare potuit impiorũ inuidia, pręsertim cùm acciderent ipso Passionis tempore tot, támque illustria de cœlo testimonia; nõ dubito quin multi seorsum Christi mortẽ, sicut Iosiæ olim plãctu magno prosequuti fuerint. Certè non multo pòst doluisse cõstat ex Actis c. 2. vbi audita Christi morte cõpuncti corde, & conuersi dicuntur homines ter mille, & c. 4. quater mille. Vt verò quotãnis instaurata sit Crucis, Passionísque memoria ad nostram vsque ætatem inter Christianos, nemo non videt. Hæc de cap. 12. 55.

ARGV

ARGVMENTVM DECIMITERTII CAPITIS ZACHARIÆ.

Totum hoc caput de tempore Euangelij est, Christíque Paßione, quo tempore futurus esse dicitur fons ita apertus, vt neminem excludat; sic purus, & ad purgandum idoneus, vt quod à peccato, & menstruo sanguine inquinatum est, id est, maximè impurum, ac pædore horridū, id totum abluat, ac emundet. Tunc idola, arioli, ac pseudoprophetæ tollentur è terra; adeóque accipientur malè, vt parentes filios suos eo nomine non solùm ad ignominiam, sed etiam ad mortem deposcant. Et ipsi horrore plagarum, sic veteratorium nomen execrabuntur, vt quiduis videri velint magis, quàm Prophetæ. Deinde admonitus Propheta à plagis, quas pseudoprophetis inflixêre parentes pij, conuertit vaticinium ad Christum Pastorem optimum, & verißimum Prophetam, qui à Patre multo duriùs percussus est. Quo vulnere dispergendæ dicuntur oues, quæ tamen non multo pòst conuertentur ex fuga. Ad extremum agit de excidio Ierusalem per Romanos, futurúmque vaticinatur, vt ex tribus partibus duæ, quæ impiorum erunt, perituræ sint; tertia verò quæ piorum est, seruanda: ita tamen vt igne tribulationis purgata, sicut aurum in fornace, Deum agnoscat, colátque. Quam Dominus velut populum suum vicißim amplexabitur.

CAPVT XIII.

1 *IN die illa erit fons patens domui Dauid, & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccutoris, & menstruatæ.*

PARAPHRASIS.

1 IN die illa, in qua ab ingrato populo in cruce cōfigetur Christus, fons erit apertus domui Dauid, & iis, qui Hierosolymis habitabunt: & expiatoriæ aquæ ad

abluendum quidquid à peccato, & à menstruo sanguine sordidum, & impurum est.

2 Tunc, dicit Dominus; si qua erunt Gentium idola, fidem illis, & authoritatem adimam: si qui pseudoprophetæ, aut diuini, si quis spiritus Pythonicus, aut immundus, omnes penitus tollentur de terra.

2 Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabũtur vltrà: & pseudoprophetas, & spiritum immũdum auferam de terra.

3 Vsque adeò verò eo tempore odiosũ erit, ac vile pseudoprophetarum, ac diuinorum nomen, vt etiam parentes à filiorum plagis, atque etiam cæde violentas manus non cõtineant. Dicent enim, si quando filij vaticinari tentauerint; omnino tibi moriendum est; quia mendacio tuo diuini nominis fidem, & maiestatem prætendis; ídque reipsa non minùs constanter exequentur, quàm piè, ac seuerè fuerant minati.

3 Et erit: cùm prophetauerit quispiam vltrà, dicent ei pater eius, & mater eius, qui genuerunt eum: Non viues, quia mendacium loquutus es in nomine Domini; & configent eum pater eius, & mater eius, genitores eius, cùm prophetauerit.

4 Eo rerum articulo cùm suam sibi veteratoriam artem pseudoprophetæ videant adeò non esse quæstui, vt potiùs propter illam contemnentur, & vapulent, abiicient institutum illud; atque abominabuntur: neque ad decipiendos homines sacco vtentur cilicino.

4 Et erit, in die illa confundentur Prophetæ, vnusquisque ex visione sua cùm prophetauerit, nec operientur pallio saccino, vt mentiantur.

5 Sed profitebuntur apertè, etiam non rogati, se non esse, neque vnquam fuisse Prophetas; sed natos eo paren-

5 Sed dicet: Non sum Propheta; homo agricola ego sum: quoniam Adam exem-

plum meum ab adoleſcen-
tia mea.

te, quem Deus eſſe iuſſit ter-
ræ cultorem, edoctóſque po-
tiùs ab homine terram ſubi-
gere, quàm afflatos à Deo, vt
futura prædicant.

6 *Et dicetur ei: Quid ſunt*
plagæ iſtæ in medio manuũ
tuarum? & dicet: His pla-
gatus ſum in domo eorum
qui diligebant me.

6 Quòd ſi plagarum no-
tæ in manibus relictæ falſum
hunc Prophetam mendacij
coarguant, cùm eo ſupplicio
mulctari ſoleant ſimulati Pro-
phetæ, neque ille conuictus
poſſit aliquid ampliùs tergi-
uerſari, fatebitur quidem ſe in
ea fraude, ac ſcelere fuiſſe; li-
beratum ſe tamen diuino be-
neficio: tantiq; facere ereptam
ſibi eſſe mẽtem illam, vt amet
eos, à quibus percuſſus eſt; il-
láſque plagas numeret in be-
neficiis, & ab inſigni amore
profectas putet.

7 *Framea ſuſcitare ſuper pa-*
ſtorem meum, & ſuper vi-
rum cohærentem mihi, dicit
Dominus exercituum: per-
cute paſtorem, & diſper-
gentur oues: & conuertam
manum meam ad paruu-
los.

7 Digni ſanè fuerunt im-
poſtores illi, atque paſtores fal-
ſi, qui à parentibus grauiter, &
ignominioſè cæderentur. Sed
quid bonus paſtor, & verus
Propheta Chriſtus admiſit, vt
æternus Pater frameam ſuſci-
taret, & ad mortem vſque per-
cuteret? quem dicentem audi-
re videor: ô gladie excitare, &
vibrare ſuper illum, quem pa-
ſtorem meo gregi præpoſui, &
ſuper filium meum, qui ita co-
hæret mihi, vt mecum, & in
me ipſo ab æterno ſit. Percute,
ò framea, paſtorem, ex cuius
vulnere ouium, id eſt, diſcipu-
lorum ſequetur fuga, atque di-
ſperſio. Veruntamen conuertã

manum, quam ad plagam intẽderam, ad paruulos Discipulos, eósque à fuga, pauoréque receptos amplexabor, confirmabóque.

8 Iam à Christo plagato me ad populi Iudaici plagam, & exitium conuerto. Continget quo tempore vrbs ab Imperatore Romano premetur angustè, & hostiliter expugnabitur, vt duę partes ciuium miserè pereãt: tertia verò pars relinquetur in terra Iuda, quæ piorum erit.

9 Quæ tamen non erit ab omni incommodo, seu iactatione libera: nam tribulatione ita probabitur, sicut igne aurũ, atque argentum probari solet. Ita vt si quid adhæsit scoriæ, id excoquatur totum. Illi præterea, qui in expiatoria illa fornace purgati fuerint, dicit Dominus, agnoscent me Deum, inuocabúntque, quorum ego vota, ac preces audiam. Quos, vt ego populum meum vocabo; sic illi me Deum suum vicissim esse dicent.

8 *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea dispergentur, & deficient: & tertia pars relinquetur in ea.*

9 *Et ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum. Ipse vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum: & dicam: Populus meus es; & ipse dicet: Dominus Deus meus.*

COM

COMMENTARII IN CAP. XIII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *N die illa erit fons patens domui Dauid, & habitātibus Ierusalem in ablutionem peccatoris, & menstruatæ.* In extrema parte capitis 12. planctum magnum, de quo ibi, similem futurum esse diximus illi, qui quotannis in Iosiæ parentalibus instaurabatur. Nunc quæ toto hoc capite dicuntur de fonte patēti, de sublatis ariolis, ac pseudoprophetis, ad Iosiæ quoque similitudinem adducta credo: quomodo verò explicanda sint, atque accommodanda iam excogitemus.

2. Et quidem hæc non nemo pertinere posse existimabit ad Machabæorum tempora, in quibus non aliter contaminatum erat, & postea purgatum templum, & domus Iuda, quàm accidit vtrumque Iosiæ tēporibus: & quemadmodū ante Iosiam fons non erat apertus, quo se polluti, ac immundi legitimo Iudęorum ritu purificarēt; quia potentior erat Regum, ac Principum impietas, per quos legitimis sacris studere non licebat, quæ eas vires propter Regum stuporem ac improbitatem acceperat, vt in eandem amentiam Iosiæ filios, qui post ipsum regnauerunt, traxerit. Porrò, vt liquet ex lib. 4. Regum c. 23. in eodem statu erat Religio tēpore Iosiæ, quo postea tempore Machabæorum: nam effœminati tunc in templo prostabant, ibi deorum simulacra, & aræ: neque licebat tempore impij Regis Manasse, qui biennio antè decesserat, piè viuere; omnia erant sordida, & fœdè olentia impietatem. Tunc cum Iosia oriri visus est fons aquæ viuētis, ac puræ, quæ sordes illas abluit, reddiditq; templum antiquæ puritati, ac nitori. Quare videri potuit fons patens in ablutionem peccatoris, & menstruatæ, id est, contra immunditias, obscœnásque sordes, quæ *menstruata* nomine significari solent.

Eodem etiam tempore Machabæorum omnia erant polluta, ac sordida, & templum ipsum meretricibus plenum, vsque adeò verò non erat tunc fons patens ad eluēdam illam proluuiem, vt neque occultè liceret vti sacris expiatoriis, neque filios circumcidere. Quare quædam mulieres interfectæ sunt, quia deprehensæ fuerunt filios circumcidisse: imò & multi præputiū adduxerunt, quasi abiurantes patriam Religionem. Machabæi verò non aliter atque Iosias aperuerunt fontes, id est, sacra expiatoria, & ipsi circumciderūt quamplurimos; perfecerúntque, vt liberè auderent omnes profiteri legem, quam accepissent à parentibus. Neque est improbabile occidisse eos, qui se Prophetas venditabant, sicut fecit Iosias: nam vbi ritus erant Gentilium, & idolorum altaria, quis dubitet ariolos, & aruspices fuisse, qui futura prædicerent: quamuis de iis

3. Tempora Iosiæ, & Machabæorum valde similia.

nihil traditum sit in Machabæorum libris.

4. Licet hæc non improbabiliter de Machabæorum temporibus accipi possint, quæ valdè affinia fuêre Iosiæ temporibus; mihi tamen dubium non est, quin hic locus intelligendus sit de Christo, quod communiter omnes existimant. Imò & Iudæi proxima verba accipiunt de Messia, vt refert Galatinus lib. 4. cap. vltimo: nam ex Christo tanquam à fonte aqua fluxit purissima ad purgandum quidquid sordidum est vndecumque contractum. De quo fonte ne plura dicam facit, quia ab aliis multa dicta sunt, neq; locus longiori explicatione indiget. Illud dicam, hoc loquendi genus esse in Scriptura valdè vsitatũ. Ioann. 4. *Qui biberit ex hac aqua, quã ego dabo ei, non sitiet in æternum.* & cap. 7. *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.* vbi excludit neminem, & se ipsum fontem patentem indicat. Nomine autẽ *peccatoris*, & *menstruatæ*, in quorum ablutionem fons ille patet, vtrumque populum significari, tam Iudaicum, quàm Gentilem putat Ribera, qui in *peccatore* Iudaicum, in *menstruata* Gentilem agnoscit. Cuius ea videtur ratio non incongrua, quia cũ Iudæus circumcisione sit purificatus, suo potiùs peccato fœdatus est, quàm communi naturę; vnde iuxta hominum vulgarem existimationẽ peccator magis propriè dicitur. Alter menstruatus est, id est, sordibus à natura fluentibus inquinatus, sicut à natura menstruata mulier habet, quo fœdè, atq; indecorè puteat, & obsolescat. Nihilominùs fons ille est in domo Dauid, & pro iis, qui habitant in Ierusalem; quia tãtùm est in Ecclesia, cuius typus est Ierusalem; vt sæpe in Scriptura, & in hoc Propheta aliquando vidimus. Porrò *menstruata* Prouerbiali, vt reor, figura, pro sordib. vehemẽter fœdis, & otiosis sumitur. Horrent enim omnes, nauseántque ad mulierem, quæ obscœnum patitur menstrui sanguinis fluxum: maximè Hebræi, apud quos menstruata fœmina quidquid tangebat, reddebat immundum.

In peccatore Iudæus, in menstruata Gẽtilis intelligitur.

5. Septuaginta prò, *in ablutionem peccatoris, & menstruatæ*, reddiderũt, *in transmutationem; & in aspersionem:* quam translationem non improbat Hieronymus, quia inde habẽt homines, vt à lege ad Euangelium, à litera ad spiritum, ab vmbra ad veritatem transeant. Videtur autem iuxta translationem istam allusum ad cap. 19. Numer. vbi aqua vaccæ rufæ cineribus permixta inquinati mundantur, & aspersione abluuntur. Hæc, vt dixi, ad Christi tempus spectant. Si quis tamen putet hæc quoque ad Machabæorum tempora pertinere, statúmque Iudaicæ Reipublicæ; non valdè incommodat eius cogitationi translatio LXX. Mutatus est enim status Iudæorũ, inducta noua, aut potiùs instaurata antiqua Religio; & legitima quadam aspersione, quæ polluta fuerant, omnia mundata.

6. *Disperdã nomina idolorum de terra, & non memorabuntur vltrà, & pseudoprophetas.*] Constat Iosiam Christi fuisse typum, & quemadmodum Christi planctum Iosiæ plãctui diximus esse persimilem, & in vtriusque studio in purificando templo, atque Regno Iuda nonnullam nuper fuisse similitudinem ostendimus; sic etiam quæ nunc de falsis Prophetis inducuntur, ad Iosiæ similitudinem videntur esse proposita; à cuius historia, vt ego suspicor, plurimùm lucis accipiet

caput

caput istud obscurum.

7. Iosiæ pietas. Quanto studio Iosias idola non solùm è Ierusalem, sed è tota terra sibi subiecta sustulerit, satis constat ex 4.Reg.cap.23.& cap.24. neque enim vsquam quicquam idolorum fuit; neque locus vllus, vbi impia sacra à sceleratis obita, quæ non contaminauerit, atque ita deleuerit, vt nulla ibi obscœnæ superstitionis vestigia reliquerit. Vt verò fuerit ad extremum vsque exitiũ idolorum Sacerdotes, ac pseudoprophetas insectatus, ex eodem loco satis liquet. Sic enim de Iosia suprà cap.23. *Et deleuit aruspices, quos posuerant Reges Iuda ad sacrificandum in excelsis per ciuitates Iuda, & in circuitu Ierusalẽ; & eos, qui adolebant incẽsum Baal.* & infrà: *Sed & Pythones, & ariolos, & figuras idolorũ, & immunditias, & abominationes, quæ fuerunt in terra Iuda, & Ierusalem, abstulit Iosias.* Ex iis fit verisimile, cùm tam seuerè in aruspices, & Pythones, qui & ipsi pseudoprophetę erant, animaduerteret Iosias, fidem eos, aut authoritatem quam apud imperitam plebem obtinuerãt, omnino perdidisse; imò & fuisse odio illis, apud quos antea in honere fuerant. Ex quo etiã existimo *Prophetæ* nomẽ eo tempore suspectum fuisse propter eos, qui illud falsò, atque impiè sibi arrogauerant: sicut olim nomen *Exorcistæ* turpe, & insanum, & ipsi Exorcistæ quasi impostores, & nugatores habebantur, vt pluribus docuimus c. 19. Actuum. Et sanè Vlpianus *l.1.ff.de verborum, & extraord. cognit.* impostores vocat. Quare parentes, & cognati, si quid filios, aut consanguineos propheticum moliri, aut sonare suspicarentur, eos non verbis solùm, sed etiam plagis ab eo siue nomine, siue studio deterrebant.

Hæc ergo omnia, quæ facta sunt tanquam in typo tempore Iosiæ, tẽpore etiam Christi cumulatè compłeta sunt: nam quemadmodum Iosias fons quidam fuit non clausus, qui occultè, & in vno loco; sed patens, qui in toto Regno sordes, & abominationes elueret; sic Christus fuit patentissimus fons, vt peccatorem, & mẽstruatum ablueret. Et vt ille pseudoprophetas toto Regno deleuit; sic Christus: eorum etenim magna tunc erat copia non apud Gentiles modò, qui spiritu Pythonico instincti futura se nosse prædicabant, sed etiam apud Hebræos. Nam quemadmodum tempore Iosiæ corruptis Hebræorũ moribus diuini, & arioli sine vllo metu, imò cum nonnullo honore frequentes visebantur, sic cùm Christi tempore Hebræorum mores essent corruptissimi, horum hominum artes, & studia non deerãt. Nam & peregrinis hominibus, & eorum religionibus alieno dominatu plena erat ciuitas; & agente Herode externi mores, & ritus introducti: vt enim tradit Iosephus lib.19. Ant.c.10. theatra & amphitheatra, & Gymnasia Hierosolymis instituit, magnísque præmiis externos populos ad theatralia, & gymnica certamina prouocauit; & eo consilio peregrinarum gentium proluuiem in vrbem inuexit. Certè sub id tempus fuit Theudas, de quo Actor.5. & Simon Magus in Samaria & Elimas, qui & Barieu, qui Iudęus esse dicitur Act.13. quod Christus docet cùm monet cauendum esse à falsis Prophetis. Quod excisa vrbe adhuc in extrema Iudæorum fortuna durasse dicemus statim. Tam ergo pseudoprophetas ex Gẽtibus, quàm ex Iudæis, & per se Christus, & per Apostolos sustu- 8. Iosias Christi typus in eluendis è terra sordibus. Inter Iudæos fuère arioli, & augures etiam tẽpore Euãgelij.

lit. De Gentibus quidẽ Gentiles ipsi testes sunt, qui Euangelij tempore cessasse dicũt suorum deorum oracula. Vide Theodoretum lib. de veris, & falsis oraculis statim in principio. Et Plutarchus de oraculorum silẽtio librum edidit. Quod adeò certum erat, ac omnibus notum, vt poëta Satyricus Iuuenalis, qui propior fuit sæculo Apostolico, imò Apostolis coæuus, sic Satyra 6. cecinerit.

Dæmonũ oracula tempore Christi siluerunt.

——Quoniam Delphis oracula cessant,
Et genus humanum damnat caligo futuri.

Quasi dicat: oracula non sunt, quæ nobis futurarum rerum euẽta prænuncient; id enim est *caligo futuri*. Et vt alia omittam ex antiqua historia, quæ ab Apostolis, sanctisque viris indictum esse silentium prodit dæmonibus, qui variis in locis futura prædicere putabantur, certè Actor. c. 16. Paulus & Silas puellam à spiritu Pythonico liberarunt.

9. *Et erit, cùm prophetauerit quispiã.*] Vulgatum est in Scriptura, vt tales dicantur aliqui, quales vulgò existimari solent, etiamsi aliter res habeat. Quare idola sæpe vocantur dij, quia sic existimantur à Gentib. & Ioseph pater dicitur Christi, quia eo loco habebatur vulgò. Sic etiam qui Prophetæ non erant, sed impostores, & nugaces, quia tamen ipsi tale arrogabant sibi nomẽ, vel quia tales credebantur, Prophetæ vocantur.

10. *Dicent ei pater eius, & mater, &c. Nõ viues.*] Allusum videtur hîc ad Deut. cap. 13. vbi Prophetas, aut somniorũ interpretes, qui ad vanam Religionem inducunt, iubentur occidi, *etsi frater fuerit, filius, aut filia*; aut *etiam vxor, quæ in sinu dormit*. Is erit ardor in populo fideli Euangelij tempore, aut etiam fortasse Machabæorum, cùm populus ab errore, & scelere resipuerit, vt in filiis quoque censeant plectendum esse morte falsum vaticiniũ. Quod verisimile est contigisse in Regno Iosiæ tanquam in typo. Cùm autem Prophetæ variè accipiantur, vt in Actis diximus cap. 2. ad illud, *prophetabunt filij vestri*, nempe qui futura prædicunt, aut qui Scripturas interpretantur: sic etiam pseudoprophetæ vocantur, qui populum à Christi fide abducunt, vel falsis miraculis, vt Simon, vel peruersa Scripturarum interpretatione: denique illi, de quibus Christus; *Attendite à falsis Prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium.* Et de iis omnibus loquutum videtur caput 13. Numerorum, de quo nuper. Talium ergo Prophetarum parentes fideles audaciam, & impietatem capitali supplicio mulctabunt.

Pseudoprophetarum varia studia.

In nomine Domini.] Quo plus inesset ponderis suis nugis, solebãt falsi illi Prophetæ vaticiniis suis diuini nominis Maiestatem prætendere, vt fecit Sedecias 3. Reg. c. 22. & illi de quibus Ierem. cap. 27. *Non misi eos, ait Dominus, & ipsi prophetant in nomine meo mendaciter.* Quare ipsis familiare erat propheticum illud procemium; *Dicit Dominus*, quasi essent diuinorum consiliorum internuncij. Quod seruabant etiam longè post Christi mortem Iudæi excisa iam vrbe, extorres à patria, & sordidum vitæ genus amplexi inter Romanos, quod indicat Iuuenalis dum dicit Iudæam etiam tunc profiteri se internunciam cœli. Sic enim Satyra 6. 11.

Arcanã Iudæa tremens mendicat in aurem,
Interpres legum Solymarum, & magna Sacerdos

Arboris,

Arboris, ac summi fida internuncia cœli.

Qualiacumque voles Iudæi somnia vendunt.

12. *Et configent eum pater eius, & mater.*] Acerbæ mortis, & inflammati odij forma proponitur: confixio enim siue lancea fiat, siue gladio, nō nisi à magno odio, siue ostensione nasci solet, vt documento nobis est Saül, qui hasta configere conatus est Dauid. Vt autē *vrere, & secare* prouerbiali specie sumuntur, vt in procemio Cōmentariorū in Isai. ostēdimus; sic etiam eadem specie *configere* pro graui dolore, atque supplicio vsurpari existimo. Quare hîc nō agitur, vt reor, de supplicio crucis, aut de cōfossione pugionis, aut hastæ, vt statim dicemus; sed de graui aliquo plagarum inflictu, quo à diuinandi, vel prophetandi studio seuerè deterrentur.

Confixio Prouerbiali figura pro graui supplicio.

13. *Confundentur Prophetæ, vnusquisque à visione sua.*] Non audebūt amplius pseudo illi prophetæ suam non tam Prophetiam, quàm calliditatem, & artem obire, cùm viderint tam longè esse, vt ars sibi aut quæstui, aut honori sit; vt potiùs propter illam, & contemnantur, & afficiantur plagis, etiam à parentibus.

14. *Nec operientur pallio saccino, vt mētiantur.*] Hinc cōstat quis olim fuerit Prophetarum habitus, quàm asper, & horridus. Talē habuit Elias, qui 4. Reg. cap. 1. dicitur *vir pilosus, & zona pellicea accinctus renibus*. Talem Isaias, cui Dominus dixit cap. 20. *solues saccum de lumbis tuis*. Vt ergo pseudoprophetæ sanctitatis opinionem sibi conciliarent, assumebant sibi vestimentū illud, quale videbāt Prophetis veris olim admirationi, ac venerationi fuisse; sed quia luporum rapacitatem sub ouinis pellibus ab aliis cognitam, & seuerè castigatā videbant, nihil iam de sacco, nihil de prophetica larua cogitabant, quod otiosorum hominum institutum est; sed de colendo agro, quod minùs inuidiæ, ac suspicioni patet, vt ipsi statim fatentur.

Saccus familiaris Prophetarum habitus.

Septuaginta aliter legunt: *Confundentur Prophetæ, vnusquisque ex visione sua cùm prophetauerit, & induetur pelle cilicina, quia mentiti sunt.* Quasi supplicij loco asperum illum cultum assumant. Sed videntur alios habuisse codices, ac vulgatus. Hebraicus certè textus, quem nunc habemus, illam translationem non admittit: negat enim potiùs de sacco cilicino, quàm affirmat. 15.

Sed dicet: Non sum Propheta.] Priùs horrido vestitu, ac cultu impostores illi Prophetas se populo vēditabāt, ídq; apud imperitam, & credulam multitudinem facilè consequebantur: sed postea edocti alieno periculo, & inflictis sibi plagis admoniti apertè fatebantur, se quiduis esse aliud potiùs, quàm Prophetas. 16.

Quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea.] Non, inquit impostor ille, Propheta sum, neq; vnquam fui: ex quo enim per ætatem sapere cœpi, natum me ad laborem esse didici, eo nimirum prognatum parente Adam, quem Deus colendæ terræ duro alligauit ministerio. In eum igitur intuens potiùs statui sudore vultus mei è subacto agro tenuem fructum percipere, quàm propheticos spiritus, id est, insolentes animos assumere. Alij non hæc de primo homine Adam accipiunt, sed de alio quouis, à quo se dicit accepisse artem pastoralem, ac rusticam. Et sanè sensus esset non ineptus: nam Propheta à Deo afflatus, & doctus vaticinium fundit, agricola, seu pastor rei pecuariæ, ac rusticæ ab 17.

homine institutus operam dat molestam, & ignobilem. Ait ergo mendax ille quondam Propheta, iam tamen vexatione sanior; non sic efferor animo ambitioso, ac futili, vt ad fundenda oracula quasi Dei nũcium ab ipso Deo institutum me, atque afflatum putem: neque me supra humanæ naturæ tenuitatem attollo: ab homine edoctus sum humanis, non diuinis assuescere; quod quilibet è vulgo facit, id mihi quæstui, atque studio est. Sed prior expositio communior, atque significatior est. Videtur autem allusum à Zacharia ad illud Amos cap. 7. *Non sum Propheta, & non sum filius Prophetæ, sed armentarius ego sum vellicans sycomoros.*

18. *Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum?*] Si inflicta vulnera Prophetam illum falsum, qui tamen negabat se vnquam talem existimari voluisse, mendacij coarguerint, cùm eo supplicio mulctētur simulati Prophetæ: sicut nostra ætate aurium mutilatione latrones, aut ferro, & stigmate fugitiui serui, & dentium excussu testes mendaces; & aliquis obiiciat mendacij suspicionem, cùm secum ferat in corpore non tam oblati, quàm arrepti muneris prophetici notas, fatebitur quidem se in ea fraude, & scelere fuisse, liberatum se tamen ab eo errore diuino beneficio, tantique facere exustum sibi fuisse errorem, & ablatam illam Prophetæ simulati personam, vt in summi beneficij loco habeat plagas illas, & relicta vulnerum vestigia, quando per illa id consequutus est, vt meliori sit iam & saniori mente. Atque ideo superioris vitæ rationem detestatus ait ita se affectum ab eis, qui verè ipsum diligebant; atque adeò habere se illis immortales gratias. Sed in his aliqua nobis expēdenda sunt. Primum, an hæc verba de Christo sint accipienda, an de Propheta falso. Secundum, an verè ille confixus fuerit, & plagatus. Tertium, quid significet illud, *in medio manuum tuarum.*

Quod ad primam quæstionem spectat, communis sentētia est, hęc verba non pertinere ad Christum; sed ad illum, qui vaticinij falsi conuictus pœnas dedit. Ita Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Albertus, Hugo, Haimo, Lyra, Vatablus, Dionysius, & è Recentioribus plerique: & in hanc sententiã omnino cogit textus ipse. Alij de Christo accipiunt, in quibus est Rupertus, S. Thomas in illud Psalm. 21. *Foderunt manus meas.* Salmeron to. 10. tract. 7. Ribera hîc. Quorum hæc firmamenta sunt aut sola, aut potissima. Primum, quia in Missa quinque plagarum hæc verba ad Christi vulnera accommodantur. Secundum, quia si de pseudopropheta propter mendacium plagato hæc fuissent dicta, non videbantur satis piè ab Ecclesia ad Christum accommodari potuisse. Tertium, quia non dubium est, quin quod statim sequitur, ad Christum pertineat, atque adeò id, quod proximũ, ac penè cohærens est. 19. Christo hæc à quibusdam tribuũtur.

Sed prior sententia magis est ad textum, neque rationes oppositæ admodùm vrgent. Non prima, quia non omnia, quæ in Missæ sacris adducit Ecclesia, ad mysterium accommodata sunt, sed satis putat Ecclesia aptè conuenire, si vel vnũ, aut alterum verbum historiæ cum festo, cuius causa adhibentur, commune sit; vt patet in feria 2. Dominicæ 3. quadrag. vbi lectio longissima adducitur de Naaman à lepra mundato, cùm tamen in Euangelio multa sint alia, cum quibus historia proposita nihil habet cōmune. 20. Probabilius est dici de Propheta falso. Reg. Ecclesia ad sacrum officium adhibere solet historiam, aut loca vtriusque testamenti, quæ tota accōmodari non potest, sed eius aliqua pars.

ne. Item in Missa Angelorum Euãgelium, quod totum est de scãdalo, vix habet de Angelis aliquid præter nomen. Sic ergo in Missa de Passione, quia in lectione quæ ibi adducitur ex hoc Propheta, aliquid est quod ad Christi plagas, & Passionem pertineat; nempe, *percute pastorem*, &, *framea suscitare*, etiamsi plura sint alia, quę eò non spectent, illud satis visum est Ecclesiæ, vt capitis illa magna pars recitaretur. Et quidem Patres qui putant Mariam peccatricem non esse sororem Lazari, in quibus est Theophylactus in cap. 14. Marc. Euthymius in c. 26. Matth. Nicephorus lib. 1. cap. 37. sequuti Origenem homil. 35. in Matthæum, & Hierony. in cap. 26. Matt. & Ambrosium in c. 24. Lucæ, Chrysostomum homil. 18. in cap. 26. Matth. & alij, qui dubitant, an eadem sit peccatrix, quæ soror Marthæ, vt est Bernardus in serm. de Magdalena. S. Thomas in cap. 26. Matth. & in cap. 11. Ioannis. vbi cõnumeratis sententiis nihil definit, non admodùm mouentur, quòd in Ecclesia in festo Mariæ Magdalenæ, id est, sororis Marthæ historia recitetur peccatricis. Vide solutiones alias, quas adducit Salmeron tom. 4. p. 2. tract. 6. qui etiam censet Magdalenam à peccatrice diuersã, dum respondet Hymno, qui in Magdalenæ festo in Ecclesia cantatur.

Maria pec catrix quibusdã diuersa videtur à sorore Lazari.

Maria soror Lazari,
Quæ tot commisit crimina, &c.
In vas translata gloriæ
Ex vase contumeliæ.

21. Regul. Ecclesia ad sacrum officium historiam alienam propter similitudinem accommodat.

Deinde non rarò in sacris Ecclesia solet alienam historiam propter similitudinem aliquam, vel mysteriũ ad res alias accommodare. Vbi intelligi solet nota similitudinis, quę ibi non exprimitur, vt illud Ionathæ & Saülis, quod cecinit Dauid 2. Reg. 1. *in morte quoque non sunt separati*, ad duos Ecclesiæ Principes Petrum, & Paulũ traducit: & duas oliuas, & lucernas, de quibus Zacharias cap. 4. ad duos fratres Ioannem, & Paulum. *Isti sunt duæ oliuæ, & duo candelabra lucentia ante Dominum.* In Missa Vigiliæ Ioannis Baptistæ lectio sumitur ex cap. 1. Ieremiæ, quæ tota de Ieremia est: in die verò eiusdem ex cap. 49. Isaiæ, quæ verba sine dubio de Christo sunt. Et in festis B. Virginis plurima adducuntur, quę in sapientiam scripta sunt; & in assumptione ipsius historia proponitur Marthæ, & Magdalenæ. Quis autem ideo sibi persuadeat illam historiam aut de Ioanne, & Petro; aut de B. Virgine esse intelligendam?

Ad secundum non est difficilis responsio: satis enim notum est homines malos, & in actione etiam nõ bona rerum sanctissimarum, atque adeò Dei ipsius esse figuram. Quod negarat priùs Hieronymus in cap. 45. Isai. & in cap. 10. Oseæ; & in cap. 12. Ezech. sed mutauit postea sentẽtiam epist. 131. ad Ruffinum, vbi ait duas filias Loth, & duas vxores Oseæ significare vtrumque testamentum, & Loth, & Oseam in eo etiam, in quo vxores, & filiæ figuræ fuère Synagogæ, Christi fuisse typum. Idem putat Augustinus libr. 22. contra Faustum Manichæum; & adducit incestum concubitum Loth cum duabus filiabus, & Iudæ cum Thamar. Idem Gregor lib. 3. Moral. cap. 21. confirmátque exemplo Dauidis, & Bersabeæ: & Theodoretus dialogo 3. vbi Christum videt in eo serpẽte exaltato à Moyse. Hoc idem docet Eucherius in libro 1. Reg. vbi mortem Saül typum esse dicit mortis Christi. Vide plura

22. Regul. Malus in actione etiam mala typus esse solet rei bonę; sicut etiã bonus rei malæ.

plura apud Salmeronem Proleg. 9. can. 10. & 11. vnde hæc à nobis sumpta sunt. Quid ergo mirum si Prophetam istum plagatum à parentibus typum esse dicamus Christi, qui à matre Synagoga, & à parente Deo percussus est? Tametsi ad hanc solutionem confugere necessarium non sit: quia, vt diximus nuper, satis est vt historia ex hoc loco petita in Missa plagarum recitetur, quia ibi est aliquid quod ad Christum propriè, & sine typo pertineat; nempe, *framea suscitare*, &c, *percute pastorem.*

Ad tertium, fatemur illa quæ proximè dicuntur, propriè dici de Christo. Quomodo verò id non incommodet expositioni nostræ, suo loco dicemus.

23. Secundò, dubitatur an hic verè plagatus sit, vel confixus. Hieronymus, quem ferè alij sequuntur, affixum fuisse putat patibulo, & ex eo sciscitantibus responsum reddidisse. Alij, non respondisse ex patibulo; sed gestasse in manibus vulnerum stigmata, quæ plagæ dicuntur. Ita Theodoretus, Albertus, & alij. Imò Cyrillus putat plagas illas esse vinculorum vestigia, quibus ille pseudopropheta à parentib. ligatus est. Neque sanè parentibus à lege permissum est, vt priuata authoritate liberos in crucem agant: neque agerétur nisi in Prophetali habitu, vt eo præ se ferrent cuius sceleris in eo patibulo pœnas darent. At ille iam videbatur illũ deposuisse, & sumpsisse pastoritium, & rusticum, quando respondit, *vir agricola ego sum.*

24. Quod de plagis ab aliis dictum est, nempe, quòd verè plagatus sit à parentibus pseudoprophetes, mihi omnino videtur esse dicendum. Sed improbabile non est, hæc non accidisse; sed ex vsu Scripturæ fuisse significatum, id quod ex tanto odio Prophetici nominis verisimiliter putabatur esse futurum. Est enim valdè vsitatum, vt aliquid factum esse dicatur, quod, vt fieret, aut rerum natura, aut status postulabat, vt diximus in fine præcedentis capitis. Et si hoc admittas, quod in pluribus aliis Scripturæ locis recusandum non est, sensus erit: vsque adeò inflammandum esse vel parẽtum odium in pseudoprophetarum præstigias, & veteratorias fraudes, vt si necesse fuerit filios suos vulnerare, atque etiam ignominiosè rapere in patibulum, non recusent; & adeò pseudoprophetis horrori futurum nomen illud, vt primùm omnino negent in se aliquid esse propheticum; vbi verò nullus fuerit tergiuersationi locus, quia vulneris notis proditur vsurpatum munus, dicant adeò se nõ amare nomen illud, & ministerium nõ suum, vt magnas agant gratias parentibus, quorum opera, licèt cum magno suo dolore, atque ignominia, ab eo studio liberati sunt. Hęc verò mimesis est eorum, quæ in simili casu fieri solent.

Tertiò, dubitatur an pseudoprophetæ manus vulneratæ sint. Si in crucem actum esse dicamus, non est difficile statuere, quia ligno manus affiguntur; sed qui ligni supplicium subeunt, raró inde refiguntur, nisi mortui. In hac re obscura mihi videbatur dici posse non improbabiliter, in vsu esse apud Hebræos, quod in nationibus aliis videmus esse frequens, vt multi scelerati non tam supplicij pœnam, quàm ignominiam subeant: cuius rei argumẽto nobis est & direptio calcei ab eo, qui excitare noluit fratris sui semen; & consputatio in eius faciẽ ab vxore fratris mortui. Deut. 25. & 25.

tradu

traductio, in quam ne coniiceret B. Virginẽ, voluit illam Ioseph occultè dimittere. Sic ergo putabam in speciem, &, vt aiunt, dicis gratiâ, falsos illos Prophetas ad patibulum duci, ibíque cõfigi manus, qua parte & periculum nullum est, & leuior dolor, & inde vestigia vulnerum in manibus referre; quę conspicati alij, facilè in suspicionem venirent, illum esse de illo impostorum numero. Neque putabam aliter ex cruce, in qua supplicium subitur extremum, aliquem viuum, & plagatum deduci posse.

26. Hebræi hoc loco *manus* non accipiunt in ea significatione, quam illis nos communiter damus: sed putant sumi pro toto corpore, neque id sine aliquo fundamento; nam imprimis Hebr. vbi noster legit, *in medio manuum tuarum*, est בין ידיך *beniadecha*, id est, *inter manus tuas*: & ita vertunt Pagninus & Vatablus. Quare non est necesse vt dicamus manus esse vulneratas. Neque obstat Latina translatio, quæ habet *in medio*: tum quia *in medio* non semper valet ex vsu Scripturæ id quod sonat, sed *inter*, vt, *in medio populi mei ego habito*, id est, inter meos populares: tum quia in medio manuum corpus est. Facit ad id quod יד *iad*, id est, *manus*, significat *terminũ*, vt pluribus ostẽdimus suprà c. 4. ad illud. *Quæ sunt iuxta duo rostra*. Et ita accipio illud Psalm. 103. *Hoc mare magnum*, *& spatiosum manibus*, id est, terminis, aut littoribus. Manus verò totius corpori quasi termini sunt.

27. Res sanè dubia, & in qua quid sequar definitum nihil habeo; eò tamen magis inclinat animus, vt existimem verbum *configo*, quo hîc vtitur Interpres, sumi non pro certo aliquo cruciatus, seu ignominię genere; sed indifferenter pro quocũque quod graue sit, & horribile, per synecdochem. Sicut de *seco*, atque *vro* diximus in prooemio Commẽtariorum Isaiæ, & suprà cap. 3. ad illud; *torris erutus de igne*. Quod multa Scripturæ loca mihi persuadent. Prouer. 22. *configo* sine dubio vehementem afflictionem indicat. *Non conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus causam eius; & configet eos, qui confixerunt animam eius*. & Malachiæ, cap. 3. *Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? & dixistis; in quo confiximus te? In decimis, & primitiis*. Eodem, vt puto, sensu, quo in casu non admodùm dissimili dixit Isaias cap. 1. *Laboraui sustinens*. Neque parum fauet huic sententiæ, quòd vbi noster habet *configent*, LXX. legunt συμποδίσουσι, id est, *compedient*, seu, *ligabunt*; nempe vt amentem, vt putat Cyrillus. Sed Nahum cap. 3. confixionem cum illa ligatione cõiungit, quasi ligatus confixus sit, id est, grauiter afflictus. *Omnes*, inquit, *optimates eius confixi sunt in compedibus*. Accedit quòd Deut. c. 13. pseudoprophetæ lapidari iubentur, non crucifigi, vbi sermo est ad patrem, & cognatos contra filium, aut consanguineum somniatorem, & Prophetam. *Sit prima manus tua super eum: & postea omnis populus mittet manum: lapidibus obrutus necabitur*. Neque est verisimile parentes pios, si in filios impostores, & mendacès animaduertere vellent capitali pœna; patibulo vsuros fuisse potiùs, quã lapidatione à lege cõstituta. Et ita censet Cyrillus, qui plagas manuum nõ tam à clauis, quàm à funium nexu relictas esse censet. Vide quæ suprà diximus capite 12. ad illud, *quem confixerunt*. Et hæc postrema sententia ex omnibus mihi maximè placet; nihil tamen hîc certò, ac definitò assero.

Config. pro pro quolibet cruciatu.

28. *Framea suscitare super Pastorem meum.*] Hæc verba optimum habet interpretem Christum Iesum, qui hæc de se ipso exponit Matth. cap. 26. & Marci 14. Quod verò quæ modò sequuntur valdè sint à superioribus diuersa, ostendit & mutata dicendi figura magis emphatica; vtitur enim Propheta imperatiuo, cùm priùs vsus esset futuro: & quod statim subdit, *dicit Dominus*, quod ad hæc postrema videtur esse referendum. Solent autem nonnunquã Prophetę subitò in alios, atq; alios affectus erumpere; neque facilè apparet qua occasione, aut qua cum adiunctis consequutione id fiat; quod maximè contingit in iis, quæ ad Christum pertinẽt. Nam quemadmodum, qui aliquid vehementer amat, totus in eo est, & importunè interdum rebus, non tamen amori suo sermonem inducit de eo quod sibi hæret in animo; neque rarò se præbet aliis aut inurbanum, aut ridiculum: sic Prophetæ cùm de Christo cogitant, in Christi nomen, & gesta è medio sermonis cursu abripiuntur. Quare viri sapientes non semper in Prophetis quærẽdum esse putant cur hæc, vel illa hoc temporis, seu sermonis articulo dicantur. Satis enim grauis ratio est, quã redderet, qui alterum deperit, si se amare dicat: neque enim amanti vsquã importunus est sermo de amato. Nihilominùs Propheta noster non sine occasione, eàque grauissima nunc in Christi Seruatoris plagas, & mortem exiliit.

29. Regul. Cùm occurrit vmbra tẽporis Euãgelici, ad illud trãsferri solet sermo propheticus.

Obseruatum nobis antea est, vsitatum esse in Prophetis, maximè in Euangelico Propheta Isaia, vt quoties occurrit typus Christi, aut species Euangelij, à typo ad veritatem progressus fiat. Quare suprà cap. 6. postquàm Iesu Sacerdoti ablatis sordidis vestibus imposita fuit aurea corona; quia in eo apparebat species aliqua Christi, post Passionem coronati; ad Christum statim transtulit vaticinium; dicens. *Ecce vir Oriens nomen eius:* & cap. 9. cùm meminisset populi, qui pauper erat, atque humilis à captiuitate restitutus; qui tamen postea futurus erat fortis, & potens: quia ibi occurrebat typus aliquis Christi exaltandi post quandam veluti seruilẽ conditionem, aut certè tantæ felicitatis, & amplioris postea libertatis authoris, intento ad Christum spiritu dixit. *Exulta satis filia Sion; iubila filia Ierusalem; ecce Rex tuus venit.* Et huius subitæ, atque extaticæ migrationis exempla occurrunt passim in Isaia. Cùm ergo videret Zacharias pseudoprophetas meritò suo vulnerari, malos vtique pastores, & eo nomine, quasi seductor esset, & malus Propheta, Pastorem optimum, & fidelissimum Prophetam Christum ab ignaro, atque impio populo vulnerandum, abripitur repentè à spiritu, & admirabundus ait venturum esse tẽpus, quo non à piis hominibus veterator, & impostor, sed ab impiis verꝰ Pastor, & fidelis Propheta vulnerandus sit. Item cùm videret falsos Prophetas à parentibus suis vulneribus affectos, memoriã Zachariæ opportunè subiit quomodo Deus Pater, qui multo magis filiũ Christum diligebat, cùm traditurus esset morti, imò, vt cecinit Isaias, percussurus; *propter scelus populi meį percussi illum.*

30. Cæterùm notum est, imperatiuum sumi pro futuro; quod si in aliis esset dubium, de hoc tamen impiũ esset dubitare. Christus enim apud Matthæum hunc locum per futurum expressit. *Percutiam*, inquit,

Pasto

Pastorem, & dispergentur oues gregis. Quod de framea etiam dicendum esse nemo dubitabit, quando idem filum est, textúsque verborum.

31. Ex verbis Christi satis fit credibile frameam à Deo Patre suscitandam super Pastorem Christum, & ab eodem esse percutiendum. Quò enim nisi ad Patrem, referri possit illud *percutiam*, non apparet. Appellat autem Deus Pater Christum Pastorem suum, id est, à se missum, cuius custodiæ gregem commendarat. Quare Christus bonus Pastor Patri suo dixit Ioan. 18. *Quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam*; vt secerneret à Pastoribus aliis, id est, pseudoprophetis, qui à Deo missi non sunt; neque eo iubēte propheticum munus obierunt, sed impellēte ambitione, aut auaritia: de quibus Ier. c. 28. *Non mittebam Prophetas, & ipsi currebant; non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant.* Hìc ad extremum obseruandum familiarem esse Prophetis apostrophen ad gladium: vt enim hîc Zacharias, *Framea suscitare*: sic Ieremias cap. 47. *ô mucro Domini vsquequò non quiesces?* & Ezechiel cap. 21. *Mucro, mucro, euagina te ad occidendum.*

Apostrophe vsitata a gladium.

32. *Et super virum cohærentem mihi.*] Hebr. עמיתי *amithi.* Lxx. transtulerunt *ciuem eius*; qui videntur deduxisse à עם *am*, quod *populum* significat, & pro *Iod* affixo pronomine primæ personæ, in suis codicibus habuisse *Vau* tertiæ. Eandem etiam vocem עם *am* habuisse videntur Aquila, & Symmachus, quorum alter *contribulem meum*, alter *virum populi mei*, conuertit; sed Hieronymus deduxit à עמית *amith*, quod *proximum* significat; at parum diuersus sensus est, quacumque ex parte deriues, nisi quòd iuxta Aquilæ, & Symmachi translationem hæc verba videntur spectare ad Zachariam, cui contribulis Christus fuit, & eiusdem populi. Sed iuxta translationem vulgati, ad Deum Patrem referuntur; præsertim si in futuro sumas, & in prima persona, vt Christus ipse docuit, cùm pro *percute*, citauit *percutiam.* Excitaturus igitur dicitur Deus frameam suam super virum cohærentem sibi, id est, consubstātialem, & qui ita cohæret, vt cum ipso, atq; in ipso sit. Et quidem si Dei verba sint ista, reliqua magis expedita sunt. Et ita sentiunt omnes penè Interpretes, iuxta versionem Lxx. qui reddunt in tertia persona, *super virum ciuem eius.* In *ciue* aliquid diuersum intelligitur à Pastore, & ex sententia Cyrilli, & Theodoreti intelliguntur Apostoli, & Discipuli Christi, qui eodem tempore, & post Christi Passionem variè vexati sunt.

Percute Pastorem, & dispergentur oues.] Christus de Patre dixit; *Percutiam Pastorem.* Zacharias item de Patre, *percute*, id est, percutiet. Sed idē est in Zacharia, *percute*, quod de Patre, *Percutiam*: nam Pater cum framea loquitur sua; & dum iubet, vt percutiat Pastorem, sine dubio dicit se percussurum; neque enim alius frameam illam vibrat, præter Deum. Porrò hæc de Christo, & de pusillo Discipulorum grege esse accipienda ipsa veritas docet Matt 26. neque alij Christo percusso dispersi sunt; sed potiùs aggregati quàm plurimi. 33.

Et conuertam manum meam ad paruulos.] Tempus hoc futurū satis indicat illud *percute*, optimè fuisse à Christo conuersum per futurum, *percutiam.* Paruuli isti iidem sunt, qui suprà dicuntur *oues dispersæ*, nēpe Discipuli Christi. Dicuntur verò paruuli, vel quia humiles, & à Principi- 34.

bus Synagogæ despecti, vel quia pusillus grex, vel quia quo tempore percussus fuit Pastor, ipsi timido fuerunt ac pusillo animo. Quo verò sensu accipiendum sit illud, *conuertam*, obscurum est. Si sequaris translationem Lxx. qui ita vertunt; *& inducam manum meam ad Pastores*, sensus est; Pastores quoque percutiendos esse. Pastores verò illi sunt ex sententia Cyrilli, ac Theodoreti, Principes Synagogæ, qui Christum morte damnauêre. Sed quomodo *Pastores* Lxx. conuertere potuerint, non video, nisi pro צעירים *Soarim*, quod nunc est in textu Hebraico, & *paruulos* significat, exigua commutatione רועים *roim* legerint, quod *Pastores* valet. Sed iuxta vulgati versionem alia est significatio, quam Hieronymus sequitur, Haimo, Ribera, & complures alij. Ita vt Deus conuertat manum, non vt percutiat, atque dispergat paruulos; sed potiùs vt dispersos colligat, & metu Iudæorum exangues confirmet, & à fuga, pauoréque receptos amplexetur, ac foueat. Et hæc mihi probatur magis sententia; quam etiam textus ipse non obscurè significat; si modò constet *paruulos* esse Discipulos. Nam si iam antè percussi metu, atque dispersi fuerant, cur in illos intendenda iterum manus ad plagam? Magis sanè videtur ad rem si dicamus Dei manũ à plaga, & flagello ad misericordiam, atque medicinam fuisse conuersam.

35. *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea dispergentur.*] Hîc iam, vt putat Hieronymus, post parenthesim, in qua de Christi morte actum est, ab ea vaticinium auertens Zacharias, ad ea quæ interrumperat, sermonem refert. Constituit autem tria hominum genera, vnum Iudæorum, aliud Gentilium, qui tũc in vrbe morabantur, quando extrema clades accidit à Romanis: tertiũ Christianorum. Duo illa perierunt, quia vel absumpti sunt fame, & perempti gladio, vel exilio mulctati; id enim est *perire de terra*. Et quidẽ Ioseph. lib. 7. de bel. c. 17. scribit in obsidione vndecies centena millia periisse: fuisse verò capta nonaginta septẽ millia; eorũ verò maiorẽ partem fuisse Gentilium, qui ad Azymorũ festum vndecumque conuenerant. Tertia verò pars & vitam retinuit, & libertatem, nempe Christianorũ. Quod quidem ex eo fit probabile: nam Christiani ex aliis regionibus ad illam Azymorum solemnitatem non venerant in Ierusalem, quia illis Iudæorum festa sancta non erãt. Neq; credibile est Christianos, qui in Christi mortẽ non conspirarant, aut si qui in eo numero fuerunt, iam peccatum illud detestati pœnitẽtia, & lacrymis expiassent, luisse pœnas pro Christi nece Iudæis inflictas.

Mihi imprimis placet sermonem hîc esse de obsidione Romanorum, sicut pleraque eorum quæ ad finẽ vsq; Prophetiæ dicuntur; & ita putat, vt diximus, Hieronymus, Cyrillus, & alij. Quod verò Hieronymus, & illum sequutus Haimo de duab. partibus dicunt, ex Iudęo, Gentiliq; populo conflatis, minùs certum est. Et quidem si textum Hebraicum consulas, inuenies non ibi partium distinctionem, ita vt ex duabus partibus altera sit ab altera diuersa; sed proportionem significari, ita vt ex omnibus, qui eo tempore erunt in Iudæa, tertia pars superstes è ferro, & flamma futura sit. Hebræa sic habẽt, פי שנים *pi sanim*, id est, *portio*, seu *mensura duarum*. Quod verò tertia pars, quæ seruata fuit, fideliũ fuerit, & non eorum Iudæorum, qui excisa vrbe capti, & variis incommodis iactati 36. In Romanorũ obsidione quot, & ex quo genere perierint. Fideles seruati.

iactati

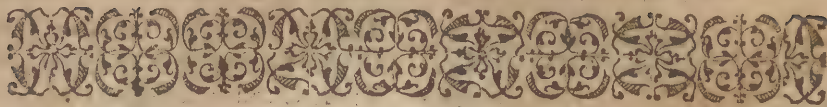
iactati sunt, quorum nũc etiam posteri ignobiles, sordidi, & odiosi supersunt, ex eo probatur, quia tertia pars, quæ saluanda dicitur, inuocatura etiam dicitur nomen Dei, & futura eius populus, & tribulatione probanda nõ aliter quàm igne probatur argentum: nam licèt Iudæi à vastitate reliqui tractati fuerint non solùm durè, sed etiam ignominiosè, non tamen ita mutarunt animos, ac mores, vt Deum colant, vocariq; potuerint populus Dei. Qui in fornace persecutionum ita & olim Vespasiani tempore, & nunc etiã vruntur, vt non purgentur; ita coquuntur, vt non excoquatur scoria. Longè aliter fideles, qui Christum coluerunt, quique Deo ex omnibus soli possunt dicere, *Deus meus es tu*, quósque Deus ita probat, sicut probatur argentum, in camino tribulationis. Discãt hinc, qui ad hanc tertiam partem pertinere student, examen durum ignis, & laborum esse subeundum: neque tutum existiment statum illum hominum, à quibus ignis abest paupertatis, & tribulationis, quo purgari debet, & probari quod aurum futurum est purũ, & excoctum.

37. Theodoretus infrà ad illud cap. 14. *Ecce dies veniunt*; putat omnes fideles, qui in vrbe erant, quo tempore Vespasianus obsidionem moliebatur, excessisse ex vrbe matura fuga, antequam ab hoste interclusi essent ad salutem aditus. *Fama est*, inquit, *Vespasiano, & Tito bellum comparantibus, & suscipientibus, id temporis fideles ex reuelatione vrbem reliquisse.* Et verò hoc ipsum in Euãgeliis Dominus Christus iussit. *Cùm videritis circumdari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquat desolatio illius: tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes.*

Circa textum obseruandum est, illud, *& erunt*, otiosum esse in Latina translatione, quod in textu Hebraico otiosum non est; quia id exigit Hebraicũ idioma. Est enim perinde ac si dicas: *& in terra erunt partes duæ*. Obseruandum item illud, *in omni terra*, intelligendum esse tãtùm de terra Iudæorum, iuxta regulam, quam in illud Isai. 13. *vt disperdam omnem terram*, tradit Hieronymus. *Idioma est*, inquit, *Scripturæ, vt omnem terram illius significet prouinciæ, de qua sermo est*. Exempla multa adduximus ad illud Actuum 2. *ab omni natione quæ sub cœlo est*. Obseruandum tertiò, *dispergi in terra*, aut *perire de terra*, sumi non tantùm pro exilio, aut vulgari morte, sed pro quocumque grauissimo infortunio, siue illud temporale sit, & humanum, vt diuitiarum, aut vitæ iactura; siue spirituale, & æternum, vt est gehennæ supplicium. De damnis temporariis est illud Psal. 103. *Deficient peccatores à terra, & iniqui, ita vt non sint*. & Psal. 108. *Dispereat de terra memoria eorum*. Sed Psal. 9. de æternis intelligitur, vt ex adiunctis liquet. *Dominus regnauit in æternum, & in sæculum sæculi: peribitis gentes de terra ipsius*. Et sanè cœlum *terra viuentium* appellatur, & ita exponit Iansenius. 38.

Dispergi, aut perire de terra, quoduis damnũ significat, siue spirituale, siue humanum sit.

ARGV

ARGVMENTVM DECIMIQVARTI CAPITIS ZACHARIÆ.

Docet quomodo ab hostibus Solymitana ciuitas capienda sit, & depradationem, atque ignominiam subitura à gentibus, quas Dominus in prælium quasi Dux & antesignanus antecedet. Dehiscente autem monte Oliuarum ad muros vsque Ierusalem, omnes ad loca tuta ciuitatis confugient ea trepidatione, ac velocitate, qua terræmotus tempore sub Ozia. A quo terræ tremore, hominúmque fuga admonitus Propheta ad extremi Iudicij minas vaticinium traducit: à quo rursus ad Ecclesiæ felicissimum statum illicò reuertitur. In qua in omnes gentes, & in omnẽ ætatem abundantem dicit futurum esse fontem, & iugiter manantem: deinde Ecclesiæ hostibus exitium minatur. Ad extremum dicit futurum, vt omnium gentium opibus, atque ornamentis ad diuinum cultum vltrò collatis Ecclesia locupletetur, & splendeat.

CAPVT XIV.

1 *Ecce dies Domini venient, & diuidentur spolia tua in medio tui.* 2 *Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabuntur, & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquũ populi*

PARAPHRASIS.

1 Dixi obsessum iri à Romanis Solymitanam vrbem, duásque terræ Iudaicæ partes perituras; id quomodo futurum sit accipe. Cùm dies ille terribilis à Domino immissus sit, in hostium potestatem venient exuuiæ, quæ sunt in Ierusalem; quas ipsi inter se per otium, & securè distribuent. 2 Et congregabo, dicit Dominus, armabóque ad oppugna

pugnationem ciuitatis omnes gentes, à quibus capietur ciuitas:& exhauriẽtur, ac vastabũtur domus: neque suam pudicitiam mulieres à militũ intemperantia liberabũt; & parte media ciuiũ in exilium abducta, quod reliquum fuerit è populo, in vrbe remanebit.

populi non auferetur ex vrbe.

3 Neque gentes illę vndecunque contra Hierosolymam congregatæ solæ pugnabunt: præcedet enim illas Deus tanquam Dux, & author belli; quibus ad excidium ciuitatis veluti instrumentis vtetur.

3 *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis.*

4 Et sicut Romani in monte Oliuarum, qui in ciuitatem ab Oriente respicit, castrametabuntur; sic etiam Deus eodem loco cum Romanis contra ciuitatem consistet. Tunc hiatu grandi mons Oliuarum diuidetur ab Ortu in Occasum; ita vt hinc inde partes duę ad Aquilonem, & Austrum media disclusæ voragine relinquantur.

4 *Et stabunt pedes eius in die illa super montem Oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem: & scindetur mons Oliuarum ex media parte sui ad Orientem, & ad Occidentem præruptu grandi valdè, & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem.*

5 Cùm autem hiatus ille grandis ex Oliuarum monte per Cedronem ad locum ciuitati proximum producendus sit, recipient se ciues ad eam vrbis partem, quæ à præruptu illo, atque ab hoste imminenti putabatur tuta. Hæc verò est inter duos mõtes Dei, Sionem videlicet & Moriam. Fugient autem non minus trepidè, ac velo

5 *Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis sicut fugistis à facie terræmotus in diebus Oziæ Regis Iuda.*

6 Et

velociter, quàm fugerunt cùm ſub Ozia graui motu terra cõcuſſa eſt.

6 *Et veniet Dominus Deus meus, omnéſque ſancti cum eo. Et erit in die illa: non erit lux, ſed frigus, & gelu.*

6 Species hæc omnino lugubris Ieruſalem trepidantis priùs, deinde miſerabiliter euerſæ admonet me extremi temporis ſæculorum, in quo Dominus concutiet motibus, & iudicabit mundum. Veniet enim vt nunc cum Romanis copiis ad euertendam vrbem; ſic etiam poſtea cum Angelis ad iudicandum mũdum. Quo tempore obtenebreſcet terra; ex quo etiam conſequetur, vt inducatur frigus, & quæ tenebris, & frigore deſignari ſolẽt, pauor, & cęcitas.

7 *Et erit dies vna, quæ nota eſt Domino, non dies, neque nox: & in tempore veſperi erit lux.*

7 Et in die illa, quæ nota eſt Domino, neque dies erit, quia Sol obſcurabitur, neque nox, quia Sol, licèt obſcurus, præſens tamen erit huic hemiſphærio. Veſperi tamen, id eſt, poſtremo iam ſæculorum articulo, poſtquam demerſi in infernum ſontes fuerint, lux erit longè maior quàm antea.

8 *Et erit in die illa: exibunt aquæ viuæ de Ieruſalem: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouiſſimum: in æſtate, & in hyeme erũt.*

8 Iam me ad feliciſſima Euangelij tempora conuerto; in quibus de Ieruſalem non terreſtri; ſed myſtica, id eſt, de Eccleſia, aquæ exibunt viuæ, & iugiter manantes ad mare Orientale, atque Occidentale, id eſt, in omnem mundi plagam, in æſtate, atque hyeme, id eſt, in omni tempore.

9 *Et*

9 Tunc

9 Tunc autem vnus Rex erit ſuper terram, & vnum nomen, quod omnes venerentur, & implorent.

9 *Et erit Dominus Rex ſuper omnem terram: in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum.*

10 Eccleſia, quæ hoc loco in Ieruſalem intelligitur, longè latéque ſuos explicabit fines. Quemadmodum ſi ad terreſtris Ieruſalem habitationem, terra à monte Remnon, qui eſt ad Auſtrum; vſq; ad deſertum complanetur: ipſáque Ieruſalem habitetur tota in antiqua ſede à porta Benjamin ad portam vſque priorem, & portam angulorum; & à turre Hananeel vſque ad Regium torcular.

10 *Et reuertetur omnis terra vſque ad deſertum de colle Remnon ad Auſtrum Ieruſalem: & exaltabitur, & habitabit in loco ſuo, à porta Benjamin vſque ad locum portæ prioris, & vſque ad portam angulorum: & à turre Hananeel vſque ad torcularia Regis.*

11 Quæ ita habitabitur ſecurè, & munita, vt iam amplius nulla futura ſit ab hoſte vaſtatio, & metus.

11 *Et habitabunt in ea: & anathema non erit ampliùs; ſed ſedebit Ieruſalem ſecura.*

12 Illorum verò qui Eccleſiam impiis conatibus inſectari voluerint, hoc ſupplicij genere audaciam; atque impietatē mulctabit Deus: caro ipſorum lōga tabe reſoluta defluet: computreſcent oculi, & è ſuis foraminibus excident; & lingua blaſphema liqueſcet in ſaniem, & intra dentium vallum fœdè putreſcet. Quod accidet ipſis non ſolùm iam vita functis, vt communiter omnibus in ſepulchris; ſed viuis, ac ſentientibus; & ſtantibus ſuper pedes ſuos.

12 *Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduerſus Ieruſalem: tabeſcet caro vniuſcuiuſque ſtātis ſuper pedes ſuos, & oculi eius contabeſcent in foraminibus ſuis, & lingua eorum contabeſcet in ore ſuo.*

13 *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis, & apprehẽdet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manum proximi sui.*

13 Tunc magnus erit hostium tumultus, & coniuratio in Ierusalem, id est, in Ecclesiam, ad quam opprimendam mutua se Gentes cohortatione inuitabunt.

14 *Sed & Iudas pugnabit aduersus Ierusalem: & congregabuntur diuitiæ omniũ gentium in circuitu, aurũ, & argentum, & vestes multæ satis.*

14 Sed & falsi Christiani non minori studio pugnabunt contra illã, sicut olim Iudæorum multi contra Ierusalem impias manus armarunt. Sed licèt omnes gentes Ecclesiam oppugnauerint, non tamẽ expugnabũt, sed potiùs suis spoliis, & diuitiis locupletabunt, & instruent.

15 *Et sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc.*

15 Et quemadmodum potentes ac robusti, sic etiam alia infirmior, atque ignobilior turba cadet, quam mulorum, & camelorum cõpellatio, & ministerium adumbrant.

16 *Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalem, ascendẽt ab anno in annum, vt adorent Regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum.*

16 Sicut omnes gentes olim quotannis ex terra Israël in Solymitanum templum ad festum tabernaculorum confluebant; sic postea quotquot ex gentibus reliqui fuerint, ad magis arcana, & sacratiora Ecclesiæ festa, neque minùs frequenti concursu, neque minori studio, ac religione conuenient.

17 *Et erit: qui non ascenderit de familiis terræ ad Ierusalem, vt adoret Regẽ Dominum exercituum, non erit super eos imber.*

17 Eorum verò agris, qui ex omnibus terrę familiis adorandi Domini causâ in mysticam Ierusalem ascendere recusauerint, negato cœlesti imbre sterilitatem, & squallorem inducet.

18 *Quod*

18 Quam

18 Quam humoris inopiã, & agrorum maciem, atq; sterilitatem experietur etiam Ægyptus, quæ aquis terrestribus ac suis abundare videtur; nisi ipsi quoque cum aliis eo studio, quo Iudæi ad festa tabernaculorum venerant, ad pias Ecclesię solemnitates accedãt. 19 Hoc punientur modo Aegyptus, & qui ex aliis familiis tabernaculorum festiuitatem, vt dixi, non obierint.

18 *Quòd & si familia Ægypti nõ ascenderit, & non venerit, nec super eos erit, sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gẽtes, quæ non ascẽderint ad celebrãdam festiuitatem tabernaculorum* 19. *Hoc erit peccatũ Ægypti, & hoc peccatum omniũ gentiũ, quæ non ascenderint ad celebrandã festiuitatẽ tabernaculorum.*

20 Eo tempore quæcunq; hominibus in pretio, atque in deliciis sunt, quibúsque illuminari, atque exornari solent arma, & fræna, aliáque equestria Imperatorum, ac Ducum ornamenta, Domino consecrabuntur.

20 *In die illa erit quod super frenũ equi est sanctũ Domino: & erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ coram altari.*

21 Et quæ, dum sæculo, carniq; seruiebant, instar cacaborum, atque ollarum erant, quæ sordidis destinantur ministeriis, illa iam ad Domini cultum religiosè traducta erunt, quasi phialæ, quę vasa sunt honoris, & altaris vsui consecrata. Denique is erit fidelium ardor, id studium in religiosum Dei cultum, vt nullus sit lebes, qui non reperiatur in mystica Ierusalem; lebetum verò is erit numerus, vt etiãsi immolaturi plurimi veniant, tamen aliquid semper supersit ex eo numero. Neque erit vltrà mercator, qui victimas vendat, quia vltrò à religiosis hominib. offerentur.

21 *Et erit omnis labes in Ierusalem, & in Iuda sanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis: & non erit mercator vltrà in domo Domini exercituum in die illo.*

COMMENTARII IN CAP. XIV. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. TOtum hoc caput & variũ est, & explicatu difficillimum: neque enim constat de quo tempore, aut de quibus rebus loquatur Propheta. Atque etiam, si de tempore, materiaque constaret, genus ipsum dicendi implexum, & obscurum eos implicat nexus, quos si quis explicare contendat, rem sanè arduam tentabit potiùs, quàm assequetur. Hieronymus varias sententias adducit. *Quidam*, inquit, *Iudæorum complenda hæc esse dicunt sub Gog. Alij temporibus Macedonum, atque Ægyptiorum tribuunt.* Neque desunt è iuniorib. qui putent hæc respicere ad Machabęorum, & Antiochi tempora. Ita Paulus de Palacios, & annotationes marginales in Bibliis Pagnini; quod etiam ex antiquis aliquot ita existimasse colligitur ex Eusebio lib. 6. de Demõst. cap. 18. ibi optimè hanc refellit sententiam. Est quidem satis probabile, & mihi pene certum, in hoc vltimum caput, & varia tempora, & varios temporum euentus esse collatos: quod Hieronymus indicat, & ãlij plures apertè testantur: quæ tamen illa sint, valdè est incertum. Et primùm placet, quod sentit Hugo, quem è Recentioribus multi sequuntur, in hoc vltimo capite explicari, & dilatari pluribus, quæ nõ tam exposita, quàm proposita fuerunt in fine superioris; vbi ex tribus partibus, quæ futuræ dicebantur in terra, duæ perituræ prædicuntur; tertia verò seruanda quidẽ, & probanda, & excoquenda igne tribulationis. Et quidem, qui ita Prophetiam distingueret, vt caput hoc inciperet ab illis verbis cap. 13. *Et erũt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ*; non incommodè diuideret: ne quæ historiæ filo contexuntur, capitum distinctione distraherentur.

2. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & diuidentur spolia tua in medio tui.*] Prima pars capitis agit de excidio Ierusalẽ per Romanos. Huc incubuit omnium pene Interpretum consensio. Et quia de Christi Passione proximè egerat; quam non longè pòst secuta est Hierosolymæ vastitas; ideo dicit: *Ecce dies veniunt.* Illud verò (*in medio tui*) dupliciter exponi potest: aut quia hostes vrbẽ ita subigent, tenebúntque victores, & domini, vt spolia non in agro, quod in subita direptione fieri solet, vt notauit Hieronymus; sed in media vrbe securè distribuant. Seu potiùs ibi subaudiendum est aliquod relatiuum, quod in Scriptura frequens est, hoc sensu; diuidentur spolia, quæ sunt in te. *Medium* autẽ significare, quod in aliquo loco sit, etiãsi longè ab eo, quod medium communiter dicitur, satis notum est. Et hæc secunda expositio magis mihi probatur. De obsidione Romanorũ.

3. *Et congregabo omnes gentes.*] Romani rerum domini facilè omnes gentes ad arma euocabunt, maximè

mè qui vicina loca Hierosolymis occupauerunt, quæ à Romanis imperio tenebantur. Dicuntur verò omnes gentes accommodatè ad locum, rémque propositam, iuxta id, quod nuper diximus in fine cap. 13. de copiis à Vespasiano coactis contra Iudęos. Vide Iosephum lib. 3. de bello cap. 1. & Cornelium Tacitum lib. 21. Annal. in principio.

4. *Et vastabuntur domus, & mulieres violabuntur.*] In deprædatione vrbium, maximè quæ ab hostibus fit à Religione alienis, hæc familiaria sunt. Existimant enim insoléres victoria milites, & parum sibi ab eo, quod voluptuarios sensus titillat, temperantes, licere sibi in subiugatos populos, quidquid collibuerit. Idem accidisse cùm vrbs capta fuit à Nabuchodonosor, scribit Ieremias Thren. c. 5. *Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda, &c. adolescentibus impudicè abusi sunt.* Hæc verò, & longè grauiora passos esse Iudæos refert Iosephus, & Cornelius Tacitus, teste Hieronymo.

5. Quid reliquum in Ierusalem post excidium Romanorũ. *Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatẽ, & reliquum populi non auferetur ex vrbe.*] Tres partes videtur Zacharias constituere populi Iudaici: primã, quæ extincta est obsidionis tempore; secundam, quæ in exilium abducta; tertiam, quæ in vrbe relicta. Quæ verò sit ista pars tertia, & à quo relicta, obscurum est. A Tito id fuisse concessum verisimilius est: nam Iosephus lib. 7. de bello c. 1. scribit seruata esse de populo plusquam quadraginta hominum millia, quibus permissum fuit, vt vbicumque mallent, considerent. Neque est improbabile eos manere maluisse in vrbis ruinis, ex quibus rediuiua materia domos sibi construerẽt, quàm alienas regiones, & peregrinum cœlum expetere. Qui, vt tradit Tacitus lib. 21. Annalium, vsque adeò amantes erant patrię, vt, si trãsferre sedes cogerẽtur, maior esset vitæ metus, quàm mortis. Quidam existimant à Tito superiorem partẽ ciuitatis esse conseruatam, & in ea magnum ciuium numerum esse relictum. Ita Hieronymus, Cyrillus, Hugo, Eusebius libro 6. de Demonst. cap. 18. Neq; ideo impletum non est quod Christus dixerat, ita excisum iri Ierusalem, vt remansurus non sit lapis super lapidem: nam quod reliquũ fuit ab excidio Titi, deleuit postea Adrianus. Iosephus lib. 7. de bello cap. 16. scribit quasdam turres excisas non esse, quæ futuræ essent fortunæ Cæsaris monumẽtum. Et cap. 18. tradit relictam esse eam murorũ partem, quæ vrbem ab Occidente cingebat. Ægesippus lib. 5. cap. 49. crematam dicit vrbem, neque quicquam liberum fuisse ab incendio. Fortasse ea figura vsus est Ægesippus, qua id quod ab extremo, aut toto parum abest, totum, aut nihil appellari solet. Vel potiùs hic loquendi modus Prouerbialis est, quo extremum declaratur excidiũ; sicut cùm dicimus hyperbolica etiam, & Prouerbiali forma, *scopare vrbem, & verrere puluerem*, & similia, quæ nihil ex antiqua mole significant fuisse reliquum. Vide quæ diximus in caput 14. Isai. ad illud. *Scopabo eam in scopa.*

In ea igitur parte à Tito non euersa potuisse habitare non incommodè illa tot seruatorum millia, aut eorum bonam partem, non est improbabile: vel fortasse aliquot Iudæorum dicuntur non auferendi, quia ab Adriano iussi sunt ciuitatem à se restitutam inhabitare: quam ipse de suo nomine 6.

vocauit Æliam. Vide Dionem in Adriano. Qui sublati non dicuntur de terra, quia omnino expulsi non sunt, quandoquidem ad illam postea sunt reuocati. Neque incommodat quòd fortasse qui tunc obsessi sunt, omnes eiecti fuerunt: nã de tota natione Iudæorum videtur intelligenda Prophetia; maximè cũ inter tempora Titi, & Adriani non multùm intercesserit temporis. Quod attinet ad partem mediam, quæ abitura dicitur in captiuitatem, mihi verisimilius est quod Ribera docet, & Rupertus, ex Iudæis extinctos esse plurimos, & ferro, & fame; alios vero captiuos fuisse, qui licèt mortuorum numerum nõ adæquauerint, dicuntur tamen esse pars media, iuxta vulgi opinionem, cui se interdum accommodat Scriptura: quòd vbi magna pars est in aliqua multitudine, illam solet appellare mediam. Et fauet plurimũ vox ipsa *medium*, quam Hebræi iuxta suæ linguæ proprietatem adhibere solent eis rebus, quæ in aliquo numero, aut loco sunt, etiamsi longè absint à medio, id est, à centro. Neque enim cùm 1. Reg. 17. dixit Dauid. *Veniebat leo, vel vrsus, & tollebat arietem de medio gregis*; credendum est; ablatum esse arietem, qui esset circumfusus vndique à reliqua arietum multitudine; cùm leo, aut vrsus illum plerumque rapiat, qui est in extremo agmine, vtpote magis expositum prædæ. Erit ergo sensus: ex ea multitudine partem aliquam abituram in captiuitatem.

Medium non arithmeticè, aut mathematicè sumendum aliquando.

7. *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, sicut in die certaminis.*] Egredi dicitur Deus cùm se aliquo opere manifestat. De gentibus cõtra quas egressurus dicitur Deus, non omnes idẽ sentiũt. Quidam Romanos esse dicunt. Ita Hugo, Vatablus, Interlinearis, Ribera: tùm quia suprà, vt diximus, gentium Romanarũ meminerat, & ad nihil aliud videtur posse referri: tum etiam quia præliaturus dicitur Deus sicut in die certaminis; sed certamen illud, vt suo dicemus loco, pro Hebræis fuit. Sed alij censent non egressurum Deũ contra Romanos, sed cum Romanis, & pro ipsis. Ita Theodoretus, Cyrill. & Eusebius. Et hæc posterior sententia mihi est verisimilior, quam mihi ita persuadeo: nam vbi Latinus habet *contra gentes illas*. Heb. est בגוים *ba goim*, id est, *in gentibus*. Quod probant LXX. qui reddiderunt ἐν τοῖς ἔθνεσιν, id est, *in gentibus*. Est autem notum *beth* apud Hebræos munus habere instrumenti, vt, *percutere in gladio*, &c. Deus ergo in gentibus Romanis præliatus est contra Ierusalem, id est, per Romanos Ierusalem expugnauit, vltus indignissimam, atque acerbissimam filij sui necem. Quod neq; Romanos ipsos latuit, licèt à Religione alienos: nam Titus sæpe confessus est vrgeri Iudæos ab irato Deo potiùs, quàm ab hostibus. Et, vt tradit Philostratus lib. 6. cap. 14. propter debellatos Iudæos coronari noluit, quia victoriam non sua; sed diuina virtute comparatam putabat. *Finitimæ, inquit, gentes ob victoriam coronare ipsum voluerunt; ille verò tali honore indignũ se esse respondit: nõ enim se talium operum authorẽ, sed Dei iracundiam contra Iudæos demonstranti manus suas præbuisse.* Cui rei argumẽta multa fuerũt, quæ tradit Ioseph. & Ægesip. vt quòd aliquando Titus miraculosè seruatus. Ioseph. lib. 6, c. 2. quòd de cœlo data signa, & ostensa prodigia. Idem lib. 7. c. 12. Ægesippus lib. 5. c. 44. inter alia cõmemorat visos per inane ferri currus, & armatas acies tranantes nubila, & ciuitati circumfusas. Hæc

verò

verò omnia satis ostendunt Hierosolymitani belli authorem esse Deũ. Ex quibus sequitur Deum non fuisse præliatum contra Romanos; sed vsum illorum armis, ac ministerio Iudæis bellum, & cladem intulisse.

8. Sed facit contra hanc expositionem, quia contra gentes pugnaturus dicitur Deus, non pro gentib. aut cũ eis simul tãquam earũ Dux. Respondeo, in Heb. vt nuper diximus, esse בגוים *ba goim*, & licèt illud ב aliquãdo significet *contra*, frequentiùs tamen significare instrumentũ. Neq; inusitatum est nostro Interpreti, vt è duab. significationibus sumat minùs propriam; deinde per quamdam metalepsim ad propriam eius loci significationem ascendat: vt Sap. 4. cùm *μόσχευμα vitulum, & plantam* significet, aut *quod ad vitulum, plantationémque pertinet*, noster pro *plantatione*, id est, pro significatione propria impropriã adhibuit: *& spuria vitulamina non dabunt radices altas.* Plura exempla habes in nostris Commentariis ad illud Psal. 67. in defensione vulgatæ; *etenim non credentes.* vbi ostendim⁹ illud apud politissimos prophanorum authorum fuisse in vsu. Cũ ergo *beth* instrumentũ significet, & *contra*; quid mirum si bonorum authorum exemplo alteram significationẽ adhibuerint minùs propriã? Sed neque fortasse aliud hîc significat *contra*; quæ vox nonnunquã valet idem quod *ante*, siue, *è conspectu.* Psal. 50. *peccatum meum contra me est semper*: id est, ante me. Hebr. נגדי *negdi*, id est, *coram me*; & Abdias, *cùm stares aduersùs eum.* Hebr. מנגד *minaged.* i. *è cõspectu.* Et statim de mõte Oliuarum; *qui est contra Ierusalẽ.* Quo sensu Virg. Æneid. 1. dixit.

---Italiam contra, Tyberináq; longè Ostia.——

Regul.
de duab. significationib. interdũ ab Interprete sumitur minùs propria.

Sap. 4.

Contra nõ semper aliquid inimicum significat.

Et vox *aduersùm*, quæ non valdè differt à *contra*, fauorem, & beneuolentiam interdum significat. Qua ratione dicimus *reuerentiam aduersùs parentes*; *gratiam, & humanitatem aduersùs omnes.* In hunc sensum Deus dici potest pugnasse contra Romanos, id est, è Romanorum conspectu, aut ante ipsos tanquam Dux, & author inferendi belli.

Sicut in die certaminis.] Id est, quo tempore contra Pharaonem pugnauit pro Israëlitis: nam quemadmodum Deus antecedebat Israëlis agmen, aperiebátque viam, quo tempore nullum proponebatur effugium: sic Deus Romanis aperuit ad oppugnationem viam; cùm Ierusalem, aut propter loci naturam, aut munitionem arte, atque industria comparatam, nulla ratione videretur expugnari posse.

Et stabunt pedes eius in die illa super montem Oliuarũ, qui est contra Ierusalem ad Orientem.] Hîc variè distrahuntur Interpretes, quorum sententias commemorare, atque refellere longum esset. Quidam ad tempora Antichristi referunt; alij ad extremum Iudicium; nonnulli ad Christi gloriosam ascensionem. Theodoretus hæc etiam pertinere putat ad obsidionem Romanorum; cuius mihi præter cæteras probatur sententia, quia iuxta illam maior videtur rerum consequutio. Quam ad rem obseruo, vt ex Iosepho constat lib. 6. de bell. cap. 3. Titum in monte Oliuarum castra posuisse. *His* (legionibus) *præceptum erat sexto ab Hierosolymis stadio castra ponere, qua parte mons, qui appellatur ἐλαιῶν, id est, Oliuarum, contra ciuitatem ab Oriente situs est, altáq; interiacẽte valle discerni*

9.

Titus in mõte Oliuarum castra metatus est.

discernitur, cui nomen est Cedron. Et eam fortasse ob causam Christus ex eo monte spectans Ierusalem fle-
Lucæ 19. uit super illam Lucæ cap. 19. dicens: *quia si cognouisses & tu*, &c. *quia venient dies*, , *& circumdabunt te inimici tui vallo*, &c. Quia futurum erat, vt qui ex eo loco mansuetus ingrediebatur, sanguinem, & vitam pro Hebræorum salute largiturus, post in eodem loco staret cum Romanis seuerus, & durus obstinatæ perfidiæ vindex, ciuitatem ingratam, & impiam ad extremum vsque lapidem vastaturus.

10. *Et scindetur mons Oliuarum ex media parte sui ad Orientem, & ad Occidentē præruptu grandi valdè.*] Hîc, vt censeo, nobis diuinandum est, quia neque ex Scriptura, neque ex authoribus sacris, aut externis satis habemus lucis, quam intueamur. An terræ concussu mons Oliuarum diuisus sit hiatu grandi in obsidione Romanorum, nihil constat ex sacra, aut ex prophana historia; est tamen verisimile ita contigisse; sicut alia multa prodigia, quæ nuper ex Iosepho, atque Ægesippo retulimus. Quòd verò illius hiatus Iosephus non meminerit, mirandum non est, cùm in tanta rerum varietate, aliis, atque aliis rebus animū haberet intentum, dum Iudęorum, & vrbis cladem exponit. Et hoc potiùs censeo: quia sententiam hanc textus ipse non inuitus offert; licebit tamen in re vsque adeò obscura aliquid inuestigare, ac commentari noui: faxit Deus ne ineptè, aut otiosè.

11. Cùm in hunc locum inciderem, à nemine, vt reor, hactenus satis expeditum, addubitare cœpi an hîc sermo esset de terræ concussu, atq; hiatu, quo mons Oliuarum discessisset, vel de castris Romanorum, quæ sic erant ab Imperatore disposita, vt montem diuiderent, ita vt ab Oriente in Occidentem paterēt, aut porrigerentur, & hinc inde ad Aquilonem, & Meridiem duas partes relinquerent. Pręruptum verò grandem valdè, vallem Cedronem interpretabar, quam etiam occupauerunt Romani, vt ex Iosepho constat. Vallis verò nihil est aliud quàm montium scissura, & ideo à radice, בקע *bakahh*, quæ idē est, quod *scindo*, vallis appellatur בקעה *bikhhah*; imò hoc loco clariùs pro *præruptu* Heb. ponitur גיא *gie*, quæ *vallem* significat. Quòd verò Cedron dici possit hiatus, seu vorago, vt hîc interpretantur LXX. potiùs quàm vallis, docet Iosephus lib. 14. Ant. cap. 14. *Vallis*, inquit, *in immensos dehiscebat hiatus, ita vt caligarent despicientium oculi visu deficiēte ob immensam profunditatem.*

Ex his hanc sententiam collige- 12.
bam, diuidendum esse mōtem Oliuarum cum suo pręruptu grandi, id est, valle Cedrone à Romanorum castris: ita vt montis duæ partes ab exercitu disclusæ pertinerent ad Aquilonem, & Meridiem; quod necessarium erat, quando Orientalem partem montis occupauit exercitus, cùm mons ille Ierosolymam ab Oriente respiceret. Et iuxta hanc explicationem dicendum putabā, non hîc agi de noua montis scissura, seu hiatu, sed significari antiquā Cedronis profunditatem nō futuram aut munimentum Iudæis, aut impedimentum Romanis, quominùs optata perficerent. Neque longè ab hac sententia abit Theodoretus, qui montem putat esse exercitum Romanorum, qui montem occupauit. Diuisum verò mōtem putat, quia ad alia ciuitatis loca obsidenda diuisus fuit Romanus

nus exercitus. Existimo autem partẽ illam ciuitatis minùs fuisse munitam arte, quia satis à natura propter Cedronis profunditatem, & ascensum arduũ videbatur contra hostes habitura præsidij, atque adeò in alias vrbis partes muniendas, & tutandas incubuerat Iudæorum studium. Certè Pópeius in regione Aquilonari castra metatus est, deterritus Cedronis profunditate, quæ minùs erat opportuna oppugnationi, vt tradit Iosephus lib. 14. Ant.cap.8.

13. Aliam nunc accipe explicationem magis, credo, ad rem. Inter castra Titi, & vrbem ab Orientali plaga profundissima intererat vorago Cedronis, quæ Iudæis contra hostes firmissimum erat munimẽtum. Hanc credo sic impletam, atque constratam, vt expeditam viam aperuerit copiis ad muros vsque ciuitatis. Id suadet, quod in aliis vallibus id fuisse factum à Tito docet Iosephus lib.6.de bello cap.4. & cap.5. *Qui iussit exercitum totum, quod erat vsque ad muros spatium complanare. Cunctis igitur maceriis, ac sepibus dirutis, quibus hortos, & prædia incolæ præmunierant, omnique opposita, quamuis frugifera, sylua excisa repletum est quidquid erat cauum, & vallibus impeditum.* Et in ipsa valle aggeres esse constructos, & muros docet idem Iosephus lib. 6. capite 13. & planè indicat translatio LXX. quæ obturatam dicit esse vallem. Ex iis mihi verisimile videtur Romanos ex monte Olineti, vbi consederant, deuoluisse in subiectam vallem saxa, atque aliam materiam idoneam, & implendæ voragini, & aggeri excitando: & spatium illud, quod profundum, & vacuum relictum est excisis saxis, & fossa terra, vocari scissuram: & ideo commodè dici posse scissum esse montem Oliuarum, ferramentis nempe Romanorum. Cùm autem scissura illa spectaret vrbem, quam mons Oliuarum ad Occidentem habebat, ipsáque ab Oriente produceretur, neque admodùm lata, quia neque latum spatium Cedronis, saxa inde deuoluta completura erant, ac constratura; optimè dicitur montem Oliuarum esse diuidendum ad Orientem, & Occidentem. Ex quo etiam necessariò fiet, vt duæ partes præruptu illo, & fossa media ita distrahantur, vt altera ad Aquilonem, altera ad Meridiem spectet. Et quidẽ id LXX. in sua versione satis indicant, dum dicunt. *Et obturabitur vallis montium meorum, & adiungetur vallis montium vsque ad Asaël.* Neque dubium est vallem illam esse Cedronem, quæ montem Oliuarum, & Moriam discludit. Et quidem non est verisimile Iosephum, aut Ægesippum omissuros terram illo concussu discessisse; qui aliorum cœlestium prodigiorum meminissent.

Hæc videbantur in re adeò difficili dici posse non improbabiliter; nihilominùs verum existimo graui motu terram esse diuisam, quãdo id Patres affirmant, & vox ipsa in sua proprietate sumpta id persuadet. Neque admodùm vrget in oppositum, quòd hæc à Iosepho prodita non sint, cùm alia non minora suo loco à sacris Scriptoribus omitti soleant. Et ne longiùs abeamus, terræmotus sub Ozia, de quo statim, & cui similis futurus esse dicitur à Zacharia ille de quo nobis sermo; suo loco omissus est, & tantùm nobis notus, quia & hîc à Zacharia, & ab Amos capite 1. citatus est: sic etiam terræmotus hic omissus est à Iosepho, nobis tamen no- 14. Mons Oliuarum diuisus.

tus, quia prædictus à Zacharia. Neque existimo in mōte Oliueti duas fuisse scissuras, sed vnam tantùm, quæ ab Ortu ad Occidentem versùs Cedronem, & ciuitatem producebatur: & tunc facilè intelligitur quomodo vna pars montis ad Aquilonē, altera respiceret ad Austrum. Hieronymus putat duas in mōte futuras esse voragines in crucis similitudinem; ita vt quod est præruptum, in quatuor mundi plagas pateret; quod etiam sequitur Cyrillus, & Theodoretus. Sed quod diximus de vna tantùm voragine, magis implet textum, & ita sentit Eusebius suprà, & Ribera cū aliis recentioribus. Et illud indicant LXX. dum vertunt. *Et inclinabit media pars eius ad Aquilonem,* &c.

15. *Et fugietis ad vallem montium meorum; quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum.*] Septuaginta aliter legunt. *Et obturabitur vallis montium meorum, & adiungetur vallis montium vsque ad Asaël.* Eodem modo legūt Aquila, & Theodotio, vt dicit Hieronym. Diuersæ trāslationis causa fuit vna vox Hebraica, quæ secūda persona esse potest numeri pluralis, à verbo נוס *nus*, quod est *fugere*; & tertia vocis passiuæ singularis numeri, à verbo סתם *sathă*, quod est *claudere*, seu *obturare*. Iuxta versionem LXX. commoda videtur esse sententia, si ita interpretêre: Ex illa montis diuisione implebitur vallis, quæ media est inter Oliuetum, & vrbem atque adeò ad Asaël, id est, vt putat Hieronymus, ad extremam partem montis, vbi situm erat templum. Et ita vallis illa profunda complanata fuit, constrauítque viam Romanorum copiis, non secus, atque si esset sine offensione planicies. Et reuerà ita contigit: nam, vt statim dicemus, castra Romanorum mœnibus ciuitatis proxima fuerūt, ab Orientali plaga constructo nouo muro in Cedrone, vt tradit Iosephus libro 6. de bello capite decimotertio.

Sed iuxta nostram versionem, 16.
quam omnino amplecti debemus, ad nostram sententiam magis accommodatur explicatio. Sed priùs obseruo, vallem montium non esse eandem priori loco, quæ posteriori. Priori enim loco, vt putat hîc Hieronymus, sumitur pro eo spatio, quod intra ciuitatis mœnia est, inter montem Moriam, & mōtem Sion, qui montes Domini vocantur; quia eos elegit sibi Dominus: in vtroque enim fuit Arca Domini. In monte quidem Sion. i. in ciuitate Dauid multis annis. 1. Paralip. c. 15. & 2. c. 5. & in monte Moria longè pluribus, quia in eo ædificatum erat templum. Posteriori verò loco sumitur pro Cedrone, quæ montem Oliueti diuidit ab eo monte, in quo sita est Ierusalem. Hęc verò coniuncta dicitur ad proximum, quia, vt nuper vidimus ex Iosep. lib. 6. de bell. c. 13. muro fuit cincta ciuitas à Tito ab ea parte, quę Cænopolis dicitur, per Cedronem ad montem vsque Oliuarum: idque eo consilio, ne cui in extrema fame egredi liceret; aut ne quid ciborum inuehi ad obsessos posset. Cùm ergo proximus mœnibus instaret hostis, omnes se ad interiora ciuitatis recipiebant, vbi omnia minùs periculosa. Vel certè, cū multi extra ciuitatis muros habitarent, vt tradit Ioseph. lib. 6. de bell. cap. 6. in Cænopoli, seu Bezetha, quæ pars erat extra ciuitatē, hi Romanorum metu se intra septa ciuitatis abdiderūt. Et hæc quidē iuxta expositiones

nes priores, quas diximus nõ adeò nobis probari, quæ tamen nõ vidẽtur displicere Theodoreto, qui montem diuisum censet esse exercitum Romanorum, qui cùm primùm in Oliueto consedisset, deinde diuisus est in alia loca opportuna vrbis expugnationi.

17. Si tamen dicamus, quod magis est ad literam, ingenti hiatu terram patuisse à monte Oliueti, per Cedronem vsq; ad proximum, id est, vsque ad ipsa propè ciuitatis mœnia, satis hinc intelligitur quomodo Hebræi ad interiora se ciuitatis abdiderint, vbi minùs erat periculi, quia longiùs aberant à terræ hiatu, vel, cùm multi habitarent extra mœnia, vt tradit Iosephus suprà, deterriti à grandi illo præruptu, qui ad suam vsque regionem pertinuit, se in mediam ciuitatem dederunt. Vide suprà c.2.ad illud. *Absque muro habitabitur ciuitas.*

18. *Et fugietis sicut fugistis à facie terræmotus in diebus Oziæ.*] De hoc terræmotu habemus Amos cap.1.neque in Scriptura de eo aliquid habemus præter nomen, ídque tantùm in Amos, & Zacharia. De illo agit Iosephus lib. 9.Antiq. cap.11. *Nam cùm Sacerdotis munus assumpsisset sibi Rex impius, ecce* (inquit) *terra vehementer concutitur, fissóque supernè templo radius Solis os Regis ferit, quod è vestigio lepra contactum est. Accessit huic & aliud prodigium, quod eodem terræmotu ante vrbem in loco, qui dicitur Eroge, dimidium montis ad Occidẽtem vergentis reuulsum per quatuor stadia volutum, obiectu demum Orientalis montis constitit, & obstructa via publica, & oppressis ruina hortis Regiis.* Hæc Iosephus. Addit verò Cyrillus sub Ozia Iudæorum regionem, & ipsam Hierosolymam contremuisse; atque ita fuisse quassatum Sion, vt in duas partes dirumperetur, & valles adiacentes iugis eius opplerentur.

Terræmotus sub Ozia.

Et veniet Dominus Deus meus.] 19.
Hæc non difficilè accommodari posse puto ad Solymitanum excidium, ad quod cum Romanis adfuit vindex Deus. Antecessit verò fragor & tremor, vt tempore Eliæ. 3. Reg.19. *Ecce Dominus transit, & spiritus grandis, & fortis subuertens mõtes, & conterens petras ante Dominum.* Adfuisse autem Dominũ cum Romanis cũ obsiderent ciuitatem, & eius potentia fuisse deletam potiùs quàm Romanorum armis, ipsi quoque Romani confessi sunt, vt paulo antè diximus. Neque eius rei defuêre argumenta: nam, vt ex Iosepho diximus suprà ad illud; *Et egredietur Dominus*, armatæ acies in aëre visæ sunt. Porrò, sancti qui cum Deo dicuntur esse venturi, Angeli videntur esse posse, quorum ministerio sæpe vsus est Deus in euertẽdis hostibus. In Heb. pro *cum eo*, est עמך *ghimecha*, id est, *tecum*; & ita vertit Vatablus. Sed sine dubio corruptus est codex Hebraicus, & legendum עמו *ghimo*, sicut etiam legerunt Lxx.

Nihilominùs puto ex hoc loco migrationem quamdam fieri ad extremi Iudicij diem; neque id abs re: cũ enim eius similitudo præcessisset in vastatione ciuitatis, ab vmbra vaticinium ad veritatẽ erupit. Quod etiã in eodẽ argumento Christus fecit Matth.24.Marc.13. nam cùm de hac Romanorũ obsidione agere cœpisset, statim eodẽ textu sermonis de Antichristo sermonẽ induxit. Accedit quòd hæc verba Paulus videtur accepisse de extremo Iudicio 1.Cor.6. *An nescitis quia sancti de hoc mundo iudicabunt?* & 1. Thessal. 3. *In aduentum Domini nostri Iesu* 20.

Christi cum omnibus sanctis eius. Et hæc est omnium ferme Patrum sententia.

21. Quo modo non fuit lux, dum caperetur ciuitas.

Et erit, in die illa non erit lux, sed frigus, & gelu.] Hæc verba de excidio ciuitatis videbantur explicari posse, siue metaphoricè accipias, siue propriè, & historicè. Nam ciuitas mense Septembri octaua die capta est, ineunte scilicet hyeme, quādo in ea regione frigus est, & tempestas nubila: sed potiùs videntur hæc accipienda esse metaphoricè; nam quo tempore capta fuit Ierusalem, consilium ac prudentia defuerunt obsessis Ducibus, adeò vt Imperator Titus miratus fuerit Ducum amentiam, qui turres, quæ nullis machinis euerti posse videbātur, reliquissent, dixerítque: *Deo planè adiuuante pugnauimus.* Ita Iosephus de bell. lib. 7. cap. 16. Hæc ergo amentia, & mētis æstuantis perturbatio tenebræ dicuntur à Latinis, atque prophanis sæpe, à sacris Scriptoribus multo sæpiùs. *Frigus* autem, & *gelu* pro formidine sumuntur, & pro re, quæ infeliciter, & sine successu procedit. Vnde dicimus aut frigere res nostras, aut nos in rebus frigere, cùm res neque ex vsu, neque ex voto succedunt, aut certè quia frigore torpēt membra, neque ad opus satis sunt expedita, aut soluta. Quæ omnia reuerà contigêre in Hierosolymitana clade. Sed licèt hæc conuenire possint in statum, ruinámq; Iudæorum, est tamen longè verisimilius hæc maius aliquid spectare, vt communiter Patres; nempe Iudicium extremum, vt nuper indicauimus. Sed priùs quàm hinc emigro, ad harum rerum, earúmque, quæ mox sequuntur maiorem explicationē, quædam addere non exiguum erit operæpretium.

Ad ea, quæ dicta sunt à Propheta toto hoc cap. 14. ad hunc vsque locum, & in fine cap. 13. de templi, mundíque consummatione, crédo respexisse Christum Matth. 24. & eius integram expositionem nobis reliquisse: nam cùm Christus dixisset ita dissoluendum esse templum, vt lapis super lapidem non esset relinquendus, Discipuli, cùm sederet in monte Oliueti, rogant quando futurum esset tantæ molis exitium; & simul de secundo aduentu, nimirum ad iudicandum, interrogant. Ad quæ respondet Christus eo prorsus ordine, & modo, qui à nostro Propheta propositus est. Quod verò apud Matt. cap. 24. Marc. 13. Luc. 21. sermo sit de vrbis templíq; strage, & verba ipsa declarant, & volunt communiter Patres & Doctores. Vbi priùs obserua, Apostolos videri in eo tunc esse errore, vt existimarent templi, mundíque consummationem futuram eodem tempore, atque ideo de vtroque simul interrogant, adducti fortassè hoc Zachariæ testimonio, in quo vtrumque sine dubio coniungitur. Et idem fortasse erat Iudæorum sensus, templum non nisi cum mundo solutum iri; quare impij habebantur qui de templi ruina aliquid dixissent. Quo nomine Christus accusatus est, & Stephanus occisus. Christus verò ita primùm agit de templo, vt ab eius dissolutione mundi finem quā longissimè remoueat. Postquam enim signa tradidit excidij Hierosolymitani, quæ eiusmodi erant, vt ab eis videretur mundus esse soluendus, subiecit. *Sed nondum statim finis.* Nunc singula Prophetæ verba ad Christi item verba referamus.

22. Christus videtur hæc Zachariæ verba exposuisse.

Cap. 13. dixit Zacharias: *Et erunt* 23.

in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea dispergentur, & deficient; & tertia pars relinquetur in ea. & cap. 14. *& reliquum populi mei non auferetur ex vrbe.* Hoc Christus significat cùm dixit. *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modò, neque fiet.* Quod esse dictum de populo Iudaico ostendit Lucas cap. 21. *Erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.* Et ita exposuit August. epist. 80. ad Hesychium. Deinde subdit: *Et nisi breuiati essent dies illi, nō fieret salua omnis caro. Sed propter electos breuiabuntur dies illi.* Augustinus suprà ait propter Christianos, qui tunc erant Hierosolymis, breuiatum esse obsidionis tempus: nam, vt res tunc habebat Solymitana; si paulo diutiùs traheretur obsidio, fames, ac pestis extinguerēt omnes obsessos; neque salua fieret omnis caro Iudaica; quia de illa institutus sermo. Vide quæ ad hunc locum diximus cap. 13. quomodo tertia illa pars superstes à ferro, atque exilio, Christianorum fuerit, aut certè eorum, qui ad fidem pòst essent accessuri. Hæc eadem docet Salmeron tom. 4. tract. 39.

24. *Et congregabo omnes gentes in Ierusalem in prælia, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus.*] Hoc etiam Christus dixit suprà. *Audituri estis prælia,* &c. *surget gens contra gentem.* Hæc verò omnia esse contra Ierusalem ostendit Lucas; addit enim. *Cùm videritis circumdari ab exercitu Ierusalem,* &c. *Erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic, & cadent in ore gladij; & captiui ducentur in omnes gentes: & Ierusalem calcabitur à Gentibus.*

25. *Et scindetur mōs Oliuarum.*] Idem Christus docuit Matth. 24. *Et terræmotus per loca;* quod etiam prædixisse videtur Lucæ cap. 23. nam cū de hac obsidione ageret, ad filiàs Ierusalem ait. *Tunc incipient dicere montibus: cadite super nos; & collibus: operite nos,* Videtur enim cū aliis ciuitatis infortuniis, terræ quoque motum & montium ruinam prædixisse, licèt allusum sit ad cap. 10. Oseæ, vbi illa eadem verba reperiuntur. Porrò Christus, vt apparet, non tantùm egit de motu, quo mons Oliueti concussus est, & diuisus; sed de aliis etiam, qui sub idem tempus excisæ Ierusalem contigerūt. Sedebat autem tūc fortasse Christus in eadem parte montis, quæ præruptu grandi scissa est: nam mons ille ab Oriētali plaga respiciebat vrbem; ab Ortu verò ad Occasum hiatus patebat, qui ex terræmotu relictus fuit. Christus verò in eo montis loco sedebat, vt dicit Marcus suprà, vnde commodè vrbem spectare posset. *Sedebat*, inquit, *contra templum.* Quare pars illa Christi vaticinio obsequuta satis latè diuinum oraculum impleuit.

Cæterùm eodem obsidionis tēpore aliis in locis terra prodigiosè contremuit: vt enim prodit Orosius libro 7. capite 9. sub id tempus tres ciuitates Cypri terræ tremor euertit. Huc etiam refero incendium Vesuuij, de quo Orosius suprà, & Xiphilinus in Tito; cuius torrentibus flammis vicina regio cum vrbibus, hominibúsque deleta esse commemoratur. 26.

Et erit, in die illa non erit lux, sed frigus, & gelu.] Huc videtur Christus respexisse cùm dixit. *Orate, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel Sabbatho.* Nam, vt ex Iosepho docuimus, ineunte hyeme capta ciuitas est die octauo Septembris, qui nō lōgè aberat ab æquinoctio hyemali. More autem Scripturæ, quod 27. Quo tempore, & die capta Ierusalē.

proximè abest ab aliquo termino, eius sibi nomen vsurpare solet. Quòd verò die etiam Sabbathi capta sit ciuitas, tradit Dionysius Cassius in Nerone. Ante illud tempus nonnulla ostendebatur spes vitæ ac libertatis: nam Titus, qua erat animi lenitate omni tempore, extremo etiam, & iam pene labente statu Iudæorum ad fœdus, & pacē vocabat populum nimiùm in sua vesana mente obstinatum. Scio ab omnibus pene causas alias afferri, cur neque hyeme, aut Sabbatho apta, aut vtilis fuga futura fuerit; sed illæ morales sunt: hæ verò neque alienæ videntur ab historia, neque aliis incommodant; sed potiùs luculenter accinunt. Hæc de Christi verborū cum Zachariæ vaticinio consensu, quòd attinet ad excidium Ierusalem. Quòd verò Christus cùm egit de Iudicio, ad hunc quoque Prophetam alluserit, dicemus statim ad illud; *Et erit dies vna.*

28. *Et veniet Dominus Deus meus, omnésque sancti cum eo.*] Hinc credo sermonem traduci ad extremi Iudicij tēpus; vbi in lugubri Hierosolymæ clade eius viuū exemplar antecessit. Ad quem locum variæ sunt allusiones, vbi de fine sæculorum sermo fit. 1. Corinth. 6. 1. Thessal. 3.

29. *Et erit, in die illa non erit lux, sed frigus, & gelu.*] Hunc locum explicuimus iam de excidio Ierusalem: sed quia difficilis est, non erit abs re si aliter etiam explicare tētemus; ita vt à Ierusalem Propheta ad alia transferat vaticinium, quod aliis etiam visum est. Sed, vt hæc vera sint, est tamen dubium ad quodnā tempus, seu mysterium hęc accommodari debeant. Quidam ad Christi Passionem referunt, in quibus est Eusebius libro 6. de Demonst. cap. 18. & lib. 10. cap. 7. Theodoretus, Clemens Romanus lib. 5. Cōstit. cap. 16. quia tunc lux non fuit, quia moriente Domino tenebræ factæ sunt; sed gelu, & frigus, quia reuerà ita accidit, vt ostendit Petrus, qui eodem tempore calefaciebat se. Vel certè, quod videtur verisimilius, *frigus*, & *gelu* pro nocte sumuntur: neque enim aptè coniunctio aduersatiua (*sed*) opponit luci frigus, sed noctem, aut tenebras: satis enim notum est noctu vim esse maiorem frigoris; vel nox frigida dicitur, ita vt adiunctum sumatur pro subiecto.

Sed est verisimilius hæc ad Iudicij tempus pertinere. Ita Hieronymus, Cyrillus, Haimo, & è Recentioribus plurimi; quod probant quæ hactenus à nobis dicta sunt, & quæ statim dicentur.

Et erit dies vna, quæ nota est Domino.] Hic ego nō dubito sermonem esse de Iudicio: nam cum locis suprà citatis ex Euangelio Discipuli de die Iudicij sciscitarentur, respōdit Iesus, respiciens, vt apparet, ad hunc locum Zachar. Matth. 24. & Marc. 13. *De die autem illa, & hora nemo scit: neque Angeli cœlorum, nisi solus Pater.* Id verò est, *diem notā esse Domino.* 30. Matt. 24.

Non dies, neque nox, & in tempore vesperi erit lux.] Clemens Romanus lib. 5. Const. cap. 16. hæc accipit de Christi Passione. *Per tres horas* (inquit) *tenebræ extiterunt à sexta ad nonam; rursus lux orta est vergente Sole ad occasum, sicut scriptum est; non dies, & non nox: & ad vesperam erit lumen.* Alibi à nobis dictum est ad illud capit. 9. *Hodie quoque*, in Scriptura *diem* non semper sumi, vt communiter solet, pro spatio 24. horarū sed pro aliquo spatio multo etiā lōgiori, sicut etiam sæpissime mensu- 31.

ra

ra aliqua certa, seu certus numerus pro re incerta sumitur. Quantum verò futurum sit illud tempus, non constat, & tamen *dies* appellatur. Vocatur autem Iudicij tempus etiam illud, quod proximè Iudicij aduentum antecessit. Hoc ergo spatio temporis neque dies erit, quia Sol obscurabitur, & Luna non dabit lucem suam, & stellæ cœli cadent, id est, cometæ discurrẽt. Quia vulgus, cui se interdum accommodat Scriptura, cadere tunc stellas putat. Hæc verò magis videtur speciem habere noctis, quàm diei. Sed neque nox erit; quia Sol, licèt obscuratus, præsens erit huic hemisphærio. Ad extremum tamen erit lux, eáque clarissima; quia peracto Iudicio, sontibúsque repentè in barathrũ absorptis, lux erit in ipso vesperi, id est, extremo iam articulo sæculorum: quoniam ad lumen Solis, quod tunc, si vnquam, splendidissimũ erit, accedet splendor Christi, & Sanctorum omnium, qui fulgebunt sicut Sol. Matt. 13. & Sap. 3. Imò & elementa iã purgata plurimùm claritatis addent vniuerso. Vt enim putat S. Thom. in 4. distinct. 48. quæst. 2. ar. 4. *Terra erit lucida, & peruia sicut vitrum in superficie; aqua sicut crystallus; aër sicut nunc est cœlum, ignis sicut nunc sunt luminaria cœli.* Porrò in his verbis videtur esse quædam correctio superiorum: dixerat enim priùs: *Erit dies vna, quæ nota est Domino*; nunc subiicit, *non dies, neq; nox.* Ac si dicat Propheta, diem dixi? sed neque dies erit, neque nox, vel quia dies erit caliginosus, vel quia Sol stabit, qui suo motu diem metitur, & noctem. Quare deerit illa temporum mensura, &c.

32. *Et erit, in die illa exibunt aquæ viuæ de Ierusalem.*] Hîc se Propheta refert ad Christi tempora, ad illa sc. quæ cõsequuta sunt Christi Passionem (de qua nonnihil egerat in c. 13. & verbis, quæ proximè antecessêre, ex sententia Theodoreti, Eusebij, & Clementis Romani, quorum sententiæ non parum fauet hic locus) & agit de Euangelij, Ecclesiæque propagatione, in quam sententiam omnes pene conspirãt. Quare hîc iã minùs laborandũ est, quia à rerum Iudaicarũ historia, in qua parum est lucis, expediti, ad Ecclesiam traducti, & lucis habemus plurimùm, quod intueamur, & duces, quos sine periculo sequi possimus. Eo ergo tempore felicissimo de Ierusalem, vbi fons erit patens domui Iacob, suprà cap. 13. exibunt aquæ viuæ, claræ vtique decurrentes, ac puræ, non sordidæ, non conclusæ, ac fœtidę, quæ mortuæ dicũtur, in ablutionem peccatoris, & menstruatæ. Aquæ verò istæ sunt Sacramenta, per quæ sanguis Christi iugi, atque vbere influxu in piorum animos illabitur. Item scientia Dei, & Euangelica doctrina, de qua Isai. c. 11. *Repleta est terra scientia Domini, sicut aquæ maris operientes.* Cur verò dicantur exire de Ierusalem, ea ratio est, quia Christus ibi passus est, & inde exordium sumpsit Euangelij prædicatio; iuxta illud Isai. cap. 2. *Quia de Siõ exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Cur aquæ dicantur viuæ, vide quæ diximus ad illud cap. 4. Cant. *puteus aquarum viuentium.*

Hic omni no sermo de Ecclesia.

33 Hîc verò obseruandum, *Ierusalem* non solùm significare ciuitatem illam, de qua hactenus multa, sed etiam figuratè Ecclesiam Dei; sicut etiã hæc eadem beatorum patriã adumbrat, quæ passim vocatur Ierusalẽ cœlestis. In eo verò quod reliquũ est capitis, maxima ex parte Ierusalem Ecclesiam significat, & si

& si quid proprium ciuitatis adducitur, ideo fit, quia propter illud speciem habet, & typum Ecclesiæ. Quod præter alia probat apertè, quia aquæ illæ semper exibunt de Ierusalem, vt dicemus statim. De terrestri verò, & materiali verum non est: de Ecclesia autem verissimum. Accedit quòd plura alia de Ierusalem dicuntur in hoc capite, quæ in terrestrem nullo modo cõueniunt.

34. *Ortus, & Occasus pro toto mũdo.* *Medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum.*] Mare Orientale putat Hieronymus esse mare mortuum; mare verò nouissimum Mediterraneũ, quod ab Occasu, atque Austro Palæstinam alluit. Sumũtur verò pro Ortu, & Occasu, id est, pro toto mundo, vulgari Scripturæ more. Vide quæ diximus cap.18. ad illud, *de terra Orientis, & de terra Occasus.* Ita Euseb. lib.6. de Demõst. cap.18. & August. contra Fulgentium Donatistam c.6. Quòd verò pars, quæ ad Ortum spectat, pro Ortu, & quę ad Occasum, pro Occasu sumatur, argumento est, quia *mare* sæpe pro Meridie sumitur, & *Thabor* pro Occasu, *Hermon* pro Ortu. Psalm. 88. *Aquilonem, & mare tu creasti: Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabunt.* vbi quatuor mundi plagæ describuntur. Neq; id alienum est ab omnium pene gentium consuetudine, quæ certum locum vsurpat pro regione, ad quam locus ille spectat. Cùm tamen mare mediterraneum Meridiem spectet, & Occasum, quà tamẽ ad Occasum pertinet, *nouissimum* dicitur, quia magis distat à Ierusalem: vel certè quia quemadmodum Oriens קדם *kedẽ* dicitur, quia ab eo principium est diei; sic etiam Occasus *vltimum* vocatur, aut *nouissimum*, quia illum Sol vltimò lustrat. Quare LXX. quod noster Interpres vertit, *mare Orientale*, ipsi reddiderunt, *mare primum*; quos aliqui è Recentioribus secuti sunt.

Quidam existimant *mare Orientale*, id est, mortuum, sumi pro Iudæis, quia in eorum regione est illud mare: *mare* verò *nouissimum* pro Gentibus, quia illud est extra Iudæam; & ita putat Hieronymus, Cyrillus, & Haimo. Quòd si hoc admittas, obseruabis *medium* pro parte sumi, vt alibi diximus, etiamsi pars, quæ medium dicitur, longè sit inæqualis: nam constat maiorem partẽ illius aquæ viuæ ad mare nouissimum, id est, ad Gentes decurrisse. Sed placet prior explicatio. 35.

In æstate, & hyeme erunt.] Sicut priùs in *Occasu*, & *Ortu* totus mundus; sic modò in *æstate*, atque *hyeme* omne tempus intelligitur. Ita Eusebius, & Aug. suprà, Cyrillus, & Theodoretus. Quare sensus est; in omnem locum, & omni tempore emanaturas aquas è Ierusalem, id est, ex Ecclesia, de qua hæc affirmari possunt. Quòd verò *hyems*, & *æstas* pro toto anno sumantur, non solùm ex sacris, sed etiam ex prophanis authoribus docemur. Virg. Eclog.2. 36. *Æstas, & hyems pro toto anno.*

Lac mihi non æstate nouum, non frigore desit.

Vbi *frigus* pro hyeme ponitur, quod est poëtis familiare. Gen. 8. *æstas, & hyems: nox, & dies.* vbi sicut *nox*, & *dies* nullum tempus excludunt; sic *æstas*, & *hyems* omne tẽpus admittunt. Dan.4. *Benedicite frigus, & æstas Domino.* vbi de temporibus anni videtur agi, quia iam de gelu, atque æstu dictum fuerat. Et quidẽ Theodoretus ait à quibusdam annum bifariam diuidi, in hyemem, & æstatem; quod etiam Plinius

tradit

tradit lib.7.cap.48. qui annum nostrum à quibusdam in duos annos diuisum esse ait. *Annum* (inquit) *alij æstate vnum determinabant, & alterum hyeme.* Ex quo frequens apud prophanos duobus hisce spatiis annum definiri. Virg.1.Æneid.

Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternáque transierint Rutulis hyberna subactis.

Et in eundem sensum Seneca in Thebaide.

Bruma ter posuit niues,
Et tertia iam falce decubuit Ceres.

Neque deest ratio, cùm duo alia tempora, ver, & autumnus non tam afferant nouam qualitatem, quàm remittant, & temperent illã, quæ ab hyeme, atq; æstate est. Notantur verò duo hæc tempora, quia seruata aquarum metaphora, de his dubitari poterat: solent namque his temporibus aquarum cursus cohiberi. In æstate quidem, quia propter siccitatem aquæ deficiunt; in hyeme verò, quia frigore conglaciant, atque consistunt. Ex hoc loquendi genere discimus, in rebus maximè angustis, id est, premente quàm acerbissimè Tyrannorum rabie, aut hæreticorum versutia, non tamen ideo aut exhauriendos, aut obturandos perennes Ecclesiæ fontes.

57. Septuaginta, vt diximus, pro *mari Orientali,* verterunt *mare primum.* Et est sine dubio mare mortuum, quia illud ab Oriente Hierosolymam respicit, quod etiam mare primum vocatur, quia nullum mare propius est Hierosolymæ, quã mare mortuum. Vbi obserua, quia metaphoricè Sacramenta, aut Euangelica prædicatio aquæ viuæ vocantur, id est, quæ fluunt, optimè etiam dici, seruata eadem translatione, in maria influere, quorum aquas salsas & insalubres, & graue olentes sanant, non aliter atque fons Ierichuntinus sanatus est ab Elisæo. 4. Reg. c.2. Populos autem per *aquas* significari satis notum est, iuxta illud; *Aquæ multæ, populi multi.* Optimè verò populus Iudaicus per *mare mortuum* intelligitur, quod sterile est, fœtidum, & percussum è cœlo. Cui non absimiles Iudæi, qui odio sũt, horrori, & nauseę apud omnes, non solùm propter vitę genus, moresque ignobiles: sed etiam multo magis propter Christi mortem. Quare Romani cùm aliis non solùm hominibus, sed etiam integris nationibus Romani nominis titulum concesserint; & qui in vrbe habitant, quicumque illi sint, Romani dicantur, Iudæi tamen patrio vocantur nomine, non Romano, & vbique terrarum sunt Iudæi. Vide Aug. in illud Psal. 58. *Disperge illos in virtute tua.* Et si quando aliud audiunt nomen, quàm Iudaicũ, ignobili etiam appellatione vocãtur Libertini; vt pluribus diximus in illud Actuum 6. *Quæ appellatur Libertinorum.* Sed & illis inusta esse traditur perpetua infamiæ nota; nam eorũ corporibus tãtus inest fœtor, vt ab eo nomen vulgare traxerint, & dicti sint *fœtentes.* Quare Ammianus lib.2. hæc tradit de Marco Imperatore. *Cùm Palæstinam transiret Ægyptum petens, fœtentium Iudæorum, & tumultuantium sæpe tædio percitus, dolenter dicitur exclamasse. O Marcomani, ô Quadi, ô Sarmatæ, tandem alios vobis deteriores inueni.* Sanè Martialis lib.4. Epig.4. fœtẽtem Iudæorum halitum Prouerbiali, vt reor, specie significat, cùm inter ea quæ grauissimè fœtent, connumeret: coniungit enim cũ exhausta palude, aqua sulphurea, fumante lych-

Iudæis naturalis quidã fœtor.

no, vulpino stercore, viperino cubili. Hæc verò, vt constat, graue aliquid expirant. Appellat autem eo loco Iudæos Sabbatharios.

38. *Et erit Dominus Rex super omnem terram: in die illa erit Dominus vnus.*] Ex illo tam vbere viuarum aquarum & salubrium influxu fiet, vt Dominus vbicumq; regnet. Quod etiam dixit cap. 13. cùm de hoc eodem fonte ageret. *Et disperdam nomina idolorũ de terra.* Si quæras quomodo post illa tempora diu perseuerauerint idola, & nũc etiam apud barbaras, & ignotas regiones idola colantur, vt nostra ætate apud Sinas videmus, & Iaponios. Respõdeo iuxta regulam à nobis traditã ad illud cap. 12. *Et plangent eum*; illa in Scriptura dici fieri, quæ vt fiant, ipsa rerum natura, aut potentia postulant: de qua pluribus Ribera in illud Apoc. c 20. n. 72. vbi eandẽ regulam tradit sub his terminis; *futurum tempus interdum non significare actum, sed potentiam.* Sic ergo Deus Rex erit, & Dominus vnus super terram, vndecumque sublatis idolis, quia vis ea erit fontis illiꝰ, qui in omnem mundi partem effundetur, vt hæc omnia præstare non solùm possit, sed etiam mereatur.

Regul. Futurũ tẽpus aliquã do nõ actũ, sed potentiã significat.

39. *Et erit nomen eius vnum.*] Sicut suprà dixit; *disperdam nomina idolorum de terra*, id est, cultum & obseruationem idolorum: sic etiam nunc dicit futurum vnum nomen, id est, vnum Deum, & vnum cultũ. Multa sunt Dei nomina, quæ non amisit Deus Euangelij tẽpore, sed futurum dicitur vnum ipsius nomẽ, vel quia illa multa nomina ad vnam rem significandam adhibentur, vel, quod magis reor, quia nomen in Scriptura pro re significata sumitur, vt diximus ad illud Cant. 1. *Oleũ effusum nomen tuum.* Quare Hebræorum more eadẽ sentẽtia duob. modis explicata est: neq; deest ratio, cur pro Deo hîc *nomen* positũ sit: nã nomen magnum aliquid & illustre sonat, vt Ouid. lib. 3. de Tristibus.

Cur vnũ Dei nomẽ in vniuersa terra.

Regul. Nomen pro persona.

Nomina magna fuge.

Virg. lib. 3. Georgic.

——*Demissaq; ab Ioue gentis*
Nomina.——

Sed in Scriptura huius significationis maior vsus. Genes. 6. viri famosi & celebres dicuntur *viri nominis* Heb. & Eccl. 39. *Narrationem virorũ nominatorum conseruabit.* 1. Doctorũ magnæ authoritatis. Erit ergo sensus: vnus Deus coletur, vel, vna tantùm erit Maiestas in terra.

Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum.] Hebræorum magistri, & alij quidam è Recẽtioribus legunt. *Circumdabitur omnis terra & planicies.* Sed, meo iudicio, quocumque modo legas, sensus est idem; & significatur dilatandos esse terminos mysticæ Ierusalem, sumpta metaphora à terrestri, in cuius situm & terminos intuetur, dum cœlestis amplitudinem ostendit. Dicit ergo habitandam esse Ierusalem in loco suo, ita vt in ea nihil futurum sit spatij vacui ab habitatoribus: sumit quatuor terminos quibus totus ciuitatis ambitus circumscribitur; portam scilicet Benjamin, & portam priorem, & turrem angulorũ, quæ maximè inter se vidẽtur distare: deinde alia ex parte turrem Hananeel, & torcularia Regis. De harum portarum, & locorum situ res est obscura. Vide nostrum Villapandũ in Ezechiel. De Regis torcularibus nihil certum: sed credo hîc figuratè poni pro horto Regio, de quo lib. Reg. 4. c. 21. nã vt *cellaria vini* pro delicijs sumuntur, vt diximus ad illud Cant. 7. *Introduxit me Rex in cellaria:* sic nunc *torcularia*, quod 40.

Quàm lata Ecclesiæ spatia.

Spatia Ierusalem.

non

non obscurè indicant Psalmi, qui inscripti sunt *pro torcularibus*; in quibus aliquid festiuum significatur.

41. Neque spatium illud totum satis futurum est ciuium numero. Quare complanandum esse dicit collem Remnon, qui prope Ierusalem est, & ad illum vsque dilatanda ciuitatis spatia. Hac terrenæ ciuitatis imagine aptè exprimuntur amplissimi Ecclesiæ fines. Eodem modo Ieremias cap. 31. dixit extra normam, & situm ædificandam esse Ierusalem, vbi etiam adumbrat Ecclesiæ magnitudinem. Nam quemadmodum si vera, & propria Ierusalem pro ciuium multitudine ad antiqua mœnia collem quoque Remnon adiungeret, esset omnino magnitudinis prodigiosæ: sic Ierusalem mystica extra fines notos, scilicet extra Iudæam ad vltimas vsque mundi plagas egressa admirabilem habebit magnitudinē. Hanc esse puto sententiam huius impediti loci. Porrò Remnon locus est arduus, & præruptus in tribu Benjamin non longè à Gabaa, in quem confugerunt sexcenti viri, qui reliqui fuerunt à cæde illa, de qua Iudicum, capite 21.

42. Sed vt ad literam redeam, illud, *reuertetur omnis terra vsque ad desertum*, sic accipio: omnem terram à colle Remnon in desertum, id est, in planum redigendam, & desolandam esse, vt ciuitas quæ coangustata, & altitudine collium, & vallium profunditate dilatari non poterat, latiùs se in omnem partem explicaret; in partem scilicet Septemtrionalem: nam à Septemtrione Remnō Ierosolymam respicit, & ad Australem; ideo enim subditur, *ad Austrum Ierusalem*, vbi subauditur coniunctio &, vsitato more Hebræorum.

Imò & alias orbis plagas notari existimo in hoc eodem loco: nam vbi noster habet, *in desertum*. Heb. ערבות *Araboth*, quod etiam *Occasum* valet: vbi habet, *de colle Remnon*. Heb. מגבע ל רמון *migheba le rimmon*, quod optimè verti potest, *à Gabaa vsque ad Remnon*: vbi noster, *exaltabitur*. Hebr. ראמה *raamah*, quod Lxx. vertunt *Rhama*, quod & alij quoque fecerunt. Quemadmodum vbi Hieronymus vertit Ierem. 3. *vox in excelso audita est*. Lxx. reddiderunt, *vox in Rhama*. Neque est improbabile, aut difficile his locis varias mundi regiones designari. Accedit quòd vbi noster vertit, *& reuertetur omnis terra*. Heb. הסב *hisob*, id est, *circumdabitur*; quæ vox maximè fauet huic explicationi. Quæ expositio de omnibus mūdi partibus, licèt ab Hebraico textu aliena non sit, & bellè cum superioribus consentiat, tamen illam non tam probo, quàm aliis examinandam relinquo. 43.

Hæc explicatio satis accommodata est & literæ, & mysterio: sed fortasse non minùs apta est, quam tradit R. Dauid, si illam à terrestri Ierusalem, de qua ipse loquitur, ad mysticam, id est, ad Ecclesiam referamus; dicit enim cōplanandos esse montes, qui sunt circa Ierusalem, vt ipsa sublatis impedimentis, & videri ab omnib. possit, & adiri faciliùs. Hæc si nos ad Ecclesiam aptemus, elegantissima sunt, & verissima; nam Deus superauit impedimēta omnia, strauitque populis viam ad Ecclesiam, atq; Euangeliū, scopulosam antea & horrentē spinis; ita vt puellæ etiā tenerrimæ per illā ingrediantur, nō patienter solùm, sed etiā libenter. 44. Ecclesiæ amplissima spatia

45. *Et anathema non erit amplius; sed sedebit Ierusalem secura.*] Vbi noster legit *anathema*. Hebr. est חרם *cherem*, quod *vastitatem*, & *occisionem* valet. Quare Hieronymus sic exponit; *Nullus metus hostilis impetus, nulla formido.* Chaldæus: *Neque occisio erit amplius.* Et sanè id sæpe significat vox חרם *cherem*. Iosue 6. *Sitque ciuitas hæc anathema, & omnia quæ in ea sunt*, id est, vastetur, & pereat. Significat ergo Propheta nunquam futurum, vt Ecclesia quantumuis oppugnata pereat, sicut periit terrestris Ierusalem, quę iterum excindenda est à Romanorum armis: neque enim vnquã portæ inferi præualebunt aduersùs eam. Matth. 16. Est enim fundata non supra Sion, aut Moriam, qui montes terrę quatiuntur, & euertuntur motibus: sed supra firmam petram, quæ concuti quidem poterit, conuelli non poterit. De anathemate vide Hieronymum epist. ad Algasiam q. 9.

46. *Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduersùs Ierusalem.*] Non negat Propheta defuturos qui mysticam Ierusalem oppugnent, neque minùs crudeliter, atque obstinatè, quàm Assyrij, Græci, atque Romani oppugnauêre terrenam; dicit tamen eos à Domino grauiter esse puniendos. Adhibet autem more prophetico præteritum tempus pro futuro, quod est frequens in Scriptura.

47. *Tabescet caro vniuscuiusque stantis super pedes suos.*] Proponit supplicij genus, quo Ecclesiæ hostium audacia, atque impietas punienda sunt. Caro ipsorum longa tabe resoluta defluet; computrescent oculi, & è suis foraminibus excident, & lingua blasphema liquescet in saniem, & intra dentium vallum fœdè putrescet. Neque id accidet, vt obseruauit Cyrillus, vt in cæteris plerunque hominibus, postquam vita functi iacuerint in sepulchris; sed ipsis viuis, sentientibus, ac vegetis. Id enim est, *stare super pedes suos*. Quod verò tempus hęc supplicia spectent, non omnes eodem modo explicant. Quidam ad Iudicij tempus referunt, vbi homines arescēt prę timore. Alij spiritualiter accipiunt, quia illi Religionis hostes præcipites sinentur abire post concupiscentias suas. Mihi valdè placet Hieronymi sententia, qui hæc subituros esse supplicia putat Ecclesiæ hostes, ac vexatores, cùm adhuc viuerent, & in ipso æstu, atq; studio extinguendi nominis Christiani. Exemplis plenæ sunt Ecclesiasticæ historiæ: & satis docuit primus Ecclesiæ persecutor Herodes, qui Actor. 12. dicitur expirasse consumptus vermibus. Sed Iosephus lib. 19. Ant. cap. 7. tales tradit pertulisse pœnas, quales à nostro Propheta describuntur. Neque mitiùs cum aliis Ecclesiæ persecutoribus actum est. Nero suo se gladio peremit. Quomodo Maximianus, & Maximinus tabe consumpti fuerint, & vermibus, vide Euseb. de Vita Constantini lib. 1. capite 51. Iulianum Apostatam diuinitùs occisum, satis notum est; quem etiam communi caruisse sepultura, vtpote à terra, quæ se sponte aperuit, absorptum, docet Nazianzenus Orat. in Athanasium. Anastasius Imperator fautor Eutychianorum fulmine extinctus est, vt tradunt Cedrenus & Zonaras, & Paulus Diaconus. Nestorio impiam linguam à vermibus fuisse consumptam scribit Euagrius lib. 1. hist. cap. 7. Caluinum quoque à vermibus extabuisse tradit Hieronymus Bolsecus in

eius.

eius Vita. Vide Bellarminum to.1. lib.4.c.17.

48. Hîc obserua speciem sumi pro genere, id est, speciale aliquod supplicij genus pro quolibet supplicio, per synecdochem. Neque enim omnes, qui insectati sunt Ecclesiam, tabem illam experti sunt, quam minatur Propheta; sed alij præcipitio, alij flumine, alij alio supplicij genere sublati, omnes tamen miserè, & horribiliter; & id credo prædictum à Zacharia per *tabem*, & *saniem*. Adde quòd diuinitùs illud mortis genus à Deo solet infligi, vt in Antiocho, atque Herode constat, qui fœdè, ac miserè extabuerunt: neque ipsos latuit diuinitùs sibi illatam esse plagam. Et 2.Paralip. cap. 26. Ozias à Deo lepra percussus est, & Maria Num.12. & Iob non dissimili morbo fœdè cruciatus tactum se dixit diuina manu. Sed hæc non longè absunt à tabe. Hoc verò suppliciũ esse grauissimum ostendit Abacuc c.3. qui cùm grauissimum malum significare vellet, dixit; *Ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat.* Quod etiã pro grauissimo dolore, & à Dei indignatione profecto sumi indicat Isaias cap. 53. qui cùm Christum propter languores nostros grauissimè, atque acerbissimè excruciatum videret, dixit: *& nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo.* Quia ergo Tyranni illi, qui in Christianę fidei sectatores sæuierunt, à Deo seuerè puniendi erãt, ideo eius pœnæ meminit Propheta, quæ & ipsa acerbissima est, & à Deo plurimùm infligi solet. Est autem hæc optima descriptio lepræ, quæ si grauior est, carnes consumit, ac tabefacit, vt in Maria constat Num. 12. *Ecce* (inquit Aaron de Maria) *iam medium carnis eius deuoratum est à lepra.* & Iob de seipso cap. 7. *Induta est caro mea putredine.*

Antequam hinc abeamus, nota quanto artificio Propheta Ierusalem terrenam cum mystica, id est, cum Ecclesia componat. Postquã ædificata esset Ierusalem, & templum, congregandos esse dixit hinc inde populos, ita vt illos capere nõ possent quantumuis lata murorũ spatia; venturos postea hostes, qui illam premerent obsidione, & vexarent incommodis; quod accidit Antiochi tempore: quos tandem hostes Deus per Machabæos durè mulctauit. Nunc verò colligendã dicit Ecclesiam eo fidelium numero, vt externas etiam regiones impleat; neque defuturos, qui omnibus machinis illam conuellere conentur: explicat tamen quàm longè dissimili successu. Nam alij hostes, maximè Romani, euerterunt Ierusalem, idque impunè, non tantùm non prohibente Deo, sed etiã adiuuante. Sed qui contra Ecclesiã impia mouerunt arma, contrà nitente Domino, & promouerunt nihil, & suæ impietatis, & amentiæ pœnas dederunt, vt nunc prædicit Propheta. Quare cùm cætera aliquo modo consentiant, hoc vno differunt, quòd illa Ierusalem euersa iam est, neque sumpta de expugnatoribus pœna; hæc verò mystica tentata quidẽ sæpe Tyrannorum armis, conatu tamen irrito; & eorum furor, & audacia horribili, ac fœdo mulctata supplicio. 49. Hierosolymæ cũ Ecclesia cõparatio

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis.] Septuaginta vertunt; *extasis ac stupor Domini*, id est, à Domino missus. Sed idem est sensus, nempe, præ nimia perturbatione, atque æstu ignoratu-

ros quid consilij capiant.

50. Regul. Signũ pro re significata. *Et apprehendet vir manum proximi sui.*] *Virum* pro quolibet sumi satis tritum est in Scriptura. Porrò hæc signa ponuntur animi perturbati, atque solliciti, & in eas angustias adducti ex quibus emergẽdi neque facultatem habeat, neque consilium. Signa verò pro rebus adhiberi frequens est, vt, *manus ponere supra caput suum*, luctus & mœroris signum. Ierem. 2. & 2. Reg. capite 13. *femur percutere*. Ierem. capite 31. erroris cogniti: *furæ supra femur impositio*, stuporis, & metus. Iud. 15. Neque hæc signa prædicuntur à Propheta, quia necessarò futura sint, sed quia ea incidet perturbatio, ac stupor, ex quibus hæc plerunque euenire solent; iuxta Regulam traditam cap. 2. n. 7. & c. 3. nu. 36.

51. Hæc sententia est Hieronymi, & aliorum. Sed si quis his verbis conspirationem hostium in Ecclesiam significari putet, non admodùm repugnauerim: tumultus enim ille aliquid sonat turbidum, ac militare; apprehensio præterea manuum coitionem indicat, & conspirationem. Et id, quod statim sequitur, videtur, non parum fauere huic cogitationi: nam tribus Iuda dicitur cum his quoque contra Ierusalem pugnatura.

52. Multo magis à domesticis, quã ab externis oppugnatur Ecclesia. *Sed & Iuda pugnabit aduersùs Ierusalem.*] Non solùm externi hostes, id est, Gentes, pugnabunt contra Ierusalem mysticam; sed etiam domestici, qui ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis. 1. Ioan. capite 2. Sicut Iuda antea arma sumpsit contra Ierusalem. Hîc verò subauditur nota similitudinis, hoc sensu. Sicut antea Iudæi Antiochi tempore à patria Religione deficientes contra Ierusalem perfidiam suam, & impietatem armarunt; sic etiam postea contra Ecclesiam Apostatæ, atque hæretici, qui de Ecclesia fuerunt, arma conuertent. Quòd si de veris Iudæis intelligas, nihil moror: nam & hi primùm nascẽtem Ecclesiam infensissimè, vt ex Actis Apostolorum liquet, & adultam postea, cùm facultatem nacti sunt, non minori studio, atque odio vexauerunt. Sed prior expositio placet magis. His adde eos, qui cùm fidem retineant, sanctitatem abiecerunt, maximè si propter vitę genus, statúmque sublimiorem aliis ad pietatem exemplo esse debuerunt. Tunc verò maximè Iuda pugnat contra Ierusalẽ, plagámque infligit prorsus hostilẽ: neque enim ab vllo maius præiudicium, quàm ab eiusmodi tolerat Deus. Vide Greg. hom. 17. in Euang. & in Pastorali parte 2.

Et congregabuntur diuitiæ omnium gentium.] Pugnabunt quidem Gentes contra Ecclesiam, illam tamen vehementer ditabunt, ornabúntque, vel Martyrum sanguine, vel virtutum luminibus; quæ maximè inter tribulationes emicabunt. Vel quia qui in Gentibus clarissimi fuerunt, ad Ecclesiæ castra meliori iam mente confugient. Lege Ecclesiasticos Annales, inuenies quomodo homines potentissimi, ac nobilissimi, qui armis, & Philosophi sapientissimi, qui ingenio, atque doctrina Ecclesiam oppugnauerant, ad illam accesserint, qui non minùs strenuè defenderunt, vel armis, vel doctrina, quam priùs euertere, neque minùs splendidè excoluêre suis virtutibus, quam antea omnibus ornamentis spoliare studuerunt; & hoc est ornari auro, atque argento, & pre- 53.

pretioſa veſte. In auro enim atque argento, vt hîc dicit Hieronymus, ſenſus eſt & ſermo, id eſt, doctrina, & eloquentia. Veſtes verò quibus illuſtratur Eccleſia, virtutes ſunt, aut etiam iuſti, quib. myſtica hæc Ieruſalem tanquam ornamentis veſtitur.

54. *Et ſic erit ruina equi, & muli, & cameli.*] Non ſolùm à Gentibus auferentur ad Eccleſiæ cultum inſtructúmque, quæ lautiſſima cenſentur ornamenta, vt nobiles, potentes, Oratores, Philoſophi; ſed etiam ex reliqua turba copioſa multitudo, quæ *equorum*, & *camelorum* nomine notantur.

55. Illuſtriũ hominum exẽpla plurimũ valẽt in vtrãq. partem. *Iuxta ruinam hanc.*] Id eſt, iuxta, id quod rerum fert natura. Nam quemadmodum cùm magnæ molis ſaxum ex alto ruit, minoris molis ſaxa, & quidquid habet obuium, ſecum trahit; ſic potentes iſti, ac nobiles Doctores ruentes à Gentilico cultu, ſuo exemplo plurimos ad Eccleſiam adducent. Hoc enim fert natura rerum, vt hominum ſplendor, & ſapientiæ opinio plurimùm valeat in vtramque partem, & iuxta eorum ruinam ruant etiam minores alij. Dicuntur verò in Scriptura illi, qui à voluptate potiùs & ſenſibus ducuntur, quàm à ratione, *equi*, & *muli*. Vnde Iſaias capite 37. de impio Sennacherib., quaſi equus eſſet, aut mulus dixit. *Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frænum in labiis tuis.* & Dauid Pſalm. 33. *In chamo, & fræno maxillas eorum conſtringe.* Ruent ergo iſti ab equorum, mulorúmque natura, id eſt, ad Eccleſiam adiuncti tales eſſe deſinent: nam qui priùs fuerat equus libidinis impatiens, à libine ruet, &c. Latiùs hæc proſequitur Hieronymus. Cyrillus in his putat deſignari Aſſyrios, & Ægyptios, qui equis vtuntur, & Madianitas, & Nomades, qui camelis, & aſinis.

Iſai. 37.

Cæterùm hîc notandum eſt vſitatum eſſe in Scriptura, vt (*hæc*) ſumatur pro (*eadem.*) Exod. 19. *Menſe tertio egreſſionis Iſraël de terra Ægypti, in die hac*, id eſt, eadem die, nempe tertia. Pſalmo 141. *In via hac, qua ambulabam, abſconderunt ſuperbi laqueum mihi*, id eſt, in eadem via. Plurib. hęc Ribera libro quinto de templo cap. 7. Quare ſenſus erit, iuxta ruinam eamdem, qua illi potentes ceciderunt ruituros quoque infirmiores alios. 56. Regul. Hac pro eadem.

Et omnes qui reliqui fuerint de vniuerſis gentibus.] Sermo, vt apparet, eſt de his qui transfugæ ex hoſtium, id eſt, Gentium caſtris, adhæſerunt Eccleſiæ. Hi ergo ſtudioſè colent, quam amplexi ſunt fidem. Quod explicat Propheta ſimilitudine eorum, qui legem antiquam Religioſè coluerunt.

Aſcendent ab anno in annum, vt adorent Dominum exercituum, & celebrent feſtiuitatem tabernaculorum.] Non rarum eſt in Scriptura, vt pro figurato adhibeatur figura, & res, vnde ſimilitudo ſumitur, pro re, ad cuius explicationem adhibetur: in quo ſæpe tacetur ſimilitudinis nota. Quod hîc nunc omnino accidit; nam antiqua feſtiuitas tabernaculorum pro Eccleſiæ feſtiuitatibus vſurpatur, & ſtudium Iudæorum in ea celebritate obeunda, pro ſtudio Chriſtianorum in ſuis celebritatibus celebrãdis; hoc ſenſu: Sicut Iudæi Religioſi ac pij ſua colunt ſacra, & ſacrificia peragunt; ſic Chriſtiani Chriſtiana colent ſacra, obibúntque non minori ſtudio, atq; frequentia. 57. Dei cultus in Eccleſia.

Pro

Pro sacris autem, ac festis Iudæorum posuit per synecdochem festũ tabernaculorum, id est, scenopegiam. Cur verò hoc præcipuè, ea ratio videtur esse posse; quia vt Iudæi ea celebritate memoriam renouabant illius beneficij, quo ex Ægypto per desertum ad terram promissam, & Ierusalem inducti sunt; ita illi recèns ad fidem & Ecclesiam vocati gratias agent, quòd ex Gentium tenebris, idolorúmque sordibus ad Ecclesiæ lauacrum, Euangeliíque lucem translati sunt.

58. *Et erit, qui non ascenderit de familiis terræ.*] Hæc pertinere videntur non solùm ad eos, qui in Gentilico errore permanserunt; sed etiam ad illos, qui ad Ecclesiam translati segniter se in Christiani hominis officio præstando gerũt. Nam supplicium quod minatur Propheta de imbre negando, intentatum est, & inflictum, vt suprà vidimus, non solùm alienis à Religione, sed iis, qui in Religione colenda segnes sunt. Et vt alia multa à Propheta proposita sunt Ecclesiæ nouæ, atque antiquæ communia, vt nuper ostensum est; sic etiam nunc Christianos minùs in Religione strenuos puniendos esse dicit, sicut olim puniti sunt Iudæi, in quibus patriæ Religionis colẽdæ studium desideratum est. Vide quæ suprà diximus cap. 8. & 10.

59. Imber maximũ beneficium, & quare. *Non erit super eos imber.*] *Imber* in Scriptura pro maximo beneficio sumitur, quia cùm terra promissionis non esset irrigua, si de cœlo nõ fluxisset imber, ab arido solo nullus sperabatur prouentus. Deuter. 11. *Terra, ad quam ingrederis possidendam, non est sicut terra Ægypti, de qua exiisti; vbi iacto semine in hortorum morem aquæ ducuntur irriguæ; sed montosa est, & campestris, de cœlo expectans pluuiam.* Ex quo fiebat, vt beneficium esset grande pluuia descendens, & grande supplicium eadem cõpressa. Quare ibidem Deus. *Si obedieritis mandatis meis,* &c. *dabit pluuiam terræ vestræ temporaneam, & serotinum, vt colligatis frumentum,* &c. *Cauete ne fortè decipiatur cor vestrum, & recedatis à Domino,* &c. *iratúsque Dominus claudat cœlum, & pluuiæ non descendant.* Sicut autem pluuia per synecdochem pro omni beneficio sumitur, sic eius defectus pro omni supplicio. Et sicut per pluuiam spiritualia beneficia sæpe intelliguntur, vt illud; *Rorate cœli desuper:* & Spiritus sanctus aqua dicitur munda; sic pluuiæ inopia pro spiritualiũ bonorum priuatione capitur. Quare dum pluuiam Dominus improbis se daturum negat, de vtrisque bonis, tam spiritualibus, quàm corporalibus intelligendus est.

Quòd & si familia Ægypti non ascenderit, & non venerit, nec super eos erit.] Ribera putat *familiam Ægypti* accipi pro Iudæis; tum quia non aliter Iudæi Christum, quàm Ægyptij Moysem Christi figuram insectati sunt: tum etiam quia Apocal. cap. 11. Ierusalem vocatur Ægyptus. *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Ægyptus.* Et tunc sensus erit; defuturam etiam pluuiam Iudæis, si minùs fuerint Diuinorum præceptorum obseruantes, quib. olim Deus tam amanter, & liberaliter indulgebat. Hyeronymus, & Theodoretus in *Ægypto* intelligi volunt Ethnicos omnes per synecdochem. 60.

Mihi probabilius videtur sermonem hîc esse de his regionibus, quæ vberi sunt, & feraci gleba, 61.

quæ

quæque non tam à cœlesti imbre, quàm ab irriguo solo fœcunditatem habent; pro quib. per synecdochem Ægyptus assumitur. Et de Ægypto docuit Chaldęus, qui ita hũc locum exponit; non crescet illis Nilus. Neque deest ratio cur Ægypti, & in ea aliarum Regionum perennibus, ac suis abundantium aquis Propheta meminerit: nam cùm de imbre subtrahendo priùs egisset, non videbatur illud futurum esse molestum Ægyptiis, quibus non tam à cœlesti pluuia, quàm à Nili exundatione fœcunditas prouenit. Deuteronomij capite 11. Dicit ergo Deus his etiam negandum esse cœlestem imbrem; imbris verò defectu agrorum minatur sterilitatem, & maciem. Quare illis minatur Nili extra ripas effluxum, qui Ægyptiis pro imbre est; ita vt omnino futurus sit illis ager aridus, & macer. Quod contigisse aliquando, & ante hoc Zachariæ tempus; & deinceps non rarò docent historiæ. Ante Zachariam constat Genes. 41. vbi traditur 7. annis terram Ægypti neque arari potuisse, neque meti. Quòd verò sæpe aliis etiam temporibus acciderit, satis intelligitur ex Plinio libro quinto capite nono, qui etiam obseruat quo tempore propter varia Nili incrementa, aut speranda sit frumenti copia, aut inopia metuẽda. Quod sanè nisi frequens esset, notari non posset. *Iustum* (inquit) *incrementum est cubitorum sedecim: minores aquæ non omnia rigant, ampliores detinent tardiùs recedendo; hæ serendi tempora absumunt solo madente; illæ non dant sitiente: vtrumque reputat prouincia. In duodecim cubitis famem sentit, in tredecim etiamnum esuriem, quatuordecim cubita hilaritatem afferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Hæc Plinius. Famem autem contigisse Ægyptiis Traiani tempore tradit alter Plinius in oratione Panegyrica; cuius verba satis sunt ad nostram sententiam accommodata: sic enim ille. *Ægyptus alendis, augendisque seminibus ita gloriata est, vt nihil imbribus, cœloque deberet, siquidem proprio semper amne perfusa, neque alio genere aquarum solita pinguescere, quàm quas ipse deuexerat, tantis segetibus induebatur, vt cum feracissimis terris quasi nunquam cessura certaret; hæc inopina siccitate vsque ad iniuriam sterilitatis exaruit.* & statim: *Frustra tunc Ægyptus nubila optauit, cœlùmque respexit.*

Ægyptus sæpe sterilis fallẽte Nilo.

Sed erit ruina, qua percutiet omnes 62.
gentes.] Subibit omnino Ægyptus, si minùs fuerit obsequẽs diuinæ legi, famem, & inopiam, & languente flumine, à quo tota vbertatis spes, frustra cœlestes optabit pluuias.

Hoc erit peccatum Ægypti.] Vitatum est, vt causa, quæcumque illa sit, pro effectu sumatur per metonymiam. Hinc *peccatum* pro oblatione aut sacrificio sumitur; quia peccatum, id est, peccati expiatio eius finis est. Quo sensu dicuntur Sacerdotes comedere peccata populi Oseæ c. 4. id est, oblationes pro peccatis, & Christum pro nobis peccatum fecisse dicitur 2. Cor. 5. *Qui nõ nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.* Sic etiam *peccatum* sumitur pro supplicio, quia eius moralis causa est, id est, meritoria. Sic Genes. cap. 4. *statim in*

Peccatum pro peccati supplicio, aut expiatione.

foribus peccatum tuum aderit. Et Genes. cap. 19. *ne & tu pereas in scelere ciuitatis.* Et Ezech. cap. 7. sæpe *scelus, iniquitas, abominatio* pro eorũ pœnis vsurpantur. Vide suprà cap. 3. ad illud. *Ecce abstuli abs te iniquitatem.* Sic ergo modò *peccatum Ægypti* pro pœna sumitur; & ita interpretatur Chaldæus. Eiusmodi, inquit, erit vltio Ægyptiorum, & punitio populorum.

63. *In die illa erit quod super frænum equi est, sanctum Domino.*] Certum est prædici hîc à Propheta magnum studium, ac sumptum ponẽdum à fidelibus in diuino cultu; quo verò modò sit intelligendum, non facile explicatu est. Hieronymus, & Cyrillus pacem hîc prænunciari putant; quia cùm bellum futurum non sit, neque equi iam necessarij videbuntur; atque ideo equorum ornamenta, quæ *fræni* nomine intelliguntur, Deo dicuntur esse consecranda. Theodoretus sermonem esse putat de hostium spoliis, quibus Ecclesia Tyrannorum victrix excoletur. Et facit ad hunc sensum illud Psal. 67. *Rex virtutum dilecti, dilecti, & speciei domus diuidere spolia.* Quia victor Deus spolia conferet ad speciem, & ornatum Ecclesiæ, sicut Dauid olim ad speciem, & instructum templi. Alij existimant respexisse Prophetam ad Constantinum Magnum, qui clauum de Christi cruce sublatum in frænum inseruit. Quam sententiam reiicit Hieronymus; Cyrillus non putat improbabilem, cui subscribit Ribera.

64. Sed puto dici posse non ineptè, quod super frenum est, sanctum futurum esse Domino, quia in principio Ecclesiæ, qui erant fideles, ardore, ac pietate in Deum, omnia bona ad pedes Apostolorum abiiciebant; sic eodem, aut certè proximo tempore Principes, & copiosi, quidquid splendidum, & lautum, quidquid in ornamentis, & deliciis habuerunt, id totum ad Dei honorem, cultúmque conuertent; vt quæ impiè antea iniquitati seruierant, eadem postea sanctè iustitiæ, ac pietati seruirent.

Porrò sicut *frænum* hîc per synecdochem pro equorum phaleris, ac omni instructu, atque ornatu equestri ponitur, vt fatetur Hieronymus; sic etiam per eundem tropum pro ornamentis aliis, atque deliciis adhibetur, quæcumque illa sint. Et est non leuis ratio, propter quam præcipuè equestriũ ornamentorum meminerit: nam in illis olim & studium maximum, & sumptus ponebantur. Et quidquid olim fœminæ, atque etiam nunc nostrates, auri, ac gemmarum ad mundum muliebrem, & molliores delicias adhibebant, atque etiã proh pudor, & dolor! nostræ ætatis viri, qui, vt animos alunt muliebres; sic etiam non verecundantur gestare ornamenta non admodùm muliebribus dissimilia, id totum antiqui ponebant in armis illuminandis, aut ornandis. De quibus Iuuenalis Satyra 5.

——Virro gemmas ad pocula transfert
A digitis, quas in vaginæ fronte solebat
Ponere, Zelotypo iuuenis prælatus Hyarbæ.

Et idem Satyra 11.

Argenti quod erat, solis fulgebat in armis.

Et ibidem docet, quidquid erat gemmarũ in poculis, ad equorum phaleras traduci.

Ma

Magnorum artificum frangebat pocula miles,
Vt phaleris gauderet equus.—

65. Et sanè antiqui historici, ac poëtæ arma nobilium sæpe describunt, & elaborata maximo studio,atq; arte, & pretioso metallo, & lapide radiantia. De gladio Æneæ Virg. libro 4.Æneid.

———Stellatus iaspide fulua
Ensis erat.

De alio instructu militari probant satis, quæ Homerus tradit de armis Achillis,&Virgilius de armis Æneę à Vulcano fabricatis; quæ ex illorum temporum consuetudine elaborata sunt. Et in Scriptura sacra non obscura vestigia sunt: nam aureos clypeos gestatos à Machabæis constat.1.Machab. c.6.& Salomon clypeos conflauit aureos. 2. Paralip.12.

Quòd verò in frænis apud antiquos maxima pars esset splendoris militaris,ostēdit Constātinus pius, & religiosus Imperator, qui nunquam clauum refixum è Christi cruce in fræno posuisset, nisi locus ille soleret rebus pretiosissimis illustrari. Et quidem Virg. Æneid. libro 8. aurea dicit esse Pallantis fræna.

Frænáque bina meus quæ nunc habet aurea Pallas.

Et idem lib. 7. satis ostendit quantùm splendoris antiqui posuerint in equorum stragulis,ac frænis:sic enim ille de equis,quos Latinus Rex misit ad Æneam.

—Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisq; tapetis;
Aurea pectoribus demissa monilia pendent,
Tecti auro, fuluum mandunt sub dentibus aurum.

De Dario Quintus Curt. lib. 3. *Iacebant toto campo opes Regiæ,aurea vasa,aurei freni.* Et idem de Cyro Xenophon lib.1. Machabæorū etiā 2. capite 10. apparuisse dicuntur de cœlo viri quinque in equis aureis fręnis decori;quod videtur sumptū ex elegantium equitum consuetudine.Quod suo etiam tempore obseruari, proh pudor! ab Ecclesiasticis dolet Bernardus,ad quos sic loquitur ex imitatione Persij.

Dicite Pontifices,in frænis quid facit aurum?

Et eiusmodi exempla quamplurima inuenient, qui paulo attentiùs antiquorum Annales euoluerint. Dicit ergo Propheta illud futurum fidelium in Dei Religiosum cultum studium,& ardorem, vt non modò non recusent; sed etiam vltrò appetant suæ voluptati, atque decori detracta ornamenta in diuinum obsequium conferre. Quod fecit cumulatè Constantinus, vt habetur in actis Syluestri Papæ, & plures alij, vt ex historiis constat.

Et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ.] *Phialæ* sunt vasa, in 66.
quibus odoramenta ponuntur, vt dicit Hieronymus; & quæ excipiūt victimarum sanguinem, vt diximus suprà cap.9. Erant autem in templo phialæ quamplurimæ: nā ex auro fuerunt à Salomone conflatæ centum, ab Hiram aliæ multæ.2.Paralip. c.4 Ex alia materia sine dubio multo plures: nam cùm Esdræ tempore res Iudaica multo esset angustior,numerantur phialæ ex auro 30. ex argento mille lib.1. cap.1.Esdræ. *Lebetes* verò ollæ æreæ sunt, in quibus victimę coquuntur, vt dicit Hieronymus. Dū ergo prædicit Propheta tantum futurum esse lebetum numerum, quantum phialarum, ostendit magnam fore

multitudinem eorum, qui ad Ecclesiám accedent, & sacrificia offerent; vbi figura pro figurato ponitur, id est, veteris legis sacrificia pro oblationibus, & sacrificiis nouæ. In hanc pene sententiam Ribera.

Aliter Hieronymus, qui putat ollas æreas in quibus coquuntur carnes, tam sanctas, tantáque dignas veneratione futuras, quàm aureas quondam phialas, in quibus erant libationes, atque odoramenta. Et iuxta hanc Hieronymi sententiam *lebetes* hoc loco referri possunt ad Christianorum tempora; *phialæ* verò ad sacra veteris legis. Ac si dicat Propheta: lebetes qui nobis præ phialis minimi sunt pretij, tanti erunt Euangelij tempore, quanti à nobis modò phialæ habētur, id est, quæ minima erūt aureo illo Euangelij sæculo, non erunt inferiora iis, quæ nostro putantur pretiosissima.

68. Quæ vilia in sæculo pretiosa sunt consecrata Deo.

Sanè hæc optimè, dicam tamen quod mihi videtur dici posse non ineptè. Dixerat Propheta nuper aurum, quod erat super frænum, oblatum iri Deo, id est, quidquid erat pulchrum, atque pretiosum: id nūc aliter explicat; sed cum epitasi, significans quod erat natura sua pulchrum, vsu tamen ignobile, ac turpe, quia hominum vanitati, ac luxui seruiebat, illud idem ad meliorem vsum, & Religiosum ministerium traductum fore pretiosissimū. In priori quidem vsu lebes erat carnibus coquendis destinatus, id est, carnalibus, atque impuris deliciis: at consecratus templo mutatur in phialam, quæ altari propior aliquid exhalat & aspirat gratum, atque diuinum. Ad hūc, credo, locum allusit Ecclesia cùm de Magdalena cecinit.

Fit ex lebete phiala,
In vas translata gloriæ
Ex vase contumeliæ.

Et huic expositioni optimè consonant, quæ deinde sequuntur; ex qua spiritualis sensus optimè deducitur. Quia lebes instrumentum est quo carnes coquebātur in atrio exteriori, quod à Paulo sæculare dicitur c. 9. ad Heb. in phialis verò altari proximis thymiamata offerebantur; ad harum similitudinem fideles, qui in superiori, id est, sæculari, atque prophana vita tanquam lebetes ignobiles, ac sordidi, qui non nisi ganeis seruiunt, atque popinis se, suæque carnis oblectamentis consecrarunt, iam facti phialæ præstant, quod monet Paulus ad Rom. 12. *Obsecro itaq; vos fratres, per misericordiā Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuētem, sanctū, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum: & nolite conformari huic sæculo.* Et cap. 6. *Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete mēbra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.* Sic Elisæus aratrum, & boues in sanctificationem obtulit, quibus antea ad subigendam terrā vtebatur. 3 Reg. 19. & Magdalena, quæ facta fuit ex lebete phiala, lenocinia, & blandimenta libidinis in Christi honorem, & obsequium impendit. 69.

ad Rom. 12.

ad Rom. 6.

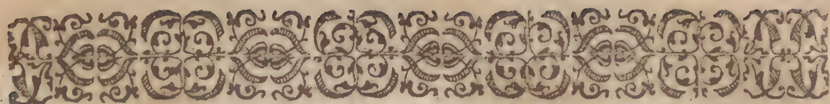
Et erit omnis lebes in Ierusalem.] Id est, fideles ab vsu, atque studio prophano ad sacros vsus lebetes conuertent. Illud verò (*omnis*) pro plurimis sumi notum est ex cōmuni loquendi vsu, à quo non abhorret Scriptura, vt, *totus mundus post ipsum vadit*, id est, plurimi. 70.

Et venient omnes immolantes, & sument ex eis.] Ostendit magnum futurum numerum lebetum, cùm satis futuri sint illis qui ad immolandum 71.

dum accedent. Modus autem loquendi, *sument ex eis*, epitatasim habet, quasi eo numero futuri sint lebetes, vt etiamsi multi sumantur ab immolantibus, aliquid tamen semper supersit ex eo numero. Porrò hîc figura pro figurato ponitur, id est, antiquus sacrificãdi ritus pro nouo, id est, pro his oblationibus de quibus Paulus ad Romanos nuper. Neque enim post prædicatum Euangelium lebetes erunt vlli, vel phialæ in illos vsus, in quos olim habuerunt Hebræi. Ita Cyrillus, Hieronymus, & Haimo mysticè hæc de mortificatione sumunt; & sanè aptissimè: nam Euangelij tempore bellum indicitur carni, & sanguini, id enim est, carnes immolare, & coquere, vt quidquid in eis est fluxum, & carneum, igne excoquatur spiritus, vt talem odorem aspiret mortificata caro, qualem habere solent phialæ aromate fragrantes.

Regul. Figura pro figurato. i. sacrificia antiqua pro nouis.

72. *Et non erit mercator vltrà.*] Hebr. כנעני *Chenaghni*, quod & *Chananæũ* significat, & *mercatorem*. Priorem significationem amplexi sunt Lxx. posteriorem Hieronymus secutus Aquilam. Sed idem est sensus; nam *Chananæus* pro mercatore sumitur Prou. vlt. *Cingulum tradit Chananæo.* Solent autem Lxx. Hebraica relinquere; neq; si de vero Chananæo, id est, de illo qui ante Hebræorum aduentum terram promissionis occupauit, intelligas, sensus erit alienus. Significat enim in Ierusalem, id est, in domo Domini nõ futurum idolum; neque qui idolo cultum exhibeat. Sed sensus alius aptior est, quẽ offert vulgati translatio; quo docemur non futurum aureo illó sæculo, qui victimas vendat ad sacrificia; quod fieri solere non modò extra, sed intra templum constat Matth. 21. quia & maior impendetur à fidelib. templis honor, & ipsi vltrò pro diuino cultu sine vllo pretio victimas impẽdent, maximè cũ vnum futurum sit pro omnibus sacrificium Christus Dominus, cui sit honor in sæcula sæculorum, Amen. Quid quid autem à me scriptum est, id non Ecclesiæ tantùm, sed doctorum etiam hominum censuræ subiicio.

INDEX RERVM, ET VERBORVM QVÆ IN his Commentariis continentur.

In quo prior numerus caput, posterior capitis numerum designat.

los

se

R

Rex.

S

T

V

F I N I S.

SANCTIU
IN
Zachar